

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

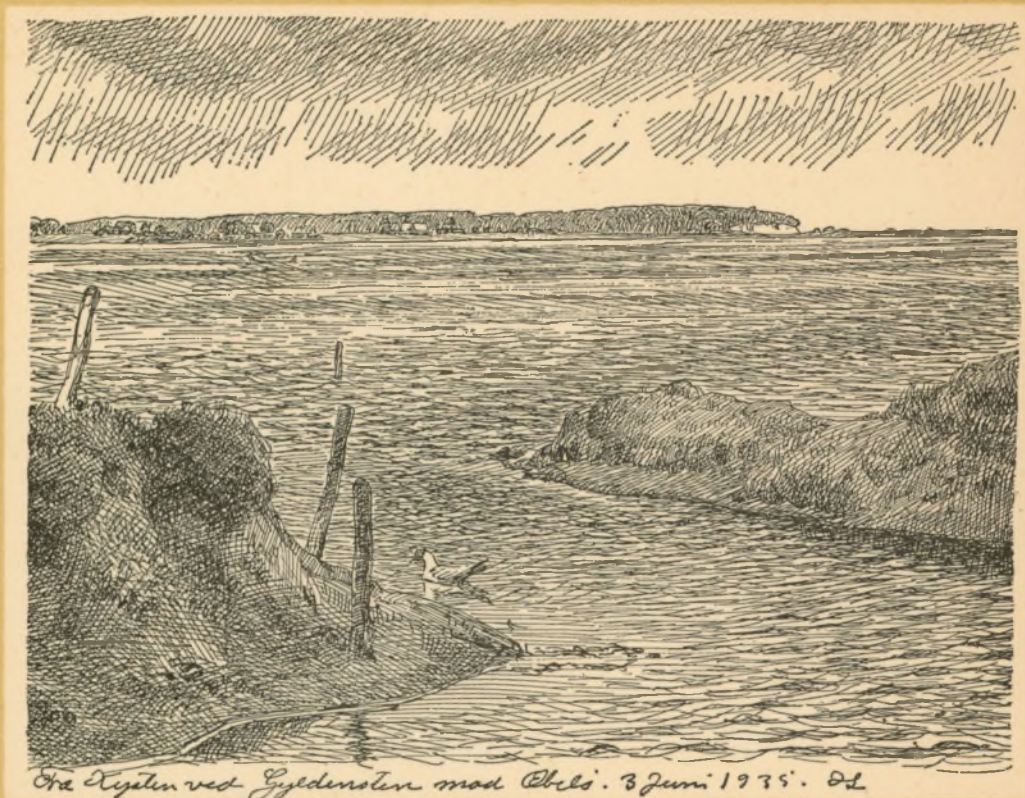
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ACHTON FRIIS

Fra Lytten ved Gyldensten mod Ølsø. 3 Juni 1935. ØL

DANMARKS STORE ØER

FYN · LANGELAND · SJÆLLAND
LOLLAND · FALSTER · MØN · BORNHOLM

MED ILLUSTRATIONER AF
JOHANNES LARSEN · ANDREAS FRIIS · KNUD KYHN
OG FORFATTEREN

GRAFISK FORLAG

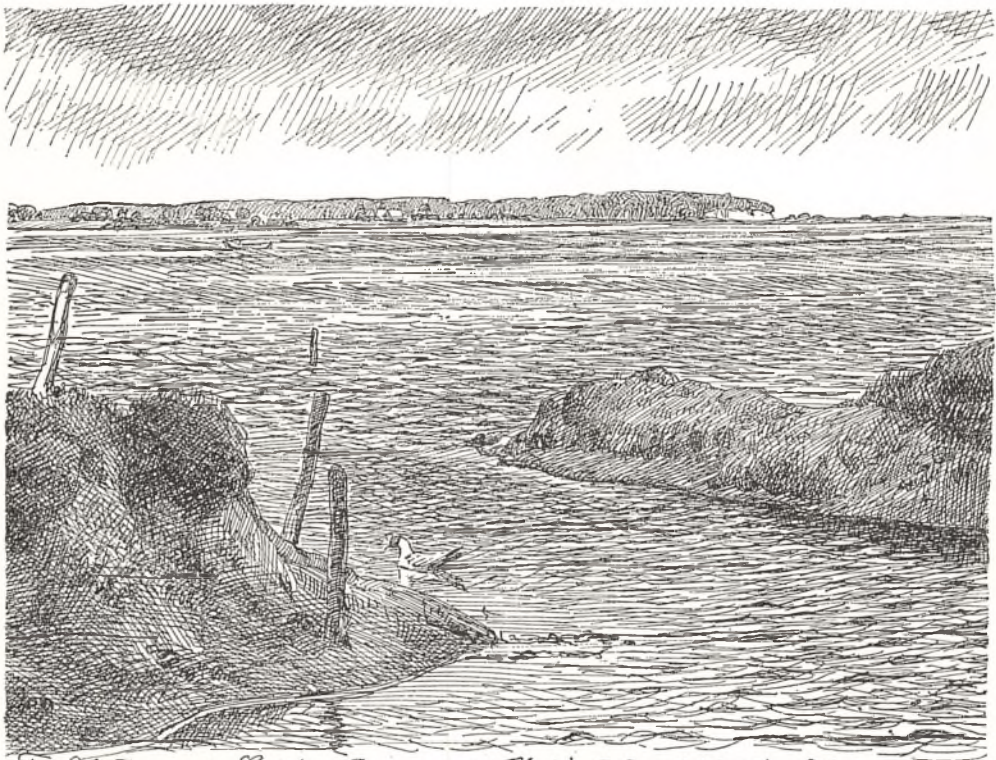
DANMARKS STORE ØER

ACHTON FRIIS

DANMARKS STORE ØER

FYN · LANGELAND · SJÆLLAND
LOLLAND · FALSTER · MØN · BORNHOLM

BIND II

Frø Lyseten ved Gyldensten mod Abels. 3 Juni 1935. ØL

MED ILLUSTRATIONER AF
JOHANNES LARSEN · ANDREAS FRIIS · KNUD KYHN
OG FORFATTEREN

GRAFISK FORLAG · KØBENHAVN

© 1962 by *Marta Achton Friis*

ANDEN UDGAVE

*Danmarks store Øer er sat med 10 punkt Baskerville
og trykt hos*

Grafisk Institut A/S · København 1967

Papiret er matglattet 605

og krideret kunsttryk fra De forenede Papirfabrikker A/S

Indbindingerne

*er udført af Oscar Møllers Bogbinderi
og luksusudgaven af Anker Kysters Eftf.*

med sidepapir tegnet af

Axel Encke

Indhold

	Side
Syd for Roskilde Fjord	9
I Horns herred	42
Nordvest for København	78
Den store skov	102
Mellem Helsingør og Gilleleje	125
Ved den gamle sandflugtskyst	154
Køge-egnen	181
Omkring Ringsted	194
Ved Sorø-søerne	211
Omkring Slagelse	224
Ved Smålandshavet	252
Fra Næstved-egnen	270
Fra Fakse-egnen til Stevns Klint	285
Det sydligste Sjælland	309
LOLLAND	337
FALSTER	375
MØN	403
BORNHOLM	425
Ertholmene	513

PORTRÆTTER

Hans Peter Hansen, Troldegårde	65
Gårdejer Peder Nielsen, Seksgårde	69
Kulsvier Jens Frederik Pedersen, Karlebo Overdrev	117
Alma Rasmussen, Hillerød-egnen	121
Fisker Carl Nielsen, Gilleleje	143
Fisker Martin Nielsen, Gilleleje	147
Den lille københavnerinde	151
Helharen	191
Jens Peter Jensen, Valsømagle	207
Sorøegnens Signelil	221
Ane Marie Jørgensen, Reersø	249
Vilhelm Carstensen, Skelskør	267
Inger Marie Nielsen, Gjorslev Bøgeskov	303
Ung Kvinde fra Albueland	345
Den mørke pige fra Vestenskov	353
Husmand Niels Brandenburg fra Grimstrup	359
Rasmus Hansen Stoffer, Gedesby	379
Rasmus Bruun, Nørre Alslev	395

Bødker Lars Peter Jensen, Magleby	421
Johannes Hansen, Åkirkeby	435
Avlsbruger Peter Thorsen, Pedersker sogn	445
Fisker Janus Falk, Tejn	497

FOTOGRAFIER BAG I BIND II

215 fotografier til Sjælland, Lolland, Falster, Møn, Bornholm	519
--	-----

Sjælland

(FORTSAT)

Syd for Roskilde Fjord

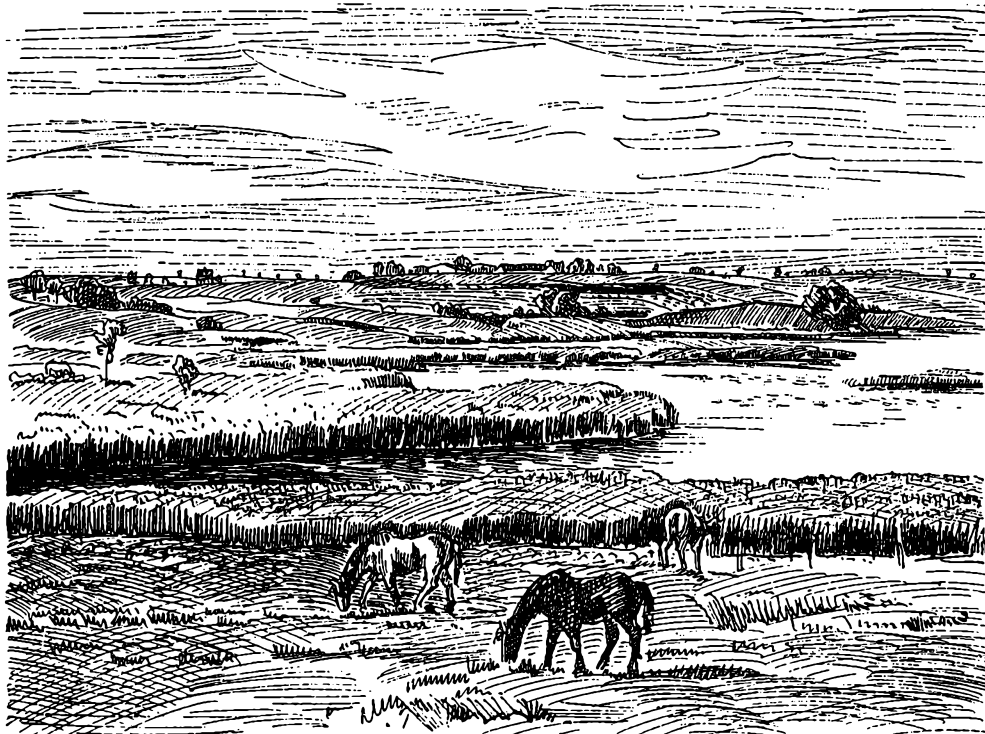
Jeg kommer nordvestfra, forlader egnene om Bramsnæs Vig og bevæger mig gennem et landskab, som langsomt synker i brede bølger ned mod andre fjorde. Rundt om mig på åsene løfter kæmpehøje deres runde kupler mod den klare septemberhimmel, og en enlig langdysse, hvis randsten ligner en flok grå kreaturer, som har lagt sig til hvile, fælder sine kølige farver ind i de grønne marker.

Jeg er fuld af forventning over, hvad jeg skal møde; hvordan ser vel det landskab ud, som snart skal vise sig for mig? Jeg er aldrig kommet her før, skønt det er Sjællands berømteste sted. Ja, det er selve Danmarks hjerte, egnen ved *Lejre!*

Tæt nord for den lille landsby Uglstrup løfter terrænet sig nær vejen til en 30 meter høj banke. Jeg kan ikke styre min utålmodighed længere, jeg må derop. Og heroppe fra denne top får jeg endelig udsyn over egnen. Der ligger det hele for mit blik – Roskildefjordens bund med dens utallige bugter og smalle fjorde som et mægtigt delta, omkranset af åbne eller skovklædte landtunger og næs, og nedenunder for min fod vigen ind til Lejre, den ældgamle vikingevej, Skjoldungskongernes tumleplads, der som et vældigt flodløb ligger gnistrende som guld under morgensolens lys og peger lige ind mod det sted, hvor Danmarks ældste kongestol har stået.

Naturligvis måtte her se netop sådan ud. Just så betagende skulle dette sted være – ikke noget storslået eller mægtigt, men yndefuldt, gribende ved sin milde, lidt vemodige stemning. For det er selve gamle Moder Danmark, som smiler her, så hjertevarmt og blidt. Og smilet rummer alle hendes skønne, gamle eventyr, thi netop her er nogle af de smukkeste og stolteste blevet til. Og minderne låner hendes ansigt en evig ungdom.

Jeg står nu her på dette sjællandske sted og tænker på alt det andet, som jeg har set af mit lands natur i hele dens uhyre forskelligartethed, lige fra Jyllands tunge, alvorfulde indlandsheder og dets strenge kyster til Fyns yndefulde landskaber og lune hygge, til alle de hundreder af blæsende øer og holme, der ligger som svanereeder spredt i de blå strømme om landets kyster. Alt sammen er det *dansk*, intet andet land i verden ligner det! Men dette sted ved Lejrefjorden, her i Sjællands midte, det rummer jo det hele som i én sum! Bag dette smil skjuler sig alt, hvad vi elsker, lige fra det frimodigste til det mest forborgne. Også det sidste. Thi vor gamle, evig unge mor røber sig aldrig helt, hendes smil dækker ofte over, hvad hun højst elsker.

Lejre Vig . 1. September 1935. 7.

De fine træk i hendes ansigt, fra de lune folders lette rynkespil om hendes øjne, de blanke søer, til dalenes runde smilehuller, er til for at skjule hendes lønlige tanker. Ingen er nogen sinde trængt helt til bunds i hendes mysterium af minder. Men længe før hendes eget kuld af kåde drenge var nået hen i nærheden af pogeskolens tærskel og ikke var kommet videre end til at løbe i strandsandet og bygge skibe og lege med knive, da sad *andre* med pren og tavle og skrev hendes memoirer. Romere, grækere og angelsaksere har gæstet hendes gård, set hendes ansigt og vidnet om det. Og deres ord har øget vor stolthed over hende.

Og er det ikke mærkeligt, at denne egn, som jeg her overskuer, måske det mest udpræget danske sted inden for vort lands grænser, at det netop bliver dette, som første gang i et glimt dukker frem gennem tågerne? Netop herfra har vi den første beskrivelse af et dansk landskab. Den er 1500 år gammel – og den ligner endnu!

Det er i det oldengelske kvad *Widsið*, vi finder de ældste efterretninger om Lejrekongerne Rolf Krake og hans frænder. *Widsið* – den vidtvankendes kvad – som skriver sig fra folkevandringstidens slutning, er hele den gotiske folkestammes ældste digtning og rummer en liste over fortidens konger og navne på de berømteste helte. Dankongernes navne nævnes flere gange, lige fra Sigar

(Sighere), som længe rådede over „de søboende daner“, til en Alver (Alevik), og endelig Rolf og Roar. Der fortælles her blandt andet, at „Hrodulf og Hrodgar (Rolf og Roar) holdt længe venskab sammen, brodersøn og farbroder, efter at de havde bortdrevet vikingernes æt og brudt Ingelds vælde og ved *Hjort* havde nedslået Hadbardernes magt“.

Men langt rigere efterretninger har vi fra det store angelsaksiske digt *Beowulf* som er nedskrevet omkring år 700, efter at det i et par hundrede år må være vandret fra mund til mund*. Helten i digtet er kæmpen Beowulf „af geaternes folk“, hvis største dåd er at komme til spyd-danernes rige og her dræbe den trolld, som hjemsøger kong Roars borg**. *Beowulf*-skikkelsen er ukendt, ja fremmedartet i nordisk tradition, og har utvivlsomt udspring i sit hjemlands fantastiske heltesagn. Men digteren røber glimtvis et forbavsende kendskab til de nordiske folk, en fyldig viden, som grunder sig på historiske traditioner og kvad. Han kender således Skjoldungernes stamfader, Skjold (Skjold Skèfing), den „høje Halvdan“, Hjargejr, Roar og Helge. Og også han nævner borgen *Hjort* (Heorot) – vel sådan benævnt på grund af dens høje og slanke bygning og hornlignende gavlprydelser. Det er Roars pragtfulde kongeslot med dets uhyre hal, nær hvilket Beowulf lander på sin færd, og som siges at ligge i nogen afstand fra havet.

Danernes rige skildres som værende af stor udstrækning og liggende ved „tvende have“ (jævnfør Widsiðs „sø-daner“); det er skilt af mange havarme og sunde, og Skjold har grundet danevældet ved at undertvinge enhver af de omboende stammer „hinsides hvalernes vej“.

Det pompøse digterværk*** begynder med disse ord, der står som hugget i sten:

Om spyd-daners færd i fortids dage
om dåd og bedrift, af drotterne øvet,
om ædlingers sejsry sagn har vi hørt!

Beowulf giver sig ud på den lokkende færd til kong Roars gård; thi:

. . . . gæste han ville
ad svanernes vej den vidtkendte kampdrot.

Hans hensigt er at befri kongeborgen for uhyret Grendel, som hver nat overfalder og bortslæber en flok af kongens mænd. I Hjorts kongehal kommer

* Originalmanuskriptet til dette storslåede digt blev i året 1700 fundet i Robert Cottons håndskriftsamling og opbevares nu i British Museum.

** Med „geaternes folk“ må menes jyderne i modsætning til de østligere boende „spyddaner“, thi de nævner Huggleik som deres drot.

*** Her i Anton Hansens fremragende oversættelse.

da størstedelen af digtets handling til at foregå; her undliver Beowulf uhyret, og senere, i en sump nær borgen, dets moder, en led troldkvinde.

Optakten til færden er pragtfuld. Vi ser Beowulf og hans fjorten kampfæller stævne fra geaternes land til Danmark, ser dem forlade deres hjemlands kyst og komme ind til stranden nær Lejre-borgen:

. . . . På bølgen gynged skibet
under ludende klint. Klædte i brynjer
gik heltene om bord, og strømbølgen brød sig
kruset mod kysten, og kæmperne lagde
skinnende brynjer på skudens barm,
de skønneste hærlæder – og skød så til havs,
frejdig til færden, det fastbygte skrog.
Så gled over bølgen med gunstig bør
skumhalset snekke, snar som en fugl. –
Vel et døgn tid drog over havet
den bugede skibsstavn, brydende bølgen –
så øjned de farende forude land,
skinnende brinker og bratte skrænter
og mægtige næs: Målet var nået
og søfarten endt – – –

Disse sidste strofer er som før sagt mærkelige, ikke blot fordi de rummer den første skildring af et dansk landskab, men fordi den er så ægte. Den som i en båd er kommet gennem indsejlingen til Isefjorden, han kender landet igen i dette glimt. Det er dansk kyst – og det er *denne!*

Skibet har så vel sagtens sat kursen ind gennem Roskilde Fjord og er gået ind i Lejrevig til dennes bund; thi overalt her har vi omtrent det samme billede for øje. Det kunne have været en dansker, som havde brugt udtrykket „mægtige næs“ om de lave, gule klinte, der overalt løfter sig mod den blå strøm på Beowulfs vej, mens man hos en fremmed nærmest er tilbøjelig til at opfatte det som en *licentia poetica*. Men hvor besynderligt, at denne ægte kolorit af dansk landskab er bevaret gennem mundtlig skildring, til digtet endelig er blevet nedskrevet 200 år efter Lejrekongernes tid! Og bliver det ikke troligt, at denne skjald, som har været så bevandret i Danerrigets historie, også har kendt landet ved selvsyn?

Hør blot om de søfarendes første møde med de danske krigere:

Da skued fra skrænten de Skjoldungers vagt,
som strandklinten vogted og bredden værnede,
at blinkende skjolde og skinnende hærlæder
bar de over gangbræt. . .

Og vagten råber de fremmede an:

„Hvem er vel I, våbenklædte mænd,
med brynjer om bryst, som ad bølgernes vej
hid over havet den høje skibskøl
dristigt har bragt, mens her på bredden
ved vovernes grænse vagt jeg holdt,
at ingen fjende med fejdende skibshær
i Danernes land skulle lovløst hærge?“

Men Beowulf og hans mænd gør rede for herkomst og ærinde. Så viser vagten skaren vej over landet til borgen, hvor den gamle kong Roar tager imod mændene i

den glimrende hal, som af guldet lyste.
Herligst af alle under himlens hvalv
knejsjer hin højsal, hvor kongen dvæled,
luende lys over landet skød den.

Over stenlagte stræde strakte sig vejen
for mændenes skare. Skinnende glitred
de stærke kampsærke, knyttet med snilde,
og ringene rasled, mens rask de skred
i klirrende krigsskrud mod kongsgården hen.

Langs hallens mur de havtrætte mænd
stilled straks deres stærke skjolde;
på bænk søfarerne satte sig tungt,
så ringbrynjen rasled. Og rejst i hob
stod de asketræs-spær, spidse foroven,
med grålig od. Ypperlig rustet
i jærn var flokken.

Hvilke billeder!

Roar tager med stor glæde mod den vældige Beowulf, som lover kongen at overvinde hans plageånd og gør det. Men selve denne handling, ligesom begivenhederne efter Beowulfs hjemvenden, er digtets mest fremmedprægede. Jeg viser med vilje kun i nogle korte glimt, hvad der falder mig ind, når jeg færdes på disse steder, billeder som dette landskab vækker til live i min bevidsthed af digtets mægtige stof. Og således rinder mig da også i minde, når jeg står ved Lejrefjordens bred, det sted i digtet, hvor Beowulf og hans mænd efter endt dåd og med rige gaver af heste, våben og andre kostbarheder fra den gamle Roar iler ned til stranden og går om bord for hjemfærden:

Den bugede snekke på sandet stod,
den ringklædte skude, med skatte ladet,
med foler og rustninger. Masten ranked sig
højt over Hrodgars herlige gaver.

Til skibsvagten gav han et guldfæstet værge,
et slægtgammelt sværd, som blev svenden til ære
og kostelig ros, når i kredsen af mjødsalens
kæmper han sad. – Og snekken kløved
bølgernes dyb, mens fra Danmark de stævned.

Der er et drag af vemod i de sidste linier, ligesom et farvel uden håb om gensyn. Hvem har ikke følt dette sug for brystet, når han søværts drog på langfart bort fra dette land, og når dets lave, havskyllede kyst svandt bort i disen agterude?

I sit ypperlige værk *Danmarks Heltedigtning* viser Axel Olrik, hvor nær både *Widsiðs* og *Beowulfkvadets* fremstilling slutter sig til den historiske virkelighed. Det førstes troværdighed på historisk og etnografisk område er blevet bevist bl. a. ved sammenligning med antikke efterretninger om de germanske stammer. Hvad *Beowulfkvadet* angår, kan man på et enkelt lille område se den overraskende nøjagtighed i den historiske tradition: de frankiske krøniker bekræfter, at den danske – i *Beowulf* den „geatiske“, hvilket vil sige den jyske – konge *Hugleik* faldt på et vikingetog til *Hetvarernes Land* ved *Rhinens* munding, hvor en frankisk hær overraskede ham. Dette skete mellem 512 og 520, snarest i 516. Går man ud fra *Hugleiks* dødsår, må man henhøre kvadets oprin til ca. 500 eller få år senere. Dette passer med, at *danerne*, som hidtil har haft en tilbagetrukken stilling, netop ved denne tid har udvidet og hævdet deres magtområde, hvilket atter stemmer med fyldige historiske oplysninger fra den tidlige romerske kejsertid. Og den samtidige gotiske historieskriver *Jordanes* siger i sit vigtige kildeskrift til goternes historie: „*Danerne* har, udgaaet fra *Sveernes* Stammer, fordrevet *Herulerne* fra deres *Bopæle*, og blandt alle *Skandinaviens* Folkestammer kræver de *Forrangen* paa Grund af deres høje *Vækst*.“ – Kort før 513 forekommer den første helt tydelige omtale af *danerne* hos *Prokopios*, som siger, at en fraspærngt stamme af *herulerne* drager nordpå gennem *Tyskland* og kommer til „*danernes* folkestammer“ og derfra

til gauterne i Sverige. Danerne synes her at være et flertal af stammer, boende fra den tyske halvø til gauternes grænse i Sverige.

Det er for at bruge Olriks ord: Skildringer fra Nordens vandringstid, nydannelsen for hele den gotisk-germanske stamme, hvor riger rejser sig og mægtige skikkelser bryder frem og svinder på ny, bedrifter øves og udslættes. Det er en tid, hvor germanernes stats- og forfatningsformer dannes og stål-sættes med en øget kongemagt som midtpunkt. Og det er den episke digtnings fødselstid. I dette liv lever danerne med, selvstændigt, i egen kraft og ikke i mat efterligning af andre. Midt i denne nyskabelsernes tid står Danerigets og danefolkets tilblivelse som en af de mærkeligste kendsgerninger. Selv for de udvandrende angler og sakser tegner Skjoldungernes kongeborg sig som forbillede på ædel livsførelse, rig på beundringsværdige skikkelser og fuld af store bedrifter.

Og således er den vandret ind i deres digtning, i Widsið og Beowulfkvadet. I det sidste nævnes Skjold, Danerigets grundlægger, som er kommet ensomt sejlende hertil som barn, og hvis lig på samme vis føres bort. Efter ham følger en søn, Bjovulf, som er ukendt i nordiske sagn og uden bedrifter. Ætten fortsættes i den „høje Halvdan“, som får sønnerne Hjargejr, Roar og Helge. Af disse er ved digtets begyndelse kun Roar tilbage, der sidder lykkelig på Hjort som en gammel mand og råder for riget.

Roars sønner er Hrørik og Hromund, af hvilke den første senere hen i digtet omtales som den, der er udset til Roars arvtager, men hvis evner ikke værdsættes højt, og hvis fremtid synes at blive usikker. Thi ved siden af Roar sidder i højsædet ved gildet i hallen for Beowulf, da han har ombragt Grendel og hans moder, kongens brodersøn, Helges søn *Rolf*. Og da festens gammen står højest, går Roars dronning, Valthjov, frem foran kongen og hans brodersøn – „da endnu venskab knyttet dem sammen og den ene var den anden tro“. Hun taler skønne ord om kongen og hans sønner; og om Rolf siger hun: „Jeg venter, at han vil gengælde vore sønner med godt, om han mindes alt det, vi har gjort ham til vilje og værdighed, da han var barn.“

Der er utryghed bag ordene. Man aner de vigtige begivenheder i fremtiden, ufreden som vil komme, da Rolf senere efter Roars død støder den forsvarsløse Hrørik fra tronen. Gennem uvisheden skimter man, at Rolf selv senere bliver dræbt ved overfald af Hjarvard – da Hjort nedbrændes og Rolf og alle hans kæmper falder i den vældige kamp.

Thi Lejrekongernes række er kort. Og kun en stakket tid, et par slægtled, står det strålende Hjort, før det synker i luerne for bestandig. Men herom tier Beowulf. Denne storladne svanesang har vi i vort nordiske Bjarkemål.

Bjarkemålet er vor ældste nordiske kilde til disse begivenheder og hele nøg-

len til vor egen heltedigtningens tilblivelse. Det er ikke nær så udtømmende som Beowulfkvadet, handler i hovedsagen kun om den sidste kamp i Lejre-kongsgården, men kommer dog glimtvis ind på forudgangne begivenheder. Der henlydes til, hvorledes Rolf har dræbt den uværdige Hrørik og selv har taget kronen; der fortælles om Rolfs togt til Sverige og hans kamp på Fyrisvoldene. Men Bjarkemålet er først og fremmest en lovprisning af Rolfs og hans mænds sidste kamp, da de på Hjort forræderisk overfaldes om natten af kongens svorne mand, Hjarvard, med en hær af sveer og gøter, hvor alle borgens forsvarere falder til sidste mand og kongsgården brænder. Rolfs fald er kvadets hovedemne. Vi hører så godt som intet om kampens forhistorie, dens anledning og forberedelse. Skjalden må have forudsat, at dette var alt for velkendte ting. Men vi mærker, at en stor hærmagt er i våben, at Hjarvard går i spidsen for den, og at den efter en hårdnakket kamp bryder gennem borgeleddet. Rolfs kæmper vedbliver at stride efter deres konges fald, til de sidste af dem segner og borgen tændes i brand, vistnok af kongens egne folk.

Hele digtet former sig som en dialog mellem de to helte, Bjarke og Hjalte. Dette hyldestkvad, som de to kvæder i striden og ind i døden, er det, som har skabt Rolf Krakes eftermæle gennem alle tider. Intet andet nordisk digt har været elsket som det på Island og i Danmark; det efterlignes i norsk heltedigtning og klinger igen i Færøernes folkeviser. Det var dette kvad, som Olaf den Helliges skjald sang for hans hær før slaget ved Stiklestad.

Det er sørgeligt, at dette gamle danske Bjarkemål, Nordens mest beundrede og hædrede kvad, ikke mere kendes sådan, som det lød for vore forfædre. Saxos oversættelse af det til latin, og enkelte genfortællinger i sagaerne, er alt, hvad der findes om det i dets helhed. Af selve det originale digterværk er der kun nogle få, løsrevne vers tilbage. Men på grundlag af Saxos tekst og af sagaerne er det lykkedes Axel Olrik at genskabe det gamle digterværk både i indhold og form langt nærmere originalen end f. eks. Grundtvigs kendte fri digtning. Med sit overordentlige kendskab og sin kærlighed til stoffet yder Olrik en garanti for, at vi ingen sinde ville være kommet nærmere til kunstværkets sjæl end gennem ham. Ved denne genskabelse føler vi os helt trygge.

Vi er så at sige til stede på kamppladsen, når vi hører Hjaltes råb til de sovende kæmper:

Vågner, vågner
venneskare!
Alle I ypperste
ædlingens følge.
Vågner ej til vin
og ej til vivs tale
heller til Hildes hårde leg.

Og da kampen begynder at rase:

Nu de raske kendes
der hvor de rædde flyr.
Trang er der i kamptummel
til hver trøstig kæmpe;
tryggest går høvding,
der hvor tro hird følger.

Kårne huskarle,
kryst om sværdhjaltet!
Skjold hængt på skulder,
skynd Jer til valen!
Bryst åbent mod bryst
byder vi vor fjende,
næb imod næbbe
vil vi nappes som ørne.

Men alt for lille er den trofaste flok, allerede i digtets begyndelse føler man den tragiske afslutning rykke nær:

Borgen nu brydes
og leddet brister.
Brynjerne slides,
lemmerne søndres,
kongens skjold er brustet
for bilens ægge;
grinden højt gaber
og de gæve viger.
Økser fælt gnaver
i mændenes isse.

Forgæves søger Hjalte ved hånende, æggende tilråb at mane den på mystisk vis søvnbundne Bjarke ud til kamp. Imens falder Rolf:

Segnet er til mulde
den mildeste høvding,
leden er det liv,
som længst vil mindes.

Sårstrøm rinder
fra slagen val,
Hjarvard i hærfærd
Hilds leg fremmer.
Dog i døden
drotten smiler,
som ved gladest gilde
gæst han var.

Så endelig stormer Bjarke ud i kampen, vågnet af sin trylleslummer, tirret af Hjaltes hån:

Højt mon du, Hjalte
Rolfs måg hidse;
men til stort ord
skal stordåd svare!

Og idet han stormer frem, råber han til sine fæller, desperat over den vending, kampen tager:

Kaster brynjen,
når I bane søger!
Kun den rædde ruster sig nu.
Blotter brystet!
Bort med skjoldet!
Guldtynget arm
gir tungest hug.

Kommer, I gæveste,
gøternes høvdinge!
Hersbårne ene,
holde nu strid!

Ædlinge falde,
stor-ætter ødes;
thegn* kun, ej træ
tager nu hel.
Aldrig faldt, tykkes mig,
tættere hug,
trende jeg får,
mens ét fører.

Ene i live
blandt livløse
af valdyngen
værn jeg bygger.
Hvor er nu han,
der hidsed mig før,
tirred mig så frækt,
som han tolv liv havde?

Og den døende Hjalte svarer sin ven:

Lidet er nu følget
fjern er jeg dog ikke;
tung er os trang til
tapreste kæmper.

* Høvding.

Søndret er mig skjoldet,
skåret og kløvet.
Syn for sagn gælder:
selv du det skuer.

Strider du nu, Bjarke,
som du bied førre?

Bjarke:

Hadingsord hårde
hidse mig ej længer,
ikke jeg selv volder,
om jeg end sent kæmper.
Sveers sværdklinge
sårt mig har truffet,
den skar våbenklæder,
som den i vand førtes.

Så finder Bjarkes hustru, Hrut, sin hårdt sårede husbond på valen, hvor striden nu stilner af. Bjarke forlanger at se, om Odin er på valpladsen, det er hans agt at hævne sig på selve alfader på grund af Rolfs og hans kæmpers nederlag. Hrut sætter sin hånd i siden og lader ham se gennem armens krumning, og da skuer han „den enøjede“. Men i det samme synker han til jorden og dør med disse ord på læben:

Her ved min høvdings
hoved jeg synker;
du ved hans fødder
finde dig leje.
Det skal svend sande,
der søger på valen:
Selv af livløse
lønnes mild konning.

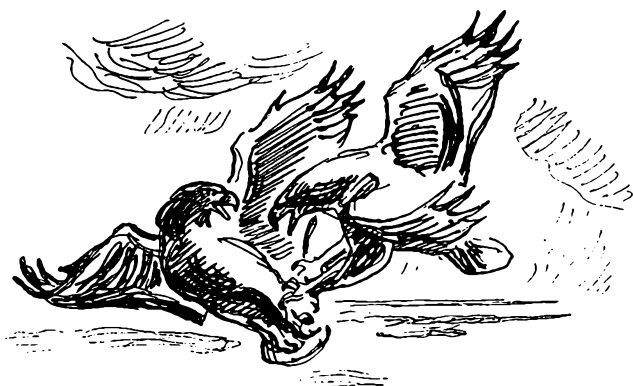
Snart vil os slide
sulten ørns kløer,
rovgriske ravne
rives om vort legem.
Hugprud, højbåren
hilding det sømmer
døende så at favne
dådherlig konning.

Således ender Bjarkemål.

Det er en stor kunstner, som har digtet det! I høj grad *bevidst* er dette træk, at hovedpersonen, den tilbedte Rolf Krake, ikke er mellem de optrædende; derved øges det præg af højhed, der er over ham. Vi erfarer alt gennem

Bjarkes og Hjaltes tale, den gør det hele levende, nærværende og mægtigt virkende.

Olrik undersøger, hvor Bjarkemålet er blevet til, og kommer til det resultat, at det oprindeligt må være dansk, sikkert fra det 10. århundrede, og at det i lange tider har været mundtligt overleveret, også på norsk område, indtil det er blevet nedskrevet omkring år 1200. Saxos latinske oversættelse, som er blevet til på grundlag af kilderne, danner en helhedskomposition af stor digterisk virkning. Men der er ingen grund til at tro, at vi nogen sinde på dansk kommer det originale digterværks ånd og form nærmere end i Axel Olricks fortrinlige rekonstruktion.

Hvor har Lejregården *Hjort* ligget, kongesædet, som var skueplads for det store drama?

Jeg skal kortelig nævne, hvad Olrik mener om dette spørgsmål. Foruden Beowulf er alle heltekvadene enige om, at enhver af de danske konger af Skjoldungeætten har haft sit rette kongesæde på Lejre. „Lejrestolen“ i Danmark, dvs. herredømmet her, omtales helt tilbage til Frodefredens tid. I Ingjaldskvadet nævnes Lejre som kongesædet, og i Bråvallakvadet er kæmperne fra Lejre Harald Hildetands hirdmænd. I middelalderlige sagnoptegnelser genfindes stadig denne opfattelse. I „Den lille Roskildekrønike“ siges, at den første konge, Dan, grundlagde Lejre endnu før rigets samling, at Roar siden har ført den herligt videre, og at Dans, Roars og Halvdans gravhøje findes her. Saxo hævder derimod, at det var Rolf Krake, som byggede byen Lejre og udstyrede den med så stor pragt, at den som kongesæde overskyggede alle de andre landsdeles hovedstæder. Ligeledes at Harald Hildetand forener alle dele af riget og bosætter sig på Lejre, hvor også hans gravhøj opkastes. Saxo omtaler en kong Olaf, som levede i det 9. århundrede, og efter hvem en gravhøj ved Lejre er opkaldt. Islandske sagaer fortæller, at stamfader Skjold har grundlagt borgen på Lejre i Sjælland, og at endnu Lodbrogssønnerne har boet

der. – Intet kongesæde kan tilnærmelsesvis gælde for Lejres jævnbyrdige inden for heltedigtningen. Jelling nævnes kun et par gange, og aldrig i kvadene. Ringsted nævnes én gang i en islandsk saga, og Sigersted kun i forbindelse med Sigar-ætten. Dette er intet imod Lejre, hvis ry går helt tilbage til den dunkle fortid med begivenheder fra Frodefreden til Rolfs fald, med kongegrave, „Lejrestol“ og „Lejrekonger“ – de stærke udtryk for danernes enhed og magt. Selv den tyske historieskriver Tietmar af Merseburg omtaler i begyndelsen af det 11. årh. „et Sted i hine Egne Hovedstaden i Riget ved Navn Lederum, i den Landsdel, der kaldes Selon,“ osv.

Men hvor var det nøjagtig sted?

Den første, som omtaler Lejre efter selvsyn, er Svend Aagesen (dansk krønikeskriver fra Valdemarernes tid), der nævner Lejre som „en By af de ringeste nær ved Staden Roskilde“. Og det samme beskedne billede har alle senere forskere bibeholdt. Det eneste levn på stedet af fortids storhed er mængden af oldtidsgrave tæt om byen. Lejrekrøniken fra før Svend Aagesen nævner hele tre kongegrave på stedet. Til disses oprindelse har man masser af steder knyttet Skjoldungekongernes navne – men naturligvis fuldstændig med urette. Gravene har været ældgamle allerede på disse kongers tid! Harald Hildetands gravhøj er en stenalder-langdysse, og senere end bronzealderen er intet af stedets mindesmærker blevet til!

Det er imidlertid ikke udelukket, at disse dysser og høje kan være blevet benyttet som grave for senere tiders berømte mænd. Som før nævnt omtaler Saxo som levende i begyndelsen af det 9. århundrede en kong Olaf, der ligger begravet i en efter ham opkaldt høj nær Lejre. Højen findes på Ole Worms tegning af Lejreengen i *Monumenta Danica*. Midt i denne, som er en bronzealderhøj, har man fundet en spore med sølvbeslag; det viser sig, at højen i vikingetiden er blevet benyttet til gravhøj for en af datidens stormænd, og Saxos påstand om, at den gemmer en dansk konge fra det 9. århundrede, synes da at være blevet bekræftet ad arkæologisk vej. Men når dette er tilfældet, kan også Saxos anden påstand være rigtig, nemlig at Harald Hildetands lig blev ført til Lejre og højlagt dér – måske i eller over den store stenaldergrav, som bærer hans navn på Worms ovennævnte tegning.

Det skal tilføjes, at Stefanius (1599–1650) omtaler Kongestolen ved Lejre som en stor sten, der rager op over en del andre, og „den brugtes i gamle Dage til Kongevalg“. En halvt ødelagt dysse med en stor sten kaldes på Worms tegning Dronningestolen, og måske har Kongestolen ligget i dennes nærhed. Den midterste gård i byen kaldes hos Worm og den dag i dag kongsgården. – De omliggende gravhøje bærer derimod ganske dagligdags navne fra langt senere tider, således som Stenhøj, Hyldehøj, Frishøj, Kirkehøj og Folehøj. Hestbjerg på Worms tegning er en naturlig bakketop.

Meget tyder da på, at det gamle Lejre har ligget på det nuværendes plads; men kongsgårdens sted kendes ikke.

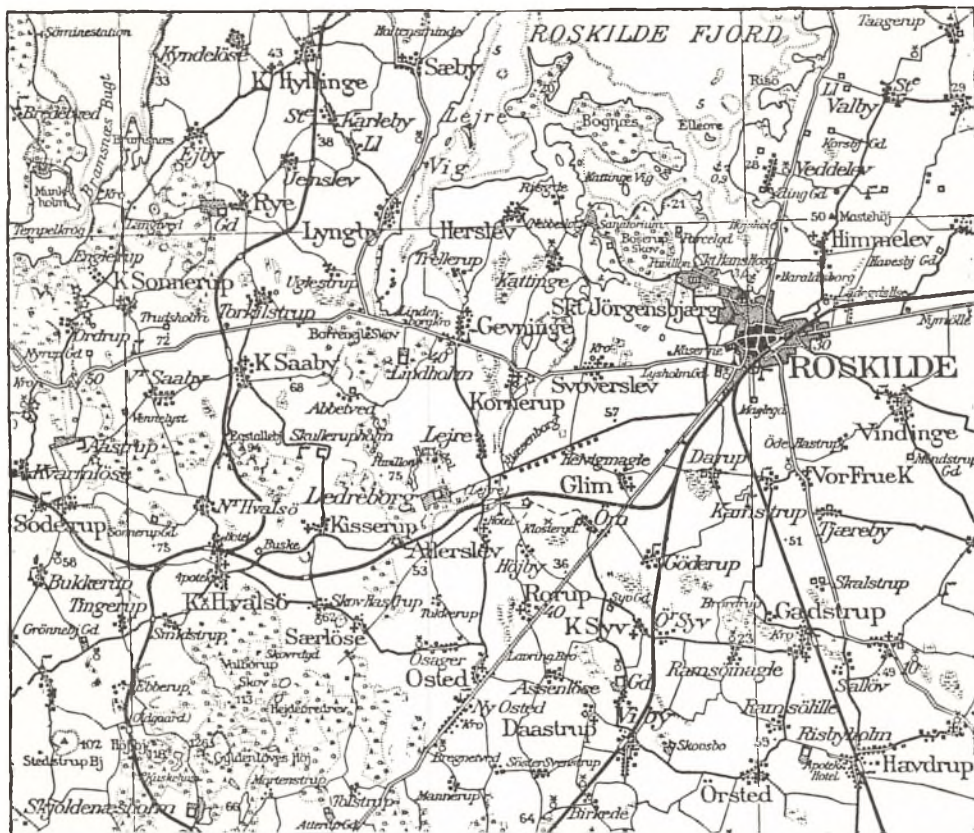
Det kan synes påfaldende, at Lejre *intet* tilsvarende mindesmærke ejer som Jellings store kongegrave fra det 10. århundrede, eller blot *noget* påviseligt i samme retning. Men på Lejrekongernes tid, altså i folkevandringstiden, gjorde man ikke *mægtige gravhøje* som ved Jelling. Hin tids grave var simple, underjordiske begravelser i en eller anden bakke. Måske finder vi på et sådant lidet anseligt sted på marken en skønne dag de gamle Lejrekongers levninger og skatte tæt under jordens overflade!

Stedets varighed som kongesæde må i øvrigt have været kort, har næppe været mere end to-tre menneskealdre, og de eneste kongenavne, man med *sikkerhed* kan knytte hertil, er Roars og Rolfs. Efter den sidstes fald er ingen begivenheder knyttet hertil; kongsgården lagdes i aske, og intet nyt kongesæde er rejst her siden. Men Lejres mange hundrede år gamle berømmelse hviler heller ikke på mange store og forskelligartede optrin. Der er kun et eneste: *Rolfs fald!* Denne begivenhed kendes i alle kilder, i Lejrekroniken, hos Svend Aagesen, hos Saxo, i Skjoldungesaga og Rolfsaga. Men det er fra Bjarkemål, at den er vandret over i berømmelsen, i sagn og i sang.

Lejre, efter Ole Worms: Monumenta Danica.

A: Harald Hildetands Grav. B: Dronningestolen. C: Kongsgården. D: Hyldehøj. E: Ertedal. F: Lejre A.
G: Stenhøj H: Kong Olafs Gravhøj. J: Maglebro. K: Hestebjerg. L: Folehøj. M: Kirkehøj. N: Frishøj.
P: Kornerup A.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Kongeætten, som grundede danernes storhed, forsvandt for stedse, da Hjort sank i luer.

Kun gennem det dybt tragiske nås den mest ophøjede skønhed. Og den vej trådte disse folkevandringstidens helte. Deres store, døde skikkelser står lutrede, uforlignelige på baggrund af Lejres kæmpebål. De gik under i livet, men de vil leve evigt i kunst og digt.

Ligesom det er vanskeligt at gøre sig nogen sikker forestilling om Lejreborgens udseende, er det, som før nævnt, ikke muligt at bestemme dens plads. Det er sandsynligt, at byen har bevaret sin beliggenhed gennem tiderne, og at borgen har ligget nær ved denne. Thi stedets betydning har uden tvivl været betinget af Isefjordens og Roskildefjordens nærhed. Herinde lå man fortrinligt dækket, samtidig med at man havde let adgang til havet. Et angreb fra havsiden gennem de smalle fjorde var en yderst farlig sag, angriberne risikerede en indespærring. Hvis dette hensyn har været bestemmende, siger Olrik, da er det så meget mere forståeligt, at stedet tabte sin betydning, da danerne siden sad som sikre herrer i landet.

Fra Beowulf ved vi, at man har kunnet sejle *omtrent* ind til Hjort; dog ikke nærmere, end at man rider derop fra kysten! Men hvilken vej har skibene taget – har man kunnet dirigere dem derind ad den snævre og kringlede Lejre Å eller ad Kornerup Å? Geologerne mener, at vandstanden i den lille Lejre Å ved oldtidens slutning kun har været uvæsentlig forskellig fra den nuværende, det vil sige, at det har været vanskeligt eller rent ud umuligt, i al fald for de større vikingskibe, langskibene, at ro derind. Også om Kornerup Å, som ganske vist på 3–4 steder brydes af småsøer, er dalfuren, hvori åen løber, overordentlig snæver på lange stræk.

Vigtigt forekommer det mig, at landskabsbeskrivelse og andre beretninger i Beowulf slet ikke passer på de lunkne åløb; det er vide fjorde og næs, der er omtalt. Skibet kommer „ad Bølgernes Vej hid over Havet“. Det lander „paa Bredden ved Vovernes Grænse“. Og „da skued fra Skrænten de Skjoldungers Vagt, som *Strandklinten* vogted“. De fremmede må gøre rede for, hvem de er „før her fra Kysten I frit tør fare“. Skuden ligger „med grundfæstet Anker“. Og vagten, som fører søfarerne op over landet til Hjort, siger udtrykkelig, da han forlader dem dér, at han vender tilbage til *havet* for at holde udkgi mod fjendtlige flokke. Da Beowulf vender tilbage til sit fartøj efter eventyrene på borgen rider vagten ham i møde „fra højen Brink“ og følger ham til, hvor „bugede Snekke i *Sandet* stod“.

Alle billederne er fra åben kyst. Når jeg sammenholder disse skildringer med omhyggelige undersøgelser af landskabet, føler jeg mig overbevist om, at landingsstedet har været ved *Lejrefjordens bund*. Denne har i hine tider haft en lille fortsættelse ind over de nuværende lave engdrag øst for Borrevejle Skov på det sted, som nu kaldes Vadet og Søen, og som ender i vandløbet Helligrende.

Stedet er et af de skønneste, jeg kender. Den tidligere, ganske jævne fjordbund med dens fine grønsvær er omgivet af skovklædte, lave banker, og egnen er trindt om bevokset med fritstående, pragtfulde trægrupper, hvorunder stærke røde plage græsser. Det er den dag i dag et fuldkommen olddansk billede og samtidig typen på det klassiske, heroiske landskab. Få andre steder i landet har jeg dvælet med en sådan glæde som her.¹

Lavt hen over denne slette har kølen på Lejrekongernes drageskibe engang gledet. Og herinde må Beowulf være landet!

Fra den gamle Lindenberg Kro øst for vigen har man en endnu smukkere udsigt over denne end fra dens vestside. Det er et aldeles pragtfuldt ødansk landskab, hvor mængder af små græsholme svømmer i den smalle blå vig mellem de friske enge, som skråner langsomt ned mod bredden.

Overalt er der på disse steder nok at undres over. Følger man fra kroen landevejen ned i sænkningen mellem vigen og dalen, kommer man, omtrent hvor man når Frederikssundsvejen, til et af *Borrevejle Skovs* mærkeligste steder, det berygtede Thyres Hul, som ligger i skovens nordøstlige udkant. Her i Røverskoven, hvor den ældgamle vej endnu som en dyb hulning strækker sig parallelt med den moderne landevej, herinde havde røverkvinden Thyre Boløkse sin domæne.

Sagnene om Røverskovens rædsler er så ensartede og stammer fra så forskellige hold, at man roligt kan stole på, at de i hovedsagen er rigtige. De rejssende ad den stærkt trafikerede vej fra København over Roskilde til Kalundborg må i ældre tider have afleveret manganen fed bid i de forvorne røverses sække, når de passerede hulvejen mellem Borrevejle og skoven, og uden brodne pander på begge sider er dette næppe gået af. Disse gerninger er især knyttet til Thyre Boløksses navn, røverkvinden, som ved sin ældste søn var blevet moder til elleve andre sønner og selvrettende var hele egnens rædsel. Rejssende, som befór den mørke vejstrækning, kunne pludselig blive en gammel fredelig morlille vár, som sad nær vejsiden og røg pibe. Men lige når de havde passeret hende, stødte hun i en fløjte, og de tolv karle kom styrtende til fra hulen i den nære skov og faldt over de vejfarende. Undertiden dræbte de dem og slæbte ligene ind i skoven.

Det blev en ganske almindelig skovhugger, som fik ram på banden, idet han en dag inde i skoven fik øje på en gammel kælling, som han fattede mistanke til. Han havde hørt fortællingen om den famøse fløjte, og mens han fredeligt gav sig i snak med kvinden, afventede han et gunstigt øjeblik, da han kunne overraske hende, før hun fik fløjten anvendt. Pludselig kastede han sig over hende, kneblede hende med et tørklæde og bandt hende til et træ inde i tykningen. Derefter løb han op til herregården Lindholm og samlede en stor flok folk, som han lod forputte sig i krattet i vid kreds omkring det sted, hvor hans fange sad bastet. Så gik han hen til Thyre, fik fløjten fra hende og stødte kraftigt i den. I næste øjeblik kom tolv vilde karle styrtende frem – og herregårdsfolkene kastede sig over dem og kneblede dem. De førtes til Roskilde og dømtes til at henrettes, og de stejledes i Borrevejle Skov lige uden for Thyres Hul på et sted, som kaldtes Stejlebakken. Nogle siger, at det var på Galgebakken ved Roskilde, henrettelsen fandt sted. Men til gunst for den første påstand tjener det, at Thyre og hendes sønner stadig spøger i skoven ved nattetid. Kommer man kørende forbi stedet, må man benytte det gamle, prøvede trick at tage det ene baghjul af; så bliver gespensterne nødt til at løbe ved siden af vognen for at løfte akslen, hvad der må synes at være en højst uværdig situation, selv for gemene stratenrøvere.

Dette er et helt andet miljø end det, hvori vi mødte Beowulfkvadets og

Bjarkemålets idealiserede helteskikkelser. Fra disse og til Thyre Boløkses forhutlede røverslæng, fra døden på valpladsen under alfaders personlige tilstedeværelse til hængningen på Stejlebakken, hvor kun mestermanden og hans rakker gør honnør – det er som at komme fra den åbne, soltindrende eng derude, hvis trægrupper er strålende som selve Yggdrasil, og ind i den sure, mørke skov med dens tudser og dens røverkule, der virker som et muldvarpebo.

Aristokrati og demokrati – hedenskab og kristendom! Det er en stærk, demokratisk idé, der ligger til grund for forestillingen om, at folk, der i digtningen har fået så forskelligt ry som de ovenomtalte repræsentanter for det blanke slagsværd, der rammer lige i synet, og for den rustne brødkniv, der lister sig ind ad bagvejen, skulle kunne mødes i det hinsides på lige vilkår, havne på samme trin på rangstigen i stedet for at fare til hver sin side – „hesop aa hæhnier“, som Blicher siger!

Thyres Hul er en oval, omtrent 3 m dyb sænkning i terrænet med aldeles plan bund og med stejle brinker om de tre sider, mens den fjerde forløber jævnt ud i den tæt tilgrænsende gamle hulvej. I udstrækning er hullet ca. 20 × 30 m. Det er en højst besynderlig sænkning, uden tvivl dannet af menneskehænder – men med hvilket formål? At knytte røvernes bopæl, deres „hule“, til dette sted vil være meningsløst. Men at dens tilblivelse er gammel fremgår af, at nogle mægtige, flere hundrede år gamle bøge gror på dens bund. I øvrigt er stedet helt omgivet af tæt, gammel bøgeskov, bunden derinde er næsten helt uden vegetation på grund af mørket og dækket af et tykt lag visne blade. Det er ikke noget hyggeligt sted.¹

Jeg var meget spændt på at se den berømte oldtidshøj, der er kendt under navnet *Skt. Olufs Høj*, et navn, som den må have fået forandret i katolsk tid efter det oprindelige Olafs Høj. Saxo omtaler som før nævnt en kong Oluf, identisk med en i franske krøniker nævnet Anulo, nordisk Aleifr, der kæmpede om riget efter Gotfreds brodersøn Hennings død i 812 med dennes frænde Sigfred. De to modstandere faldt begge i slaget, efter beretningerne sammen med 10.940 mand. Men Anulos hær sejrede og udråbte den faldnes brødre Harald og Regnfred til konger. – Betegnende er det, at denne voldsomme begivenhed, et så kæmpemæssigt slag, netop fandt sted i nærheden af Lejre, som altså måske endnu dengang har været rigets midtpunkt.

Jeg fandt højen nær ved landevejen mellem Roskilde og Lejre SV for Svogerslev, ganske overensstemmende med angivelsen på Ole Worms kort. Det er det eneste af Lejreegnens oldtidsminder, hvis beboer man med nogen sikkerhed har kunnet identificere. Og det er mere, det er Danmarks ældste påviselige kongegrav. Thi der er, som tidligere omtalt, næppe nogen tvivl om, at den virkelig har rummet liget af den berømte konge.

Det var derfor med ikke ringe spænding, at jeg bevægede mig ind på gården Mikkellysts marker, hvor den gamle høj findes. Vel vidste jeg på forhånd, at den skulle være ødelagt af bønderne, men ikke, i hvor stort omfang dette var tilfældet.

Og hvad fandt jeg nu på stedet?

Den vældige rundhøj, som oprindeligt har målt 25 m i gennemsnit ved sin fod og 8 m i højden, er ikke alene aldeles plyndret for den kreds af svære kampesten, som har omgivet den, men den er ved gravning lagt fuldstændig øde. Lige til sin bund er den fra nord til syd gennemskåret af en dyb og vid grav, som deler den i to stykker, af hvilke det vestligste nu tjener som fundament for et vandtårn! ²

Ødelæggelsen skal for øvrigt have taget sin begyndelse allerede omkring 1840, da bønderne gav sig til at slæbe randstenene bort og – Gud må vide af hvilken grund – gennemrodede højen. De har for øvrigt for så vidt gjort det med fuld ret, som gravmindet aldrig har været fredet. Men det er alligevel med en dyb følelse af skam, at man ser denne uhyggelige form for vandalisme. Højens berømmelse er jo dog ikke af ny dato, siden både Saxo og Ole Worm har henledt opmærksomheden på den. Så meget mærkeligere er det, at godtfolk ikke har kunnet værne den mod dens ejere. Men man ser gang på gang, at vore oldtidsminders sikreste værn gennem tiderne har været den overtro, som bonden knyttede til dem. Så snart han blev „oplyst“, dvs. mistede troen på trolde og spøgelse, og det gik op for ham, at de kun var grave, der rummede ligene af hans forfædre, gik han løs på dem med hakke og spade – trods Grundtvig og alle højskoler.

Ikke langt herfra i vestlig retning ligger nær Lindholm forpagtergård voldstedet af *Gammel Lindholm*. Borgbanken hæver sig fra en dyb sækning, en tidligere lille sø, og er tæt bevokset med storskov, hvor intet sollys trænger igennem det tætte bladehang. I øvrigt findes der af borgens spor kun enkelte grundsten og munkestensbrokker i grunden; de ses især på en forhøjning på voldstedets nordøstre side og viser, at her har ligget en aflang bygning; men også nord og syd for denne er der fundet grundsten. Det menes, at voldstedet har været bebygget endnu så sent som i det 16. århundrede. Men det er muligt, at det oprindelige anlæg er langt ældre, og at Gammel Lindholm er identisk med den af Saxo omtalte borg i „den lethriske mose“*, som ærkebisp Eskil anlagde, og som Valdemar I indtog.

Da nogle arkæologer for få år siden besøgte stedet, kunne en gammel husmand herfra oplyse dem om, at der lige nord for voldstedet findes en høj,

* Mosen ved Lejre.

Voldstedet af gammel Lindholm. 1. September 1935. F.

som bærer navnet Teglhøj, og ligeledes en banke, som kaldes Lerbakken, uden tvivl navne, som skriver sig helt fra hine tider, da borgen blev opført.

Set nede fra den gamle søbund, som nu er en frodig eng, ligner voldstedet blot en høj skovbevoksning, idet banken fuldstændig er skjult under store træer. Det er et dejligt sted, fuldkommen verdensfjernt og stille. Intet liv spores, bortset fra fuglene i skovbrynet og de græssende får på engen. Og man mindes den gamle verslinje:

Ved Lejre græsser nu får på vold
hvor førre kæmperne drukke . . .

Med hensyn til Lejrengens oldtidsminder henviser jeg til foranstående kort fra Ole Worms: *Monumenta Danica*. Man ser dem alle vegne, selv fra landevejen, og bliver imponeret af deres mængde. Ved indkørslen nordfra til *Lejre by* møder man således en langdysse og en rundhøj på en bakketop – en stemningsfuld introduktion til stedet, hvis der ikke klos op ad højen havde været anbragt en afskrækkende vindmotor.

Lejre er en af de herligste gamle landsbyer, jeg har set; ældgamle huse ligger på begge sider af vejen igennem den. Enestående smuk er kongsgården,

som både ind- og udvendig er holdt i fortrinlig stand af sin ejerinde. Ypperlig er især dagligstuen, som bl. a. rummer et egetræsbord, der utvivlsomt er flere hundrede år gammelt. Ejerindens afdøde far var den sidste oldermænd i byen, og det gamle byhorn, et messingbeslået oksehorn, hænger på stuens væg.

Udvendig er gården endnu meget mærkelig, et fint monument over typisk gammel sjællandsk byggeskik, om end den i tidens løb er meget forandret og det meste af dens yderlænger er nedrevet. På Ole Worms kort findes den afbildet som en stor, firlænget og sammenbygget gård og bærer også dér sit nuværende navn, med hvilken ret aner i øvrigt ingen. At den skulle ligge på den plads, hvor den gamle Lejreborg har stået, og af den grund have „bevaret“ dennes navn, er en formodning, for hvilken intet som helst bevis kan føres.

Med sine ældgamle stråtage og de hvidkalkede mure, hvori de små vinduer sidder helt oppe under tagskægget og halvt overskygget af vældige træer, ligger den bag sin fine blomsterhave og den toppede gamle stenbro som et minde om svundne tider. Dens halvtredsårige ejerinde, som holder den højt i ære og bevarer den mod alle omskiftelser, burde sikres imod, at den efter hendes død lider overlast. Den bør fredes, inden det bliver for sent og den måske kommer på unænsomme hænder.³

Skønt der kun er et par dage tilbage af september, er det fuldkomment sommervejr, da jeg en dag starter fra Roskilde for at tage ud på *Bognæs-halvøen*. Et par musvåger kredser højt oppe mod den blå himmel, der har en farve som på en varm julidag. Men på mange ting mærker jeg dog efterårets komme, stæreflokkene er blevet sjældne og små, viberne samles mere og mere og er grebne af den store uro. Mange af dem er allerede trukket ud af landet. Og på de solbeskinnede marker ligger folk i lange rækker og er begyndt at tage kartofler op – et sjældent vejr til det arbejde!

Jeg gør en lille rundtur omkring Boserup Skov og kommer derved op på *Bistrup Parcelgårds* marker øst for denne, fra hvis højtliggende bakkedrag jeg får den ypperligste udsigt over næsten hele den inderste del af Roskilde Fjord og mod byen med dens kirke, hvis silhouet ser vidunderlig ud fra dette sted. Fjorden ligger synlig fra dette høje stade omtrent helt til Eskilsø i nord med alle de fremspringende odder og næs – et pragtfuldt landskab. Mens fjordens vestside falder jævn og grøn ned mod de rolige vande, står kysterne på østsiden hyppigt med gule lerkliner ned mod stranden. Et mere typisk billede af øst- og vestkyst har jeg sjældent set. Ikke mindre smuk er udsigten mod nordvest over *Kattinge Vig* og dens blide, skovklædte kyster.

Overkørslen ad den ganske smalle og lave vej mellem Kattinge Vig og *Kattinge Sø* er højst ejendommelig. Mod syd strækker sig umådelige rørskove, mod nord breder sig den åbne, dyblå fjord, begrænset af Boserup Skov og af

lave, græsklædte, åbne banker. Udsigten tiltager bestandig i vidde og skønhed, når man bevæger sig ad vejen langs vigens vestside mod nord ud ad Bognæs til, hvorfra man til begge sider har frit blik over fjorde og sunde. Lave flader med irgrønt græs og blæstblåt fjordvand, strålende under septembermorgens klare sol. En let morgenbrise kommer fra øst og fører de sidste fine rester af nattens lave frosttåger med sig. Uhyre vibeflokke drager larmende over engene og det azurblå vand – når de kommer nær, de pragtfulde brogede fugle, hører jeg det skarpe sus af deres skovlformede vinger. Tætte mågeflokke sværmer som vældige snefnug over fjordens rillede bølger eller står i tusindtal i strandens græs så stille som hvide flintestensknolde.

Det er en salig fornemmelse at færdes på disse steder. Hvor *dansk* er ikke dette fjordlandskab, dejligt med sin overraskende blanding af sunde og fjorde, tanger og lave næs, et eventyr af linjer og farver, der når sin kulmination på den smalle tange mellem Kattinge Vig og Lejre Vig, som man ser samtidig fra tangens højder – et ganske pragtfuldt sted, helt bedårende i sin friske ynde.

Og vil det da aldrig blive efterår?

Vejen herfra mod øst gennem *Bognæs Skov* bringer ikke andre oplevelser end enhver anden forstdreven bøgebevoksning. Den yderste åbne spids er lave strandenge, kun med nogle buskagtige trævækster og græssende kvæg over den fuldstændig jævne flade. Men Roskilde by ser herlig ud herfra – som i øvrigt fra alle steder, hvor man har udsigt til den.

To skarpe vige skærer sig ind fra syd og nord og er lige ved at gøre Bognæs til en ø, men besinder sig i tide, så der er et par hundrede meter imellem dem. De bærer navnene *Smørvig* og *Ølvig*, hvad der lyder fedt og godt og er ægte sjællandsk. Men heldigt er det da, at de ikke flyder sammen, det ville give en ubehagelig blanding.

Overordentlig smuk er kysten ud mod *Smørvig*, især ved dennes vestside, hvor den lave strandeng med dens grønne græspolde strækker sig i små bitte odder ud i fladvandet, langs kysten dækket af en bræmme af mægtige kampesten, der er strøet hulter til bulter mellem hinanden. Mægtige ege, enkeltstående eller i smågrupper, løfter deres kroner over den side eng, som inderst begrænses af det tætte skovbryn. Landskabeligt er stedet den rene middelalder, folkevisens hjem, det klassiske danske fjordlandskab, hvor man kunne vente hvert øjeblik at se „jomfruen i hindeham“ komme flygtende fra skovbrynet ud over den grønne lysning, forfulgt af svenden, der indhenter hende, hvor stranden standser hendes flugt.⁴

På hjemturen tog jeg vejen mellem Kattinge Sø og *Lille Kattinge Sø*, et landskab omtrent som mellem den førstnævnte og vigen, men endnu mærkeligere ved sine vældige rørskove. Dette besynderlige terræn, der mod syd går

Parcelgården 3. September 1935 F.

over i Svogerslev Sø og Kornerup Sø og som en dalfure når helt ind til Lejre, er Roskildefjordens ældgamle fortsættelse. *Kornerup Sø* ligner nu herfra en eneste, sammenhængende rørskov, en flade som et mørkt, glansfuldt bølgende tæppe under solens blændende lys.

Fra vejen over bakkerne sydvest for Boserup Skov har man et fortrinligt, instruktivt syn ud over dette gamle fjordlandskab. Man ser det hele: yderst Kattinge Vig, inden for denne Kattinge Sø, endnu længere inde den rørdækte Lille Kattinge Sø, derefter Svogerslev Sø og endelig Kornerup Å-dalen med dens vældige rørskove og dens lille glidende strøm. Det er fuldkommen anskuelserundervisning, her ser man tydeligt, hvordan den gamle fjord gradvis er blevet tørlagt; inderst er kun dalen tilbage med sin lille å i de lave enge.

På vej herfra mod syd kom jeg gennem den gamle landsby *Herslev*, på grund af sine ældgamle, velbevarede huse en af de mærkeligste byer på Sjælland. Hele dette landsbybillede virker, som om man var sat tilbage til Jeppe på Bjergets tid. Med sine tjærede fjælegavle, stråtagene med „rytterne“, de gamle frugthaver og blomsterhaver og de frønnede plankeværker er byen en næsten ubrudt idyl, fuld af hygge og en mærkelig fin stemning.³ I næsten endnu højere grad gælder dette den nærliggende *Kattinge*, hvor man især læg-

ger mærke til en usædvanlig smuk gammel gård bag byens store gadekær. Det er højst overraskende, at man så nær ved København endnu kan møde så uberrørte landsbyer.

Der ligger på Stendyssegårds mark, som hører under *Ledreborg*, et meget smukt dyssekammer, som bærer navnet *Hellestenen*; det findes omtrent 700 m syd for slottet, og det kan således ikke være ejeren helt ubekendt, hvad der hænder med det. Desuden er det fredet af Nationalmuseet, og man skulle således tro, at det var i gode hænder. Med resultatet af „fredningen“ er det nu imidlertid så som så. Jeg vil bede læseren om at se på det tilhørende fotografi for at overbevise sig om, hvad der kan hændes Danmarks oldtidsminder *efter* fredningen, selv om de hører under et grevskab og ligger så nær ved alfarvej, at turister hveranden dag kommer forbi dem.²

Et mergelselskab har af godset fået tilladelse til at bearbejde bakken, hvorpå oldtidsmindet ligger, og denne er i de senere år blevet angrebet fra flere sider. Den ene af mergelgravene er allerede skåret ind i banken til ca. 10 m fra den lille høj, hvorpå dyssekammeret hviler. Næsten lodrette lervægge står herfra ned mod gravens bund. Når man engang når lige så langt ind fra de

andre sider, vil det hele komme til at danne et mærkeligt syn, thi kammeret kommer da til at ligge på en 10 m høj sokkel af ler og grus! Og det resultat er der det bedste håb om, at man vil nå. Der er nemlig det mærkelige ved det hele, at *fredningen bliver overholdt!* Man er ikke gået nærmere, end man må, tværtimod – det er tilladt at gå højens fod nær på en afstand af 5 m! Der er altså endnu gået ligefrem varsomt til værks. Ganske vist er en mængde overflødigt materiale af ler, grus og sten smidt op, så det rammer selve højens fod; men når dette efter endt gravning er fjernet, vil dyssekammeret få en fin søjle at stå på!

Terrænet vidt omkring højen er allerede næsten totalt ødelagt, og ødelæggelsen vil utvivlsomt blive gennemført med stor frimodighed.

En 7 km lang elmeallé fører nordøstfra ind til *Ledreborg*; overalt er her dejligt, men det er først, når man er kommet forbi slottet og tager vejen op imod Herthadalen, at landskabets skønhed når langt ud over det almindelige i disse egne og bliver til en af landets mest bedårende herregårdsidyller, hvor natur og kultur er smeltet sammen til et hele af høj rang.

Åbne, bakkebølgende sædemarker, hvorover træbevoksede kæmpehøje hæver sig, omgivet af yndige skove; og til sidst vejens sænkning ned mod *Herthadalen* med dens lille bøgekransede sø. Det er selve Sjællands smil, der lyser mig i møde, et mere bedårende sted har jeg næppe set.⁴ Det synes at være et lille nordisk Arkadien, jeg er trængt ind i; thi alle mennesker, som jeg ser færdes her om søen i dag, går med et lykkeligt smil på ansigtet. Det var i det øjeblik lutter ungdom. Havde de haft lette gevandter på i stedet for deres kedelige tøj eller endnu bedre pjasket nøgne ved søbredden ligesom fauner og dryader, ville billedet have været helt harmonisk og fuldkomment.

Men i længden befinder jeg mig nu altid bedre i det åbne landskab, selv om det ikke er af højere rang end det, jeg senere fandt mellem de to byer med de uartige navne *Kisserup* og *Særløse*. Byerne selv er fortrinlige; Kisserup med sine enkelte gamle, smukke bygninger overstråles næsten af den lille bitte Særløse, hvis gamle huse grupperer sig smukt omkring den meget højtliggende, ædle murstenskirke, der svæver over det hele på sin bratte bakke. Et meget ejendommeligt, hyggeligt og såre gammeldags sted.⁵

Sagnet siger, at disse byer har fået deres mærkelige navne på følgende måde: To søstre „som var hinanden hadelige“ og boede i hver sin af de to byer, begyndte samtidig at bygge hver sin kirke. Da sendte hun, som boede i Særløse, det bud til den anden, at dersom hendes kirke blev først færdig, ville hun give hende sin bedste silkesærk, men hvis det omvendte skete „da skulde den anden gøre noget, som ikke vel tør nævnes for høviske Øren. Hun, som boede i Særløse tabte; men den anden Bye blev af det andet Vilkaar kaldet Kisserup“.

„Kisse“ eller „kisselinke“ betyder en pige, som er løs på tråden. Hvad hun skulle gøre, lader sig måske dunkelt ane; men det er ikke nemt at finde nogen logik i dette vrøvlesagn, som i øvrigt er typisk for bondens forsøg på at forklare uforståelige stednavne.

Jeg tog syd- og vestpå omkring og igennem de vældige skovstrækninger til *Gyldenløveshøj*, Sjællands højeste punkt, som er 126 m og altså 5 m højere end *Vejrhøj*. Men ak, hvor ringe er dette landskab i sammenligning med det nordvestsjællandske, pragtfuldt åbne, voldsomt formede bakkeland! Vejen snegler sig så langsomt op på *Gyldenløveshøj*, næsten bestandig gennem tæt storskov, at man slet intet indtryk får af at komme til vejrs. Og når man endelig er deroppe, skuffes man. Til tre sider er enhver udsigt fuldkommen spærret af en vældig ring af bøgeskov. Fra den åbne græsmark på bankens top er der kun udsigt mod sydøst gennem en smal lysning i den evindelige skov. Men denne udsigt er det, som redder stedet. Over det ene fald bag det andet, over oceaner af trætoppe blåner højderne ud i det milevide fjerne, helt til hvor *Køgeåsen* løfter sin finttegnede bue og spærres for synet ud over *Sund* og *Østersø*.

Men i øvrigt er her trangt på denne bakketop. Man knuges af de høje stammer med de tunge, tætte bøgekroner. At her ikke bestandig har været sådan, men friere og med en anden form for bevoksning, viser en enlig oldtidshøj nær bankens øverste top, nu begroet med egetræer og buske, men et levn fra tusinder af år siden, da folket med forkærlighed lagde sine stormænds grave på steder, hvor de synede vidt og bredt i landet.

Selv heroppe i den tætte bøgeskov, hvor så godt som ingen fugl holder til, sporer jeg trods sommervarmen efterårets nærhed. Skoven selv røber årstiden, dens kroner er mørkebrune og grå som altid på denne overgangstid, værre end

sædvanligt på grund af det evindelige solskin. Det er først på efterårets sidste hæld, at bøgen har sin *raison d'être*, når den nære død får dens løv til at flamme op i en sidste ekstase.

Men ud over det åbne land mellem de vældige skovstrækninger ser jeg andre tegn på oktobers nærhed. Alle de store stæreflokke er borte, blot det lette kavaleri, de sidste unger, er tilbage, et forsinket bagtrav, som kun mangler et haglskud fra en jagende sky, der slår skrald på deres vinger, for at gå på den store flugt mod syd. Over stubmarkernes gule karreer trækker sorte rågeflokke med solglans på de spillende fjer. Deres skrål er koldere og mere råt end før. Men over det hele er himlen stadig sommerblå, falmet af varme, vinden mild og blød som på en dag i august.

Østnordøst for *Skjoldnæsholm* Dyrehave fandt jeg anselige rester af den gamle Kongevej mellem *Skjoldnæsholm* og Roskilde, den berømte Kong Valdemars Vej, hvis navn knytter den til Valdemar Atterdags tid, men hvis oprindelse sandsynligvis er langt ældre; thi den har forbindelse med de vigtigste landingspladser fra oldtidens slutning langs Sjællands sydøstkyst.

Mere eller mindre tydelige spor af denne gamle vej findes endnu på strækningen mellem egnen om Gyldenløveshøj og Lejre stationsby, således ved Kongedamshuset og Pølsehuset nord for Mortenstrup Sø, på en 95 m høj bakke vest for Hjortesø og på strækningen herfra til Ravnsholte skovfogedhus langs skovvejens østlige side. Ved den gamle skovridergård nær Lejre Station viser den sig atter som et par tydelige, nu bevoksede gamle hulveje, der fører op over en 67 m høj bakketop. Også ved den vej, som fra Avnstrupgård fører vestpå, ser man endnu rester af en stenlagt dæmning, som vejen har ført over, nu bevokset med krat og skov.

Overordentlig tydelige spor fandt jeg af vejen på den før nævnte strækning nord for Mortenstrup Sø, hvor den går over et åbent højdedrag med herlig udsigt over egnen. Stenene fra den ældgamle brolægning er i tidernes løb kastet ud til siderne, naturligvis fordi vejen, som her stadig er i brug af bønderne, er blevet ujævn og ufarbar på grund af væde og frostsprængninger. De fleste steder er kun den græsklædte vej tilbage med et par hjulspor i. Men til begge sider finder man ofte den gamle brolægning, store utilhuggede marksten, liggende i uordentlige hobe, andre steder så nogenlunde i række, så de får udseende af lave diger.

Det er et aldeles dejligt sted, dette højdedrag, hvor vejen bevæger sig mellem de to huse med de mærkeligt modsatte navne. Det er i parentes sagt ægte sjællandsk dette, at man er forsigtig med at blive patetisk – klos op ad det højtravende *Kongedamshuset* må man lægge det lavkomiske *Pølsehuset*, for

at sindet kan falde til ro og ligevægt tilvejebringes i landskabet. Sjællænderen holder i længden heller ikke af det oprivende sådan som jyden, det generer hans magelighed.

Hvor ensomt her er om den gamle vej, som ligger her med sine brogede minder, og som aldrig mere befærdes undtagen en sjælden gang af en bondes køretøj. Ikke en lyd høres her bortset fra et lille fuglepip fra en af egenes kroner eller vindens svage hvirken i rønnens blade. Således ser dette sted ud, så beskedent i sin skønhed, til trods for at det utvivlsomt har en længere og mærkeligere historie end hele den oldenborgske kongerække. Men dets saga skal bestandig forblive uskreven, skønt den spænder over tusinde år i Danmarks storhedstid.⁵

Man skulle tro, at der var langt flere spor tilbage af dette vældige net af oldtidsveje, som har krydset det sydøstlige Sjælland. Og de er også ofte påvist; men de fleste af oldtidens veje var anlagt på steder, som er hensigtsmæssige den dag i dag, og regulering og modernisering har udslettet de gamle spor og udjævnet de mange parallelle hulveje, som de oprindeligt bestod af. Ad disse gamle veje samledes folket til offer og fest ved de hellige steder, her færdedes fremmede handelsmænd for at købe og sælge – thi det er i høj grad disse købmænd og deres varetransporter, som har været med til at slide oldtidens hovedfærdselsvejes dybe spor. Gravhøjene grupperer sig om disse veje, om samlingssteder og bopladser.

Den, som nutildags i sin bil haster ud ad den brede og glatte Roskilde Landevej, tænker vel sjældent på, at også den har været en hovedåre i dette net af oldtidsveje, at der f. eks. på Kallerup Mark ved Baldersbrønde har ligget en mængde anselige, nu forsvundne stenaldergrave, Jættetinget kaldet, omtalt i *Danske Atlas* 1680, og at den berømte Kallerup runesten fra omkring år 800, som bærer indskriften: „Svides Ætling Hornbores Sten“ og er fundet i nærheden af disse stenaldergrave i 1827, netop har stået her, fordi Odin havde befalet, at „gæv Mands Bautasten“ skulle rejses *nær alfarvej*. – Roskildevеjen, som allerede i oldtiden må have været et stærkt befærdet strøg, blev i det 12. århundrede, da den dannede forbindelse mellem to af landets vigtigste punkter, Absalons borg ved Køpmannahavn og hans bispesæde i Roskilde, en af rigets mest trafikerede veje.

De fleste af disse veje var i gammel tid altid i en yderst elendig forfatning; noget bestemt anlæg var der i virkeligheden ikke tale om, og de istandsattes så godt som aldrig. Når man på sumpede steder havde kørt sporene så dybt ned i grundens ælte, at der ikke mere var fremkommeligt, klarede man sagen ved simpelt hen at lægge et nyt spor ud til en af siderne. Ved denne fremgangsmåde antog vejene ofte på udyrkede og ensomme steder en uhyre bredde. Ganske vist foregik den allermeste trafik i oldtid og tidlig middelalder på

hesteryg, men man ved dog, at de sjællandske bønder allerede under venderkrigene i det 12. århundrede rundt om fra måtte transportere levnedsmidler på vogn ned til Absalons skibe ved kysten. I et enkelt tilfælde har vi en detaljeret oplysning om, hvordan en sådan transport kunne forme sig. Det var faldet i med stærk frost, og vejens pløre og ælte samlede sig til tykke skorper om vognhjulene, så de til sidst ikke var til at rokke af pletten. Køresvendene måtte lade vognen stå, læsse byrderne på hesteryggene og selv traske ved siden af, mens den frosne kage hang fast ved støvlerne, så folkene knap kunne flytte benene. Absalon kom forbi og udtrykte sin bedrøvelse over, at folkene måtte døje så meget ondt. Men dertil svarede bønderne, at det dog var langt værre kår at sidde som fange på toften i en venderskude og slide i årerne, så *den* møje klagede de ikke over!

For øvrigt hengik der adskillige hundrede år, inden disse tilstande forbedredes nævneværdigt, det gjaldt både her og i det øvrige Europa. Det kunne f. eks. J. H. E. Bernstorff snakke med om, da han på sin rejse i 1737 kørte fra Dresden til Regensburg, på hvilket vejstykke hans vogn væltede over tyve gange og endte med at falde fra hinanden. – Lad os ikke tale om fornøjelsen ved at „age i gylden Karm“ i middelalderen, hvor det mandlige følge på hesteryggene har ført en misundelsesværdig tilværelse sammenlignet med f. eks. skønjomfruen, hvis rester må have set besynderlige ud, når man samlede dem op af „karmen“ ved rejsens slutning.

Dagen efter, den sidste dag i september, drog jeg sydpå fra Roskilde for at besøge den berømte jættestue ved *Øm*, hvor jeg led en slem skuffelse. Den anelige høj, som rummer graven, er ved sin fod blevet indrammet af et stort, stensat dige. Den er overalt tæt bevokset med krat og på alle sider omgivet af kedsommelige pløjemark.

En del meget anelige rundhøje findes i det nærmeste nabolag; her fra selve jættestuens top ses ikke mindre end fire på de lave banker omkring den.

En mils vej sønden for dette sted fandt jeg resterne af endnu et berømt oldtidsminde, langdyssen på Båldhavegårds mark ved *Søster Svenstrup*. Næsten alle dens randsten er forsvundet, men dens to pompøse gravkamre er endnu i behold. Ved sin størrelse og pragt og ved sine omgiversers skønhed gjorde graven et dybt indtryk på mig. Stedet minder i hele sin stemning ikke så lidt om den prægtige langdysser ved Store Rise på *Ærø*, men dets kamre er langt større, smukkere og bedre bevaret. De ligger mærkeligt nær hinanden, kun med ganske få alens mellemrum.

Fra dette højtliggende punkt er en dejlig udsigt over fladerne – eller rettere, hvad der herfra synes at være flader – især mod syd og vest. Herlig ser højen ud i solglansen, som falder ind mellem de dejlige gamle træer, der gror tæt

op ad de vældige stenblokke og øger stedets skønhed. Et gammelt æbletræ, en vild abild, har sine rødder dybt i grunden mellem stenene på det ene dyssekammer, og jorden omkring de store, grå grave er tæt overstrøet med små rødkindede æbler. Livet går sin gang – og er det ikke en smuk måde for de gamle stenaldermænd at komme igen på?

Hvilke farver i stenedenes skygge op mod den gyldne luft, i træernes levende, transparente løv og i de gråsorte stammer! Det er et af de dejligste steder i sin art, jeg har set.⁶

Og så dets modsætning:

I *Birkede*, et lille stykke herfra mod sydøst, ligger ganske tæt op ad et næsten nyt hus en anden langdysse med en mængde anselige randsten og med et af sine fortrinlige gravkamre endnu helt bevaret. Her ser ud til at have været to kamre til, en overligger til et af dem er desværre sunket ned i grunden, og dens bæresten er forsvundet ligesom hele det tredje kammer. Derimod står ca. 30 prægtige randsten endnu næsten alle oprejste.

Dette fremragende stenaldermindesmærke, som nemt kunne sættes i fortrinlig stand og blive et af landets smukkeste, ligger i *en hønsegård* – ufredet! Snavs og ragelse af enhver art dækker grunden vidt omkring det, der er ned-

trampet som et logulv. Et hæslikt ståltrådsnet omgiver det hele, vel at mærke for at skærme hønsene og kalkunerne, som dominerer stedet, ikke for oldtidsmindets skyld.⁶

I skoven tæt sydvest for dette sted findes rester af endnu en dysse, men mindre anselige, og en mængde bronzealderhøje ses rundt omkring i det åbne landskab.

Den nære landsby *Kirke Syv*, hvor Peder Syv fødtes, er en lille bitte, meget gammeldags by, hvis få beskedne huse kryber sammen om dens højtliggende kirke, som næsten er helt skjult bag kirkegårdens vældige træer. Det er et meget smukt sted, ægte dansk i sin stemning. Fra den 49 m høje banke nær kirken er der, ligesom fra en mægtig rundhøj nær *Øster Syv* landsby, en udsigt over egnen, som er usædvanlig vid og åben mod alle verdenshjørner, hvad der på disse strøg virker helt overraskende. Så højt er man oppe på disse steder, at det bakkebølgende land ser fuldstændig fladt ud herfra, som en tætbebygget slette, der breder sig milevidt til alle sider.

Til den ganske lille by *Brordrup*, hvis seks-syv boliger er kravlet sammen som en flok forskrækkede kyllinger på randen af den store, over to kilometer lange mose ved Gadstrup, er knyttet et af de sjoveste sagn, jeg kender.

Helten i dette er stedets smed, som skal have været gift med et kvindfolk, der var praktiserende heks på stedet. En sankthansaften havde hun i køkkenet en stor gryde på ilden med en modbydelig hekseret i, som hun satte smeden til at passe på, mens hun fjernede sig et øjeblik. Hun advarede ham indstændigt imod at kigge under låget, og han lovede at parere ordre. Men selv en grovsmed kan blive nysgerrig, når fanden er på spil – og det var han netop! Næppe er konen borte, før han forsigtigt letter lidt på låget. Men ud slår i samme øjeblik en vældig flamme, og selve den onde farer frem og griber smeden i nakken. I næste nu raser djævelen oven ud af skorstenen med sin fangst, videre i susende fart et langt stykke gennem luften og endelig gennem et sort hul dybt ned i jorden.

Da smeden kom til sig selv og så sig om, lå han i en hule, der var hed som en ovn og oplyst af røde flammer. Fanden så han ikke noget til; men da han fik sundet sig lidt, fik han øje på et par vindtørre mandspersoner, der sad ved ilden og spillede skak. Smeden syntes nok, at han skulle kende den ene af dem; og ganske rigtigt, det var jo den velbyrdige geheimeråd Meiercrone fra Roskilde! Denne genkendte også straks smeden og henvendte sig til ham med disse ord:

„Ja – det er såmænd ikke for min fornøjelse, at jeg sidder her og spiller skak, mens jeg bliver halvt stegt. Men hør, min gode smed, du kunne gøre mig en stor tjeneste, når du kommer tilbage til Roskilde.“ – „Aak,“ siger smeden,

„der kommer jeg vist aldrig mere.“ – „Vær bare rolig,“ svarer geheimeråden, „når natten er omme, har Hans Majestæt ikke længere nogen magt over dig, så må han aflevere dig igen. Hør nu: når du kommer hjem, må du gå hen til min kone og fortælle hende, hvordan det står til med mig, og hvor nedrigt jeg har det, fordi jeg aldrig tænkte på mine fattige medmennesker. Sig, at hun skal bøde på mine synder ved milde gaver i mit navn! Til bevis på, at du taler sandhed, så tag min nathue med dig, den kender hun godt!“ Hermed tog han nathuen af sit skaldede hoved og rakte smeden den; og denne lovede at bringe bud for ham.

Straks efter var fanden der, greb smeden i sine kløer og fór af sted med ham på ny, så hurtigt, at vinden peb dem om ørerne. Til sidst dalede de ned og strøg ganske lavt hen over jorden. Og da lavede fanden det så ilde, at han huggede smedens tæer mod nogle store sten. „Gud Fader bevare mig!“ skreg smeden. Men det skulle han ikke have gjort, for ved Guds navns nævnelse måtte fanden slippe ham, og det gjorde han også. Smeden faldt til jorden og dånede.

Noget efter kom et par mænd gående og fandt ham liggende dér. Den Brordrup smed fejlede imidlertid ikke mere, end at han kunne høre på deres tale, at det var fremmede; og da han spurgte sig for, fik han at vide af dem, at han var faldet ned i Norge!

Efter utallige genvordigheder nåede han tilbage til sin hjemegn, og da han så domkirkens spir og siden gik ned ad Algade, huskede han, hvad han havde lovet geheimeråden i helvede. Han gik op til enken, der til at begynde med slet ikke ville tro, hvad han fortalte hende. Men da hun så nathuen, forfærdedes hun og lod sig overbevise.

Smeden nåede lykkeligt hjem til Brordrup, hvor man naturligvis troede, at han for længst var omkommet. Om gensynet med hans kone forlyder der intet, men stort værre end luftrejsen i fandens kløer kan det vel næppe have formet sig for smeden.

Geheimerådinden reddede efter al sandsynlighed sin mand ud af varmen ved at oprette „Meiercrones Stiftelse“ for trængende enker. Den ligger nede ved domkirken, og man ved om den, at „den er oprettet 1739 af enken efter diplomaten Henning Meiercrone, som levede fra 1645–1707“. – Geheimeråden har da i alt fald måttet spille skak under så pinlige omstændigheder i hele 32 år!

Jeg besøgte Brordrup, som fanden og smeden i forening har gjort berømt. Nu findes der hverken smed eller smedje mere på dette lille elendige sted, der er noget af det mest uanselige, man kan tænke sig som landsby betragtet, men hvis gamle huse med deres spåntækte gavle er af en rørende skønhed og en hygge, som man slet ikke havde turdet vente, efter hvad man har hørt om det!

Ved at læse dette sagn må jeg mindes den vidunderlige, fantastiske fortæl-

ling af Gogol: „Julenat“ (i „Aftener på en gård ved Diganjka“). Også her er det landsbyens smed, som bliver bortført af fanden gennem luften, men modsætningsvis er det til det kejserlige palads i Skt. Petersburg, hvor han henter zaritzaens sko til sin elskede, hjulpet dertil af sine venner blandt zaporogerne. Gogols fortælling kan tjene som eksempel på, hvilket herligt stof et folkesagn kan være i hænderne på en stor digter. – Vi har sagn i tusindtal liggende som grove slagger, opsamlet ved vejkanten og oftest gengivet i en kluntet, næsten ulæselig form. Men inderst har de en kerne af guld, som blot venter på den rette hånd til at bringe den frem i dagen.

I Horns herred

Det er den sidste aften i september ved solnedgangstid, da jeg i bil lister bort fra Roskilde langs fjordens østside for at nå over Frederikssund til Jægerspris. Når jeg siger „lister“, er det for så vidt korrekt, som jeg anvender min sædvanlige fart af 20 km i timen. Jeg vil se mig om, kunne kigge ned ad sideveje og stier og altid være parat til at stige ud og gå mig en tur.

Denne vej langs fjorden er usædvanlig smuk, udsigten mod vest i denne solnedgangstid pragtfuld. En grønblå, gusten himmel, som forneden rødmer i soltåger, gennem hvilke solen står mat og blodig i farven, ovalformet lige ved sin nedgang over det absintgrønne vand mellem Eskilsø og Jyllinge Holme. I den uendelige ro og stilhed høres kun bilens sagte spinden som fra en tilfreds kat, der stille sniger sig mod sit hjem fra dagens jagt. Sorte krager trækker vestpå fra de nøgne bakker mod deres sovepladser i skovene på fjordens modsatte bred. Odder og næs, nogle af form som skarpe bastioner, andre som latterlige lagkager og bakkelser, skyder sig sorte ud i det klare vand, der nærmest inde ved bredden lyser som fosfor.

Solen går helt ned, og det mørkner hurtigt på denne årstid. Lys efter lys tændes allerede bag bøndergårdenes ruder. Jeg beslutter mig til at overnatte i en kro undervejs, for at jeg næste morgen i fuldt dagslys kan passere det skønne sted mellem Frederikssund og Jægerspris.

Værten i kroen, hvor jeg havner, er den ideale kromand, tyk og gemytlig med et kuglerundt ansigt, der lyser som en rød måne under det kridhvide hår. Mens jeg spiser en fortræffelig bøf, sidder han og passiarer med to andre gamle mænd, en omtrent firsårig forhenværende officer og en anden emeritus af samme alder, en tidligere ingeniør, som begge næsten hver aften gør ham selskab ved deres aftenøl. Et hyggeligere selskab har jeg sjældent set, og jeg blev glædeligt overrasket, da de, efter at jeg havde endt mit måltid, inviterede mig til at gøre dem selskab ved en „langhalset“ eksportøl.

Den livlige kromand anførte hele tiden samtalen. Han fortalte, at han, til trods for at han ligner en fuldblods sjællænder, er af ægte *kulsvierslægt* oppe fra Frederiksborgegnen. Han siger, at hans mor var brun „ligesom alle andre kulsviere over hiele kroppen“, og at hun lige til sin død højt oppe i halvfjerdserne havde aldeles kulsort hår. Han husker tydeligt fra sin tidligste barndom gilderne oppe i sin hjemegn, som i høj grad prægedes af de hjemvendte soldater fra 64-krigen, disse kulsviere fra 1ste regiment, som stod mod østrigerne ved Sankelmark. En mængde af dem var Dannebrogsmænd, og gilderne blev derfor altid kaldt „medaljeballer“.

De rigtige folk af kulsvierlav, påstår han, hørte hjemme i Alsønderup og Nødebo, først i anden række kom sådanne steder som Grønholt og Karlebo. Han beskriver sine racefæller som livlige folk med store gestus, trang til fest og slagsmål, opfarende, men hurtigt gode igen. Sagen afgjort med øretæver på stedet. Ofte foranstaltede de nogle drabelige slagsmål på kroerne under deres mange farter til og fra København med træ fra de store skove. Men de var bundhæderlige folk, hævder han, i modsætning til f. eks. de jyske natmandsfolk.

Henimod midnat tog samtalen en anden retning. Det spørger nemlig på kroen, hvad Gud og hvermand véd, og navnlig de tre, som jeg var i selskab med. Værten fortæller, at både han selv og mange andre hen på nætterne har hørt en banken, tre kraftige slag to gange i træk; og skønt det er hændt mange gange, har ingen nogen sinde kunnet finde en naturlig forklaring på fænomenet. Men måske den nærliggende kirkegård, hvis dige grænser umiddelbart op til krohaven, kan rumme løsningen! Helhest og andet skidt kan vel lige så godt holde til her som så mange andre steder . . .

Jeg var den første, som brød op, og jeg lå i min gode seng før midnat. Men lige idet klokken tolv slag havde runget fra kirketårnet, puslede det på trappen neden for min dør. Og så steg noget op ad den. Der var en besynderlig

rytme i fodslaget, både noget nølende og samtidig tungt og taktfast: Ra-dum! Ra-dum! med dvælen på første og tryk på sidste node. Så nåede det op på min etage og fortsatte hen ad gangen, hvor lyden tabte sig. Så faldt jeg i søvn og drømte om helhesten.

Men jeg vågnede pludseligt noget senere ved en ny uro. Dér var det – tre sagte slag, og tre til! Så blev det stille. Hvor lyden kom fra, var det ikke muligt at bestemme, det kunne lige så godt være oppe fra loftet som nede fra kælderen. Jeg strøg en tændstik og konstaterede, at klokken nøjagtig var 3, hvorpå jeg slog mig til ro med, at gengangeren blot ville melde klokkeslættet. Måske er det en afdød natvægter. Så sov jeg igen, fra nu af uden afbrydelser.

Da jeg om morgenen fortalte kromanden om mine oplevelser, leverede han omgående en forklaring på helhesten. Det var jo den ene af hans gamle kammerater fra om aftenen, som gik op til sit værelse. Han har et træben. Men da jeg omtalte bankningen, blev værten alvorlig. Han vendte ryggen til og gav sig til at pusle med nogle glas. – „Jaja-jaja!“ sagde han gang på gang; og det var alt, hvad jeg fik ud af ham.

Desværre måtte jeg allerede et øjeblik senere bryde op fra dette sted. Bilen holdt for døren, og dagværket kaldte. Her som så ofte før mindedes jeg Wilhelm Busch's vers:

Schnell verlässt er diesen Ort
und begibt sich weiter fort.

Thi det er min skæbne at skulle haste fra sted til sted.

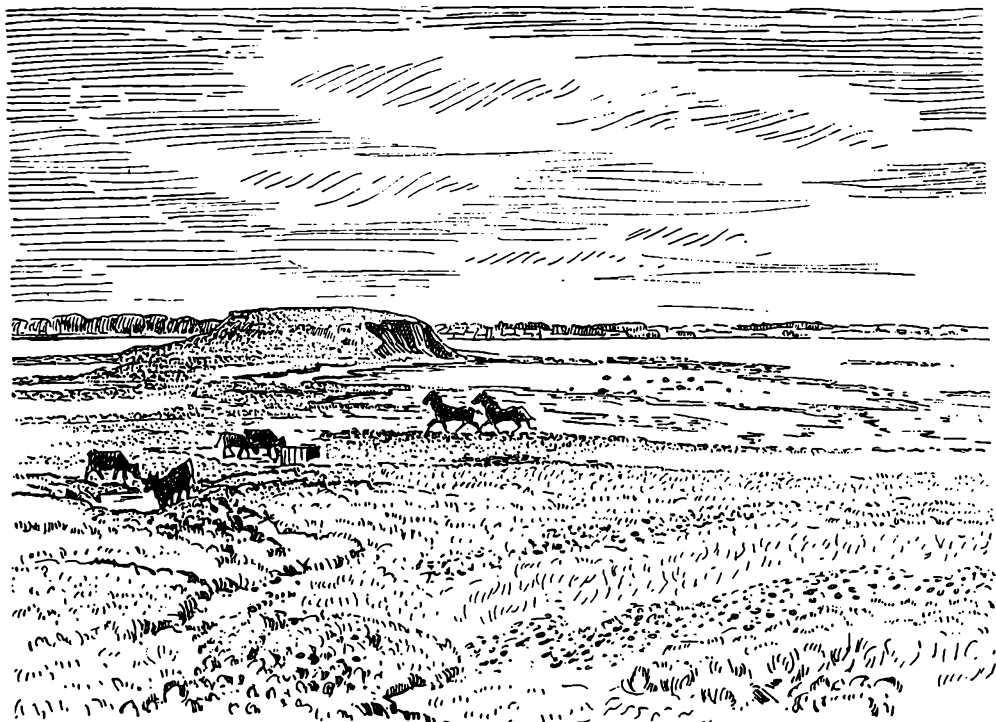
Men *her* vil jeg sandelig bo igen!

Allerede ved halv ottetiden nåede jeg broen ved Frederikssund, mens sporene af nattefrost endnu lå i hegnenes skygger og i agrenes furer eller perlede som milliarder af fine dråber på solsiden af bøndergårdenes kornstakke.

Hvor pragtfuldt tog dette fjordland sig ikke ud fra broen i denne morgenstund – i øst den åbne grønne strand med dens lave klinter, endnu slørede under morgenens skygger, i vest de store skove om Færgelunden og Kignæs, hvor sollyset tindrede som en fanfare i de mægtige træers visnende kroner – og midt imellem disse bredder den morgenkolde fjord, hvis vande rilledes af den lette vestenbrise og var endnu mere dybblå end den høje himmel.

Og så ad den dejlige chaussé gennem Færgelunden, hvor nattens kølighed endnu dvæler lavt mellem de høje stammer, mens grønne, gyldne og rustrøde lys tændes i de højeste bøges kroner, hvis bladehang allerede nu er så ribbet, at solstrejf hist og her falder igennem og i ildgule striber farver den brede landevej.

Et par yndige unge piger kommer cyklende lige imod os; tværs igennem flakkende sol og skygger sejler de lette som et par møl hen over vejens jævne flade

Roskildefjord med Halvøen Bolund 20. Maa 1936. FF

– og da de er lige ud for mig, løfter de begge to de slanke arme, vinker til mig og smiler, og er borte. Hvilken morgenhilsen! Så bliver også denne dag smuk.

Nu svinger vejen mod vest langs stranden inden for *Kignæs*, der, hvor J. T. Lundbye malede sit store, berømte billede af den åbne klint – nu et monument over et landskab, som for længe siden er forandret. Så kommer vi gennem Neder-Dråby, og et øjeblik senere standser vi foran Slotskroen i det idylliske *Jægerspris*, hvor jeg tog standkvarter under mit ophold i Horns herred.

Horns herred, halvøen mellem Roskildefjordens nordlige, smalle del og den brede Isefjord, består af to landskabeligt set meget skarpt adskilte dele. På grænsen mellem disse, hvor flade bugter fra begge sider skærer sig ind og gør landet snævert, ligger *Jægerspris Slot* lige i randen af nordlandets store skove.

På dets sted rejstes allerede i begyndelsen af det 14. århundrede et lille slot *Abrahamstrup*, formodentlig oprindelig et jagtslot, som hurtigt fik en sørgelig berømmelse, idet Erik Menveds dronning, Ingeborg, på en rejse herfra til Holbækgård i året 1318 væltede med sin vogn, hvorved kongeparrets eneste barn, en 14 uger gammel søn dræbtes. Dronningen blev så stærkt grebet af denne ulykke, at hun gik i kloster, hvor hun året efter døde.

Siden blev slottet kendt ved en uendelig række af kongers og kongelige per-

soners ophold. Her boede lensmanden Torbern Bille, hvis hustru Edele Jernskæg stod i forhold til kong Hans og jævnligt havde besøg af sin kongelige elsker på slottet. Her var det, at oberst von Hadersdorff, efter sigende på anstiftelse af selve kong Christian II, hemmeligt blev myrdet sammen med sine tjenere – et af klagepunkterne i opsigelsesbrevet til kongen.

Abrahamstrup blev i 1673 solgt af Christian V til overjægermester Vincents Joachim Hahn, som foretog en del forandringer på stedet og gav slottet navnet Jægerspris. Allerede i 1680 døde Hahn, dog først efter at han atter havde afhændet ejendommen til Christian V mod en ublu avance.

Allerede da denne konge som kronprins havde opholdt sig på slottet, begyndte beklageligvis de kongelige hersers interesse for stedets mange prægtige oldtidsminder at vågne, og herved indledtes den lange række undersøgelser og forandringer af disse, som udførtes af ganske ukyndige hænder, og som vi i vor tid ikke kan betragte som stort andet end tåbelige angreb på dem. Disse fortsatte, lige til Frederik VII foretog sine ganske amatøragtige udgravninger.

Allerede i 1744 blev i den nord for slottet liggende skov den store gravhøj Jættestuen ødelagt. Dens omgivelser omdannedes til et lystanlæg, selve højen blev forsynet med trappetrin, og på dens top rejstes et mindesmærke med latinsk indskrift af Erik Pontoppidan, efter at graven var tømt for sit indhold.

Arveprins Frederik, som fik godset af sin halvbroder Christian VII og ligesom sin lærer Ove Høegh Guldberg var besjælet af en stærk „national ånd“, lod adskillige af stedets høje udgrave. En af disse, den store Julianehøj, som han opkaldte efter sin moder, forsynede han med et mindesmærke over syv hedske konger og omgav det med et kunstigt anlæg. Senere, i 1782, blev den bekendte norske runesten Stenstadstenen fra Telemarken sendt herved som gave til arveprinsen, som anbragte den midt på højen! Derefter åbnedes der adgang til gravkammeret ved at man slog hul i højens side, en indgang, som endnu benyttes.

Men alt dette blev kun indledningen til stedets „udsmykning“. På anstiftelse af arveprinsen eller Guldberg blev parken med de gamle grave omdannet til et Pantheon for berømte danske, holstenere og nordmænd, og mindestøtter i et antal af 54 fordeltes i slotshaven (11) og slotshegnet (43 stykker).

Efter nogle fredelige år vågnede lidenskaberne på ny, da Frederik VII med grevinde Danner rykkede ind på slottet. Kongen, der allerede som kronprins i 1834 var begyndt at pille ved egnens gravhøje, overtog i 1854 slottet, og fra nu af gik det rask med gravningerne. Der findes et vidunderligt billede fra tiden, som viser arbejdet med en af stedets jættestuer og den tykke, gemytlige konge siddende på en stol i nærheden med sin merskumspibe i munden, ledende „undersøgelsen“. Ak, hvad kunne der ikke have været sparet for arkæologien, hvis ikke så megen ukyndighed og iver havde taget sæde i én og samme kongelige person!

Det hele endte først, da grevinde Danner døde i 1874 og blev bisat i slotshaven i en åben gravhøj. Da blev der omkring denne, gennem hvis gitter man ser sarkofagen, anbragt tre af landets berømte runesten, som førtes hertil fra Bågherred på Fyn: Hagenskovstenen, Voldtoftestenen og den pragtfulde sten fra Flemløse, som bærer indskriften: „Efter Rolf, som var Nore-Gode, staar denne Sten. Sønnerne satte den til hans Minde. Aaver ristede disse Runer“.

Det var jo nok en lidt løjerlig idé at placere en runesten med denne inskription på Louise Rasmussens grav. Denne brave og bramfri kvinde har selv rejst sig et smukt og mere passende mindesmærke på stedet i den stiftelse for hjælpeløse og forladte pigebørn, til hvis indretning og vedligeholdelse hun efterlod midler ved sin død, og som nu omfatter hele slottet foruden mængder af tilbygninger, der rummer i hundredvis af plejebørn.

Da jeg dagen efter min ankomst drog fra Jægerspris mod syd, var det blevet efterår med gråvej og blæst af vest. Hele denne sydlige, bredere del af herredet er landskabeligt set ret kedelig, bortset fra kysterne er den kun pletvis af nogen interesse. Landsbyerne er dog for det meste meget gammeldags og rummer en del gode bygninger, der for øvrigt som regel er slet vedligeholdte.

Bemærkelsesværdig er den ældgamle *Skuldelev Kro*, som desværre har fået sin facade delvis ødelagt ved unænsomme tilbygninger, men hvis yderlænger endnu er i den oprindelige skikkelse, typiske for egnens gamle byggeskik.

Det er først syd for dette sted, at landskabet tager sig sammen til at yde noget nævneværdigt.

Det mærkeligste sted i disse egne er den halvø, som ligger mellem Bredevig og Selsø i vest og Roskildefjorden i øst. Man har et tydeligt indtryk af, at Bredevig over Selsø har fortsat som et sund, der har gået mod nordøst forbi Skuldelev og haft forbindelse med fjorden, så det har skåret det østligere liggende land af som en høj ø. Allerede på langt hold ser man fra nord noget som en stor barriere, der vender mod vest og endnu står med stejle, helt klinteagtige skrænter ud mod den lange, dybe lavning. Et højst besynderligt syn.

Lige ved vejens vestside syd for Skuldelev ligger den kendte *Sankt Olufs Helligkilde* med disse vældige, klinteagtige banker som baggrund. Stedet ser henrivende ud, når man betragter det fra de lave enge vest for det. En lille lund omgiver den gamle kilde, der nu er en stensat, firkantet brønd, på hvis bund der findes lidt vand og meget mudder – samt naturligvis en del modbydeligt affald, til trods for at kilden er værnet med en karm og et låg af træ.

Ganske nær kilden, på hovedlandevejens østre side, lister en bivej sig for-

Vej nær S. Olavs Kilde. 5. September 1935. F.

borgent ind mellem bakkerne. Et par hundrede meter inde er den omgivet af store, gamle træer, men ikke tættere, end at lyset trods gråvejrsdagen trænger ind og lægger sit bløde skær over vej, over stammer og grene, og at man ser skrænterne derude løfte sine nøgne sider op mod himlen og de enlige, løsgående køer på engen under dem. Et sted for Corot! Hvilke farver, hvilken eventyrlig stilhed! Alene denne vej er et besøg i Horns herred værd.

Ikke langt syd for dette sted findes på en meget høj bakke vest for vejen et anseligt dyssekammer, overordentlig smukt beliggende med en for disse egne usædvanlig udsigt over fjordlandskaberne til alle sider. Fra Roskilde, hvis fine kirkespir hæver sig tydeligt i syd, strækker vandarme sig helt om i vest, omsluttende næs, odder, halvøer og øer i broget blanding. En mængde bronzealderhøje ses nær og fjern på åsene. – Mærkeligt at komme til dette åbne sted fra den drømmeagtige hulvej lige i dets nærhed – to overraskende og hinanden modsatte oplevelser efter turen gennem det kedelige strøg fra Jægerspris hertil.⁷

Herfra og videre mod syd bliver oplevelserne mangfoldige. Først gennem den mærkelige *Østby*, der med sine gamle huse langs dens små sideveje gør et næsten forglemt indtryk, et sted, hvor tiden har stået stille, og hvor kun gamle koner, der går og nusler om de små hvidkalkede længer, synes at have til huse

sammen med alskens forhistorisk fjerkræ – det hele en besynderlig kontrast til de nybygninger, som en senere slægt har rejst langs byens hovedvej, hvor den ny tid jager forbi med sit forhastede tempo.

Atter kun en kilometer mod syd, og jeg når til et vidunderligt sted, hvor man fra vejen ser dybt ned over den lille by *Hellesø*, der ligger næsten ringformet omkring sin smule sø af samme navn. Fra den 34 m høje banke ser jeg helt ud over Østskoven, som klæder halvøens østligste huk ud i fjorden, over Jyllinge Holme, der svømmer som små ællinger om den store moder Eskilsø, og vidt over landet på den modsatte bred. Men skønnest af det alt sammen er den lille Hellesø dernede for min fod, et henrivende, romantisk søn! Hellesø – *Hel-ligsø*! Så eventyrligt forekom dette sted mig, at jeg ikke nænnede at gå derned. Jeg ville ikke skuffes ved at betræde det; jeg har høstet for mange sørgelige erfaringer ved at komme for nær til det, som bedærer på afstand. Indtil dette øjeblik har jeg holdt mig borte fra Hellesø. Og jeg har bestandig fortrudt det. Til næste år vil jeg derned, og ingen skal få at vide, hvad jeg ser.

Fra den store højde bevæger vejen sig herfra i kraftige fald ned mod herregården *Selsø*. Under den kraftige, vilde oktober-aftenhimmel med dens solnedgang bag røde skyer ligger søen dybt dernede bag gården som et glødende metalbækken, dækket af snese af små rørholme, der er gustne og sorte i farven som de små pletter, der vandrer rundt på en strålende sæbeboble, lige før den brister. Mellem holmene ser jeg andre prikker, som virkelig bevæger sig; i kikkerten viser det sig at være tusinder af gråander, og mængden af mindre prikker er blichøns, der færdes nær inde ved den fjerneste bred. Helt ude på midten ligger fornemt for sig selv en snes knopsvaner, hvis farve synes blåkind som sne i skygge op mod det strålende vand.

Det siges, at svanerne ruger her på stedet ligesom taffelanden og mange andre forskellige andearter. Terrænet med de sivgroede kyster og de mange sivholme må være ideelt, ikke mindst for svanerne.

Landskabet lige vest for søen er knap så smukt som fra dette sted, og så snart man kommer længere nord- eller vestpå, mister det snart al tiltrækning. Det gælder strengt taget hele sydlandets vestlige del, at den er skrupkedelig. Udtrykket er ikke for stærkt; disse evindelige, jævnt bølgende stub-, roe- og kartoffelmarker uden nogen afbrydelse er ikke til at holde ud. Når jeg undtager det 69 m høje punkt øst for Krogstrup Kirke, hvorfra man ser vidt til alle sider og er hævet tilstrækkelig højt over al denne rendyrkede trivialitet, er det kun kysterne, som kan volde øjet glæde. Men selv disse er hundredfold bedre oppe i nordlandet hinsides Jægerspris.

Dette nordland er i mange henseender en af de mærkeligste landstrækninger på Sjælland; både med hensyn til historie, landskab, klima og befolkning ind-

Selsø. 4. September 1935. A.

tager det en særstilling og virker ganske fremmedartet; for landskabets og klimaets vedkommende er det som et stykke Vestjylland, der er blevet slængt herover på Sjælland.

Dets ældgamle navn er *Hornet* eller *Hornsved*, en benævnelse, som nu næsten er helt glemt, selv af dets egen befolkning, og erstattet med Skoven som fællesbetegnelse for hele strækningen. Tidligere har et sund skåret tværs gennem landet en halv mils vej nord for Jægerspris, hvor Slagelsebæk nu findes. Det har skilt Hornet som en ø fra den sydlige del – det var et ensomt, fjerntliggende land, som ragede ud mellem de to store fjorde. Men denne havets nærhed betingede landets tidligste bebyggelse. Herind er de allerførste beboere kommet roende fra det nære Kattegat i deres udhulede træstammer og har rejst deres primitive hytter mellem stranden og det høje skovbryn af eg og hassel, skovfyr, el, pil og ask, hvor der var læ for stormene, hvor skalddyr fandtes i mængde på den lave fjordbund, og hvor vildnisset husede kronddyr, råvildt, vildsvin og den mægtige urokse. Det var netop her i Isefjords-egnene, man fandt skelettet af en urokse med en pilespids endnu siddende i et af ribbenene! Også ræv, grævling, ulv og mår har tjent disse mennesker til føde, hvad skeletfund viser, ligesom en mængde fugle, bl. a. gejrfugl, tjur, trane, havørn og alle mulige former af ænder og gæs.

Allerede i den yngre stenalder tog rydningen fart, da man begyndte at dyrke korn, ja endogså at holde kvæghjorder. Thi knoglefund af får og svin fra denne periode viser, at man nu er begyndt at holde andre husdyr end hunden, som havde været det eneste under den rene jægerperiode.

Gennem alle oldtidens forskellige tidsaldre er menneskene bestandig vedblevet at komme hertil ad søvejen og har slået sig ned helt ud til Hornets spids. I årtusinder har de levet her, bredt sig fra kysten indefter og overalt efterladt sig grave som minder om deres færden. Mere end hundrede stenmindesmærker i form af dysser og jættestuer foruden halvsvende hundrede bronzealderhøje markerer deres vej. Vi er her ikke alene i en af de på oldtidsminder rigeste egne i Danmark, men flere af disse storstensgrave hører til de aneligste og smukkeste, vi ejer.

Isefjordsbreddernes vrimmel af mindesmærker fra stenalder og bronzealder danner en kraftig modsætning til den fattigdom på sådanne, der råder i det østlige Nordsjælland helt fra nordkysten til København. Her var i oldtiden de fleste steder et uigennemtrængeligt vildnis, hvor først sent de små og spredte rydninger opstod. Desuden havde Isefjorden rigdomme, som Øresundskysten manglede; ved sin lettere tilgængelighed på grund af de mange lysninger og åbne pletter blev Isefjordskysterne et af de ypperste kulturcentre i disse tider.

Især er det bronzealderfolkets grave, som præger dette land – disse udprægede jordbrugere med stort kvæghold, men tillige fremragende krigere og søfarere med langskibene parat langs kysterne til strandhugst.

Det må være de sidste egenskaber hos denne befolkning, i forbindelse med landets forholdsvis karrige jord, der langt om længe på ny affolkede disse steder. Beboerne må tidligt, måske nødtvungent, for det meste være blevet rene vikinger, som efterhånden har forlagt deres hjemsted til andre steder.

Det ville ellers være uforklarligt, at dette land, hvor livet i den tidligere oldtid udfoldede sig så rigt, allerede fra omkring Kristi fødsel kom til at stå *fuldstændig folketomt* – en tilstand, som varede helt til midten af det 17. århundrede, det vil sige i *over halvandet tusinde år!* Det blev et øde sted, hvor lynen og skovene bredte sig uhindret omkring de gamle grave og de forsvundne bopladser, og hvor så godt som aldrig noget menneske satte sin fod.

Nord for Abrahamstrup lå i alle disse århundreder de store skove med deres moser som et vildnis, der formodentlig i senere tider var kongelig vildtbane, men i øvrigt kun anvendtes til at holde svin på olden. Hornsved var i omtrent 1000 år så at sige hele Horns herreds svinesti, og man drev dyrene hertil helt nede fra Svanholm og Selsø. Det var ikke småting, skovene i den henseende kunne yde; i et godt oldenår kunne nedfaldne agern og olden levere føde til henimod 9.000 svin. Det skal i den forbindelse nævnes, at kongerne fik en afgift af 6 skilling for hvert svinehoved!

Men siden rakte civilisationen igen sin arm ud over Hornsved. Det begyndte i al beskedenhed. Kongen gav i 1635 ordre til at anlægge en udskibningsbro ved Hornet, og der byggedes en dæmning fra nordspidsen ud til Dyb-renden. Ved stedet opførtes et hus til en mand, som skulle have opsyn med udskibningen af tømmer. Samme år begyndte skibsfarten på stedet, også beskedent, idet det blev betroet skibet *Fladlusen* (!) at hente 600 læs ved fra udskibningsbroen. Allerede et par måneder efter gav kongen imidlertid befaling til, at der skulle foretages kulbrænding i Abrahamstrups skove. Den første mand, som fik fast bopæl på stedet, var Hans Hansen Kulsvier. Han blev i 1647 viet til Maren Andersdatter i Dråby Kirke, og de fulgtes herude igennem et trediveårigt ægteskab og døde begge i 1677. Det er de første folk, som har levet her siden bronzealderens seneste tider! Efter dem blev brohuset døbt *Kulhuset* (ikke som Trap siger efter „Huset på Kollen“), og sejlrenden udenfor blev omdøbt fra Dyb-renden til *Kulhusrenden*, navne, som begge steder er bevaret.

Men inden Hans og Maren ved hinandens side skred over tærskelen ind i det hinsidige, var der allerede kommet en hel lille landsby op herude, som består den dag i dag og har arvet Kulhusets navn.

Senere tog Hornsveds bebyggelse fart. Den føromtalte jægermester Hahn, som i 1673 købte Abrahamstrup, skabte landsbyen *Skoven* vest for de store skovstrækninger, idet han her i årene efter 1673 lod opføre 24 gårde og huse og fyldte dem med beboere af kulsvierslægt, der snart blev berygtede under navnet „Hornsveds og Jægerspris' skovboer“, eller blot Skovmændene. Men husene var elendige, og skovmændene levede overhovedet under al beskrivelse forfærdeligt. I året 1693 alene døde en mængde af dem, formodentlig af nød, et par år efter blev 12 boliger nedlagt, og med resten gik det så tarveligt, at jorden måtte lægges ud til græsning.

Efter hvad Dråby kirkebog melder, har skovmændene ikke været i besiddelse af mange fremragende statsborgerlige egenskaber. Kulsvierblodet i dem kogte over ved mange lejligheder, så de ofte måtte stå skrifte i gabestokken ved Dråby Kirke. De drev hekseri og trolddom, „svor over Salt og Brød og lod Sold og Saks gaa rundt“. Sjældent kom de i kirke, og hændte det, ragede de ofte i slagsmål under selve gudstjenesten. De var fuldstændig uoplyste og kunne naturligvis hverken læse eller skrive. Da rygtet om deres fattigdom og øvrige elendighed nåede Christian VI's øre, var det derfor højst apropos, at den bigotte konge fik det lysende indfald at lade en bøsse gå rundt i kirken under gudstjenesten, for at de således indsamlede penge kunne anvendes til „øjeblikkelig hjælp“ for dem til at *indkøbe bibler for!*

Skønt døden hyppigt huserede slemt iblandt disse stakler, nåede mærkeligt nok enkelte af dem en forbavsende høj alder. Sidse Skomager døde således først efter at have døjet tilværelsen i 107 år.

Under Frederik V blev dog 14 nye gårde opført på strækningen langs Isefjorden og dannede småbyerne Slagelsegårde, Trolldrækegårde, Skåningegårde og Hjortegårde, hvilke bebyggelser har holdt sig til vore dage. Men beboernes kår bedredes efterhånden stærkt, især efter hoveriets afskaffelse. Skønt jorderne herude gennemgående er langt tarveligere end i herredets sydlige del, er det driftige og dygtige bønder, som nu har til huse herude – og de er i mange henseender et interessantere folkefærd end de sydligere boende, således som tilfældet ofte er med folk, der har kæmpet sig frem under barske vilkår i modsætning til deres mere forkælede fæller.

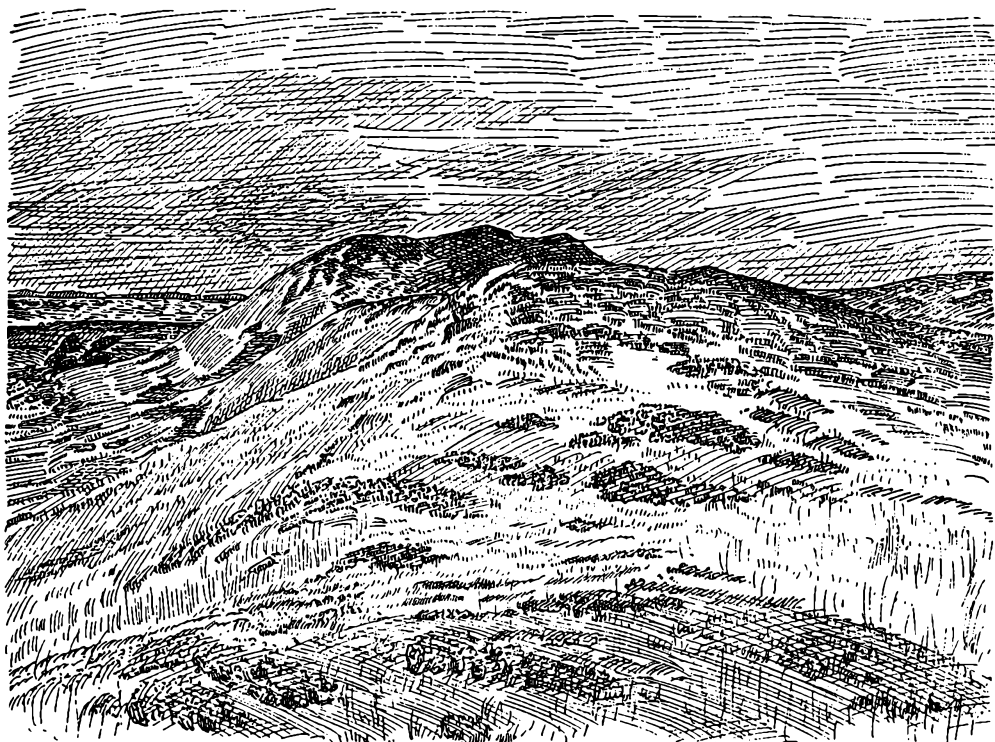
Det er bistert efterårsvejr med blæst af sydvest og støvregnsbyger skiftende med hastigt, ildhvidt sollys, da jeg kører fra Jægerspris mod nord ud over dette land – ikke ad den østlige skovvej, men ad den vestlige over det åbne landskab. Næppe er jeg nået forbi højderne ved Christiansminde, før dette lands mærkelige natur med ét slag åbenbarer sig for mig.

Halvøen herude er som en herme med to ansigter: det åbne, barske vestland med sin vrimmel af oldtidshøje, med de forblæste, skaldede banker, hvor klinte, ofte klædt med lyng og gyvel, hæver deres rå pukler ud mod den brede Isefjord – mod øst de tætte, vældige skovstrækninger, der løfter sig som en mørk, takket sky mod den fjerne, blinkende fjord derude i nord, opfyldt af runde moser og birkekrat, hist og her endnu med lidt ældgammel egeskov – og endelig yderst langs Roskilde Fjord de ofte fuldkommen idylliske, vide strandenge, der i skovens læ strækker sig fra Jægerspris, ja helt fra Kignæs, til op imod Barakkerne på nordenden.

Jeg tror ikke, at man på nogen anden plet i Danmark af kun en lille kvadratmils udstrækning kan finde mere voldsomme modsætninger sammenhobede end her. Jo mere man færdes herude, jo mere forbavses man over, at dette hører sammen, at disse voldsomme disharmonier alle rummes på et lille stykke Sjælland!

En sådan overdådighed af jættestuer, dyssekamre og rundhøje, som denne vestkyst kan opvise, har jeg ikke truffet magen til. Overalt ser man fra vejen, som fører over det åbne land fra syd til nord, de vestlige åse dækkede af bronzealderhøje, enkeltvis, i rækker eller grupper. Mærkeligst er i den henseende strækningen fra Troldegårde til F.D.F.-kolonien Jomsborg.

Landskabet herude er fuldkommen vestjysk i hele sit præg; lav og elendig lyng dækker yderst den magre, sandede jord, der hæver sig mod nord og syd i kuplede, skaldede banker og står med sine bronzebrune farver, plettet af sandets åbne, gule ar, ned mod Isefjordens stormrørte flade. I en kraftig bue svinger kysten mod nord, hvor landet rejser sig som svære og tunge rygge, der bærer rundhøjene på deres øverste pukler.

Seksgaards Strand . 13 September 1955 . F.

Selv klimaet herude er jysk på en dag som denne, og intet vejr kunne klæde stedet bedre. Stærke byger med tunge, grå slæb jager over fjorden og pisker dens isengrå vande, haster ind over lyngmarkerne og rejser deres toppe som stride manker, mens landet rundt om rammes af hastige solglimt. Stormen har sit spil med de få lærker, som én for én letter foran min fod og blæses langt hen over lyngens våde toppe.

Jo længere jeg kommer mod nord langs denne kyst, jo mere tiltager oldtidsmindernes antal. Først er stenaldermindesmærkerne dominerende i landskabet, senere bronzealderhøjene. På *Troldegårdes* marker ud mod stranden ligger i et herligt, vildt landskab to pragtfulde, mægtige dyssekamre ganske tæt op ad hinanden, endnu helt velbevarede, og nær dem et tredje, som er ødelagt og sunket sammen. De kaldes af egnens folk simpelt hen Stendysserne, ordet anvendt som egennavn. Så vidt jeg har kunnet erfare, var det bl. a. disse dyssekamre, som Frederik VII i 1834 udgravede sammen med en snes andre på egnen, og hvor der i begge fandtes skeletter af mennesker sammen med en mængde gravgods. – Kamrene ligger på helt åben mark med ganske lavt græs og syner langt væk. Det er et par aldeles imponerende bygningsværker, et arbejde for kykloper. Særlig det sydligste er respektindgydende ved sine stenblokkes størrelse.⁷

Et stykke nordligere, ved F.D.F.-kolonien Jomsborg, findes en jættestue med et anseligt gravkammer, til hvilket en nu åben, stensat gang med prægtige stenblokke fører ind. Det ca. 5 m lange og 3 m høje gravkammers loft er helt dækket af kun tre sten, og også væggene består af usædvanlig store og smukke stenblokke. Det var i denne grav, som er blevet sparet for undersøgelse til vore dage, at Nationalmuseet gjorde det besynderlige fund af 11 menneskeskeletter, som var anbragt siddende på hug rundt omkring et ræveskelet. Jeg kender ingen forklaring på dette mærkelige arrangement. Man vil muligvis med rette hævde, at ræven kan være af senere dato end menneskene, at den har haft sin hule i graven, da denne endnu var jorddækt, og er død herinde. Men hvorfor ligger den akkurat midt imellem skeletterne, og hvorfor sidder disse på hug?

Hvilke gådefulde ting er der foregået her i det mørke gravkammer, mellem hvis klamme sten kun en enkelt stund på dagen et smalt solstrejf trænger ind over gulvet gennem den trange indgang? ⁸

Ret nær syd for dette sted fandt jeg i pensionatet Bautahøjs have to dyssekamre, det ene fuldt bevaret, det andet med overliggeren gledet til side, og derved åbenbares et ganske lille, men usædvanlig regelmæssigt og smukt gravkammer, aldeles rektangulært i sin form.

Men det er dog især bronzealderfolkets grave, de store og små rundhøje, som præger landskabet. Disse folk har boet på højderne for herfra at kunne holde

udkig, og her har de begravet deres døde. Pragtfuldt klæder disse høje især landet omkring *Hjortegårde*, hvor man endnu ser dem i snesevis – et landskab, som selv i de på oldtidsminder rigeste jyske egne søger sin lige. Tæt syd for Bautahøj ses de imponerende rundhøje Knudshøj, Topkærshøj og Sværtebakkerne, der vidt og bredt præger det alvorlige landskab.

Som bekendt er en glæde sjældent fuldkommen. Men her på disse steder mindskes den fra en side, hvor man mindst skulle vente det, nemlig fra fredningens. Jeg kan ikke lade være med at undre mig over, hvorfor man netop anbringer fredningsmærkerne på disse højes top. Kunne de ikke lige så godt sættes ved højenes fod eller i al fald blot et lille stykke over denne? Det er dog ikke nødvendigt, at man milevidt kan se, de er fredede. Selv de mest ond-sindede mennesker kan ikke ødelægge højene fra lang afstand, så man forstår ikke, hvorfor mindesmærkernes arkitektur skal ødelægges. – Nu ligner de grangivelig eskimohytter med et skorstensrør ud af toppen.

Langs hovedvejen ud mod landets nordlige spids har jeg flere steder mødt mange mærkelige og smukke gamle bønderbygninger. Allerede i landsbyen *Skoven* fandt jeg tæt vest for vejen et hus, som er typisk for stedet, desværre nu ganske forfaldent. Det hører under sognefogedgården, men bebos kun af en ensom gammel stodder, der næppe forstår at værdsætte den romantik, som stedet rummer. Frodige hyldebuske gror ved dets nordgavl, og op ad de gamle vægge snor sig humleranker, der næsten helt dækker det ene vindue. På det mosgroede stråtag vokser frodige husløg, der bl. a. står i en tæt klump oven over dets lille kvist. Men inden for de snavsede, grå ruder, som aldrig synes at have været pudsede, er der intet tegn på liv bortset fra spindelvæv og fede edderkopper.¹²

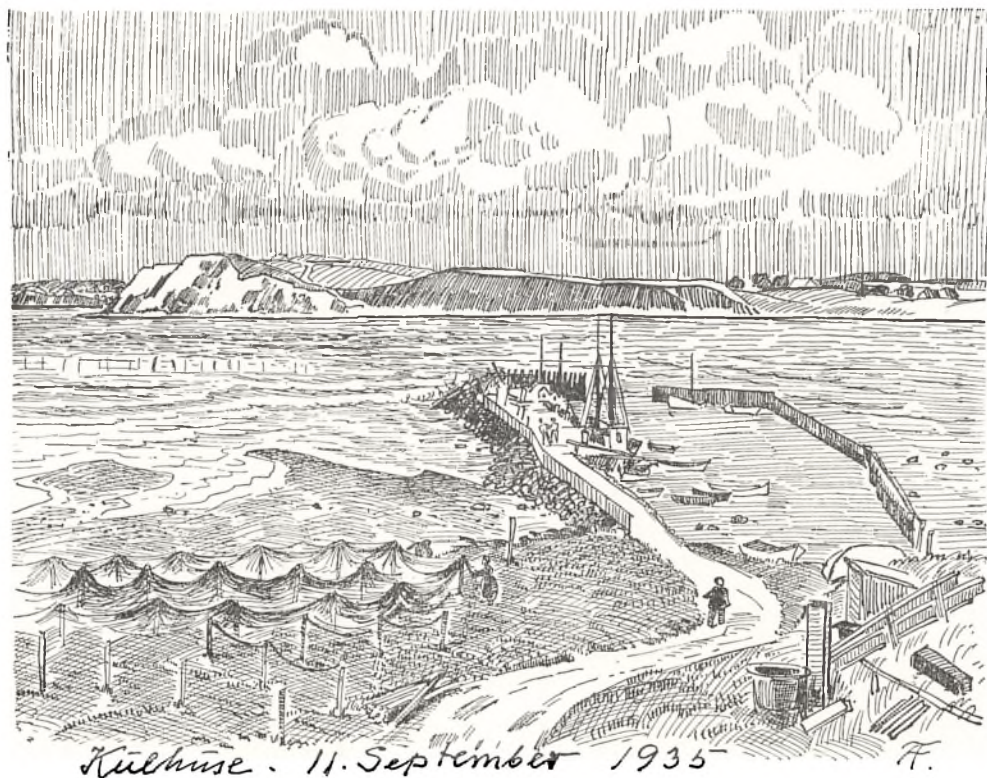
To drenge nærmer sig nysgerrigt, da jeg står og ser på denne rønne; de er revnefærdige af meddelelsestrang, kan jeg mærke. For den ene slæber den anden ganske tæt hen ved siden af mig, hvorpå han hvisker i hans øre – eller rettere hvæser, for at jeg skal høre det: „Han drikker!“ Da det går op for mig, at det ikke er mig, han mener, men stedets beboer, som for øvrigt ikke er hjemme, giver jeg mig til at spørge dem ud. Og så får jeg de underligste ting at vide om eneboeren. En gammel særling, der som oftest strejfer om i nabolaget og altid er fuld, når han er hjemme. „Somme tider render han omkring ude på vejen i den bare skjorte og vest, ikke engang med underbukser på – så fuld er han!“ siger ordføreren for de to indfødte. Og så betror han mig en hel del andre usædvanlige ting om særlingen, som ikke lader sig berette på prent.

Det smukke gamle hus havde fortjent en anden beboer. Selv solen syntes begejstret for det; den brød gennem skyerne og skinnede på det hele tiden, mens jeg var der.

Smukke huse findes også endnu i de to yderste bebyggelser, *Kulhus* nær Hornets spids, og især i den mærkelige lille landsby *Barakkerne* tæt østen for dette sted lige på grænsen af skovlandet og de åbne klinger.

Yderst på Hornets lave tunge, neden for klinerne, hvor *Kulhus* ligger, findes rester af en gammel skanse nær ved en lagune. Oppe fra klitkammen er der en herlig udsigt over dette med forgrundens grønne farver, plettet af tjærede, kulsorte ålegarn på deres stejle nær den blanke lagune, videre over den smalle *Kulhus Rende* med dens rivende strøm og til den pragtfulde kyst på den modsatte bred ved Halsnæs med de to kraftige modsætninger: de stejle, brede klinger ved Lynæs og de frodige skove øst for disse omkring Grønnæssegård – og videre helt hen mod Frederiksværk, et storslået panorama! Skærende sollys og sorte skygger farer for blæsten over de dejligt formede lande, skilte af den urolige strøm, hvor søndenvandet rejser børster mod vestenstormen, over Roskildefjorden derinde i læet med dens blide kyster, og mod vest over den barske Isefjord helt til det fjerne Odsherreds banker. Fjorden derude og Halsnæs klinger er som et karsk og vindhærget Limfjordslandskab; mere end noget andet sted må jeg her bestandig tænke på Jylland.

Jeg tog østpå ad vejen gennem *Barakkerne*. Et mærkværdigt landskab, uhyre kuperet, væltende sig op og ned i små, krappe bakkebølger og skarpe kløfter.

Kulhus. 11. September 1935

Der findes her næppe én sammenhængende skæppe land, som er jævn, det er, som om landet har bugvrid. Men herligt er det. Små bitte moser i lavningerne både nord og syd for vejen fremhæver stedets ejendommelige skønhed. Et ringe stykke vej uden for byen danner vejen en dyb kløft, som fortsætter ind i skoven, og hvis stejle skrænter værnes mod skred af træernes filtrerede rødder. Også fra toppene af *disse* bakker er der en herlig udsigt over Kulhusrenden og Roskilde Fjord med deres to vidt forskellige ansigter.

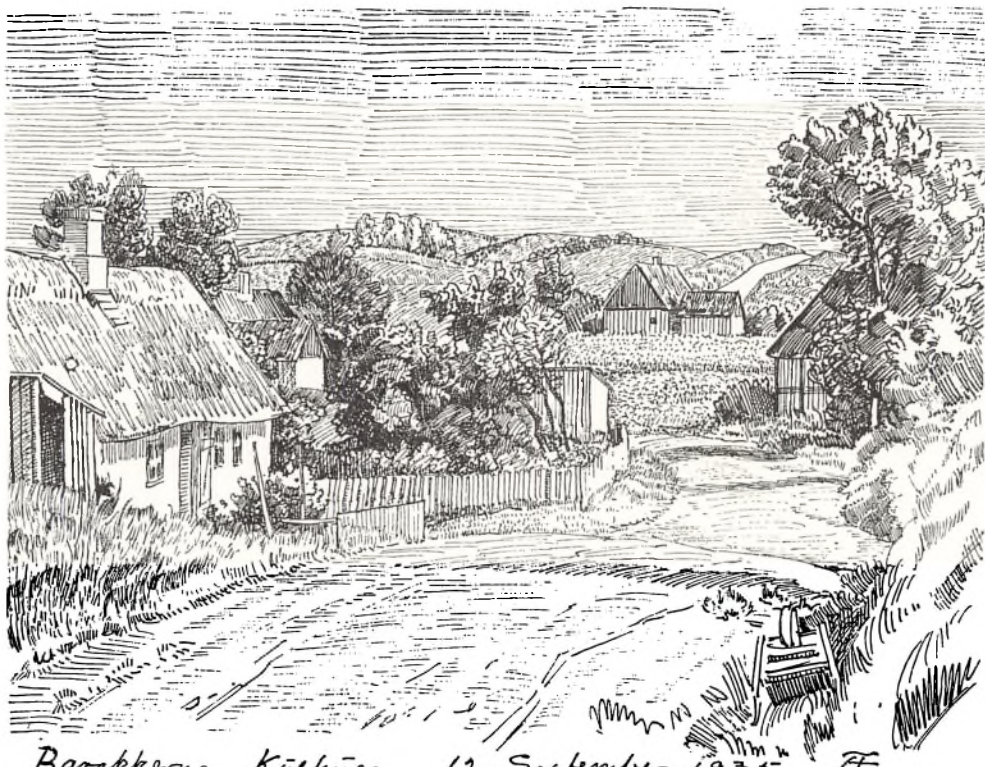
Både Kulhus og Barakkerne må for få år siden have været meget mærkelige steder, da der endnu slet ingen nybygninger fandtes. Nu gror sådanne mere og mere op, f. eks. det grimme hotel ude nær Hornets spids, og mange steder brydes harmonien af ækle kasser.

Vejret er i dagens løb blevet mere og mere efterårsagtigt, råt og blæsende, til sidst med den ene tætte byge jagende den anden. Rundt om på de åbne marker ligger folk af alle aldre og tager kartofler op, kravlende på knæene i pløret – misund ikke bonden hans arbejde på en dag som denne!

Men *jeg* tyer ind for vejret i Kulhus hos billedskærer Lars Nielsen, i hvis hyggelige stue der er varmt og godt. Lars Nielsen er en ægte hornsherredbo, som er født i Kulhus og har levet her hele sit liv, og som kan følge sin stamtavle over 200 år tilbage i tiden. I øvrigt er han et af de interessanteste mennesker, jeg har gjort bekendtskab med på min rejse. Det er sandsynligt, at den ulykkelige omstændighed, at han er født med vanføre ben, har tvunget ham til at vælge dette stillesiddende arbejde, og at dette atter har udviklet hans medfødte sans for læsning, for hans landsmænds ejendommeligheder og hans stærke interesse for deres historie.

Denne mand ligner, når han sidder dér foran mig på langskamlen bag sit bord, en ren kæmpe – en kæmpe på lurfødder – men med et hoved som en kunstner, en lærd eller en statsmand. Hans smil kan være så fint og underfundigt som Lloyd Georges, med hvem han i øvrigt har en forbløffende lighed. Hvilket liv der er i dette mærkelige ansigt, som spiller af intelligens og af humor, hvilket blik! ⁸

Han er sin egne historiker, en selvskabt folklorist, som der få steder findes magen til. Hans beskrivelser af slægter og deres saga, beretninger om sagn og skikke hos hans landsmænd er kendte bl. a. fra Uhrskovs: *Skæbner, Nordsjællandsk Folkeliv, Sagn og Tro og Højtid*. En stor mængde utrykt stof har han liggende, især slægtsregistre (nogle hundrede sider i alt), eller gårdenes og deres beboeres historie fra Skovens første bebyggelse i det 18. århundrede til nutiden. Sin egen stamtavle har han ført tilbage til 1690, da hans stamfader, Bertel Rasmussen, gårdmand i landsbyen Skoven, blev gift med Mette Jensdatter. Selv er han født 6 slægtled senere, i 1870, og er altså nu 66 år.

Barakkerne, Kuhluse. 12. September 1935. FF.

Han er en fortrinlig fortæller, og med stort skælmeri beretter han løst og fast om sine landsmænd i Horns herred, især om den overtro, som endnu i hans ungdom herskede mellem befolkningen. Han gør dette med forstående overbærenhed, aldrig med malice – på samme måde, som han har skrevet om den. Trods hans objektive beretterkunst ser befolkningen naturligvis skævt til ham, fordi han efter deres mening har sat deres forfædre i gabestokken. Han selv ved, at det er den almindelige skæbne, og tager det med stoisk ro.

Angående navnet Barakkernes opståen oplyser han, at det er forkert, når det er blevet hævdet, at dette skriver sig fra soldaterbarakker, som rejstes her i anledning af skansens bygning ude ved Hornets spids. Thi denne skanse er først anlagt under englænderkrigen i begyndelsen af forrige århundrede, altså tidligst 1801. Men Barakkerne stammer allerede fra slutningen af det 18. århundrede, da indvandrende nordmænd anlagde nogle primitive boliger på stedet, mens de ryddede skoven heromkring og lavede små landbrug og først senere opførte ordentlige huse. Den første beretning om dem findes i kirkebøger fra 1787, da en mand ved navn Peder Henriksen Nordmand havde et barn til dåbs i Dråby Kirke. Lars Nielsen kender flere norskklingende navne fra stedet, således Ammundssen o. a.

Der knyttede sig en hoben overtro til disse nordmænd, som mentes at være i besiddelse af Cyprianus, at kunne hekse og i øvrigt at være i besiddelse af mange overnaturlige evner – noget ganske lignende, som befolkningen i Nordvestjylland troede om de nordmænd, som tidligere i stort antal kom til Vesterhavs- og Limfjordskysterne og drev „skudehandel“.

Overhovedet har denne egn lige til op imod vore dage huset en forbavsende mængde overtro, på hvilken Lars Nielsen med stort lune giver nogle selvoplevede eksempler. Som ganske lille dreng fik han af en kone, der hed Maren, foræret en ældgammel salmebog. Foran i denne fandtes der et rødt stempelmærke fra boghandleren, og dette gav anledning til troen på, at man her havde et eksemplar af den ægte Cyprianus. En nysgerrig mand, som kom ind i Marens hjem en dag, da hun var borte, rodede i hendes reol og fandt pludselig den mystiske bog, som dengang endnu var i hendes besiddelse. Da han opdagede det røde mærke, som i hans øjne godt kunne ligne et mærkeligt tegn – især fordi han hverken kunne læse eller skrive – blev han så slagen af rædsel, at han pludselig så stuen opfyldt af ravne og krager og mystiske troldvæsner, og han gav sig til at udstøde høje vræl om hjælp. Naboerne ilede til og fandt ham helt forstyrret af skræk.

Men Lars gemte bogen, som han fik af den gamle Maren – og hendes ry fulgte med den og blev overført på den ny ejer. Da han blev voksen, anså mange ham for at være en troldmand, som gjorde brug af den forfærdelige magt, bogens ejer var i besiddelse af. Og da han i sine unge dage var en uforbederlig spøgefugl, gjorde han ikke få gange brug af sine landsmænds tro på ham som heksemester. Der var dengang ikke så få, som frygtede ham.

Engang, da han som ganske ungt menneske var syg og ikke kunne forlade sengen, og faderen, som var enkemand, samtidig lå syg i naboværelset, kom der hver dag en ung pige fra byen og holdt hus for dem. Nu var der en lækat, som holdt til oppe på loftet, og som også, når der var fred og ro, havde sin stille gang nede i stuerne hos Lars. Den anede pigen ikke noget om. Oppe på loftet lå der en bunke løg, som den gik og legede med om natten, hvad Lars kunne ligge og høre.

Så en dag sagde han til pigen: „Hør, den er gruelig gal! Oppe på loftet er der hver nat en frygtelig rumsteren, og jeg kan tydeligt høre, at de løg, som ligger der, er ved at blive flyttet bort fra det sted, hvor jeg har lagt dem. Nu må det ikke nogen sinde hænde, at *alle* løgene bliver flyttet, for så sker her en rædsom ulykke. Gå straks op og læg dem tilbage, og sørg så hver dag for, at bunken bliver samlet på sin oprindelige plads, at ikke det værste skal ske!“

Pigen adlød rystende og bævende. Hver dag ordnede hun bunken, men hver ny morgen så hun, at nogle af løgene var flyttet igen. Hun var fuldstændig på det rene med, at det var trolleri, og at Lars Nielsen havde magten over utyskerne.

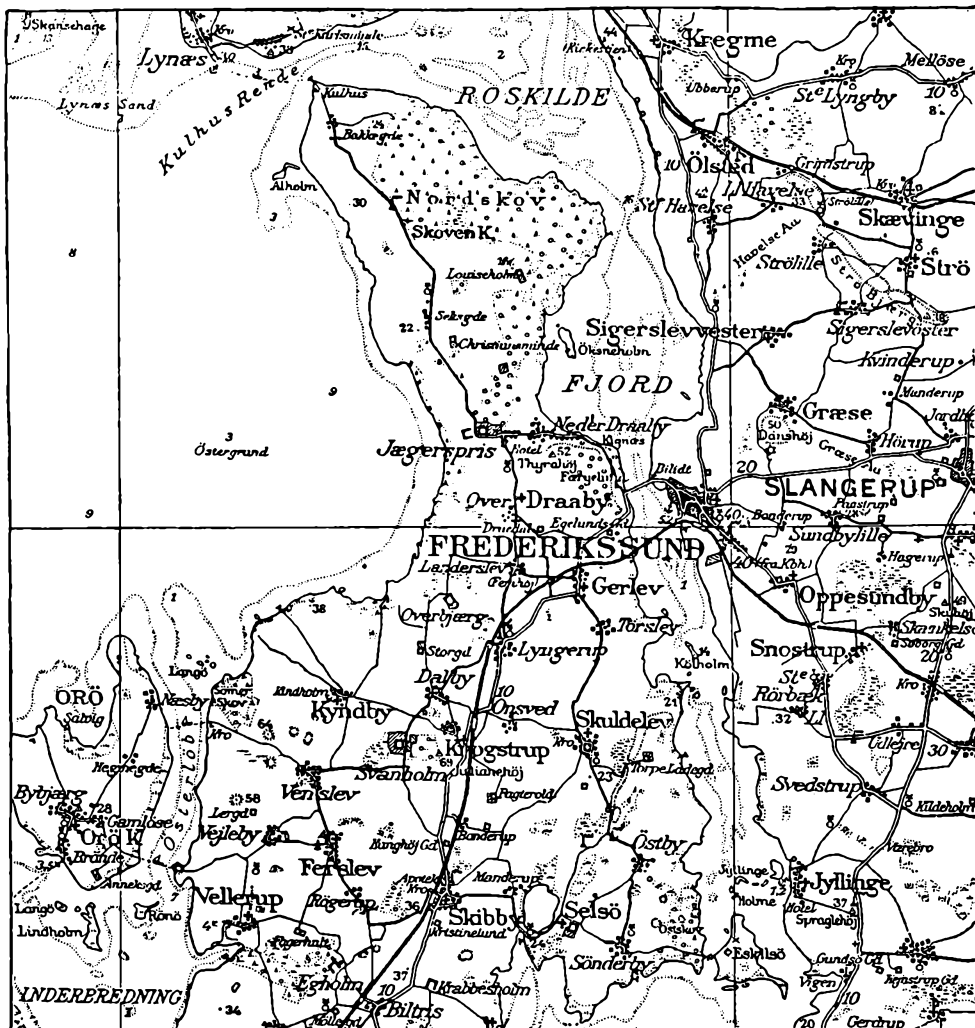
En mand, som mente at have et lille mellemværende med Lars Nielsen, kom en dag drivende med en so hen ad vejen forbi hans have. Soen vandrede skikkelig og tilfreds, som en fed synder ad den brede vej, lige til den nåede haven – så gik der pludselig panik i den, den spjættede og skreg, som om fanden var efter den. Og dens ejer, som pludselig opdagede, at Lars sad inden for havegærdet, blev slagen af rædsel. Han nærrede ingen tvivl om, at det var en hævnakt fra Lars, og at denne havde jaget en ond ånd ind i svinet. Han vendte øjeblikkelig om sammen med soen og drev den hjem igen. Han kom ikke mere her forbi med dyret.

I et hus i nabolaget boede et ægtepar, som havde en gris, der bestandig sultede, hvorfor den uafsladeligt stod og hylede i stien. Naboerne lagde aldrig mærke til dette, de var alt for vant til det. En karl, som engang forgæves havde friet til den pige, der nu var kone i det omtalte hus, var godt kendt med Lars Nielsen; og på én gang begyndte det rygte at løbe, at han havde henvendt sig til „heksemesteren“ og bedt ham om at skaffe ham hævn over folkene i huset, fordi han havde fået en kurv. Rygtet sagde endvidere, at Lars Nielsen havde svaret: „Ja, nu skal jeg jage så mange onde ånder ind i deres gris, at den skal hyle både nat og dag!“

Næppe var dette blevet bekendt, før alle folk tydeligt kunne høre grisens jammerhyl, hvorfor de troede, den var besat, og forfærdedes såre. Og da grisen stadig ikke fik mere at æde og derfor fortsatte med sine jammerhyl, skilte ejerne sig hurtigst muligt af med den. Manden og konen svor i forening på, at de ikke mere skulle holde svin dér i huset. Og det holdt de!

Den føromtalte Maren, som havde skænket „Cyprianus“ til Lars, forærede også engang sin ven et lille æbletræ til at plante i hans forældres have. Men hans omhyggelige mor tog det fra ham og plantede det på et mørkt og skyggefuldt sted under nogle store buske, hvor hun vidste, at det hurtigt ville gå ud. Det gjorde hun, for at dets frugter ikke engang med tiden skulle volde hendes dreng skade. Men Lars fandt træet i tide og flyttede det hemmeligt hen på et gunstigt sted i haven. Og nu står det som et stort og frodigt træ, der bugner med fine, aldeles guldgule æbler. En hel hob af dem ligger inde på et kammergulv og ser såre fristende ud. Lars Nielsen gav mig nogle stykker af de bedste med i lommen, da jeg tog afsked. Det var min hensigt at sende dem hjem, fordi de var så smukke; men jeg ændrede beslutning. For om aftenen spiste jeg et af dem, og sandelig siger jeg: med dette ene æble fór i samme nu gamle Marens ånd ned i maven på mig og blev ved at rumstere så forskrækkeligt hele natten, at jeg besluttede at beholde alle æblerne, for at ikke hele familien skulle besættes samtidig og måske uddø. Den nat var jeg længe uvenner med Lars Nielsen.

Men dagen efter trodsede jeg ham. Æblerne smagte alt for godt – jeg åd hele resten. Og nu var jeg blevet immun over for hans og Marens kunster.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Jeg hørte om et gilde, som havde stået på et af egnens større hoteller, hvor en af storbønderne fejrede en familiefest. Der blev intet sparet. En dundrende middag kl. 6 med påfølgende frokost kl. 1 om natten. Men ingen af de 50–60 gæster sagde et eneste kvæk til sin sidemand under noget af måltiderne. Gravens stilhed herskede i spisesalen, tjenernes raslen med servicet var den eneste lyd, man hørte. Så rejste degnen sig endelig og holdt en kort tale for festens genstand. Derefter atter dødstilhed. Senere rejste degnen sig på ny og holdt den *samme* tale for festens gaver – hvorpå dødstilhed på ny sænkede sig over forsamlingen. Selv da dansen mellem måltiderne gik i den store sal, så man højst tre-fire aldeles tavse par samtidig på gulvet. Og langs væggene sad alle de gifte koner på rad og række som i et panoptikon.

Gud ved, om disse folk virkelig morer sig. Det er i al fald en streng etikette,

der hersker ved sådanne lejligheder. Værten, som har været her i en halv snes år, siger, at tilfældet er typisk for disse egne; men det er ikke rigtigt. Gilder i bondens hjem og hans fester på et hotel er bundforskellige, det gælder overalt i landet.

Ganske vist, jeg har af og til på provinshoteller set mandlige bønder forsamlede, når de havde været i byen *en masse* til forhandlinger og efter disses afslutning spiste og drak sammen og skulle ha' en aften ud af det. Det var jo helt andre billeder. En stærk selvtilfredshed prægede disse menneskers ansigter og hele væsen. Her var ikke megen etikette. De lignede egentlig alle sammen rigsdagsmænd og kunne vistnok for de flestes vedkommende være blevet det.

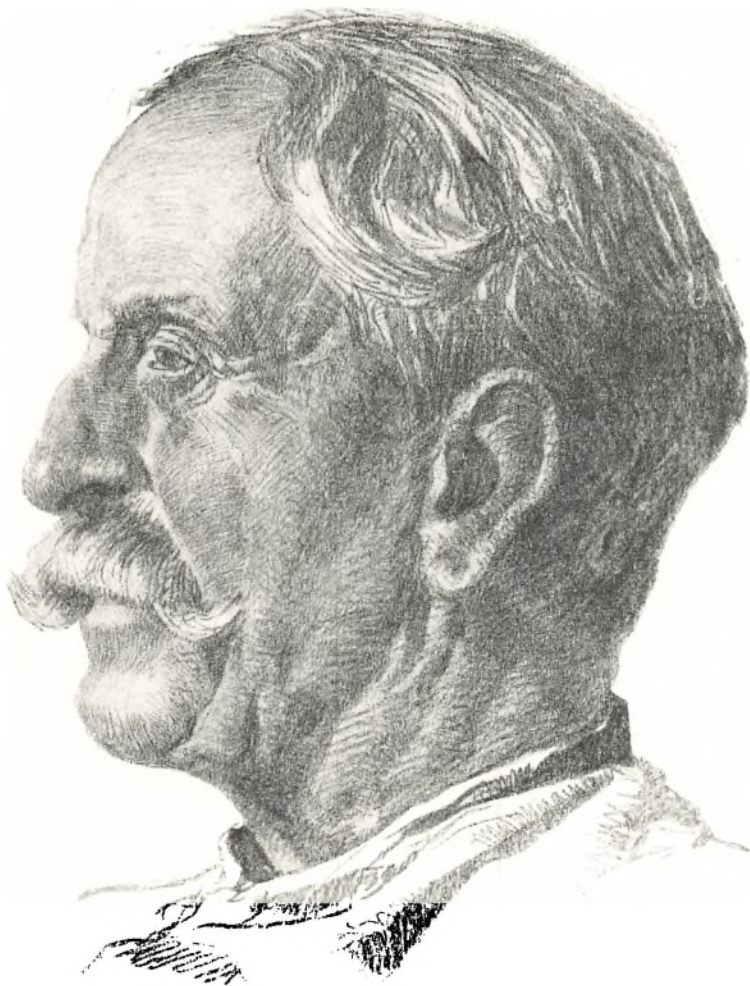
Men man får et fuldkommen fortegnede billede af *bonden* ved alle disse lejligheder – også i Rigsdagen. Jeg mindes debatterne det sidstnævnte sted for en del år siden, hvor dygtige bønder, som for øvrigt var *fremragende politikere*, udtalte sig om *kunsten* i landet og sagde afgørende ord om, hvorvidt den skulle nyde deres gruppes støtte. Det fremgik af disse ord, at kun den form for kunst, som de selv forstod, burde nyde gavn af deres bevågenhed. Resultatet af en sådan dom kan blive fatal. Tænk, om der til bedømmelse af et spørgsmål om den mest formålstjenlige form for gødning eller et nyt kreaturfoder blev nedsat en kommission af violinister fra Det kongelige Teaters Kapel!

Bonden skal ses og høres ved sit arbejde, på mark, i stald og lo! Den, der er født og har levet mellem bønder, som kender dem under deres virke på alle årets tider, fra pløjning og såning, fra høstens tid, fra et dyrskue eller som handelsmænd på et kreaturmarked, han har set bonden i al hans herlighed. Der gives ikke prægtigere mand i landet end bonden, når han er på sit felt. Thi hans skønne arbejde, hans livsopgave: at få alting til at trives og gro, har adlet ham gennem snese af slægtled. Betegnelsen for hans stand synes langsomt at ville skifte gennem tiderne, fra det fornemme bonde til landmand og agrar, og har derved stadig tabt i skønhed. Men bestandig er hans sjæl med stærke bånd knyttet til jorden og dens mystiske magter. Han synes i virkeligheden at have hentet sin livsvisdom ud af en eneste sætning i Zend-Avesta, parsernes hellige bog: Den, der dræber ukrudtet og får kornet til at gro, driver djævlene på flugt.

Der har været mange djævlene at drive på flugt i det nordlige Horns herred, det kan beboerne af dets vestkyst tale med om.

I den af *Troldegårdene*, som ligger længst vesterude ganske nær ved de tre jættestuer, som kaldes Stendysserne, og som jeg før har omtalt, fandt jeg ude på marken gårdens 70-årige ejer Hans Peter Hansen, som sammen med sine folk var i gang med at tage roer op. Ved første blik på denne mand studsede

A. F.

1934.

HANS PETER HANSEN . TROLDEGARDE

5 Danmarks store Øer II

jeg over hans forfinede ansigtstræk. Det er sådan, man plejer at forestille sig den *fødte* adelsmand og ikke den jævne jordbruger, som har *slidt* sig til adelsmærket. Men det er overordentlig sandsynligt, at denne mand herude på den magre jord har fordrevet en usædvanlig stor portion djævlé fra sine marker, og at dette har været medvirkende til at præge ham. Thi det er mere roer end korn, som trives på hans lod, og de tykke roer må dog mindst være lige så virksomme under jorden som kornets spinkle rødder og vil således forårsage langt mere pladsmangel for Satans yngel!

Den smukke gamle, der tager sin trn i slaget som en kæmpe sammen med sin husstand og langer det ene bundt roer efter det andet op på de ventende vogne, vil nødigt lade sig lokke fra arbejdet af mig, især da jeg tilstår, at jeg vil tegne ham, og at dette kan vare nogle timer. Men jeg må komme igen i morgen, så er det søndag – og dagen er spildt alligevel!

Da jeg kom den næste formiddag ved titiden, blev jeg straks budt på kaffe med en overdådig opdækning af bagværk. Venligere og mere gæstfri folk har jeg sjældent truffet – men dette er vist en hyppigt tilbagevendende sætning, når jeg skildrer mine besøg i bønderhjem! Da jeg var færdig med mit ærinde ved halv ettiden, blev jeg for anden gang budt på kaffe.

Både Hans Peter Hansen, hans kone og datter er meget kloge og veltalende folk, venlige og ivrige efter at fortælle. Mens jeg tegner mandens smukke, regelmæssige og ægte nordiske profil, fortæller han om løst og fast, uden at jeg behøver at spørge eller svare ret meget.

Jorderne herude på disse kanter er tarvelige, siger han, der skal slides dygtigt både tidlig og silde for at få noget ud af dem. Og han tilføjer, at disse vilkår har præget beboerne herude; man ser mange ejendommelige, stærke og særprægede ansigter på disse steder i modsætning til f. eks. på Roskildeegnen. – Jeg har selv så ofte lagt mærke til dette forhold; men det er morsomt at høre denne iagttagelse stadfæstet af en bonde!

„Vi må stride for udkommet herude,“ siger han „og ikke sjældent har jeg tænkt på, at jeg måske burde flytte til en egn med bedre jorder, hvor arbejdet går lettere. Men hver gang er jeg blevet enig med mig selv om, at jeg *ikke ville kunne undvære dette sted*. Sådan som det er, har slægten set det i flere led; vi er groet sammen med det og er kommet til at holde af det.“

Det synes jeg er vel talt!

Jeg havde et par dage forinden fået denne mands slægtstavle af Lars Nielsen i Kulhus. Den går tilbage til 1651, da hans stamfader, som bar slægtsnavnet Knabe, nævnes som beboer af landsbyen Gerlev syd for Jægerspris. Men allerede i 1792 finder vi efterkommerne i „Troldegårde nr. 2“ i landsbyen Skoven, den gård, som vi nu befinder os i. Det er ikke underligt, at hjemstavnsfølelsen har fået tid til at vokse sig stærk i de mere end halvandet hundrede år.

Vi taler om oldtidsmindernes mængde på egnen, og den gamle fortæller, at der mange steder har været langt flere. Alene på de 80 tdr. land, som hører under gården, er der af hans fader udsløttet ikke mindre end fem rundhøje og materialet bortkørt. En sjette høj er siden købt af Nationalmuseet og fredet.

Om de førnævnte Stendysserne, som ligger tæt vesten for gården, fortæller han, at han to gange har „set lys“ over dem. Første gang var han alene; men den anden – det var en vinternat – viste han det til sin søster, som kan bevidne, at det er rigtigt. Det var en lille rolig flamme, som brændte lige over stenenes øverste top. Første gang havde den et rødligt skær, men anden gang var den helt klar. – Jeg foreslår noget om lygtemænd; men han tilbageviser denne formodning ivrigt. Den slags har han set alt for ofte, endda tit kommende lige forbi ham; de så slet ikke sådan ud. Desuden finder han det ganske utænkeligt, at lygtemænd skulle kunne forekomme på denne høje, tørre lynghede. Næ-hæ!

Der er ingen tvivl om, at han indtil videre anser fænomenet for at være overnaturligt. „Hvordan skal man kunne forklare det,“ udbryder han. „At folk herude skulle finde på at lave den slags for grin er ganske udelukket, det vil ingen turde vove.“

Han fortæller mig et gammelt sagn fra den store gård *Christiansminde*, som ligger et lille stykke herfra mod sydøst. Her levede i gamle dage den frygtelige herremand *Horn*, en stor bondeplager, som forfulgte sine folk med træhest og pinebænk. Bønderne rottede sig sammen imod ham og slog ham ihjel, og siden spøgede han ved nattetide over hele halvøen, især dog naturligvis omkring Christiansminde. Sammen med sine jægere og hunde havde han sin færd gennem en port i den nordre længe lige over for stuehuset, hvad der gik for sig med hyl og rabalder. Derfor måtte denne port aldrig være lukket om natten. Men da den omtalte længe for en del år siden nedbrændte og porten således forsvandt, holdt spøgeriet op og har ikke vist sig siden.

Efter denne *Horn*, siger sagnet, har hele Horns herred fået navn. Men det hele er naturligvis, ligesom sagnet om „Fynshovedmanden“ og kong Volmer og mange andre, nyere variationer af Odinsagnet, som atter her med hårdnakkethed har holdt sig omtrent til vore dage, bevaret hos bonden i tusinde år.

Nede i den sydligere liggende *Seksgårde*, af hvilken der nu kun er fire af de oprindelige seks beboelser tilbage, besøgte jeg gårdejer Peder Nielsen, som på mange måder danner en stærk modsætning til Hans Peter Hansen. Han er den typiske storbondeskikkelse, og på grund af hans ejendoms størrelse og dens fortrinlige jorder ville man kunne betegne ham som proprietær. Det er en mand, som jeg kunne tænke mig siddende som formand for et sogneråd og dirigere

A. Fr.

1934.

GARDEJER PEDER NIELSEN . SEKSGARDE

5* Danmarks store Øer II

forsamlingen med kløgt og myndighed – en brillant mand, klog, gemytlig og efter sigende en stor spøgeflugt. Det var en fornøjelse at tale med ham.

Han ligner af ydre slet ikke egnens folk og er heller ikke herfra, men kom først hertil for 15–16 år siden fra Frederiksværkegnen, hvor han havde en gård nær ved Kregme mellem Arresø og Roskilde Fjord. Den lå på de store højder på tangens smalleste sted mellem de to vande og med vide udsigter til alle sider. Han giftede sig med datteren af Seksgårdes ejer og flyttede derefter her til stedet og overtog gården. Men han længtes tilbage til sin hjemegns landskab med de fri, vide udsigter over fjord og sø. Og i sin fritid holder han af at gå ned til vesterstranden og nyde saltvandsduften, den store ensomhed og det åbne, stille landskab – mens hans hustru, som er født her, altid drages til den modsatte side, over mod de store skove og mod det liv, som hersker på vejene! Han beretter dette for mig med en blanding af alvor og humor og på et dejligt uforfalsket nordsjællandsk mål.

Også ham måtte jeg hente hjem ude fra markerne, hvor han selv sled i senhøstens arbejde sammen med sin folkeflok. Det var egentlig dér, han skulle have været afbildet!

Øst for landevejen, som gennemskærer halvøen i hele dens længde fra nord til syd mellem Kulhus og Jægerspris, ligger de store skove.

Det er hermens *andet* ansigt, et mere smilende. Men smilet, som er blidt og venligt ud mod den lyse fjord, er mystisk og hemmelighedsfuldt inde i de store dybder. En kraftigere modsætning til vestens altid barske åsyn kan ikke tænkes.

Det er sandsynligt, at hele Hornsved i gammel tid har været skovklædt, og endnu dækker skoven omtrent halvdelen af landet; den begynder sydligst med Slotshegnet og Kohaven og breder sig senere i den vældige *Nordskov*, som er delt i de to hegn Studehaven og Fællesskoven. Det er Nordskoven, som stærkest har bevaret det urskovsagtige præg, og som den dag i dag rummer nogle af landets smukkeste skovstrækninger og ældste trævækster.

Det er en oktoberdag med sløret sol, men stille og uden regn, da jeg kommer ad vejen, som vestfra fører herind fra landsbyen Skoven, som med sin kirke ligger lige i Nordskovens udkant. Overgangen fra havluften og det fine lys over de åbne banker med de vandrede plovspand til skovens tusmørke med duften af graner og det visnende løv er brat og voldsom. Det er som at komme fra livets klare dag ind i en underverden, og jeg sidder og undres over, at det er en bil og ikke Charons båd, som har ført mig til denne skovkyst med dens fuldkomne stilhed og dybe mystik, hvor intet liv synes at røre sig, og hvor kun enhjørningen kan tænkes at have hjemme.

Den mærkelige skov er endnu mange steder af en betagende skønhed, i alt fald uden for de steder, som er forstdrevet nåleskov. Betydningfuldest og smuk-

Mosen ved Jagtkongevejen. Nordskoven. 10. Sept. 35. F.

kest er de urgamle, moseagtige strækninger, der endnu ofte rummer små runde søer, omgivet af grønklædt hængesæk og krat af små birke, et træ, som for øvrigt er overordentlig almindeligt i Nordskoven. Jeg møder en sådan mose næsten straks østen for kirken. Nærmest bredden af dens lille sø, hvor grunden gynger faretruende under mine fødder, finder jeg næsten kun ganske små birkebørn, der synes at være forsatte i væksten og aldrig vil kunne blive helt voksne. Længere borte fra bredden bliver de større, men når dog aldrig nogen anelig størrelse i dette sumpede terræn. De ligner gammelkløge dværge, stammerne er sorte og forvitrede i barken, der er knudret og skællet som det rynkede skind på en rinoceros. Thi trods deres ringe størrelse og forkuede vækst er mange af dem utvivlsomt overordentlig gamle. Men skønt jeg andre steder i skoven fandt mere birkebevoksning, end jeg mindes at have set noget andet sted i landet, og ofte ret anelige træer, da er synet af disse forvitrede stammer med grenenes sparsomme løv, som gror heromkring det stille vand på de sumpede bredder, dog yndigere end al den frodighed, jeg mødte. Den fuldkommen rolige vandflade, som ingen vind kan nå, spejler deres sorte stammer og de fine lysende kroner, hvis visne blade allerede er begyndt at falde – som guldpenge i Danaës skød hviler de på bredden af den stille, dybe sø.

Hvilke farver herinde i denne lysning netop på denne disede oktoberdag med det slørede lys! Under birkene med deres få tynde, gyldne og orangerøde blade gror kæmpemæssige ørnebregner med alle hektiske farver fra guld og rust til blod. Egene har endnu enkelte grønne stænk i deres visnende kroner, mens bøgene står helt med dødens brungrå toner i det allerede rådnende løv.

Fire hejrer, som pludselig letter fra mosesøens åbne bred, er fuldstændig tavse og hæver sig med lydløse vingeslag. De store fugles tilsynekomst havde noget næsten spøgelsesagtigt ved sig – fordømte harpyer, der har til huse her, og som flygter ved det mindste tegn på liv. Længe svævede de i glidende flugt over mosens vand, inden de forsvandt bag skovens høje kroner. Da de var borte, fik jeg en fornemmelse af at have krænket gravfreden på en ensom kirkegård.

Østligere i skoven finder jeg en anden lille skovsø, også en rest af en mose, men i modsætning til den første med både birk og røn, ær og småbøg groende helt tæt til dens bred, der de fleste steder falder brat med en skrænt på et par meters højde ned mod det lysende vand. Her er på dette sted endnu mere stille end dér, hvorfra jeg kommer.

Det er helt inde i skovens dybder. Jeg sidder her i en verden, hvor kun planter synes at trives, et paradys for træer og urter, hvor de står og drømmer i al evighed – således som de har stået siden uroksen ensom gik og snøftede om deres stammer og ulveflokkene jagede herinde, siden stenaldermanden med vagtsomme dyrejne og hånden på sin økse listede med lydløse fjed gennem tykningen og kastede sit spyd efter de sky vildsvin, som rodede efter olden i skovbunden. Sådan stod træerne atter i de femten hundrede år, der forløb, fra bronzealderfolket forlod disse kyster, og til den første kulsvier dukkede op og byggede sin mile i skovbrynet. *Sådan har her altid set ud.*

Endnu kan man sidde på disse steder i dagevis og høre mejsernes lille hvisken fra buskene, mens kun en ensom skovløber kommer et sted inde fra tykningen og går ned til søbredden for at hente vand. Hans zinkspand skram-

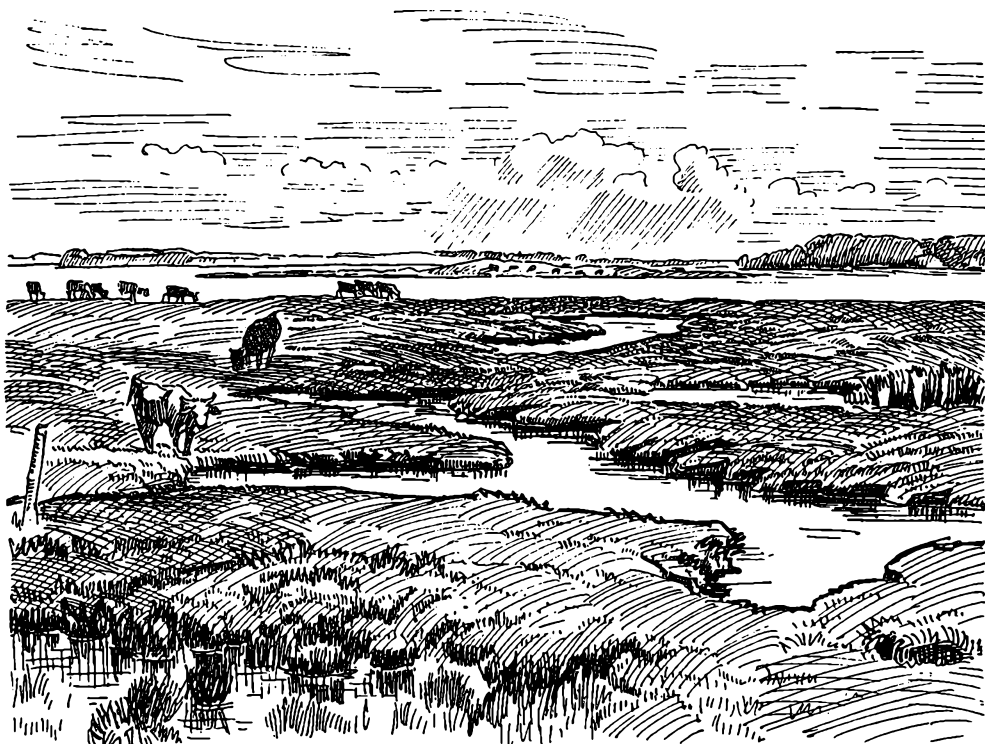
ler, når han dukker den ned under den blanke flade, som slår store ringe ud til siderne. Så går han igen sin vej, mens grenene i skovbunden knager højlydt under hans fødders tramp – for han er kun en almindelig skovmand og ikke stenaldermenneske eller jæger. Så forsvinder han langsomt, og det bliver stille igen. Og skoven, der et øjeblik blev vakt af sin dybe slummer, synker atter hen i sine drømme. Og inde fra løvet i krattet kommer på ny de usynlige mej-sers stille lyd, der er som græshoppernes fine spil. Det klinger som selve evig-hedens stemme.⁹

Ad knudrede veje, hvor kaprifolier slynger sig overdådigt op ad træernes stammer, og hvor duften af det visne løv og af rådne svampe næsten bliver bedøvende, bevæger jeg mig herfra ud mod skovens nordøstlige side, hvor de berømte ege gror, Snoegen, Storkeegen og Kongeegen. Medens bøg er et ret almindeligt træ herude, er egen, som forhen var et af disse gamle skoves almindeligste træer, nu næsten forsvundet. Men til gengæld er det tre usædvanlig mærkelige repræsentanter for Danmarks ædleste træ, som her er bevaret gennem tiderne.

Omfanget af Snoegens stamme er 8,5 m, Kongeegens ikke mindre end 14 m. Den førstnævnte har fået sit navn af sin mærkeligt vredne stamme, hvis bark giver den udseende af et kæmpemæssigt ankertov. Den er ikke særlig smuk, og det samme gælder Kongeegen, som længe har været en faldefærdig ruin. Storkeegen, hvis navn skal komme af, at sort stork engang har ynglet i dens krone, må man give skønhedsprisen – for så vidt som man nu overhovedet kan komme til at overskue den. I Galschiøts *Danmark* (1893) findes en ypperlig tegning fra tiden af dette skønne træ, som viser det stående ganske frit på en mægtig lysning, hvor dets pragtfulde vækst må være kommet til sin ret fra alle sider. Nu er træet så tæt omgivet af beplantninger, at det næsten er skjult – en forulempelse, som før eller senere vil give kæmpen dødsstødet. Fotografiet her viser egen fra dens mindst medtagne side; den modsatte er allerede frygtelig forvitret; og værre vil det gå træet, efterhånden som bøgene omkring det begraver det i deres kældermørke.¹⁰

Det har dog hidtil klaret sig langt bedre end Kongeegen, som vel for øvrigt at dømme efter dens stammes fantastiske dimensioner må være nogle hundrede år ældre. Denne stamme, som af regn og frost er sprængt fra hinanden i flere dele, der står som isolerede ruiner omkring et mægtigt hulrum, ligner en vældig tandrod, hvis inderste kerne er rådnet bort, og hvis nerver man skulle tro for længst var døde. Men i denne benede jættekrop er der endnu liv, dens forvredne krone står med et væld af strålende blade i alle efterårets vilde farver. Gennem denne stenhårde, næsten klippeagtige stamme, der har stået her i århundreder, strømmer stadig levende safter fra jorden op til dens

Størgaardens Eng. 6. September 1935. — FF.

øverste top, der hilser solen, som har skinnet på den lige fra den som en lille frygtsom spire første gang rakte sig op over bunden og bad om lysets nåde. Årstiderne har skiftet over den med storm og stille, frost og hede, regn og sol helt fra hine fjerne tider, som ligger hinsides sagn og saga, da begivenheder hændte, som ingen ved besked om uden netop *den!* – Har Roar og Helge leget om dens stamme eller Starkad på sin vandring knyttet sine skobånd ved dens rod? ¹⁰

Det er en uhyre alvor, der strømmer ud fra denne vældige olding. Men det eneste, historien melder om den, er det lavkomiske, at den sidste oldenborger, den tykke Frederik VII og hans næsten lige så omfangsrige gemalinde drog ind i den, samtidig, *ved hinandens side – til hest!* Efter dette blev den dekoreret foran fronten, idet den omtrent samtidig med, at den kom på krykker, fik sit nuværende navn.

Bøgene, birkene, rønneren og ærren står ærbødige og grebne af ærefrygt omkring den gamle veteran.

Og en dag vil de kvæle ham.

Skovene syd for disse strækninger ned mod Jægerspris, Kohaven og Slotshegnet har været genstand for så megen rationel skovdrift, at deres tæmmede

ydre ikke kan påkalde nogen større interesse sammenlignet med Nordskoven, skønt der også her pletvis findes smukke partier. Men *uden for* disse skove, såvel som langs hele østkysten, findes strækninger, som på sin vis hører til de mest idylliske i hele Sjælland. Et skønnere skovbryn og herligere strand kan overhovedet ingen af vore store øer opvise end dem, man her finder ud mod Roskildefjordens to nordlige bredninger – et fuldkommen klassisk dansk landskab med lave, brede strandenge, med græssende heste og kvæg, atter en kontrast til halvøens barske, jyskprægede vestkyst med dens åbne, lyngklædte bakkekupler og oldtidshøjenes vrimmel.

Prægtigst er disse enge ved den lille odde, som skyder sig ud i fjorden nede ved *Stærgård*, brudt af mangfoldige laguner og med mængder af løsgående får over den fuldkommen jævne flade, som fortsættes i den blå fjord med den lille grønne Øksneholm og med udsigt mod det store højland ved Tyrehøj og Kignæs. Det er det rene, sjællandske fjordlandskab i sin blideste og yndefuldeste form.

I den stille efterårsdag, hvor et gyldent lys trænger gennem det lette sky-slør, ser jeg hejrer stå og fiske i lagunerne; så stille som statuer af sig selv står de over deres eget spejlbillede. Skovskader, der stråler som gudesmykker, færdes langs det høje skovbryn, og ude over de flade strandenge haster tossede flokke af grønirisker, rastløse, som om de var grønne blade fra skoven, som en blæst jager hid og did.

Nu havde jeg ellers troet, at det endelig var blevet alvor med efteråret. Men hvad bryder vejrguderne i dette land sig om almanakken? Jeg vågner en morgen og læner mig ud ad vinduet – og jeg mærker en luft, som ellers kun de milde morgener først i september kan bringe. Høj himmel uden en sky, sommervarmt og blikstille, og splittergale spurve, der larmer som på en forårsdag i den blodrøde vildvin på muren ved min side. De store ege derude i haven står med blade som af rent guld lysende mod de mørke, krogede grene og stammer. Dug over alting; ikke en lyd bortset fra de geskæftige spurves palaver og en morgenduelig and, der pludselig skræpper op nede i gården.

En sortbroget kat kommer eftertænksomt og forsigtigt luskende ad en havegang og tværs over plænen; den ryster bagbenene fri for væden ved hvert skridt. Da den når gårdspladsen, sætter den sig ved en port, hvor solen bager på stenbroen, og giver sig til at slikke sin hvide mave, mens det ene forben er løftet højt til siden.

Der dufter af kaffe etsteds . . .

Jeg tager min kolde douche og iler ned til frokosten, oplagt til at begynde sommeren forfra.

Ak, ingen kender dagen, før solen går ned! Burde dette vers for resten ikke indlede alle Meteorologisk Instituts vejrmedlinger?

Allerede ved middagstid blæser det hårdt af sydvest, og henimod aften raser en halv storm, som har samlet al nattens kulde og morgenens varmedis og pakket dem sammen til store, skarptakkede skyer, der som tunge, forrevne bylter med røde rande farer hen over land og hav.

Jeg står ved solnedgangstid på Tyrehøj bag Kignæs banker og Færgelunden og ser over det land, som jeg nu skal forlade. Fra den 52 m høje banke har jeg udsigt over hele Horns herred og de mange vande. Stormen kommer nu fra nordvest og går som en rasende over landet, pisker fjordene med sin svøbe, hylter over toppen af min høj, så jeg næppe kan stå oprejst, vrider buskene og krummer store træer ned mod jorden, så de er ved at slå rod med toppen . . .

I vest ligger under den vilde solfaldshimmel Isefjorden, ildgul og blændende, pisket til fråde af stormen – i østens læ den jernblå Roskilde Fjord, hvor alle de hvide både, som svajer for deres ankre, hviler som en mågeflok med hovederne mod vejret. I syd ser jeg over de vældige flader og i nord over de store, brune skove. Nu fælder de deres sidste blade – en dommedag går hen over dem, de bøjer sig, stønner under stormens kys og ofrer deres hår for at slippe for dens favntag.

Men dette var kun ouverturen. Den næste dag kom efteråret i al sin magt og vælde. Blæsten var igen gået i sydvest, og den kom med en syndflod over landet, hyllede alting i et ragnarok af grå, strilende væde. Jeg holdt det ud i tre dage på mit hovelværelse i selskab med Therkildsens billede af røgterren, som lokker for koen, og Simonsens jagthunde mellem sivene. Så begyndte jeg at trænge til andre indtryk og rejste hjem til min hule.

Nordvest for København

En ringdue sidder og kurrer højt oppe på taget ved siden af mit vindue den tidlige forårmorgen, da jeg har snøret min randsel for at begynde årets rejse. Den er kommet her hver dag i lang tid nede fra Fælledparken, hvor den har sin rede så nær ved, at dens mage, som ligger på æggene dernede, nemt kan høre dens vise: Du må et sky-*yd* skovdu-u!

Man skulle for øvrigt tro, den godt véd, at teksten er overflødig, efter at den er flyttet herind til byen ude fra de store skove. Thi den finder ganske sikkert livet her både tryggere og langt bekvemmere. Den er vel ikke stort dummere end menneskene, som år efter år i tusindvis vandrer ind til hovedstaden. Og måske tænker den på, at når den engang bliver en gammel skovdue, vil Dyreværnsforeningen tage sig af den og støtte den; og skulle det hænde, at den og dens kone falder fra i utide, eller dens unger ramler ned fra reden, inden de er flyvefærdige, da vil Falcks Redningskorps omgående indfinde sig og samle dem op, og man vil opsøge en venlig, tam hun, som kan sørge for dem – aldeles som det for nylig gik med en flok vildandællinger, hvis mor blev kørt over af en sporvogn herinde.

Københavnerne har for længe siden helt erobret det meste af byens omegn fra fuglene, og nu tager disse repressalier ved at flytte ind i vore parker, der efterhånden er lige så landlige som byens skove. For så vidt behøver man ikke at tage på landet for at følge årstidernes vekslen. Botanisk Have, Ørstedsparken og mange andre lignende steder kan hvert for- og efterår opvise et broget liv af små trækfugle fra både syd og nord. Og vore egne standfugle, ænder, gæs og måger, fylder søer og vandgrave og spadserer omkring på gader og stræder, så – ja så sporvognene altså kører over dem.

Det er ikke, fordi jeg *lokkes* bort fra denne mærkelige, dejlige by, at jeg starter på en dag som denne; det er egentlig mest kun i embeds medfør. Thi man skal et godt stykke bort herfra, før der bliver lige så „landligt“ som herinde. Strækningen langs Øresundskysten helt til Helsingør, ja næsten til Hornbæk, er jo strengt taget bare storbyens fortsættelse, en strandvej, som ikke rummer stort mere natur end hovedstaden, og hvor kun pletvis det bedste ved den, udsigten over Sundet, er nogenlunde bevaret. Dette vejstykke er efterhånden blevet af mere betydning for bygnings- og vejvæsnet end for naturdyrkere. Lad os gå uden om det. Hundrede tusinder af københavnere befærder det hver eneste sommersøndag; at beskrive det ville være en næsten latterlig tanke.

Jeg vælger derfor at tage fra byen mod nordvest, ind i landet. Her kommer jeg hurtigere til egne, som ikke i hver krog er kendt af Gud og hvermand. Og da jeg har stuvet min bagage og mig selv ind i vognen, giver jeg ordre til som første mål at tage sigte på Farum – heller ikke noget helt ukendt sted, men godt som udgangspunkt. Så læner jeg mig tilbage i sædet og helliger mig min morgenpibe, og jeg forstyrres ikke af udsigten, før vi er nået ud på den anden side af Bagsværd. Her begynder herlighederne.

Fra det øjeblik, man når Hareskoven og Nørreskoven, skal man spærre øjnene op; thi her møder man ofte steder af en overraskende skønhed. Hvor selve vejen gennem Nørreskoven falder ned mod Fiskebæk mellem Furesø og Farum Sø, har man et ægte østsjællandsk, romantisk landskab, især nede ved den lave bred af den førstnævnte lige øst for vejen – højere oppe desværre ret forstyrret af for meget publikumsbesøg og af søndagsjazz på hotellet. For man anlægger almindeligvis forlystelsesetablissementerne på de bedste steder, hvorefter disse hurtigt forvandles til de værste.

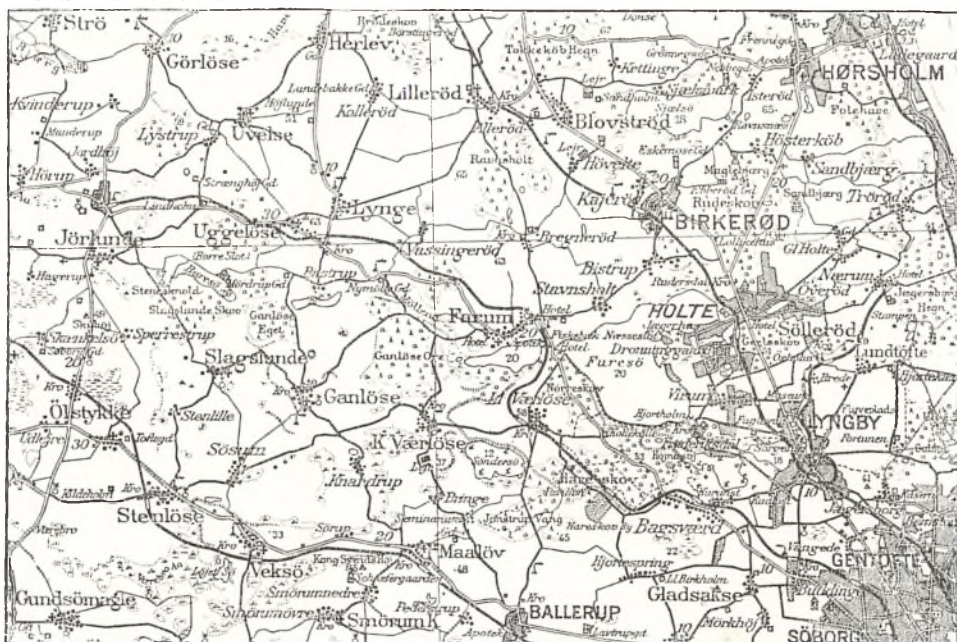
I øvrigt er der på de fleste steder langs *Furesøens* bredder ikke så lidt, der minder om en gammel, noget slidt teaterdekoration, eller måske snarere om en lidt falmet, forhen ombejlet primadonna, som – ikke til sin fordel – har fikset sig op med lidt moderne pynt, uægte smykker og nogle „skønhedspletter“ i form af moderne bebygelse.

Langs hele sin syd- og østside, især ved det stærkt beundrede Frederiksdal, er søen et trækplaster for sangforeninger. Næppe nogen lørdag- og søndag-aften sommeren igennem kommer man disse bredder nær, når solen daler i vest og alt burde være tavshed, før der pludselig løfter sig et brøl, som får én til at fare sammen af rædsel. Og når man søger efter årsagen til bulderet, viser det sig at være en flok mennesker, som står nede ved bredden vendt mod aftenhimlen og iagttager solnedgangen, mens de afsynger: „Fliv Fugl, fliv over Furesens Vaave . . .“ De har hvide huer på hovedet, en halvtømt pilsnerflaske i hånden og i ansigtet det bistre blik og det hævnerrige udtryk, som udmærker kvartetsangere.

Til disse steder skal man komme ved vintertid eller under efterårets rusk, når den ensomme skov står alvorlig med ribbede grene ud mod det grå vand og stormen går sin gang over landet. Så er her godt. Ved forårs- og sommertid bør man derimod søge søen ved dens åbne nordbred, strækningen mellem Rudersdal og Farum. Her er udsigten over søen smuk og vid, og her kan man endnu være i fred – på de steder, hvor man overhovedet får lov til at gå for søbredens lodsejere.

Men dette landskabs særegne skønhed kulminerer ved *Farum Sø*. På en lysende forårsdag som denne finder man intetsteds noget så sødt og indsmigrende som udsigten mod vest over denne sø fra holdepladsen ved Fiskebæk – så nemt er det at komme hertil! Bag den høje forgrund med dæmningens frodige græs og urter løfter sig langs søbredden de høje trækroner, mellem hvilke

EFTER GEODETIKETS KORT

jeg ser over den sivkransede sø til den lille Klavs Nars Holm, til fremspringende odder og næs og til den modsatte, skovklædte bred. Det er et af de dejligste steder, jeg kender i hovedstadens omegn, endnu mærkelig uberørt og fuldt af ynde.

Med disse steder som udgangspunkt kan man nemt både mod nord og syd komme ud i nogle af Nordøstsjællandets smukkeste egne. Ad vejen mod syd fra Ganløse Ore stiger landskabets skønhed næsten for hver kilometer, man kommer frem. Alt det kedsommelige og tørre, som jeg har mødt i de vestlige egne ud mod Roskilde Fjord, forsvinder her, og et præg af storslået pragt og romantik i forbindelse med en vidunderlig form for ægte sjællandsk ynde træder i stedet. Store åbne bakkebølger med skarpe åse, brudt af dybe dale med moser – mængder af moser med blinkende vandhuller – ligger uden for de store skovstrækninger, som breder sig østligere omkring Furesø, Farum Sø og Søndersø. Denne blanding af idyl og storslåethed udmærker overhovedet næsten hele landskabet mellem Jonstrup Vang, Hareskov og Nørreskov, Ganløse og Kirke Værløse. Og det samme præg finder man, når man drager mod nordøst gennem landskaberne omkring Sjælsø, over Blovstrød, Tokkekøb Hegn og Donse, og det kulminerer på toppen af det mægtige Høje Sandbjerg.

Fra landskabet om det højtliggende *Kirke Værløse*, hvorfra der åbner sig vide, pragtfulde udsigter til alle sider, falder landet langsomt ned mod egnen om *Smørumnedre* og *Smørumovre* – to navne, hvis let humoristiske, men udpræget sjællandske klang aldrig kan virke andet end beroligende, og som harmonerer godt med det veldyrkede og bramfri landskab, der omgiver dem.

Det er for øvrigt ikke landskabets skyld, jeg søger dette sted. Det er et sagn fra svenskekrigen, som har lokket mig hertil og får mig til at afsøge markerne heromkring for at finde et bestemt sted, hvortil et minde fra hine tider knytter sig. De to nævnte byer led frygteligt under de fjendtlige troppers indkvartering i 1658–60, og det omtalte sagn siger, at bønderne til sidst rejste sig for med væbnet hånd at nedslå deres plageånd. Vi ved fra tingsvidner i 1658, at „i Smørumovre blev samtlige beboere forjagne fra hus og hjem og måtte søge tilflugt i moserne. Fjenden tog al afgrøde og strå, og bønderne måtte udlevere alt, hvad de pegede på, så de til sidst næppe havde det, de kunne opholde livet med“. Alt byens kvæg røvedes på tre kid nær. I Smørumnedre blev de fleste mænd jaget fra gårdene, de „gik stor nød og elendighed i møde“, for intet korn var levnet til såning. Gårde sløjfedes helt med jorden, og bønderne førtes til Kronborg, hvor de måtte arbejde for svenskerne og mistede førlighed og helbred. Sognepræsten for Ledøje og Smørum menigheder, Christopher Hansen, „måtte søge ly i markhytter og svinestier for at redde sit liv“, og hans

kone måtte stå for ørefigner af svenskerne og til sidst med sine elleve børn flygte fra præstegården. Alt dette er vidnefast.

Nu går sagnet videre og siger, at dette endelig blev uudholdeligt for bønderne, og at de til sidst sammensvor sig for at udrydde svenskerne. Om „sven-skedrabet i Smørumnedre“ hedder det, at den mindre trop af fjendtlige ryttere, som efter stormen på København lå tilbage i byen, vedblev at husere og plyndre og holde vilde drikkelag på en af gårdene. Men en nat lejrede bønder fra Smørumovre, Smørumnedre, Sørup og Måløv sig i lavningerne uden for Smørumnedre by, og da svenskerne efter nattens drikkelag var gået til ro, tændte en bonde blus på bavnehøjen; og mens kirkeklokkerne ringede, stormede bønderne i tætte skarer frem mod gården, væbnede med økser, høforke, knipler og pigkæppe, og anrettede et frygteligt blodbad på de søvndrukne svenskere, som forgæves gjorde en rasende modstand. De blev alle nedhuggede, mens de udstødte vilde hyl og forbandelser mod deres banemænd. Og sagnet tilføjer: „Næste morgen ved daggry kørted de dræbte svenskere, som var 18 i tallet, ud på Ormehede på byens søndermark, hvor de nedkastedes i en grusbakke, der den dag i dag kaldes *De svenske Grave*.“

Og sagnet passer! – På Smørumnedre bys søndermark findes stedet, som endnu bærer navnet. Det lå urørt i halvtredje hundrede år. Men i 1912 i august gravede bakkernes ejer, en gårdmand fra byen, nær dette sted og stødte på en mængde menneskeben. Han gav straks indberetning til Nationalmuseet, og der fandtes 10 skeletter af yngre mænd. De var hensynsløst nedkastede i en gravet rende, ca. 3 m bred, og lå i en dybde af 1½ m. Skeletterne var i det hele velbevarede, men mange af kranierne bar tydelige mærker af øksehug, stik af høforke osv., og enkelte fandtes helt knuste ved slag. Der fandtes endnu hårrester på hovedskallerne, men derimod ikke mindste spor af beklædningsgenstande, knapper, spænder eller våben. Skeletterne blev senere nedgravet på findestedet og graven afmærket. – Resten af de dræbte fjender formodes at være begravet i en grusbakke ca. 20 m fra dette sted, idet det netop særlig er til denne bakke, at navnet *De svenske Grave* er knyttet.

Mængder af steder i vort land har vi lignende sagn om bøndernes hævn på fjenderne for deres grusomheders skyld. Kunne man på disse steder ligesom her *pege på den plet*, som gemmer de dræbte svenske, da ville de vel næsten overalt kunne kaldes frem af gravene og med de knuste kranier vidne om, at sagnene taler sandt.

Jeg fandt graven nord for vejen mellem Smørum Kirke og Pederstrup. En bonde fortalte mig, at stenen, som findes på den, en stor smuk marksten med inskription, er rejst på initiativ af en skolelærer fra egnen. Det er en smuk handling. Desværre er stenen fuldstændig usynlig ude fra vejen på grund af et par træer, som er plantet ved den og helt skjuler den, skønt vejen kun er 30 m

borte. Inskriptionen lyder således: Her ligger 10 svenske krigere, som faldt for Smørum bønders hånd 1659.¹¹

Den ovenomtalte bonde, som viste mig stedet, sagde til mig:

„De synes kaskiese det er underligt, at Smørumbønderne begravede svenskerne så langt væk fra byen?“

„Ne-j,“ sagde jeg, „de ville vel sagtens ikke have dem rendende og spøge inde mellem gårdene ved nattetid med hovederne under armen.“

„Akkurat sgu!“ sagde han og plantede albuen i siden på mig. „Man var jo forsejdi med sånden nowed dengang!“

Når man fra Farum tager mod vest ad Frederikssundsvejen og går op på det 63 m høje punkt midt mellem Lyng og Uggeløse, vil man i de lavere egne mod syd skimte et smalt, lysende vandspejl mellem de åbne marker et par kilometer borte, som især ved middagstid, når solen blinker i dets flade, synes at vinke og lokke. Og man bør falde for fristelsen til at tage derned; thi ikke alene er søen smuk, men ved dens nordbred findes en af Danmarks mærkeligste og ældste borgruiner, det berømte *Bastrup Stenhus*. Borgen, hvis anlæg og navn utvivlsomt skyldes den Ebbe de Bastetorp, som findes nævnt i et diplom fra året 1107, stammer altså fra den tidlige middelalder, fra Svend

Estridssøns og Svendssønnernes tid. Borgens hele anlæg er da også ældgamelt; der findes intet spor af, at den har været omgivet af vandfyldte grave, og heller ikke kan den nære sø have spillet nogen rolle som led i dens forsvar. Den er ganske som vikingetidens jord- og træborge anlagt øverst på en bakkekam højt over søens flade. Men det er et for sin tid usædvanligt og imponerende bygningsværk, selv sammenlignet med ruiner af samtidens kongeborge. Nu er af borgen kun det nederste af det cirkelrunde tårn levnet. Men dettes 6 m høje rester har et udvendigt tværmål på 21½ m, og dets mure har en tykkelse af ikke mindre end 6 m. Murværkets kerne af utilhugne kampesten, som er lagt i kalk, er beklædt med anselige frådstenskvadre, som indvendig er restaureret af Nationalmuseet i 1889. Ved en bortgravning af jordfylden, som foretoges i 1894, fandtes en del mønter, som stammer fra Valdemar den Stores tid.

Jeg står på murkransens øverste, forvitrede rand og ser over det smilende landskab, hvor jeg over de blomstrende tjørne, som omringer ruinen, skimter den lille sø, de svagt bølgende sædemarker og de fjerne skove. Tårnet, som på afstand har en ikke fjern lighed med en kæmpemæssig oldtidshøj, er øverst bevokset med græsser og forårets vilde, blomstrende urter. Ranunkler sender gule lyn fra sprækkerne mellem stenbrokkerne, humler og hvepse surrer i solskinnet. En gulspurv synger nede fra tjørnernes kroner, og en spurvehøg kredser lavt over søbredden. Fra et usynligt hus nede bag tjørnekraattet rager en lille radiomast i vejret – det eneste tegn på, at der også er mennesker her.

Ingen historie, ja end ikke det ringeste sagn er knyttet til dette mærkelige sted. Dets første beboere må have levet med i og måske været indblandet i de urolige og sørgelige begivenheder, som knyttede sig til opløsningstiderne, da borgerkrige hærgede landet, og da også de nærmeste egne heromkring blev skueplads for voldsomme begivenheder, således under Knuds og Svends kampe om landet, da der ved det nære Slangerup stod et blodigt slag mellem deres hære, hvori Knud blev slået. Men det har vel også snart efter været vidne til genrejsningen og Valdemarernes storhedstid.

Men vi ved ingenting. – Og selv gulspurven, som sidder og synger sin gamle vise i tjørnene ved tårnets fod, røber intet i den alt for korte tekst, som den dog har arvet fra sine forfædre gennem tusinde år. Og måske véd *den* heller ikke noget, det kræ.¹¹

Ganske nær vest for dette sted ligger den lille skovkransede *Buresø*, fra hvilken en smule å rinder mellem engene til Bastrup Sø og videre gennem denne til Furesøen. Også nord for denne nabosø findes rester af en gammel borg, „Bure Slot“ eller „Borre“, af hvilken dog kun voldstedet og spor af grave er tilbage, og om hvilken ikke den ringeste efterretning, ja end ikke et navn på nogen ejer er levnet.

Landskabet, som hidtil har været venligt og smukt, bliver kedsommeligt,

når man nærmer sig *Slangerup*, byen med den pragtfulde kirke, som, til trods for at den er fuldført så sent som i 1587, virker som ren gotik og i sin art er en af de stateligste landsbykirker, vi ejer.

Bag denne kirkes mure prædikede i sin tid en af de største digtere, Danmark har haft. Hans bedstefader var indvandret hertil fra Skotland som gobelinvæver, medbringende sin lille søn, Hans Thomesøn Kingo, der blev fader til *Thomas Hansen Kingo*, som fødtes i Slangerup 1634. Thomas tog ikke fædrenes håndværk i arv, han lod væven i stikken og blev student; i 1668 blev han præst i sin fødeby og virkede her til 1677, da han blev bisp over Fyns Stift.

Længe før Thomas Kingo blev præst, havde han været skribent. Allerede hans allerførste digte viser hans særprægede evne til i få ord at ramme en *naturstemning* – en evne, som han senere udviklede til fuldkommenhed. Og han er den første digter, som tager det danske sprogs fine nuancer i brug, dets evne til at udtrykke de stærkeste modsætninger – det ytrer sig både i hans digte i hyrdestil, i hans hyldedigte til samtidens store mænd – f. eks. det storladne digt til Griffenfeld om Samsø – og ikke mindst i hans pragtfulde salmer.

Er det hans afstamning, som gør sig gældende i denne udprægede naturfølelse og hans evne til at skaffe den udtryk? Har ætlingen af den gamle skottefamilie måske i sin fars stuer lyttet til sit hjemlands sange – disse mærkelige og enestående skønne folkeviser, hvis skaberes navne for længst er glemte, men som er blevet til i hine frodige tider, da – som Allan Ramsay sagde – der ikke fandtes en eneste gammel kælling på Skotlands heder, der ikke kunne frembringe et godt digt! Denne folkevisedigtning med dens rige naturfølelse, ofte præget af en overvældende realisme, ikke sjældent drastisk, er især takket være Ramsays og Walter Scotts samlinger blevet bevaret i mængder for efterverdenen. Den satte sin ædleste blomst i Robert Burns' digtning hundrede år efter Kingos dage.

Har den lille Thomas hørt disse gamle sange på bedstefaders knæ og husket dem? Eller har han helt ubevidst fået denne arv fra sine landsmænd på fædrene side ind i blodet? Det første er det sandsynligste. Der er i al fald med denne skotte kommet en helt ny *strain* ind i dansk digtning, som peger hen på hans forfædres folkelige poesi. Når disse egenskaber hos ham lader litteraturhistorikerne drage sammenligning mellem ham og Shakespeare, er det helt misvisende. Han er *skotte* i sin inderste sjæl.

Men han skrev det danske sprog, der blev hans modersmål, som ingen anden før ham, ikke engang Arrebo i sin „Hexaëmeron“. Han priser sprogets skønhed, i modsætning til hans samtidige, der anser det for et „vadmælssprog“; og han forlener det i sin digtning med en patos, en djærvhed og kraft, parret med en blidhed og ynde, som heller ingen anden *efter* ham har kunnet forene – på én undtagelse nær: N. F. S. Grundtvig.

Det er morsomt at tænke på, at Kingos Salmebog, som i sine mest særprægede digte røber slægtskab med den skotske folkedigtning, længst er blevet holdt i ære mellem de „gammeltroende“ jyder, og at Bjerre herreds bønder i begyndelsen af det 19. århundrede for dens skyld rejste „salmebogskampen“ mod de rationalistiske præster – og vandt den efter tyve års strid! Bogen vil den dag i dag kunne findes på gamle Bjerre herred-bønders bord.

„Ih, janeste vel dog heden! Man skulle hille den susende skalædendes sye' trov, at I var rejdi tossede over i Jert elendige hoed – – hade I nøv slad mej ihjel, saa kan I være ievig ienig med Jer sæl om, at I sku ha faat hvær saadden et par po tæven, saa I sku nok hused ded, te I sku træk griene nær igen!“

Se det var noget af en anden skuffe! Det er en gammel nordøstsjællandsk skovarbejder, der har været lige ved at blive ramt af en stor gren, som et par uvorne drenge har revet ned over ham, og som nu øjeblikkelig afleverer denne salut i ansigtet på dem.

Det, sjællænderen sidst mister, er vistnok mælet; ikke engang skræk lammer hans tunge. Det er, som om han til stadighed har kæbeposerne fulde og der kun skal en bagatel til for at løsne skuddet. Han er i næsten alle livets forhold manden med den store palaver; selv når han skal udtrykke sig skriftligt, er han et overflødighedshorn:

„Jeg ser i avisen i da-aw, a man ka skrive aa fortælle noed, saa man ka foe in præmie, aa saa saa-aae je te me sæ-l: Hør Peder, ded æ vest noed faa dej, aa saa fek jæ fat paa staalpenneskavted aa papiret a di store ark, for jæ tænkte, at naar der *ska* skrives, *saa ska ded være mejed!*“

Den skælm, som har skrevet dette, kender sine landsmænd! – Det er et par karakteristiske uddrag af Anders Uhrskovs fortræffelige *Kulsvierbogen*. Den er helt igennem skrevet på nordøstsjællandsk bondemål og helt af beboerne selv. Bogen står derved, hvad ægthed i tonen og sproget angår, hævet over, hvad de fleste andre folkemindesamlere har optegnet.

Om den lille landsby *Jordhøj* nord for Slangerup beretter i samme bog den gamle „Per Olen“, at her lå i hans drengeår på byens marker en mængde oldtidshøje, af hvilke nu langt de fleste er forsvundne. Her var f. eks. „Blodhøv – her flød i kvægsyens tid blod ud aaen“ – her lå „Tinghøv“ med to stuer i, alle „Firhøvene“, „Krovhøv“ og „Stenhøv“, „Banehøv“, begge „Tohøvene“ og „Laanehøv“, også med to stuer i; „den vaa maasene stor aa vid omkring – men stenene tov man jo i 62.“ Og endelig var her „Stalhøv“ aa „Skelhøv“. – Og han fortæller i tilknytning til disse høje:

„De vaa inte rejtig fat hær, dæ vaa ingen aa tore gaa forbi, naar de vaa mørkt. Je ve engaang, de vaa en a di bøved aftner, je ve inte hvilken a di trej, di sad aa spilled kort nøre hos Nelaus, der kom nove rennende, dæ ligned en

sort hund mæ gloende øjne aa ga it vræl fra sej ud fra krogvinduet, saa husmannen, ham Haans, skvat nør mæ træskoene fra traabræted aa rovt: „Jøs, Kris, kos, gu faar bevaas, de vaa dælen gaaleme fælt.“ Han maatte da osse blie dær den nat – jov, der vaa nove dævelskab.“

Udtryk for forfærdelse eller overraskelse som: „Ja, ijan, ijaned –“, „I Gud dov hedne –“, „Ija-a-ane, vel hedne dov –“ kommer igen atter og atter, varieret på utallige måder. Det må vel betragtes som en slags banden, men det vil i al fald næppe kunne få en jyde til at blegne.

Åpropos jyder, da synes disse ikke at blive vurderet højt på disse egne, hvad legemlig skønhed angår – i al fald ikke at dømme efter følgende referat fra et bryllup her: „-- Aa man ku rejdi see, hvor køn en pigg Kesten vaa. Brudde- manden vaa smænn oss in rejdi stout aa pænnd kaal-aal aa se puua, maas han vaa in jydd.“

Typisk sjællandske er disse ordsprog, der er plukket ud af flere hundrede, som bogen rummer:

„Saa – nøv æ den dav gaaed mæ mavlighed, naar arbædet blir rejnet fra.“

„Ded, vi inte ka hoppe over, gaar vi udenom,“ sae manden om Lammefjord.

„Jøs kaas!“ sae Sis te Hans, „æ ded vòrt hus, der æ revned i gavlen?“

„Saa lidt aa høste mejed, ded æ faen hente mej ded der raaer,“ sae Per Nilen fra Smørumnejre.

„Hvad man kan gøre med een haand, behøver man ikke aa bruge to til.“

„Man gjør ed for aa spare,“ sagde manden, han malkede naboens ko.

„Vi lejer, ded æ vand,“ sae Karen Hans Smed, hun drak tilpægls med Tykke-Maren.

„Gid ded vaa ham, jeg mener nøv,“ tænkte drengen, han bankede degnens kappe.

„Hvem der haed saaden in, haed osse en kærrest,“ tænkte pigen, da hun så barnet.

De følgende kunne næsten gå for at være af jysk oprindelse:

„Nu æ ded min tur,“ sae fanden, da præsten var død.

„Man maa lære at dreje munden efter madposen.“

„Får med Gud og ta faen paa ryggen, saa møder du ham inte.

Af helt internationalt præg er derimod ordsprogene om kvinden, der synes at være lavede af forhutelde ægtemænd:

„Der skal et stort plaster til at dække munden paa en gal kælling.“

„Naar konen siger „her“! og manden siger „ja“! saa behøver man ikke at spørge om den styrende i huset.“

„Soskik er tit kællingskik.“

„Den mand, som er hund i sit hus, fortjener at bindes for at lære at bide.“

At dømme efter de erfaringer, som disse sidste ordsprog rummer, skulle man tro, at de to nærliggende småbyer *Manderup* og *Kvinderup* er opstået på den måde, at repræsentanter for de to køn var blevet enige om her at isolere sig på hver sit sted!

Kirken i *Jørlunde* har nogle usædvanlig smukke og velbevarede kalkmalerier af en ypperlig komposition og en vidunderlig farveskønhed. Dette gælder især for „Indtoget i Jerusalem“ til venstre for koret. Sjældent har jeg set så fuldentt ædel farveharmonier som i dette billede. Også ornamentikken, som følger skibets smukke korbuer, er fortrinlig. Kun skade, at de ornamentter, som går langs korbuens yderside mod skibet, er så tarveligt restaurerede. Det ser ud, som om en malerdreng fra landsbyen har dette stykke arbejde på sin samvittighed.

Egnen heromkring har forhen været en af de på oldtidsminder rigeste i Sjælland. Dette gjaldt især Ølstykke sogn, som endnu omkring forrige århundredes midte ejede ikke mindre end godt fyrretyve rundhøje og stenmindesmærker. De allerfleste er siden forsvundne, men her findes i omegnen endnu sådanne pragtstykker som dobbeltjættestuen Ullershøj i Snodstrup sogn og Møllehøj jættestue på Udlejre Mark nær ved Rørbæk. Den sidste er meget højtliggende på et åbent bakkestrøg med en herlig udsigt mod Roskildedefjorden. En meget anselig rundhøj ligger tæt nord for denne, og på landevejens østre side fandt jeg en langdysse ved et stort mosedrag. Dyssen har et smukt kammer med en mægtig dæksten foruden rester af et andet kammer, hvis dæksten er borte. Omtrent 40 m syd for denne findes rester af endnu en dysse, som næsten er helt ødelagt, og hvis rand er prydet med store skærvebunker og et arbejdsskur. Nær dennes vestside findes endnu syv meget smukke, regelmæssigt opstillede randsten, rester af endnu en ødelagt dysse.

I den vinkel på marken, som vejen til Lille Rørbæk danner med Frederikssundsvejen, fandt jeg elendige rester af et stort dyssekammer, som skal have været overordentlig smukt, men som for fem år siden næsten helt er sprængt til skærver og bortkørt. Det er landposten, som fortæller mig dette – han er gået forbi det hver dag i en snes år. Og han tilføjer, at der blev hele fem læs skærver alene af dækstenen!

Ja, således handles der landet over den dag i dag med vore ufredede oldtidsminder! I tusindvis er de blevet sløjfede.

Men alt tyder på, at der nu endelig vil ske en forandring i dette forhold og ødelæggelserne blive standsede, idet Nationalmuseet vil gøre sig til talsmand for, at der i stedet for de hidtidige *frivillige* overenskomster med de enkelte ejere af mindesmærkerne – herunder både voldsteder, ruiner, stengrave, gravhøje, bautasten og runesten – vil blive foreslået vedtagelse af en lov, som én

gang for alle totalfreder *alle* landets jordfaste fortidsminder, således som man for længst har indrettet sig i vore nabolande Norge og Sverige – men på den måde, at loven hertilands modsætningsvis bliver en foreløbig foranstaltning, der skal gælde, indtil man får tid til at udsondre de mindesmærker, som ikke findes værdige til fredning – en udvælgelse, som naturligvis skal foretages af Nationalmuseet. Der er ingen tvivl om, at denne fremgangsmåde er påkrævet, og heller ikke om, at den vil blive virkningsfuld. Det gælder blot om, at museet i forbindelse med vore fredningsnævn kan gennemføre dette brydsomme arbejde – det vil sige, at det får rådighed over de fornødne pengemidler.

Men kan en sådan fredning købes for dyrt? Tænk blot på én side af sagen: hvad den betyder for det danske landskab.

Når jeg færdedes i dette land helt ude langs Roskilde Fjords østbred, som tidligere har været så rigt på oldtidsminder, at det nu i sammenligning med dengang er en fattiggård, da måtte jeg erkende, at dets eneste landskabelige tillokkelse netop findes dér, hvor dets få dysser og høje endnu er bevarede. Selv dette kedelige, lidet særprægede landskab får på disse steder en forbavsende skønhed, dets lange, udviskede og bløde linjer får en karakter og en alvor, ja stedvis en strengthed og patos, som intet andet ville kunne forlene det med. – Når man fjerner oldtidsminderne fra det åbne danske landskab, berøver man det dets fornemme, ældgamle særpræg og en stor del af dets nationale karakter.

Alene derfor må Nationalmuseets beslutning om at få fredningen af disse minder udvidet til at gælde dem alle, hilses med den største glæde.

Af den sagnrige *Værebros*, som fører over Værebros Å ved landevejen øst for Jyllinge, er der efterhånden ikke meget synligt, idet den ældgamle kampstenskerne i mindst halvtredsindstyve år har været tilklistret med en cementskal, så man nu kun svagt skimter den smukt svungne brobues linje. Snart vil broen forsvinde helt, idet vejvæsnet er i færd med at regulere vejen over åen. Broen vil blive nedrevet og vejen flyttet.

Også i befolkningens øjne må den i sin oprindelige skikkelse have taget sig ud som et usædvanligt og imponerende bygningsværk at dømme efter sagnet, som knytter sig til den; thi ifølge dette er det ingen ringere end selve fanden, som har været bygmesteren.

Sagnet siger, at dette hændte i de katolske tider, „da fanden endnu var i præsternes vold“ – hvormed det kan tænkes at ville antyde, at det omvendte i senere tid er blevet tilfældet. Men i hine lykkelige tider var det blevet overdraget en fattig husmand at bære fanden i en æske fra præsten i Jyllinge til dennes kaldsbroder i Ølstykke. Da bonden havde tilbagelagt et stykke af vejen,

blev han træt og satte sig ved det kær, hvor nu Værebros ligger. Da han ikke havde anelse om, hvilken fornem fragt han bar, og blev nysgerrig efter at se æskens indhold, lindede han lidt på låget – og i samme øjeblik fór fanden ud og gav sig til at prygle på mandens rygstykker, mens han uophørlig råbte: „Hvad skal jeg bestille, hvad skal jeg bestille?“ Da bonden var kommet sig nogenlunde af sin skræk og fik mælet igen, svarede han: „Her skal du lægge en bro, så jeg og andet godtfolk kan fare sikkert over!“ Næppe havde han sagt dette, før fanden og en hær af hans smådjævla fór ud til alle kanter og slæbte sten sammen, og i løbet af ganske kort tid havde han lagt bro over kæret. Men næppe var arbejdet færdigt, før han igen tog fat på at mishandle bonden, lige til denne havde fundet et nyt arbejde til ham, nemlig at samle alt det hestemøg, som fandtes „i alle kongens riger og stater“. Og således dannedes den store høj, som ligger i nærheden og kaldes Frodebjerg.

Men efterhånden som tiden skred, blev bonden mør af de stadig tilbagevendende prygl i pauserne, og i sin nød og vånede slap han pludselig en mægtig fjært. „Kan du fange den,“ sagde han, „så skal du være min herre og mester, men kan du ikke, så må du ned i æsken igen.“ Djævelen strøg af sted i en susende fart; men skønt han omløb hele ni kirkesogne, havde han alligevel ved sin tilbagekomst kun indfanget en syvendepart af jagtens genstand. „Så

må du i æsken igen, når du ikke kan holde kontrakten!“ råbte bonden. Og djævelen måtte gøre sig lille og krybe ned i indelukket. Så begav bonden sig atter på vej og nåede lykkelig og vel Ølstykke Præstegård.

Den idylliske plet synes ikke at have været skueplads for så rystende be-
givenheder. Snart vil de sidste spor af fandens kunster være helt udslettede og
lige så uhåndgribelige som bondens længst henfarne flatus. Man tænker sig
også vanskeligt stedet som tumleplads for de store hære, da Erik Emune og
Niels kæmpede om riget her ved åens bredder. Vide enge med græssende
kvæg omgiver den umærkeligt glidende strøm, hvis bredder er bevokset med
træer og buske, der luder deres kroner ud over det blanke vand, som ingen
hvirvel kruser.

Det førnævnte *Frodebjerg* er en naturlig, langstrakt bakke, som ligger tæt
nord for Værebros og i mange herrens år har været offer for grusgravning.
Geologien vil således fuldstændig kunne rense den for sagnets påstand om
dens alt for jævne oprindelse. Hos Saxo nyder den da også en højere anseelse,
idet han gør den til Frode Fredegods gravhøj, hvori kongen blev jordet, efter
at hans balsamerede lig i tre år var ført i en bærestol landet rundt, da man
ikke turde røbe hans død af frygt for derved at bringe de undertvungne lande
til frafald. Kongens død skyldes ifølge sagnet en troldkvinde, der havde lok-

Aaen ved Værebros. 19. Mai. 1935. H.

ket en af sine sønner til at stjæle den guldring, som Frode havde lagt ud på alfarvej. Og da kongen kommer for at straffe hende, omskaber hun sig selv og sønnerne til en søko-familie. Frode dræber en af sønnerne, men medens han ser på søkalvens lig, borer moderen sit horn i hans side; og således fik han bane.

På toppen af Frodebjerget har der efter ældre beretninger ligget en stendysse; men denne skal i det 17. århundrede være blevet benyttet til at istandsætte Værebro med, og dens sten senere være gået til grunde ved at synke i mosen.

Lige vesten herfor, fra højderne ved den hyggelige landsby *Jyllinge*, har man udsigt over vandet til Horns herred på et af fjordens smukkeste steder, hvor *Eskilsø* og de små bitte *Jyllinge Holme* svømmer på vandet som en andemoder med en ællingeflok omkring sig. Også på *Eskilsø* har fanden i forrige tider drevet sit spil, og det med langt mere held end ved Værebro. I det berømte kloster, som rejstes herude i det 12. århundrede for munke af augustinerordenen, forfaldt klostertugten hurtigt i en sådan grad, at man flyttede munkene fra det afsides sted over til „fastlandet“, hvor *Æbelholt Kloster* blev stedets afløser. Det er fra *Eskilsø Kloster*, man har de første beretninger om den nordiske „kædedans“, som var en såre verdslig forlystelse. Af disse beretninger, som er fra 1170, fem år før klosteret nedlagdes, fremgår det, at munkenes mandlige slægtninge i følge med kvinder kom på besøg hos dem i klosteret for at fejre de årlige højtider i deres selskab. Ved sådanne lejligheder drak kvinder og mænd sig drukne med hinanden i refektoriet og opførte rund-danse, til hvilke de sang – og det var ingenlunde ottesange, der ved disse lejligheder fik de hellige mure til at skælve.

Ja, hvor har fanden ikke sit spil? Selv i „de katolske tider“ har djævelen af og til været den stærkeste, når han efter sin sædvane tog parti for kødet mod gejsten – om forladelse, jeg mener naturligvis gejstligheden.

Men nu var man lige netop begyndt at få det så bekvemt herude i den velsignede ensomhed, da det hele blev spoleret. Skade!

Ach, man will auch hier schon wieder
nicht so wie die Geistlichkeit.

De strækninger nord og nordvest for København, som vestligst indrammes af Lyngby Sø, Bagsværd Sø, Furesøen og Sjælsø, og som har deres østgrænse mod Øresund – dette land mellem hovedstaden i syd og Hørsholm i nord, som rummer de store skove Jægersborg Dyrehave, Jægersborg Hegn, Geelskov, Rude Skov og Folehaven – det er Danmarks mest søgte og allermest kendte egne. Her er også nogle af Sjællands yndigste steder; og der er for mig ingen tvivl om, at mellem alt, hvad disse egne rummer af skønhed, står Dyrehaven

højest. Det er den mest typisk danske skov, vi ejer i landet, ældgammel i sit præg. Så nemt kan man komme et stykke urdansk natur på nært hold – en halv time med en sporvogn, så er vi københavnere fra byens larm ude i middelalder og folkeviser og Oehlschläger! Selv om sankthansaften-spillet har forandret karakter i de sidste hundrede år, så har skoven det ikke. Ikke stort i al fald. Med sine stolte, fritstående ege- og bøgegrupper, med Eremitagens blomstrende tjørne, sine oldtidshøje og den vide udsigt over Sundet er denne skov med dens åbne sletter på en junidag så skøn, at man kan græde ved synet af den. Og hvorfor ikke tage ud og gøre det en gang imellem? Lad os bruge dette simple middel til at blive ved med at forsøge på at være gode mennesker.

Men lad os forsøge med hensyn til at prøve på at *beskrive* Dyrehaven, så lidt som de andre nævnte strækninger. De er overmalede, overdigtede og i det hele taget over-eksponerede på enhver tænkelig måde. Jeg vil ikke lægge mig ud med dette mægtige publikum ved måske at have en fra dette afvigende mening om dit og dat eller måske få en polemik på halsen med samtlige mælkedrenge i København og deres kærester og derved komme til at røbe, at jeg véd mindre om tingene end de!

Jeg er inkarneret Kongens-Nytorver, og jeg befinder mig uvel, dersom jeg ikke mindst én gang om ugen fra min forstadsbopæl har været inde og besigtige og vandret rundt omkring „hesten“. Og jeg vil ikke fornærme mine bysbørn ved at forsøge på at opkaste mig til fører for dem i et landskab, de kender lige så godt som denne statue, og som de med rette kan kalde deres eget.

Men jeg vil forsøgsvis strejfe lidt omkring i de nordlige udkanter af denne domæne og her prøve på at finde et par steder frem, som jeg formoder, de endnu ikke alle har skænket deres opmærksomhed i tilstrækkelig høj grad.

Derfor er det, at jeg nu, på ny med Farum som udgangspunkt, vender mig mod øst.

Ad den dejlige vej gennem selve byen sætter jeg kursen mod det nære *Stavnsholt*, hvor jeg søger det gamle bystævne.

Der står en sød gammel morlille lige midt i solskinnet på vejen gennem byen. Hun er så nydelig, at jeg standser vognen og går ud for at give mig i snak med hende. Som påskud spørger jeg hende om, hvor bystævnet er at finde, hvad jeg naturligvis meget godt ved. Og jeg får straks besked.

„Men di kalder det da for resten majtræet,“ sagde hun og smilede.

„Jamen bymændene her i Stavnsholt holdt dog vel ikke stævne i træerne!“ sagde jeg for spøg til hende.

„Nej dov – det gjorde di jo rejdinok inte.“ Men jeg vidste da vel nok, at majtræet det var plantet lige midt i stævnet, sagde hun. Det måtte jeg jo

indrømme, at jeg vidste. Og så spurgte jeg hende, om hun kunne huske, at træet var blevet brugt efter sin bestemmelse.

„Ne-øj, de ka je inte; men je ka da huse, at di har talt om, hvordan at di dansede om det ved pinsetier.“

Hun var så smuk, den gamle, som hun stod dér i junisolens skin op ad den grønne hæk og nyfigent stirrede på den fremmede, der kunne interessere sig for sådanne sælsomme, forglemte ting. Og jeg så i hendes gamle blide og smilende øjne uanede minder om slægten gennem tiderne. Jeg så hendes stammoder som „majbruden“, hvem „majgreven“ på Voldborg dag rakte kranzen som tegn på, at hun var den skønneste mø. Jeg så karlene ride sommer i by med flagrende, kulørte bånd, og hvordan alle til sidst samlede ved majtræets fod, hvor dansen gik hele den lyse nat igennem.

Så spurgte jeg, om hun kendte *majvisen* – eller *sommervisen* – den, som karlene sang, når de red rundt fra gård til gård. Nej, den kendte hun skam ikke, sagde hun.

Men heldigvis kender jeg den selv. Det er den samme vise, som – for øvrigt med talrige varianter og ofte som en vekselsang mellem karle og piger – kendtes over hele Sjælland, men hvis indhold her i amtet bestod af den besynderligste blanding af salmetone og ædese, og som vistnok i denne skikkelse kun kan tænkes at indgå en naturlig forening i en sjællandsk bondehjerne eller -mave, uanset hvorfra den stammer. Et mærkeligt fænomen i disse egne, hvor fra arilds tid stegte duer må være fløjet ind i munden på folk, så snart de åbnede den, selv om det blot var for at synge.

Det er jo som bekendt de besynderligste ting, man kan finde på at henvende sig til Vorherre om. I sangens første vers introducerer man sig hos ham på sømmelig vis og har anlagt en næsten asketisk maske. Men snart bliver man naturligere, dristigere, og endelig falder masken helt og bliver kun hængende ved den ene ørestrop. Den slæbes ganske vist på den måde med lige til det sidste, men kun som et refrain, der anvendes til at dække over den egentlige hensigt og skabe en god retræte. Man tænke sig denne tekst fremført på et blidt og drævende sjællandsk:

Alverdens skaber, mild og blid
– Hør det, som vi bede –
Vi prise alle årsens tid.
– Vær os alle en nådig Gud med glæde.

Fordi vi bærer maj til gård
velsign os med et frugtbart år.

Giv korn og kærn på agrene
til brød og øl i kælderne.

Med olden god velsign vor skov,
giv flæsk på bord – dit navn til lov.

Bevar vore gæs fra alskens nød,
gør kålen fed og dynen blød.

Lad hønen give æg på fad
– hør det, som vi bede –
til pandekager og æggemad.
– Vær os alle en nådig Gud med glæde.

Visen, som undertiden var meget længere, blev sunget ved hver eneste gård i sognet, hvor karlene hørte hjemme.

Majtræet i Stavnsholt gror på det gamle bystævnes midte og er en kæmpe-mæssig lind, som mindst er sine 200 år gammel, et usædvanlig pragtfuldt og monumentalt træ med en stamme på 1½ meters tykkelse og en højde på ca. 25 m.¹²

Da jeg stod og ville fotografere det, kom en kulsort hankat luskende ud gennem hækken fra en nabohave og gik op på stævnets sten, hvor den satte sig lige foran mig og så ind i fotografiapparatet. Men just som jeg sigtede på den, kom der noget i vejen med kassetten, jeg kunne ikke få skyderen fra, og jo mere jeg sled, jo fastere sad den. Katten ventede i samme stilling i hele fem minutter, mens jeg ingen vegne kom og blev mere og mere edderspændt. Endelig rejste den sig og skød ryg, hvorpå den langsomt gik hen og gav sig til at strække sig og „skærpe kløer“ op ad træstammen. Nu eller aldrig! tænkte jeg. Og det blev aldrig. For i samme øjeblik, som kassetten endelig kom i orden, gik katten! Den gik med halen på hel stang, ganske langsomt og med halvt lukkede øjne, *siegesbewusst*, og styrede hen imod hullet i sin hæk, som den var kommet ud fra.

Men det skulle den ikke ha' gjort. For ud af dette hul stirrede fanden selv på den. Det var arvefjendens ansigt, en gråstribet hankats væmmelige fjæs, dens medbejler til alle landsbyens miss'er. Dette ansigt var så grumt og arret som en gammel kaperskipper, med kindskæg hele vejen rundt – og Gud véd, om den ikke havde ørenringe! Med et udtryk af satanisk henrykkelse stirrede dens skrå, grøngule øjne mod den sorte, som intetanende kom nærmere og nærmere.

I næste øjeblik skete det. Det var et kæmpespring . . .

Et mere storladent slagsmål har jeg ingen sinde set eller hørt. Kombatanterne bandede som skåninger, der har trukket kniv. De trampede i jorden som heste, og løse blade, hårtjavser og skyer af landevejsstøv hvirvlede op om dem. Alle djævle var løs i omtrent to minutter, mens slaget rasede over vejen i halvtreds meters udstrækning, og hele landsbyen må være vågnet af

sin dvale. Se dem kunne man ikke, blot noget, der lignede det nederste af en skypumpe. Og man kunne lige så godt prøve på at fotografere en sandstorm eller fandens oldemor i flugten på et kosterkaft.

Endelig tog den sorte flugten. Den trak sig tilbage i uorden med den sribede tæt i hælene, og de forsvandt ved en drejning af vejen. Begivenhederne trak længere bort, og snart efter blev alt igen stille.

Da jeg så mig om, opdagede jeg en purk på syv-otte år, der stod og stirrede på mig med pegefingern dybt begravet i næsen.

„Hvis var de katte?“ spurgte jeg.

„Hvæ-æm?“ sagde han.

„Hvis var kattene, der sloges?“

„Det var sme'ens og baverens,“ sagde han. „Di slaes sådn hver ievige dav, og som'tier osse om natten!“

Og så er der måske endda folk, der tror, at der ingenting foregår her i Stavnholt.

I en stor halvcirkel drog jeg herfra omkring Sjælsø – over Høvelte, Blovst-rød, Tokkekøb Hegn, Donse, Kirkelte Hegn, Hørsholm, Folehave, Sandbjerg by og Høje Sandbjerg, og over Gammel Holte tilbage til Farum.

Egnen på denne strækning er næsten overalt den rene idyl, de fleste steder frodig og typisk nordøstsjællandsk – men ikke nær så storslået som egnene, der ligger sydvest for Farum, måske når Høje Sandbjerg undtages.

Langs alle veje er der i denne strålende forsommer en vrimmel af blomstrende vilde urter. Især er kørvelen prægtig; den står mandshøj med sit lette, grønligvide flor til begge sider som to brede lysende striber overalt, hvor jeg færdes. Det er en af de skønneste urter, vi ejer. Sammen med den vilde persille og gulerod er den i øjeblikket et nærliggende eksempel på dette lykkelige indfald af naturen, at en farve så godt som aldrig må være helt hvid. Se også på rølliken, som gælder for at være hvidblomstret; det får den slet ikke lov

til. Når den en enkelt gang bliver ked af at være gul-grøn-grå-hvid, kan den pludselig slå over i et blegrodt – den farve, som englænderne kalder *pink*. Men hvid bliver den aldrig, for det betyder farveløs.

Solen bager fra en skyløs himmel, da jeg i den åbne vogn med en fart af højst 20 km i timen lusker gennem Bløvstrød og ud ad vejen mod Tokkekøb Hegn, mellem hvis granstammer varmen er aldeles kvælende, men hvor jeg ude ved *Dæmpegård* heldigvis atter kommer til hægterne og får en smule luft i næsen. Det, jeg søger herude, er *Dæmpegård-langdyssen*, som har ry for at være det skønneste oldtidsminde i landet.

Dyssen er beliggende lige ved den anselige gård på en lav, oval engstrækning, endnu med en vandrig mose i den ene ende og omgivet af et højt og tæt skovbryn. Midt på den grønne engflade løfter sig den lave, aflange banke, som tidligere må have været en ø i mosen, nu bevokset med træer af mange arter og alle størrelser. Man opdager næppe det prægtige oldtidsminde, før man er kommet „i land“ og står lige ved det. Men rygtet om stedets skønhed har ikke overdrevet, sjældent har jeg set noget mere betagende end dette.

Alle dyssens mængder af pragtfulde randsten er velbevarede og står på deres oprindelige plads i en herlig oval langs højens sider. De er af en imponerende størrelse og en herlig form. Det samme gælder det østlige af de to gravkamre, af hvis gang desværre ethvert spor er forsvundet – sandsynligvis ødelagt af Frederik VII, som har huseret på stedet. Kammeret selv er prægtigt og stort og helt intakt, dets dæksten kæmpemæssig, men af en usædvanlig, uregelmæssig form. Gravkammeret, som man nemt kan se ned i, er meget stort og smukt.

Det noget mindre dyssekammer, som findes på højens midte, er også beva- ret; men det virker i sammenligning med det andet ganske uanseligt.

Det er sandsynligt, at den vestre ende af højen har haft en stensat gang, som har ført ind til det mindre gravkammer; thi her findes spor af sten, hvis toppe stedvis rager op af jordsmonnet i to parallelle rækker, som peger hen imod kammeret. Det er dette, som gør det sandsynligt, at det større østre kammer har haft en lignende indgang.

Det prægtige oldtidsminde kunne næppe have haft en mere idyllisk belig- genhed. Pragtfulde birke, røn og ege løfter deres stammer omkring dets grå stenblokke og indrammer hele anlægget; og gennem deres tætte løv, der sæn- ker et grønligt halvmørke over de gamle grave, falder kun glimtvis en lille solstribе ind over skovbund og stene.⁹

Mindet er naturligvis fredet, og Dæmpegårdens ejer passer stedet smukt og sørger for, at trævæksterne ikke breder sig ind over selve gravstedet. – Den fine og sympatiske bonde klager for øvrigt over den frække måde, hvorpå søndagspublikummet gebærder sig på hans jorder på dets vej til og fra dyssen.

Folk kommer her på visse dage i hundredvis. Men selv om man på den elskværdigste måde henstiller til disse mennesker, at de skal følge en bestemt sti dertil, optræder de fuldstændig hensynsløst og svarer ikke sjældent, at sådan noget bestemmer de selv! Madpapir, konservesdåser og andet ragelse efterlader de på gravpladsen, og sæd og græs nedtrampes på vej dertil. Det er vistnok det, man forstår ved fredning med publikums uhindrede adgang!

Der burde naturligvis anlægges en virkelig vej tværs over engen til stedet. Ejeren har for øvrigt for mange år siden prøvet på at få en af Nationalmuseets højere funktionærer, under hvem stedet sorterede, til at interessere sig for et sådant anlæg og eventuelt få museet til at yde sin støtte til dette foretagende, men naturligvis uden held – hvor skulle pengene komme fra til sligt? Desuden fik bonden det svar, at museet ingen interesse har af, at folk ser på dyssen.

Det minder mig om, hvad en for længst afdød direktør ved Kunstmuseet engang sagde til en kunsthistoriker, som kom op til ham for at se en fin ny-erhvervelse, så vidt jeg husker et billede af Rembrandt: „Lad nu være med at skrive for meget om det – så får vi sådan et rend!“

Jeg forstår ganske godt dette synspunkt. Var jeg museumsmand, ville jeg utvivlsomt sætte pris på mutters ene at kunne vandre rundt mellem bygningens skatte, at lukke mig inde med dem og være helt uforstyrret i min andagt.

Det er hæsligt at se og høre på folk, som larmer og æder deres medbragte smørrebrød på disse gamle gravsteder. På den anden side: for „de fem retfærdiges skyld“ er det jo nødvendigt, at de er tilgængelige! Men selv om man tænker på, at vi ikke altid har kunnet skærme vore oldtidsminder mod bønderne, så må man ikke glemme, at det undertiden kan blive påkrævet at skærme bønderne mod oldtidsminderne – således som her!

I dag er her ro, så roligt som i en domkirke på en søgnedags morgen. Stilheden brydes kun af småfuglenes sagte sang over mit hoved og af kukkerens dybe røst ovre fra skovbrynet. Solsort og drossel triller om kap, og bogfinker blander deres blanke sopran ind mellem altsangernes toner. Ude på den grønne engbund mellem højen og skovbrynet vandrer nogle røde, græssende kvier. En gang imellem rejser en af dem hovedet, strækker hals og brøler langeligt og sentimentalt som en Wagner-helt – og de andre stemmer i med, så man tænker på det sig nærmende pilgrimskor i „Tannhäuser“, hvortil fuglene leverer obligatviolinstemmerne.

I *Kirkelte Hegn*, et lille stykke nordøst for dette sted, findes to andre langdysser, men ikke nær så velbevarede som Dæmpegård-dyssen, og de har næppe nogen sinde været så anselige og smukke. De ligger ganske nær ved den brede skovvej, som går gennem hegnet omtrent i retning øst-vest, og på hver sin side af denne. Den østligste har to store kamre og indgangen bevaret såvel som de fleste randsten; men mange af disse er væltede, kamrene er sammensunkne og overliggerne revnede. Den er på tre sider omgivet af forstdreven bøgeskov, og på den fjerde findes et areal med ca. tolv år gamle graner. Den vestligere, noget mindre dysse har ligeledes to kamre, det ene med en ganske smuk, regelmæssig formet overligger. Men også denne er indrammet af bøgeskov og med graner klos op ad dyssens ene side.

Landskabet herfra hen imod Donse og videre til Hørsholm er meget smukt; blide bakkebølger med udsigt fra højderne over den skønne Sjælsø og mod små og store skovstrækninger. Men næppe svinger man mod syd fra Hørsholm og nærmer sig Sandbjerg, før landskabets karakter hurtigt forandres. Det lidt sødladent-romantiske forsvinder, her bliver åbent og frit, strengere, ja næsten barskt. Det er bestandig *accelerando* – man tænker uvilkarligt på Heines „Harzreise“, medens man nærmer sig dette landskabs kulmination, det mægtige Høje Sandbjerg.

I Sandbjerg, som ligger nær toppen, sad to gamle mænd på en bænk og snakkede sammen. Den ældste af dem var i modsætning til den anden en udpræget sjællandsk type, mild og blid i trækkene, en gammel hyggelig bonde-mand, der så ud, som om hans slægt havde levet her lige siden Gorm den Gam-

les dage. Jeg standsede og gav mig i snak med dem under det sædvanlige påskud: at spørge om vej.

Den gamle var storartet. Han havde en lille bitte kattekillig på skødet, hvor den lå og sov sødeligt, værnede af hans gamle grove arbejdshænder, der lå varsomt omkring den. Jeg fik lov til at fotografere ham og ville gerne ha' killingen med, sådan som den lå; men ved synet af apparatet fór den op på hans skulder med alle tegn på rædsel i ansigtet og hårene strittende som en pennevisker. Sådan tog jeg dem begge. Det viste sig, at den ene af modellerne var 85 år, den anden 20 dage.¹⁸

Men jeg fik yderligere at vide, at denne gamle, herlige „typiske sjællænder“ er indvandret hertil fra Nordtyskland – fra et sted i Mecklenborg! Han kom hertil i 1875 og har boet her siden i samme hus i Sandbjerg, som han ejer.

Men hvorfor har jeg da overhovedet taget hans billede med her, når han ikke er sjællænder, ikke engang dansker, vil man spørge! Jo, er det ikke et lille bevis – måske overflødigt – på det nære slægtskab mellem nordtyskere og os! Det *er* jo ganske samme stamme, kun skilt ved sprog og nationalitet. Ingen ville have tvivlet, dersom jeg under denne mands portræt havde skrevet, at hans forfædre har levet på Sandbjergene i tre hundrede år, og at han hedder Pe Nilen og ikke Vehrs, sådan som han præsenterede sig. – Hans side-mand på bænken derimod, der virkelig var af gammel sjællandsk slægt, som

måske har været knyttet til disse steder siden stavnsbåndets dage, var absolut ikke nogen nordisk type.

Når man læser Gustav Frenssens bøger, griber man sig gang på gang i at tænke: Jamen, det er jo *gyder*, her er tale om! Og er Reuters herlige onkel Bräsig ikke en pragtfuld dansk øbotype? Politisk grænse er én ting, raceforskel og karakter en anden. Ejderen sætter vel i så henseende ikke skarpere skel end Kongeåen. Det er egentlig kun vilkårene – man kan måske sige dressuren – som er forskelligartet.

Blot endnu en kilometer mod syd ad snørklede biveje, og jeg står på *Høje Sandbjergs* top. Det er en af Sjællands herligste udsigter, omtrent lige så imponerende som fra Vejrhøj i Odsherred, skønt bjergets 85 m høje top er 36 m lavere. Men hvor vidt forskelligt er dette landskab ikke fra hint!

Undervejs hertil, mens man bestandig stiger, bliver indtrykkene af landskabet lidt efter lidt hårdere, jorderne synes fattigere, ja selv klimaet synes at forandre sig. Men i samme øjeblik som man får den fulde udsigt over egnen fra bjergets top, er det som at skue ud over et Kanaans Land, et Arkadien, hvor kun lykke og skønhed kan have til huse.

Intetsteds fra ser Østsjælland så prægtigt ud som her, alt, hvad det rummer af dejlighed, ligger udbredt for øjet. Det er som et broget tæppe, men ædelt på hver en plet – denne henrivende blanding af natur og kultur, som kun vore store, rige øer rummer.

Skønnest er synet mod øst over de bølgende, skiftende bakkehæld, det ene bag det andet, sagte synkende ud mod kystens skove, Folehave, Trørød og Jægersborg Hegn – og bag disse Sundets blanke flod, hvor Hveen hæver sine guldskinnende klinger som et fata morgana, svævende mellem Sjællands skove og Sveriges fjerne, blånende kyster, der svinder i junidagens varmedis.

Det er på sådanne sjældne steder, at man gribes stærkest af den mærkelige følelse, som kaldes fædrelandskærlighed. Eller lad mig blot kalde det lykke.

Den store skov

Ikke mange vil kunne glemme den dundrende hede, det var „i dagene efter sankt Hans“ i det herrens år 1935. Markerne lå gule og grå under den falmede himmel, hvor aldrig en ordentlig sky viste sig. En sjælden gang kunne man iagttage nogle små bitte cirrusskyer, som kilometerhøjt oppe dannede sig på grænsen af to luftlag; men værkstedet, hvor de lavedes, opgav hurtigt ævred, og i løbet af en halv snes minutter forduftede de igen én for én.

Landsbyerne så ud, som om de var forladte, vejene var tomme undtagen for en eller anden bil, som jog af sted med åben kaleche og med passagerer, der lignede fisk på en stegepande. Rundt om markerne stod de tavse skove døde og grå under solen, ikke et blad rørtes af nogen vind. Moser og søer dampede, og fiskene stak hovederne op over vandkorpen og smaskede, akkurat ligesom badegæsterne ude ved kysterne, som dagen lang sad i vand til halsen og drak pilsnere – det eneste sted, menneskene syntes at kunne nære sig.

Jeg arriverede til Hillerød, netop som aviserne meddelte, at to tækkemænd i nabolaget var ramt af hedeslag og trimlet ned af tagene. De tog heldigvis ingen skade bortset fra denne knock-out; der skal åbenbart mere til at gøre det af med en tækkemand!

Det var i de dage, jeg gennemstrejfedes Gribskov og dens nærmeste omegn. Min vej vil utvivlsomt endnu kunne påvises ved et spor, som ligner den blanke stribe, visse snegle efterlader sig på støvede veje. Jeg drak oceaner af te med citronskiver i, og al væden fandt vej ud gennem mine svedporer og rislede ned ad mig i en stadig rindende strøm, når jeg færdedes til fods. Heldigvis lykkedes det mig at gøre den overvejende del af skoven i vogn, og resterne af mig blev derfor i forholdsvis god behold afleveret ved mit udgangspunkt.

Gribskov, dette vældige skovland, Danmarks største samlede skovareal, er med tilliggende mindre arealer ca. 10.000 tdr. land stor. Den hører under Kronborg distrikt og er delt i flere dele, sydligst det store Nødebo distrikt, nord for dette det noget mindre Esrom distrikt, og nordligst det forholdsvis lille Mårum distrikt – hver for sig atter inddelt i forskellige „hegn“. Hele arealet strækker sig fra syd til nord i en længde af omtrent 12 km, og fra vest til øst stedvis i 7 km.s bredde. Det er en hel verden for sig – og ikke mange kender den til bunds.

Med vogn har ingen fremmed lov til at færdes herinde uden for landevejen mellem Hillerød og Helsingø. Den kendes af de fleste; men man får et mindst

lige så godt indtryk af skoven under en færd med Gribskovbanen. Foruden disse to strækninger er vistnok kun den østlige vej langs Esrom Søes vestside nogenlunde godt kendt. Men det var ikke de *kendte* steder, jeg søgte.

For at få lov til at færdes i bil overalt herinde henvendte jeg mig telefonisk til statsskovrider Rosen på Skovfryd. Han svarede, at han beklageligvis ikke kunne gøre nogen undtagelse fra reglen, medmindre jeg ville gøre turen sammen med ham i hans egen vogn! Han tilbød at køre mig omkring i skoven hele den næste dag – og man vil kunne forstå, at jeg var skamløs nok til at slå til.

Under et mere fortrinligt førerskab kunne jeg ikke have begivet mig ind i denne labyrint med dens for fremmede fuldkommen forvirrende net af veje og småstier, endsige *uden for* dette. Jeg ville uden denne ledsager næppe have fundet ét af de mange, ofte afsidesliggende steder, jeg søgte – og Gud véd, om jeg nogen sinde var kommet til syne igen, dersom jeg ene havde begivet mig derind.

Jeg ankom til Skovfryd ved halv nitiden om formiddagen og traf skovrideren, som straks var parat til at tage af sted. Han havde for øvrigt været ude og pürsche bukke sammen med prins Gustav og en ven af denne siden klokken halv tre om morgenen, men var i fuld vigør. Og han førte mig rundt i skoven fra kl. 9 til 6 uden at trættes, skønt vi i den forfærdende hede bestandig måtte færdes til fods fra vejene for at finde de steder, jeg søgte, ikke sjældent gennem et vildnis af skovmoser og rydninger, hvor bunden ofte under det tætte græs og ukrudt var dækket af et virvar af grene.

Jeg har næppe nogen sinde tilbragt en mere udbytterig dag.

Helt nede fra Maglebjerg og Høje Sandbjerg strækker et stort bakkeparti sig mod vest; over Birkerød og Lyngse svinger det som et bredt bælte op til Gribskov og gennem denne. De højeste punkter heroppe er Skansebakken ved Hillerød og Multebjerg inde i Gribskov; men det sidste er efterhånden blevet så tilvokset af løvskov, at der ikke er den ringeste udsigt derfra.

Under en færd gennem skoven mærker man ikke meget til højderne, de fleste steder gør terrænet indtryk af at være lavt og fladt. Men denne skov behøver ikke mærkelige terrænforhold for at byde på afveksling. Det finder den råd for i sin egen uhyre forskelligartede karakter. Trods den fremherskende granbevoksning er der stadig rundt omkring vilde partier af ældgammel skov, hvor det ser ud, som om en skovhuggers økse aldrig har klinget. Dens småsøer og moser er der endnu bevaret en rest af – men disse danner et lille tragisk kapitel for sig selv.

Nåletræerne dominerer overhovedet stærkt i hele amtet, idet en tredjedel af alle dettes skove er graner. Disse steder er forstmandens stolthed – og *må* være det. Thi det er dem, som giver skovene det store plus på regnskabet, et

rent årligt overskud på ca. 200.000 kroner! Dette er ganske vist Gribskovenes *samlede* udbytte, men det skyldes næsten udelukkende granerne.

Gå engang ind i et af Gribskovens mægtige granholter, hvor stamme står ved stamme, lige høje og lige tykke. I næsten nøjagtig samme afstand fra hinanden løfter de deres snorlige, grå master himmelhøjt, til hvor nålene i deres øverste toppe sidder så tæt, at de lukker alt lys ude. Blot hundrede meter inde ser man intet andet end disse stammers grå hærskarer, som ranker sig fra den brune bund af visne nåle. Disse døde farver i bund, stammer og trætoppe er af en næsten forfærdende virkning. Og stammernes evige, lodrette linjer, som aldrig brydes og som fortsættes i en uendelighed til alle sider, indtil det grå mørke udsletter alt – det er Strindbergs *pelarhålvete*, et søjlehelvede, som Dante kunne have brugt i sin Divina Commedia. Ikke en lyd fra nogen fugl, ingen duft undtagen af nålene og de rådnende svampe i bunden. Et bestandigt grøngråt *clairobscur* til alle sider. Det synes at være et sted, hvor kun fordømte hører hjemme, en labyrint, hvor de kunne vandre rundt uden nogen sinde at finde vej ud, vandre uden håb i al evighed, indtil vanviddet greb dem.

Det er som at blive vækket af en ond drøm at komme ud fra dette Hades og ind under bøgeskovens kroner. Selv i denne hede sommer, hvor løvet allerede begynder at brunes, er det dog selve livet, som pulserer omkring mig herinde. De pragtfulde stammers bestandigt skiftende skikkelser, de vældige grene både oppe og nede med kaskader af løv, altid nye former og indtryk, en skiften og rigdom uden grænser og med fuglesang fra træer og buske.

Næsten halvdelen af hele den store skov er endnu bøg, og heraf er store arealer bevarede som „lystskov“, hvortil folk har adgang. Her findes stedvis meget anselige træer, ofte med så rigelig plads omkring, at deres kroner er både vældige og smukke. Her kan man endnu, i modsætning til i så mangan anden forstdreven skov, med digteren tale om „de brede bøge“, som ellers snart er forsvundet af landet. Enkelte steder findes endnu eg, el, birk og andre løvtræer, men i meget mindre partier. Disse løvskove har ofte i modsætning til granskovene endnu et fuldkommen eventyrligt, hist og her et næsten urskovsagtigt præg.

Det var til sådanne steder, skovrider Rosen med forkærlighed førte mig. Thi han er foruden at være en god embedsmand tillige et menneske med åbent blik for sin skovs fremragende og mærkelige skønhedsværdier. Og han er tillige jæger – af den rigtige slags – og derfor i besiddelse af egenskaber, som gør ham til en trofast naturdyrker.

Esrom distrikt har endnu enkelte steder nogle vældige ege, blandt hvilke der findes nogle af de største træer i landet i sin art. Heri danner det en modsætning til Nødebo distrikt, hvor egen er sjældnere og langt mindre. Det må

endelig nævnes, at der i lystskoven i Nødebo distrikt ud mod Esrom Sø står nogle af Danmarks prægtigste skovfyrre; det er kun en halv snes stykker, men rene kæmper er det og med den herligste vækst. Deres stammer er ranke lige op til de svimlende høje kroner, hvis S-formede grene sagte gynger mod den lysende himmel med pinjens ædle grønt på deres nåle. Det er nogle af de mest imponerende og samtidig eleganteste trævækster, jeg har set. Desværre er der i de senere år kommet så megen ungskov omkring dem, at det er umuligt at afbilde dem.

I nærheden findes også en gruppe af mægtig store ædelgraner, som dog langt fra når fyrrene i arkitektonisk skønhed.

De senere år har dog været ret hårde mod vildskovarealerne i Gribsskov, hvor granerne breder sig mere og mere. Men især gælder dette skovens største seværdigheder, de berømte *skovmoser* med deres karakteristiske plantevækst af tørvemos, lyng, mosebølle, halvgræsser og andre moseplanter. Til trods for – eller *fordi* – de ligger urørte hen, gror de mere og mere til, hovedsagelig på grund af de ændrede forhold i bevoksningen omkring dem. Dette gælder i høj grad den mægtige *Maglemose*, som ligger tæt syd for Multebjerg, og hvis vand er fuldstændig dækket af græstuer og næsten helt tilgroet af selvsåede små-

graner. Så snart tuerne har dannet sig og er begyndt at gro sammen, slår den nu helt omringende granskovs frø an på dem, og de har efterhånden ydet vækst til tusinder af graner i alle størrelser fra rene „potteplanter“ til træer på 2–3 meters højde. De slår rod og gror, uden at det generer dem, i den rene sump og hængedynd, hvor intet menneske kan færdes uden at synke i. Hvor vi måtte springe fra tue til tue, stod allerede anselige, henimod tiårige træer på og mellem disse. De ligner set inde fra bredden et hæsligt, eddergrønt ukrudt. Og næsten alle disse tilgroede moser er omgivet af den sædvanlige sortgrønne mur af store graner, der gør stedet uskønt. Her er naturen på vild flugt.

Dette forhold er så meget besynderligere, som flere af disse skovmoser er fredede og under tilsyn af forskellige af vore mest kendte botanikere. Skovrider Rosen, som nærer dyb beundring for den natur, der her er ved at forsvinde, har gjort, hvad han kunne, for at bevare den, idet han har foreslået at rense disse moser, at fælde de hæslige smågraner og sælge dem som juletræer. Mosernes oprindelige vækster ville på den måde få mere fred til at trives. Men han har intet opnået derved. Botanikerne hævder, at det hele, også granerne, skal være i fred! Det er ikke nemt at fatte hensigten med dette, og i al fald ødelægges disse steders æstetiske værdi efterhånden fuldstændig. Et stykke natur på et stærkt begrænset område, som på alle sider er omgivet af fremmede, indførte vækster, der formerer sig stærkt, kan ikke bevares udelukkende ved, at man lader det ligge hen og skøtte sig selv. Der må hægges om det, det må bestandig værnes mod invasion fra de fremmede omgivelser, ellers vil disse ende med at udslutte det. Og det er netop dette, der sker her.

Men når Gribskovs karakteristiske moser er blevet en saga, når dens småsøer ligesom disse gror til, da bliver den for den natursøgende af ringe værdi. Thi bøge- og grantykninger har vi nok af i landet. – Men sådan er det allerede gået med Maglemose og med mange andre.

Af *Fruebjergsøerne* – der har været tre – som ligger nær Fruebjerg vest for Helsingevejen, og som for en del år siden endnu alle var vandfyldte og havde præg af oprindelig natur, er de to nu helt tilgroede, og deres vand har veget pladsen for en grøn, jævn flade af tuer med småhuller imellem. Kun den største af dem, Vestre Fruemose, er endnu vandfyldt og overordentlig smuk, vistnok hele dette skovlands skønneste og mærkeligste sted, omgivet af prægtig bøgeskov, hvis bryn står højt lige ud mod den sivkransede bred.

Fra bøgeskovens grønne mørke kommer man her pludselig ud i et ildbad af sollys, som blændende kastes tilbage fra vand, åkandblade og siv. En voldsommere virkning af lys og skygger end på dette underlige sted kan ikke tænkes. Og hvilken stilhed! Det er, som om mennesker aldrig har betrådt denne bred, en mere fuldkommen følelse af ensomhed har jeg ikke kendt. Det ville ikke undre mig, om jeg pludselig, mens jeg stod her, så Pans grå ryg

forsvinde mellem stammerne, mens grene knækkede under hans brede fødder. Jeg lytter for at opfange den mindste lyd. Og pludselig, da jeg nærmer mig bredden, hvor lys fra sol og vand slår sammen, er det, som om heden og jorden og planterne føder en tone, en lille summende lyd, der forstærkes, efterhånden som jeg falder til ro og lytter. Den bliver til, ligesom undfanges i en bestandig stigen og falden, som om jord og himmel i en rus har hengivet sig til hinanden, og jeg hører deres dybe åndedrag. Det går langsomt over i en gnistrende rytme, men altid sagte, næsten uhørlig. Det er selve naturens åndedrag; det er *mosens tone*. Vandet derude avler, det element, hvorfra alt liv er kommet! ¹⁴

Og nu ser jeg, at luften omkring mig rummer tusinder af væsner, der svirrer over bred og vand i en evig dans, underlige insekter, der er krøbet op af vand og af siv, store og små, der kredser om hinanden som kloder i en stjernetåge, ildhvide, gule, grønne, blå. Det er selve tilblivelsens store symfoni, de spiller her på bredden af vandet, hvor elementerne for millioner af år siden sendte det første livskim ind i vor verden. – Det klinger som et *pianissimo* fra de fjerneste tider, da selv *lyden* langsomt blev til. Af og til stiger det til et *allegro furioso* over den blanke, stille vandflade – men bestandig dæmpet, som var det blot solstrålerne, der var blevet til tone. Og det er selve sommer-

dagens hede, som har skabt den musik, der lyder som dæmpede djævlevioliner spillet af vingede væsner, der er steget op i millionvis fra mosens dunkle dyb.

Jo mere jeg lytter, jo bedre skelner jeg stemmerne fra hinanden. En mægtig bremse letter fra en plante og svinger i brede kurver om mit hoved; den sætter ind med en bassolo, som bærer hele det lyse kor over den. Så leverer den sin stemme til en cello, som igen efter tur viger for bratscherne, der spiller en rivende skala op til violinerne, som fører den helt op til en ensom, stikkende fløjte – en giftig myg, der står stille som en næsten usynlig fiksstjerne ved mit øre og hårdnakket holder sin tone, der er edderskarp som dens brod – mens hele koret af strygere og blæsere rumsterer og rumler under den i seksog-tredivtedels noder.

Just som den giftige tone ved mit øre skal blive til en stikkende smerte, er den pludselig borte. Den døde, brat som ved et slag af en taktstok – og hele mosens orkester stormer sammen i et håndgemæng af toner, et *furioso*, hvor de drabelige basser og tungsindige celloer synes for alvor at ville indlede en finale – som dog aldrig kommer! Thi bestandig vælder nye harmonier ud fra luften, den bæver sagte deraf, det er, som om alle lys- og hedeølger her er blevet til lyd, har forvandlet sig til hviskende musik.

Det er naturens egen stemme, så gammel som livet selv.

Et sådant sted må den vel være undfanget, scherzoen af Mendelssohns „En Skærsommernatsdrøm“. Men *her* er den atter ført ud i dagen og solskinet. Den er vendt tilbage til naturen! Og den klinger her over den ensomme skovmose dagen lang, hele den varme sommer igennem.

Medens skovens største sø, *Store Gribso*, der findes omtrent midt i Nødebo distrikt, ikke i nævneværdig grad afviger fra snese af andre danske skovsøer og forekommer mig ret kedelig, er *Lille Gribso*, som blot ligger knap 100 meter øst for den, en mærkelig plet, som rummer megen skønhed. Dens nærmeste omgivelser er prægtige birke, hvis kølige, lyse løv står herligt mod bøgekronernes mørke mur bag dem. Men ak – også her begynder smågranerne at vinde terræn på den smalle eng om søens bredder. Om blot en halv snes år vil stedet være ødelagt, hvis der ikke skrides ind.¹⁵

På dette underlige sted, der er lige så verdensfjernt og stille som Maglemose, kommer jeg til at tænke på „Mutter Grib“, en stakkels eneboerske, som levede i denne skovensomhed i masser af år og for befolkningen blev ligesom en personifikation af dens dybe mystik. Hendes historie var sørgelig: som ung pige fik hun et barn, der tidligt døde fra hende, og hun tog tabet så tungt, at hun mistede forstanden. Hun vandrede ind i skovens tætteste dybder og slog sig ned dér, og hun forlod den aldrig mere. Hun tog bolig i en ældgammel, hul eg, hvor hun boede vinter og sommer, og hun viste sig kun i omegnen for at tigge sin føde. Bestandig strejfede hun omkring i skoven, men vendte altid tilbage til sin ensomme bolig – lige til døden tog hende.

Egen, hvori hun boede, er senere fældet. Hvornår hun døde, har jeg ikke kunnet få sikkert opklaret; men hun har i al fald levet her et godt stykke ind i den periode, da forstråd Brüel var skovrider her – fra 1840 til 1880 – thi han har kendt hende.

En anden, men mandlig eneboer har haft til huse herinde i de allerseneste år og er fornylig død. Det er ikke mærkeligt, at netop *denne* skov virker tiltrækkende på sådanne stakkels menneskevrag, som er blevet trætte af verden og vil fly den. Her må de kunne finde fred!

Den uhyre stilhed i denne vældige skov gjorde et dybt indtryk på Søren Kierkegaard, der har skrevet om de følelser, som bemægtigede sig ham, da han engang under sit ophold her havde taget stude ved Ottevejshuset, hvorfra otte veje fører ud til alle sider. Det er den uhyre ensomhed på stedet trods de mange veje, ad hvilke *ingen kommer*, som han giver udtryk for. I 1913 er der rejst et mindesmærke for ham herinde, dog mærkeligt nok ikke på dette sted, men nordligere ved Rødepælstjernen, hvor andre otte veje mødes. Mindesmærket er en dårlig efterligning af et dyssekammer, en stor sten, der hviler på toppen af fire kegleformede sten – den sædvanlige misforståelse af disse lukkede gravkamres arkitektur.

Flere steder ser vi vildt herinde. En ung rå står solbeskinnet i en lysning nær vejen, da vi passerer forbi, og iagttager os roligt. Hele den slanke krop, som vi ser i profil, synes at være i hvile, men hovedet med de strittende ører er opmærksomt vendt imod os. I næste nu er den i et luftigt spring forsvundet

i tykningen. Skoven har *sine* beboere! Foruden mængder af råvildt og andet hårvildt huser den blandt andet en masse forskellige rovfugle, således spurvehøg, duehøg, en mængde musvåger og vandrefalk; endogså den sidste findes ynglende herinde. Ugler er her naturligvis i mængde. Men hele dette vældige skovland må jo også være et ideelt sted for alle disse fugle.

Men den store skov har engang huset andre beboere end vilddyr og forstyrrede eneboere.

Det er *kulsvierne*, der for århundreder siden som de første mennesker befolkede stedet og slog sig ned på vildskovens enemærker, hvor de tændte deres miler dybt inde i dens ukendte og uvejsomme tykninger. Med sikkerhed kan deres første optræden på egnen ikke tidsfæstes, og man ved heller ikke med vished, hvorfra disse fra de andre indbyggere i racemæssig henseende forskellige mennesker skriver sig. Et gammelt sagn hævder, at det var dødsdømte forbrydere, som blev frigivet mod til gengæld at bosætte sig her og give sig af med brænding af trækul – og at de altså skulle danne en gevækst på samfundet, opstået omtrent på samme måde som de jyske natmandsfolk, der slap fra lovens arm ved at blive mestermandens hjælpere eller lignende. Men det er usandsynligt, at man har kunnet have sådanne individer samlet i hundredvis

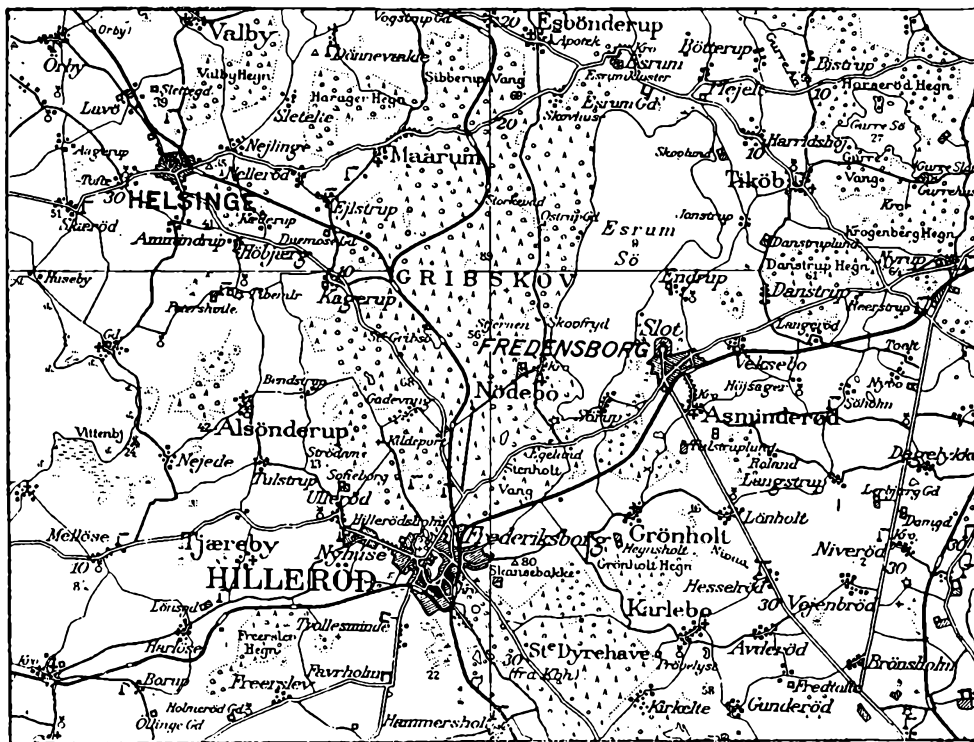
på et så forholdsvis begrænset område som disse skove og deres nærmeste omegn. Det ville i al fald have været et alt for farligt eksperiment. Og selv om det i *nogen* grad har fundet sted, er det ikke nok til at forklare kulsviernes race-mæssige fremmedartethed. Sandsynlig lyder i denne forbindelse den tradition, som går ud på, at det var bisp Absalons ven, pariserkanniken Vilhelm, der indkaldtes hertil og som abbed over Æbelholt Kloster flyttede dette fra Eskilsø til egnen sydvest for Gribskov ved det nuværende Æbelholtvang, som indkaldte kulsvierne fra Ardennerskovene i Nordfrankrig. Beretningerne om disse folks karakter og kendskab til deres udseende – de få af dem, som endnu er af rent kulsvierblod – må i høj grad bestyrke denne antagelse.

Den driftige abbed, som fik alting til at gro under sine hænder, som skaffede klostret en forrygende mængde jordegods, og som på enhver måde øgede dets indtægter, har uden tvivl haft øjnene åbne for denne mægtige skovs uudnyttede, økonomiske værdier. Den dækkede i hine tider det meste af Nordsjælland. Og hans landsmænd i Ardennerskovene, som havde drevet kulsvierhåndværket fra arilds tid, måtte være selvskrevne til at indføre denne industri på stedet. Er denne antagelse rigtig, da må de første kulsviere være kommet til egnen i årene 1175–1203, da Vilhelm var abbed på det nyoprettede Æbelholt Kloster.

Men kulsviernes første historie taber sig i virkeligheden i det dybeste mørke. Man hører intet som helst sikkert om dem før langt ind i den nyere tid. Hvor de første har nedsat sig, vides der intet om, heller ikke, hvor mange der oprindeligt er kommet hertil. Man véd, at de efterhånden har bredt sig over størstedelen af det vide landskab mellem Esrom Sø og Arresø, vesten og sønden om den nuværende Gribskov foruden i selve denne. Fra Ejlstrup over Alsønderup og Tjæreby til Nødebo, Grønholt og Karlebo kan man hist og her endnu møde deres efterkommere – men ganske vist nu for det meste stærkt blandede med den øvrige befolkning. De vandrer længere og længere bort, og kulsviervirksomheden er snart kun en saga ligesom beretningerne om hine tider, da de foretog deres langsommelige kørsler til København og forhandlede deres varer på „Kulturvet“. Jeg har truffet den sidste familie, som endnu dyrker faget, og skal senere berette om dette møde.

Gribskov selv har rummet ikke mindre end tre ægte kulsvierbyer, *Ostrup Kobbøl*, *Glarstrup* og *Truestrup*, den største af dem. Men medens skoven efterhånden fuldstændig har lukket sig over tomterne af de to første og udsløttet ethvert spor af dem, er der endnu svage spor af den sidste.

Truestrup har ligget på en rydning i skovens vestlige del tæt syd-øst for Ejlstrup, som var dens naboby. Den omtales første gang under navnet Thruidstrup i mandtalslister og jordebogsregnskaber for Kronborg len i 1610, og den bestod da af fire gårde og to huse, hvis antal senere steg til seks. Byen eksiste-

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

rede endnu til 1783, da skovudskiftningskommissionen havde inddraget en del af Kagerup og Mårum byers jorder til skoven, hvorefter nogle af disse byers beboere fik erstatning i Truestrups jorder. Dette gav stødet til dens udslettelse. Allerede i 1790 var en gårdmand ved navn Niels Jensen alene tilbage på stedet, og snart efter blev også *hans* gård „afbrudt“. Truestrup var udslettet af landsbyernes tal. Dog endnu helt ind i det 19. århundrede boede et par gamle, ensomme kvinder herinde i to småhuse. Men skoven bredte sig og trængte sig sammen om deres små boliger, frit og uantastet. Og alt, hvad de to ensomme gamle har vidst om den forsvundne by og dens liv, fik de aldrig fortalt til noget menneske, inden Vorherre løste op for dem.

Men den ovennævnte Niels Jensen blev i lige linje stamfader til to ansete mænd på egnen, gårdejer Larsen på Askegård og gartner Larsen i Ejlstrup. De er for ikke længe siden døde, men efterkommere af dem lever. Kun ét navn til fra den forsvundne by kendes, en gårdmand Mads Sørensen. Jeg læser om ham i Historisk Aarvog for Frederiksborg Amt bl. a. følgende: „Han var en ægte Kulsvier, der drak godt og slog en proper Næve, naar det kom til Haandgribeligheder i Landevejskroerne under de lange Ture til København.“ Beretningen siger videre om ham, at han flyttede til Ramløse i 1785, og at hans slægt lever endnu, tre tipoldesønner, hvoraf den ældste, Jens Peder Pedersen, har

ejet Fiskedamsgården i Langø. Den yngste, Ole Pedersen, er brygger i Helsingø Toft, „og den mellemste er undertegnede Lars Pedersen, Folketingsmand for Frederikssund, Annisse Mølle“.

Det er for resten ikke så længe siden, at folk af kulsvierslægt skred ind i de velagtede borgeres rækker. Tidspunktet kan nøjagtigt sættes til 1864, da 1ste Regiment, som hovedsagelig bestod af kulsviere, øvede den berømte våben-dåd mod østrigerne ved Sankelmark, hvorefter de øjeblikkelig blev nationalhelte, endogså på deres hjemegn, hvor de hidtil blandt de „indfødte“ havde været en skyet kaste, som man ikke mængede sig med – uden måske netop i slagsmål! Der er næppe nogen tvivl om, at den stridslyst og tapperhed, som de hidtil for det meste kun havde haft lejlighed til at lægge for dagen på landevejskroerne, hører med til det, som racemæssigt præger dem – lige så mærkeligt som deres sorte hår og den omstændighed, at de var „gule over hiele kroppen“, hvad de selv hævder.

Ardennerskovenes befolkning er *valloner*, som fra gammel tid har været berømte for deres krigeriske egenskaber. Vi véd fra historien, at den spanske regering i 1704 oprettede et regiment „vallonsk garde“, som udførte mange berømmelige bedrifter i det 18. århundredes krige, og som bestod et godt stykke ind i det 19. århundrede. Det er ligeledes kendt, at Napoleon oprettede et korps af valloner, der dannede nogle af hans kernetropper, hvis tapperhed skaffede dem en uvisnelig *gloire* under den store kejsers krige.

Er vore sjællandske kulsviere virkelig af vallonsk æt, og er de kommet her til landet under bisp Vilhelm, da har de bevaret fædrenes racemærke og mange af deres egenskaber i over 700 år. At de *kan* have holdt sig forholdsvis ublandede så længe og bevaret deres ejendommeligheder, sjæleligt og legemligt, er ikke usandsynligt, når man tager i betænkning, at de har levet isoleret mellem en befolkning, der betragtede dem som en lavere kaste.

Men så kom for et par menneskealdre siden det pludselige omslag. Jeg har før omtalt de såkaldte „medaljeballer“, hvor de dekorerede helte af kulsvierslægt fejredes efter 64-krigen. Det blev ikke dérved. Alle, som før havde betragtet kulsviernavnet som et skældsord, fandt det nu fint. Det blev så fint at være i slægt med dem, at folk i vid omkreds i amtet, i Asminderød sogn, ja helt oppe ved Tisvilde, begyndte at anvende hædersnavnet kulsviere om sig selv. Dermed synes alle skranker at være faldne, og blandingen har taget fart.

De „rigtige“ kulsvierbyer var Karlebo og Grønholt og især Alsønderup – „den gale by“, som den kaldtes – hvis beboere var nogle hårde halse, der drak og sloges, stjal og drev krybskytteri. Det fortælles om dem, at de under sven-skekrigen rottede sig sammen og ødelagde en fjendtlig patrulje, hvorfor svenskerne drev dem ind i skoven og ødelagde deres by. Det er et træk, som står godt nok sammen med deres ry for stridbarhed.

Jeg vandrer rundt på tomten af den forsvundne *Truestrup*, som vi fandt inde i den dybe skov lige ved Kalvehavevejens nordside. Meget er der ikke at finde, som tyder på, at her har ligget nogen landsby, når undtages en stor mindesten, som er rejst for den førømtalte Niels Jensen, der døde i 1790. For de to gamle koner, som har levet her senere end han, er intet minde rejst. Men jeg finder et par helt cirkelrunde, vandfyldte huller, der utvivlsomt har været stedets brønde; og jeg tænker på, at de to ensomme kvinder må være de sidste, som har draget vand op af dem. Derfor kan man godt betragte de gamle brønde som mindesmærker over hver sin af de to gamle koner, som navnløse er gået ind i evigheden. Det er pendants til monumentet over Niels Jensen, de går blot i modsætning til dette *nedad*.

Hist og her synes der at være svage, rektangulære spor af tomter; men alle sten er for længst bortførte, og intet håndgribeligt minde findes om det liv, som engang har rørt sig herinde. Nu er her helt stille og øde; for længe siden er de miler slukkede, hvis røg drev for vinden i dagens solskin, og som glødede om natten i skovmørket. Klangen af barnestemmer, af kvindernes kalden, af kvægets brølen og mændenes råb er for over hundrede år siden forstummet. Den almægtige skov gror hen over stedet, ege så store, at de må have plantet sig straks, da byen forsvandt, dækker dens plads. Træerne går frem, enige og stærke, de udsletter menneskenes værk, som var det spor af barnets leg i sandet.

Når man endelig er blevet træt af den store skovs ensomhed, når dens alvor er blevet for overvældende og trykkende, kan man søge en smule lise for sindet ved dens østside ud mod *Esrom Sø's* bred. Søen i sig selv er ganske vist uden skønhed, udsigten til dens modsatte kyst fra denne lave bred er kedelig og ensformig. Men her er i hvert fald frit og åbent, og bredden selv rummer hist og her smukke steder. Et af de mærkeligste findes ved Den døde Vig, som ligger nær Næbbets Odde i Nødebo Holt. Hvordan den har fået dette navn, er ikke nemt at fatte, da den hverken er død eller nogen vig, men i virkeligheden danner et lille sund, som har afskåret en lille bitte skovklædt eventyrø fra bredden. Fra stedet er en herlig udsigt over sundet mod øen og den sydlige del af søen helt til Egelund, hvor prins Gustav bor.¹⁴

Men det smukkeste sted ved hele denne bred er skovridergården Skovfryd, hvor vi endte dagens færd. Kogte og stegte, dødtrætte og tørstende som gamle, tørre brandslanger nåede vi hertil henimod aften og sank ned i et par magelige lænestole ved en kold og læskende drik. Udsigten fra denne dejlige gård er enestående, vidt over den herlige, åbne forgrund og over søen til den modsatte bred omkring Fredensborg skove. – Ak ja, hvem der var skovrider i Nødebo!

Ved den forsvundne Kulsvierby Træstrup. 25. Mai 1936. F.

På hjemturen kom jeg forbi søens allersydligste udløber nær dammen ved *Stenholt Vandmølle*, en typisk idyl fra disse udkanter af skoven. Selve vandmøllen, som endnu har sit frønnede hjul i behold, er i øvrigt så overgroet af træer og buske, at den næsten er begravet under dem. Skoven trænger frem overalt og kræver sin plads på ny i de gamle rydninger; og den hævner sig prompte på menneskene, *den* går langsomt, men sikkert frem, når *de* trækker sig tilbage. Stedet er et typisk eksempel på, hvordan det er gået en mængde bønderbrug omkring Esrom Sø. Stenholt var således oprindelig en landsby, derefter blev den ladegård under Esrom Kloster, så ladegård under Asserbo, derefter kronens ejendom og siden nedlagt. Nu er den endelig en overgroet vandmølle, hvis hjul for længst er gået i stå.¹⁵ Og på lignende vis gik det f. eks. med Tokkekøb og med Spønneltshus, det oprindelige Sponholt. Kongernes jagter fordrede plads og jævned mange af rønnerne, og resterne måtte bløde til klostrene, så længe der var liv i dem.

Få dage senere besøgte jeg landets sidste kulsvier på *Karlebo Overdrev*. Hans hus ligger øst for Skansebakken ved vejen mod Karlebo, der som før nævnt har været et af kulsviernes vigtigste tilholdssteder.

Manden, som hedder Jens Frederik Pedersen og er 54 år, er ikke den virke-

lige ejer af stedet; det tilhører hans 90-årige svigermor, Birthe Henriksen, der ser ud, som om hun kun er 70, men desværre er stokdøv, så al samtale med hende er udelukket. Jens Frederik Pedersen selv kan trods sine langt yngre år ikke rose sig af noget godt helbred; hans ben er fuldstændig ødelagt af gigt på grund af de lange kørsler på åben vogn med træstammer, som han har været med til året igennem i over to decennier. Disse ture gik fra Mårum og her til stedet, det vil sige gennem Gribskov i hele dens længde. Og han fortæller, at han om vinteren ikke sjældent kunne være omtrent frosset fast til læsset, når han i snevejr og kulde nåede til vejs ende. Han bevæger sig besværligt på sine ynkværdige ben ved hjælp af to stokke. Det er hans 32-årige søn, som nu røgter milerne.

Jens Frederik er af ydre et af de mærkeligste og interessanteste mennesker, jeg har truffet, fordi han er en bekræftelse på, at kulsvierne er en indvandret race, og at sagnet om, at det er Ardennerne, som er deres hjemland, synes at kunne være rigtigt. Han er lille af vækst, gusten-gullig i huden, har kulsort hår og skæg, hvis stride vækst, som skyldes de enkelte hårs tykkelse, er karakteristisk og fremmedartet ligesom det ret brede ansigt med den stumpe, korte næse og den svage hage. Hovedet med nakkens ringe fremspring over halsen tilhører en udpræget rundskalle. Han har de mindste og svagest formede hænder, jeg har set på noget voksent mandfolk, med aflange mandelformede negle – underlige ubehjælpssomme hænder efter de 5–6 års nødtvungne uvirksomhed, som hans sygdom har medført. Helt igennem er han en mærkelig fin lille skabning. Skulle man dømme efter dette ydre, er den nordfranske eller sydbelgiske afstamning vist utvivlsom; han synes i al fald at være af udpræget alpin race. Gav man ham en stålhelmet på hovedet og en bøsse i rem over skulderen, ville han være den skinbarlige *poilu* fra verdenskrigen!

Hverken hans gamle svigermor eller sønnen ligner ham. Også sønnen er af usædvanligt ydre, men mest på grund af sit ganske uregelmæssige ansigt, der gør ham racemæssigt ubestemmelig. Han har utvivlsomt arvet de fleste træk fra mormoderen, som er en svær og tung kvinde – og så langt fra at være en sjællandsk bondekvindetype, at jeg ved synet af hende straks kom til at tænke på en *concierge* i et af de små hoteller i *Quartier Latin* – én af disse impulsive kvinder, som under et møde efter års forløb er ved at falde én om halsen af gensynsglæde og udtrykker deres følelser i et blomstrende sprog. Også hun er af ren kulsvierslægt, hun er født lige i nabolaget, og huset, som familien ejer, har hun boet i siden 1846!

Skønt hele familien hævder, at de har rent kulsvierblod i årenerne, er det kun Jens Frederik Pedersens ydre, der støtter påstanden. I deres optræden var naturligvis intet som helst fremmedartet; det var gode, venlige og gæstfri nord-sjællændere, og jeg tilbragte et par fornøjelige timer i deres hjem.

O. Fr.
1935

**KULSVIER JENS FREDERIK PEDERSEN
KARLEBO OVERDREV**

8* Danmarks store Øer II

Mændene viser mig milernes plads, som er lige ved siden af huset. Inden for et 5–6 m højt risgærde, som skal holde enhver blæst borte fra de tændte miler, ligger 8 cirkelrunde felter på rad, brolagt med flade sten af en stor stegepandes omfang. I felternes midte er en lille åbning, som kaldes „hjertet“.¹³ Opstillingen af brændet, som skal blive til trækul, foregår i korthed således: I „hjertet“ stables til at begynde med 3–4 stykker brænde op, ikke for tæt, så de nemt kan fange ild. Omkring dem stilles på enden med svag hældning ind efter brændestykker, der består af ca. 20 tommer lange og 5–6 tommer tykke rundholter af bøg, gran o. a. træsorter, men flækkede én gang på langs gennem midten. Med denne opstilling fortsættes der, også opefter, til hele sten-grunden er dækket og milen har fået en næsten halvkugledannet eller lav bikubeformet skikkelse. Så lægges øverst „palbrændet“, derefter forneden en kreds af svære sten for at støtte opstillingen, og over disse igen „pultertræet“. Så dækkes det hele med et lag halm, „overhalmen“, ved foden omviklet med et halmbånd for at holde sammen på det. Og endelig dækkes hele milen med et jævnt lag kulstøv, affald fra tidligere brændinger, som kaldes „kulster“.

Der er under opbygningen sørget for, at der går en smal kanal ind til „hjer-tet“, som nu antændes ved hjælp af brændbare sager på enden af en lang, tynd stage. Fra »hjetet« breder branden sig langsomt til hele milen. Men denne må bestandig kun gløde – *ulme* omtrent som en lille mosebrand – der må aldrig komme lue. En brænding varer om sommeren, når træet er godt tørt, kun ca. 24 timer; men om vinteren, når træet er fugtigt, kan den vare indtil to døgn. Det fugtige brænde er naturligvis uheldigt; men der brændes i øvrigt på alle årstider, idet det til brændingen bestemte træ ligger gemt under vældige, solide halmtage, så ingen regn kan falde på det.

Den bedste aftager af varerne fra Danmarks sidste kulsvier er Statsbanerne, som anvender kullet ved lodning, især til kobberrør, fordi disse trækul ikke giver den mindste smule røg fra sig, hvad der er af betydning over for kobberet, som er meget modtageligt for sværtning af røg fra andre former for kul, der giver en røgfylt flamme.

Forbruget bliver mindre og mindre; men virksomheden går dog rundt endnu.

„Naturligvis,“ siger Jens Frederik, „det er jo ikke så god en forretning som i gamle dage – dengang man kørte ind i skoven og købte sig en favn brænde og „lånte“ tre andre. *Det* var tider for kulsvierne!“

Snart vil der vel sagtens være fundet en erstatning også for denne lille forsvindende industri ligesom for så mange andre, og de sidste repræsentanter for Sjællands berømte skovmennesker vil være forsvundne.

Men deres racepræg kan vedblive at holde sig længe endnu. Det er for øvrigt ikke første gang, jeg har mødt overraskende og mærkelige eksempler på dette. For godt et par år siden kom der i vort hjem en ung rengøringskone,

Alma Rasmussen, som skulle assistere vores pige med et eller andet. Synet af hende overraskede mig i den grad, at jeg uvilkårligt udbrød: „Hvordan i alverden er De kommet til at se sådan ud?“ – en replik, man forsigtigvis ikke siger til nogen kvinde, man finder grim.

Hun svarede da også straks og smilende: „Jo – jeg er nede fra Frederiksborgengen!“

„Nå,“ sagde jeg, „De er altså af kulsvierslægt.“

„Jaja, min far var skam kulsvier! Men så skulle De bare se min dreng, han er meget bedre, han ligner ligefrem en japaneser!“

Var min mand fra Karlebo den typiske *poilu*, så var hun her den udprægede „Marianne“!

Med sin gyldenbrune hud på ansigt, hænder og arme, med det sorte hår og det mærkeligt levende ansigt, hvor de spillende sorte øjne aldrig var i ro, med hele sin stolte rejsning ville hun passe ind i et ægte fransk miljø – hun kunne have stået model til kvinden på Delacroixs billede „La Barricade“ og have passet bedre til sine omgivelser end den klassisk-franske model, maleren har benyttet, og som kun har tilknytning til billedets spekulative indhold gennem den frygiske hue og trikoloren.

Jeg så sønnen nogle dage senere, en tolv-trettenårs dreng; og til trods for at faderen er en blond københavner, var han her god nok, om ikke netop „japaneser“ at se til. Racen kan „slå igennem“ i hundrede år endnu eller længere, selv om de gifter sig til højre og venstre!

De åbne egne mellem Gribskov og Arresø er landskabeligt lidet interessante. Landet er jævnt bølget, dyrket og ensformigt, og søen er langs størstedelen af sin østbred kedelig. Oppe i egnene omkring Kagerup og Ejlstrup bliver terrænet kraftigere i formerne, og enkelte højder giver ret vide udsigter. Men man trættes dog overalt hurtigt af dette landskab.

På min vej gennem Tjæreby og Alsønderup, de gamle kulsvierbyer, af hvilke Alsønderup som før nævnt var så berygtet, at den kaldtes „den gale by“, tog jeg den med ro og gennemvandrede byerne på kryds og tværs. Jeg så en mængde af deres beboere, men alle som én tydede de ved deres ydre på at være gode sjællændere uden spor af fremmed afstamning.

Jeg havde den glæde i disse egne om Gribskov at se tydelige tegn på, at storkenes antal er stærkt tiltagende. De findes ynglende bl. a. på kirketårnene i Grønholt og Asminderød foruden på Nyhuse Skole i Hillerød samt flere andre steder. Tre så jeg flyvende over markerne ved Alsønderup. Storkenes antal skal efter de senere undersøgelser være omtrent fordoblet siden 1927, efter at det har været i bestandig nedgang siden midten af forrige århundrede, indtil tallet for en snes år siden havde aftaget med omtrent 85 %.

**ALMA RASMUSSEN
AF KULSVIERSLÆGT FRA HILLERØD-EGNEN**

Nordøst for Tjæreby ligger den lille samling boliger, som kaldes *Æbelholtsvang* og endnu i sit navn bevarer mindet om abbed Vilhelms *Æbelholt Kloster*. Jeg søgte efter spor af dette og fandt sådanne nær ved Klostergården, en bondegård på byens mark. Dens ejer, Anders Andersen, viste mig rundt på stedet, hvor klostret må have ligget. Marken er her åben og dyrket; på et lille højdedrag er det øverste jordlag bogstaveligt oversået med små stumper af røde munkesten. I et „skifte“ på ca. 3 tdr. land har gårdejeren flere gange rensset jorden for disse murstensrester og ved en enkelt lejlighed bortkørt hele seks læs af disse. Nordøst for dette sted var det, at man for en del år siden fandt spor af middelaldergrave. Bonden fortæller, at disse var sat med munkesten med en særlig lille udbygning til hovedet ganske som dem, der kendes fra Øm Kloster i Jylland; men disse var modsætningsvis alle rektangulære, ikke smalle mod fodenden som hine. Enkelte skeletdele fandtes også, og stedet har altså rummet klostrets kirkegård.

Med års mellemrum rensr bonden sin mark for murbrokker, efterhånden som frosten bringer dem op. En lille billedsten er fundet her for en del år siden og afhændet, formodentlig til Nationalmuseet; men Anders Andersen ejer en god afstøbning af den. Den har et relief af en mand i middelalderlig dragt; han bærer i sin højre hånd en stor bog, som han trykker ind mod brystet.

Bonden har nær ved stedet fundet grundsten til en bygning, rækker af utilhugne kampesten sammenholdt af kalkmørtel. Den bedst bevarede række var ca. 10 alen lang, de to tilstødende kun et par alen fra hjørnerne, og resten forsvundet. Det hele er nu borttryddet.

Bonden fortæller, at sæden på et lavt sted ved tomten bliver ved med at være grøn helt hen i høsten og ikke vil rejse sig. Da han engang spurgte sin gamle far om årsagen til dette, svarede denne: „Nå-åh, det er jo kanalen!“ Denne gamle betegnelse gemmer måske den sidste erindring om en grav, der har omgivet det gamle kloster. Tomten ligger som før nævnt på en lille forhøjning, og denne er på alle sider omgivet af en svagt synlig lavning.

Ved Kappelskov – vel sagtens oprindelig Kapelskov – ganske nær herved må have ligget et kapel eller en kirke, måske den, der omtales som den første trækirke, abbeden byggede på stedet, og som med sine omgivelser var skueplads for hans første mirakuløse gerninger, hvis ry fór vidt over landet og blev stærkt medvirkende til klostrets hastigt voksende velstand. Miraklerne ophørte ikke ved hans død i 1203, syv år før den nye stenkirke fuldentdes; tværtimod var munkene i stand til ved en smule behændighed at få dele af hans jordiske rester til at fortsætte vidunderkurene mod blindhed, ansigtsrosen og halssyge. Det var især en af hans tænder, som viste sig virksom; man havde eksempler på, at den endogså kunne skaffe forsvunden ejendom tilbage

til ejermanden, således som tilfældet engang var med en bortfløjten jagtfolk. At abbeden var højlig anset, fremgår blandt andet af, at så manges nord-sjællandsk bonde antog hans navn, ganske vist i noget forvansket skikkelse; det franske Guillaume blev til Vilijom eller Villum.

Klostret og dets kirke blev nedrevet kort efter reformationen. Kornet groer hen over grunden, hvis stenrester år efter år bliver færre, og Anders Andersen er nu den eneste, som laver mirakler på markerne over dem. Han har andre redskaber og andre hensigter end munkene; men han synes at udføre det, som er blevet *hans* dagværk, med ikke mindre omhu.

Det bedste udsyn over egnen med dens store skove har man fra Skansebakken ved Hillerød. 5 tdr. land på selve bakketoppen, som indtil for ikke længe siden ejedes af en privatmand, er sammen med 33 tdr. land af omgivelserne i den seneste tid blevet fredet. Fra bankens 80 m høje top er synet frit milevidt til alle sider, over skovløst land i vest og syd helt til Roskildedefjorden og Farum-egnene. Til de andre sider skuer man over hele det vældige nordøstsjællandske skovland, der herfra synes at være et næsten sammenhængende hele – det mest imponerende skovterræn i det ellers så træfattige Danmark. Det kan, når man ser bort fra boligerne, heroppe fra minde en smule om Småland. Mod nord overskuer man hele Esrom Sø og alt landet bag denne, synet går videre over Kattegat, til hvor Kullens kupler blåner i horisonten.

Man får her et lille indtryk af, hvordan de store skove herskede i landet, da menneskene for tusinder af år siden endnu ikke havde rørt dem. Og jeg tænker på, hvor kort et spand af tid det er i forhold til livets udvikling på jorden, at mennesket har levet og sat sit præg på naturen. Hvem ved? Om måske nogle få andre årtusinder kan kulturen være udslettet og menneskets historie være endt, så vil naturen hævne sig, jordens vækster og de vilde dyr vil atter brede sig, de vil tage deres gamle ejendom i besiddelse på ny og udslette vort værk, som de er gået udslettende hen over de gamle kulsvierbyer. *Skoven* vil atter dække alt land, de gamle marker vil for længst være forsvundet, og de store, tavse træer vil herske uantastet og enevældigt over jorden. Mellem deres stammer vil kun vilddyrs røster lyde, og over deres høje toppe kun de store rovfugle løfte sig.

Mellem Helsingør og Gilleleje

Oftere og oftere, mens jeg færdedes inde i og omkring den store skov i det nordøstsjællandiske indland, meldte sig i min bevidsthed én bestemt tanke, længslen efter kysten, det åbne, salte hav! Og endelig en dag styrede jeg mod dette mål ad vejen fra Hillerød mod Helsingør.

Næsten hele denne strækning er meget ensartet, dyrkede marker med enkelte småskove og store „hegn“, et typisk nordøstsjællandisk bondeland. Men i samme øjeblik man får kysten ved Snekkersten i sigte, er det, som låget bliver taget af en æske – frit, åbent land, med det dejlige blå sund og Sveriges fjerne kyst. Det virker som en åbenbaring af selve „salten Østerstrand“.

Og så endelig Helsingør, den ældgamle købmandsby, endnu med sine sære gader og gyder, og hvor jeg fra mine vinduer i Jernbanehotellets øverste etage bestandig har det bedårende, hjemlige syn af Sundet og dets sejlere for øje. Det er et af de dejligste steder, jeg har dvælet på mine mange rejser. Det pragtfulde og minderige gamle Kronborg Slot med dets volde og irrede kobbertage fuldender hele det skønne billede.

Min første tur gjaldt imidlertid landet inden for nordkysten. Jeg tog herfra mod vest gennem egnene om Teglstrup Hegn, Gurre, Esrom, Pandehave Å og Søborg.

Det er en sval, men strålende dag lige i begyndelsen af juli, den yndige tid, hvor hylden står i sit pragtfuldeste flor. Jeg kender ikke noget dejligere, finere træ end hylden. Dens grønlighvide blomster med det rene skær er jomfrueligt skønne. Og hvor er den frodig netop her! Få steder har jeg set den i sådanne mængder som i det nordøstligste Sjælland, allerhyppigst nær Helsingør. Langs alle hegn, ved næsten ethvert hus og hver gård står den og løfter sine lysende skåler, der stråler i solen som grønlig sne. Ved gården Bregnehøj på Helsingørs Overdrev fandt jeg den som et mægtigt træ med en herlig vækst; helt til sin øverste top dækket af et væld af blomsterstande stod den tæt op ad en af gårdens prægtige gamle yderlænger.¹⁸

Vore gamle bønderkvinder dyrkede mange urter både til glæde og til læge-dom. For deres duft dyrkedes i haverne balsam, mynte, matrem, salvie, kamilleblomst, malurt og ambra, som i tørret tilstand kom i en „krydderpose“, der foruden at dufte hjalp mod mangan slags værk. „Sæppelfi“ eller „simpelfi“ (æblegeranie) puttede man i øret mod tandpine, den hvide saft af stolthenriks stængel smurtes bag øret som „flueplaster“ mod ørepine, hvide liljer lagdes på

dårlige øjne. Malurt og perikum satte man på brændevin – heldigvis ikke glemte endnu! Afkog af rødbynken anvendtes mod „durkløb“ (diarré) hos både mennesker og dyr. I skoven opsøgte man flyverøn, hvis rødde ikke havde været i forbindelse med jorden, men havde fæstet sig i revner på andre træer og tillagdes mangan helbredende virkning.

Men højest blandt alle vækster elskedes og agtedes hylden. Dens blomster og blade, ja selv dens bark fandt man brug for, længe inden man var begyndt at anvende dens bær. Bladene bankedes i stykker og brugtes mod bylder og anden betændelse, af dens tørrede blomster anvendtes afkog mod forkølelse. Barken blev kogt i sød fløde og brugtes også som lægemiddel.

Hylden fandtes overalt; den var ikke alene en nyttig vækst, men den betragtedes som hellig og måtte ikke krænkes.

Thiele fortæller i sine Danske Folkesagn (1818) om denne folketro: Der bor i hylden et væsen, som kaldes Hyldemor eller Hyldeqvind. Hun hævner den overlast, som tilføjes træet. En mand i Helsingør, som omhuggede et sådant træ, faldt pludselig død til jorden. I en lille gård i Helsingør står en hyld, som i tusmørket går rundt og kigger ind ad vinduerne til børnene. – Man må aldrig lave husgeråd af hyldens træ; børn i vugger, hvori sådanne ting findes, får ingen ro. Hyldemor kommer og dier dem, så deres bryster bliver opsvulmede.

Hylden blomster. 13. juli 1936. A.

Thiele har dette fra et værk af David Monrad, som bærer titlen Den hedske Christenhed. Fra Boesens beskrivelse af Helsingør citerer han: Det besynderlige Lægedoms-Træ Hylden, som *især i Danmark* er bekjendt og dér synes at have ret hjemme, har Navn af *Hildi*, en Lægedomsgudinde, som med sine Geister eller Under-Guder har Bolig under samme Træ, ihvor det saa findes; Hun har skænket Indbyggerne dette Træ og taaler ikke, at det vanhelliges og misbruges. Fra gamle Tider af finder man, at de danske have elsket og æret Hylden og plantet den ved Mure, Bagerovne, i snævre Stræder mellem Væggene eller ved deres Gjærder. Det er en uryggelig Levning, som endnu findes hos den ovtroiske Almue, at den maa tilbede den Gudinde Hildi, førend den tager af Hylden, med denne Bøn: „O Hildi Moder, Hildi Moder! Lad mig tage noget af *din* Hyld, saa vil jeg lade *dig* tage noget af mit!“ Dette gentages tre gange; og forseer man sig herudi, bliver man straffet.*

Hildi lever vistnok ikke mere, selv i de ældste og mest ensomt boende bønders tanker; måske kendes ikke engang hendes navn iblandt dem. Men hvem af os ældre har ikke som barn været under hendes indflydelse, kvæget sig ved den velsignede hyldete, når vi lå og vred os i forkølelse og feber. Og i al fald *troede* vi altid, at det var denne drik, som bragte os lægedom.

Jeg har engang som dreng siddet i nabogårdens store hyld og stjålet af dens klaser. Jeg proppede min mave fuld af de modne bær og var salig – da pludselig en mægtig korsedderkop skød som et lyn ned foran mig i sin tråd og blev hængende lige ved min næse. Jeg syntes, den så ud til at veje mindst et halvt pund, og jeg drattede af skræk omgående ned af grenen og slog mig neder-saksisk. Måske var det en af Hildis under-geister, som har villet hævne sig på mig. Derimod har jeg aldrig mærket, at der er blevet taget repressalier for den mængde pragtfulde hyldebøsser, jeg lavede af hyldens marvfyldte grene.

Et par kilometer vest for Helsingør går vejen ind gennem *Teglstrup Hegn*, der strækker sig helt fra Gurre til Hellebæk. I sin smalle, sydlige del har skoven en 67 m høj bakke, fra hvis top der er fortrinlig udsigt over egnen, og dens nordlige del omkring Ellekilde rummer nogle dejlige småsøer. Ganske herligt er det unge bøgehegn, som omgiver en vej, der omtrent i skovens midte fører fra Esromvejen mod sydvest til Horserød Overdrev, og hvor der på Esromvejens modsatte side findes en stejl sti, der går ned til den nære Lange-mose. Den bærer det højpoetiske navn Løvsalsvejen, og med fuld ret; det er en af de yndigste skovveje, jeg har set.¹⁶

Mærkeligt nok har netop denne del af skoven været omgivet af uhygge; lige til vore dage har stedet været befolket med spøgelsers, og utallige versioner af

* Sml. Arnkjels: Cimbrische Heyden-Religion, pag. 179.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

sagn om dette er endnu i omløb. Overtroen fik et opkog, da for mange år siden en skovløber, som havde været i Helsingør og solgt en ko, på hjemvejen blev slået ihjel ved Løvsalsbommen og frarøvet sine penge, hvorefter drabsmanden nedgravede liget mellem træerne. – Hvide skikkelser, sorte hunde, ja endogså katte optræder her på skrækindjagende vis ved nattetid. Så sent som i 1880'erne, lige efter det ovennævnte mord, var „spøgeriet i Teglstrup Hegn“ almindeligt samtalestof landet over og bredte sig til dagbladenes spalter. Det påstås, at en natlig vandring ad Løvsalsvejen endnu kan være forbundet med rystende oplevelser.

Jeg gik ned ad den smukke vej tværs gennem hele hegnets for at finde den berygtede Løvsalsbom, men kom helt ud til skovens modsatte bryn uden at have fundet den. Her boede en flink bondekone, som fortalte mig, at bommen for længst er væk; men den fandtes i sin tid netop på det sted, hvor jeg fra Esromvejen var gået ind på skovvejen, og hvor den i sin tid spærrede indkørslen. Der var det altså, at udåden hændte. Men det er ikke nemt at fremkalde nogen uhyggestemning på dette sted under det soltindrende løv på de unge bøge langs den dejlige vej. Det burde henstilles til de herrer mordere at vælge scenerier, der i højere grad passer til deres håndværk.

Jeg fortsætter endnu et par kilometer ad Esromvejen, men drejer så sydpå for at komme til *Gurre*, ruinen af Valdemar Atterdags slot. Det viste sig, at man kan bese alle dennes herligheder for en sum af 10 øre, en i disse tider meget billig pris; alene synet af den vældige ask, som står lige inden for lågen, er mere end dette beløb værd.

Der er endnu så meget tilbage af den gamle borg og dens befæstningsmur,

at grundplanen tydeligt kan ses; i midten den ældste del, hovedtårnet, hvis rester er af utilhugne kampesten, og uden om dette den i en skæv firkant anlagte, noget yngre ringmur af munkesten med dens fire hjørnetårne. At der overhovedet er noget synligt af ruinen, skyldes blandt andet en række udgravninger i 1830'erne, som stedets daværende ejer, skovrider S. M. Bjørnsen, lod foretage, samtidig med at han fredede pladsen. I over to århundreder havde den da henligget som en jordhøj, hvorpå der groede aske og vilde kirsebær. Ikke mindre end 10.000 læs småsten, grus og jord bortkørtes, inden det væsentligste af ruinen kom for dagen sammen med rester af andre længer nord, vest og sydvest for borgbygningen, sandsynligvis dennes staldbygninger. I 1890'erne fornyedes udgravningerne af Nationalmuseet, og ruinen underkastedes en foreløbig istandsættelse, som fortsattes i 1928 under ledelse af arkitekt C. M. Smidt, der har foretaget grundige undersøgelser og opmålinger på stedet.¹⁷

Disse undersøgelser viser, at midtertårnet, anlæggets ældste del, må være opført i anden halvdel af det 12. århundrede, og at dette oprindelig kun synes at have været omgivet af en befæstning af træ, rimeligvis palisader, medens ringmuren af munkesten først er opført på Valdemar Atterdags tid. Hele anlægget er meget lille, ydermuren med dens hjørnetårne spænder kun over et felt, som er 42×37 m, medens midtertårnets ydermål er $15 \times 11\frac{1}{2}$ m og har mure på knap 2 meters tykkelse. De bevarede kampestensmure af dette tårn, som kun står i en højde af godt $2\frac{1}{2}$ m, er rester af dets kældermure, inden for hvilke der er fundet spor af en brønd. Disse kældermure har dannet fundament for et tårn af munkestensmurværk, som sandsynligvis har dannet mindst to stokværk. Tårnet har været en *donjon* eller barfred, der måske øverst har haft en hvælving med vægtergang. Borgen har ligget på en holm, som oprindelig helt har været omgivet af søen, over hvis vandspejl holmens øverste punkt kun hævede sig $1\frac{1}{2}$ m. Mens midtertårnet er opført på denne holms top, ligger de omgivende befæstningsmure ved dens lidt lavere fod.¹⁷

At det er Valdemar Atterdag, som har skænket Gurre dets betydning, fremgår af, at slottets navn allerførste gang nævnes i 1361, da kongen byggede et borgkapel på stedet. Senere vender dets navn atter og atter tilbage i historien, ofte i forbindelse med vigtige begivenheder. Borgens glansperiode falder i Valdemars, Olufs, Margrethes og Erik af Pommerns tid, herskere, som alle vides at have været her. Men dens betydning svinder langsomt, og pludselig, efter 1534 tier historien om den. Måske er den blevet lagt øde under Grevens Fejde. Thi siden hører man kun stedet nævnt som jordegods, som ruin eller ligefrem som stenbrud. Omkring 1650 betegnes det som „et gammelt forstyrret slot“. Hen over dets sammensunkne rester gror vilde urter og skovens træer i omtrent et par hundrede år.

Men på det øde sted lever *sagnene*. Her færdes kong Valdemar med sin

elskede Tove, heromkring går hans natlige jagt. Sagnet om Valdemar Atterdag og dronning Helvig, om Toves tryllering og hendes grusomme død har mere end noget andet dansk sagn inspireret vore digtere. Valdemars og Toves kærlighed lever hos Oehlenschläger, H. C. Andersen, Ingemann, Heiberg, Chr. Winther, Hauch, I. P. Jacobsen, Drachmann og Ludvig Holstein – et helt århundredes digtere har sunget om Gurre, og sagnet vil ingen sinde dø.

Hvad gør det så, at sandheden er anderledes, at hele grundlaget for sagnene og digtningen er forkert? For seks hundrede år siden er der hændt noget, som har sat folkets sind i bevægelse, og som er blevet omdigtet gang på gang, indtil det har fået en skikkelse, som endelig har skabt herlig kunst!

Alt, hvad man med sikkerhed véd om Valdemar Atterdags besøg på Gurre ved Esrom, er, at han opholdt sig her i 1374 og atter året efter, da han døde på borgen i oktober, kort tid efter at han her havde ført forhandlinger med udsendinge fra hansestæderne. Historien kender ingen andre begivenheder, som sætter ham i forbindelse med stedet.

Og hvad Tove angår, da har Svend Grundtvig påvist, at hun er Valdemar Atterdag ganske uvedkommende. Hun var Valdemar den Stores frille i denne konges ungdom og fik med ham sønnen Christoffer, der døde tidligt. Det er om Valdemar den Store og Tove, at middelalderens folkeviser og sagn handler, og det er i disse dronning Sofie, som hævner sig på Tove ved at volde hendes kvalfulde død. Først i det 16. århundrede henføres sagnene til Valdemar Atterdag.

Også skuepladsen for begivenhederne er blevet flyttet. Det er fra egnene om det sydsjællandske Gurre i Køng Sogn ved Vordingborg, vi har de fleste af sagnene. Byfogeden i Vordingborg, Knud Daliin, har i 1743 optegnet sagnet. I dette fortælles, at kongen havde „en Konkubine navnlig Taabe (dvs. ved navn Tove), som havde ved Hexerie stærkt forbundet ham til Kjærlighed imod

sig, og da Hun var Død blev ført med ham, hvor Han kom“. Men en tjener røver en fortryllet ring af liget, og da han en dag kommer til et morads nær ved Køng, kaster han den ene halvdel af ringen heri. Her byggede kongen senere, fordi hans kærlighed blev overført til stedet, hvor ringen var, slottet „Gurrø“ eller „Gorrø“. Ved Esrom, hvor den anden halvdel af ringen senere nedkastedes, blev det andet Gurre bygget af samme mærkelige årsag.

Peder Syv har bevaret sagnet i sin folkevisedgave 1695 og må sandsynligvis have hørt det i omegnen af Næstved, hvor han var præst 1660–64, kun et par mil fra det sydsjællandske Gurre. Her findes også andre optegnelser af sagnet, således Mette Gjões fra 1663. I dem alle vandrer kongens kærlighed fra Toves lig til stedet, hvor trylleringen er henslængt, efter at have været overført til tjeneren, mens denne bar ringen på sig. Enkelte steder nævnes Vordingborg som skueplads for dramaet. Atter sydsjællandsk!

Sagnet findes også mellem Thieles „Danske Folkesagn“ (optegnet 1817). Thiele siger selv, at i det nordøstlige Sjælland har kong Valdemar et *andet* Gurre! Men han har heroppe ikke fundet spor af sagnene om Volmers og Toves kærlighed. Hans kilder må være Erik Pontoppidans Danmarkshistorie og Resens Atlas, hvis sagn han har sammendigtet.

Foruden en gotlandsk version af sagnet findes der i alt en midtsjællandsk optegnelse, *fire* sydsjællandske og én eneste nordsjællandsk; men den sidste er så sen som 1840 og findes i Rasks Morskabslæsning, og den handler om kong Valdemars forhold til *sin dronning*; ingen Tove er nævnet heri, kun den retmæssige ægtemage. Andre senere optegnelser er helt ufolkelige og uægte.

Selv om den sydsjællandske stedfæstelse synes at være rigtig, er oprindelsen til handlingen i sagnet bestandig lige dunkel, dets tråde ikke til at udrede.

Men pigen og ungersvenden, som i de lyse nætter måske endnu går og drømmer om Valdemar og Tove ved Gurrøens bredder eller ved den gamle ruin – de søger ikke *det* „kundskabens træ“, som røgtes af nøgterne forskere, men et helt andet. Og for dem er I. P. Jacobsens Gurrøesange af langt højere værdi end al historisk sandhed. Måske vil de endogså, når de her vandrer tæt ved hinandens side, nynne stille hen for sig: Jeg tror, der er skønnest i Danmark – hvad de for øvrigt må synes, hvor de end befinder sig i landet, blot de går med armen om hinandens hals.

De vil her aldrig mere opskræmmes af „Den flyvende Jæger“, han, som forhen jog gennem natten i spidsen for sit tog med hujen, støj og piskesmæld bag efter et kobbelt af kulsorte hunde. Han er for længst manet i graven af vantroen.

Også dette sagn, der stærkest er knyttet til det nordsjællandske Gurre, genfindes i sydsjællandske egne, både fra Vallø, Stevns, Herlufsholm og Gurre ved Vordingborg. Men *dette* Volmersagn er utvivlsomt oprindeligt nordsjællandsk, først optegnet af Suhm i slutningen af det 18. århundrede. Spørgelses-

ridtet går ifølge den nordsjællandske tradition fra Gurre til Søborg tværs over Pandehave Å. Over denne, som skiller Villingerøds og Hornebys jorder, findes rester af en træbro, som aldrig må borttages, fordi kongen rider over den.

Også vest for Esrom Sø i Gribskov-egnene findes sagnet om dette ridt, beboerne har i hundredtal berettet om det som en virkelig oplevelse. Det har samme ældgamle oprindelse som de tilsvarende sagn fra næsten alle landets egne, der blot har få variationer, men skiftende navne. „Fynshovedmanden“ fra Hindsholm, „Klintekongen“ på Stevns, „Ellekongen“ på Bornholm, „Grøn-jæger“ på Møn og den jyske „Vojensjegger“ – det er den samme mystiske skikkelse, som den dag i dag oppe i Smålands skove kaldes ved sit rette navn, *Odin*, den gamle enøjede på Slejpnir! Han er bare hernede blevet glemt under sit rette navn.

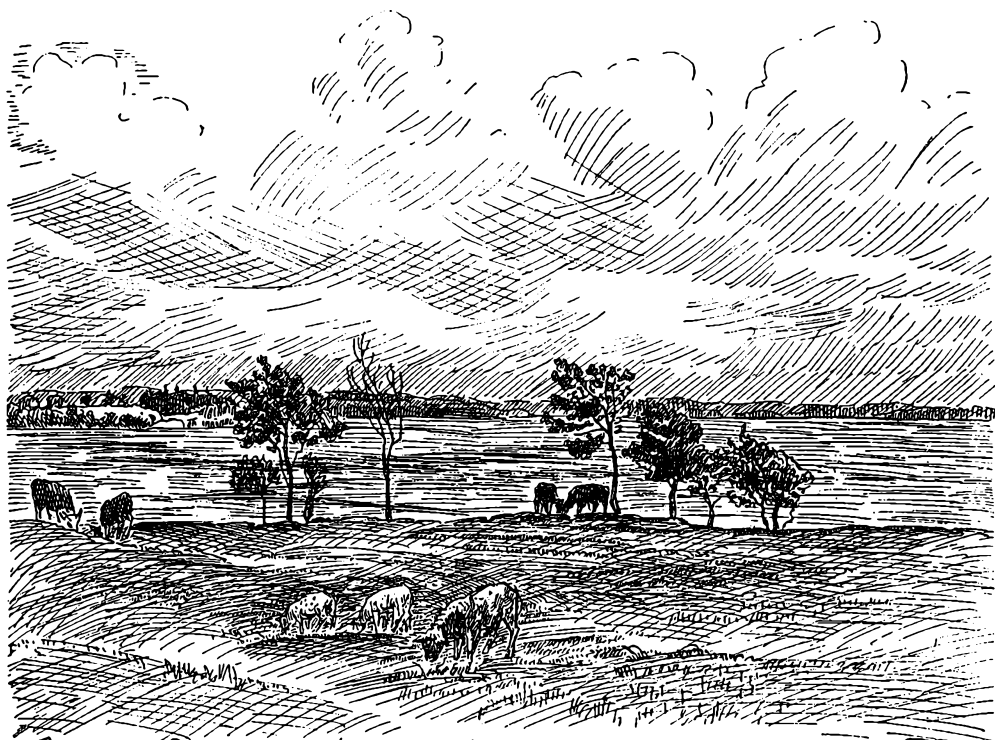
Ruinen er meget smuk; overordentlig malerisk virker den frodige bevoksning, der som en naturlig ramme følger sig omkring de lave, grå og røde mure. Hylden blomstrer mellem mange andre løvtræer omkring den gamle befæstningsmur, ja helt oppe mellem murbrokkerne. Droslen synger i kronen på den vældige ask, som flankerer indgangslågen, og gøgen kukker ude fra engen, hvor forhen søen strakte sit bælte omkring den gamle holm.

Den lille sydlige rest af søen er jo for længst tilgroet, og den større nordlige del begynder det at gå hårdt ud over – stedet er i de sidste tredive år forandret næsten til ukendelighed på grund af bevoksning. Buske, krat og graner har sammensvoret sig mod alt, hvad der engang var smukt her. Før havde søen i al fald *nogen* skønhed, selv om her inden for mands minde bestandig var noget indeklemmt og lummert. Hvor der før var en smule åbent mellem bredden og skovbrynet, er der nu hærskarer af små løvtræer på 4–5 meters højde, og vandet gror mere og mere til langs bredderne med siv og rør. Søen ligner efterhånden en giftsump. Kun fra den 37 m høje, åbne bakke ved dens østbred virker den endnu ret fri og smuk.

Det gør godt at komme ud i det friske pust over det høje, åbne land langs nordsiden af Esrom Sø. Fra den højtliggende Harridshøjgård er udsigten over søen og det mellemliggende landskab med den dejlige forgrund ganske usædvanlig smuk. Fra intet andet sted har jeg fået et så fordelagtigt indtryk af den ellers så kedsommelige sø. I det hele taget er den bedst fra bakkerne ved dens nordbred.¹⁶

Tæt ved denne bred ligger resterne af det berømte *Esrom Kloster*, som nu kun er en enlænget bygning, der ejes af staten, men er udlejet til forskellige private formål. Klosteret oprettedes i den tidlige middelalder, da tætte skove endnu dækkede hele egnen. Det er biskop Eskil, som er dets stifter, men års-

Estrom Sø fra Hørridskøj 27. Mai 1936. A.

tallet for dets oprettelse kendes ikke nøje. Det var dog *til* allerede i midten af det 12. århundrede, og blev hurtigt et af vore mægtigste klostre, moderkloster til en mængde andre, og det rådede over uhyre jordegodser. I det 14. århundrede havde det indtægter fra ikke mindre end 89 sjællandske besiddelser! Og det gik her som så mange andre lignende steder, at den strenge klosterugt slappedes ved den tiltagende rigdom. Og *Broder Rus'* forførelser fik skylden for udskejelserne.

Hans tilsynekomst netop på denne tid var så *commode*, at den uvilkårligt vækker mistanke. Når hellighed forvandles til hedenskab, når kyskheden vakler og bliver til utugt, når nøjsomheden ændres til vellevned og drukken-skab, da er det rart at kunne skaffe fanden til veje og gi' ham skylden!

Broder Rus' tilsynekomst i klosteret ændrede forholdene i en forrygende grad – hvis man altså ikke forveksler årsag med virkning. Han blev kok på stedet, og ved sin kunst kildrede han de hellige mænds ganer. Ham var det, som oven i købet førte kvinder inden for klostermurene – „hvorefter han kom meget i abbedens gunst“, siger krøniken! Men da foruden den behagelige verdslighed både kiv og ondskab holdt deres indtog i klosteret, opdagede en bonde – altså hændelsesvis en udenforstående, som ikke havde del i glæden – at det var selve fanden, som var skyld i det hele. Djævelen måtte altså fordri-

ves, som en *cadeau* til folket, og selve abbeden, i hvis særlige gunst han havde stået så højt, måtte bekvemme sig til i kirken at prædike og mane for Broder Rus, så han forvandlede til en rød hingst og „forsvandt i helvedes vold“. Han kom dog siden, efter krøniken at dømme, på ny så meget til hægterne, at han derfra fór ind i kongen af Engellands datter, af hvem han senere, men først efter stort besvær, blev uddrevet af „en abbed fra Saxenland“.

Fanden har vel for resten aldrig hverken før eller siden kendt til bolignød; når han desuagtet bestandig må flytte, er det, fordi der overalt er brug for ham. Derved får den gamle rad jo efterhånden en hel del synder på sin kappe, mens godtfolk slipper fri for tiltale, hvad der er særdeles bekvemt.

Klosteret bestod endnu efter reformationen, men klosterlivet opløstes dog i 1559, og kirken nedbrødes kort efter. Under Frederik IV blev bygningen ved ryttergodsordningens oprettelse bolig for regimentsskriverne, siden for amtsforvalterne. Derefter benyttedes lokalerne af filialen af Kronborg Amtstue.

Klosteret har oprindeligt dannet et firlænget bygningskompleks, men østre, vestre og nordre fløj er nedbrudte, og tilbage er kun den søndre fløj, som ikke stammer fra klosterets stiftelsestid, men er fra den senere middelalder. Det er en meget smuk bygning i to stokværk af røde munkesten med mærkelige, forskelligtformede blindinger. Den er i det 15. århundrede blevet udvidet med et nyt parti mod øst, som – i al fald set fra haven – ikke går helt i flugt med det ældre, men møder dette i en stump vinkel. Fløjen har senere gennemgået flere forandringer, sidst i 1881–82.

En søn af maleren Niels Skovgaard, Ebbe Skovgaard og hustru, har indrettet størstedelen af bygningen til et børnehjem. De gamle dejlige rum herinde er af mægtige dimensioner, og over det hele løfter sig den kolossale tagkonstruktion af svære egebjælker. Det er den dag i dag en både imponerende og meget smuk bygning til trods for de forandringer, den i tidens løb har undergået, f. eks. at vinduerne i stueetagen er af nyere dato og ude af stilen.

Den unge Skovgaard viser mig rundt i bygningen, blandt andet i de gamle kældre, hvor vi naturligvis opsøger „Broder Rus' kælder“, som vistnok er et tidligere køkkenrum, men med mægtige piller, som bærer de skønne krydshvælvinger. Her er man endnu helt tilbage i den gamle munketid, intet er forandret.¹⁹ Ved den ene væg står en mærkelig jernrist, ca. 2³/₄ alen lang, om hvilken sagnet siger, at Broder Rus blev ristet på den, efter at han var afsløret. Men det er en dårlig idé. Hvem vil tro, at man kan plage selve fanden med hans eget element? Desuden ser dette apparat mere ud til at have været anvendt til at stege kalve og svin på.

Endelig kommer jeg til et landskab, der vækker mig af den døs, som de evindelige idyller har fået mig til at synke hen i. Det sker, da jeg prøver på at

finde broen over den lille *Pandehave Å*, der som før nævnt rinder mellem Villingerøds og Hornebys jorder.

Det var svært at finde stedet; flere gamle folk, som jeg spurgte, kendte ikke noget til broen. Og om sagnet, som sætter kong Volmers ridt i forbindelse med den, havde ingen af dem nogen anelse. Endelig traf jeg en gammel sur bonde-
mand, som kunne udpege mig stedet. Om sagnet nævnede jeg intet, så var hans mund utvivlsomt blevet lukket med syv segl; den var sammenknebet i forvejen.

Jeg nåede broen ad en vej fra Villingerød mod øst over et bakkedrag, som kaldes Kællingebjerg, og kom herfra ned til et sted, hvor der ligger nogle få smårønner, der bærer navnet „Rusland“ – et ord, som åbenbart skal have ned-sættende betydning. Det er et af de mest øde steder, jeg har set, et fuldkom-
men ægte sandflugtslandskab, som tilsyneladende oprindeligt har været helt lyngdækket; dette elendige jordsmon er nu delvis dyrket, men lyngen breder sig bestandig på ny over det i store pletter.

Hvor fattigt og mærkeligt er dette sted ikke lige efter Gurres og Esrom-egnens fede herligheder – men hvor smukt! Den lille å, som knap er to meter bred, lister sig sagtomdigt pludrende af sted gennem et dalføre, hvor en smule fattig engvegetation har fundet tilflugt ved dens bredder.

Hvilken farverigdom over dette ensomme, fattige sted, farver, som man har savnet inde i de rige egne! Enkelte gråpile står langs åløbet og fortsætter et stykke ind over dalsænkningen, men standser pludselig, hvor denne når sand-
bankernes fod. Sorte tørveskruer og enkelte røde unghøveder pranger mod det langstråede, hvidaksede græs i dalen. Strålende tjærenelliker klatrer op ad bakkensiderne, stedmoderblomster, engtidslær, rødbynke, store forsamlinger af gåseurter, ranunkler, blåmunke, kæruld med flagrende faner – alt „ukrudtet“
befinder sig som hjemme i denne ørken! Op ad de skaldede bakker, som skrån-
er ned mod ådalen, klavrer forblæste enebærbuske. Men allerøverst, lige hvor sandflugtslandskabet mærkelig pludseligt går over i de dyrkede marker, står tre gamle, store bøge tæt ved hinanden, aldeles ensomme. De ligner skildvagter på en grænse mellem to fjendtlige lande.

Mest forbavsende virker det allerførste syn ud fra bakkeranden histoppe, når man kommer vestfra og intetanende pludselig skuer ud over de bratte fald med de fattige marker med vejens dybe, sandede hjulspor, som øverst er en veritabel hulvej og siden slynger sine to hvide furer gennem lynghede og usle agre.

Det virker *jysk*, dette landskab, og jeg fristes til at stjæle det fra Sjælland og lægge det over i Fjends herred ved Limfjordens sydside. Ingen ville savne det, de tre-fire rønner, der ligger herude, kunne følge med. For resten må Vorherre vide, hvordan så mange familier kan bjærge føden på dette sted!

Rusland! Det er mærkeligt, at vor almues forestillinger om dette land næsten overalt er den samme. I Hareskovens vestlige del kaldes et særlig øde og afsides terræn „Sibirien“.

I virkeligheden er det et ægte stykke Nordsjælland, og det hænger sammen med det store sandflugtslandskab, som med afbrydelser strakte sig milevidt langs nordkysten fra Helsingør helt til Lynæs. Nu er sandflugtsarealerne så godt som overalt blevet beplantet i en bredere eller smallere bræmme langs kysten. Men dette stykke indland synes at være blevet glemt, ingen har brudt sig om det. Men tæt i nordøst, mellem Hornbæk og Villingebæk, skimter jeg plantagernes granrækker som regimenter af grønsorte soldater i kæmpeformat.

Det er godt, at „Rusland“ er blevet glemt!

Broen over den lille strøm er kun nogle gamle brædder, der er lagt på tværs over et par bjælker, som går fra bred til bred. Hvor gammel den er, ved ingen. Og mon den for øvrigt har været noget videre i brug, siden kong Volmer ved nattetid fór over den med sit spøgelsefølge fra Gurre til Esrom? En nyere bro skal være blevet lagt over åen et lille stykke nordligere; men denne her er utvivlsomt smukkere.¹⁸ Jeg gik naturligvis over den og konstaterede, at den formodentlig endnu kan bære en mand på en hest, især hvis de har stærk fart på. Men helt sikker på dens bærekraft i et sådant tilfælde er jeg ikke; min

pegasus er, en remonte, og jeg tør ikke ride den endnu, men trækker den altid efter mig af frygt for *buck-jumping*. Den græssede ved bredden, mens jeg alene skred over broen.

Ruinen af det gamle *Søborg Slot* ligger blot en halv mils vej vesten for dette sted tæt ved den lille landsby Søborg. Oprindeligt var det biskop Eskil, som her på en ø i Søborg Sø byggede denne borg så stærk, at kongen ikke havde magen til den, den første teglborg i Norden. Den blev hurtigt en torn i øjet på Valdemar I, og da der udbrød stridigheder mellem ham og bispen, bemægtigede han sig simpelt hen borgen – dog først efter en længere belejring – og den kom aldrig mere, så længe den eksisterede, ud af kongernes hænder. Dette hændte i året 1161. Der opstod snart en by nær ved den vigtige borg, og den voksede så stærkt, at den fik købstadsrettigheder, hvilket nævnes i 1270. Borgen, som var landets mægtigste, gemte i årenes løb en mængde berømte fanger inden for sine skumle kældermure, således ærkebispen Jens Grand, som sad her i 20 måneder fra 1294–95, og hvis dramatiske flugt herfra er kendt. Adskillige konger har gæstet stedet, bl. a. boede Erik Menved her hyppigt. Landets berømteste dronning, Margrethe, fødtes her.

Men den stolte borg er for længst sunket i grus, sandsynligvis ligesom Gurre lagt øde under Grevens Fejde; thi efter den tid bliver alt tavst om den – stedet nævnes kun som stenbrud! Og kort efter dens ødelæggelse mister byen sine købstadsrettigheder.

Af det vældige borganlæg, som skylder forskellige perioder sin tilblivelse, er nu kun ubetydelige rester tilbage. Allerede i begyndelsen af det 19. århundrede har privatfolk gravet på stedet, og Frederik VII lod i 1850 foretage omfattende udgravninger, assisteret af tyve mand af hestgarden! Disse sidste undersøgelser blev ved deres diletantiske udførelse skæbnesvangre for stedet og har besværliggjort arkæologernes senere arbejder. Bl. a. lod den ivrige konge den brede og dybe voldgrav helt dække til med fyld fra ruinen, hvorved denne mistede sit karakteristiske præg. Nationalmuseet har senere ved gentagne omhyggelige arbejder bødet på skaden, og det er lykkedes dets folk at fremdrage planen i det virvar af ruinrester, som dækker borgpladsen. Herved konstateredes anlæg på stedet fra tre forskellige tider, idet man fandt fundamentet til et ganske lille, ottekantet kampestenstårn med afrundede hjørner, som må have mindet om Bastrup Stenhus og har været det ældste fæstningsanlæg på stedet; desuden fandtes grundstenene til bisp Eskils langt større borg – som må have været fuldendt før 1161, da Valdemar I indtog den – og endelig en udvidelse af denne, som menes at skrive sig fra Knud VI's tid.

Besøget på slottet var en uhyre skuffelse for mig. Det hele er i årenes løb blevet omdannet til et anlæg med friserede gange; en ring af store træer om-

giver det, andre gror oppe mellem ruinerne, så deres rødder sprænger murresterne fra hinanden. Stakke af nyslået hø stod på plænerne mellem murresterne. Det ligner ikke noget borganlæg, men et sted for folkeforlystelser. Også landskabet omkring stedet har lidt ubodelig skade. Borgpladsen har tidligere været omflydt af vande, men disse er helt forsvundne. På en sten ved indgangen kan man læse følgende: „Fordum omgaves Søborg af Mose og Sø osv.“ Men denne skandale er heldigt blevet repareret ved nogle behjertede mænds indgriben, idet søen ved mange års ihærdigt arbejde er fuldstændig udtørret. Navnene på disse velgørere findes omhyggeligt indhugget på samme sten. Der mangler dog Frederik VII's, for at listen over dem, som har berøvet stedet dets tiltrækning, kunne være komplet.

I muren på den nære *Søborg Kirke* sidder en munkesten, som bærer en lille runeindskrift. Kirkens ældste del er fra det 13. århundrede, og stenens alder passer godt nok; endnu længe efter hin tid var runealfabetet i anvendelse. Heri er intet mærkeligt. Det er indskriftens ordlyd, som i al sin knaphed er af sjældnen art. Der står ikke andet end: „þæn: f. Yrsa“ – det er utvivlsomt „Den fagre Yrsa“, navnet på runeristerens elskede.

Dette er jo så skønt, at vi kunne græde over det – vi, som lever i en tid, hvor „fager“ ikke mere kan siges, og hvor ingen kvinde kan bære navnet Yrsa.

Hvem er han, som i sin elskovskvide ristede disse runer i stenen – og hvordan så hans elskede ud? Han har vel mistet hende. For det er kun tabet og sorgen, som skriver kvad på tre ord, der lever i syv hundrede år.

I kirkens våbenhus er indmuret en runesten på omtrent $\frac{3}{4}$ kvadratmeter, hvis inskription er trukket op med fed, sort oliemaling. Det ser hæsligt ud. – Graveren slog ud med hånden hen imod den og råbte: „Sankta Maria!“ Jeg troede, det var et udbrud af rædsel ved synet; men det viste sig at være indskriftens ordlyd.

Nordøstsjælland's yderste kyst fra Helsingør til Gilleleje er i næsten hele sin udstrækning ødelagt af villaer og sommerhuse. Den er en forværret fortsættelse af strækningen København–Helsingør. For et halvt hundrede år siden var det her ligesom tidligere ved Skagen nogle få kunstnere, som opdagede strandens vilde skønhed, og de slog sig i fred og ro ned i de små fiskerlejer, som skiltes ved lange, øde kyster. Men blandt deres købere og på udstillinger spredte deres billeder kendskab til stederne, og direktører og grosserer fulgte i kunstnernes spor, hvorefter disse flygtede og søgte til andre ørkener. Og endelig kom de sidste dages pengearistokrati, bagere, spækhøkere og grønhandlere. Fra hotellernes spisesale lyder nu jazz og tænders gnidsel, og stranden ligner på en højsommerdag med alle de nøgne, blegrøde kroppe et stykke dobbelt belagt rejemad. Men efterår og vinter står skuepladsens uhyggelige kulisser tilbage, tomme hoteller og forladte villaer glaner med blindede vinduer mod hinanden, i tætte rækker rager de op over de triste steder, hvor ethvert spor af natur er udslettet.

Om denne venden op og ned på tingene har været til det værre eller bedre afhænger af, hvordan man ser på det. Om den har øget eller mindsket stedets tiltrækning synes i høj grad at være en smagssag; thi jo værre her bliver i enkelte folks øjne, jo større masser strømmer til fra anden kant. Ulykkelige udlændinge, som kommer til hovedstaden, undgår aldrig at få disse kyster forevist som det ideale danske landskab, det „typiske Nordsjælland“, hvor eksperter slæber dem rundt mellem de forskellige madsteder.

Men *inden for* denne kyststrækning findes virkelig endnu steder, hvor man kan søge hen og i fred glæde sig over det idylliske landskab. Dette gælder således småsøerne inden for *Hellebæk*, som ligger på række langs kysten bag skovenes læ; især er der smukt ved den vestligste af dem, Bøgeholm Sø, når man ser den fra det 25 m høje punkt ved dens østside. Også inde bag *Ellekilde* ser man fra den 41 m høje banke ud over et prægtigt stykke bondeland, mod syd helt ned til Horserød og mod vest til Klosterris Hegn.

Smukkeste af alt her er den sydlige udkant af *Hornbæk Plantage* på et sted, hvor nogle mægtige skovfyrre danner brynet ud mod det åbne land, som i blide

Hornbæk Plantage — 28. Mai 1936.

F.

fjerntoner strækker sig milevidt bag forgrunden af fyrrenes pragtfuldt formede, forblæste kæmpestammer. Plantagen har haft til opgave at dæmpe sandflugten fra kysten; og nu ser man herfra ind over frodige muldjorder bag dens brede bræmme.

En ejendommelighed på stedet vakte min opmærksomhed. De store fyrres stammer her på plantagens sydside synes stedvis at være begravet alendybtt i sand – det ser ud, som om de har haft en lille privat sandflugt over deres rødder, så stammerne uden overgang rammer den sandede overflade. Og det synes, som om dette først kan være hændt, efter at træerne allerede har nået en betydelig alder. Men hvorfra er dette sand kommet fygende?

Stedet er et af de ejendommeligste og skønneste inden for hele denne kyst.

Men i øvrigt er hele den del af Hornbæk Plantage, hvor skovfyrren er herskende, i sin art en af de prægtigste i vort land. Langs stranden på de lavere steder findes en „troldekov“ med sært forvredne former og med en herlig skovbund af lyng, rensdyrlav og revling. I modsætning hertil når fyrrene på den indre, højereliggende del en kraft og frodighed som ikke mange andre steder i landet, og under dem trives et krat, hvor eg, røn, småbøg, hassel og enebær gror i broget forvirring, mens bunden dækkes af blåbær og tyttebær, og frodige kaprifolier slynger sig op ad de svære stammer. Det er en såre for-

tjenstfuld handling af Dansk Naturfredningsforening, at den har fået denne gamle fyrreskov fredlyst, efter at den i årevis har været truet og øksen bogstavelig talt har ligget ved dens rod.

Det var her på kysten mellem Hornbæk og Villingerød, at hin dramatiske begivenhed fandt sted den 19. november 1774, da den skotske skude „Nelly & Isabell“ strandede her og hele dens seks mand store besætning skylledes over bord og omkom i broddet på kaptajnen nær, som reddedes af otte fiskere fra Hornbæk, efter at disse havde gjort mange forgæves forsøg på at bjærge hele besætningen. Blandt de mange begivenheder af lignende art, som beboerne af denne kyst har oplevet, blev denne den berømteste på grund af det indtryk, den gjorde på Johannes Ewald, som digtede „Fiskerne“ med denne tildragelse som hovedmotiv.

Under førsteopførelsen af stykket på Det kongelige Teater var der en lille gruppe tilskuere, som fremfor alle andre tiltrak sig opmærksomheden. Det var fem af redningsmændene fra Hornbæk, som overværede opførelsen. Teaterchef Warnstedts søster, grevinde Schulin, fortæller herom: „Midt imellem de pyntede damer i de oplyste loger så man lige over for scenen de fem gode fiskere i deres simple brune dragter med kortklippet hår på engelsk manér og alle med det beskedneste væsen, alle med de prægtigste fysiognomier.“

Det har nok været drøjt for de brave redningsmænd at blive fikseret af det nysgerrige publikum og ikke mindst at skulle fordøje de besynderlige ting, som foregik på scenen. Disse jævne folk, for hvem det har været noget fuldkommen naturligt at komme nødstedte fæller til hjælp, må have haft svært ved at genkende sig selv og begivenhederne på deres hjemlige strand, således som de har afspejlet sig i Ewalds romantiske sind. Jeg vil tro, at de har haft det hedt under deres tykke brune tøj. Men det er heltens almindelige skæbne, at hyldest bringer ham til at svede.

Dette yderste, nordøstlige Sjælland rummer en meget blandet befolkning. Det gælder ikke mindst fiskerne, hvad enhver nogenlunde omhyggelig iagttagelse vil kunne se.

Alle disse fiskerlejer må være opstået forholdsvis sent. Gilleleje nævnes overhovedet ikke før omkring år 1500; men gennem hele det 16. århundrede får de alle en stærk tilvækst, hvilket falder temmelig nøje sammen med sildefiskeriets tilbagegang i Øresund. Allerede 1577 har Gillelejefolkene fået deres egen præst – som ganske vist lever elendigt af sit embede.

Der siges i beretninger fra hin tid altid „bønderne på Gilleleje“; man brugte dengang næsten aldrig ordet fisker, men de var af næringsvej rene og skære fiskere og havde ikke andet at leve af end søen. År 1580 følger en pludselig,

voldsom opgang for Gilleleje, og her nævnes to år senere ikke mindre end 70 fiskerboliger. Men de folk, som øger indbyggerantallet, er strømmet til alle vegne fra, og de danner ikke altid den ædleste tilvækst. I et kongebrev fra 1580 står der følgende: „... saa at undertiden kommer Manddrabere og andre Landløbere, som for deres Misgærninger rømmer fra et Sted til et andet, og tilkøber dem en Part af et Hus og sig siden dér paa Fiskerlejerne underholder.“

Læg mærke til nogle navne på folk fra stedet i disse tider: Laurits Skaaning, Jens Jyde, Rasmus Fyenbo, Peder Skagbo, Jep Odsing (fra Odsherred), Niels Aabo, Jens Vendelbo osv. Det er fremmede til hobe. Og den gamle befolkning ser sig efterhånden gal på alle disse nye elementer, som kommer og tager pladsen op. De rager i klammeri med dem og giver dem af og til nogle sikkert velfortjente tærsk, således som når det meldes, at: „Rasmus boende paa Gilleleje, for han slog Peder Jyde sammesteds med et Træ nogle tørre Hug, David Nielsen, for han slog Jep Skaaning sammensteds nogen tørre Hug, og Jens Willumsen, for han slog Jens Vendelbo nogen tørre Hug, disse Mænd bødede hver 1½ Mark.“

Der skal skarp lud til skurvede hoveder, og stodderne har taget tærskene; men de har ikke ladet sig fordrive, ikke i de gode tider i al fald! Men allerede 1610 er den gyldne tid forbi, uden at man kan påvise grunden, og i de følgende år synes forarmelsen at være fuldstændig i så godt som alle disse lejer. I 1632 er i Gilleleje af 80 fiskerhuse de 53 „øde“. Svenskekrigen øger snart efter jammeren og nøden, befolkningen stjæler og bliver krybskytter for at bjærge livet – hvad der er en meget problematisk levevej i hine tider. En mand, som har nedlagt et rådyr, „skal hænge“ – men bliver mærkeligt nok benådet, hvad der kan tjene til at vise nødstilstanden.

Men fra midten af det 18. århundrede tager alle disse fiskerlejer på ny et stærkt opsving. Da er det atter helt nye slægter, som træder til; en fornyet stærk indvandring må have fundet sted, og med denne følger en anden udvikling. Men med freden mellem de forskellige lejer indbyrdes blev det ved at være så som så. De kendte naturligtvis kun hinanden under nedsættende øgenavne: „Rotterne“ i Hornbæk havde til naboer „Kattene“ i Ålsgårde; i Villingebæk boede „Hannerne“ og i Gilleleje „Kineserne“. Rågelejefolkene, som oprindeligt havde boet ved Ålsgårde, hvor deres boplads hed „Ræveleje“, blev fordrevet herfra af svenskerne i 1658–60 og flygtede til Gilleleje, hvor de imidlertid fik en så ublid modtagelse, at de flygtede videre og grundlagde Rågeleje.

Mellem „Rotterakket“ i Hornbæk og „Katterakket“ i Ålsgårde stod det særlig slemt til. Men „Rotterne“ var indehavere af både kirken, kirkegården og kroen, og „Kattene“ nødtes til at søge derhen før eller senere – om ikke før, så når en Ålsgårdemand døde og skulle i jorden. Så blev hans kiste stillet på fire

C. N.

1935.

FISKER CARL NIELSEN . 75 AR
GILLELEJE

stænger, og strandlangs vandrede „Kattene“, to og to ad gangen, med deres byrde til Hornbæk Kirkegård. Efter begravelsen drak man på kroen, sådan som skik var; og man skulle blive „ruset“, ellers var festen mislykket.

Helt langt inde i landet meldes der om avind også mellem bondebyerne: således lå „Nordbasserne“ i Tikøb og Asminderød i strid med „Sydbasserne“ fra egnene om Karlebo og Grønholt; de udkæmpede drabelige slag i Niverød Kro.

Fiskerlejerne havde i øvrigt i ældre tid såre lidt med bønderbyerne at skaffe, blandt andet fordi samkvemmet hindredes af elendige, trælse sandveje.

Men disse hindringer er for længst bortryddede, fortrinlige veje forbinder by med by, stridsøksen er dybt begravet i sandet, og alle uoverensstemmelser er glemte. End ikke et eneste af de gamle øgenavne huskes mere herude. Katte og rotter, ræve, haner og kinesere har uden smålige hensyn til biologien giftet sig med hinanden på kryds og tværs.

Midt imellem de to smukke, fremspringende klinter ved det 40 m høje Nakkehoved og det 33 m høje Gilbjerg Hoved ligger Sjællands nordligste by, *Gilleleje*. Dens gamle præg af fiskerleje er så godt som helt udslettet af moderne bebyggelse. Men blandt dens fiskere, især mellem de gamle, findes endnu prægtige, vaskeægte typer, folk som har levet med i det gamle, hårde fiskerliv på stedet, da her endnu ingen havn fandtes og de store sejlbåde efter en altid besværlig og ofte livsfarlig landing på selve kysten måtte hales højt op på sandstranden for at være i sikkerhed under højvande og pålandsstorm.

Jeg kom til Gilleleje en aftenstund og gik ned til havnen, hvor jeg nemt fandt den bæk, hvor fiskerne holder „børs“ og drøfter dagens begivenheder. Jeg faldt i snak med dem, og under denne, hvor der efterhånden kom flere og flere til, udvalgte jeg i stilhed et par af de bedste, som jeg satte stævne den næste dag i deres hjem efter at have fået lov til at tegne dem.

Den første, som jeg dagen efter besøgte, var den 75-årige Carl Nielsen, som er en udpræget dansk type. Han er en lille væver og adræt mand, meget blond, og så sirlig og net, som om han kunne være en Kertemindfisker. Han er et usædvanlig raskt hoved af en mand på hans alder, overordentlig venlig, men samtidig rapmundet og selvsikker. Han kender intet som helst til sine bysbørns historie – og det samme gælder alle dem af hans fæller, jeg talte med – bortset fra dette, at han nok har hørt, at der engang skal være indvandret en mængde svenske fiskere hertil. Men han mener, at det ikke længere på nogen vis præger befolkningen.

Heri har han uret. Hvad mener man, når man ser tegningen af den anden mand fra stedet, den 80-årige kæmpe Martin Nielsen? Hans store, mærkeligt formede hoved med de kraftige ansigtstræk og hans sværlemmede, høje skikkelse virkede fremmedartet mellem de andre fiskere, jeg så; ingen af dem

havde træk tilfælles med ham, ingen var af hans dimensioner. Og så er han endda utvivlsomt skrumpet ind med årene, han må have haft en ganske anden rejsning for blot tyve år siden. Han virker fuldstændig som en vestkystsvensker, en fisker fra Hallands strand.

Han er et herligt menneske, det er mig en glæde at tale med ham, ja blot at være i stue med og sidde og se på ham. Jeg har sjældent mødt en mand med et mere myndigt væsen og samtidig så blid og elskelig. Han er en af dem, som har været med i det farlige og besværlige liv herude, længe før lejet fik sin havn, og mangen gang er han landet på den åbne strand i rygende pålandsstorm ved efterårs- og vintertid. Selv har han prøvet mangt og meget, og adskillige ulykker har han været vidne til, således i hans yngre år da en af hans brødre og en fætter samtidig druknede under forsøg på at lande i en nordvestkuling med svær sø. De to gik ned i broddet, da båden kæntrede ved en revle, mens en tredje, som var med dem, reddede sig op og kom ridende ind på bådens køl gennem brændingen. Da var broderen kun 18 år gammel.

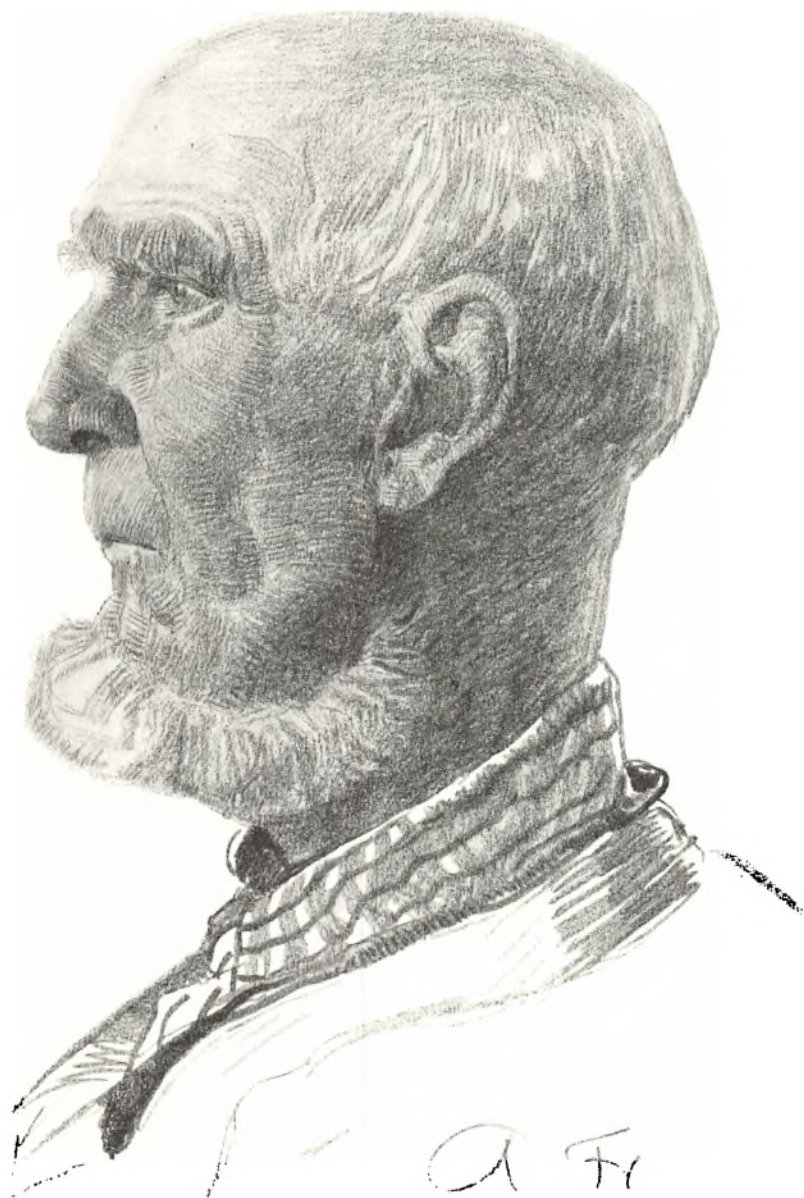
Men hvor dette skarpe, groftformede ansigt med de glimtende øjne, som har set så meget af livets alvor, dog endnu kan tindre af munterhed! Der blev ligesom solskin i stuen, når han sagde en af sine små, stiltfærdige morsomheder. Så strålede hans ansigt, øjnene skinnede, og den ellers strenge, sammenknebnede mund åbnede sig i et vældigt smil.

„Jeg har desværre kun et eneste barn, en søn,“ sagde han, „og det viste sig jo snart, at han ikke kunne tåle søen, så han kom ikke til at følge i *mit* kølvand. Så blev han postbud – for landjorden kan han jo da tåle! Og nu bor jeg hos ham og hans flinke kone, der begge to er så gode og rare imod mig. Men det allerbedste er, at han har fået hele otte børn – så dér har han rigtignok været meget dygtigere end mig! Og hvor er’et dejligt med alle de unger, det kan skam få tiden til at gå!“

Og så slog han munden vidt op i et stort, tavst smil – ligesom „Skarpheðinn med den tavse latter“, tænkte jeg – og lange, fine rynker bredte sig fra øjenkrogene over hele det store hoved.

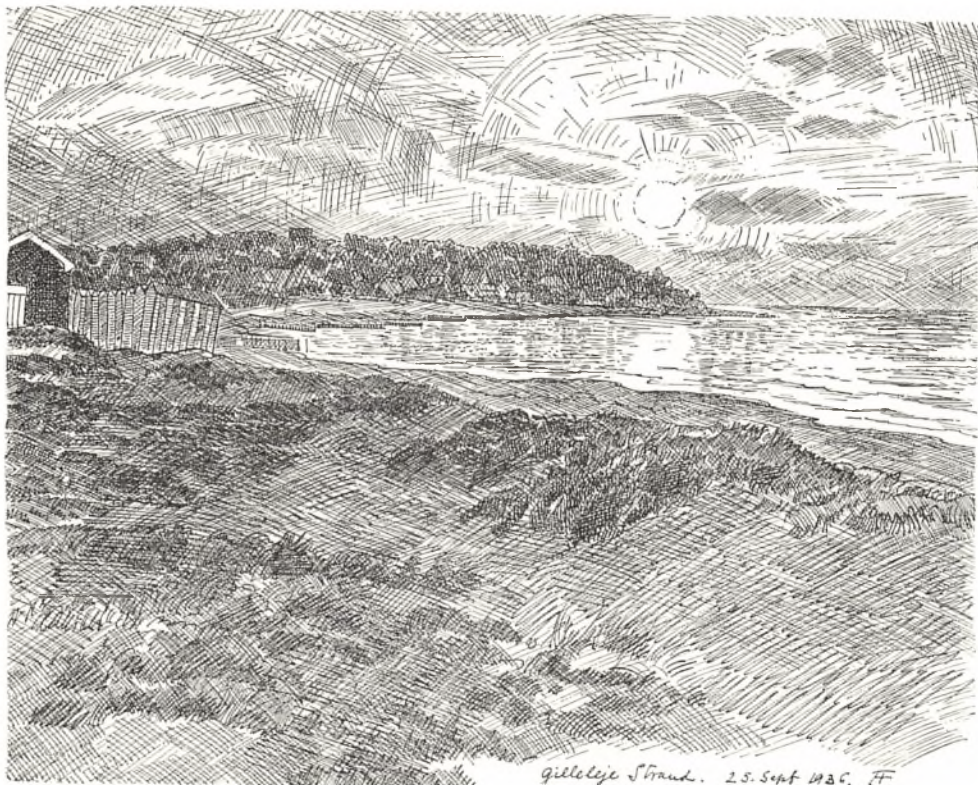
Han nærer ligesom alle gamle fiskere megen despekt for den yngre generation inden for faget på grund af dens relative udygtighed til alt skibmandsarbejde. „Nu kan man jo naturligvis købe alting færdigt, mens *vi* selv måtte lave det; men no’et skidt er’et. Og ingen af de unge kan selv reparere grejerne, når der går bræk på dem. Så kommer de til mig for at få lavet dem i stand.“

Denne gamling, som endnu ikke bruger briller, sidder og laver de fineste sildenet med masker, som var det en knipling. Det er hans trøst, at han har dette arbejde, det får tiden til at glide, når børnene ikke er hos ham. Han har lavet så mange af disse net, at man tror, de må kunne dække flere tønder land. Det er en optimists arbejde. Han regner vel med, at sildestimerne, der er i be-

1935.

**FISKER MARTIN NIELSEN . 79 ÅR
GILLELEJE**

standig aftagende i vore farvande ligesom rødspætterne, atter vil indfinde sig ad åre. Thi nu om dage ser det dårligt ud med fangsten, fiskene bliver borte, og fiskerne går på land og bliver værter for „landliggerne“; de flytter om sommeren ud af deres boliger for at gøre plads og bor selv mange gange i udhusene – hvor de for resten kan have det lige så komfortabelt som forhen i deres snævre køjerum på søen. Og eftersom disse gæster snart optræder i større skarer på kysten end sildene uden for den, har de reddet fiskernes økonomi. Ingen klager heller over denne ændring af tilstanden, thi man kan nu en langt større tid af året vandre rundt i de broderede morgensko og ryge sin pipe. Man behøver ikke engang at tilvirke net til denne form for fangst, byboerne går af sig selv direkte i hyttefadene.

Da jeg træder ud af den gamles stue, hvor alt endnu har mindet mig om livet i hans ungdom, og kommer ud i byen, er det som pludselig at blive rykket et par menneskealdrer frem i tiden. Det vrirler af ungdom på veje og i stræder, en solbrunet, herlig slægt, som har hentet sig sundhed ved den vide strand. Det er ikke nemt at være konsekvent og stadig jamre over, at en gammel kultur går til grunde sammen med de maleriske boliger, når man ser, hvad vi har fået i stedet!

Lige imod mig kommer et næsten nøgent pigebarn på 17–18 år jollende hen ad gaden. I en snor foran hende hopper en hvid ged, som har meget mere travlt end hun og haler hende efter sig i kåde bukkespring, og pigen hopper efter og synger af fuld hals. Geden bræger ellevild. Det er faun og nymfe midt på byens gade, vandret ind lige fra urskoven! Og langs stranden leger hærskarer af ungdom solbelyst i det varme sand. Hvor smukke de er alle sammen, disse prægtige, slanke bronzedrenge med lemmernes senefletninger og de spillende rygmuskler! Og disse piger, hvis museglatte hud har fået lød af sol og sommervind og saltvand. Her henter de sundhed nok for hele det lange år inde i byerne.

Og her møder jeg hende, selve „Strøget“s lille fe, *københavnnerinden* i al hendes glans og herlighed flyttet ud i naturen – hun, som ikke har sin mæge nogetsteds i verden, sød og uskyldig som en eventyrprinsesse, hun, som uden at være smuk er jordens yndigste væsen. Her henter hun al den styrke og sundhed, som skal lyse på vore gader hele den grå og triste vinter igennem, så solen stadig kan skinne for os og selv den sureste hverdag blive skøn.

Her går hun sejrende hen ad vejen lige imod mig. Men jeg vil væbne mig imod hende og siger til mig selv: øjnene sidder lidt for langt fra hinanden, næsen er en smule for kort, munden alt for truttet. Men det nytter ikke, for øjnene er som to strålende stjerner, næsen er et lille mirakel af lune og finhed, og læberne – de kan heller ikke beskrives.

Og jeg viger stille til side for hende og tilbeder hende. For hun er som et undergørende helgenbillede, og jeg tror på hendes magt.

Om aftenen ved solfaldstid går jeg langs stranden mod vest i retning af Gilbjerg Hoved. Ingen mennesker færdes hernede, jeg er fuldkommen ene på en øde kyst. I øst ser jeg de høje klintefremspring ved Nakkehoved med dets fyr, mod vest det store huk ud i havet ved Gilbjerg Hoved, Sjællands nordligste punkt. Endnu er hernede bevaret en lille ørkenstribе med lave flyvesandsklitter uden for de høje klinter, hvor hist og her et lille skovbryn luder ud over kammen. Hernede er kun klitternes døde sand, marehalm og hav.

Solen er tæt over horisonten i nordvest, nær sin nedgang. Der står en ildpæl af dens spejling ned i havet – den rammer havstokken lige ved mig. Ingen brise kruser vandet, der er havbleg til alle sider. Yderst mod øst løfter sig højderne ved Hornbæk med de sorte fyrreskove mod den disede aftenhimmel. Langt ude i nord rager Kullens blåviolette masser op af det blege hav. Ikke en lyd høres uden det sagte skvalp af dønningen med drat mod sand og sten. Tre lange røgaler fra usynlige dampere ligger ubevægelige over hinanden lavt i horisonten som parallelle fønskyer; jeg ser dem i over en time, uden at de synes at ændre form. Ikke et eneste fartøj på den uendelige flade.

A. F. G.

DEN LILLE KØBENHAVNERINDE, FRØKEN KONGSBØL

Nu kommer der pludselig to stenpikkere og laver ståhej omkring mig, skønt jeg har siddet så stille og fredeligt og slet ikke tænkt på at genere hverken dem eller deres unger. De skvætter ad mig og taler et sprog, som ikke kan refereres, vipper med halerne og er så oprørte, som om verden ikke skulle stå til påske.

Og så er der jo ikke andet for, end at jeg må gå.

Ved den gamle sandflugtskyst

Man kunne udvide denne overskrift til at gælde hele strækningen fra Helsingør til Lynæs og videre over Isefjordens indløb til Rørvig og ikke blot som i det følgende lade den gælde for egnene mellem Rågeleje og Asserbo. Der findes da for øvrigt den dag i dag langs Nordsjællands kyster endnu så meget af det urolige stof, der ligger til grund for betegnelsen, om end i bastet og bunden skikkelse, at om hver eneste bolig i by og på land i Danmark havde sandstrøede gulve, ville man kunne hente forsyninger her hver dag år efter år uden nogen sinde at spore det mindste svind i beholdningen.

Plantør Brüel siger i Sandflugten i Nordsjælland, at der i ældre tider fandtes flyvesandsstrækninger på hele den ovenfor nævnte kyst. Endnu så sent som i 1817 omtales sandflugt ved *Lappen* nord for Helsingør. Hundrede år tidligere nævnes sandflugt ved *Ellekilde* og – i langt større udstrækning – ved *Hornbæk*. Ved *Gilleleje* synes sandflugten at have været på sit højeste i 1777. Men allerede i 1583 omtales *Tisvilde* sandflugt, og i 1550 berettes, at sandet er nået helt ind til *Tibirke* efter at have overfløjet en strækning på 6.000 meter. Allertidligst hører vi om den store *Asserbo* sandflugt, der må være begyndt allerede omkring 1517 – den første katastrofe i sin art, som vi har efterretning om på Sjælland.

Også Odsherred har jo været godt med; thi næst efter partiet omkring *Tisvildeegnen*, er flyvesandsstrækningen nordvest for *Rørvig* den største langs hele kysten. Men denne er sikkert af forholdsvis ung alder.

Gennem mere end et par århundreder hører man bestandig om denne plage, dels gennem bøndernes jammer, når deres marker lægges øde, dels gennem kommissionsberetninger. Fra *Tibirke* og *Tisvilde* sogne kommer de første klager i slutningen af det 16. århundrede. Sandet lægger sig i bjerge „over de højeste trætoppe“. I begyndelsen af det 18. århundrede er kirken i *Tisvilde* næsten skjult bag et 13 alen højt sandbjerg, og på grund af bøndernes forarmelse har præstekaldet måttet opgives og lægges ind under *Vejby*. Sandflugten medfører, at *Arresø* går over sine bredder og oversvømmer store arealer af *Tibirke* og *Tisvilde* sogne. En beretning siger, at „i de yngre Tider, og saa vidt endnu gamle Folk er vitterligt, er ødelagt og tilstoppet en af Naturen dannet *Aa* (*Bydinge Å*), som udløb af den store *Arresø* og faldt i *Stranden* ved *Osebro*, og ødelagde derved to *Vandmøller*. En *Del* af *Sanden* har og kastet sig i store *Mængder* ud i *Arresø*, ruineret en *del Underskov*, som stod ved *Sø-kanten*, og saaledes opfyldt *Søen*, at gamle *Mænd* véd at erindre sig de *Steder*,

hvor i deres Ungdom (ca. 1680) var dybt klart Vand, men nu fast Land“. – Her får man yderligere oplysning om, at „Sandene ødelagde ganske en i fordums Tider skjøn Kirkeby, *Tibirke* kaldet, hvis Jorder og Enge næsten undergik, saavel som de fleste af Gaardene i Byen. Indbyggerne maatte retirere sig og anlægge Byen paa et andet Sted, noget derfra nærmere *Tisvilde*“.

Til *Tisvilde* må sandflugtens ødelæggelser som før nævnt først være nået noget senere end til *Tibirke*. Men i 1641 får dog alle byens gårde afslag i skatterne på grund af sandets hærgninger på deres jorder.

For *Asserbos* vedkommende er ulykkerne begyndt langt tidligere. Præsten Holm skriver i 1717 om en beretning, som på den tid er fundet i gårdmand Hans Hansens efterladte bo i *Tibirke*. Denne skrivelse rummer et sagn, som skal forklare årsagen til sandflugtens opståen, og som fortæller, at en grumme havtyr er kommet op af stranden og har indladt sig i slagsmål med bøndernes kvæg, hvorved tyren rodede grunden op med sine klove, så sandet blev lagt blot og stormen førte det ind fra kysten og ødelagde landet vidt og bredt. Interessantere end dette sagn er beretningen om selve ødelæggelserne, der her synes at have kulmineret allerede omkring år 1600. Bonden skriver blandt andet:

„Hvad Skade og hvor vidt denne Drivsand har gjort, er forunderlig. Først haver den ødelagt Egeskoven, som gik fra Stranden til Arresø, der var 2 Mile omkring; dernæst ødelagde den Fjerdeparten af Bøgelunden, dernæst *Asserbo Slot* og Ladegaard med sin Herlighed, dernæst en Bondeby *Thorup*, som var 16 Gaarde udi, og *Salbo Leje*, som bestod af 24 Huse og Boliger, og endelig driver samme Sand nu ind i *Tibirke Sogn* og By og haver ødelagt de fjerde Parter af Ager og Enge, og haver begyndt nu at drive fast til *Tisvilde Byes* Marker. – *Asserbo Slot* og Herregaard haver ligget midt imellem Arresø og Stranden og var et lidet, dejligt Herresæde, formedelst den gyldne, grønne Egeskov, der var paa de 3 Sider; paa den fjerde (var) en lystig Bøgelund, som kaldtes Jomfruskoven. Den sidste Mand, som levede paa *Asserbo*, maatte for 130 Aar siden flytte derfra for Sandflugtens Skyld til Vester-Jylland, og strax da han kommer dertil, begynder Sandet i Sandbankerne samme Steds at rive sig løs og tage Overhaand.“

Det ser næsten ud, som om *Asserbomanden* har smittet den jyske vesteregn, hvor han er flygtet hen.

Vi får af Hans Hansens beretning et fortrinligt billede af egnen før ødelæggelsen og af udviklingen i denne. Hele landet mellem Arresø og havet har været dækket af egeskov. Først er denne, siden bøgeskoven lagt øde, dernæst *Asserbo Slot* og Ladegård, og derefter kommer turen til bønderbyerne. Disse egne, som forhen var så frugtbare, at man kaldte dem et „Kanaans Land“, blev i tiden fra ca. 1500–1700 for største delen forvandlet til en sandørken.

Morsomt nok får vi af samme beretning at vide, at sandflugten på Sjælland optræder omtrent samtidig med den jyske sandflugt, hvis første fremkomst vi kender fra stedlige beretninger. Og årsagen har utvivlsomt også her været den samme som i Jylland, nemlig beboernes angreb på strandskovene, på klitternes naturlige buskvækster og øvrige vegetation.

Omkring 1650 begynder bønderne selv at forlange foranstaltninger mod sandets hærgninger; men først 1703 nedsættes en kommission til bedømmelse af tilstanden, og en ny følger i 1720. På grundlag af, hvad disse kommissioner kunne berette om tilstandene i Tibirke og Tisvilde, kundgjorde man, at da det nu blev „paa høje Tid at faa denne Sandflugt ved Guds Hjælp hæmmet, saa bestemte Frederik IV sig til at sætte den sine Grændser“. Otte år efter(!) blev 100 soldater med materialvogne sendt derop for at rykke i marken mod elementerne, naturligvis under „sagkyndig“ ledelse. Men det er til at begynde med værre end en kamp mod vejrmøller. Alle de velmente forsøg på at komme de skadelige virkninger til livs, som følger i havtyrens spor, strander på ukyndighed. Man dækker store arealer med tang, sætter risgærder og bygger stendiger, og man sår i tusindvis af sækkefulde af fyrrefrø, alt sammen – især det sidste – med sørgelig udgang. Med frøene går det næsten overalt således som indberettet i 1793 om Tisvilde flyvesand, at „ikke et eneste Træ deraf er

bleven ved Magt“. Sandet vedbliver de fleste steder at være det stærkeste, det kommer bestandig ovenpå i kampen – lige til slutningen af det 18. århundrede, da professor Viborg, som havde med dæmpningen af den *jyske* sandflugt at gøre og havde hentet sine erfaringer dér, foreslår, at man skal beplante havklitterne med klittag og marehalm, før man planter trævækster inden for disse. Derved ramte man ondet i roden, selve arnestedet, som leverer materialet i ubegrænset mængde. Det er i øvrigt den fremgangsmåde, som anvendes den dag i dag, og som har stået sin prøve igennem halvandet hundrede år.

De første forsøg på Sjælland i 1792–93 havde den følge, at man allerede 25 år efter kunne melde om de med klittag behandlede arealer, at „Sandene ere nu gode“, det vil sige, at sandflugten på disse steder nu i hovedsagen er dæmpet.

Men foruden sandflugten har plantningen bestandig haft en arg fjende i det barske nordvestkystklima, og eksperimenterne med, hvilke træsorter der bedst kunne modstå dette og trives i den magre bund, har varet næsten lige til vore dage. Det er beundringsværdigt, hvad forstmændene her endelig har nået på de store sandflugtsarealer, hvor Hornbæk Plantage og de to vældige plantninger Tisvilde Hegn og Melby Overdrev er blevet til.

Ved Tisvilde rejstes i 1738 et monument over tyskeren Johan Ulrich Röhl, som allerede i 1724 var gået løs på selve sandflugten med Frederik IV's soldater. Som et mindesmærke over selve *kampen* mellem elementerne og skovens vækster står blandt andet den prægtige Troldeskov i Tisvilde Hegn, i sin art et af de mærkeligste steder i landet.

Den kanal, som blev gravet i 1717–19 tværs over tangen mellem Arresø og Roskilde Fjord syd for Vinderød Bakke, var et kæmpearbejde, som standsede ulykkerne ved Arresøs oversvømmelser, efter at dennes naturlige afløb var blevet tilstoppet. Dette arbejde udførtes også af soldater, som lå „im Campement bey Arresø“ og bestod af ikke mindre end 500 menige, 4 trommeslagere, 24 underofficerer og 8 officerer samt 100 svenske krigsfanger. Man undres lidt over, hvilken rolle trommeslagerne har spillet ved vandstandens sænkning! – Her på dette sted ligger nu den smukke Frederiksværk by, hvor de classenske bølgeplantninger løfter sig fra skrænterne langs det brede vandløb.

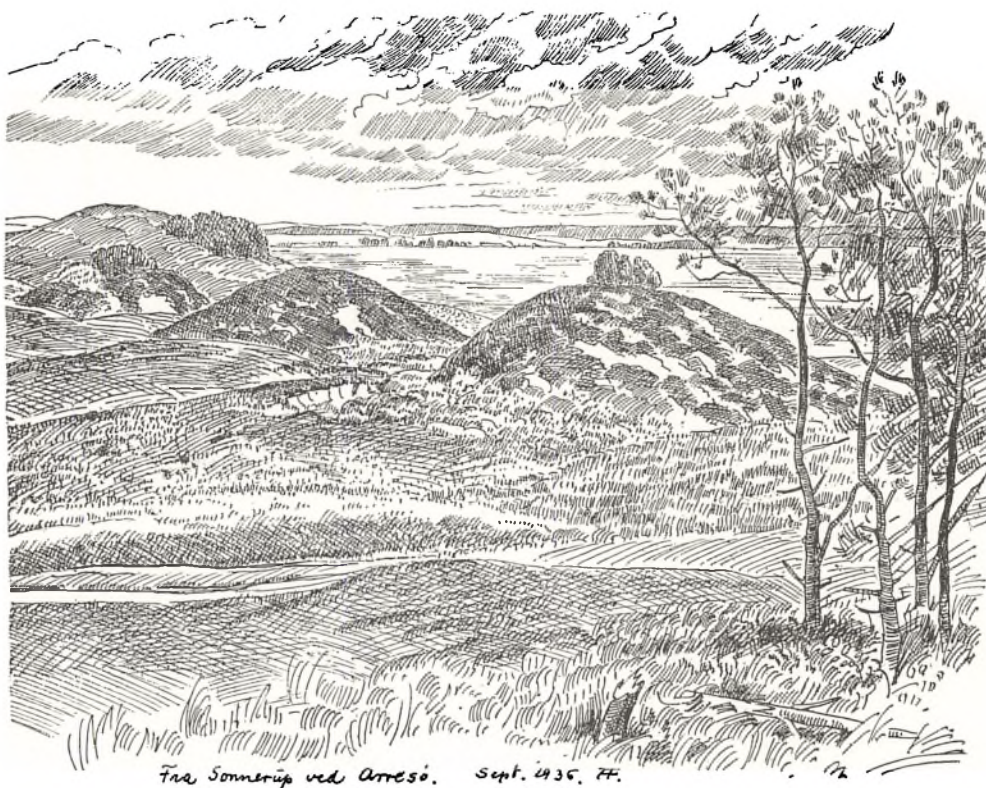
Der er næsten *for* yndigt her! Turen ad stien langs den berømte „å“ kan avle selvmordstanker. Men her findes vistnok alt, hvad den jævne turist fordrer af ingredienser for at tro sig lykkelig, og turen langs kanalen til Arresødal og tilbage er tilstrækkelig til at give ham appetit til et måltid i den idylliske kro på det lige så idylliske torv. Bøg, el og skovfyr overskygger stierne på de stejle skrænter og luder med deres kroner ud over den ikke alt for klare, dovent glidende strøm, der har små bitte, søde bådebroer langs sine bredder. Jeg får her samme fornemmelse af lammelse over for denne drivende senti-

mentalitet som på sommeraftner ved Frederiksborgsøens bredder, når dens lunkne vande er spækket med robåde, som plasker rundt om slottet, hver af dem med *sin* grammofon i virksomhed – negermelodi og solnedgang.

Landskabet på resten af tangen syd for Frederiksværk er af en helt anden art og giver oprejsning for, hvad man har gennemgået i byens nærhed. Fra den 70 m store *Maglehøj* straks syd for byen overskuer man et af Nordsjællands smukkeste landskaber, friskt og herligt. Næsten hele Arresø ses herfra, hele den nordlige del af Roskilde Fjord og Horns herreds skove. Også fra højderne på Kirkestien er udsigten prægtig, især mod vest.

Men endnu bedre end disse steder er de vistnok ganske ukendte højdedrag nede ved *Sonnerup*, ganske nær Arresøs bred. Stedet findes tæt sydøst for byen og består af et par mærkelige bratte, isolerede knuder, af hvilke den største hedder *Dragebjerg* og er ubevokset; den noget lavere og bredere kaldes *Udbjerg* og er dækket af skov.

Intet andet sted har man en så fremragende udsigt over Arresø som fra *Dragebjerg*. Forskellige forfattere, således Galschiøt, omtaler denne sø som „stor, men kedelig“. Hvor fejlagtigt at kalde den kedelig! Den er herlig. Ved sin mægtighed og sine smukke bredder giver den landskabet heroppe det stor-slåede, åbne præg, som det ellers ville savne, og uden hvilket det de fleste

Fra Sonnerup ved Arresø. Sept. 1935. 76.

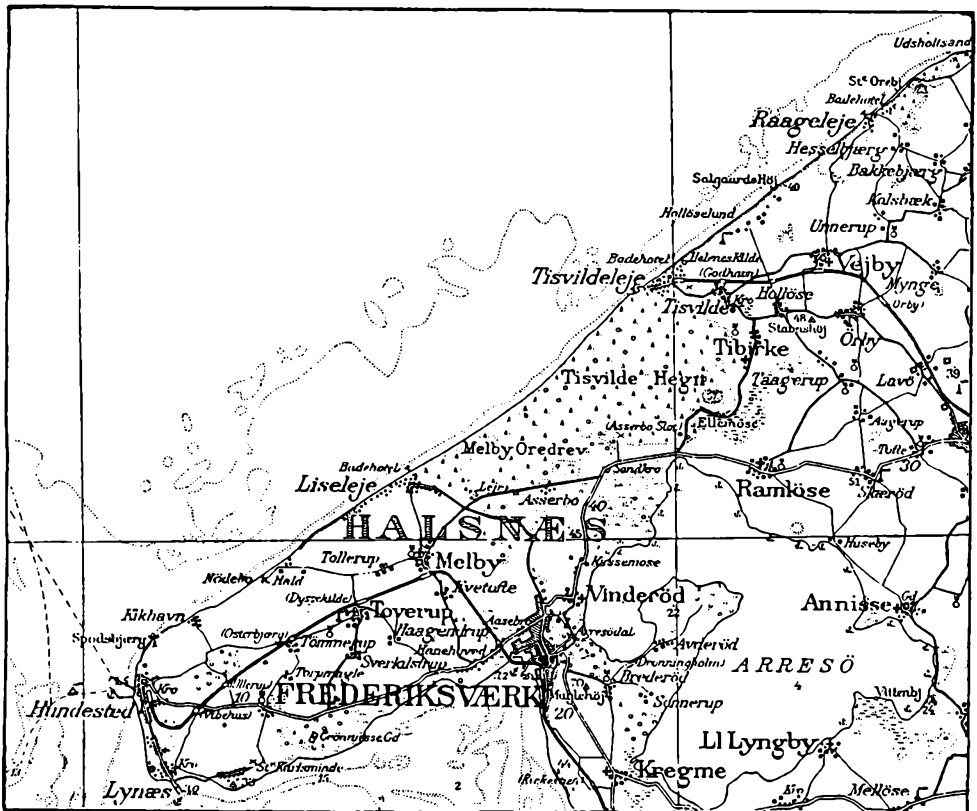
steder måtte være uudholdeligt. – Ind omkring Dragebjerg sender søen to store vige, der helt synes at omslynge stedet. Tæt sydvest for banken, som rager op over alle omgivelserne, ligger på række fire prægtige bronzealderhøje af svære dimensioner, lynggroede ligesom Dragebjergs top. Udsigten mod nord over den sære, knokkelformede halvø med Avderød Skov er fortrinlig. Et dejligt sted, friskt og af en på Sjælland usædvanlig storslåethed. Helt til Gribskov i øst og til Tisvilde Hegn i nord har man åben udsigt.

Den brat faldende forgrund er klædt med fattigt, stridt græs, men iblandet en rigdom af vilde blomster. Mellem den lynggroede bakketop og de brune oldtidshøje stråler marken i alle mulige farver af blomsternes pragt: slangehoved, oksetunge, kællingetand, gåseurt, høgeurt, visse, bakketidsel og agersennep. Lavt nede bag alt dette ser jeg rige græsmarker og enge, hvor høet står i stakke, så vidt øjet rækker – de ligner store røde knapper i en gulgrøn trøje. Rundt om mig en uhyre stilhed, kun brudt af usynlige lærkers syngende hærskarer. Man er himlen nær, en uendelig høj, blå himmel med solen som et svingende ildhjul.

Der ligger en stor bondegård neden for bakken. Konen står lige uden for den og trakterer sin søn, som sidder i en høstak, med friskbagte kager fra en tallerken. Det viser sig, at min unge chauffør er forlovet med datteren i gården, derved faldt det let for mig at introducere mig. Og næppe har jeg stillet konen et par spørgsmål, så siger hun: „Jamen vil Di da itte med indenfor, je ka da bye på en kage og et glas vin.“ Vi gik naturligvis med ind, tørstige som vi var. Manden var lige så flink og gæstfri som konen, og vi måtte tømme en hel flaske udmærket, hjemmelavet vin, inden vi fik lov at køre videre. Det var flinke folk, manden lignede en storbonde, lidt værdig og afmålt; men konen var trivelig og umådelig lattermild. Da jeg holdt en oksetunge, som jeg havde plukket ude på marken, hen til hende og spurgte om, hvad man kalder *den* på egnen, svarede hun: „Dem kalder vi da rejdinok skurrerumper!“ – „Ja,“ sagde manden, „mærk på stilken, den er lieså skurre og rivende som en lille hårløs grisehale.“ Og det passer.

Fra den højtliggende *Lille Lyngby Kirke* tæt ved Arresøys sydøstlige bred har man en ny, herlig udsigt over det store vand, især smuk mod Avderød Skov yderst på det smalle Arrenæs Næb og mod de høje Ramløse Bakker på søens nordside. Kirkens skib er af kampesten i alle former, fladt tilhuggede på ydersiden. Dens døbefont er et usædvanlig smukt arbejde af sandsten med en mærkelig form, fra oven næsten firkløverformet, hvor fordybningerne hver bærer et relief af en mandsfigur. Hvem disse forestiller, kan ikke siges med bestemthed. Men man tænker uvilkårligt på de fire evangelister; den ene, som rider på en løve, måtte da være Markus, han med vingerne kunne til nød gå

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

for Johannes, som var blevet til et med ørnen; men den tredje spiller på harpe, der som bekendt ikke hører til blandt evangelisternes symboler, og den sidste kommer ridende på et fabeldyr, der ligner en mellemting mellem et æsel og en leopard. Skal det være en hentydning til Lukas' okse? Harpespilleren er måske simpelt hen Mennesket, Matthæus' symbol, med et af apostlenes fiskenet omdannet til musikinstrument. Sandsynligst er det vel, at de to figurer med harpen og løven forestiller David og Samson. Men hvad så med resten? ¹⁹

Tæt op ad kirken danner nogle smukke gamle bindingsværkshuse et herligt billede sammen med det gamle gudshus, omgivet af deres velplejede haver med frugttræer og blomstrende hyld – en usædvanlig yndig lille by.

Landskabet fra Arresøs sydbred og helt ned mod Slingerup er uden noget som helst særpræg; man savner søens og fjordens nærhed, og kun hist og her bryder et mosedrag og en smule skov de dyrkede markers ensformighed. Kun landsbyen *Skævinge* danner en oase i denne kedsommelighed. Alene dens kirke er en seværdighed. Dens skib og kor er af kløvede og rått tilhugne kampesten. Men især det yngre, store munkestenstårn er fortrinligt med dets to smukke gavle i nord-syd, bredt og af en magtfuld arkitektur. Ligesom Lille Lyngby er byen overordentlig smuk, skønt stedvis ødelagt af de sædvanlige

boliger i „villastil“ og nogle nye, grimme bøndergårde. Men mest har den bevaret sit gammeldags, hyggelige præg med de hvidkalkede bindingsværksboliger, stråtag med „ryttere“ på alle længer. Der er overhovedet forbavsende mange velbevarede gamle huse i denne del af Sjælland, som oftest smukt vedligeholdte.²⁰

Blot man kunne tage sådanne boliger som et fuldgyldigt udtryk for god bondekultur. Men de er kun kalkede grave, indvendig fulde af gruopvækkende ting, som ingen håndværkers eller fabriksarbejders hjem i byerne ville kunne opvise magen til – skinnende messinghængelamper af fabriksarbejde, store som karruseller og med fluenet over, etagerer med nips, som hører hjemme i et rædselskabinet, tapeter som et mareridt, møbler, der er hentet ud af en tysk Musterbuch fra halvfemserne, hvoriblandt den traditionelle gyngestol på en firkantet, rammeformet sokkel – alt spejlende sig i ferniserede, lysegule gulve, der fordobler rædslerne. En „pragt“, i hvilken bonden og hans hustru slet ikke hører hjemme, og i hvilken de tilsyneladende næppe tør røre sig!

Fra Frederiksværk tager jeg den vestlige vej langs *Halsnæs'* sydside mod Lynæs. Denne strækning er så godt som overalt af stor skønhed, mest på grund af de storslåede udsigter over fjorden mod Horns herred. En vakrere vej findes næppe i denne del af Sjælland, især på en strålende midsommerdag.

Og netop her falder den uhyggelige begivenhed mig ind, som Lars Nielsen i Kulhus fortalte mig om, og som så lidt harmonerer med det blide landskab. Fiskeren Jørgen Jensen forlokkede en ung pige ved navn Marie, og da han opdagede, at hun var frugtsommelig, skar han halsen over på hende. Han blev fængslet, men ville intet bekende. En opdager kom forklædt til ham i fængslet, drak ham fuld og fik tilståelsen ud af ham, hvorpå forbryderen blev dømt til kagstrygning og slaveri på livstid. Kagstrygningen udstod han på Torpmagle Møllebakke, lige ved vejen nord for Grønnæssegård, mens en tusindtallig menneskeskare så til. Men den lille døde Marie går igen om natten på møllebakken, hvor pælen stod, som Jørgen Fisker var bundet til, da han udstod sin frygtelige straf. Her går hun og klynker over sin grusomme kæreste og over sit lille ufødte barn.

Hele den yderste, over en mil lange og en fjerdingvej brede kyststrækning på Halsnæs fra Sølager op til Kikhavn er et gammelt flyvesandslandskab, der omtrent har udvikling tilfælles med de førømtalte nordøstlige, store flyvesandsstrækninger. Mellem Lynæs og Hundested dækker flyvesandet over saltvandssand og grus, medens ved *Spodsbjerg* mægtige lerklinter står med næsten lodrette brud ned mod havstokken. Ved halvøens sydvestspids tæt øst for *Lynæs* kulminerer landskabets skønhed. Her står endnu fuldstændig åbne og

ubeplantede klinter ud mod Isefjorden, og fra deres top er en aldeles dejlig udsigt over denne og den smukke Kulhusrende til Odsherred og Horns herreds kyster – et fuldkomment paradys forekommer disse skrænter at være efter de indelukkede skovegne i Nordøstsjælland. Yderst er klinterne kun klædt med mager grønsvær og med små, naturlige buskvækster, vekslende med åbne, sandede brud. Bag klinterne løfter landet sig hist og her til svære pukler, der forhen var dækket af lynghede, men nu for en stor del er beplantede og dyrkede.

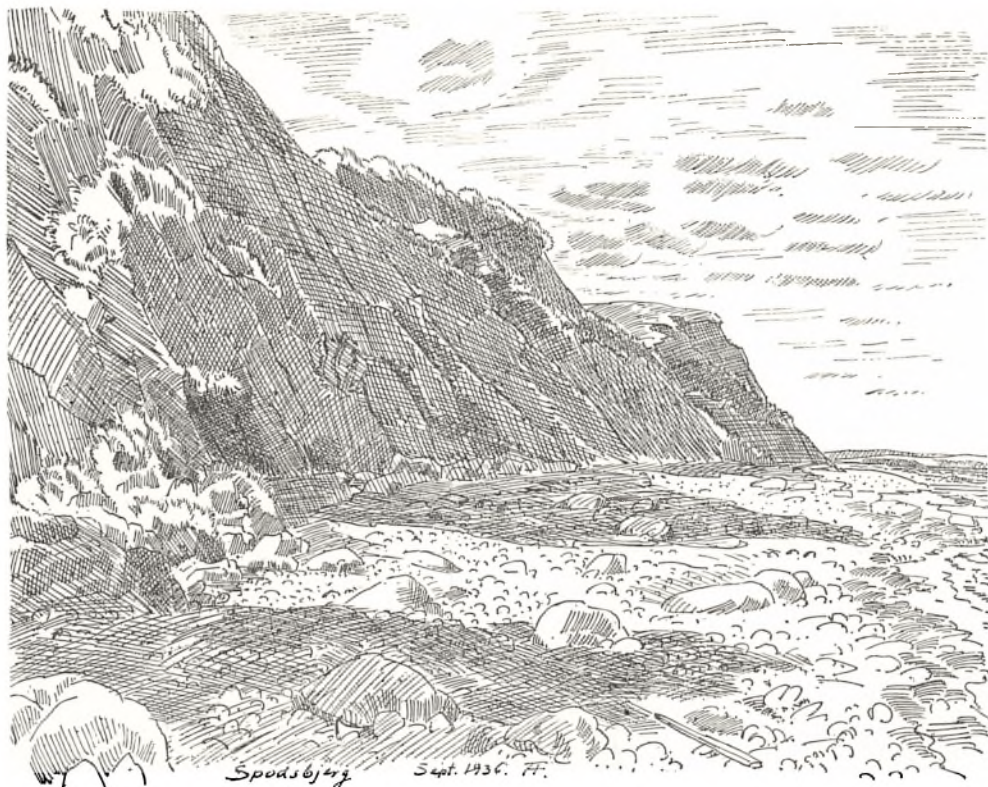
Vest for Lynæs findes et bredt bælte af ganske flad lynghede, der når helt ud til stranden og yderst går over i lave, vandomflydte græspolde, hvor grav-ænder og meget andet godt har til huse.

Men hvad nytter alt dette, her hvor bebyggelsen langs kysten omtrent helt fra Sølager til op mod Spodsbjerg er en sådan, at den næsten overalt virker fuldkommen ødelæggende på landskabet. Klos op ad hinanden i én eller to rækker langs vejsiderne ligger disse rædsler på en strækning af over $\frac{1}{2}$ mil. Jeg har et par gange under sejlads langs kysten set denne åbenbaring udefra, og selv fra havet og på god afstand ser det ud, som om denne forhen så smukke strækning er dækket af et lag spy.

Først oppe i de høje klinter, der begynder et stykke syd for *Spodsbjerg*, er man befriet for dette mareridt. Her ligger nogle gamle skanser, fra hvilke man har udsigt over det smukke indløb til fjorden, og hvor de gamle udtjente kanoner og et par stiltfærdigt gumlende køer i fællesskab danner et billede på den dybeste fred,²⁰ mens det eneste tegn på moderne, virkelig civilisation nu ved sommertid er en eller anden rund grosserer med rød nakke og tredobbelte folder på halsen, samt med et sommerantræk så tyndt, at det lader alle hans legemlige fuldkommenheder komme til deres ret. At her dog af og til også kommer feriegæster i flok, viser en vældig affaldskurv af jern, fæstet til en træpæl, og forskelligt ragelse, som ligger spredt over grønsværen *uden om* den.

I en magtfuld gestus løfter det høje *Spodsbjerg* sin næve ud mod hav og storm, det ligger som en naturlig fæstning på grænsen af fjorden mod det vide vand. Fra dets top ser man milelangt over havet til den fjerne Hesselø, mod vest over den lave Korshage til Odsherreds banker. Det er Halsnæs' smukkeste sted. Både oppe på klintens kam og under den på den smalle forstrand, hvor de vældige, tårnhøje masser luder truende ud over havstokken, er der endnu ren og ufordærvet natur.

Heroppe på klintetoppen ligger Knud Rasmussens smukke hus. Her hvilede han godt fra sine lange rejser. Men hans hvile var et besindigt og stædigt arbejde på dette sted, der sikkert syntes ham lige fjernt fra de to yderligheder, mellem hvilke hele hans liv ellers bevægede sig – de grønlandske ødemarkers tusinder af mile, og de hundrede venner, som ventede og savnede ham, når

han var borte. Her på dette sted, som han elskede højt, her arbejdede han, her skrev han om sine færder, mens sommerens sol lyste mildt og varmt over kysten eller vinterstormene bruste derover og drøn af brændingen lød op fra den hårde strand – her var han bestandig naturen nær. Med denne rene natur var hans sjæl i slægt.

Turen fra Hundested mod øst ad vejen over Torplille, Torup og Melby gennem Halsnæs' indland viser et helt andet landskab end denne barske yderkyst. Ofte er det ganske lavt, således som ved *Torplille*, hvor det vistnok kun hæver sig et par meter over havet, og hvor man overalt i jorden, kun en fod under overfladen, finder mængder af strandkaller. Oversvømmelser fra nordkysten er endnu i mands minde trængt herind og har fordærvet markerne med salt i lange tider. Ude ved kysten kommer dog længere mod øst stedvis høje klinger, således nord for Tollerup, og endnu længere østpå går landet over i de gamle sandflugtsstrækninger ved Asserbo.

Når man går i de lave, frodige enge ved Torplille, hvor skønne trægrupper løfter sig over de grønne flader, hvor høet står i rige stakke, hvor alt tyder på solid velstand og ingen har „bygget sit hus på sand“, da har man vanskeligt ved at forstå, at disse mægtige gamle flyvesandsørkener er så nær.²¹

Det er iøjnefaldende, at disse lave, ofte ganske moseagtige strækninger mellem Arresø og Kattegat engang har dannet en bred forbindelse mellem disse to vande, således at det nuværende Tibirke sogn, i hvilket den mægtige Ellemose strakte sig ind som en gammel nordlig arm fra søen, har dannet en halvø mod vest i stenalderhavet, og at Halsnæs var en ø i Kattegat. Hele det nævnte terræn mellem søen og havet er umådelig lavt og fladt, kun et enkelt sted nær Asserbo Ruin når det en højde af 6 meter, og det danner således en mærkelig modsætning til terrænet i det stærkt kuperede Tisvilde Hegn. Det består oprindeligt af hævet havbund, som senere er dækket af flyvesand.

På disse flader er *Asserbo Plantage* anlagt, og når man tager i betragtning, at dette anlæg først er påbegyndt i 1883–85, forbavses man over den kraft og frodighed, det stedvis har nået. Øst for plantagen, mellem denne og søen, findes en mægtig, åben strækning, moseagtig og med spredte lyngpartier, med enkelte selvsåede træer og buske – et ensformigt og øde landskab måske, men såre skønt, hvor det endnu er uberørt. Men desværre, både her og i den del af Asserbo Plantage, som ikke er statsejendom, trænger en bebyggelse frem, som virker ødelæggende, ikke mindst på plantagens parkagtige karakter med dens vekslende af hedeagtig bevoksning og grupper af birketræer. Efterhånden som denne bebyggelse har bredt sig, er der indtrådt det besynderlige forhold, at det er blevet *statsskoven*, det kunstige anlæg, man nu må flygte ind i for at finde en slags erstatning for den naturskønhed, som stedet engang har rummet.

I plantagens sydlige del findes ruinen af det gamle *Asserbo Slot*, Esrom- og Sorø Klosters, siden de Oxers og Laxmand'ers gamle ejendom, sidst under kronen, indtil ildsvåde og sandflugt lagde det i grus.

Udgravningen af borgresterne i 1849 har vist fundamentet af en anseelig, trefløjet bygning, der har været lukket af en mur mod østsiden og haft hjørnetårne og voldgrave. Af alt dette er kun tilbage en del af kældermurene, en stentrappe og gårdens brolægning.

Stedet er ikke fredet – men fredeligt er her i al fald. På den gamle ruin, som er omgivet af pragtfuld skov, hersker den dybeste stilhed, ingen lyd fra nær eller fjern når øret uden fuglesangen fra skoven. En vældig, gammel birk troner midt inde på ruinen tæt op ad den stenpikkede gårdsplads, som er mærkelig fin og regelmæssig den dag i dag, omtrent som da den blev lagt. Skyggerne af de store løvtræers grene bevæger sig for den lette sommervind over den jævne grund mellem de lave munkestensmure, som var det skyggerne af de hedenfarne munke og riddere, der engang skænkede stedet liv, og som for længst er glemte.²¹

På min vej herfra ad Tibirke til passerer jeg lige forbi *Arresøs* nordligste vig. Det er et underligt øde sted, hvorfra blikket vandrer mod fjerne kyster,

der synes lige så lave som søens vande. Ingen skove løfter sig over disse flyve-sandsstrækninger, hvori søen hviler som et vandfyldt krater, men hvis sandede bund selv på de dybeste steder kun ligger nogle få alen under vandspejlet. Det er Sjællands Døde Hav. Kun ude ved Avderød-halvøens yderste spids skimter man lave trætoppe over det gustenblege vand, der selv på en højsommerdag som denne ikke genspejler himlens blå. Der hviler her på dette sted et skær af ørken over både søen og dens kyster.

Man skal op på bankerne ved Ramløse eller endnu bedre i Tibirke Bakker for ligesom fra Sonnerup at få et virkelig storladent og helt pålideligt billede af landskabet om denne mægtige sø, der i omkreds er henimod seks mil, men som næsten overalt er så dødsenstrist, når man ser den nede fra dens lave bredder.

Tibirke Bakker kan desværre ikke mere prale af den uberørthed, som de endnu ejede for en menneskealder siden, og som burde have været bevaret til alle tider. Plantningen har ramt dem fra vestsiden, og den åbne del mod syd og øst, som forstværnet har sparet, er blevet et offer for bebyggelse, selv om denne for størstedelen er foretaget nogenlunde nænsomt. Der bor i adskillige af disse huse notabiliteter inde fra hovedstaden, som her oprindeligt har søgt

fred og ensomhed og prøvet på at skjule sig for verden og for hinanden. Meneds er det i længden vanskeligt at skjule sig på en bakketop, dels er der så mange, der har haft ideen, at den i det lange løb er blevet mindre god. Og den har heller ikke været gavnlige for landskabet. Dette sted, som forhen var vild, åben hede, er nu stærkt på retur. Trævæksterne synes at have taget ved lære af byfolkene og er begyndt at vandre ud fra den tætte trængsel i plantagen og forsøgsvis slå sig ned i ensomheden på de åbne bakker, men med samme resultat som menneskene.

Endnu findes her dog steder, hvor man kan lade, som om man er ene med naturen, og hvor kun bævreasp og gyvel rager op over den brune lyng og det magre, hvidaksede græs – minder om den ikke fjerne tid, da København, den store blæksprutte, endnu ikke havde strakt en af sine tentakler herud.²²

Men jo længere jeg vandrer rundt her, jo flere forborgne steder finder jeg, hvor man kan undgå sporene af den såkaldte civilisation og befinde sig alene med denne natur. Jeg slår mig ned på en af de højeste rygge, vender bagen til plantagen og har intet hus foran mig, men ser mod syd og øst uhindret ud over de bølgende bakkeformer, der går i bratte fald ned mod den store *Ellemose*, vidt over denne og landet omkring Arresø. Dette sted er dog endnu et af de skønneste, Nordsjælland ejer.²²

Den vældige mose, der følger bakkernes østrand i en vid bue fra sydvest til nord og krummer sig om dem fra dens begyndelse helt nede ved søen, er en af Sjællands ejendommeligste og prægtigste mosestrækninger. Når undtages Ramløse Å, der gennemløber den i hele dens længde, er der ikke meget vand tilbage i den uden for enkelte huller og damme. Men den er enestående smuk ved sin bevoksning og interessant ved det rige insektliv, som den rummer. Ener, birk, el og gråpil rager op over dens flade, og ud mod de åbne damme, som er plettet af tuer, står ofte tætte, dybgrønne sivskove. Kun i dens vestlige del er større trævækster vandret ud fra plantagen.

Udsigten over den heroppe fra er vid og dejlig, og det samme gælder synet mod vest over skoven og mod nordøst over det åbne land. Foran Arresø, hvis uregelmæssige, blinkende flade strækker sig vidt og bredt i syd, ser jeg udstrakte enge med myriader af høstakke, der synes små bitte som knappenåls-hoveder.

Rundt om mig på den magre bund mellem lyng og græs gror brogede blomster som kællingetand, djævelsbid og evighedsblomst – et dejligt tæppe bredt ud mellem lyngens brune felter, som er brudt af små sandede stier og veje.

Det er stærk blæst fra sydvest og ser ud til torden. I den kvælende hede stikker fluerne som besatte djævle, så snart man er i læ, og store onde hestebremser går som sabelhug tæt forbi mit øre. Fyrrene bag mig suser i den hede vind, og deres lyd kvæler næsten helt gulspurvens lille melodi.

katolske præsteskab overført Tirsvælds gamle ry til Helenes Kilde ude i havbrinkerne. Det er ikke udelukket, at man endnu i hine tider, da Toftegårds-kilden dyrkedes, har kunnet sejle helt herind gennem den nuværende Elle-mose, hvilket naturligvis har lettet og øget tilstrømningen til det vi, som havde rejst sig ved kilden.

Medens Tibirke kun har sin kirke at vise hen til som seværdighed, er *Tisvilde* endnu stedvis meget smuk. Enestående mærkelig og velbevaret er dens ældgamle fogedgård, der skriver sig helt fra fællesdriftens tider og bærer vidne om den fine gamle bondekultur. Længerne er af mægtige dimensioner og omgiver en gårdsplads, der gør et overvældende indtryk på sindet både ved sin størrelse og usædvanlige skønhed. En træplade på en af yderlængerne bærer årstallene 1762–1902. Over fire forskellige døre findes navnebrætter fra for længst strandede skibe. På det ene tårn står: Begin, 1779, på det andet: Hetgoede, på et tredje: Robert & Mary. Over hovedindgangsdøren til stuehuset findes det fjerde med indskriften: Der Delphin, 1782 – alle sammen minder om forglemte, tragiske begivenheder ved den nære strand.

I gårdens ene hjørne står en kæmpemæssig hængebirk nær ved en gammel hestegang. Det er en af de smukkeste gårde, jeg har set i landet. Men det er så sin sag at øge dens ry, thi ejerinden bad mig indstændigt om at skrive, at adgang for turister er forbudt! Her er et evigt rend af påtrængende fremmede sommeren igennem, så beboerne knap kan nære sig for dem. Nu har jeg altså holdt mit løfte; men det er vel sandsynligt, at advarselen virker imod sin hensigt. Måske kunne man ved at råde de besøgende til en hensynsfuld og sømmelig optræden på stedet bøde lidt på sagen.²³

Ingen anden egn på Sjælland har jeg kendt så godt som de nærmeste strækninger om *Tisvildeleje*. Det var altid for kystens skyld, jeg søgte den, thi inden denne blev ødelagt ved bebyggelse, fandt man intetsteds uden for Jylland herligere strand og pragtfuldere klinter. Omkring århundredskiftet besøgte jeg første gang fiskerlejet og fandt her kun nogle få elendige, maleriske småhytter, i hvis nærhed ingen byboer endnu havde opslået deres pauluner; alt var natur, også menneskene, der levede af fiskedræt alene ligesom apostlene. Her var øde og skønt, både øst og vest for lejet lå klit og klint uden en bolig, og ingen mennesker færdedes her; så vidt øjet rakte var der lutter fred, man var ene med elementerne. Man behøvede ikke at ty ind i hegnet for at skjule sig.

Nu er det anderledes. Fiskerne er for længst gået i land og er blevet værter for tusindvis af sommergæster; de lejer deres nipsfyldte, grimme hjem ud til byboerne og bor selv imens i deres elendige udhuse, så man ikke véd, hvem der har det værst, værter eller gæster. Hotellet er kommet til og opfylder sin mission som Sodoma og Gomorra, og hvad der er værst: hele kyststrækningen

bag klinerne og langt ind i landet er tæt dækket af wigwammer, ofte i en fantastisk stil, der synes at have sit udspring i en feberdrøm.

Endnu for en lille snes år siden var hele dette landskab bag klinerne omkring den store slugt ved Skt. Helenes Kilde ganske åbent, med udsigt langt ind i landet mod smukke bøndergårde og fjerne skove. Hvor nu Slugtvej findes, var ganske øde marker, begroet med langstrået græs og sjældne vilde urter, hvor bynkefuglen holdt til, og hvor gulspurv og gulbug sang i de små buskadsler bag klintens rand.

Nu er det en sammenhængende villaby med tæt beplantning. Også selve klintekammen er kilometervidt dækket af sommerboliger, og hvor man forhen kunne vandre på den høje rand med udsigter over den prægtigt svungne kyst og vidt over havet, er der nu spærret med pigtråd og skilte med Adgang forbudt. Det hele vil snart være en fortsættelse af Strandvejen langs Øresund.

Dette forhold, at privatmænd bemægtiger sig stranden, råder nu så godt som på hele strækningen fra Tisvildeleje til København – med enkelte afbrydelser, hvor folk kommer i sådanne stimer, at dér heller ikke er til at være! Og ved dette forhold er der intet at gøre, vore kyster bliver uhjælpelig ødelagt. Ja, men *fredningen* da? Javel, enkelte steder „fredes“ naturligvis – med publikums uhindrede adgang! Og når det først er kommet så vidt, er ingen redning mulig, her kan ikke fanden selv hjælpe.

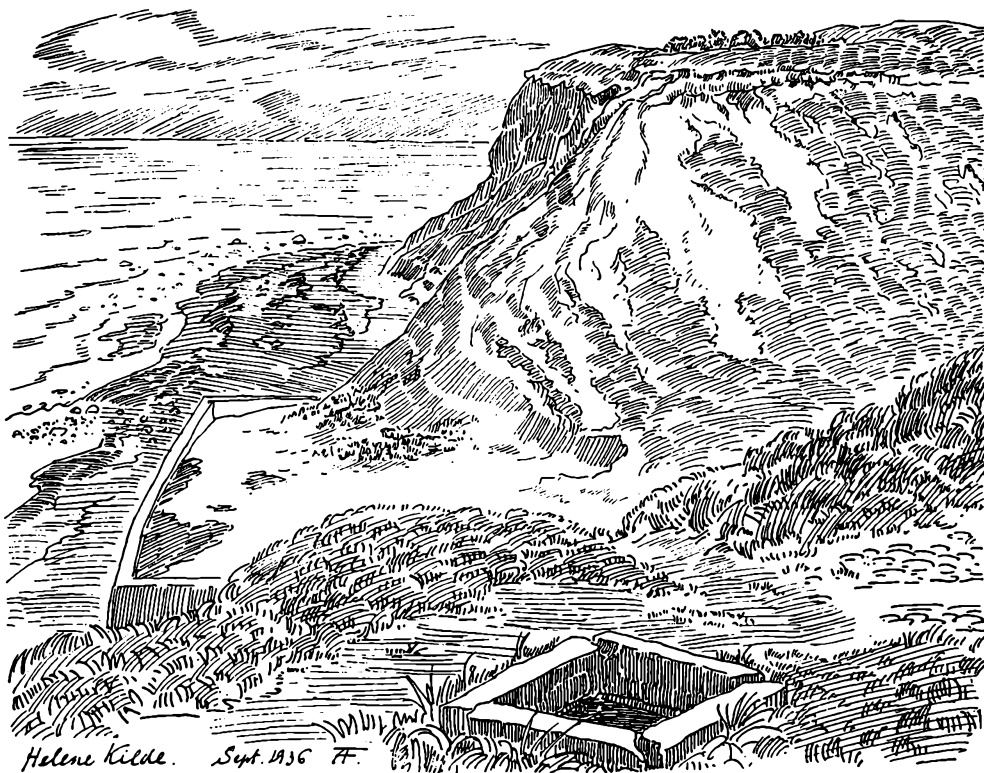
Klintelandskabet omkring Tisvildeleje har endnu kun bevaret sin skønhed nede langs stranden og ved det yderste af den dybe kløft, som fører gennem klinten ned til havstokken nær det sted, hvor *Helenes Kilde* findes højt oppe nær ved klintetoppen. Kilden med dens ældgamle, firkantede stenkarm er slemt forsømt, det sparsomme væld er fuldt af grøde og burde meget hyppigere renses op. Det eneste synlige tegn på omhu for det gamle, hellige sted er en uhyre affaldskurv, som er spiddet til en pæl lige op ad kilden, og som mageligt udkonkurrerer denne ved sin påtrængende iøjnefaldenhed. Men udsigten fra stedet langs klinerne mod nordøst over havet til Kullen er overmåde smuk, ligeså den nøgne klint øst for skåret, som danner den ene side af denne gamle afløbsrende fra istiden.

Det gamle Tirsvæld må som før sagt have spillet en betydelig rolle som helligdom allerede i hedenskabets tider, da det var viet til krigsguden Tyr. Og det er vel værd at prøve på at forestille sig, hvad der er foregået her med menneskeofringer og anden højtidelighed, da man utvivlsomt her som andre steder, der var viet til denne gud, styrtede krigsfangerne splitterne nøgne ned ad de næsten lodrette skrænter, hvor sandtornen – *sandtidse* af tirsved – har groet tæt på faldene, lige til den op i det 16.–17. århundrede ophuggedes sammen med de andre vilde vækster og sandflugten blev sluppet løs over landet.

Billedet må have skiftet stærkt, da i middelalderen kartheusermunkene på Asserbo fandt det formålstjenligt at lave kilden om til et kristent valfartssted; og de mirakler, som lavedes her med syge og krøblinge indbragte „Helene-blokken“, der stod ved kilden, måske som Tyrns-alterets afløser, så mange pengegaver, at syv forskellige kirker, blandt hvilke den i Tibirke, kunne nyde godt af dem.

Det sagn, som gav sig et så velsignet praktisk udslag, lyder hos Thiele således:

„Der boede i Sverige en hellig Kvinde ved Navn Helle Lene. Hun levede adskilt fra Menneskene i Skoven og førte Dag for Dag et gudeligt Levned. Men i sin Ensomhed blev hun overfaldet af Misgærningsmænd, dræbt og kastet i Havet. Da modtog en stor Sten hendes Lig og sejlede med hende over til Sjælland hen under den høje Brink. Men da hun der blev funden liggende paa Stranden, var det ikke muligt formedelst Skraaningen at bringe hendes Lig op paa Landet. Da skete det Jertegn formedelst hendes Hellighed, at Klinten brast, saa at man kunde føre hende op paa Marken gennem den Kløft, som endnu ses. Men paa det Sted, hvor man først satte Liget, fremsprang en Kilde af Jorden, som den Dag idag har hendes Navn. – Liget blev lagt i Skrin og ført til Tisvilde Kirkegaard; men da Bærerne undervejs brugte utérlige Ord,

Helene Kilde. Sept. 1936 F.

blev Baaren saa tung, at de ej mægtede at drage den fra Stedet, og sank den da dybt ned i Jorden. Dette Sted kaldes *Helenes Grav*, og to store Stene ligge paa samme. Og ses endnu i Stranden den Sten, paa hvilken hun sejled til Sjælland, og i samme Sten kjendes Spor af hendes Haar, Hænder og Fødder.“

Thiele tilføjer: „Kilden bestaar egentlig af tre Væld, der opfanges i Vandkister, af hvilke de to endnu bestandigen ere fulde; men det tredje skal næsten være standset.“

Dette er skrevet i 1818; nu er altså kun den ene af disse „kister“ tilbage. Men alene den omstændighed, at sankthansaftensfesterne, så længe som de eksisterede, kaldtes „kilderne“ efter stedet, hvor de holdtes, viser, at der har været flere væld på stedet.

Selve „Helle Lenes dag“ var d. 31. juli. Men her var en måneds tid før fire dages og seks nætters „kildetid“, hvor folk især fra alle Nordsjællands egne strømmede hertil. Dette begyndte sankthansaften og varede til d. 2 juli, som var „Vor Frue aften“. Foruden at man drak sig lægedom til af kildens vand og hvilede sankthansnat på helgenindens grav, hengav man sig efterhånden mere og mere til alle mulige folkeforlystelser ved kildestedet. Her handledes med al slags nips og legetøj, med „sødtekager“ af sirupsdej eller med honning til og med hjemmebrygget mjød af „biværk“, hvoraf det vedtagne mål var „en hal pæl mye“. Desuden solgtes her lerpotter, hvoraf de syge drak vandet fra kilden, og disse potter blev altid omhyggeligt slået i stykker bagefter, for at ingen anden skulle benytte dem og derved tage kraften fra miraklet. Det må have været et malerisk skue med de hundreder af køretøjer og de store skarer i deres brogede folkedragter, forskellige fra hver sit sted. Sonnes stemningsfulde billede fra natten på helgenindens grav viser den stærke modsætning til markedsgøglet. Begge skikke har holdt sig til lige op mod vor tid.

Skt. Helenes Grav er i virkeligheden en oldtidsbegravelse, hvor en lav forhøjning af jord rummer nogle synlige rester af en stensat kiste. Senere er det hele omgivet af et lavt stendige, gennem hvilket en låge af egetræ fører ind. I Lundbyes herlige lille tegning fra 1843 har vi et minde om, hvor smukt dette sted har været. Mærkeligt nok viser tegningen et simpelt almuegravmæle, som findes tæt op ad oldtidsgraven, hvilket kunne tyde på, at stedet har rummet en lille kristen kirkegård. Alle spor af noget sådant er nu forsvundne.²³

Den rørende skønhed og fred, som dette ensomme sted engang har huset, er for længst krænket på oprørende vis, naturligvis ved tåbelig beplantning og bebyggelse. Sidst er der lige op ad diget rejst et ualmindelig hæsligt skrummel af et hus, hvis frygtelige materiale og hele anmassende ydre er en skændsel for stedet. Er der da virkelig ikke ét anstændigt menneske i nabolaget, som havde kunnet forhindre dette?

Når man er blevet træt og mismodig af at se, hvordan folk har besudlet det stykke natur, som engang fandtes her østen for lejet, da kan man vandre ind i hegnet og dér prøve på at få sin selvagtelse som menneske tilbage.

De vældige skovstrækninger, som engang dækkede terrænet nord, vest og syd for Arresø helt ned til Havelse Å, forsvandt under den lange sandflugt, som tog sin begyndelse i det 16. århundrede. En del af dette terræn dækkes nu af det store *Tisvilde Hegn*, som er henimod $\frac{3}{4}$ kvadratomil i udstrækning, omtrent halvt så stort som Danmarks største skovareal, Gribskov. Det er helt igennem menneskeværk og er blevet til gennem et par hundrede år under ustandselig kamp mod en hård og genstridig natur. Trolde skoven, som strækker sig yderst langs hegnets nordside og hovedsagelig består af skovfyr, er en udpræget valplads, en front, hvor elementerne har raset med en sådan styrke, at menneskenes forslagene kunstgreb er blevet vejret hen, og de tropper, som er ført i ilden, bogstaveligt er gået over til fjenden og er blevet til natur igen.²⁴

Herude, hvor levende og døde træer står tæt mellem hinanden, alle slået til krøblinge under vejrgudernes stridsvogne, men hvor selv de dømsramte endnu står i falanksen som blege benrade, her, hvor sollyset falder blændende over hældende stammer og forvredne grene, over brogede svampe, eddergrønt mos og brune nåle i den farvegnistrende skovbund – her klinger dag ud og

„Guldeokor“ i Tusvilde Hegn. Sept. 1935 ff.

dag ind sommeren igennem den frydelige fuglesang. Det er en mærkelig kirkegård, hvor litanier fra hundreder af struber hilser livet og solen. Det er jævne og fattige sangere, men det er et mægtigt kor: bogfinke og musvit, bomlærke og gulspurv – kun en sjælden gang brudt af et dommedagsskrål fra en stor havmåge, som glider på stive vinger kystlangs ude over den yderste klit.

Intetsteds er skoven skønnere end her.

Men heller intet sted i den er der varmere! Det er en fuldkommen blikstille julidag, og en hede som fra et krematorium står op fra den mørke, solstegte bund af mos og visne nåle. Jeg synes at kunne høre fyrrenålene sprage i varmen som i et bål. Intet liv rører sig omkring mig i skovbunden, og eftersom heden stiger, stilner fuglesangen af og bliver kun til enkelte små noder, der *morendo* falder ned fra en gren inde i tykningen. Jeg er helt alene i den dybe stilhed.

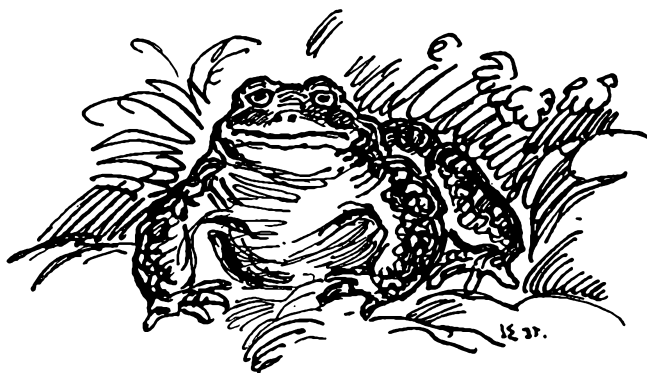
Men pludselig sker der noget. Foran mig på den dybe, sandede sti trimler en klump ned fra den bratte, mosgroede rand. Det er en skrubtudse så stor som et halvt rugbrød, og den havner på ryggen på stiens hårde bund med et skvalp. Men den fortsætter i en blød bevægelse og sidder i næste nu på bagen og ser på mig i hjulbenet tavshed. Den forholder sig fuldkommen stille, kun dens sider bevæger sig i små regelmæssige gymp som en blæsebælg.

Den var kommet til syne foran mig med en åbenbarings pludselighed, som havde jorden skudt den ud af sin side, et foster undfanget i dens glohede indvolde. Og den er skøn og uforlignelig som et stykke ædelt og kostbart keramik, der lige er kommet ud af ovnens brand, med lustre og tusinde farver og med knorter i den halvmatte hud. Den ligner selve Buddhas sendebud, en af hans jordånder, som kommer til menneskene fra nirvana for at udspejle dem. Dens øjne, hvori der er et guddommeligt liv, er guldrandede og lyser af godhed og et dybt vemod. Den blinker til mig med et af dem, den vil lade mig forstå, at den kun ønsker at berette om mig, hvad der er godt og smukt, for at sætte mig i et fordelagtigt lys. Den vil endogså gribe til at lyve tykt om mig, om ikke andet kan hjælpe.

Jeg forstår det og takker den. Jeg taler pæne ord til den og dikker den lidt i siden med en finger; for det er en hun, og jeg vil indynde mig yderligere hos den. Og den svarer mig på nirvanas sprog:

Ooaks-ox-brekorks-ptz.

Og ved disse fornuftige ord bliver jeg rolig og helt tillidsfuld, og jeg lægger min skæbne i dens store, besindige hænder med de indadvendte fingre. Jeg lister stille bort og lader den ene.

Jeg ved, at der inde i skoven findes ikke mindre end 2 langdysser og 28 rundhøje. Træbestanden i den mægtige plantage, som oprindelig bestod udelukkende af sådanne nåletræssorter som skovfyr og rødgran, senere også af bjergfyr, weymouthsfyr, hvidgran og østrigsk fyr, er senere blevet forøget med mange arter af løvtræer, således eg, bøg, el, ask og birk. Den sidste danner omtrent 4 % af bestanden. Enebær findes her i mængde i skovbunden.

Tilsammen er dette nu et vældigt skovhav, som kun til nød kan overskues fra ganske enkelte punkter i det stærkt bakkede terræn, således den 57 m høje

Frederikshøj, den 46 m høje Louisehøj og det prægtige Brantesbjerg, fra hvis top man bl. a. har en blændende udsigt på langs ad et bredt brandbælte mod havklitten og over Kattegat. Heroppe danner birken for øvrigt et enkelt sted en ganske lille „troldeskov“ af omtrent samme mærkelige skønhed som skovfyrene langs nordbæltet.

Inde i dette vildnis, hvor kun forstmanden kan navigere uden kompas uden for de afstukne veje, træffer man vildt i mængde, rådyr, ræv og hare springer over brandbælter og veje. Den, som i tusmørket færdes herinde, kan have held til at se brokken luske af sted gennem tykningen på vej fra sin hule med samme sindighed som et gammelt åndssvagt får, der hverken ser til højre eller venstre, men bare passer sit. På lyngfelterne herinde varmer hugormen sin klamme krop i maj- og septembersolen, fra mosehullerne ringer Peder Oxes frø (klokkefrøen) solen ned i de lyse forårsnætter, og i de sandede brinker lurur myreløven på bunden af sin dragt – også *dette* Sahara har sine løver.

Af alle minder og stemninger fra for længe siden i denne skov vil jeg sidst glemme hine stille sensommerdage med gråvejre og sagte regndrys, hvor svampejagten var „gået ind“, og hvor vi strejfede omkring i tykningen mellem de store træer, mens de fine dråber faldt som et lydløst slør over grene og skovbund og alt fik samme *douce*, mørkegrønne lokalfarve; grene, lyng og mos skinnede med samme svage perleskær af væden, og granernes lange kroppe stod som spøgelse i den lysende regn langs brandbælternes sider. Tavse gik vi i den tavse skov, hvor kun lyden af den elskedes små fodtrin i det hårde, våde sand nåede mit øre – indtil et lyn af citrongult og orange flammede inde fra den dybtgrønne skovbund, og *hun* allerede på langt hold så en af de strålende kantareller og styrtede frem til anfald mod byttet: „Dér er en!“ – og de hårde stammer kastede lyden af hendes stemme tilbage så ofte, at det lød, som om skoven vrirlede af mange kurvefulde . . .

Aldeles pragtfuld er på en højsommerdag stranden uden for Troldeeskoven. Langs havstokken strækker sig i uoverskuelig længde en uregelmæssig formet klitvold, skilt fra skovens ujævnt bølgende, høje banker ved en bred, aldeles flad og lav sandstrækning, som næsten ikke bærer anden vegetation end hjælme. Skovbrynet ender ganske lavt ud mod denne og viser sig set fra klitten egentlig blot som en mørkere farve, men med en mærkelig skarp grænse.

Uden for klitten er en smal, herlig sandstrand, omtrent 20 m bred, aldeles fri for sten og jævn som et gulv. Hvor ofte har jeg ikke ligget herinde i de dybe sandgryder og soltørret mig efter badet, mens jeg hørte pålandsvindens sagte hvisken i hjælmen! I dag er sommervinden kraftig, søen bryder og brøler over sandstranden, og milevidt til begge sider er der en bred, kridhvid bræmme af lange bølgers brod, mod øst til Rågeleje, mod vest skinner den helt til Spodsbjergs høje huk ud i havet. Her er den sidste rest af sandflugtens gamle arne-

sted, nu tøjlet og bastet af hjælmens lange rødder i al evighed. Et vidunderligt stykke natur! Gilleleje, Råge-, Tisvilde-, Lise- og alle de andre lejer er et fluepapir imod dette ved sommertid. Hvorfor mon ingen nogen sinde finder på at gå i vandet herude? Det er den bedste badestrand i miles omkreds!²⁵

„Hegnet“ ser prægtigt ud herfra. Plantagen, som dækker de store sandbjerge, ligner i farven næsten et lyngtæppe, hvis fjerneste, høje rand er kronet af store graners og fyrres silhouetter, der blåner mod den gyldne sydhimmel. Det gamle sandflugtshelvede er blevet til frodig skov, forvandlet til et lille paradis for dyr og mennesker. Blandt de sidste er der dog måske enkelte, som ville ønske, at det endnu var det gamle helvede. Men det har „Danas Have“ altså ikke haft råd til.

Hvordan her har set ud i hine tider, da sandet og stormen regerede enevældigt, kan man næppe forestille sig, lige så lidt som det liv, fiskerne har ført på denne strand, hvor ingen havne fandtes, og hvor man måtte lande på åben kyst i de åbne småbåde. Kun Jyllands vestkyst har kunnet opvise noget lignende. Her skal blot nævnes, at endnu så sent som i 1852, natten mellem den 2.–3. oktober, druknede under en voldsom orkan 42 fiskere ude fra Halsnæs, de fleste fra Torup sogn. Anders Uhrskov fortæller, at fiskeren Peder Corneliusen fra Tisvilde her ud for kysten så begge sine sønner drukne, mens han selv var kærtret med en anden båd og red på kølen. „Det var vel Guds vilje,“ sagde han siden med gamle folks hengivelse i skæbnen. Selv var han ude med to andre i den førnævnte store orkan, men slap lykkeligt ind gennem brændingen med båden farende over revlen på toppen af en mægtig brodsø.

Nu har alle lejerne for længst fået gode småhavne; men i Tisvilde som de fleste andre steder går fiskeriet mere og mere tilbage; det er sommergæsterne, som yder beboerne den væsentligste indtægt.

Fra Tisvilde kørte jeg hen imod det nære *Vejby* gennem et dyrket, tilsyneladende meget frodigt land med et ret kuperet terræn, men uhyre ensformigt og kedeligt. Således som indtrykket af dette område nu er, er det mærkeligt at tænke på, at J. T. Lundbye og gamle Skovgaard med forkærlighed malede så meget i disse egne. Men hvor har landskabet ikke undergået uhyre forandringer siden hine dage!

Vejby Kirkes sydportal, som før har været fri, skjules nu af det tilbyggede våbenhus. Den er usædvanlig smuk, kun de yderste søjlers skafter og sokler er restaurerede og har derved fået en hæslig overflade, der ser ud, som var den maskingjort. Portalen indrammer en prægtig egetræsdør med latinsk inskription. Fra kirkebakken er der en fremragende udsigt over de frodige omgivelser, et ægte sjællandsk, idyllisk landskab.

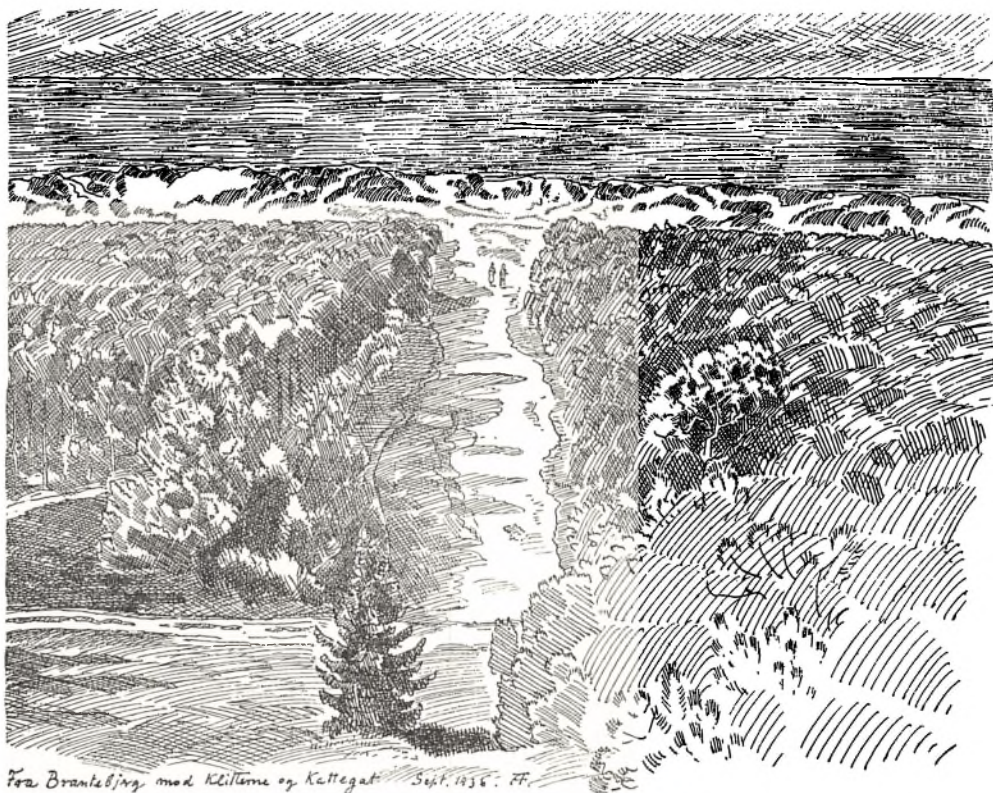
Fra Vejby til *Rågeleje* forandrer landet hurtigt karakter. Snart viser sand-

flugten atter sine sikre spor – store bølger og dale med lynggroede bakke-
toppe rundt omkring. Lige efter synet af de frodige strækninger omkring Vejby
er dette i høj grad overraskende og virker næsten fuldkommen vestjysk.

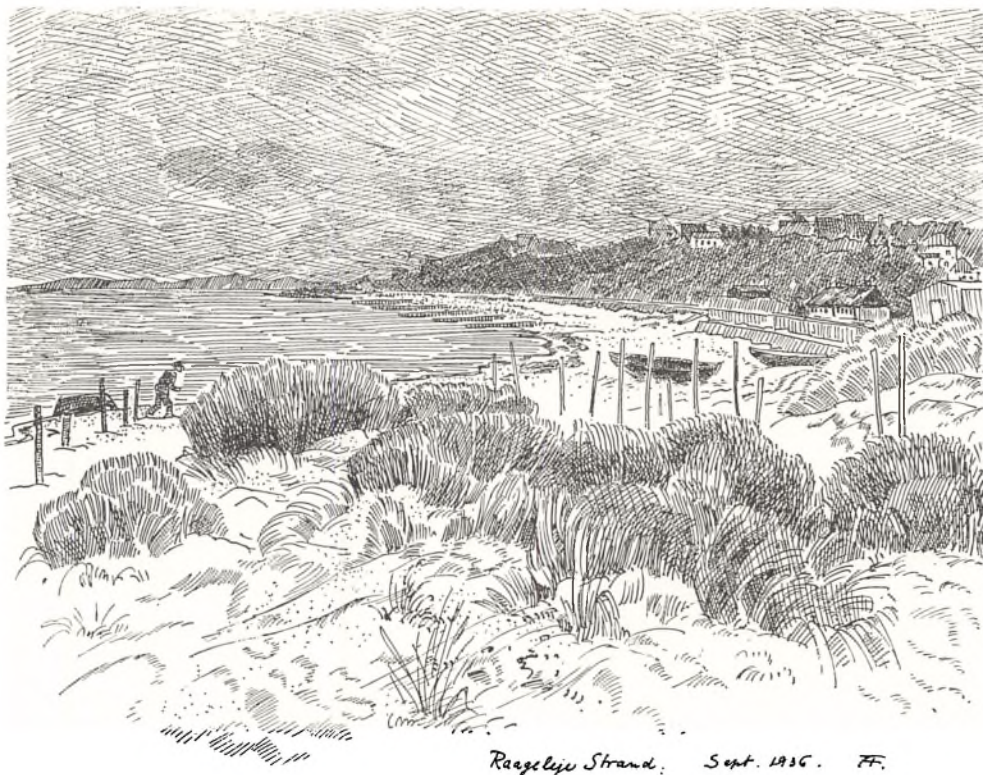
De berømte oldtidshøje syd for Rågeleje har for de flestes vedkommende
lidt stærk overlast. Derimod fandt jeg ved det nære *Hesselbjerg* sydøst for
lejet en gruppe ganske pragtfulde, usædvanlig store høje, otte stykker i alt og
fuldstændig velbevarede på to nær, som var en smule ødelagte. Men naturlig-
vis bærer disse oldtidsminder et skæmmende fredningsmærke som en skorsten
på deres top. Det er dog en tåbelig skik!

Fra højene er der en vid udsigt over land og hav – et såre mærkeligt sted.

Overhovedet er der ikke få rundhøje på disse bratte bankers toppe, enligt-
liggende og stærkt synlige, og de understreger derfor i høj grad dette sælsom-
me landskabs strenge, alvorlige karakter. Blegt græs gror over højdernes magre
jorder, kun hist og her brudt af grønne agre eller gullig sæd. I lavningerne
vrimler det med større eller mindre mosehuller, som viser, at sandflugten her
er gået hen over en ældgammel, udstrakt skovmose; thi her er i de nedre tørve-
lag fundet fyrrekogler og blade af bævreasp, og højere oppe hasselnødder. En
enkelt spydspids af flint og et smukt tragtbæger fra jættestuetid viser tidlig
indvandring af mennesker til stedet.

Fra Branteløng, mod Klitteme og Kattegat. Sept. 1936. FF.

Fra den 49 m høje Salgårdshøj ved kysten SV for Rågeleje har man det ypperligste overblik over dette land. Udsigten over kysten til begge sider er prægtig med de kraftige klinters tunge masser og den hvide sandstrands stærkt svungne linje, bag dette det blå Kattegat og fjernt over havet i nordøst Kullens bjergagtige former.

Desværre er også denne smukke kyst efterhånden så blokeret af villaejere, at den snart er fuldstændig utilgængelig. Selve Rågeleje er ligesom de andre badesteder langs nordkysten et sted, jeg helst undgår.

Det er tilsyneladende en fattet befolkning, som lever ved denne kyst. Vejret og de trange kår i ældre tid har lært den at tage sagerne med ro. Karakteristisk for dens sindighed finder jeg en lille historie, fortalt af gamle P. C. Skovgaard, som tilbragte sine drenge- og ungdomsår i Vejby. Han mødte en dag en ældre bonde, som han kendte godt. Og da han sagde til ham, at han syntes, han havde skæmmet sig, svarede manden: „Ja-e, vodden ska ed ansejd blive, når a vi går mæ'ed te hverdau!“

Og hverdagen har været *slid* for bønderne i disse egne. Men man måtte jo så trøste sig med et lille ordsprog i ny og næ. Var kosten skrap at døje, så vidste man, at

„Man kan lære fruerhund at æde skovkraber“ (de sure æbler på vild abild).

Men man fandt dog et fortrinligt udtryk for sultfornemmelse i dette:

„Je tror, a mine di store tarme er ved a æde di smue.“

Når dette indtraf, var man „tidig te mad“.

Var man forslæbt hen mod aften, og hvilen endelig faldt på, var det ganske naturligt at udbryde:

„De æ godt og komme te a ligge ned, når man har sittet hiele daven.“

Om en slider, der altid tog hårdt fat, sagdes, at han var „hævn-gerrig“ på arbejdet. Modsætningsvis kaldtes en doven person for en „loddolk“.

Ligesom på jysk adopterede man gerne visse fremmedord, som „ampløj“ (af *emploi*) for beskæftigelse, „potelleflaske“ (af *bouteille*). At „sprække“ betød at føre fræk tale (af *sprechen*). Det er alt sammen forståeligt. Men hvordan man kunne finde på at sige om en mand, som blev ude af sig selv, at han var „hielt udenad“, er mindre begribeligt. Og at støvregn blev til „røvregn“ er vel et forsøg på en *licentia poetica*, uden derfor at blive noget malende udtryk.

En aften går jeg ad markerne langs klinterne østfra mod Tisvildeleje. Solen er ved at gå ned bag havet, ikke en sky er på himlen, der står som et uhyre stålskjold over mig, kun i vest med en ildgul rand. Klinterne løfter sig sorte mod det flammende hav.

Da jeg inde fra marken nærmer mig vejen, kommer to skikkelser hen mod mig ad denne, skarpt tegnet mod den gule horisont. Det er to mennesker på cykel, ganske nær hinanden. Da den forreste kommer nær, ser jeg, at det er en gammel bonde. Han har en le på nakken. Hans cykel knager og skriger, han sidder foroverbøjet og krum, mens hans le rager højt op over ham, det store blad rager bagfra frem i en bue over hans hoved – sortblåt jern mod den messingskinnende luft. Han træder sindigt pedalerne med sine træsko, mens han flytter kroppens vægt fra det ene ben til det andet. Han er lang og mager. Lige idet han passerer mig, får jeg ham i profil mod solnedgangen, en sort silhouet. Og det giver et lille gisp i mig – det kunne godt være selve pastor *Mors*, der kommer på cykel for at få nogle påtrængende forretninger raskere fra hånden.

Men lige bag efter ham kommer et andet mærkeligt væsen. Det er et kvindemenneske, ganske ungt, siger alt, hvad man ser uden for kjolen, og det er ikke så lidt endda. Hun sidder rank og let i sadlen med den ene hånd løst hvilende på styrets midte. En lille bitte flad tingest sidder på snur på det bobbede hørhår over det venstre øre og skjuler øjet. Den ligner en klat vissent løv, som er kommet flyvende og har hængt sig på hende; men det *er* en hat. Hendes læber er møjefarvede, neglene som dyppede i syltetøj og skinnende af lak. Sko med hæle på 3 tommers højde.

Men over skulderen bærer hun med den ene hånd en rive – for det er en bondepige, som vender hjem fra markarbejde! Det er det tyvende århundredes hyrdestil, lige til porcelæn.

Hun følger manden med leen tæt i hælene. *La mort et l'amour* – eller måske den gamle og den ny tid.

Køge-egnen

Landevejene fra København til Roskilde og til Køge er utvivlsomt Danmarks to kedsommeligste vejstrækninger, i al fald for den, der ikke sidder og racer ved rattet i en bil og som hverken kan høre eller se andet end vejstripen. Den, der befærder den første, som nu til dags ikke har mere landskabelig charme end en keglebane, tænker vel næppe på, at netop den var hovedåren i det store net af veje, som i oldtiden forgrenede sig over hele Sydøstsjælland, og at den da bevægede sig mellem runestene og mængder af oldtidshøje. Biskop Absalons gamle forbindelse mellem handelspladsen København og Roskilde Bispe-sæde har i nyere tid ikke ved sine omgivelser kunnet inspirere til digtning, men kun til en besværgelse: Gå ad Hedehusene til!

Den gamle Køge Landevej, hvis omgivelser endnu for en lille menneskealder siden var fredfyldte og smukke, ser nu ud, som om Køge Huskors – selve den lede, der i skikkelse af „en farendes ild“, en blanding af rotte og gris, en skrubbtudse på hanefødder eller anden zoologisk uhyrlighed huserede hos Hans Badskjær inde i byen – efter sin fordrivelse har taget standkvarter langs denne strand og sat sin djævelske spøg på den. Og her hjælper det ikke, om en magister Niels kommer og taler latin til fandens hjælpeånder, vejevæsnet og husejerne, for de forstår ham ikke.

Det er først, når man nordfra er kommet ud på den anden side af Køge, at man er nogenlunde fri for denne pestilens. Her kan man inde i *Køge Strandskov* finde den husvalse, der er fornøden oven på det lange mareridt. Dog også her har fanden haft sit spil, langs skovbrynet er opført fireoghalvtreds små sommerhuse på rad ved den smukke vej, som går lige op ad stranden! Men går man ind i skoven, taber man dem hurtigt af syne, og inde i Strandskovens dybder, hvor der er fuldkommen ensomt og stille, glæder man sig over dens mængde af forskelligartede løvtræer, som domineres af birk og nogle mægtige gamle ege, omgivet af en prægtig underskov.²⁵ Også skovfyrrer når herinde en sjældnen størrelse og pragt.

Vi er her nær ved nordgrænsen af de gamle, sydsjællandske skovegne og befinder os nær de mægtige skovstrækninger, som når fra Lellinge Skov i nord til Vallø Storskov i syd, og som sammen med en mængde mindre skove danner et næsten sammenhængende hele. *Lellinge Å* eller *Køge Å*, som gennemstrømmer egnen fra vest mod øst, danner fra ældgammel tid et skarpt folkeligt og sprogligt skel mellem skovboerne i disse sydlige egne og de nordligt boende hedeboer. Trods livlig samfærdsel over åen har to stærkt forskelligartede bondekulturer her længe holdt fast ved hver sin udprægede fortidsarv.

Landskabet uden for skovene hernede er næsten overalt dyrket og ensformigt. Hvad der giver disse egne deres største landskabelige værdi er *Køge-Åsen* og *Lellinge Skov* med dens å. Over de lave flader, som strækker sig sønden for Køge-Ringsted Landevej, ser man bestandig i nord den smukke ås, der begynder nær Køge og strækker sig næsten helt til Haraldsted. Den er ikke særlig høj, men synes således på disse ganske jævne strøg, hvor den fuldstændige mangel på oldtidshøje i øvrigt gør landskabets ensformighed endnu mere påfaldende.

Lellinge Å, som på de sidste halvtredje mil af sin vej rinder norden for den føromtalte landevej, er utvivlsomt stedets oase, og på grund af sine omgivelser, der skifter fra åbent landskab med lave enge til dybe, dystre skovtykninger, er den et af landets herligste vandløb. Mest interessant er den nær selve Lellinge, hvor dens strøm har udhulet brinkerne i skoven, så de står med stejle, 12–13 m høje skrænter ned mod dens leje, således at den mærkelige grønsandskalk mange steder træder tydeligt frem i dagen. Egnene heromkring er det eneste sted i Danmark, hvor denne dannelse af mergelkalksten, ofte med et kalkindhold på 60–90 %, kommer synligt frem i overfladen. Den danner her et lag mellem de øvre istidsdannelser af moræneler og de nederste lag af saltholmskalk og limsten og har fra tre til ti meters tykkelse.

Køge Å ved Spanager. 2. Juni 1936.

FF

Åens mest idylliske sted er, hvor den gennemløber Skovvænget på det sted, som kaldes Limgraven – en ældgammel betegnelse, idet lim er det ældste ord for kalk, hvad vi bl. a. også kender fra Limfjorden. Det er naturligvis en gammel vejmand, jeg møder, som kunne føre mig til dette sted²⁶ – vejmandene er ofte nogle af de bedste førere, man kan falde i hænderne på! Herinde glider åen for øvrigt mellem fuldkommen flade bredder, åbne dejlige enge med hundreder af høstakke lysende i sommersolen.

Men da jeg går mod åens løb, kommer jeg omtrent 200 m vestligere til noget helt forskelligt fra dette sted, hvor vældige brinker står på åens nordside, dækket af fuldstændig urskovsagtig bøgebevoksning, mens sydsiden stadig er ganske lav. Åen er her i et sving blevet tvunget op mod bakkesiden og har efterhånden helt undergravet denne, så den som en af havet eroderet klint hælder ud over vandspejlet og grønsandskalken i et lyst, vandret bælte ses skære gennem skræntens side.

Den fuldkomne uberørthed og dybe stilhed og den mærkelige ensomhed i skoven gør dette sted til et af de besynderligste og skønneste, jeg har truffet på min vej. I den time, jeg sad her, hørte jeg ingen anden lyd end bogfinkernes kvinden og åens sagtmodige rislen. Intet spor af menneskers færden findes her, her synes altid at have set sådan ud.²⁶

Ganske nær vest for dette sted danner åen et helt lille arkipelag, hvor den deler sig og i mange arme glider hen over lav, stenet grund med mængder af småøer mellem dens hvirvler, der har så lav vandstand, at man alle vegne kan vade fra ø til ø. En af de største af disse er græsbevokset og bærer en hel lille bøgeskov på sin ryg.

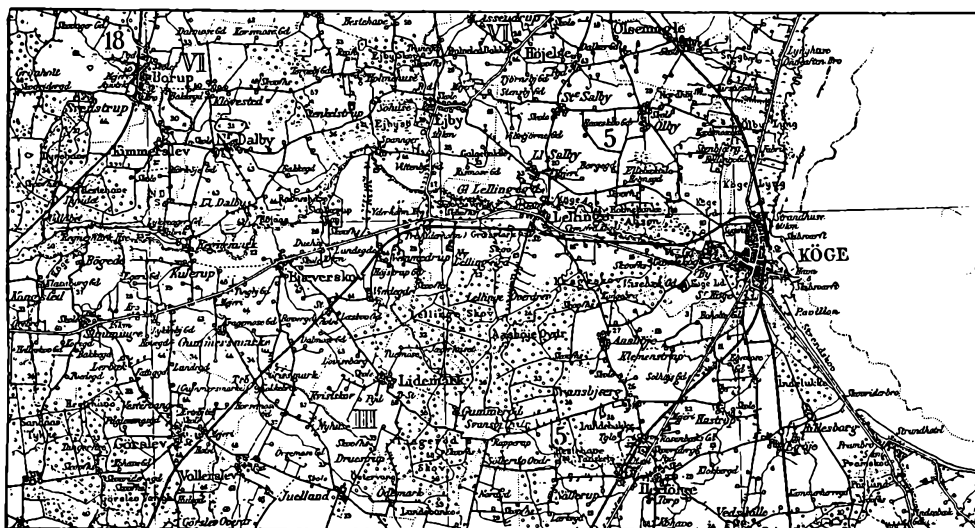
Indtrykkene af skønhed forstærkes, jo længere jeg vandrer op mod strømmen, og de kulminerer omtrent 300 m vestligere, hvor de ville have været enestående, hvis ikke stedet var så overrendt og nedtrampet. Det har nemlig det uheld at ligge lige op ad festpladsen „Lellinge Skov“. Her har åen i århundreders forløb gebærdet sig på samme voldske vis som på det forrige sted; men nu er det sydbredden, den har berendt og nedbrudt, mens nordbredden er lav og uberørt. Atter her har strømmen foretaget en svingning mod banken, som den grådigt har ædt sig dybt ind i. Og her er det geologiske fænomen med grønsandskalken langt mere tydeligt. Kalkens kolde, lysende bælte ses skarpt mod de mørkere partier i den bratte, mørke skrænt.

En gammel, ful træstub, hvis rod er halvt oppe af grunden, står ved åbred- den, ildhvidt belyst af solen mod baggrundens troldeagtige skovmørke med de alvorlige træer. Sollyset ligefrem svier i øjnene fra denne stub, resten af en for længst fældet bøgekæmpe, hvis udgåede grenestumper, der er helt kalk- hvide, stritter som rygbørster på et umådeligt vildsvin – uhyret i „Schweigen im Walde“. Det var et motiv for en Rembrandts pensel med dets svælg fra det vildeste lys til de dybe, mystiske skygger.²⁷

Lellinge Å er af udstrækning kun et såre ubetydeligt vandløb; men hvad den fattes i vælde, har den fået i skønhed. Overalt hvor jeg møder den, i skoven eller i de åbne enge, er den en fryd for øjet. Og hvor som helst kan den over- raske ved sin nærhed, både langs landevejen og ad stier og småveje nord for denne.

Det er som før nævnt ikke alene sprogligt, at denne å danner skel mellem nord og syd, også med hensyn til gammel folketro skiller den to vidt forskellige egne fra hinanden, måske oprindeligt to forskellige racer. Beboerne af hede- boegnene var stedse en stærkt traditionsfast stamme, som havde egne sædvaner og skikke. Når de gamle hedeboer lavede hjul og kors i grøden til hellig- trekongersaften, for at sæden til sommer skulle velsignes med lange, frodige vipper, da var dette utvivlsomt en tradition, som var bevaret i lige linje fra Snoldelev-runestenens soltegn!

Der var gammel „hirdånd“ i disse egne bønder: Da karlene fra Højelse i 1864 kørte ud fra lægdsmandsgården på vej til hæren, holdt vognen stille et øjeblik midt i porten, hvor alle tog huerne af og slog dem mod portbjælken over deres hoveder, mens de råbte et dundrende hurra. Dette gav lykke på

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

valpladsen og gjorde usårlig! Den gamle forestilling om et foroffer til valkyrien var endnu ikke glemt. Ved portbjælken til egen gård hængtes endnu på Erik af Pommerns tid den mand, som blev hjemme, når baverne brændte. Ved at slå huen mod bjælken har man endnu haft tågede forestillinger om at bringe et offer, der førte til held, et offer til valkyrien, hun som gav de dødbringende våben på slagmarken en anden retning. Det er en krigerstammes tradition.

Syd for åen træffer vi skovboerne, som har sindet fuldt af myter og tung mystik. Her var ingen soldyrkelse, man tilbød dyrene fra skovens dybder, der var hellige ligesom Skt. Hubertus' hjort. Bjæverskovs herredsvåben bærer som mærke bæveren, der færdes i skovens hemmeligste indre. Og fra Lellingegnen kendtes ganske samme form for slangedyrkelse, som fordem rådede i Lithauens fjerne skovegne. I Lellinge by kom endnu ved midten af forrige århundrede en hvid snog ind i sognefogedens gård, hvor den daglig fik en skål nymalket mælk. Thi det var en ære for gården at herberge „snogenes konge“, hvis hoved bar en tegning som en krone – det bragte huset held og fremgang. Det er et ældgammelt jægerfolks tro, i modsætning til de senere indvandrede krigerstammer, som er kommet fra nord og vest og har fortrængt dem til de sydlige egne.

I *Lellinge* fandt jeg endnu den berømte, forhenværende sognefogedgård liggende næsten fuldkommen skjult bag sin haves tætte, ældgamle træer og indfildrede buskads. Den er nu aldeles faldefærdig. Dens engang hvidkalkede murstensvægge har på grund af vanrøgt antaget en sur, gusten farve omtrent som på et lig; taget er råddent og halvt nedstyrtet, så de grå lægter stikker frem som møre ribben. Indkørselsporten på sine skæve hængsler truer med at

ramle ned. Hvilken menneskebolig! Og dog lever herinde dens sidste ejer, en gammel kvinde, hvis slægt har boet her, så længe nogen kan huske, en efterkommer af de folk, som husede den hellige snog! Hun lever her ensom, som en eremitkrebs i sit hus. Jeg søgte, naturligvis forgæves, at få lov til at afbilde denne ruin, jeg måtte nøjes med at betragte den tværs over haven og fotografere indkørslen til den ude fra vejen.²⁷

Jeg stod og tænkte på, om snogens efterkommere nu er hjemløse, eller om de endnu holder til herinde.

Da jeg dagen efter kom til *Bjæverskov*, fik jeg flere mærkelige ting at høre om det intime forhold, som endnu for ikke længe siden herskede mellem beboerne og de hellige dyr. Jeg fik her en timelang passiar med to herlige gamle mænd, som bebor hver sin halvdel af et lille husmandssted, der ligger på en grønklædt skråning nær vejen på et af byens smukkeste steder.²⁸ Den ældste og mest veltalende, som hedder Lauritz Jansen, er født og båret i Bjæverskov; han har været en lille tid borte i sine unge dage, men er for 40 år siden vendt tilbage og har i sinde at ende sine dage her, hvad han dog tilsyneladende ikke har nogen hast med. Han er en diametral modsætning til sin ven Herman Rasmussen, som er fra Sorøegnen, men også for længst er havnet her på stedet. De synes både af ydre og indre at være så forskellige som syrer og baser, men afvejet i et forhold, så der er fuldkommen balance. I mangfoldige år har disse to levet her dør om dør og passet sig selv, et par stilfærdige, pæne gamle mænd, som for længst har gjort op med verden, og hvis livsvisdom synes at være indesluttet i denne ene, korte strofe:

Og har Du røget din Pibe ud,
Saa stop Dig en ny og stol paa Gud.

De synes at være fuldkommen fattede og så lykkelige, som mennesker kan blive. Den eneste lille sky, som en gang imellem færdes på deres himmel, er den, at de ikke *bestandig* kan være sammen.²⁸

„Du render jo lidt mejed ud om avdnerne,“ siger Rasmussen til Jansen, „å spiller kort å lar mej sitte alene!“

„Nå-åh,“ svarer Jansen, „ded æ vel itte noved imod dej, som næsten ien gang om mån'den tar til Kjøbenhavn å lar mej være her alene somtier i fliere dave å nætter.“

Men så stopper vi alle sammen vore piber, fra et eller andet sted ude i himmelrummet fremtryller vi tre pilsnere, og vi glemmer alle bekymringer.

Jansen, hvem jeg fortæller om den hvide snog – hvad der naturligvis ikke er noget nyt for ham – beretter om sin barndom, da her endnu vrimlede med snoge på egnen, især i skovene oppe på åsen. Folk var fuldstændig fortrolige med dem og gjorde dem aldrig fortræd. Man kunne finde snogene i hele

„kager“ rundt omkring, også ved husene. Således fandtes en hel klynge af dem på møddingen og flere på digerne ved det hus, som ligger ved Gammel Køgegård og nu beboes af gårdens kuske. Den familie, som i Jansens barndom boede i huset, behandlede snogene næsten som husdyr. Fra møddingen krøb de ind i gården, og ingen hindrede dem i deres færden, end ikke når de spiste med af børnenes mad.

Han fortæller om en dreng herudefra, som en dag spadserede ind til Køge medbringende en mægtig snog på en tommes tykkelse og 5 kvarters længde, som han holdt under hovedet, så den hang som en spadserestok i hans hånd. Og da han i en butik tog kasketten af, vrimlede det ud af den med tudser, firben, små snoge og andet kryb, som han havde haft med som selskab hjemmefra.

Begge de gamle hævder, at der var meget stor forskel på folkene fra skov- og hedeboegnene. I gamle dage stod skovboerne ikke altid i det bedste forhold hverken til de sidstnævnte eller til stevnsboerne.

Huset, de gamle bor i, er typisk for egnen, overkalket bindingsværk, stråtag med ryttere og fjælegavle ned i højde med tagskægget, således som jeg allerede havde fundet flere i landsbyen *Åshøje*, der rummer adskillige smukke boliger af den type ²⁹ – en byggeskik, som viste sig at være såre almindelig over størstedelen af Sydsjælland, og som jeg også fandt flere eksempler på i den smukke landsby Ejby. Bjæverskov rummer for øvrigt en af de smukkeste og anseligste gårde på disse egne, en fuldkommen pragtbygning, som afviger fra den almindelige byggeskik hernede ved at have mørkt ferniserede bindingsværksstolper, hvad der ser ypperligt ud til hvidtekalken i murfelterne. Dens facade ville have været endnu bedre, hvis ikke en nyere udbygning på dens midte havde skæmmet den. Gården er af mægtige dimensioner og ligger pragtfuldt på sydsiden af byvejen på en banke bag sin store have. Kun en eneste gang så jeg en lignende gård hernede, i landsbyen Yderholm nær Køge-Ringstedvejen.

Lellinge Å løber på en strækning af et par mil mellem Ringstedlandevejen og *Køge Ås*. Dennes skovklædte højder har man bestandig udsigt til over fladerne nord for åen. Tager man fra Bjæverskov op over åen ved Spanager, kommer man til det 41 m høje Vittenbjerg, et af åsens smukkeste steder, fra hvis højder der er en fortrinlig udsigt over egnen. Bakkepartiet er her overordentlig kuperet og ret åbent. Hist og her er åsens slyngede højder angrebet af grusgravere og står med åbne, gule sår i deres sider ud mod slettens grønne marker. Mange steder er de mærkelige, bratte knuder brudt af smådale – småt er jo egentlig alting her, men målt med omgivelserne bliver det helt anseligt.

Som de fleste andre åse består denne af lagdelt grus og sand, og i modsætning til randmorænerne, som tilhører de udprægede, vide bakkelandskaber, ligger disse så godt som altid på lave moræneflader og er af den grund stærkt iøjnefaldende i landskabet. Folkefantasierne har beskæftiget sig stærkt med disse sæere, isolerede, langstrakte banker, og næsten overalt træffer vi i forbindelse med dem det bekendte sagn om jætten eller troldkvinden, som trasker hen over egnen med sin sandfyldte sæk på bagen og spilder indholdet gennem et hul i denne, efterhånden som de skrider frem.

Køge-åsen kan som før nævnt følges på den ca. 3 mil lange strækning fra Køge til Haraldsted nord for Ringsted, løbende i retningen øst-vest, ofte med stærke bugtninger og enkelte små afbrydelser. Den har en bredde på indtil 400 m, og stedvis hæver den sig til en højde på 42 m over det omgivende land. Sådanne mærkelige åse af sand, grus og undertiden rullesten findes spredt over mange af de landstrækninger, som bræen dækkede under den store istid, både her og i Sydsverige. De følger ofte floder og åer og bugter sig ganske som disse, kan endogså have biåse, der støder til dem ligesom åers og floders tilløb. Deres forekomst og form er forklarlig derigennem, at de er opstået langs smeltevandsfloder, som er dannede *under isen*, og som har presset det med-

Køge Aas ved Spanager. 3. Juni 1936.

F.

skyllede materiale op mellem deres bred og isens vægge, længe inden disse vandløb er brudt ud gennem bræens yderste rand, uden for hvilken det udskyllede sand og grus modsætningsvis er blevet til vide sletter.

I landsbyen *Højelse* tæt nordvest for *Køge* fandt jeg et par af de mærkeligste og ældste gårde på egnen liggende lige over for hinanden ved landevejen gennem byen. Den bedste og ældste af dem ejes af frøken Sidsel Marie Kristoffersen, som under de to sidste navne er en landskendt folkemindesamler og bl. a. har udgivet et fortrinligt værk om hedeboegnen. Skønt jeg traf hende midt i en hovedrengørings travlhed, fandt hun tid til at føre en lang samtale med mig ude i den smukke gamle have. Hun fortæller, at hendes gård har været i slægtens eje, lige siden den opførtes i året 1769, og at den udvendig er så godt som helt uforandret. Hun er født på stedet, har bestandig levet her og kender egnen bedre end de fleste.

På fotografiet af gården ses til venstre gavlen af et udhus, til højre stuehuset med den lange facade mod haven i stærk forkortning, og i forgrunden den mægtige mødding, som strækker sig mellem vejen og gården i hele den sidstes længde.²⁹

I vor samtale kom jeg ind på drøftelsen af et sagn, som knytter sig til stedets kirke,³⁰ og som er helt ejendommeligt. Jeg genfortæller det her:

Gamle Per Johansen fra *Højelse*, som var en ivrig jægersmand, havde en dag været på jagt og nåede først hjem i byens nærhed, da det var blevet nat. Det var fint vejr, og fuldmånen skinnede klart. Pludselig så han en hare springe på marken lige foran sig, og han holdt straks til den med muskedoneren, så den trimlede; men til hans forbavselse sprang den øjeblikkelig op igen og løb videre. Han ladede på ny og skød, og det samme gentog sig. Tredje forsøg havde samme resultat, bæstet var ikke til at få hul på. Skønt haren hver gang fik et ordentligt skrald, så ulden røg langt væk af den, sprang den stadig lige frisk videre – mærkeligt nok hver gang nærmere hen mod *Højelse Kirke*. Til sidst slap den ind ad kirkegårdslågen og fór hen til tårndøren og op ad trappen.

Per Johansen fulgte efter i trav, så træskoene slog gnister, for han ville fanneme ha' haren! Men inde i tårnet vendte den sig pludselig om imod ham med et fult grin på ansigtet. Og så opslog den den ledeste latter, han nogen sinde havde hørt – med en skrattende, hæslig menneskestemme. Og i samme nu så han, at den kun havde tre ben!

Han vendte brat, kastede skyderen over skulderen og gik lige hjem. Og siden gik han aldrig nogen sinde på jagt.

Det mærkeligste ved denne beretning er, at vi her for første gang i historien – nærmere betegnet i spøgelseshistorien – møder en *kirke-hare* eller *hel-hare*.

De fleste af vore gamle landsbykirker har et eller andet uhyggeligt dyrevæsen, som spøger omkring dem. Der har, måske fra de allerførste kristne tider, hersket den tro, at det første væsen, som nedgravedes i den indviede jord, måtte „gå igen“. For at denne skæbne ikke skulle ramme et menneske, gravede man først et dyr ned i kirkens grund, enten på kirkegården, under kirkens mure, inden i disse eller endog under selve alteret. Hyppigst var dette dyr et lam eller en hest, og kirkelammet (liglammet) og helhesten (kirkegrimen) var genfærdet af disse dyr, hvis tilsynekomst varslede snarlig død for den, som så dem. Men også kalv, hund, kat, so, høne og gås, ja endogså ræv, møder man som kirkernes „varedyr“. Kirkelammet boede ofte over tårnets hvælvinger, hvor man redte det et leje af halm. Hvor man undlod at nedgrave et dyr, straffede det sig. I et par sådanne tilfælde finder man en „ligjomfru“, genfærdet af en ung kvinde, som må bøde evigt for denne forsømmelse.

Omhyggelige iagttagere af disse dyrespøgelser har konstateret, at de altid, når det drejede sig om pattedyr, var trebenede, hvad der naturligvis øgede uhyggen.

Da jeg havde ført sagnet om Højelse-kirkeharen på bane, meddelte Marie Kristoffersen mig, at hun personlig har kendt en datter af gamle Per Johansen, og at denne i ét og alt hævdede, at sådan var historien gået for sig. Længere er det altså ikke siden, at det skal være hændt.

Lige ved solfaldstid samme aften sidder jeg på grønsværen uden for lågen til Højelse Kirkegård og ryger min pibe, hjemvendt fra en lang udflugt. Udsigten fra det ret høje stade over markerne, som strejfes af det sidste skær af solen, er vid og smuk, et rigt, dyrket landskab med fine agre og høet i stakke, som kaster lange, kølige skygger. Solen forsvinder helt, og landskabet bliver gustent og svalt i tonerne, de første tågedampe begynder at hæve sig over kærene derude.

Just som jeg vil rejse mig, ser jeg noget bevæge sig over græsmarken på vejens modsatte side. Det er en hare, som langsomt humper af sted lige hen imod mig. Jeg sidder godt camoufleret op imod en mørk træstamme. Og som gammel jæger ved jeg naturligvis, at en hare aldrig vil få øje på mig, når jeg forholder mig ganske stille. Jeg rører derfor ikke et lem, jeg lader endogså være med at sutte på min pibe, for at røgen ikke skal forråde mig.

Men trods alt – denne hare så mig!

På 50 meters hold standsede den brat, „lavede mand“ og begloede mig indgående. Så kom den nærmere. Jeg blev grebet af samme sindsbevægelse, som hvis jeg havde stået på post med bøssen i anslag.

Først på fire meters hold standsede den foran mig, rejste sig atter på bagen og sad ret, stirrende mig lige ind i ansigtet. Og jeg syntes, at det trak op til

A.F.

HELHAREN VED HØJELSE

en antydning af et spottende smil på dens latterlige fjæs. Jeg så straks, at det var en sætter, et sådant udtryk af stupid lystighed kunne en ramler aldrig få i ansigtet. Men nu behøvede jeg åbenbart ikke at være forsigtig længere. Jeg tog min skitseblok og blyant ud af rygsækken og gav mig i fred og ro til at portrættere hende. Som om hun vidste, hvad det drejede sig om, sad hun fuldstændig urørlig; det så næsten ud, som om hun var ved at falde i søvn, kun de vidåbne, glasagtige øjne fik en gang imellem et årvågent udtryk – forslagent, som om hun gottede sig over mig.

Da jeg var færdig, var det næsten blevet mørkt. Jeg lagde mine tegnesager tilbage i rygsækken og vinkede til hende som tak. Jeg sagde ingenting – for nu vidste jeg, hvem jeg havde for mig. Og jeg frygtede for som svar at få en prøve på den infame latter, som havde ramt den gamle Per Johansens trommehinder og slået ham ud af hans bane.

I næste øjeblik sprang hun raskt i en bue uden om mig og ind ad den åbne låge til kirkegården. I læ bag buksbomhækkene fulgte hun den lange, snorlige vej, som fører op mod kirkens indgangsdør; jeg så kun hendes lange ører over hækkene. Men da hun nåede kirken, måtte hun ud på vejen. I et par spring kom hun over gruset og fór ind ad døren til våbenhuset. Jeg så hende her for første gang bagfra.

Hun manglede det ene bagben . . .

Omkring Ringsted

Hele landskabet fra Køge mod sydvest over Herfølge, Sædder og Farendløse er utrolig ensformigt og næsten uden bevægelse i terrænet. Sædemarker, roe- og kartoffelmarker skifter med småskove, og kun de i disse egne ret almindeligt forekommende boliger med fjælegavle og stråtage med ryttere volder nogen glæde i denne jammerdal. Værst er landskabet mellem Farendløse og Ringsted; den ene tønde land ligner den anden, og den almindelige frodighed her, hvor alting synes at kunne spises, gør én tryk og overmåde søvnig.

Det er først ved *Hjelmsømagle*, at man vækkes af sin døs og gnider øjnene, overrasket ved den pludselige forandring i landskabets karakter. Fra den ret højtliggende by ser man ud over alle disse lave, vide sletter, i det fjerne omgivet af fintformede åse. Især det højtsvungne landskab i syd omkring Tybjerg tager sig prægtigt ud fra dette højdedrag.

Også selve byen er interessant ved sine enkelte, usædvanlig gode gamle gårde. Intetsteds på Sjælland havde jeg endnu set noget så udpræget gammeldags, skønt den ældste og mærkeligste af disse bygninger efter ejerens udsagn først er opført 1847.³⁰ Alene at dømme efter dens sokkelsten må dette være galt; den er utvivlsomt meget ældre, men er muligvis restaureret det nævnte år. Både stuehuset og yderlængerne, blandt disse især den sydlige med indkørselsporten, er så vinde og skæve, at jeg næppe har set deres mage. Men det vredne tømmer er sejt og solidt, det har formodentlig ikke oprindelig været alt for ret i linjerne. Og det hele hænger sammen, som om det endnu kan stå i hundrede år.³¹

Lige i udkanten af Ringsted finder jeg en af disse mærkelige små oaser, som kan overraske én selv i det kedeligste landskab. Det er ved vejen over *Susåen* på det sted, hvor forhen Have Vandmølle har ligget. Stedet med de yppige træer, en mængde prægtige aske, omkring det stærkt svungne åløb – *Susåen* i dens spædeste barnealder – er aldeles henrivende. Forbavsende er det at finde noget sådant klos op ad byen, der er som en rumlende fordøjelseskanal med landets mest trafikerede landevej tværs igennem – et rent motorhelvede.

Man fortalte mig, at en lille skrædder, som bor i et hus ganske nær det sted, hvor vandmøllen har ligget, er så betaget af denne plets skønhed, at han hver morgen ved solopgang, før han kravler op på sit bord og slår benene i kors, går ud for at holde andagt og nyde den vidunderlige stemning, som dette sted rummer, og som han hævder, der ikke findes magen til! Og så tror man, at den såkaldte almue savner natursans! Han er sandelig ingen undtagelse; og for blot sådanne fem retfærdiges skyld bør dette sted bestandig skærmes.³⁴

Det fordelagtigste indtryk af egnen fik jeg på *Sigersted Kirkebakke*, fra hvis 62 m høje ryg man har vid udsigt over dette typiske, sydøstjællandske lavlands-landskab, som trods sin ensformighed, når man færdes nede i det, tager sig prægtigt ud heroppe fra med de spraglede græs- og sædemarker, plettet af små og store skove.

Fra dette sted ser man vidt over de sagnrige egne, hvor kong Sigar skal have kæmpet sin sidste kamp og blev fældet, og hvor Hagbard og Signe gik i døden for deres elskovs skyld.

Fortællingen om kong Sigars kamp hører hjemme blandt vore ældste heltesagn og har sin rod helt tilbage i folkevandringstiden. Skuepladsen er imidlertid usikker, den er henlagt til mange forskellige steder i Norden. Saxo har sin viden om sagnet fra bisp Absalon, som voksede op i det nære Fjenneslev og mente at kunne stedfæste begivenhederne her til egnen, ja endog kunne berette om dem i alle enkeltheder. Saxo meddeler, at kong Sigar bor som datternes høvding i Sigersted med sønnerne Sigvald, Alf og Alger samt datteren Signe. Alf og Alger træffer på en vikingefærd kong Hamunds sønner Helvin, Hagbard og Hamund. De kæmper med hinanden, men bliver forligte og indgår venskab. Hagbard kommer til Sigersted og vinder Signes gunst, men onde rådgivere sætter på ny splid mellem Sigar- og Hamundsønnerne, og Alf og Alger fælder Helvin og Hamund. Dermed er signalet givet til blodhævn i det uendelige. Efter at Hagbard siden har dræbt Alf og Alger, vover han sig forklædt ind i Signelils jomfrubur i kong Sigars gård og sover hos hende; men om natten forråder en terne ham, han fanges og dømmes til døden. Signe beslutter at dø samtidig med den elskede. Hagbard får det lavet således, at hans kappe bliver hejst op i galgen før ham, og Signe, som ser dette fra sit vindue, tror da, at han allerede er død, hvorpå hun lader sit bur gå op i luer og indebrænder. Da flammerne slår sammen om hende, overgiver Hagbard sig til døden. – Saxo siger, at Hagbard blev henrettet på den banke, som siden har båret hans navn.

Men hele dette sagn må være opstået af to forskellige dele; den ene er en realistisk beretning om en vældig oldtidskamp, kædet sammen med en anden, der er et sentimentalt middelalderligt elskovs-drama.

Mens digtningen om Hagbard og Signe unddrager sig al forskning, har vi et grundlag for det gamle heltesagn. Tyr man til en kilde, som er langt ældre end Saxo, det oldengelske kvad *Widsið*, hvorfra vi også kender Lejrekongernes skæbne, da nævnes heri virkelig en kong Sigar, som „forlængst de sø-daner styred“. Og her hentydes til begivenheder omkring år 400, folkevandringstiden med dens eventyrlige skikkelser, blodige kampe, hurtigt rejste og hurtigt styrtede riger. Jørgen Olriks studier over nærværende emne har gjort det historisk sandsynligt, at Sigars slægt var de første, som rejste et virkeligt danevælde med Sjælland som hovedrige og Sigersted som kongesæde. Men den voldsom-

me blodhævnkatastrofe udsletter slægten, og kongesædet flyttes med Halvdan-ætten til Lejre.

Det er da virkelig muligt, at Sigersted var skueplads for de rystende begivenheder. Og man får gennem den ældre Edda troen herpå bestyret gennem kvadet om Helge Hundingsbane, hvor man hører om Helges fader, som lige hjemvendt fra slaget lyste drengen i kuld og køn og

gav ham Navnet Helge,
gav ham *Ringsted*,
Solfjæld, Snefjæld,
Sigaroldene.

Mens solfjæld og snefjæld er gådefulde, digteriske udtryk, er Ringsted og Sigaroldene (*Sigarvellir* ɔ: voldene) jo gode gamle sjællandske stednavne.

Men det er kun Saxo, som nævner Hagbard og Signe-sagnet i denne forbindelse, og han er, når det drejer sig om sager, der ligger langt forud for hans egen tid, lige så lidt at stole på som B. S. Ingemann.

Jeg tager til det nærliggende *Bringstrup* og besøger pastor Severinsen, som har skrevet et par fortrinlige afhandlinger om kong Sigar og om Hagbard og Signe. Jeg fandt pastoren i præstegårdens gamle, skønne have, hvor han på den glohede sommerdag arbejdede næsten uden klæder på kroppen. Han gik straks elskværdig ind på at følge mig ud i landskabet, og efter en hastig omklædning, der forvandlede ham fra en halvnøgen gartner til en lærd præstemand, steg vi sammen ind i bilen. Bedre fører kunne jeg aldrig have fået.

Eggen, vi gennemsøger, og som engang har vrimlet med bronzealderhøje og stengrave, er så godt som helt ryddet, og stenene bortslæbt, og landskabeligt er stedet på enhver måde fuldkommen ødelagt.

Pastor Severinsen fortæller mig, at Hagbards Høj, i hvilken Hagbard ifølge Saxo ligger begravet, i virkeligheden hedder Hagehøj, og at dens navn formodentlig er forvansket for at imødekomme sagnet. Den findes på den spidse landtunge, som dannes, hvor Tuel Å rinder ud i Susåen. Trods en hæsleg udgravning i dens top er den endnu anselig og af stor dekorativ virkning på stedet. Terrænet syd for den falder voldsomt ned mod Susåen, hvorfra højen tager sig imponerende ud, langt bedre end på tegningen. De gamle havde sans for sligt, den skulle virke i landskabet nede fra den gamle vandvej, hvor skibene færdedes.

Højen, på hvilken Hagbard efter traditionen skal være henrettet, er den såkaldte Nådehøj på gården Eskedals mark nær Fjenneslev skel. Den er stærkt nedpløjet, men har efter sporene at dømme været meget stor og viser sig endnu som en svagt buet bank tæt nordvest for gården. Omtrent midt imellem denne og stedet, der udpeges som pladsen for Signelils bur, fandtes tidligere en anden oldtidshøj, som hed Stanghøj, men som nu helt er sløjfet. Jomfruburets plads

„Hagbortø Høj“ ved Alsted Mølle - 6. Juni 1936. - 77.

menes at have været i sydvesthjørnet af Sigersteds marker. Signalement for stedet er nu et kæmpemæssigt skrummel af et skur, på hvilket jeg bl. a. finder en plakat for en boksekamp.³²

Den, som digtningen om Hagbard og Signe har fyldt med stemning og vemod, skal ikke opsøge disse steder. Og har man sans for og respekt for vore oldtidsminder og ældste historie, bør man også gå uden om dem. Thi den vrimmel af mindesmærker om hine tider, som egnen engang rummede, og som viste, at her må skuepladsen have været for mærkelige begivenheder, er for længst raseret af hakke og spade og sprængstoffer.

Jørgen Olriks studier over de historiske emner, som knytter sig til stedet, blev desværre afbrudt ved hans død. Videbegærlige læsere vil jeg råde til – i stedet for at stifte bekendtskab med de lucernemarkers og jernbaneanlæg, som nu dækker landet dér – at læse pastor Severinsens afhandlinger i Historisk Årbog for Sorø Amt.

Den nærliggende *Fjenneslev Kirke*, som er opført af kamp med senere tilbyggede munkestenstårne, har intet mærkeligt ved sit ydre uden netop disse berømte tvillingtårne, hvortil sagnet om Asser Rig knytter sig, vistnok helt med urette. Det var i Fjenneslev, den berømte Hvide-slægt residerede, og

Absalon fødtes her 1128 som efterkommer af bedstefaderen Skjalm Hvide og oldefaderen Toke Trulle, den første kristne mand i slægten. Indvendig rummer kirken nogle fremragende kalkmalerier; men den var i 1872–74 genstand for hårdhændet og plump restaurering, som ganske vist bragte den nærmere til dens oprindelige stil, men som helt udslettede dens skønne, gamle patina.

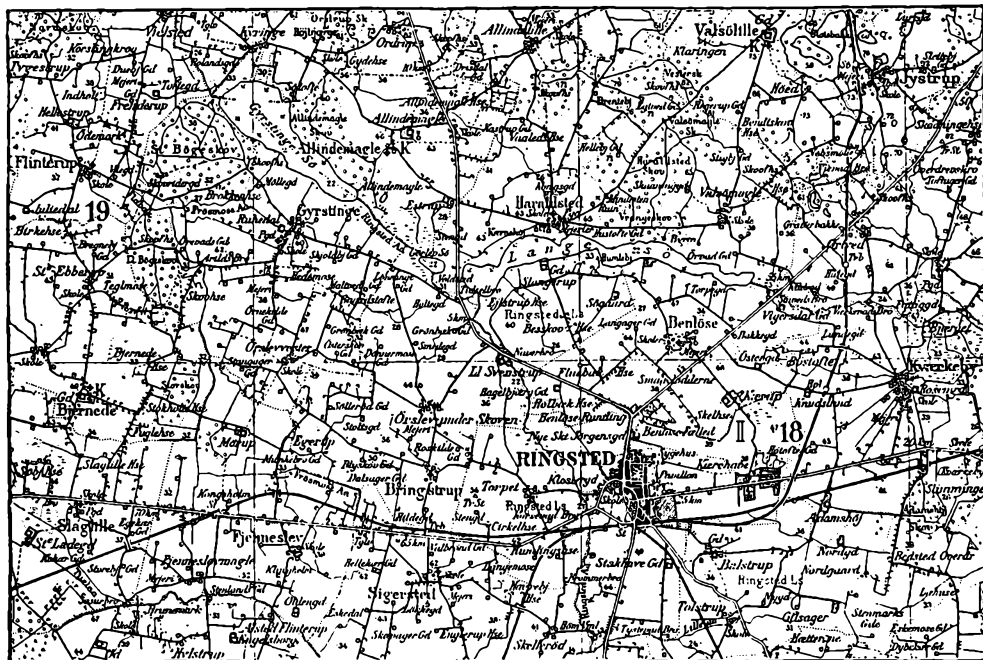
I kirkegårdens dige var det, man i 1830 opdagede den berømte *Sasser Runesten*, som nu er anbragt på kirkegården, og hvis indskrift lyder: „Sasser rejste stenen og gjorde broen.“ Broen må være den, som fører over Tuel Å ved Fjenneslev, thi den kaldes endnu *Sase Bro*, og stenen er altså rejst nær ved stedet af brobyggeren selv til minde om hans dåd. At bygge bro for sin egen eller sine frænders sjælefreds skyld var almindeligt i de første kristne tider. Og efter stenen at dømme har det været et forsvarligt indlæg i egen sag over for de himmelske magter! Det er en mægtig, tre meter høj og ganske smal, men næsten rektangulær granitblok med skriften i et bælte på dens rand. Den er nu opstillet på uheldig måde i et hjørne af kirkemuren, hvor den har en hæslig nedløbsrende til nabo.

Sase Bro fører over åen, hvor Slaglille-, Fjenneslev- og Guldagervejen mødes, og hvor der utvivlsomt i oldtiden har været stærk trafik. Landskabet er uden interesse, kun den lille strøm er smuk, som den glider sagte gennem sin dybe lavning, især set fra selve broen mod øst.³²

Folk fra *Bjernede* har over for Evald Tang Kristensen forsikret, at deres kirke er den eneste, som blev skånet under syndfloden. Det er ikke værd at komme ind på data i den forbindelse, så vil der atter som så ofte før opstå konflikt mellem tro og viden. Syndfloden kunne vel for øvrigt næppe have faret stort hårdere frem mod kirkens ydre end den arkitekt, som restaurerede den i 1890–92 og søgte at bringe den tilbage til dens oprindelige skikkelse. Det er besynderligt, at det ikke efterhånden kan gå op for folk, at sådanne kunster aldrig lykkes.³³ Se nu til Viborg Domkirke! Eller den nærliggende i Fjenneslev!

Den herlige kirkebygning, en af landets syv rundkirker, som opførtes i det 12. århundrede, og som på grund af brøstfældighed allerede omformedes i middelalderens slutning, da den fik det overmåde smukke og mærkelige bispehueformede tag med det lille tårn på rygningen, stod siden således i over fem århundreder. Den var med dette tag et af de ejendommeligste kirkelige bygningsværker og burde være bibeholdt således. Det er rigtigt, at den nu er kommet nærmere til sin oprindelige form, men kedsommelig og uskøn virker den, og man kan kun betragte denne restaurering som en form for mishandling!³³

Sagnene har haft travlt med denne besynderlige kirke, og dens opførelse skal have voldt bygmesteren mange kvaler. Især skyldtes dette en murersvend, som stod i pagt med den onde, så denne hindrede al fremgang med arbejdet. Til sidst opdagede man årsagen, murersvenden blev grebet og levende inde-

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

muret i kirkens væg. Efter denne kur gik arbejdet glat fra hånden. Sagnet tilføjer, at man endnu på muren kan se blodpletter på det sted, hvor de tunge sten knuste svendens legeme.

Trods ivrig søgen fandt jeg ikke disse spor.

Indvendig er kirken endnu smuk. De runde kampestensøjler, muret op af tilhugne, firkantede sten, og med deres strenge kapitæler, virker næsten elegante i deres fine slankhed. Øverst går de over i hvidkalkede krydshvælvinger med ribber af munkesten. Men nogle forskrækkelige stolestader ødelægger meget herinde, og et stort vindue, der ligesom stolene er kommet til under restaureringen, giver alt et koldt, ubarmhjertigt lys. Det burde forsynes med gode glasmalerier.

Bjernede er omgivet af et gyseligt landskab, dækket af nye husmandsboliger med omtrent lige store mellemrum på det åbne, flade land.

Man behøver ikke denne landskabelige baggrund af idel jammer for at kunne fryde sig over *Store Bøgeskovs* skønhed. Som navnet lader formode, består den mest af bøg, men rummer også en mængde andre løvtræer, blandt hvilke nogle prægtige ege. Skoven har haft mængder af små moser, af hvilke de fleste nu er forsvundne; men navne som Smedemose, Rasmus Schous Moser, Møllepose, Slettemose, Lysemose, Hans Johans Mose, Langdyssemose, Hane-mose, Blomstermose og Jødehullet foruden adskillige andre, som ender på -hul, viser, hvor sumpfyldt denne forholdsvis ringe strækning har været.

Ved Kilden i skovens nordøstlige del nær bredden af den dejlige *Gyrstinge Sø* er der en pragtfuld udsigt over dennes nordvestende, som fra nordbredden og til dens midte er bevokset med tætte rørskove, der dækker et areal på ca. 500 tdr. land, og som sandsynligvis inden længe vil brede sig over hele denne del af søen. Bag rørskovene på nordbredden hæver landet sig med markernes tavl, guldgul hvede, grågrøn havre og bleggul rug; og bag disse løfter sig højt de store, grønne og blånende skove ved Søtofte – en usædvanlig farvepragt. Uden for sydbredden dækkes vandspejlet af uhyre mængder af åkander, som ligeledes optræder i masser uden for rørskovene på den modsatte kyst.

En skræppende lappedykker med en unge svømmer midt ude på det åbne vand, og nær kysten færdes nogle blishøns, som en gang imellem udstøder deres sære skrig, der lyder som markeshorn og danner en mærkelig kontrast til droskens og solsortens klangfulde toner inde fra skovens bøgekroner.

Rundt om Kilden, der har en grim indramning af sten og cement, men hvorfra en naturlig vandstråle springer over 2 meter i vejret, står nogle af skovens mægtigste bøge. Det er en udpræget ødansk sø- og skov-idyl, måske lidt indeklemmt og lummer, men med enkelte herlige, friske detaljer – et meget yndet sted, som ville have været endnu bedre, hvis ikke gæsterne fra den nære festplads havde nedtrampet dens grund, så den ligner et dansegulv.³⁴

Det interessanteste, skoven rummer, er resterne af en meget stor langdyse. De er ret vanskelige at finde, men jeg kom nemt til stedet ved den elskværdige skovrider Mundts hjælp, idet han kørte mig lige dertil i sin bil. Dyssen ligger i skovens sydvestlige del ved Møllelosevej, kun et lille stykke fra skovridergården. Den er desværre i de sidste år blevet så tilgroet af græs og buske og små aske, at den flere steder er næsten helt skjult. Det var umuligt at få et billede af den i dens helhed, jeg måtte nøjes med et par detaljer. Alle dens tre gravkamre er stærkt ødelagte, de to endogså næsten fuldstændig forsvundne. Men næsten alle de vældige randsten er mærkeligt nok skånet; i et antal af 60 stykker står de endnu velbeholdne på stedet, for de flestes vedkommende flyttet tilbage til deres plads af Nationalmuseet efter at have været væltet og kastet ud til siden. Dyssen er ikke mindre end 40 m lang.³⁵

Mærkeligt er det, at disse randsten danner et rektangel med ganske skarpe hjørner, mens det sædvanlige er, at de to lange rækker mødes for enderne i en afrundet form. Den ene af hjørnestenene er af usædvanlig store dimensioner og når en højde over jorden på omtrent 2 meter.³⁵

Sammen med Kilden er dyssen inde i Store Bøgeskov et af dennes smukkeste og mest stemningsfulde steder.

Dette oldtidsminde må ikke forveksles med *Gyrstinge-Langdyssen*, der ligger ved søbredden på Søtofte bys jorder, omgivet af åbne marker, som er pløjet lige ind til dens fod, men hvis ganske små randsten omslutter tre velbevarede

Kyringe, Udsigt over Gyrstinge Sø. 5. Juni 1936 FF.

kamre, som med smukke dæksten netop rager op over den store jordforhøjning. Omtrent 400 m syd for Vielsted findes endnu et oldtidsminde, som hører til Sjællands smukkeste. Det er *Vielsted-Runddyssen*, der ligger højt på en åben, bølgeformet mark, og som virker langt bort i landskabet ved sin morsomme, bastante form, de pragtfulde, tætsiddende og anselige randsten og gravkammerets smukke overligger. Fra dyssen er en herlig udsigt mod sydsyd-øst over den nære Gyrstinge Sø.³⁷

Jo længere man kommer herfra mod øst, jo smukkere og mere afvekslende bliver landskabet. Fra de anselige bakker ved *Kyringe* er der atter en herlig udsigt over Gyrstinge Sø med dens omgivelser af lave, grønne enge, bølgende, bakkede sædemarker og skove. Fra intet andet sted tager søen og dens kyster sig skønnere ud. Det bakkede terræn følger mig helt forbi Allindemagle. Det er et helt andet landskab end vest og syd for søen. Fine hvedemarker bugner over bankernes sider, i dalene er høet for længst slået og står i rødlige stakke, hver med sin lille private skygge hen over græsstubbene. Også frøgræsset er mange steder faldet for leen og står i neg, tre og tre sammen, saftig-gule som friskt fyrretræ. Sådanne åbne strækninger, vekslende med skove, fortsætter helt hen til Valsøllille. Egnen omkring denne, især ved *Valsøllilegård*, er noget af det mest idylliske, jeg har set i Midtsjælland, en ypperlig, harmonisk blan-

ding af natur og fin kultur. De vide, parkagtige strækninger ved gården med deres „Bøgehegn hvor Nattergale bo“ og med monumentale, enligtstående trægrupper, som kaster lange skygger over det fine enggræs, hvor røde kreaturer går og mæsker sig, er den rene herregårdsidyl. Stedets skønhed kulminerer ved *Valsøllille Sø*. Og her mødte jeg virkelig et uforglemmeligt eventyr. Jeg fik ved særlig begunstiggelse tilladelse til at komme over på den lille, fuldkomne uberørte ø, som ligger ude i søen.

Det eneste fartøj, som besejler denne mærkelige ø, er en jolle, som tilhører en fisker i Fiskebjerg på søens nordside, og som kun, når herregården giver ordre til det, må sætte folk derover. Det er på den måde, man virkelig *freder* – nemlig ved at kun yderst få må betræde de skærmede områder.

Fiskerens søn roede mig i en ganske fladbundet pram over til øens nordside, et af de få steder, hvor det er muligt at lande for rør og siv, bag hvilke bredderne i øvrigt næsten overalt er meget bløde og sumpede. Vandet i søen er desværre i det sidste par år sunket en hel alen, fordi man pumper det op til overrisling af nogle engarealer. Fiskerne heromkring er meget bekymrede, fordi dette går ud over søens fortrinlige bestand af ål og sudere, som de driver stor forretning med. Og landskabeligt vil dette virke skadeligt derved, at søens areal samtidig formindskes betydeligt; vandstanden er allerede nu mange steder nede på $\frac{1}{2}$ alen.

Den dybe hemmelighedsfuldhed og stilhed, som denne ø rummer, virker på sindet, længe før man når dens kyst, det ligefrem udstråler fra dens bredder. Undervejs så jeg adskillige terner, dels fiskende, dels siddende på fiskernes garnpæle. En brunnakke med en flok ællinger flygtede for os, ællingerne med en fart som chris-crafts og et skummende kølvand efter sig. To mudderkliker lettede fra sivkanten og fløj længe foran båden fra sted til sted, viste deres sølvskinnende maver i hastige glimt, når de lettede, eller svævede i glideflugt med de buede vinger som et lille segment af en cirkel, når de fór bort over vandet. Et vildt svanepar med syv unger sejlede bort som en lille flåde med hemmelige ordre. Jeg havde en følelse, som om vi var de første mennesker, der færdedes på dette stille sted, et par stenaldermænd, som nærmede sig en ny, ubetrådt kyst.

Heden på den blikstille sø var frygtelig, én sol bagte fra himlen, en anden blændede fra vandspejlet, og sveden drev mig i øjnene og i strømme ned ad halsen. Men da vi nåede bredden, kom svalheden til os under træernes dybe skygger – og det varede ikke mange sekunder, før dette eventyrlige sted åbenbarede sig for mig i hele sin pragt. Det er en fuldstændig Robinson Krusøe-ø, et vildnis, hvor der ikke findes ringeste spor af menneskers færden, alt gror, som om det har haft fred siden syndflodens dage. En fuldkommen vild skov med kæmpemæssige træer, hvorunder bunden er dækket med nedblæste grene eller væltede stammer. Kæmpemæssige, forvredne ege, hundredårige bøge, ask, el, elm, birk og røn rejser sig i kamp mod hinanden. I spalter i de ældgamle ege, elle og bøge har flyverøn klamret sig fast og bjærget sig op i lyset, ud af kampen – her gælder det: *sauve qui peut!* Bunden under bøgenes dybe skygger er uden liv. Men under egene og i de få lysninger breder sig nogle planter, få arter, men af en tropisk frodighed. Buske findes næsten ikke, de enkelte, jeg så, var mest tjørne, som holder sig til de steder, hvor egene vokser.

Kun ganske enkelte steder var lysningerne dækket med græsser; ellers var de tæt begroet med for det meste mandshøje nælder, tætstående og i så uhyre skarer, at jeg aldrig har set noget lignende. Vi måtte vade igennem disse tykninger bestandig med hænderne for ansigtet; og alligevel var vi ikke sikre, fordi usynlige, nedvæltede grene ofte lå og spændte ben for os, så vi gik på næsen. Det var som at ta' en dukkert i salpetersyre. Vi kom påfaldende hurtigt op igen, når det hændte.

På enkelte andre steder, i lysninger eller under egene, fandtes store mængder af en anden urt, i øjeblikket blomsterløse, med stængler på 15–18 centimeters højde og ovale, fjerribbede blade på omtrent 5 centimeters længde og meget mørkegrønne. Der fandtes kun 7–8 blade på hver stængel. Antagelig er det bingelurt.

Over disse få lysninger, som aldrig var større end et jævnt stort dansegulv,

summede uhyre sværme af myg og stikfluer, så man havde en følelse af at være på ekspedition i tropenerne – at være trængt ind på sådanne jomfruelige steder, hvor naturen endnu med alle midler værner sig mod sin værste fjende, mennesket. Bag et sådant værn af en nældeskov og milliarder af stikkende væsner så jeg et sted en gruppe på fem kæmpeege, nogle af de vældigste træer af den art, jeg har set, spaltede og forvitrede, men med løv helt ned til deres rod. Stående på en væltet stamme bjærgede jeg mig mod nældeerne, mens jeg fotograferede et par af egene; men helvede var løs omkring mit hoved, og jeg tilbragte ti minutter bagefter med at rense myg ud af næse, øjne og ører.³⁶

Disse ege har stammer med et gennemsnit fra 2 til 2½ meter, og mærkeligt formede er de, som kroppe af gamle trolde og med bark i store skaller som skildpaddeskjolde. Også rønnen når herinde en usædvanlig størrelse, og bøgene kommer i mægtighed op på siden af egene. Et sted har en sådan kæmpe fældet en gren, som ligger død i skovbunden, så stor som et vældigt træ.³⁶

Af fugle findes her på øen mange ynglende arter, af rovfugle således musvåge og forskellige høge. En skrigende musvåge kredsede længe over trætoppene, mens vi var der. En fiskeørn holder til her, men yngler ikke på stedet. Hejrer må komme her hyppigt, hvad der fremgik af deres kalkhvide fald i skovbunden under nogle store ege. Ved stranden yngler både grågås og gråand, fortæller den unge fisker, og i stammen på en gammel eg viste han mig cirka 2 m over jorden et hul, hvori en gråand plejer at ruge. I øvrigt yngler her af større fugle både skovdue og huldue, den sidste hørte jeg flere gange.

På sangfugle er stedet forholdsvis fattigt, hvad der utvivlsomt skyldes den tarvelige skovbund. Jeg fandt på en egestamme en drosselunge, omtrent i konfirmationsalderen, men godt instrueret af moderen om at forholde sig stille: den sad, som om den var fastlimet til barken, og lignede denne fuldstændigt i farven. Den indtog en mærkelig stilling med det ene ben højt over det andet, omtrent som om den præsenterede gevær med den tusindårige træstamme. Men da jeg havde stået og set ufravendt på den tre-fire minutter, kunne den ikke ta' situationen længere, men fór ud fra stammen og baskede væk lavt over skovbunden.

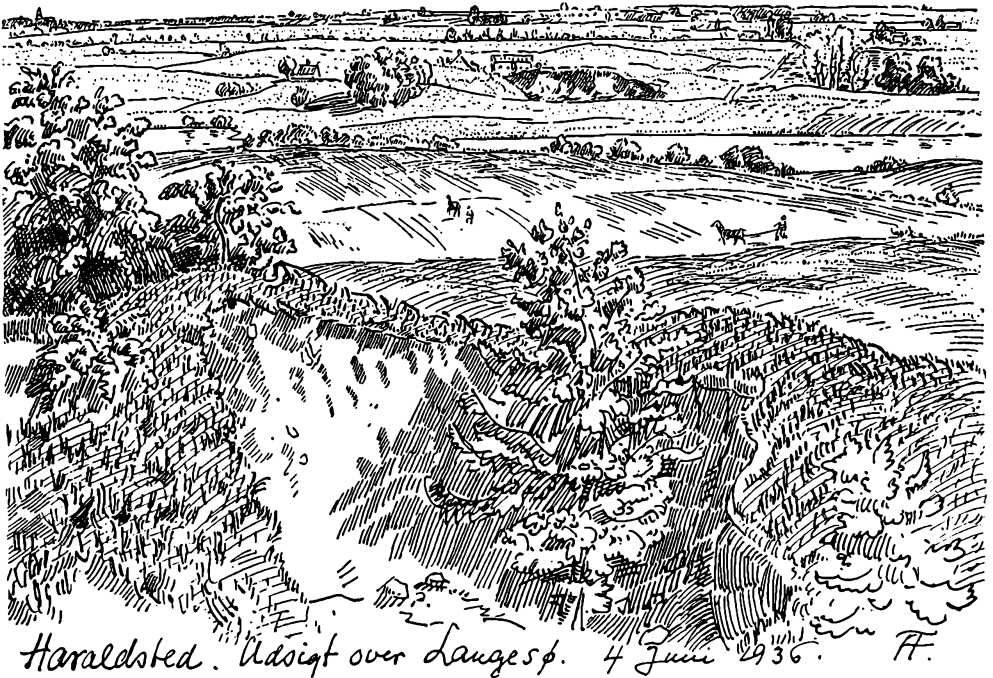
Her findes fasaner, men derimod naturligvis ingen agerhøns eller harer i denne tætte skovbevoksning. To bukke og tre råer er stationære på øen, og andre rådyr kommer ofte svømmende herover fra „fastlandet“.

Det er det eventyrligste og mærkeligste sted, jeg har set på Sjælland, vistnok den eneste ferskvandssø i hele landet, som er så uberørt. Måtte den bestandig blive bevaret i sin nuværende skikkelse! Men dersom søen bliver udtørret, eller dens vandstand blot yderligere sænket, dens areal formindsket – hvad så? I al fald vil dette få indflydelse på skovbundens fugtighed og derigennem på væksterne. Og så er vi godt på vej til stedets ødelæggelse.

Dagen efter tog jeg fra Ringsted ad vejen øst om *Langesø* (Haraldsted Sø) til Staveds Bro, hvor jeg fra *Vigersdalsbakken* fik en yndig udsigt på langs over søen. Ad landevejen herfra mod vest langs søens nordside forstærkes bestandig dette indtryk af skønhed, og det når sin højde i det stærkt kuperede landskab øst for *Haraldsted*, hvor man fra bankerne ser søen på tværs som en bred, blå flod med bølgende højder på begge sider.

Lige før jeg nåede Haraldsted, drejede jeg skarpt mod nordøst over mod *Haraldsted Skov*, hvor der tæt ved vejen nær skovbrynet står det af Thor Lange rejste mindesmærke over Knud Lavard – en temmelig tarvelig imitation af et middelalderligt trækors, som er rejst uden for det sted i bøgeskoven, hvor Knud skal være blevet dræbt. Korset står omgivet af nye, grimme huse og haver og virker næsten humoristisk i disse omgivelser.

Saxo siger, at i skoven, hvor „Hellig Knud“ dræbtes den 7. januar 1131, sprang der en kilde frem på det sted, hvor hans blod flød. Men den kilde mistede sin mirakelgørende kraft ved, at en bondestymer engang badede sit syge øg i dens vand, og siden er den udtørret og forsvundet. En anden kilde, som brød frem, hvor man hvilede med båren, som bar hans lig, findes derimod endnu. I 1883 fandtes ruiner af et kapel, som opførtes nær ved skovbrynet, hvor Knud myrdedes; de ligger omtrent 100 m syd for det sted, hvor Thor Langes kors er rejst. Og her er utvivlsomt stedet, hvortil de store pilgrims-

Haraldsted. Udsigt over Langesø. 4 Juni 1936. FF.

J Udskanten af Haraldsted Skov. 4. juni 1936. FF.

færder foregik i middelalderen; thi markerne heromkring bærer navne som Kildegårds-ageren, Kildemose-agre, Kildehumperne osv. Man ser fundamentet til en lille frådstenskirke, omtrent 13 m langt og 7 m bredt med korbue ved østenden; det hele rager omtrent 1 m op over jorden. Ruinen findes på Eskemosegårds grund og er på alle sider omgivet af flade roe- og kartoffelmarker.³⁸ Den gamle 84-årige Frederik Jakobsen, som bor i Haraldsted, og som har været med til at udgrave ruinresterne, fortæller, at grunden til, at man fandt disse så sent, er den, at stedet var ganske skjult af nedfaldne murbrokker, dækket med et muldlag, som var tæt begroet med mange slags buske. Den gamle fortæller ligeledes, at han i sine unge dage har set foden til en svær kirkeblok stå lige ved den endnu eksisterende kilde, men at blokken nu for længst er borte. Frederik Jakobsen er et af de mest forbavsende mennesker, jeg har set. Så storslået af ydre er ellers kun vestjyder, på Sjælland er han et unikum. Han ser ud, som om han er sammensat af lutter enkeltheder, der egentlig har været bestemt for en kæmpe, og trods dette er han næppe sine 3 alen høj. Ansigtstrækkene er enorme, og man undres over, at de kan være der alle sammen uden karambolage. Og trods det er han en af de smukkeste gamlinger, jeg har set. Men af ydre er han ikke mere sjællandsk bonde end den mest vaskægte havstrile fra Holmsland Klit.³⁷

Den sidst omtalte kilde, som endnu kaldes *Knud Lavards Kilde*, og som udsprang, hvor bærerne hvilede sig og stillede liget fra sig, findes nær skellet mellem Allindelille og Haraldsted på et lavt engdrag på Nykildegårds mark. Gårdens ejer fortæller mig, at dette vand endnu springer med en sådan kraft, at det i den usædvanlig strenge vinter 1928–29, da alle vandløb og kilder ellers var bundne af frosten, bestandig brød ud gennem den dækkende sne og is med samme styrke som ellers.³⁸

Vandet er overordentlig jernholdigt; når man stikker hånden ned i det, bliver den hurtigt dækket af et fedt lag okker. Den runde, flade sten, gennem hvilken vandet rinder ud ad et boret hul som i en kværnsten, blev for nogle år siden af den forrige ejerinde af Nykildegård flyttet op i dennes have. Men så må der vel være hændt et eller andet uhyggeligt, for stenen blev omgående flyttet tilbage igen; man turde ikke beholde den på gården!

Når jeg traf sammen med den midtsjællandske bondebefolkning, nærmere betegnet gårdmandsklassen, mødte jeg ikke altid den forståelse og venlige imødekommenhed, som jeg var vant til i de nordsjællandske egne. Allerede her begyndte så småt den sejhed og træghed at vise sig, som jeg alt for ofte mødte senere hos befolkningen i de sydligste egne, især i Sydøstsjælland.

Det lader virkelig til, at venligheden på denne ø aftager proportionalt med breddegraderne.

Men jo længere man søger ned i samfundet, jo mindre hold er der i denne teori. Småkårsfolk er her som de fleste andre steder mindre selvgode og indbildske, og oftest træffer man mellem disse overordentlig hjertevindende mennesker. Det samme gælder med stor sikkerhed, når man søger fra gårdmandsklassen *opad*. Fra vore store herregårde og godser bevarer jeg nogle af mine smukkeste erindringer om forståelse, imødekommenhed og hjælpsomhed – når lakajerne undtages.

Typisk for disse omtalte småkårsfolk var en lille husmand, som jeg uden noget forberedende ord gæstede i hans hjem nær Valsømagle. Når jeg siger typisk, er dette ikke helt rigtigt, for han er foruden at være venlig og høflig utvivlsomt et af de muntreste mennesker, jeg har mødt, til trods for at livet ikke har faret med lempe mod ham. Han er 63 år og kunne endnu have været en karl i et par tunge træskostøvler, hvis ikke giften havde anfaldet ham allerede for en halv snes år siden og herset sådan med ham, at han næppe kan slæbe sig af sted på sine elendige ben. Af den grund er alting siden gået baglæns for ham, et noget større landbrug har han måttet opgive og sidder nu i dette lille hus med dets tre tdr. land, som han dyrker sammen med sin tapre, jævnaldrende kone. Kun når der skal pløjes, får han lidt hjælp af naboerne.

Da jeg, efter at han har skitseret sin livshistorie for mig, ikke kan lade være

med at komme med en lille hentydning til hans gode humør, som han ikke mægter at lægge skjul på, svarer han:

„Jamen hvorfor skulle man ikke ta' al den morskab, man kan få ud a'et? Lad os bare holde os lystige. Der er sgu plawer nok i verden, og jammer også – hvorfor skulle vi øge *dem!* Nå, noget er der jo selvfølgelig altid, der kan ærkre én.“

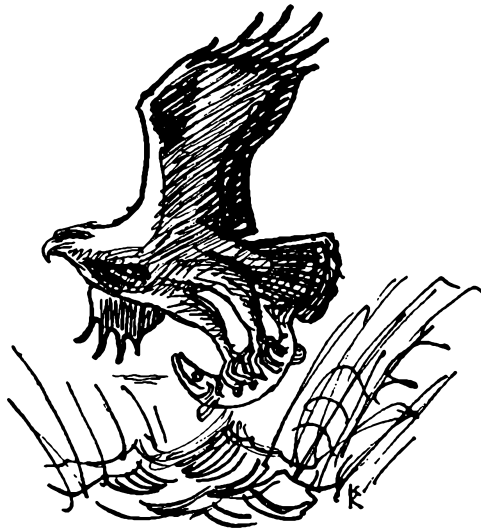
„Er De gift?“ spørger han lidt efter. Og da jeg bekræfter dette, holder han en lille kunstpause.

Det er vist ganske tilfældigt, at det sidste spørgsmål netop kommer på dette sted i samtalen. For en bedre kammerat og følgesvend end sin kone er det usandsynligt, han kunne have fået. Hun ligner ham ikke, er mager og knap så smilende – måske har hun ikke kunnet tage livet helt på samme måde som han. Det er ikke nemt at være husmor og avlskarl på én gang!

Denne lille tykke, gemytlige mand står for mig som den udprægede gennemsnitssjællænder fra de nedre lag, af dem, der, når de kommer sammen i selskab og til gilder, skaber gammen om sig og altid „kan så godt med hverandre“. Et selskabeligt folk med mundtøj, i modsætning til jyden. De elsker at gå i flok, disse folk, og de kan lide at få en sludder når som helst, mens arbejdet hviler lidt.

Denne glade mand smiler bredt ad alt, hvad jeg siger; men over sine egne svar opslår han en høj latter. Han er ikke til at få ram på, livet må opgive ham og gå et andet sted hen med sine trakasserier; de bider ikke her.

Mon det alligevel skulle være rigtigt, at verdens lykkeligste mand ingen skjorte ejede?

Ved Sorø-søerne

Man kunne egentlig lige så godt kalde det Sorø-skovene, for de to ting skifter uophørligt med hinanden og levner ikke meget plads til andet på en strækning af over tre mil i længden og en i bredden. Det hele begynder et lille stykke nord for Sorø og strækker sig ned til Gunderslevholmskovene i syd. Her ligger i en krummet linje fra NV til SØ Munkebjerg Sø, Lillesø og Maglesø, Tuel Sø og Pedersborg Sø, Sorø Sø, de næsten sammenhængende Tystrup og Bavelse Søer samt endelig den lille Glumsø – ikke mindre end ni indsøer på rad, så godt som overalt indrammet af tætte skove. Her er lunt og godt i skovenes læ; sol og blæst kan man næsten altid undgå, og for lidt ældre mennesker – når det da ikke netop er uforbederlige jyder – må dette vel være det ideelle landskab. Vi andre kan drømme en dags tid eller to bort med at vandre i disse omgivelser, men da må det være »vid Belindas sida«, ikke alene! Blev man dømt til at leve her, da ville man måske ende med at finde sig selv hængende i en af de skøntformede bøgegrene, som hælder sig ud over et af de lune vande.

Sådanne triste tanker avles dog kun, når man længe færdes nede i lavlandet. Ser man ud over egnen fra en af dens åbne højder, da rummer dette frodige indland ofte megen fin og egenartet skønhed. Da kan det være som at skue ud over selve „Danas Have“ – ja få steder i landet bærer vel egentlig med større ret dette navn.

En sådan plet finder jeg lige ved nordbredden af den lille Pedersborg Sø, hvor den smukke gamle *Pedersborg Kirke* ligger på sin høje, bratte banke, der som en kegle hæver sig over de lave omgivelser, og fra hvilken man har en herlig udsigt over søen mod øst, over Tuel Sø mod syd og vidt over det frodige land, der ligner en næsten sammenhængende have – et af de blideste og yndefuldeste steder, jeg har fundet i Midtsjælland.⁴³

Fra den nærliggende præstegård strækker sig en mærkelig, meget anselig vold i en stor bue mod vest, af befolkningen kaldet Halvkredsvolden. Den har en længde af henimod 300 m, en højde af indtil 8 m og forneden en bredde på 20–22 m. Den er helt bevokset med løvtræer fra øverst til nederst, men hvor dens bue vestligst rammer Tuel Sø, står den med en ganske brat, åben skrænt ned mod søen, over hvilken der fra højden er en dejlig udsigt.

Volden har været et led i den befæstning, som har hørt til den for længst forsvundne *Pedersborg* eller „Borg“, som på Valdemar I's tid ejedes af Peder Thorstensen, gift med Skjalm Hvides datter Cecilie. Gården kom allerede i

1205 under Sorø Kloster og blev vistnok snart efter nedbrudt. Til dens første ejers, Peder Thorstensens tid, knytter sig det besynderlige sagn, at kong Valdemar, som indfandt sig ved hr. Peders bryllupsgilde, blev så indtaget i brudens dejlighed, at han i fuldskab trængte ind i brudekammeret og dræbte hr. Peder i sengen. Hvorvidt sagnet har ret i, at kongen var til stede, har været fuld og er trængt ind i kammeret, får stå hen. Men hr. Peder blev i al fald ikke slået ihjel ved den lejlighed; han fik tid til at sætte flere børn i verden, og det var en dattersøn af ham, som i 1205 skødede borgen bort til Sorø Kloster.

Tuel Sø, hvis nordlige bred støder ud til de fuldstændig åbne egne med Bjernede og Kirke Flinterup, har ved sin sydside Sorø-skovens bøgehegn med dens idyller, som enhver kender, der er kommet ad den stærkt trafikerede København-Korsør landevej. Men lige vest for Slaglille, på Bolborgbro nær Krebsesus, bør man standse og dvæle et øjeblik, her, hvor udsigten åbner sig over de jævne enge med det lille åløb ud mod søen. Det er et af de smukkeste steder nær dens bredder.⁴³

Samme landevej går tæt vest for Sorø over *Kongebroen* mellem Pedersborg Sø og Sorø Sø, hvis bredder i nord og syd går ganske nær ind til vejdæmningen.³⁹ Det er den eneste plet, hvorfra *Sorø Sø* er virkelig smuk; alle andre steder synes den mig indelukket, lummer og kedelig, især ved det berømte

Tuel Sø fra Pedersborg Kirkebakke. 8. Juni 1936.

H.

Parnas, det mest yndede udflugtssted ved dens bred, engang en banke på digterbonden Chr. Bredahls mark, hvor der er rejst en mindesten for ham.

At disse store skovstrækninger har fået lov til at stå urørt så længe, har vel sin ene årsag i, at størstedelen af dem hører under Sorø Akademi, og den anden deri, at jordbunden i dem gennemgående er særdeles ringe. Trævæksterne er mest bøg, som de fleste steder er ret tarvelig undtagen i Sorø Sønderkov, hvor træerne stedvis når en kraftig og smuk vækst, og hvor bunden rummer en del sjældne planter. Af langt større landskabelig værdi er som nævnt de åbne strækninger, der omgiver det store skovbælte; dette gælder landet både øst og vest for dette.

Jeg tog til *Alsted* blandt andet for at se den berømte runesten, som findes inde i kirken. Men jeg havde uheld med mig, graveren var på markarbejde og havde kirkenøglen med sig. Jeg kom dog ikke forgæves til dette sted, thi det åbne landskab tager sig dejligt ud fra bakkerne ved byen, og også selve denne er værd at se. Den er gammeldags og velbevaret og har et af de mest romantiske gadekær, jeg har set, omgivet af pragtfulde piletræer og så tæt dækket af andemad, at det synes ganske forglemt af alle levende væsner, mærkeligt nok også af stedets ænder.³⁹ Sluseværket ved byens gamle vandmølle er endda mærkeligere, som en skueplads for et Grimmsk eventyr.

Syd for byen møder jeg *Susåen*, eller, som den her kaldes, Næsby Å, der kommer østfra gennem dalstrøget hen imod Næsby Bro og Tystrup Sø. Den er endnu en ringe karl her; skønt den kommer fra mange ærinder derinde østpå, er den ikke blevet fed af det. Det er først, når den har gennemløbet Tystrup-Bavelse Søerne, at den når op i mandfolkealderen.

Vest for Næsby Bro ved de to hinanden ganske nærliggende kirkebyer *Broby* og *Næsby* skulle der endnu efter flere skribenters påstand findes en ældgammel vejforbindelse over åen mellem de to byer, en oldtidsvej med synligt spor af et vadested, hvor der nu skulle være en gammel hængebro af træ. Men intet af dette findes mere. En gammel mand, som har levet hele sit liv på stedet, følger mig derud og viser mig, hvor det engang *har* været. Vadestedet har han for øvrigt aldrig set mindste spor af. Derimod har han som dreng – han er nu 67 år – da han gik fra Næsby til Broby Skole, hver dag passeret hængebroen, som dog først blev opført omkring 1870, her hvor den gamle vejforbindelse mellem de to byer har været. Det var en dobbeltbro, afbrudt på midten af en lille ø i åløbet. Han tegnede den for mig, og den har i konstruktionen fuldstændig lignet den endnu eksisterende Yllebjerg Bro i Jylland. Den er nedrevet for ca. 25 år siden, og forbindelsen mellem de to byer er flyttet til et andet sted. Siden er også stien forsvundet. Men den gamle

fortæller, at det svære dige, som endnu går fra Broby over markerne ned til åen og er bevokset med et levende hegn, nøjagtigt fulgtes af det gamle spor, som gik på dets vestlige side og fortsatte til broen og op på åens modsatte bred over „præstefolden“ til Næsby Kirke, hvor det dannede skel mellem Hans Pejssens og Lars Pejssens jorder, som endnu bærer navn efter deres for længst afdøde ejere. At oldtidsvadestedet har ført over åen netop her er overmåde sandsynligt, fordi vandstanden på begge sider af den lille ø er meget lav.

Susåen, som skiller Sorø og Præstø amter, har fra de ældste tider haft stor betydning som skel. Selv længe før den rinder ud i Tystrup Sø, er den en ganske betydelig strøm, som øges af en mængde mindre vandløb. At den allerede her, hvor den så at sige endnu er i barnealderen, længe har skilt jorder og befolkning fra hinanden, ses på mærkelig vis af den omstændighed, at *Broby* og *Næsby Kirker* ligger på hver sin side af den med kun få hundrede meters mellemrum. Og dette forhold gentages, hvor åen en milsvej sydligere løber ud af *Bavelse Sø*, og hvor *Gunderslev* og *Skelby Kirker* ligger ganske på samme måde og kikker på hinanden tværs over strømmen.

Jeg tog herfra et par kilometer vestpå til den smukt beliggende Næsbyholm og videre gennem den herlige *Suserup Skov*, hvor terrænet falder ned mod nordenden af Tystrup Sø. I samme øjeblik jeg kom fra skoven ud i lysningen ved Fiskerhuset, hvor åen falder ud i søen, blev jeg slået af dette steds overordentlige skønhed. Det er i sin art fuldkomment. Jævne enge omgiver åløbet og danner søens bred, på nord- og vestsiden omgivet af høje, oftest skovklædte banker. Det brede, rolige åløb, der allerede her næsten er som en flod, slynger sig mellem vældige sivskove, hvor rørsangere skræpper og blishøns færdes ud og ind, mens luften er fuld af skrigende, fiskende terner.⁴⁴ Foruden Fiskerhuset ses af boliger kun et par små, hvidkalkede rønner, og intet menneske fjern eller nær. Her er den mest fuldkomne ensomhed og stilhed, kun nogle løsgående kreaturer og heste græsser på engene med de smukke trægrupper, bag hvilke høje, skovklædte åse begrænser horisonten. Kun mod syd har man helt fri udsigt over søen til de høje banker, som på deres øverste ryg bærer Kagstrup Storskov. Det var næsten med en følelse af vemod, at jeg forlod dette dejlige sted.⁴⁴

Skellet mellem Tystrup Sø og den ganske lille *Bavelse Sø* dannes af en græs- og sivgroet tange, hvis intense grønne farver ser morsomme ud mod de blå søer oppe fra højderne i nærheden. Selve *Bavelse Sø* og dens bredder er i øvrigt ikke stort bevendt; kun hvor Susåen glider ud af den, er der smukt. Her er åen vokset mægtigt og stærkt på vej til at blive det imponerende vandløb, som den er i sin alderdom, når den nærmer sig Næstved og Karrebæk Fjord. Det var en ren fryd at se den fra broen nær Gunderslevholm, hvor den med store sivbevoksninger eller frodige pilebuske langs sine bredder snor sig

gennem det lave dalføre, og hvor blishøns og rørhøns færdes på dens brede, blanke vandspejl.⁴¹

Sådanne yndige detaljer finder jeg mange af, selv i dette ellers så ensartede lavland. Der kan her være så rørende skønt og ægte ødansk, at man gribes om hjertet på samme måde, som når man hører gamle folkevisetoner.

Hvad der i høj grad tjener til at øge glæden over at færdes på disse steder, er deres rigdom på oldtidsminder, nærmere betegnet stenaldergrave, af hvilke en mængde er fredede og enkelte ret velbevarede – og hvoraf én hører til vore største og også smukkeste, i al fald at dømme efter gamle A. P. Madsens tegning, nemlig den landskendte langdysse ved Gunderslevholm, kendt under navnet *Gunderslevholm-langdysse*. Den ligger i *Borup Ris* ved Tystrup Sø sydende – ikke som Trap siger i Haveris Skov, der findes vest for denne. Før jeg nåede hen til den, havde jeg bl. a. set et smukt dyssekammer og en langdysse, som ligger lavt ved Susåens østlige bred nær Strids Mølle, og over for disse på åens vestside en lille langdysse, samt i dennes nærhed levninger af endnu en stenaldergrav. Også nær Holløse Bro fandt jeg flere lignende grave. Efter denne indledning var det med store forhåbninger, jeg opsøgte det berømte sted i Borup Ris.

Thi det var jo her, den kun 25-årige Grundtvig på en fodtur sammen med

Ved Susåens Udlob i Tystrup Sø 7 Juni 1936. F.

sin jævnaldrende ven Chr. Molbech i sommeren 1808 – ved synet af dette oldtidsminde, som fyldte hans bryst med „hellig andagt“ – for første gang syntes at være dybt grebet af tanken om mystikken og storheden i Nordens oldtid, hvad han giver udtryk i strofer som disse i digtet „Gunderslev Skov“:

Sig mig, o Skov, hvad du slutter saa tæt,
 hvad du knuger saa fast i din Favn;
 sig mig det, Vind, du som svæver saa let,
 du som svæver saa tæt
 over Egene hist.

Saa er det da Eder, i knudrede Ege,
 som hegne om kredsen, hvor Luerne stege
 og Offeret blødte paa hellige Steder.

Her mellem Egene bo
 Nordens hensovne Guder.

Arkæologisk rummer dette en misforståelse, nemlig den, at dyssen har været offersted. Denne tanke var jo tilgivelig på hin tid. Men det er muligt, at den ungdommelige digter her fik „indvielsen til sin gerning som historieskriver“, således som det er påstået.

Dyssen er så ofte beskrevet og besunget, at det var med den største forventning, jeg nærmede mig det berømte sted. Og naturligvis led jeg en skuffelse. Stedet minder nu i meget ringe grad om A. P. Madsens smukke tegning. En eneste eg foruden enkelte svære bøge findes endnu ved langdyssens sider; men hertil er kommet en tæt, forstdreven og kedsommelig bøgeskov af yngre dato, der helt indeslutter dyssen sammen med en 10–12 år gammel granplantning, hvilket tilsammen er ødelæggende for dette eventyrlige sted. Hertil kommer yderligere, at hele den østlige halvdel af den over 50 m lange dysse er fuldstændig tilgroet med en tæt underskov af buske og ukrudt, så kun toppene af de ca. 2 m høje randsten her rager op. Dyssens anden halvdel er sammen med kammerets omgivelser holdt så nogenlunde fri for vækster; men et overblik over hele det pragtfulde gravminde er forhindret ved denne utilgivelige forsømmelse.⁴⁰ Omkring det monumentale gravkammer findes bunker af små og store kampesten spredt uordentligt over grunden, så der er vanskeligt at færdes. Og af de mægtige randsten er ikke få væltet, ja endogså slæbt bort fra deres plads. Alt dette harmonerer lidet med Traps oplysning om, „at de 88 Randsten staa helt frie“.

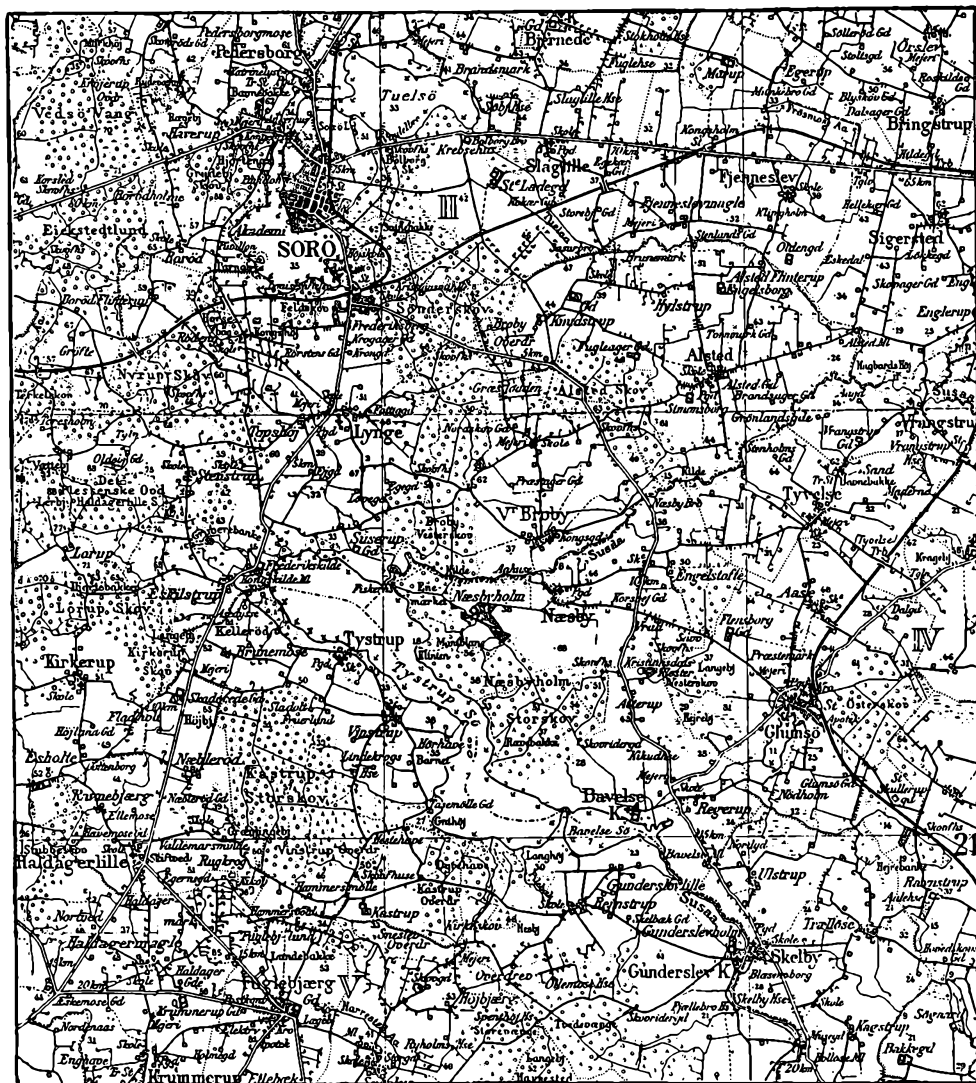
Men vender man ryggen til de forsømte eller ødelagte steder, da er resten så smuk, at man et øjeblik kan glemme den ærgrelse, som dette sløseri har vakt i én. Jeg er trods alt næppe nogen sinde blevet stærkere grebet ved synet af noget oldtidsminde end her. Det alvorlige gravkammer, som løfter sig på pladsens midte, den fuldkomne stilhed, kun brudt af vindens sagte susen i træernes grene, skyggerne af de store skyer, der falder over bøgenes kroner og stammer, pludselig brudt af solens blændende strejfflys, der som et ildbad strømmer over grunden med de vældige, mosgroede sten! Her er mere højtideligt end i nogen domkirke.⁴⁰

Og trods de bestandige skuffelser bliver jeg opfyldt af en følelse af højtid som ingen andre steder, når jeg står ved disse mægtige minder om vore ældste forfædres liv og død. Ingen troende katolik kan med dybere andagt nærme sig en af sine store helgeners grave.

Hvor ville dette sted kunne være herligt, om de ansvarlige folk viste den fornødne omhu for det.

På min vej herfra mod Skelby fandt jeg nogle åbne bakkedrag, som var lynggroede, et morsomt sidestykke til enkelte lyngstrækninger inde i skovene. Har det været en gammel hedeegn, disse nu så veldyrkede og skovbevoksede steder? Det er ikke usandsynligt, når man tænker på jordbundens stedvise magre og sandede karakter. Det må da i hine tider have set prægtigt ud med de store stenaldergraves mængde på de åbne, bølgende lyngstrækninger, et billede, man nu vanskeligt kan forestille sig på disse steder.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

En kraftig modsætning til disse for det meste indelukkede skovegne mødte jeg på min vej vesten om søbæltet. Blot ved at drage nogle få kilometer fra Sorø mod sydsydvest kommer jeg ind i et friskt og åbent, men samtidig yndeligt landskab, et såre smukt eksempel på den blide, men dog karakterfulde sjællandske natur. Terrænet virker overraskende ved sin bevægelighed, og fra dets højder har man stedvis vide udsigter; således fra bankerne sydvest for *Eskildstrup*, ud over det dejlige landskab på begge sider af Tystrup Sø.

Til trods for at menneskene har været stærkt på færde i disse åbne egne, har de ikke helt kunnet udslutte landskabets karakter, endnu mærker man dets ulmende glød under asken. Lettere spil har de haft med visse andre ting, f. eks. de berømte *Kongskilde Vandmøller* ved Eskildstrup, som er helt forsvundne

og har givet plads for en hæsleg fabriks-møllebygning. Fuldkommen latterlig, og desværre af stor virkning imod sin hensigt, er den måde, hvorpå man har „skærmet“ den gamle helligkilde ved *Kirkerup*. Et splinternyt lystanlæg med grusgange og opfyldt af roser og yndelige blommer indeklemmer den gamle brønd, som har fået nyt træværk i moderne „bondestil“ og nu står på en stenstrøet plads mellem alt dette som en ulykkelig bondepige, der er kommet til købstaden i en færdigsyet kjole, der ikke passer hende. Det eneste, der er tilbage af dens oprindelige udstyr, er brøndvippen. Det hele står godt til den inskription, man har lavet sammen og anbragt på brøndkarmen:

En hellig Kilde,
til Lægebod
udspringe vilde
ved Kirkens Fod.

Den ærede digter har forvekslet årsag med virkning; thi kilden kom først, og nær dette hellige sted har man senere bygget en kirke. Et fotografi i Nationalmuseet, taget i 1918, viser, hvor smuk den gamle brønd endnu dengang var. Kilden var i sin tid så berømt, at den søgtes af syge fra nær og fjern; og en del af pengene, som dalede i dens kildeblok, anvendtes i 1728 til opførelse af et lille hospital på stedet. Det havde lervægge og stråtag og kostede 56 rdlr. 4 mk. at bygge, hvorefter kassen endnu havde 128 rdlr. i behold! I 1884 holdtes stort jubilæum på „Kirkerup Hospital“ for de otte lemmer, det husede. Det hedder endnu på den tid: „Valfarten til Kilden har holdt sig lige til vore Dage, men har dog forandret Tendens.“ Nu var det ikke mere syge og sorgfulde, som gæstede stedet, men et festsøgende publikum, og ved kildemarkedet drak man ikke særlig meget af vandet – i al fald ikke ublandet.

Her på højdedragene fra Lyngø til Eskildstrup var i ældre tid et hjemsted for humledyrkning, og stedet omtales allerede i Danske Atlas som „den sjællandske Humleegn“. Endnu for en god menneskealder siden var der humlehaver i Eskildstrup, men alt dette er nu næsten helt forsvundet ligesom på Fyn.

Hele landskabet mellem Tystrup Sø og Kastrup Storskov er voldsomt bølget, og det samme gælder strækningerne helt nede omkring *Tase Møller*, som nu desværre er nedrevne ligesom Kongskilde Møller. I *Kastrup Oredrevs* nordvestlige side har man fra traktørstedet „Rødehus“ eller „Thehuset“ på ny vide udsigter over Tystrup Sø, her i retning fra syd til nord. Søen har sørget for at blive godt eksponeret mellem alle disse bakker, som omgiver den! Også mod vest har man fra det sidstnævnte sted vid udsigt over et land, hvis banker er gennemfuret af dybe dale, og hvor skove veksler med de åbne, smukke agre ved Kastrup, malerisk set et overordentlig rigt landskab.

J. Fr.
1935

**ELSE NIELSEN
SORØEGNENS SIGNELIL**

I skoven finder jeg enkelte steder nogle store lysninger, opfyldt af mærkelige små, stenhårde tuer, der løfter sig over den magre grønsvær med omtrent en alens mellemrum og dækker hele terrænet. Beboerne fortæller mig, at disse lysninger er rester af gammel lynghede, som aldrig har været tilplantet; og der fandtes virkelig endnu på den ene af dem, som var ca. 70 tdr. land stor og meget kuperet, hist og her en smule lav lyngbevoksning.

Der spadserede en rudel dåvildt på 14 stykker midt ude på denne åbning, bestandig svansende med stumphalerne for at jage fluerne væk. Dyrene havde næsten hele tiden hovedet vendt imod mig, agtpågivende og med strittende ører. Og da jeg ville fotografere dem og stilfærdigt listede nærmere, gik de langsomt og sindigt deres vej, stadigt vinkende med halerne. De er akkurat lige så lidt indladende mod fremmede som flertallet af disse egne tobenede beboere. En afgørende forskel kan man dog blandt andet se deri, at de sidstnævnte blot vender ryggen til den besøgende, men aldrig nogen sinde logrer. Det vil de formodentlig først lære, hvis stedet engang skulle blive oversvømmet af turister, således som man andetsteds har set. Det ske sent her!

Zakarias Nielsen skildrede den sjællandske bonde fra disse egne som en træg skikkelse: „Han traadte tungt i sine Træsko, tunge var hans Lemmer, tung hans Sølpibe, tungt hans Maal, som af vægtige Hvedevipper, der bølger for en lad Vind.“ Den ørkenblæst, som udgik fra Ørslev, der var Vilhelm Becks domæne fra 1874 til 1901, har næppe i hine tider givet bonden mere lethed i buksebagen; og mærkeligt nok synes højskole- og andre åndelige „bevægelser“, herunder den politiske, som dog har grasseret stærkt på egnen, heller ikke at have befriet ham for hjemmefødningens præg. Sejhed er endnu trods alt et fremherskende træk hos ham, om end langt mindre end forhen. Hos det yngre slægtled på egnen synes de sidste rester af dette at være helt forsvundet. Og sjældent har jeg set en ungdom med et mere friskt og indtagende ydre end på disse kanter. Både de unge karle og piger er kernesunde, ofte ganske lyse og udpræget nordiske, mange af pigerne overordentlig smukke. Og så godt som alle er venlige og frejdige i deres væsen. Hvad gør det så, om de gamle, som for det meste endnu danner en stærk modsætning til ungdommen, ikke er lette at komme nær, mindst af alt med en tegneblok i hånden.

Den type på en „Signalil“, som jeg ikke havde held til at finde på Ringsted-egnen, hvortil sagnet om hende knytter sig – for så vidt som Sigersted ligger lidt nærmere ved Ringsted end ved Sorø – fandt jeg med lethed her. Den unge, lyse mø, som skæbnen førte i min nærhed, og som villigt besteg skafottet for at blive tegnet, er i virkeligheden langt yndigere end på dette billede. Hun er typisk, ikke alene for egnens ungdom, men kan være en apoteose af dette blide og velplejede midtsjællandske landskab, som har fostret hende.

Omkring Slagelse

Efter et par dages storm og regnskyl smiler solen atter bredt og huldsaligt fra en himmel, hvor den ikke tillader selv den mindste sky at vise sig. De sidste dage af juli blev stille og klare, og i det vejr så jeg det friske landskab omkring Slagelse, nærmere betegnet de vide, bakkede og skovløse egne, som strækker sig sydvest for byen til Korsør Nor og helt op til Reersø i nordvest, et herligt strøg at befærde efter opholdet i de store skovegne ved Sorø.

Lige i byens sydlige udkant ligger de prægtige ruiner af det gamle *Antvorskov Kloster*, som opførtes omkring 1170 under Valdemar den Store og som i sin tid var et af landets rigeste klostre, hovedsædet i Norden for Johannitterridderne, den berømte korstogsorden, hvis mærke med det hvide kors på den røde grund fulgte ridderne på togene mod ester og vender, det, som siden hen blev landets flag under navn af Dannebrog og vajede over alle have. Som det gamle ravnebanners afløser blev også *det* vidne til utallige slag til lands og til vands, både i sejr og nederlag – senere kun ombølget af røgen fra kongesalutter og endelig gået i det fredelige borgerskabs tjeneste lige til små kolonihavefester, hvor det nu i sin høje alderdom kun er ombølget af sine store minder i form af fødelandsange – et fredeligt lands fredelige tegn, men altid som en kær hilsen at møde i det fremmede, og bestandig et strålende velkomstmil, når man udefra nærmer sig sit hjemlands kyst.

Ruinerne af det gamle kloster, rester af bygninger fra mange forskellige tider, dækker et vældigt areal, til trods for at alt, hvad der er synligt, kun er dele af enkelte udbygninger, mens ruinen af klosterkirken er skjult under jorden i den nuværende herregårdshave. Trods alt danner ruinen et imponerende skue; i de store kældere i den ældste del glæder man sig over de pragtfulde hvælvninger og de skøntformede døråbninger. Hvad der stærkt fremhæver stedets skønhed er den rige bevoksning af alle mulige trævækster, der gør ruinen til en af de mest maleriske i landet.⁴¹

Klosteret må landskabeligt have haft en vidunderlig beliggenhed. Endnu er den milevide udsigt herfra over de bølgende jorder og de lavere, rige marker såre smuk, især mod sydøst, hvor Slots Bjergby Kirke 5 km borte troner på sine vældige højder – et billede på idel fred.

At fred og fordragelighed, selv i klostertiden, ikke har været ubrudt på dette yndige sted, får man en lille mindelse om, når man følger vejen herfra blot en god halv mil mod syd. Her står tæt sønden for Sludstrup, hvor den

nyanlagte vej fjerner sig fra den gamle vejforbindelse mellem Slagelse og Skørpinge, et af de to berømte trækors, rejst over et par munke her fra klosteret, som dræbte hinanden. Det står kun få meter fra vejen på Skørpinge Mark og rager med sin top op over en frodig hvedeager. Og ad den gamle vej, som i en bue følger den nye lidt vestligere, kommer man omtrent en kilometer fra dette sted ned i et stort dalføre, hvor drabet fandt sted. Vejen er dårlig, næsten kun et par hjulspor, og grunden om den i dalen er vandholdig og sumpet med højt græs og nogle forblæste buske. Her står nær en smal sti, som fører forbi et ensomt, gammelt hus, det andet kors nede, hvor dalen er dybest. Jordsmonnet omkring det gynger under ens trin, og vand vælder op over støvlerne. Et næsten cirkelformet væld, Skt. Brixii Kilde, findes et par meter fra dette kors, der synes meget gammelt i modsætning til det andet, som er blevet fornyet i mands minde.⁴²

Her på dette sted, som virker sært og uhyggeligt, fandt drabet sted efter sagnet, der lyder sådan: To brødre, som begge var munke i Antvorskov, var på samme tid forelsket i en ung frøken på herregården Falkenstein, det gamle Pebringe, i Gerlev sogn. Engang mødtes de her i dalen, just da den ene havde været på besøg på herregården, mens den anden var på vej dertil. De blev uvenner og kom i en heftig strid, under hvilken den ene dræbte den anden. Selv hårdt såret flygtede drabsmanden fra stedet, men nåede ikke langt, før også han sank til jorden og døde af sine sår. På hvert af de to steder, hvor man fandt deres døde legemer, rejstes et kors. Og sagnet tilføjer, at hvis disse kors falder, da vil hele besætningen på herregården dø. Og de er blevet rejst på ny lige til den dag i dag!

Fra disse lave strøg stiger landet bestandigt hen mod Slots Bjergby. Man får hurtigt et kraftigt indtryk af hele dette landskab sydvest for Slagelse, og det synes at vokse i styrke, jo længere man færdes i det. Hyppigst er terrænet uroligt og bakket, og undertiden kommer man op i så store højder, at man overskuer størstedelen af Sydvestsjælland, ja i klart vejr ser helt over Store Bælt til Fynskysten. Det er for det meste et skovløst land, og på mange ting mærkes vestkystens nærhed, de gode hvedemarker brydes ikke sjældent af fattige agre.

Ved *Slots Bjergby* når landet sin største skønhed på det store bakkedrag, hvor to svære bronzealderhøje, vistnok de anseeligste gravhøje i landet efter Jellinghøjene, kroner åsens top. Det er *Hashøj* og dens lidt nordligere liggende nabo *Galgebakke*, hvis kunstigt jævned top, som har en grundflade på ca. 20 meters diameter, ligesom navnet viser dens anvendelse i nyere tid. Her er utvivlsomt en mængde forbrydere begravet oven over de godtfolk, som højen oprindelig husede.⁴²

Fra *Hashøj*, som er nogle få meter højere end denne, og som endnu har sin

Udsigt fra Galgehøj over Hashøj. 10 Juni 1936

FF.

prægtige, regelmæssige form, er udsigten videre og smukkere. Set herfra virker egnen som den mest storslåede i hele Sydvestsjælland med den milevide udsigt over det åbne bakkeland. Svendstrup Strand synes ganske nær fra dette høje stade, ja selv Korsør Nor ses tydeligt trods den lave dis, som har afløst regnen. Mageløs smuk er egnen netop i dette vejr med de endeløse agerfelter i utallige farver, der hæver og sænker sig i brede bølger, indtil de svinder i solflimmeret i det fjerne. Halvanden mil i sydvest rager Boeslunde Kirke op som en fin silhouet øverst på sin store bakke, luftig og let som et næsten udvisket strøg af en akvarelpensel. – Modsætningen til dette frie, tilsyneladende tyndt bebyggede land med dets åbne agre har man i nord, hvor Slagelse synes at trække al landsens gårde og huse til sig som en magnet, så de med deres hvide mure og røde tage ligger som en strålende krans i byens udkant. Lige i øst, blot et par hundrede meter borte, hæver Slots Bjergby Kirke sig over byens vældige haver, der synes tætte og høje som en skov, bag hvilken de lave flader synes af uendelig udstrækning.

Vort største guldfund fra bronzealderen er fremdraget af jorden i 1817 kun 1.000 alen syd for Hashøj. Det var to svære guld-armringe, ca. 2.500 år gamle, som nu findes i Nationalmuseet. Finderen var den kun 19-årige tjenestekarl, Niels Hansen fra Kjeldstrup, som var sammen med en kammerat og et par

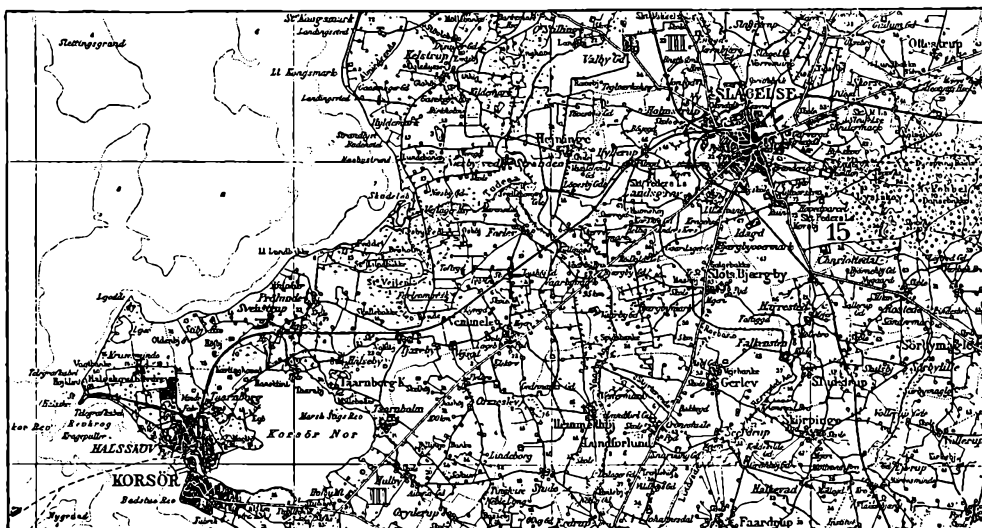
piger på stedet. Fundet vurderedes til 4.964 rdlr., og summen deltes ligeligt mellem de fire heldige, hvilket havde til følge, at de to pigebørn blev gift omgående, inden beløbet endnu var udbetalt! Niels Hansen, som først så ringene, døde i 1893 som en 96-årig gubbe, to år efter at han havde fejret diamantbryllup med sin tredje kone. Sikken et helbred!

Slots Bjergbyhøjene, som de to gravsteder almindeligvis kaldes, er de to første af vore oldtidsminder, som er fredet på bondejord. Dette skete i 1871, efter at godsejerne allerede 20 år tidligere havde gjort de første skridt til bevarelse af sådanne fortidsminder.

Slots Bjergby er en yndig gammel landsby, der hygger sig omkring sin smukke, store kirke, fra hvilken man har omtrent lige så vid en udsigt som fra de to oldtidshøje ved dens vestside. Især er byens præstegård, som nu bebos af forpagteren, mærkelig ved sin ælde og skønhed. Uden for dens nordside findes foruden en hestegang, der er omgivet af en smuk stensætning, en mægtig mødding, der med sine omgivelser ser ud, som om Jeppe på Bjerget lige kunne have rejst sig fra den. Overordentlig smukt er synet gennem indkørselsporten mod det gamle stuehus, der ligger i forlængelse af den vestre, umådelig lange yderlænge.⁴⁵

Ikke langt fra byen i nordnordvest findes den meget omtalte og mellem egnens beboere berygtede jættestue *Rævehøj*. Den ligger på en skarpformet ås, der som en øgleryg hæver sig over et bredt dalføre og på sin nordlige del har endnu et oldtidsminde, en meget stor, men ret ødelagt rundhøj. Også et par hundrede meter SV for *Rævehøj* findes spor af en høj, der efter sigende har rummet en jættestue ligesom denne, men hvis sten allerede i 80'erne blev sprængt og brugt til bygningen af *Vårby Bro*.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Helt op til den sidste tid har Rævehøj givet anledning til megen overtro på egnen. Den gamle Pæ Pæsen, som for et halvt hundrede år siden ejede den gård, på hvis jord den ligger, og for hvem højen engang havde vist sig stående på fire gloende pæle, hængede og fredede bestandig om den og havde da også i ét og alt held med sig lige til sin død. Og det samme var tilfældet med hans eftermand, der viste et lignende hensyn over for højen. Men en senere ejer formastede sig til at grave i dens side og fandt nogle skeletter i dens indre, Nationalmuseet blev underrettet, og i 1914 undersøgte dets folk gravkammeret, som viste sig at indeholde skeletdele af ca. 70 individer – et af de største gravfund i sin art i landet.

Men de gode folk, som havde advaret mod denne brøde, fik nu ret. Fra det øjeblik, gravfreden var blevet krænket, var der ingen ende på de uhyggelige tildragelser, som ramte bakkens ejer, ja selv en mængde andre af omegnens beboere måtte undgælde. Heldigvis synes Nationalmuseets folk hidtil at være blevet sparet. Men ejeren, som forhen havde nydt det tilsyneladende arvelige held, der havde fulgt hans forgængere, hjem søgtes nu af allehånde ulykker på kreaturerne og sin familie, og han forlod snart efter stedet som en forarmet mand. Langt fra tilfreds hermed hjem søgte de mystiske magter hele nabolaget. En ren epidemi af selvmord raserede sognet og en af dets nabobyer; også nogle tilfælde af sindssyge på egnen blev ganske naturligt sat i forbindelse med denne brøde. Ligfald, benbrud og mange andre former for elendighed og ulykke ramte både høje og lave. Gårdens skiftende ejere – det var op mod en halv snes – forlod den alle efter kort tids forløb.

Disse hændelser tog som sagt deres begyndelse så sent som i 1914. Men heldigvis har de væsner, som værner stedet, nu indstillet forfølgelsen, og stedets sidste ejer, som værner om højen og altid omtaler den med ærbødighed, synes at have arvet dens gamle beboeres held i alverdens ting.

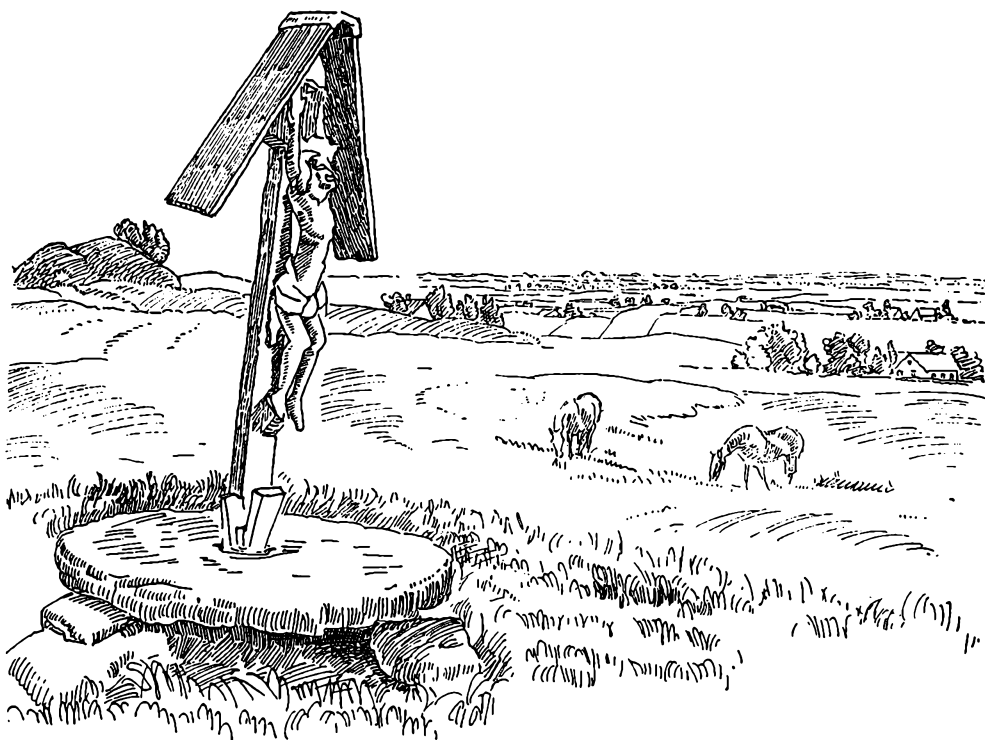
Jeg var inde i Rævehøjs gravkammer, der forekommer uhyggelig skrøbeligt, navnlig efter at man har læst indholdet af den trykte seddel, som følger med nøglen til dets dør, og hvori Nationalmuseet gør opmærksom på, at det er på eget ansvar, man går derind. Men man ræsonnerer jo som så, at har kammeret stået i 3.000 år, holder det vel et kvarters tid til. Det er usædvanlig svære sten, som er anvendt til dets bygning. Stort og rummeligt er det med en anselig indgang, og det har utvivlsomt ligesom andre grave af lignende art været anvendt som begravelsesplads gennem nogle hundrede år.⁴⁶

Egnen trindt omkring Slagelse vrimler med fortidsminder og sagn. Det mest kendte af de sidste er knyttet til Hvilehøj nær *Landsgrav* med det smukke krucifiks, som er rejst på den ene af de fire store oldtidshøje, der ligger i en næsten ret linje på et anseligt højdedrag, hvorfra der er vældige udsigter mod syd, vest og nord over lave flader og til Musholm Bugt, som er 1½ mil borte,

men herfra synes ganske nær. Nord for stedet, kun få hundrede meter borte, ses en langdysse, og en mængde andre oldtidshøje findes i nærheden; men ingen ligger så smukt i landskabet som disse her på højdedragets yderste kno, hvor de er synlige milevidt ude fra det lave land.

Sagnet om Hvilehøj eller *Hellig Anders' Høj* er opstået af en blanding af hedensk tro og legendestof. Det sidste er optegnet allerede tyve år efter helgenens død og har kun som formål at opstille ham som et mønster på kristelig dyd, mens den folkelige tradition er et resultat af almuens fantasi med dens frodige sans for det overnaturlige. Hos Thiele lyder folkesagnet således:

I Slagelse levede 1205 en præst ved Skt. Pederskirken, og hans navn var Hellig Anders. Han sejlede selvtolvtte til det hellige land. Men da tilbagereisen var for hånden og hans staldbrødre fik god bør, ville han dog ikke rejse, før han havde hørt messen i Joppe. Da denne var endt, var de andre allerede rejst, og han stod med bedrøvelse ved stranden og så skibet sejle bort. Da kom der en ridende på vejen og bød Anders at sidde op, og som de red tilsammen, faldt han i søvn i den fremmedes arme. Da han igen vågnede og så sig omkring, undredes han svarligen, thi han fandt sig på en høj uden for Slagelse, og han havde dog alligevel været både hos Skt. Jacob Compostel i Portugal, hos Skt. Oluf i Trondhjem og på flere hellige steder. Der hengik

Hellig Anders' Høj 10 juni 1936.

F.

lang tid, før end de andre, som havde forladt ham i Joppe, kom tilbage til Danmark, og alt folk undredes højliggen derover.

Han var så hellig en mand, at han kunne hænge sin handske på solens stråler, fik derfor stor anseelse og blev Slagelses skytspatron. Højen, hvor han var opvågnet, fik navnet Hvilehøj. Siden blev der ved Hellig Anders' hjælp lagt meget jord ind under Slagelse, idet kongen på hans bøn lovede byen så meget land, som den hellige mand kunne omride på et ni dage gammelt fæl, mens kongen var i bad. Anders red så skrap, at hoffolkene idelig måtte løbe til kongen i badet og bede ham skynde sig, at ikke fællet skulle omrende det ganske land.

Et andet sagn hævder, at det var sin hat, helgenen kunne hænge på en solstråle, hvilket han benyttede sig af, når han holdt andagt i fri luft. Men det hændte engang, da han foretog denne manøvre, at hatten faldt til jorden. Forundret spurgte den hellige mand da Gud, hvordan dette kunne være. Og han fik til svar, at en klosterbroder havde stjålet en pæl fra et fremmed hegn og bragt den med hjem, hvorfor hele broderskabet var i band!

Det vides ikke, hvornår det første krucifiks er rejst på højen, men utvivlsomt er det sket allerede i det 13. århundrede, og sandsynligvis er det stadig blevet fornyet, når det forfaldt. Engang omkring 1730 hengik der for lang tid, inden fornyselsen fandt sted, og følgen blev stor sygdom og dødelighed blandt kvæget på egnen. I 1762 hændte det samme, og netop dette årstal findes på det nuværende krucifiks og viser dets alder.* Det var bønderne i Landsgrav, som rejste dette for egne penge. Det blev restaureret af Nationalmuseet i 1900, 1923 og 1937. Højen frededes i 1875.

Egnens bønder er nu om stunder ikke mere overtroiske end andre steder i landet, og korset står tilbage som et minde om en længst forglemt tradition fra de katolske tider, der er smeltet sammen med myten om Odins ridt og med Gefionsagnet. Men omkring 1850, da banen Roskilde-Korsør anlagdes, blev der anvendt en del fremmede arbejdere, deriblandt nogle „sydlændinge“. Når disse efter endt arbejdsdag gik hjem og ved aftenstid passerede korset på Hvilehøj, standsede de altid et øjeblik, blottede hovedet og bad en kort bøn. Hvilket folk undrede sig såre over.

Den gamle landevej til Korsør gik i modsætning til den ny ganske tæt forbi højen på dennes nordside og ned til Vårby Å, hvor en bro førte over på et sted, som kaldtes „Hulken“, omtrent 300 m nord for den nuværende Vårby Bro. Ad denne vej må den unge Oehlenschläger være kommet, da han i 1804 drog ud på sin „Langelandsrejse“ og her hilste dette yndefulde sjællandske sted med disse ord:

* Korset fra 1762 er siden 1950 i Nationalmuseet, og en tro kopi er opsat på stedet (1952).

Hist, hvor Akset Jorden dølger,
Hist, hvor Øjet blidt forfølger
Agrens tunge, gule Bølger,
sort et Kors paa Højen staar,
Hellig Anders rejst til Ære,
At hans Aand kan altid være
Eggen nær, og Omsorg bære
For sin Ager, Aar for Aar.
Hver Gang Blomsten Engen spætter.
Hver Gang unge Løv sig fletter
Huldt i Maj, da først sig sætter
Nattergalen dér og slaar.

Og bedre kunne det jo ikke gøres.

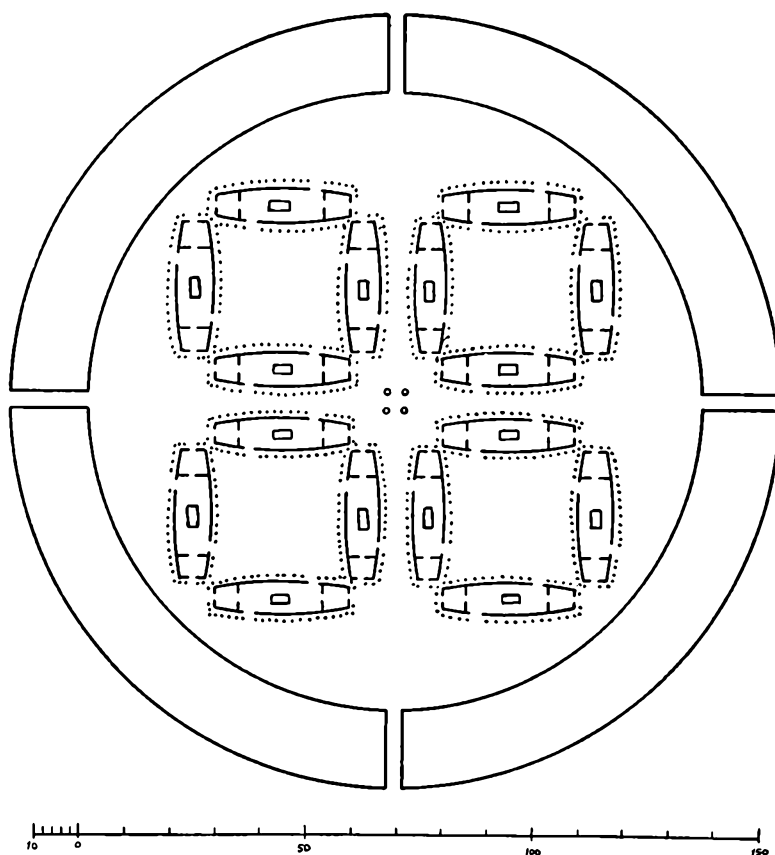
Midt inde i *Landsgrav* findes endnu den kilde, som udsprang på et sted, hvor Hellig Anders tabte sin handske under den før omtalte ridetur. Kilden havde forhen stor betydning som helligkilde, og lige til år 1900 samledes byens folk her hver sankthansaften til fest. Vældet blev siden forsynet med en træpumpe og gjorde nytte som brønd efter at være holdt op med at gøre mirakler. Pumpen rådnede op, og kilden er senere blevet omgivet af et moderne træstavvær med pyramidetag af tegl. Vandet i den vide brønd, som er sat med mægtige marksten, bruges stadig som drikkevand af de omliggende huses beboere. Et par små hyldebuske har slået rod nede på dens sider og rækker deres grønne grene op mod lyset. Det var en hed dag, jeg var tørstig og fristedes stærkt af det kølige vand dernede. Men just som jeg var i færd med at ville smage på det, standsede en beskidt lastbil lige ud for stedet, en karl sprang ud af den og greb et tilgriset reb, som lå på vejen, fæstede det til en spand og hev den ned i Hellig Anders' brønd efter vand til køleren.

Jeg drak ikke.

Den næsten 4 mil lange *Vårby Å*, som udspringer i sydøst helt nede i egnen mellem Venslev og Fyrendal, løber heroppe med yndefulde slyngninger gennem et dalstrøg, som er indrammet af lave banker. Spredte gårde med deres haver ses fjernt og nær over dalen, gyldne sædemarker glimter på bakkesiderne over åens sommerblå bugtninger og den dybgrønne engbund, hvor kvæg og heste græsser. Herligt er dette landskab især set fra *Vårby Bro*, hvor der er et fortrinligt overblik over dalen og åen, og hvorfra man i syd blot et par kilometer borte ser Rævehøj på sin skarpe ås hæve sig over sletten.⁴⁶ Den anselige strøm øger i betydelig grad vandmængden i *Tude Å*, som efter denne tilvækst bliver et næsten flodlignende vandløb.

De to vande har spillet en betydelig rolle som færdselsårer allerede under

Danmarks første bebyggelse. Ad sådanne veje og ad smalle fjorde trængte stenaldersmanden i sin udhulede træstamme ind fra kysterne gennem det skov- og moradsfyldte land, hvor farlige dyr havde til huse, og på sådanne steder finder vi vore ældste oldtidslevn, køkkenmøddingerne. Netop i de nærmeste egne heromkring, ved Korsør Nor, Skelskør Fjord og i Mullerup Mose har vi nogle af de rigeste fund af den art. Tude Å og Vårby Å er et par af de hovedveje, som benyttedes i hine fjerne tider, da disse vandløb har været noget bredere og mere vandrige end nu. Helt op i vikingetiden har de været befærdede af forholdsvis store fartøjer, hvad vi f. eks. har et bevis for i det vikingskib, der er fundet rester af ved Pine Mølle – selv om de virkelige langskibe, datidens største fartøjer på omtrent 20 meters længde, næppe nogen sinde har kunnet løbe herind.

Trelleborganlægget i skematisk rekonstruktion efter Aage Roussel i
Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.

På den spidse vinkel – en sådan, som bondebefolkningen kalder en „tveje“ – som landet danner, hvor Tude Å og Vårby Å flyder sammen, har Nationalmuseet gjort et fund af en så ejendommelig art, at det intet sted i eller uden

for Danmark har noget sidestykke. Det er det i øvrigt længe kendte *Trelleborg Voldsted*, som i lange tider har været fredet, men som først ved det sidste par års udgravninger har givet et, selv for museumsfolkene, ganske overraskende resultat. Volden antoges hidtil at have samme oprindelse og bestemmelse som alle andre kendte ringvolde her i Norden og uden for denne, nemlig at have været en „folkeborg“ eller bondeborg, anlagt i sen oldtid eller tidlig middelalder af omegnens befolkning, for at denne i ufredstid kunne samle sig her til værn mod fjender, således som f. eks. Madstedborg i Thy, volden i Hourum sogn i Viborg amt eller den for ikke længe siden fundne vold i Borremose i Himmerland – en form for anlæg, som aldrig nogen sinde før har vist spor af oprindelig *bebyggelse*.

Da jeg i sommeren 1934 besøgte stedet, havde det endnu ikke røbet sin dybe hemmelighed, antagelsen om en almindelig folkevold gjaldt endnu. Alligevel fandt jeg, at stedet, alene på grund af dets mægtighed, var et af de besynderligste, jeg har besøgt. Lige i den spidse vinkel, som de to vandløb danner, ligger den vældige, fuldkommen cirkelrunde vold, som forneden når en bredde på 25 m og en højde på 10 m og omslutter et terræn, der hæver sig noget over de omgivende, lave marker, men er lavere end voldens øverste rand. Denne runde plads, som er 3 tdr. land stor og ganske jævn, var helt dækket af en lysende, hvidgul bygmark, hvis farve stod herligt til voldens langstråede græs og dens næsten utrolige væld af vilde, blomstrende urter. Aldrig har jeg set en mere broget farvepragt end i denne blomsterkrans: engelskgræs, røllike, blåmunke, kørvel, blåklokke, rødbynke, valmue, agersennep, mælkebøtte, agersnerle, høgeurt, hvidkløver, ranunkel, bakketidsel, stor knopurt, cikorie og uhyre mængder af brandbæger, der vidt og bredt sendte gule flammer fra sine kroner. Det er egnens gamle flora, som fordrevet af fjender holder til her – ligesom bønderne i forrige dages ufredstider søgte ly bag deres folkevolde.⁴⁷

Kun på ringvoldens nordside vokser en smule buske, nogle buketorn og et par små hyldetræer. Sommerblæsten står ind fra havet i sydvest og blåner overfladen på den nære Vårby Å; forædte støre letter i brusende flokke fra bygmarken inden for volden, på hvis yderskrænt et par røde plage græsser „stolt på fædres grave“. Den eneste lyd, der høres, er en hunds fjerne gøen fra en usynlig bondegård langt borte på det fuldkommen flade land, som selv nu ved sommertide er vandrigt og sumpet tæt omkring voldstedet, og hvor om vinteren det klare vand står helt ind til nord- og vestsiden.

Det er denne volds særlige, fra andre af lignende udseende stærkt afvigende beliggenhed, som i efteråret 1934 fik dr. Poul Nørlund ved Nationalmuseet til at påbegynde gravninger på stedet. I modsætning til andre, kendte bygdeborge, der anbragtes på afsides, utilgængelige steder, således som de før

nævnte i Jylland, ligger Trelleborg på et strøg, som har været overordentlig stærkt befærdet i vikingetiden, da Sjællands gamle hærvej endte ved Skibsholms Havn og Skudeløbet nær Tudeåens munding. Man kunne da måske vente at finde spor af en gammel handelsplads på dette sted, noget som Birka i Sverige, Hedeby i Slesvig eller andre bygder af lignende art fra tiden.

Hvad man fandt ved disse udgravninger var imidlertid noget helt andet og langt besynderligere. Allerede i 30–40 centimeters dybde nåede man gennem det øverste, bløde muldlag ned til fast, lys lergrund, i hvilken der opdagedes en mængde små og store sorte pletter, som ved udrensning viste sig dels at være stolpehuller på 10–50 centimeters dybde, dels gruber på indtil 2 meters dybde. Først syntes disse huller at ligge spredt og uden sammenhæng, men inden længe begyndte en regelmæssig tegning at vise sig. Der fremkom en dobbelt-række af huller, som viste grundplanen af et hus af ganske forbavsende dimensioner og helt ejendommelig form. Dets to langsider var svagt buede udefter, mens gavlene var ret afskårne. Længden var ikke mindre end 29,5 m, bredden ved gavlene 4,5 m, og på den udbuede midte 8 m. I husets midte fandtes en stenlagt arneplads, og det har i øvrigt ved tværvægge været delt i et 18 m langt midterrum og to lige store gavlrum. Den ene gavlvæg og begge skillevæggene bar spor af døråbninger, og midterrummet har haft to yderdøre tæt ved hver af skillevæggene.

Det uforklarlige ved dette fund blev stadig øget, eftersom arbejdet i de følgende to år skred frem. Spor af et nyt hus af nøjagtig samme størrelse og konstruktion opdagedes i nærheden af det første; senere fandtes endnu to andre lignende, som sammen med disse dannede en nøjagtig karré. Endelig har man delvis afdækket grunden til i alt 16 lige store hustomter, samlet i et anlæg, bestående af i alt 4 store, ganske ens karreer af fuldstændig geometrisk nøjagtighed. Til trods for, at det kun er huller, som er fundet, kan man afgøre, at det har været stavbygninger, omtrent som vore ældste trækirker, med vægge af lodret stillede planker, som stod kant mod kant, medens en tæt række af parallelt løbende runde huller uden om disse viser spor af skråtstillede stolper til væggenes afstivning, hvad der har været påkrævet, for at vægplankerne kunne bære de enorme tage.

Det er ikke muligt her at gå i detaljer med beskrivelsen af dette mærkelige fund; jeg henviser til dr. Poul Nørlunds artikel i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1936. En grundplan over udgravningernes foreløbige resultater viser de 4 karreer af huse med „gader“ imellem (som synes at have været træbrolagte), omgivet af den forholdsvis svære vold, der har været brudt af fire indkørsler, som ligger solret efter verdenshjørnerne. Volden har indvendig været forsynet med en palisaderække og udvendig med en stensat fod og en plankebeklædning med skråstivere. På midterpladsen mellem de fire karreer

fandtes fire svære huller, som danner hjørner i et kvadrat med sider på 3 meter. Skæringspunktet for diagonalerne i dette kvadrat danner anlæggets matematiske centrum, om hvilket det hele er bygget af øvede folk efter en forbavsende fint konstrueret plan; det er ikke første gang, de har været i lag med et arbejde af den art!

Det er indlysende, at dette mægtige anlæg ikke har dannet nogen almindelig bebyggelse, som er blevet til lidt efter lidt. Man er allerede nu, hvor udgravningen langt fra er tilendebragt, klar over, at det utvivlsomt har været en krigerlejr, et fort eller måske simpelt hen en kaserne, vistnok forholdsvis hurtigt opført og næppe benyttet gennem et længere tidsrum.

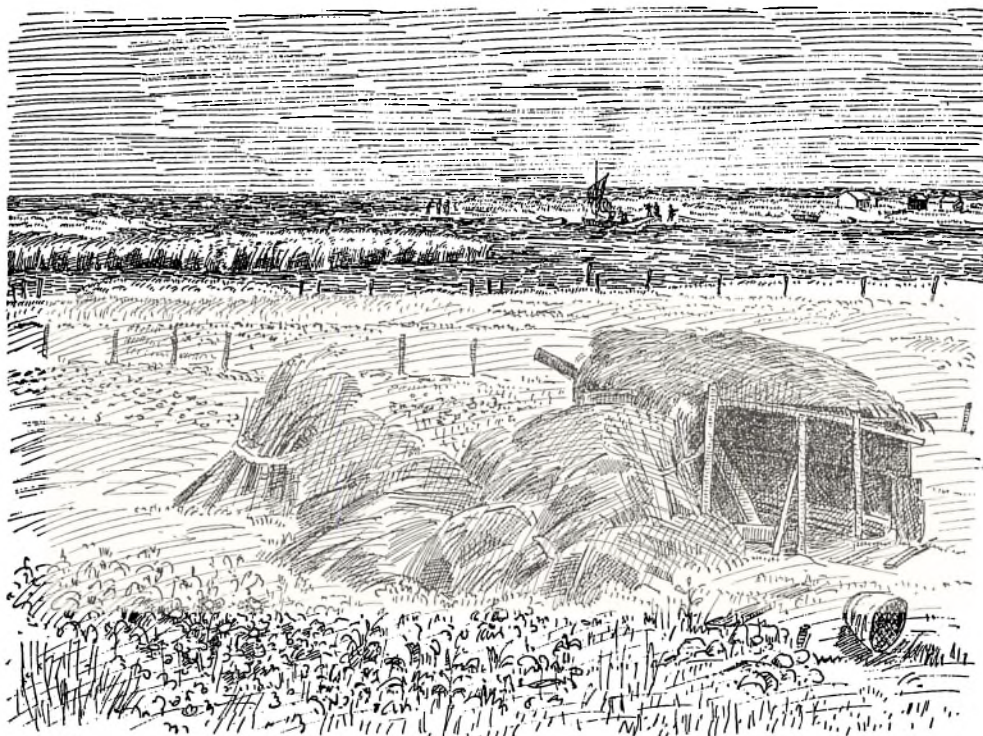
Men hvem har bygget denne lejr, og efter hvilke forbilleder? Er den opført af ven eller fjende? Ingen ved på det nuværende tidspunkt noget om dette. Man formoder, at den er anlagt engang i det 10. århundrede, altså i vikingetiden. Bemærkelsesværdigt er det, at anlæggets måleenhed har været den romerske fod, 29,5 cm, at husenes længde nøjagtigt er 100 sådanne fod, og at midterpladsens diagonaler har den samme længde. Voldens oprindelige bredde har været $\frac{1}{5}$ af den store radius til voldens yderkant, og karreernes diagonaler er halvdelen af denne, $12\frac{1}{2}$ romersk fod! Men den romerske måleenhed giver ikke noget holdepunkt for, hvem der kan have været bygmesteren; thi denne enhed anvendtes ofte ved samtidige bygningsværker både i England og Tyskland. Og de sparsomme brugsgenstande, husgeråd og våben, som er fundne på stedet, er af ren fællesnordisk karakter.

Stedet rummer da endnu en af de største gåder, vore arkæologer har været stillet overfor. Sandsynligvis vil dennes løsning rykke nærmere, efterhånden som udgravningen år efter år bliver fortsat.

Det er mærkeligt, at et så forholdsvis ringe spand af tid som de knap 1000 år, der er svundet siden hine dage, så fuldstændig kan udslette af folkets bevidsthed enhver erindring om et sådant fænomen. Endnu mærkeligere er det, at vi hos Saxo, som ellers havde sin næse alle vegne, og som levede blot 200 år senere, intet som helst finder, der kan yde en håndsækning til sagens opklaring. Den omstændighed, at en mængde sagn, mest af uhyggelig art, er knyttet til stedet, viser, at det engang må have spillet en fremtrædende rolle i befolkningens liv. Mærkelige væsner havde til huse her; en hovedløs hest færdedes omkring den gamle vold; „Trelleborgsoen“, et modbydeligt gespenst, som varslede ulykke for den, som mødte den, huserede her om natten. „Den vilde jæger“ for gennem luften under hyl og hundeglam, ja endogså en gloende drage boede på Trelleborg, hvorfra den undertiden flyttede til Oshøj på Forlev Mark, og folk så den da ved nattetide som en gloende stang fare gennem luften.

Men alt dette virker blot som lavkomiske ammestuehistorier imod de virkelige begivenheder, som dette eventyrlige sted må have dannet skueplads for.

Næsby Strand . 14. juni 1936 .

F.

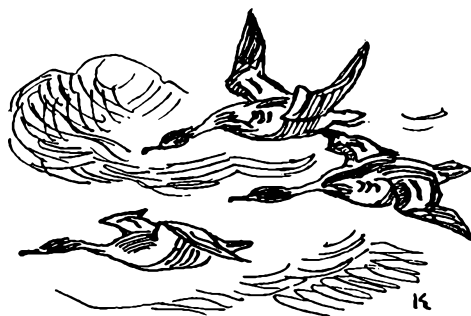
Og dem når vi aldrig helt til bunds i. Kun hvis vi var i stand til lejlighedsvis at tilpasse afstandene i rum efter afstandene i tid, ville vi med absolut sikkerhed kunne få at vide, hvad her er foregået. Om man pludselig kunne flytte sig i en afstand af 1.000 lysår ud i verdensrummet, f. eks. til en af de forholdsvis ikke særlig fjerne stjerner i Mælkevejen, og medbringe en tilstrækkelig langt-rækkende og skarp kikkert, da ville man nu kunne blive øjenvidne til, hvad her er hændt, overvære hele Trelleborgs tilblivelse og se, hvad det var for folk, som færdedes her. Og flyttede man bare et par tusind lysår længere bort, ville man kunne iagttage vore stenalderforfædres virken og se dem bygge deres store stengrave. Det er blot skade, at man ikke kan! Man har opnået at flyve til Amerika på samme tid, som man med toget kan komme fra København til Hjørring. Men videre har rejseteknikken endnu ikke bragt os.

De nærmeste strækninger omkring Korsør Nor forekommer mig at være uden noget som helst landskabeligt særpræg. Det eneste sted af interesse er den ganske smukke Haneklint, som står med bratte, men ikke særlig høje lervægge ned mod norets nordstrand, langs hvilken man kan fortsætte helt ud til Halskov Odde uden at møde nogen virkelig landskabelig oplevelse.

Bedre er det at tage vejen over Vemmelev mod nord, som går langs inder-siden af de udstrakte flader *Store- og Lille Vejle* og *Næsby Fed*, der når helt ud til stranden i vest og til Tude Ås udløb i nord. Her møder man et højst besynderligt landskab. Disse flader er fra syd til nord gennemskåret af brede vanddrag, som er omgivet af vældige rørskov, et fuldkommen deltaligende areal, over hvilket man fra den lave vej aldeles ikke kan øjne det nære hav. Om vinteren står store dele af disse flader syd for åen under vand, og en pumpemølle er anbragt herude, som har til opgave at pumpe læns om foråret, for at beboerne kan bjærge noget hø på engene ved sommertid. Mod nord begrænses lavlandet af Næsby Strands høje klinger, mens de mod øst ved dalstrøget om Tude Å står i forbindelse med Vårby Ås smalle engdrag.

Hvor *Tude Å* nærmer sig stranden, får man fra broen ved landevejen, kun nogle få hundrede meter fra åens udløb, et godt indtryk af dette vandløbs størrelse, efter at *Vårby Å* har forenet sig med det. Som en mægtig, rolig strøm glider åen ud gennem de jævne enge mod havet med et tempo som en gammel, vis mand, der mæt af dage skrider fattet hen imod sin nære grav.

Et hønsehus ligger på marken nær broen lige ved åbredden. Alle dets henimod hundrede beboere går langs åen og gebærder sig aldeles som vadefugle, sjokker rundt i vand til maven, kradser mellem småstenene og plukker smådyr og plantedele op fra bunden. Jeg står på broen og ser på dem, da der pludselig lyder et rusk over mit hoved, og en høne, som er gået på vingerne bag mig fra den modsatte bred, kommer sejlene gennem luften tæt hen over min hat, beskriver en flot bue over vandet, som den krydser i hele dets bredde, og lander mellem kammeraterne halvtreds meter borte. En strandskade kunne ikke have gjort det sikrere, men utvivlsomt kønnere og med mindre rabalder.⁴⁷

Blot et par hundrede meter længere mod nord får jeg fra klingerne udsigt over *Næsby Strand*. Inden for denne vider åen sig ud til et helt bassin, der er adskilt fra havet ved lange sandbarrierer, gennem hvilke den får sit endelige udløb og begraver sig i *Store Bælt*.

Uden for disse store sandrevler bølger og skummer det salte, friske bælt,

blåt og hvidt lysende i pålandsblæsten og med lange bølgerækker ind mod stranden. Intet hindrer udsigten her, langt ude øjner jeg Sprogø, der af luftspejlinger hæves over den fjerne horisont som en lille blånende klippeø.

Endelig havet igen efter den lange indlandsrejse tværs gennem Sjælland fra øst til vest!

Der er noget ved befolkningen i disse sydvestsjællandske egne, som man ikke kan lade være med at undres og glædes over: det er dens sprog. Det er så ufrivillig humoristisk, næsten lavkomisk i sin klang og samtidig så hyggeligt, at det virker ligefrem hjertevindende. Man bliver i godt humør af at høre det. Man tror uvilkårligt, at der bag den seje skal, som folkene ofte viser, gemmer sig en kerne uden ringeste bitterhed. Det er vistnok fuldkommen umuligt at gengive dette sprog på tryk, selv med det mest udviklede fonetiske tegnsystem. Det må absolut høres, og det skal være de ældre folk, man lytter til. Ungdommen har glemt finesserne, takket være samkvem med omverdenen, radio og sligt. På intet andet sprog inden for landets grænser klinger en spøg så lattervækkende. I en af sine bøger om dansk folkekarakter fortæller Thorkild Gravlund om et kompagni soldater, som under et kantonnement vækkes ved daggry af reveillens toner, og om den forskellige måde, de reagerer på. En jyde strækker sig, så det knager i sidebenene, og endnu med halvåbne øjne udbryder han i klager over denne jammerdal omtrent således: „Å – åh, håh-ja såmænd! De æ stræng' å væ herrmand, men de æ warr å væ buend!“ Men en sjællænder lige i nærheden har øjeblikkelig rejst sig over ende, spilvågen ser han ned på en endnu sovende sidemand og udbryder pludselig: „Firåfirs, du ska' op å piss', helles revner du i ansejded!“

Denne mand må sikkert være fra Sydvestsjælland. Jeg tænker mig hans replik fremsagt på hans hjemlands mål.

Godt humør i forbindelse med trang til endeløs palaver giver sig her hyppigt til kende i oplysende tillæg til personnavne. En kone hernede kaldtes *Brolægger Basse Væver Maren*, fordi hun havde været gift med en brolægger og en væver og efter deres hedengang gik rundt og solgte „basser“. En anden kone, som var gift med en vis Lars Peesen, hed *Ann Mari Lars Pees Kvind*. Da manden døde, kaldtes hun *Ann Mari Lars Pees Kvinds Enke*. Mindre kunne ikke gøre det; men så var man også helt klar over, hvem der var tale om.

Humoren ligefrem tindrer ud af deres ordsprog:

- Han var så glad som to tallerkener i én pose.
  - Nitten håndværkere er tyve ulykker.
  - Sprætte op og sy sammen er skrædderens jammer.
  - Når man ska' spare, når man *itte* har noget, å osse spare, når man *har* noget
- så ska' man altier spare.

- „Kommer di, så kommer di itte, å kommer di itte, så kommer di nok,“ sae manden, han såede ærter, men tænkte på fuglene.
- Var det itte for et syns skyld, så var det liemejed, hvor øjnene sad.
- Om bitter, men dyb visdom vidner dette:
- Man ska' sitte sin ven nær, men man ska' ikke sitte låret a' ham.
- Og en herlig iagttagelse ligger til grund for dette:
- En sløv saks gør en skævmundet skrædder.

Ejendommelige gloser findes her ikke få af. Således kaldes begyndelsen til en regnbue en „vejrstub“ – et fortrinligt ord. Ikke ringere er udtrykket for, når der i gråvejrr falder lidt drypregn; det kaldes „vindtårer“, fordi de betyder blæst og tørvejrr.

En „firabel“ er en løgnehistorie, gemytlig, uden ondskabsfuldhed. Når man får en stor forskrækkelse, bliver man „andereret“. At „harpessére“ betyder at give noget en kraftig omgang, f. eks. sædejord med plov og harve. At „ladére“ er at sladre, tale ilde om nogen. Om rigtig gode venner siger man, at de er så „kanutre“ mod hinanden, eller at de er så „ollejant“. Et løsagtigt kvindfolk får tillægsordet „rideralsk“.

Bemærkelsesværdigt er det, at man i visse dele af Sorø amt ligesom på Fyn endnu har de tre køn bevaret fra det oldnordiske sprog. Artiklerne in (hankøn), en (hunkøn) og et (intetkøn) anvendes den dag i dag med fuldkommen sikkerhed. Det hedder *kålin* (karlen), *tyøsen* eller *pien* (pigen) og *barnet*. Der siges „in gammel mand,“, men „en gammel kone“. Endelserne finder vej ind i både stedord og talord; det hedder f. eks. „min guer“ (min gård, hankøn), men „men mark“ (min mark, hunkøn); eller „gueren æ min (hankøn), men „marken æ meen“ (hunkøn). Det hedder også „trie heste“ og „trie kyør“ (begge hunkøn), men „trøj svin“ (intetkøn).

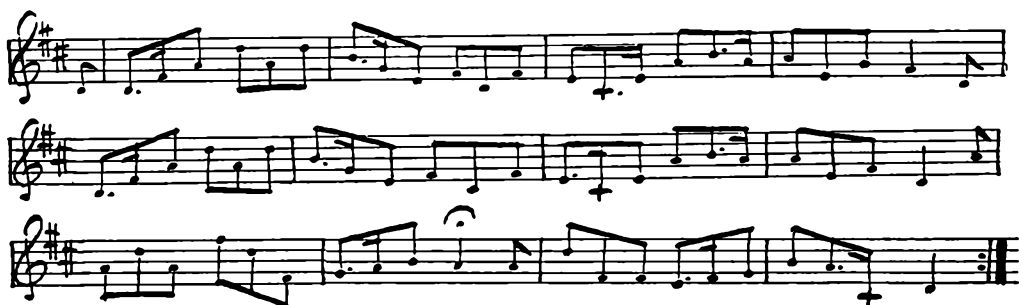
Ja man driver det så vidt, at man siger: „Dæ kåmer in å een guenes“, hvilket betyder „der kommer en mand og en kone gående“!

Som afbrydelser i bondens ofte trivielle dagligliv spillede endnu for en menneskealder siden de årlige markeder i købstæderne en uhyre rolle. De gamle, hedengangne folkeviser afløstes her af *markedsviserne*, også hyppigt forfattet af folkelige sangere, som kvad dem til violinens eller harmonikaens toner og forhandlede dem, så de spredtes til tusinder af hjem landet over. Som modsætning til det fredfyldte hjemmeliv ønskede man kras kost, og bloddrypende hændelser var ofte motivet for disse digtninge, som var ret ensartede over hele landet. De må have lydt højst besynderligt på det urkomiske sydsjællandske og synes mere egnet til at gengives på de tungthenrullende, jyske folkemål. Men det var ingenlunde for spøg, man kvad dem her på stedet, og

der er nok flydt manganen tåre over kind, selv her, hvor denne ansigtsdel synes mere skabt til smil end mange andre steder i landet. Sådanne markedsviser, som handlede om mord, ulykkestilfælde og lignende og ofte drev af sentimentalitet, faldt i god jord i datidens bondes naive sind. En af disse viser, der handler om en begivenhed i København, vistnok fra omkring 1880, da nogle pladshunde havde bidt en ung pige ihjel, begynder således:

Stine Smidt i Gaarden træder
i den aarle Morgenstund,
ynkelig den Pige græder,
nylig vakt af Søvnens Blund.
Glubske Hunde styrted frem,
ingen tør sig nærme dem,
og den stakkels, arme Pige
kan ej andet end at skriige.
– Man i Gaarden Pigen finder,
da det er saa rædsomt lyst,
uden Nakke, uden Kinder
og med sønderrevet Bryst osv.

Perlen blandt alle disse viser – i hvert fald dem, som er kommet inden for min hørevidde – er en, som en ven af mig, der er præstesøn fra Sydsjælland, i sine drengeår hørte i en provinsby hernede, og som han har reddet fra undergang. Den er så pragtfuld og så typisk, at den fortjener at optegnes i sin helhed. Melodien, som jeg selv i mine barneår har hørt på Djursland med en bedrøvelig, sorgtung tekst, sunget af en af vore piger, klang således:

Den blev på det sjællandske marked sunget af en kone så uhyre falsk, at melodien hartad var ukendelig. Og min ven synger den endnu, aldeles som han har hørt den dér, i fuldkommen „naturtro“ gengivelse. Jeg har nydt den mere end én gang hver vinter i de sidste tredive år, og jeg bliver aldrig ked af den. Den hedder „Mordet i Birkerød“ og handler om en virkelig begivenhed fra omkring 1880. Ordene er disse:

Der gives i Verden kuns Sorrig og Plage
og Ulykkestilfælde hvor man ser hen.
Ja, Verden den er fuld af Sorrig og Klage,
snart kan man ej tro paa sin kæreste Ven.
Fornylig i Birkerød hændte en Daad –
Ja Ondskaben den skal nok finde paa Raad.

En dejlig ung Pige gik med sin Veninde
paa Vej til Stationen, hun aned ej ondt.
Veninden var hellig, en aldrende Pige,
men Guds frygten løb nok i Hovedet rundt.
Den unge hun jubled i Sommerens Blad;
men Enden paa Visen den er ikke glad.

Først beder den ældre den yngre at gange
lidt forud, thi Kjolen var smudsig af Støv.
Det gjorde den yngre, gik foran med Glæde
og jubled og dansed i Sommerens Løv.
Da løsned Veninden paa hende to Skud
og tænkte: Nu slukker jeg Livsgnisten ud!

Om Gærningen skete af Sindssygdoms Grille
hvad heller af Ondskab, det aner man ej.
Thi derom at spørge ej nytter vi vilde,
men vente, til Dommen den kommer i Stand.
Gud fri da enhver fra det Onde, der er!
– Min Slutning paa Visen, thi færdig jeg er.

Sagnet siger som bekendt, at Gylfe, som regerede de lande, der nu kaldes Sverige, gav „en vejfarende kvinde til løn for hendes lystige sang et land af sit rige så stort, som fire øksne kunne pløje ud på en dag og en nat“. Kvinden var Gefion, og på denne vis vandt hun Sjælland for Danmark.

Men når jeg nu hører *denne* „vejfarende kvindes“ vise sunget på rette vis, da gribes også jeg ligesom Gylfe af sangens magt over sindet.

Landskabet fra Slagelse ad landevejen mod nordvest til Kirke Helsinge er smukt og åbent, hyppigt præget af oldtidshøjes mængde. De berømteste af disse, ni stykker, som ligger på Valbygårds Mark, er desværre så tæt bevoksedede med træer af alle arter, at de ligner små skovklatter, der som kalotter rager skarpt op over de omgivende sædemarker. Når man nærmer sig Kirke Helsinge, ligger tæt øst for vejen den store, ganske flade *Mullerup Mose*, hvor man i 1901 gjorde et af de største fund fra køkkenmødding-tiden. Sort tørvejord danner nu næsten overalt mosens grund, hist og her brudt af enge eller små sædemarker. Umådelige sivskove strækker sig vidt og bredt hernede, og

mellem disse dækker et mægtigt blomsterflor de åbne strækninger. Rundt om på højderne, især i syd og vest, ses op mod luften store mængder af rundhøje.

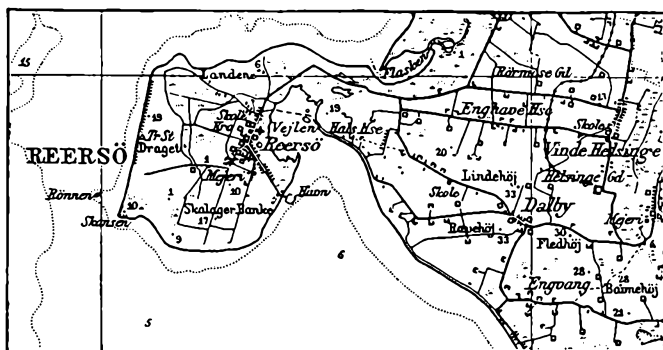
Det var i mosens nordøstlige del, at det mærkelige fund kom for dagen, ikke mindre end ca. 4.000 dyreknogler, mest af vilde pattedyr og fugle, kun i mindre grad af fisk. Elsdyr, vildsvin, kronhjort, bjørn og urokse foruden tjur, trane, glente, havørn, knopsvane, grågås og forskellige ænder er fundet her og på lignende steder i landet. Redskaber, dannet af de fældede dyrs ben, fandtes i mængde. Det er dette tidsrum, der ligger ca. 6.000 år tilbage, som man har kaldt *Nordens benalder*. At man dog også er begyndt at bearbejde flinten, ses af, at der samme sted fandtes ca. 15.000 stykker flintaffald, men kun yderst få og primitive, færdige redskaber af dette materiale.

Det har været et lille samfund af yderst lavtstående mennesker, som har levet på et par holme i en lille sø på dette sted. Spor af menneskeæderi er fundet mellem knoglerne herude. Og dog er det næppe de første beboere, vort land har haft. Isen forlod Danmark, i al fald stedvis, allerede ca. 13.000 år f. Kr., og i de 7.000 år, der er gået forud for Mulleruptiden, er det sandsynligt, at i al fald strejfende jægerfolk har gæstet vore kyster. I en mose ved Vig i Odsherred fik man endogså et soleklart bevis på dette, idet man her har fundet et skelet af en urokse, som har været såret to gange, inden den endelig blev dræbt. Den lå 4 alen under den nuværende jordoverflade, og den var omgivet af rester fra fyrreskovenes tidligste tid, altså et lag fra en tid, der er langt ældre end Mullerup-perioden. Det stammer fra fastlandstiden, før den store sænkning af vort land fandt sted, efter hvilken fyrreskoven veg for egen.

Ad vejen over Kirke Helsingø og Dalby får jeg udsigt mod min rejses mål, den mærkelige lille halvø *Reersø*, der set på kortet hænger ud fra Sjællands vom som en lille stump navlebrok, men er anselig nok til at skille Jammerlandbugten fra Musholmbugten. Kirke Helsingø er for størstedelen nybygget, men har endnu et par fortrinlige gamle gårde, som desværre er dårligt holdt.⁴⁸ Stedet ligger på et stærkt bakket terræn, som når 34 meters højde. En vældig

bronzealderhøj findes ved vejen hen imod Dalby, og ganske nær denne ligger tre andre på række på en høj bakkekam. Selve *Dalby* ligger, som navnet lader formode, i en lille sænkning, men er omgivet af høje banker. Vest for byen har man fra disse en aldeles storslået udsigt over land og hav. Ganske herlig tager Reersø sig ud heroppe fra – som en lang, grøn ærtebælg ligger den i det vindfurede, dyblå hav, langt nede bag Sjællands jævnt synkende kyst med de gule agres og grønne markers tavl. Det er et dejligt syn, hele det åbne vestlands

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

storladne poesi er over dette sted. Jeg forstår, hvordan det må virke på en reersøbos sind at se sin „ø“ oppe fra disse banker, jeg fatter noget af „øbofølelsen“. Og jeg kan begribe sagnet om den gode reersømand Jens Jæ'n's længsel efter at komme tilbage til sit hjemland derude.

Jeg havde forgæves søgt efter hans gravsted på Helsingør Kirkegård, hvor han for længst blev jordet, men hvor han ikke kunne finde ro for sin store hjemves skyld. En anden reersøbo fandt jeg gravlagt her, en fisker, som er død 1898, hvad man kan læse på hans gravsten. Jens Jæ'n har vel sagtens aldrig haft nogen mindesten, og han er også ligeglad. *Han ville bare hjem til Reersø!*

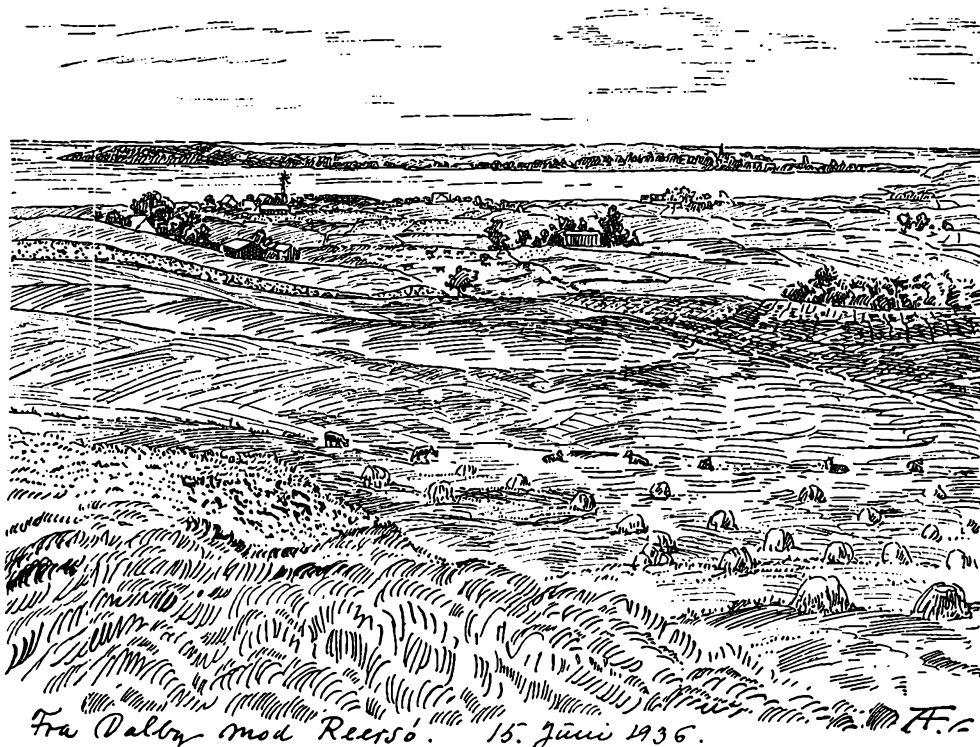
Og så vandrede han da om natten ad øens gamle kirkevej fra sin grav ned mod stranden. Men han måtte gå den tunge gang på den besværlige vis, at han trillede sin kiste med sig. Han væltede den foran sig hen ad vejen, så den slog store kolbøtter af det. Der var mange, som havde hørt drønet og bumpet af den tomme kiste, og en sær og uhyggelig lyd var det. Metoden var da også så besværlig og akavet, at Jens aldrig nåede frem inden hans øre ramtes af det første hanegal, som øjeblikkelig jog ham tilbage i hans hul på kirkegården. Det må have været tungt for ham i de lyse sommernætter eller ved vintermånens skin at se det elskede Reersø fra bakkerne ved Dalby og her at vende om gang på gang.

Man kunne måske undres over, at han ikke havde fundet på at sætte sig op i kisten, spænde helhesten for og på denne måde komme bekvemmere og hurtigere af sted. Men den udvej var lukket, for der findes ikke en eneste helhest

på disse kanter af landet, dyret er helt ukendt her. Og Jens synes også nu efterhånden at være faldet til ro i sin udlændighed.

Fra Dalby går vejen i bløde fald ned mod kysten og fører over de store vejler, som forbinder *Reersø* med Sjælland. Også herude på disse lave flader har man en landskabelig oplevelse af høj rang, den er af en helt anden art, men lige så mærkelig som inde på højderne. Hvilke farver, der straks møder øjet herude! Skarp som en vold står den 19 m høje klint, som Sjælland rejser ud mod denne vejle, der for måske et lille tusind år siden har været et sund, og som endnu ved efterårs- og vintertid ofte overrendes af havet, så selv den solide vej kan få et rygende brod over sig og *Reersø* ligger derude med hav på alle sider. Under klinten ligger mængder af store, nedstyrtede kampesten, minder fra hin tid, da vejlen var en åben sø, hvis bølger brød mod kysten. Stenenes varme grå og rødlige farver virker dejligt mod engens friskgrønne flade, der overalt er brudt af lagunernes dybblå vande og i nord begrænses af havet, som bruser mod den lave strand med sin hvide brømme. Det er et herligt sted, mere friskt og malerisk smukt end mange af de berømte indlandsdyller, som er Sorø amts turistmæssige trækplastre, eller de lige så berømte og berendte kyster med „bøgskovenes hegn“ ned mod Sydsjællands fjorde. Dette er Nordsjælland for ramme alvor, det virker næsten jysk!

Reersø. Udsigt fra Kirkegården. 18. Oktober 1935. F.

Jeg når over vejlerne til Reersøs nordre udmark Skiften, nogle sandede og udyrkede strækninger af hævet havbund, bag hvilke Nordenstranden ligger. Vejen svinger mere sydligt og hæver sig langsomt, til den endelig når højderne ved *Reersø by*, hvor den ved Vangeled glider ind i byens nordligste del. Nu er man igen på land efter en slags sørejse fra Sjællandskysten! Se engang fra kirkegården i byens nordlige del ud over strandengene med deres vrimmel af laguner, over den åbne vejle mod Sjællands bratte kyst! Jeg ville tro, at reersøboerne endnu kan stå på dette sted og gnide sig i hænderne og i hjertet føle sig som sande øboer.

Den umådelig langstrakte *Reersø by* har oprindeligt, ligesom de fleste andre landsbyer, været tæt sammenbygget før udskiftningen, som her fandt sted i 1822. Men næppe nogen anden by i landet bærer endnu så tydelige spor af dette, ingen anden er så ældgammel af ydre. Den havde tre indkørsler, det førnævnte Vangeled i nord, Holteled i syd og Lambsled i sydvest. Den er bygget på et lille højedrag, der er delt af en mindre sænkning, „Snogpølen“, som nu nærmest kun er en møddingsrende. Adskillige tegn tyder på, at øen her har haft sin bebyggelse hele tiden lige fra stenalderen. Og det er bestandigt det eneste sted herude, hvor der findes boliger. Byens gårde kryber sammen som en drift kreaturer, der er standset og hytter sig mod vejret her ud mod vejen,

langt fra øens vestside, som stinder sin ryg med de høje klinter ud mod storm og havrøg.

Naturligvis har byen i de senere år fået enkelte nye bygninger; men i det store og hele er den et unikum blandt vore landsbyer; jeg har ingen anden set, der var så fin og velbevaret som denne. Mange steder kan man stå helt omgivet af gamle boliger, som viser byens ælde og dens tætte sammenbygning, og hvor hver eneste mindelse om nutiden er borte, undtagen måske en telefonpæl, der rejser sig ved hovedvejen.⁴⁸ Adskillige af disse boliger bærer årstal fra første halvdel af det 18. århundrede. Drejø by er den eneste i landet, som er nær ved at kunne stå mål med denne; men dér er det jo småhytter, mens det her er næsten lutter anselige gårde, der stedvis ligger så tæt op ad hinanden, at man næppe kan skelne grænsen imellem dem.

Mærkeligst, men ikke ældst, er den gård, hvis stuehus er indrettet til øens folkemuseum. Dens ejer, Hans Pedersen, som også er indehaver af den fortrinlige, store nabogård, hvis gårdsplads med den fine vippebrønd er usædvanlig smuk,⁴⁹ har taget initiativet til oprettelsen af dette museum, støttet af sin landsmand Thorkild Gravlund, som bor på et af de skønneste steder i byens nordlige del, og hvis skrifter om øen og dens befolkning har gjort stedet berømt – og som vistnok er en af de få blandt vore mange hjemstavnsdigtere, der har sådanne egenskaber, at han bestandig er velset og absolut sakrosankt blandt sine bysbørn.

Det lille museum er typisk for øens gamle boliger, hvis indre dog nu til dags er mere moderne indrettet. Den skæve og krumme længe med det flossede stråtag er så lav, at man må bukke sig et kvarter for at komme gennem døråbningerne, håret stryger bestandig mod loftsbrædderne, og panden stifter alt for ofte bekendtskab med bjælkerne. Vinduerne, der ikke er mere end højst en kvadratalen store, sidder helt oppe under loftet og slipper kun så meget lys ind, at her selv på denne solklare dag ruger et tungt halvmørke. Hvordan har her været ved vintertid i disse stuer? En ganske lille bilæggerovn står inden for døren, og et stort langbord med bænke omkring langs vinduesvæggen. Desuden findes her en seng med forhæng, en rok, en vugge og en mængde andre genstande. På bordpladen findes kun det allernødtørftigste til at ha' for hånden i dagliglivet, nemlig en huspostil og en brændevinskaraffel med tilhørende kæmpeglas. Gennem en revne i gavlvæggen har en vedbend trængt sig ind og slynger sig i en fin ranke helt fra gulv til loft.

Man kan vanskeligt tænke sig et morsommere minde om en forsvunden bondekultur end denne gamle Reersøstue.⁵⁰

Men i øvrigt byder vandringsen ad den lange bygade og ned ad dens små sideveje på masser af oplevelser, lige så ejendommelige som museets indre.⁵⁰ Hvilken stemning der er over dette sted, og hvilke særprægede beboere! De er med rette stolte af deres by og ø – og stolte af sig selv. Det er en race for sig, disse folk, der er både bønder og fiskere, og hvis næver tumler skiftevis med rorpinden og plovens horn. „Vi er fra Reersø“, siger de – et udbrud, der overlegent betegner et modsætningsforhold til „oplændingene“ derinde på fastlandet Sjælland. Og man kan se på disse ansigter, når man vandrer ad bygaden eller nede ved havnen, at det er mandfolk, som kan gå alene!

En åen, in spåen og id våen
ded siger de ude på Reese-låen.

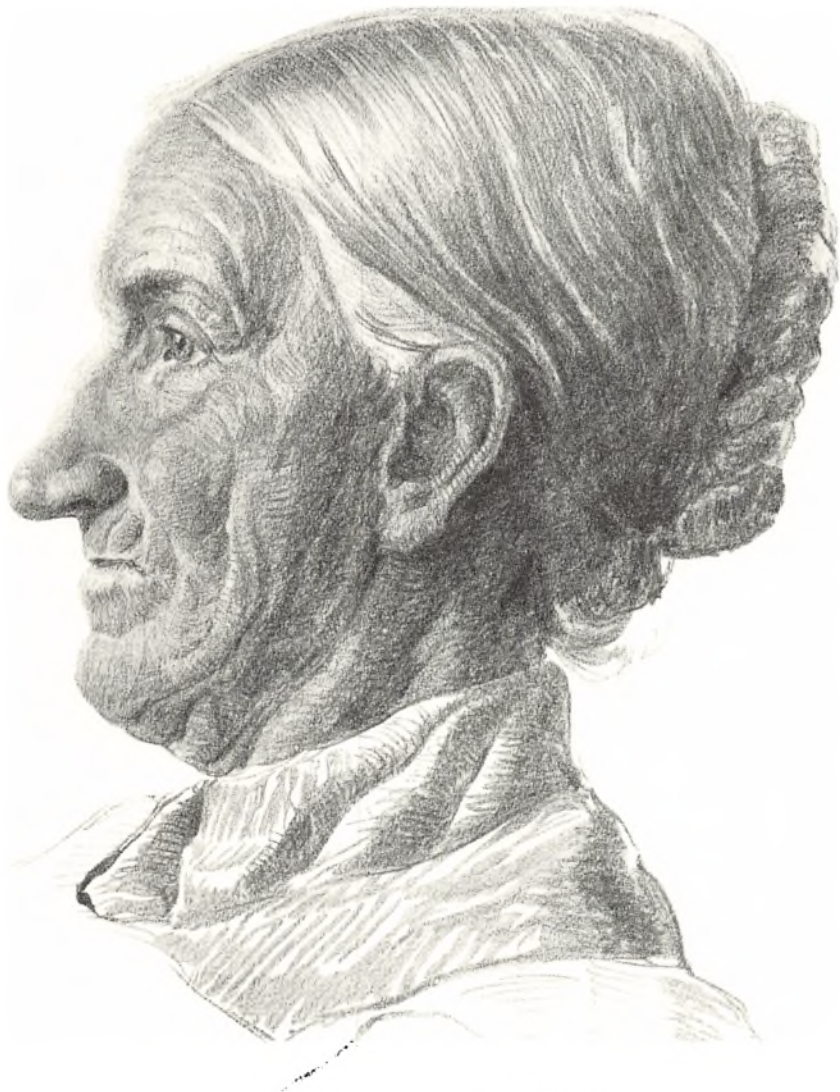
Sådan snakkede kystboerne derinde på Sjællandssiden efter dem – å for a i and, spand og vand. Dette brede mål er nu snart gået helt af dem; men *bredde* er der bestandig over hele deres færd. Jeg traf herude en gammel kone, som i høj grad bar præg af at tilhøre denne gamle, selvsikre øbo-race, en ægte Reersøkvind, gift med en fisker, men selv ansat som kustode ved det lille museum. Adgangen til dette koster 25 øre, og hun oppebærer en tredjedel af indtægten, hvad der gennemsnitlig giver hende et beløb på 24 kr. om året. Det skal man jo ikke blive fed af, og fed er hun heller ikke, tværtimod mager, høj og knokkelstærk, omtrent som et karlfolk. Hendes herlige ansigt ser ud, som var det skåret i moseeg. Hun er født samme dag som kongen – eller omvendt – og til oplysningen om dette plejer hun at knytte den vittighed, at: „på *min* fødselsdag har alle børn i landet fri fra skole!“

Jeg fik lov til at tegne hende. Og hun sad for mig med sit strikketøj mellem fingrene så strunk som en garder, der præsenterer gevær. Ikke et ord mælede hun i de to timer, arbejdet stod på, men sad bare ret. Jeg spurgte hende flere gange, om hun ikke var træt og ville ha' et lille hvil. Men hun svarede kort: „Nej! Når det ska' være, så *ska'* det være!“ – Én tid til at arbejde i, og én til at snakke i.

Lige over for kirken ligger et lille hus, som vender sin hvide gavl ud mod byvejen. Tæt op ad gavlen står en bænk, og på denne sidder hele dagen, når vejret er godt, en gammel morlille, den over 80-årige Kirstine, gift med den henfarne ringer ved kirken. Den gamle ringerkone er så udvisket i trækkene, at ansigtet bogstaveligt er glattet ud af rynker på samme måde, som en ager bliver jævnet af plovens furer. Men hendes livs minder er gemt indenfor, ligesom oldsager dybt i pløjejorden. Hun er så gammel, at det vistnok kun er disse minder, som beskæftiger hendes tanker. Hun ser indefter. Reersøs historie har hun oplevet i 80 år, og hvad der er gået forud for hendes tid, har hun hørt om af andre. Hun ved nok noget, men hun siger ingenting om det.

I dag sidder hun mod sædvane ikke alene. En anden kone af omtrent samme alder deler bænken med hende og er lige så tavs som hun. Ikke et ord veksles mellem dem. – Hvad er det mon nu, de sidder og tier sammen om her på dette sted, hvor de har levet hele deres liv, hvor de engang har været to syttenårige glutter, har elsket og er blevet elsket igen, hvor de har fået deres børn, og hvor de skal graves ned engang? Mon de nogen sinde har været borte fra deres ø bortset fra en kort færd over til fastlandet? Hvad kender de til Einstein og Goethe, til Bachs fugaer og Nietzsche, til gaskrig og flyverangreb eller fremmede verdensdele? Og dog er deres ansigter prægede af den højeste visdom. De véd noget om *livet*, de to. Og resten, alt hvad de ikke kender, er idel forfængelighed.

Alverdens vind og vejr pisker hen over Reersø banker fra strand til strand, og hvad er der at gøre ved det andet end at ta' det, som det falder? Er der noget at klage på vejret, siger de inde på Sjælland, så gå hen og gør ligesom dem ude på Reersø, „de lukker vinduerne op og la'r det regne“! – Klima har de nok af herude, lige til at forære væk; men ellers har de fra gammel tid haft ord for at måtte nøjes med lidt. „Ud på Reersø og stable gåselorte!“ Stort andet var der i al fald ikke til at putte i ovnen, og tørret gødning har man til de seneste tider anvendt som brændsel på den fuldstændig skovløse halvø. Oprindeligt har denne bestået af en del småholme, som under landets hævnning groede sammen. Og at den har været skovdækt i historisk tid, fremgår bl. a. af Valdemar Sejrs Jordebog, som oplyser, at der på „Rethærsø“ var både rådyr og då, samt et „hus“, dvs. et jagthus, som kunne rumme kongen og hans

K. Fr
1935.

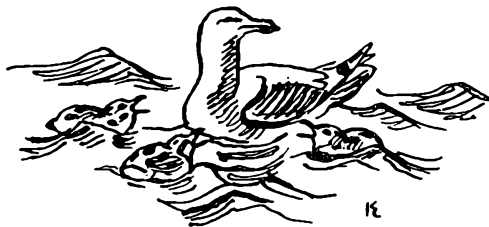
DEN GAMLE REERSØ-KVINDE, ANE MARIE JØRGENSEN

følge. Der siges et sted, at skoven herovre var så tæt, at en kat kunne kravle i trækroneerne fra Skansen ved øens sydvesthjørne og helt ind til byen, men at skoven blev afbrændt af svenskerne – et forrykt sagn, som går igen de fleste steder i landet, hvor det i virkeligheden er beboerne selv, som har fældet træerne til sidste pind og sluppet elementerne løs over det skaldede land.

Nu ligger Reersø om sommeren med sin tynde kåbe af sædemarker over sig, men om vinteren afklædt til skindet under himlens vejr og rusk. Men netop sådan kommer dens prægtige bakkeformer for dagen; fra de store højdedrag på begge sider af dalstrøget, som fra nord til syd gennemskærer halvøen, har man herlige udsigter, ikke mindst fra „Dravet“, den snorlige klint, som vestligst begrænser landet ud mod det stormende bælt. Det er et vestjysk langt mere end et sjællandsk landskab, og dets nærmeste slægtinge inde på hovedøen er de åbne steder på Røsnæs og Sjællands Odde. Halvøen hører under Holbæk amt, og man skal ikke, selv om man er kommet hertil sydfra ad den bekvemme vej over Slagelse, lade sig vildlede til at kalde en reersøbo for sydsjællænder. Da vil han rejse børster på en måde, så man gør bedst i at komme uden for hans rækkevidde.

Indbyggerne herude fik under dronning Margrethe frihed for kornlandgilde og pengetiende „fordi landet var da for skovs og krats skyld ikke tjenligt til andet end fægang og fiskefang“. Privilegierne blev fornyede af Christian I og Frederik V, og endnu er beboerne fri for at betale kongetiende og kornafgifter. Sagnet sætter disse privilegier i forbindelse med, at dronning Margrethe skal være strandet på Draget på øens vestkyst, hvor beboerne reddede hende fra at drukne og bagefter husede hende i tre døgn, hvorefter de befordrede hende i god behold til Kalundborg.

Det er ikke umuligt, at dette kan være hændt her. Men i øvrigt er den gode dronning ifølge andre sagn strandet på så uhyre mange forskellige steder i landet, hvor de fattige beboere har fået lignende privilegier, at hun efter dette at dømmе ikke har kunnet bestille stort andet i sin lange regeringstid end at sejle omkring i stormvejr og grundstøde på landets farlige kyster. Og hun fik dog lavet en hel del andet, om man skal dømmе efter historien.

Ved Smålandshavet

Hurtigt at flyttes fra Reersølandskabet ned til Sjællands sydvestlige hjørne må være omtrent som at komme fra det yderste Thule ned til Asgårds enge. Men her på disse sletter går einherjerne ikke rasende løs på hinanden i raslende ringbrynjer, men i skjortærmer fælder de sindige bønder med blinkende stål de frodige rugstrå, og galten Gyldenbørstes efterkommere grynter gladelig i indelukkerne ved hver gård, skønt prisen på deres flæsk stadig stiger til deres eget fordærv.

Til trods for at landskabet gennemgående er det laveste og fladeste, jeg endnu har mødt på Sjælland, er det mærkeligt og fuldt af afveksling. Efterhånden som jeg nærmer mig det nordfra ad Slagelse-Skælskør vejen, går dets egenartethed mere og mere op for mig. Dette skyldes dets enkelte højdepunkter, som synes mægtige i forhold til det vide lavland; thi fra disse har man udsigter, som både er videre og smukkere end fra de tilsvarende i Slagelse-landskaberne. Hertil kommer havets nærhed, som næsten bestandig mærkes. Fra højderne omkring Skælskør har man udsigt over det skønne nor, det friske bælt med dets øer og vidt og bredt over Smålandshavet. Til disse udsigter kommer andre faktorer, således de mærkelige strandskove langs vestkysten, sydkysten med de besynderlige, langstrakte fed, der sammen med Glænø som en uhyre barriere skiller de mange fjorde og nor fra havet – og endelig og ikke mindst de store herregårde, hvis parker og skove endnu er bevarede og danner det herligste supplement til landets natur, ja ligefrem er en fortsættelse af denne.

Den første overraskelse over disse egnes skønhed mødte mig, da jeg nordfra steg op på det høje Borgbjerg lige vest for *Boeslunde Kirke* og herfra så ud over landet. Banken er tvedelt i en sydlig og en nordlig højde, af hvilke den første er den mindste; den er dækket med sædemarker og bærer en smuk vejrmølle på sin ryg. Den nordre og største har på sin østside en grusgrav som et vældigt gabende hul, fra hvis høje, skarpe rand der er en mageløs udsigt over Boeslundes gamle, lave huse med deres små baghaver, dominerede af den store kirkes murstensmasser, der rejser sig mod en baggrund af milevide lande – umådelige flader, som synes uendelige og breder sig til alle sider.⁵¹

Mellem de fattige græsser på bakkens top stråler brandbæger og perikum, røllike, blåklokke, snerle og masser af fåreleger. Naturen har klædt denne banke smukkere end beboerne i nabolaget, som har garneret den med hønsehuse og en nyanlagt granplantage, hvilket undrer én, efter at man ved vejen,

Skelokøt Nor . 15. Juni 1936.

FF

som fører herop, har passeret en smuk mindesten med en inskription, som viser, at det er et historisk sted, man står på. Her ved det højtliggende Boeslunde tog jo bisp Absalons sejrige kampe mod venderne deres begyndelse i det store slag den 12. april 1158, da en mængde af fjenderne måtte lade livet og resterne af deres hær reddede sig ved flugt ned til deres skibe. „Saaledes indviede han sin Bispe- og Krigergærning med den skønneste Sejr,“ siger Saxo om denne begivenhed. Og efter denne første sejr over de farlige og frygtede fjender fulgte bispens trofaste sjællændere ham fra kamp til kamp, indtil landet endelig helt var rensat for disse talløse røverbander.

Det er ikke usandsynligt, at denne isolerede højde, hvorfra man overskuer hele egnen, har dannet et vigtigt strategisk punkt for danskerne under denne kamp, og at Absalon selv herfra har overvåget slagets gang. Derimod er det ret tvivlsomt, om denne banke trods sit navn, har haft noget borganlæg; thi af et sådant er aldrig fundet mindste spor i jordsmonnet således som på andre bakker med lignende navne, f. eks. borgbankerne på Sejerø eller Hjelm og andre steder. Men her er i 1842 og 1874 gjort pragtfulde guldfund ved pløjning af bakken, det første år to skåle, det sidste et par bægere og to mærkelige øsekar med hanke formede som dyrehoveder. Muligvis har banken i bronzealderen været et „vi“, thi i karrenes nærhed opdagedes kullag, som

kunne tyde på, at her har været et bålsted, hvor der øvedes religiøse ceremonier; det er sandsynligt, at guldfundene står i forbindelse hermed, og at genstandene er henlagt i jorden som ofre til guderne.

Overhovedet har disse egne været tæt befolkede i oldtiden, hvilket bl. a. fremgår af de forhen omtalte gravhøje ved Slots Bjergby, af en langdysse ved Øster Bøgebjerg med 50 randsten og af den prægtige dysse ved det nære Neble med gravkammerets kolossale dæksten. I Slagelse herred fandtes alene fra stenalderen omtrent halvandet hundrede mindesmærker.

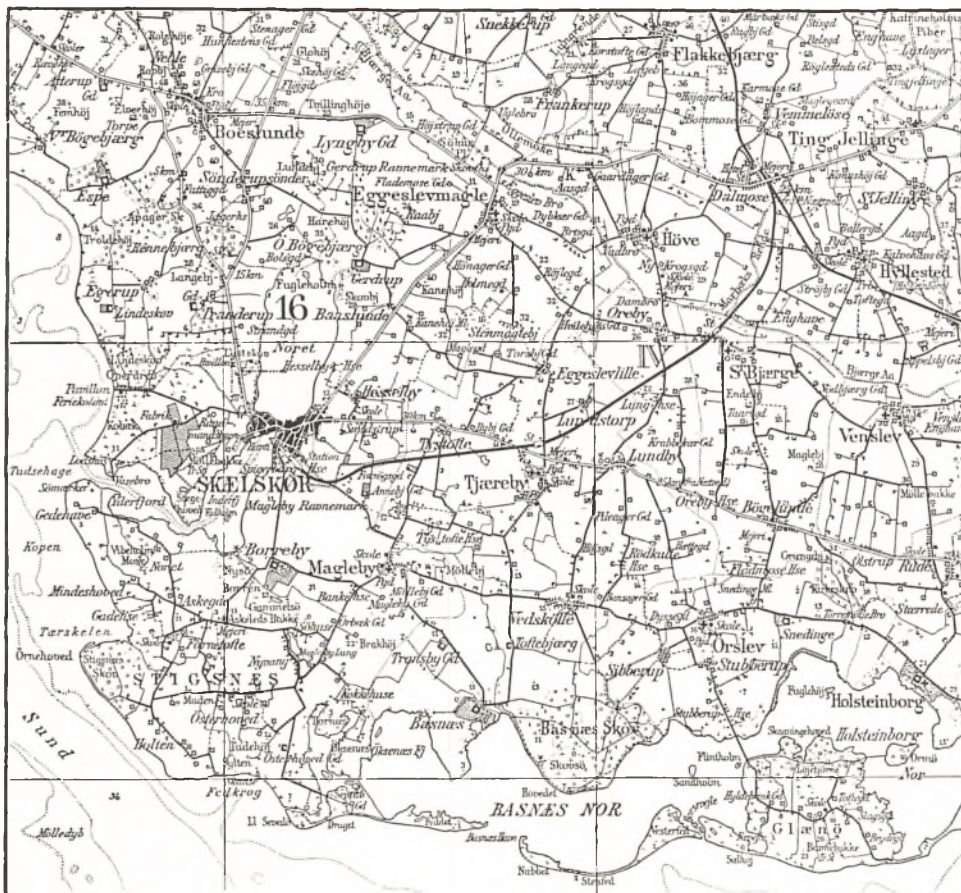
Tæt syd for Boeslunde får jeg ved *Sønderup* en ny, prægtig udsigt over egnen, smukkest over Skælskør Nor med dets skovklædte vestbred. Her er man atter en smule til vejrs – der behøves ikke meget på de vide flader!

Men også disse har her og der, når man færdes nede på dem, deres særegne skønhed. Jeg finder på min vej herfra mod sydøst over Eggeslevmagle en fuldentd lavlandsidyl omkring den lille *Bjerge Å*, den, som senere bliver til Vorså oppe ved Slagelse-egnen og falder ud i Tude Å ved Trelleborg. Her, hvor den kommer fra sydøst i smukke slyngninger gennem det brede, næsten uoverskuelige dalføre, er den kun en smal, dyb rende gennem de grønne, frodige engdrag, hist og her med buske og småtræer ved sine bredder.⁵² Herligt tager dette landskab sig ud fra broen ved landevejen. Denne bro er splinterny og asfalteret ligesom den brede chaussé. Mod nordvest er åen blevet reguleret til en snorlige rende, og intet tyder mere på, at stedet forhen havde et uhyggeligt ry på sig, hvad vejfarende ved nattetid i gamle dage har kunnet bekræfte. Man udviste i hine tider her på stedet al mulig forsigtighed. En gammel kone fra egnen har fortalt, at da hendes bedstemor var død i 1858 og bedstefaderen kom kørende med liget til kirken, sprang der her ved broen over *Bjerge Å* en flok mænd op fra grøften og standsede køretøjet, hvorpå de spændte hestene fra og drejede dem om, så de stod med hovedet vendt ind mod vognen. Efter en lille stunds forløb spændte de dem for igen og lod roligt manden køre videre.

Bedstefaderen var fremmed i sognet og kendte ikke denne skik; først senere fik han at vide, at meningen med den sære handling var at hindre den døde i at gå igen på stedet og tillige påvirke selve døden, så at han ikke alt for snart skulle gæste hjemmet på ny.

Gulspurven sidder i en busk ved vejsiden og synger sin lille melankolske vise; men højt mod den blå himmel over engene med den blanke å synger hundreder af lærker, kisteglade som på en forårsdag. Fuglene er endnu herrer på det gamle, underlige sted, de lader som ingenting, til trods for at vejene makadamiseres og de gamle, drumlende hestekøretøjer er afløst af biler.

Et aldeles storslået billede af disse flader og af noret får man længere mod sydvest fra den store *Kanehøj*, egnens gamle rettersted, en oldtidshøj, som

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

ligger på en 40 m høj banke, og om hvilken H. C. Andersen beretter i „Mit Livs Eventyr“.⁵² Banken består af det rene grus og sand, ganske stenhårdt på dens højder og med en bevoksning af det elendigste græs, så tyndt, at der er mange tommer mellem stråene, men naturligvis med et herligt blomsterflor. Udsigten er mægtig over disse kolossale flader, hvor alting heroppe fra synes dyrket, og hvor gårdene med deres småhaver ligger spredt med tilsyneladende lige store mellemrum. Det hele virker lige så lavt og jævnt som havet derude; kun vindmøller, kirker og fjerne skove løfter sig en smule over det øvrige. Noret med dets dyblå vand ser dejligt ud i denne gyldne og grønne indfatning af agre og enge, over hvilke den lette røg fra Skælskørs skorstene stiger lodret op i den stille luft som fra et takoffer til guderne.

Landet herfra ned mod Sjællands sydvestlige pynt og mod Basnæs er ikke nær så morsomt at færdes i, som det synes at love heroppe fra denne højde, og hvad der øger dets ensformighed er, at der hernede modsætningsvis så godt som ingen oldtidsminder findes. Kun nær kysten, syd for Magleby, ligger øst for Nyhuse nær Brakhøjgård en 22 m høj bakke med en bronzealderhøj,

Brakhøj, på sin top. Det er et af de ganske få højdepunkter, denne strækning rummer. Noget af det interessanteste på dette strøg er den vældige mose, som strækker sig fra Skælskør Inderfjord helt ned mod Øksenæs Fjord, og som må være rester af et gammelt sund mellem disse. En udløber fra mosen render helt ind i Borrebys park og synes med sin fremtrængende bevoksning at lægge an på at erobre denne.

Til herregården *Borreby* når jeg gennem en prægtig, næsten 2 km lang allé af kæmpemæssige, gamle elme. Jeg medtager ellers sjældent herregårde i dette værk, thi et så uhyre materiale ville gøre det sprængfærdigt. Men landskabet langs denne kyst trænger i høj grad til dette supplement.

Den gamle gård er, hvad arkitekturen angår, næst efter Hesselagergård på Fyn utvivlsomt i sin art den mærkeligste i landet. De er begge opført af kansleren Johan Friis i 1556 og har samme ejendommelige, donjon-agtige form, bredest for oven og med smukke udkragninger mellem de nederste og øverste stokværk, indvendig forsynet med skyttegange, hvorfra der findes nedadrettede skydeskår. Måske er Hesselagergård mere udpræget fæstningsagtig, men *Borreby* forekommer mig smukkere og mere harmonisk i sine linjer. Hertil kommer, at dens park er langt prægtigere.⁵¹

Rigsadmiralen Claus Daa ejede denne gård, som senere arvedes af hans sønnesønner Christian og Valdemar Daa, af hvilke den sidstnævnte og mest kendte synes at have spillet hovedrollen som stedets ejer – og som den, der satte det hele over styr. Han beboede i al fald hovedbygningen, og han ejede foruden *Borreby* både *Bonderup* og *Hessel* i Jylland. Han var lidenskabeligt hengiven til guldmageri, og i sit skumle laboratorium i tårnkælderen arbejdede han dag og nat med sine kostbare kemikalier, blandt hvilke rent guld i plader synes at have indtaget en alt for fremragende plads. Han forarmedes til sidst fuldstændigt, og han satte både *Bonderup*, *Hessel* og til sidst *Borreby* over styr. Folkeviddet udtrykte dette således, at han havde „bortdestilleret“ tre herregårde! En dag vandrede han „med Kjæp i Haand og det alchymistiske Glas ved Barmen“ som en ødelagt mand sammen med sine to unge døtre bort fra *Borreby* til det nærliggende *Smidstrup*, hvor han om sommeren boede i et lille hus, som han lejede for 10 mark. Senere flyttede han til *Viborg*, hvor han døde 75 år gammel i 1691 og blev bisat i domkirken.

Borreby og dets ejers ulykkelige skæbne er for H. C. Andersen blevet til et stykke dragende romantik, da han skrev „Vinden fortæller om Valdemar Daa og hans Døtre“. Og hvilket eventyrrige er ikke den dag i dag dette sted, som jeg gennemvandreren sammen med den fine gamle godsforvalter, der viser mig det!

Fra de lave terrasser på gårdens sydvestside ser man ud over den mærkeligste del af den store park, over vældige sivskove og voldgravens grønlig

vand, hvor rørhøns og gråænder svømmer, et næsten åbent landskab, kun brudt af enkelte, mægtige trægrupper, hvor nogle dejlige aske dominerer forgrunden. Med store mellemrum rejser de store træer sig himmelhøjt over den aldeles jævne flade, oprindeligt en græsplæne, nu så overgroet af siv og mandshøje nælder, at stedet er næsten uigennemtrængeligt. Men det er netop dette, som er medvirkende til at gøre denne del af parken så herlig; naturen selv har trængt sig ind og taget sagen i sin hånd. Det er det føromtalt lange mosedrag, som har sendt sine forposter ind over den smalle grænse. Stedet er meget lavt og særdeles gæstfrit over for mosens vækster. Godsforvalteren mener, at dette lave areal af parken, som har en udstrækning på mange tønder land, i en nær fremtid vil blive ryddet og atter forvandlet til græsplæne. Men jeg priser mig lykkelig, fordi jeg har nået at få det at se netop i denne skikkelse, hvor kunst og natur har indgået en så henrivende forbindelse.⁵³

Godsforvalteren selv og en eneste gartner passer hele den kultiverede del af parken, den førstnævnte især de store, prægtige blomsterrabatter omkring gården; de er så frodige og velplejede, at jeg sjældent har set deres mage. For øvrigt har man her ligesom på enkelte andre godser indført den skik at tage entré til parken af de besøgende, og intet er rimeligere, end at publikum, som nyder godt af disse herligheder, også yder et bidrag til deres vedligeholdelse.

Gården tager sig smukkeste ud fra broen ved indkørslen, men er vanskelig at afbilde herfra på grund af den alt for korte afstand. Fotografiet er taget fra den højereliggende del af parken nordøst for bygningen. På dennes nordside findes endnu to af de gamle „hemmeligheder“, som når fra et stykke under taget helt ned til grunden, og som nu er blevet forfremmede til at rumme varmeledninger! Godsforvalteren fortæller i denne forbindelse, at i en ejendom i Sorø, hvor han kom i sin ungdom for ca. 60 år siden – så vidt jeg husker, kaldte han stedet „den reitzensteinske gård“ – var der endnu flere gamle lokummer på rad, under hvilke hullerne var „bundløse“, for at man aldrig skulle behøve at rense dem. Det er middelalderens „hemmeligheder“ bevarede op til vor tid!

Det var med sorg, jeg forlod Borreby. Måtte tiderne ikke blive så onde mod dette sted, at det går til grunde som så mange andre af vore gamle adelsborge, der omdannes til sindssygehospitalet eller lignende, mens deres jorder udstykkes. Vi kan ikke undvære disse store kulturværdier! Og vore politikere burde en gang imellem også se sagen fra denne side, selv om de måske får en smule vrøvl for det med deres kære vælgere.

Ved Borrebys sydside krydser jeg på min vej mod Stignæs det store mosedrag, som rummer en lille indsø nede ved Søhuse, og som fortsætter helt ned

til inderfjorden ved Øksenæs Fjord efter at have sendt en blænker ind i herregårdens park. Og så kommer jeg ud på Sjællands sydvestligste huk i Agersø Sund.

Landskabet videre ned mod Stignæs er kedeligt, og det får først interesse ude langs kysten og stedvis inde i strandskovene bag denne. Skovens vestligste del består i øvrigt hovedsagelig af graner; men inden for disses bælte langs stranden træffer man mange smukke løvtræer, således prægtige eksemplarer af eg, ask, bøg, røn og tjørn. Yderst ude er træerne så forblæste og kummerlige, at man ikke er i tvivl om, at det er en strandskov, man færdes i; men malerisk og sært er dette sted, på sin vis skovens bedste del.⁵³ Sydligere hæver landet sig lidt fra stranden, og også her kryber væksterne lave og forblæste yderst ude, indtil de længere inde kommer til kræfter og bliver anselige træer. Nogle prægtige ege med en smuk underskov findes her inden for et læbælte af graner, men disse er så tætstående, at det er umuligt at få et billede af stedet – man kan bogstaveligt „ikke se skoven for lutter træer“.

Prægtigst herude er selve stranden, hvor et kraftigt bølgeslag står lige ind for en kras vestenvind. Bølgekammene lyser perlemorshvide i solskinet, og over deres stigende og faldende masser løfter sig de grønne øer herude, Eg-holm, Agersø og Omø. De ligner fjerne, små eventyrlande, de „vilde svaners

Baarnes Skov. 17. Juni 1936. FF.

rede“, – og uforglemmelige minder fra vor lange sørejse til disse småøer vælder ind over mig ved synet af dem.

På min vej herfra ud mod *Basnæs* spurgte jeg chaufføren, en bramfri og venligsindet mand fra egnen, om, hvem der nu var herregårdens ejer. „Nåda,“ svarede han, „kender De ikke ham? Det er jo ham Riks!“ Det viste sig at være egnens pseudonym for direktør Salomonsen – med Richs kaffetilsætning – som for få år siden købte ejendommen.

Det er ikke altid så galt, at herregårdene kommer på de såkaldte borgerlige hænder, især når disse råder over midler til at sætte ejendommene i fortrinlig stand og dette gennemføres med smag, således som tilfældet har været her. Gården er godt restaureret, og alt er velholdt og smukt på dette yndige sted.

Blandt dens gamle ejere af fornem herkomst var fra 1620 selve Christian IV; men efter en såre omskiftelig tilværelse finder vi den i 1809 i hænderne på justitsråd Christian Frederik Fiedler, som var sukkerraffinadør, og hvis datter blev gift med digteren Carl Bagger, som ganske vist ikke boede her, men dog nok glimtvis ved sin nærværelse har givet borgerligheden en kraftig bohèmeagtig islæt, hentet fra den ulykkelige, forsumpede poets knejpeliv.

Senere kom gården i Scavenius-slægtens besiddelse. Dens hovedbygning er oprindelig opført i 1629–33 og bar over sin port ind til borggården, der er så stor som torvet i en provinsby, disse ord:

Ørnen bygger paa Høyen Hald
Avindssyg ligger i Dybendal.

hvilket efter traditionen skal sigte til stridigheder mellem gårdens tidligere, adelige ejere og dem på Borreby og Snedinge, og altså må antages at betyde, at det er *Basnæs*, som var tilholdssted for ørnene, mens man ikke får at vide, hvilket væsen inden for ornitologien der har repræsenteret deres hæslelige modsætning på de andre steder.

Gården nedbrændte næsten til grunden i 1758, og den nuværende hovedbygning er opført så sent som 1851. Som bygningsværk er den uden interesse, men med hensyn til omgivelser er den ikke ringere stillet end det nære Borreby. Bedst af alt er udsigten fra gårdens høje tårn over den henrivende, velholdte park og landskabet omkring denne. Hvad man ser heroppe fra er ikke blot det typiske, idylliske herregårdsbillede, men tillige det typiske Sydvestsjælland ud mod Smålandshavet. Over forgrundens fine plæner og rige blomster-rabatter og de mægtige træers kroner skuer man milevidt over norets vand og Østersøen uden for dette, skilt af odder, tanger, fed og næs, som atter er delt på kryds og tværs af havarme, fjorde og sunde, der yderst går over i det åbne hav, som synes uendeligt og svinder i augustdagens dis. Alt er så

strålende i farverne og herligt i linjerne – det er „den salte Østerstrand“ i en af sine skønneste skikkelser.

Få steder i landet er kysten så splittet af havet som her. Vestligst skyder Stignæshalvøen Ørnehoved ud i Agersø Sund, og mod syd går Ferneklint ud i Smålandshavet, der bryder gennem tangerne og danner naturlige havne i Øksenæs Fjord, Basnæs Nor, Holsteinborg Nor og Bådehavn – bugtede og takkede indskæringer, som indrammes af Glænø med dens lange udløbere Næbbet, Vesterfed og Østerfed, inden for hvilke vandet rummer de små øer Sandholm, Flintholm, Fuglehøj og Ormø. Sagnet siger, at her har været flere øer, thi „Vænø bier efter Glænø“ – og Vænø er den sunkne søsterø, som venter på den andens undergang. Når havet er blikstille, skal man endnu kunne skimte Vænøs græsgange i det klare dyb, og visse folk har ved solfaldstid hørt dens kirkeklokke runge kaldende nede fra havbunden.

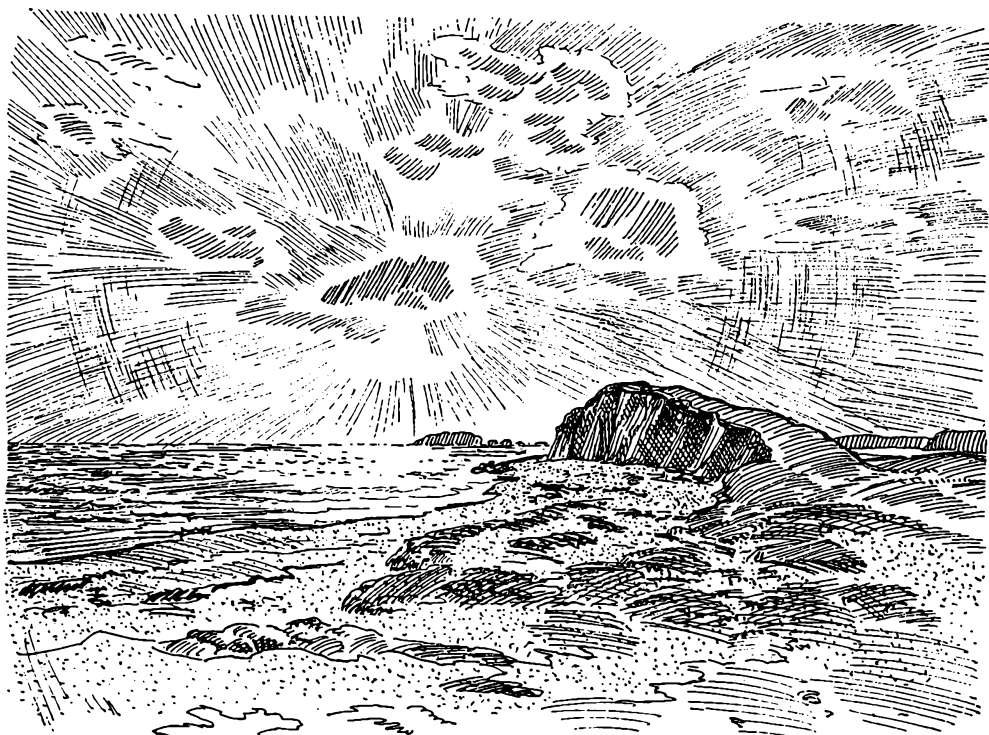
Ad en vej, som kaldes Langelinje og fører rundt langs hele Basnæs-halvøens strand, kørte jeg omkring til skovens nordlige del. Det er en af de yndigste strandpromenader, jeg har set; den bevæger sig hele tiden på strandklingens rand langs et tæt hegn af frodige tjørne og med udsigt mellem disse over havet og indefter over markerne mod den store skov. Men vejen er smal og knudret og vanskelig at befærde, og der synes til syvende og sidst kun to muligheder åbne for at komme væk fra den, ind over markerne til venstre eller ned på hovedet i stranden til højre ad den bratte klint mod havstokken.

I skoven ganske nær ved øststranden ligger et stort bindingsværkshus, som sammen med sine omgivelser danner den mest udprægede skovidyl. Det kaldes Porrehuset og ligger nu fuldkommen øde og forladt. Men en af herregårdens tidligere ejere, en kammerherre Scavenius, levede længe herude i ensomheden, efter at han havde solgt Basnæs, og førte en fuldstændig eremittilværelse. Det er utvivlsomt et af de allersmukkeste steder på halvøen; det burde fredes og huset sikres mod undergang.⁵⁴

Ikke langt herfra fandt jeg nær vejen langs stranden nogle eksemplarer af den mærkelige og overordentlig sjældne tarmvridrøn. Den findes her i landet foruden på dette sted kun på Ulfshalehalvøen på Møn samt på Bornholm. Den optræder næsten altid kun som en buskvækst, men stod her med helt træagtige stammer, enkelte af en højde på 7–8 meter.⁵⁴ To, som er endnu større, er for nogle år siden gået ud, deres stammer er helt hvidgrå og forvitrede og står som ribbede skeletter mellem alt det grønne løv omkring dem. Stammerne når i deres nuværende skikkelse ca. 10 meters højde, og den ene har en tykkelse på ca. 35 cm. Det må altså have været rene kæmper i sin art.

Nær herved findes inde i skoven en af de særeste trævækster, man kan tænke sig, „den tobenede eg“, der forneden består af to adskilte stammer,

Glænø Vesterfod. 16. Juni 1936. A.

vokset op fra hver sin rod og med ca. 2¹/₂ meters mellemrum, men sammen-
groede omtrent 8 m over jorden, hvorfra de fortsætter som ét træ, en kæmpeeg
på henimod 25 meters højde og stadig frisk og frodig, skønt den nu fra alle
sider trænges hårdt af høje graner, som dog utvivlsomt vil tage livet af den,
hvis der ikke skabes lysning omkring den.⁵⁵

Et andet mærkeligt sted rummer den dejlige skov, det er Hestehaven i dens
nordøstlige del, hvor der findes en bevoksning af kraftige, højstammede ege
af stor skønhed, under hvilke der er en tæt og indfiltret underskov af mange
forskellige buskvækster.⁵⁵

Overhovedet er Basnæs-halvøen ganske pragtfuld. Det gælder ikke for
skoven alene, men også for dens omgivelser og de fortrinlige udsigter, der er
i høj grad medvirkende til at præge stedet, således især synet over det skønne
nor ud mod feddene og mod Glænøs højder.

Derimod danner *Glænø*, til hvilken adgangen sker ad en dæmning med en
bred og magelig vej inde fra Sjælland, i sig selv et ret kedeligt landskab. Fra
dens 26 m høje Bavnebakke tæt syd for byen får man ganske vist en god, orien-
terende udsigt over øen og vandene omkring den, men forgrunden – eller
rettere hele øen med undtagelse af dens skovklædte nordkyst – er så lidet sær-

præget, at den virker ødelæggende på det hele. Byen er for en stor del nybygget og meget grim, alt omkring den er åbne sæde- og roemarkers.

Nej, man skal ud på *feddene*, først og fremmest det lange Vesterfed, som sammen med Østerfeddet går ud til hver sin side fra den runde ø ligesom tentaklerne fra en uhyre blæksprutte. Nærmere kan man ikke gå dansk ø-natur på klingen end her på dette sære sted, den smalle, underligt formede tange med de vindhærgede jorder, hvor kun løsgående kreaturer og vilde fugle har til huse. Snart er marken herude så lav, at den er gennemfuret af utallige laguner med kulsorte rande ned mod de smalle, blinkende vandspejl, der ringler sig som floder overalt i lavningerne, snart rejser den sig til en lille brat højde, som havets bølgeslag har hærget, så den står lodret ned mod kysten som en fæstning ud mod sydveststormene. Over lagunerne og den lave strand færdes hærskarer af hættemåger og skrigende viber, som netop i dag i den rasende vestenblæst synes at være de eneste fugle, der holder til herude foruden nogle enkelte lærker.

Fra de få, lave højder er der herlige udsigter mod Basnæs Skov i nord, mod øst til det bølgende Glænøs jorder med de gule sædemarker. Vestenstormen gør luften kold i farven, den er skyet med svære, farende byger, som sender skiftende lys og skygger over land og hav. Viber og måger går i drift med stormen, især viberne, som kun tør lette sig ganske lidt fra marken og synes at have alt for mange fjer på kroppen til det vejr. Det suser og trommer mod ørerne, havet skummer blåhvidt mod feddets sydside i lange døninger, og lagunerne derinde spejler de sortbrune og hvide, drivende sky-masser. Stormens lyd er den eneste, som mærkes, sammen med mågerne og viberens halvkvalte skrål og en enkelt lille løsreven strofe fra en letsindig lærke, der trods vejret stiger lidt op fra jorden, men snart tumler ned igen.

Ikke en menneskebolig findes herude, kun et sortmalet træskur, hvis farve er den eneste mørke foruden lagunernes sorte rande. Lavt, elendigt græs med få, fattige blomster klæder jordsmonnet på dette øde, verdensfjerne sted. Små bitte krageklo, kællingetand, tusindfryd, som er mindre end en enøre, ganske lave, forblæste tidsler, blåklokke og røllike – en lille fattiggård af vindhærgede og kuede småblomster, som knap tør løfte hovederne op over det lave, stride græs. Hvor terrænet et sted hæver sig og danner klint, findes en smule grå lyng, som øger det barske indtryk, stedet gør på sindet.

Kreaturerne skyder ryg og står med hovederne vendt mod vejret, sure i sindet over at være forvist til denne djævlø, hvor kun elementerne råder. Det er den slags steder, som bliver et eldorado for malere og for himlens fugle. På den gode årstid holder de sidste til herude i tusindtal – malerne, som ikke skal yngle her, men kun kommer hertil på strejf, viser sig herude på alle årstider – i al fald én af dem, Knud Kyhn, som har hentet nogle af sine skønneste

motiver herfra. Fra ham har jeg fået oplysninger om, hvilke mængder af fuglearter der kan iagttages herude, dels ynglende, dels strejfende eller på træk. Hans liste ser således ud:

Af ynglende fugle optræder på feddet stormmåge og hættemåge, gravand, toppet skallesluger, vibe, strandskade, rødben, ryle og præstekrave, lærke og engpiber. Hertil kommer den sjældne klyde, som han i fjor i august traf i et antal på ca. 100 stykker.

Af strejf- og trækfugle nævner han knopsvanen og sangsvanen, knortegås, edderfugl, gråand, pibeand, spidsand, havlit, atlingand, sortand og fløjlsand. En mængde hejrer kommer hertil på fiskefangst fra en koloni på den nære Ormø, hvortil de er udvandret fra Glænø. Desuden den store havmåge og svartbagen foruden de to ternearter *paradisaea* og *hirundo* samt dværgternen.

Endelig nævner han vipstjerten, stenpikkeren og den sjældne pirol, som yngler i Holsteinborgs skove. Dværglappedykkeren, der yngler i en mose inde på Glænø, ses ofte i stranden ved forårs- og efterårstid ligesom både toppet og rødstrubet lappedykker. Af rovfugle har han set rørhøg, vandre-falk og tårnfalk, af hvilke den sidste yngler på Glænø.

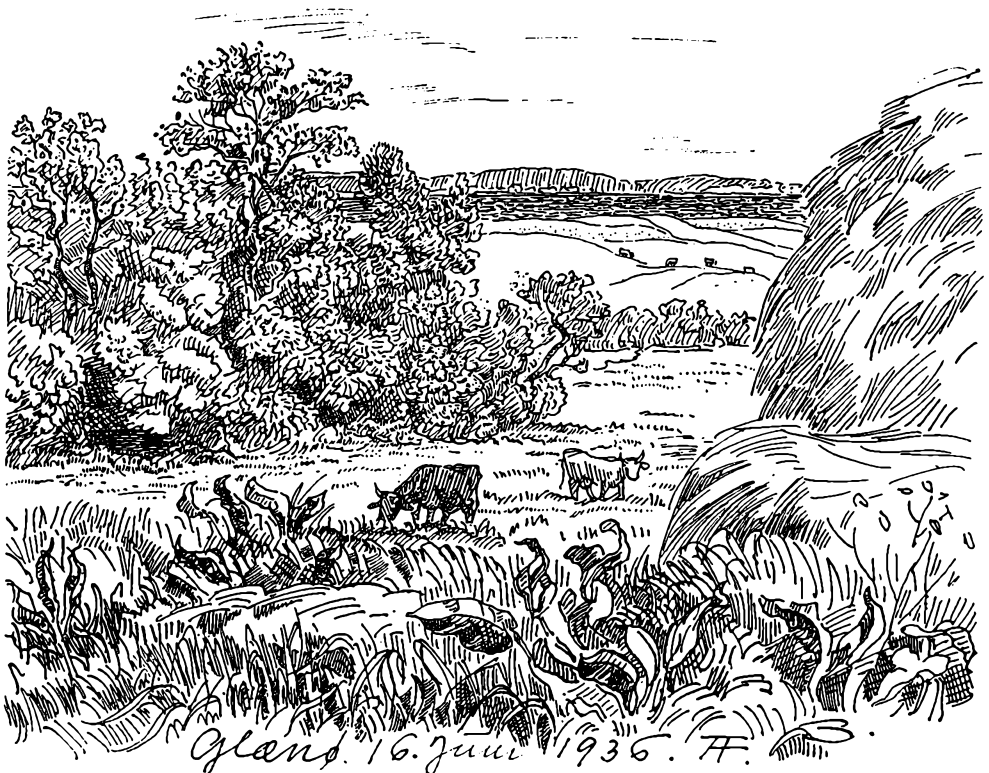
Dette er endda kun det væsentligste af det overdådige fugleliv, som denne smalle tange kan opvise, skønt her ikke absolut hersker paradisiske tilstande,

takket være at fiskere har spækket stranden med deres redskaber, som bestandig skal tilses, og at rovjægere ofte søværts kommer hertil og hjem søger kysten.

Hvilken modsætning til dette sted danner ikke den lune *Glænø Skov* ude på øens nordside! Mange skønne partier rummer den, især måske hvor landet er splittet af en mængde små bitte fjorde, der skærer sig ind fra kysten og ender i vide mosedrag, som ofte fortsætter helt tværs igennem skoven. Moserne er som regel rørgroede langs deres bredder og rummer i øvrigt en rig og mærkelig flora. I en af de vestligste fandt jeg den inderste del, et areal på flere tønder land, fuldstændig dækket af den sjældne hindebæger, som blomstrede endnu, og hvis violetblå kroner dannede et mægtigt, sammenhængende tæppe, indrammet af bøgeskovens høje kroner og kun åbent mod syd. Et andet sted, på skovens nordøstlige side, fandt jeg et herligt skovbryn ud mod frodige strandenge, fulde af løsgående kreaturer og med en ypperlig udsigt mod den lille skovklædte Ormø op mod Holsteinborgs skove på norets østside.⁵⁶

Ligesom Basnæs Skov har et speciale i tarmvridrønnen, rummer skoven på Glænø en stor sjældenhed i den mærkelige vinter-eg (*Quercus petraea*), som her i landet ellers kun forekommer i Jylland.

Lige fra Borreby over Basnæs og Glænø til Holsteinborg danner disse herre-

gårdsidyller en næsten ubrudt række inden for de langstrakte nor med deres blide vande, skærmede af feddene mod det barske hav – et landskab helt for sig, afvekslende og rigt, og i alle sine skikkelser bestandig et af de yndefuldeste, jeg kender.

I forrige dage, da officerer endnu gav deres martialske væsen eftertryk ved en kraftig banden, skal der have været en kaptajn, som gav sin oppasser ordre til at lægge et brev i postkassen med disse ord: „Johan! Læg dette brev i kassen til fru *Seide-lyneme-lin i Skæl-sgu-min salighed-skør!*“

Sådanne officerer findes naturligvis ikke mere, og tonen ved hofbatter er blevet anderledes siden Frederik VII's dage. Men tilfældet ville, at noget af det første jeg fik øje på i Skælskør var en dørplade, som bar det ikke helt almindelige navn på adressaten, dog i noget forkortet skikkelse. Der findes altså virkelig Seideliner i Skælskør, selv om det måske ikke er den nævnte dames efterkommere.

Der er nok at se på i den lille *Skælskør by* foruden dørpladerne. Dens havn er en af de smukkeste og hyggeligste fiskerhavne i landet, og byen omkring det smalle løb, som forbinder noret med havet, og hvor vandet i ebbe og flod brøler omkring bropillerne og bobler med store, vandrende gloøjne, er især set fra østsiden over mod kirken aldeles herlig. Den måde, hvorpå haver og huse løfter sig amfiteatralsk over hinanden op ad den bratte skråning derovre, øverst kronet af den gamle murstenskirke, er et unikum i landet. Fiskerskuder og lystsejlere ligger i mængde ved bolværkerne eller glider forbi derude i løbet, hvor måger i hundredvis svæver over den sydende strøm.

Når man går langs havnens østside ned ad gaden med det underlige navn Spegerborg (udtales Spigerborg), kommer man til et sted, om hvilket sagnet siger, at her i ældgammel tid har rejst sig en borg, hvis beboer var ingen ringere end selve klintekongen. Han tillod ingen anden konge at komme vestfra ad broen over noret, og han var på dette punkt lige så stejl som klintekongen på Stevns ved Tryggevejle Å. Vor nuværende konge har dog for nogle år siden passeret stedet uden mén, hvad enten dette nu er en følge af særlig dispensation, eller fordi klintekongen omsider er abdiceret.

I Spegerborggade bor en 78-årig sømand, Vilhelm Carstensen, som i de senere år har været fisker, indtil han endelig for 7–8 år siden lagde op og gik på land. Han er en lille, noget svær og tung mand, men med et af de smukkeste nordiske hoveder, jeg har set på noget mandfolk. Han er desuden vel-talende, levende og spøgefuldt og med en djærv og slagfærdig replik. Fra sin tidligste ungdom har han faret på søen; det var endnu i den store sejlskibsperiode, da „havets stolte svaner“ fór for vinden jorden rundt og gæstede alle kyster. Flere gange var han i Østasien, en gang på Kinakysten, og en anden

helt op til Sibirien. Som marinesoldat var han i Grønland, da gamle „Fylla“ gjorde sin første rejse dertil – og første gang et dampskib gæstede kolonierne deroppe.

Den nævnte rejse til Kina fandt sted før Suez-kanalens åbning og gik sønden om Afrika til Australien og over flere af Stillehavsøerne. Da skibet, som var en bark, nåede sit bestemmelsessted, havde det været 240 dage undervejs. Hjemrejsen, som ligeledes gik over en mængde forskellige pladser, tog endnu længere tid, så folkene kom først hjem efter henimod to års fraværelse. Det var *dengang!*

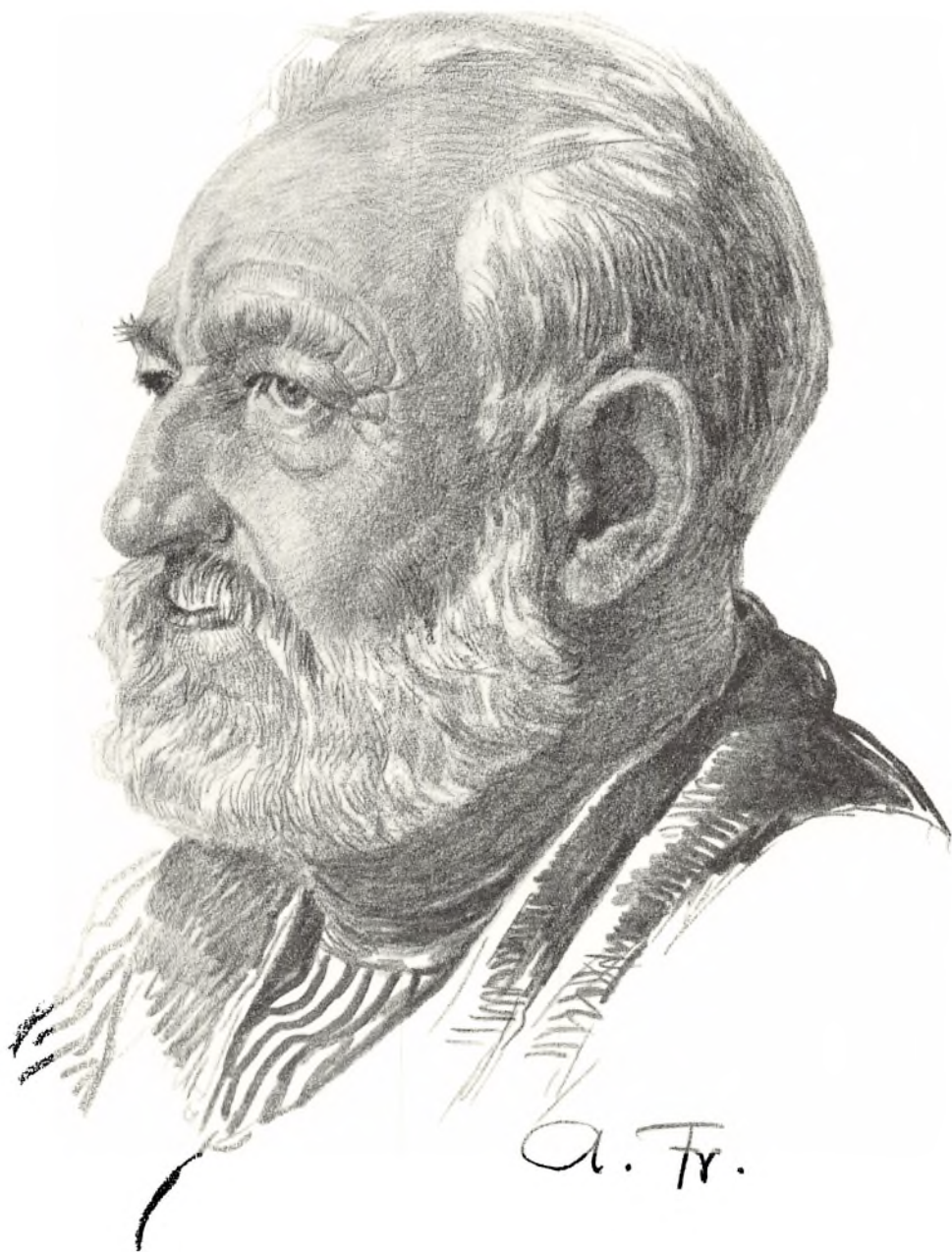
Mærkelige ting bragte han hjem fra sine langfarter; der lugter så at sige af alle verdensdele og havne i de små stuer, og sære minder om hans ungdom står rundt om herinde på borde og kommoder, et helt lille privat søfartsmuseum. Perlen i det hele er et pragtfuldt kinesisk skrin med indlagt arbejde i guld og forskellige træsorter og med det fineste lakarbejde. Det har ikke mindre end fyrretyve rum, og det er utvivlsomt en stor kostbarhed.

Da jeg spørger den gamle, om det ikke ofte var drøjt på disse langfarter at døje de samme mennesker i årevis og det ofte hårde vejr, svarede han, at det med menneskene kunne endda gå an. Vejret var af og til værre at ta'! Det værste, han i sit lange liv prøvede af den slags, var en efterårsstorm over Nordsøen på en tur fra Newcastle og hjem. Der var hele tiden brandstorm og en forrygende kulde, og det varede 34 døgn, inden de, halvvejs som havarister, bjærgede sig ind i nødhavn på Norgeskysten. Da var provianten og ferskvandet sluppet op og folkene alle sammen næsten ødelagte af strabadserne. Undervejs havde kaptajnen givet op og første-styrmand indtaget hans plads. Fra Norge kom de først hjem efter endnu en uges sejlads.

„Det er det værste hav, jeg har set,“ siger den gamle. „Og jeg bandede på, at jeg efter den tur aldrig mere skulle ud på Nordsøen. Men næste år var jeg der sgu igen!“

Han var 18 år dengang!

Det er velgørende at møde kystboerne, både sømænd og fiskere, når man længe har færdedes i disse indlandsegne. Sammenligningsvis er der hernede i almindelighed noget indolent over bonden i hans ydre væsen, parret med en forsigtighed over for fremmede, som man nemt opfatter som uelskværdighed. De søfarende folk er ikke så stavnsbundne, de har set noget mere til verden, og de møder sjældent på forhånd folk med mistænksomhed. De véd desuden af erfaring, at det gør godt at møde venlighed hos fremmede, og af den grund er den fremmede oftest sikker på til gengæld at møde et smil, når han kommer til *dem*. Havet præger dem også på anden vis; den bestandige agtpågivenhed både dag og nat bevirker, at de sjældent bliver dvaske og trygge; det er mere levende folk end indlandsboerne.

DEN 78-ÅRIGE SØMAND FRA SKÆLSKØR
VILHELM CARSTENSEN

Både den gamle Carstensen og hans næsten jævnaldrende kone er i den henseende typiske. Hun, som er 74 år gammel, er endnu en ren skønhed og ser højst ud til at være mellem de 55 og 60 – med sort, bølget hår, en brun-gylden, ganske glat hud på det lille runde ansigt med de ungdommelige og skælmske mørke øjne, der spiller af liv som hos en ung pige.

Han er af ydre ikke nogen sømandstype, ligner næsten en lærd. Begge er de et par af de muntreste og elskeligste mennesker, jeg har mødt på min vej gennem landet.

Har *hun* mon helt glemt de tider, da hun ofte i månedsvis i træk sad og ventede på ham uden underretning af nogen art, mens uvisheden pinte hende dag efter dag? Man skulle tro det. Hendes ansigt bærer kun præg af lykken over gensynet . . .

Fra Næstved-egnen

Kysten mod øst fra de nylig omtalte egne og omtrent helt hen til Sjællands sydligste spids er bestandig mere og mere splittet af havet. Ved synet af den på kortet ville man kunne kalde den laset, dersom dette ord ikke i virkeligheden passede så slet til denne smukke strækning.

De nærmeste indlandsegne bag denne kyst har landskabeligt først og fremmest interesse langs Susåens løb, ved højdedraget mod Menstrup Bjerg, samt ved sådanne modsætninger som den prægtige Næstved-ås med Fladså Bakker og den vældige Holmegårds Mose. Af øerne, som næsten helt lukker for havets store indskæringer – Karrebæk Fjord, Krageholms Strøm og Dybsø Fjord – er de to allerede omtalt i „De danskes Øer“, nemlig Enø og Dybsø, mens det langt udløbende Svinø-land ligesom herregårdssøen Gavnø landskabeligt er lidet interessant.

Fra Næstved går landevejen mod syd parallelt med Danmarks vandrigeste å, *Susåen*, hvis løb man næsten bestandigt ser blinke i den grønne lavning, hvor den huserer enevældig. Men det er først, når man kommer forbi Rettestrup, at der bliver liv i det ellers ret ensformige lavland. Her begynder småbakker at løfte sig over fladerne, og agerlandet brydes af gran- og fyrreskove på bakkerens sider. Mange af disse bakketoppe synes helt golde og skaldede; men i lavningerne mellem dem blomstrer de vilde urter overdådigt over markerne, enkelte steder står i denne eftersommer gederamsen i så uhyre masser, at flader på et par tønder lands størrelse er dækket af et tykt, lysviolet tæppe, indrammet af de sortgrønne skovfyrre på bakkesiderne.

Snart ser jeg fra en af småhøjene Dybsøfjorden blinke ude i vest, og fra Vester Egesborg får jeg næsten bestandig dens smukke strand for øje, lav og fuld af store, grønne tuer langt ud i vandet. Nær *Vejlø Bro* står nogle bratte, isolerede bakker lige ud mod kysten, ellers er landet atter uhyre lavt, og laguner veksler med grønne holme i et virvar, som gør det til et fuldkommen delta-lignende landskab, der næsten uden påviselig grænse går over i fjordens vand, men hvor gulbrune heste og røde køer lyser mod grønne strandenge og fjordens blå vandspejl. Over disse flader løfter sig i nordvest Jarsskov-halvøens mørke skovbryn, og langt ude i vest står Dybsøs nøgne højder og tjørnekraattet på Enø som fata morganaer i soldisen med fine spejlinger ned i det varme luftlag over havet som sejlene, blå skove.

Af *Vejlø Å* er der nu kun et minde tilbage i form af en helt udtørret, smal grøft. Kun på broens vestlige side, hvor der blot er et par hundrede meter ud

til stranden, er den bred og vandrig – men det er fjordens salte vand, som løber herind og fylder dens gamle leje.⁵⁶

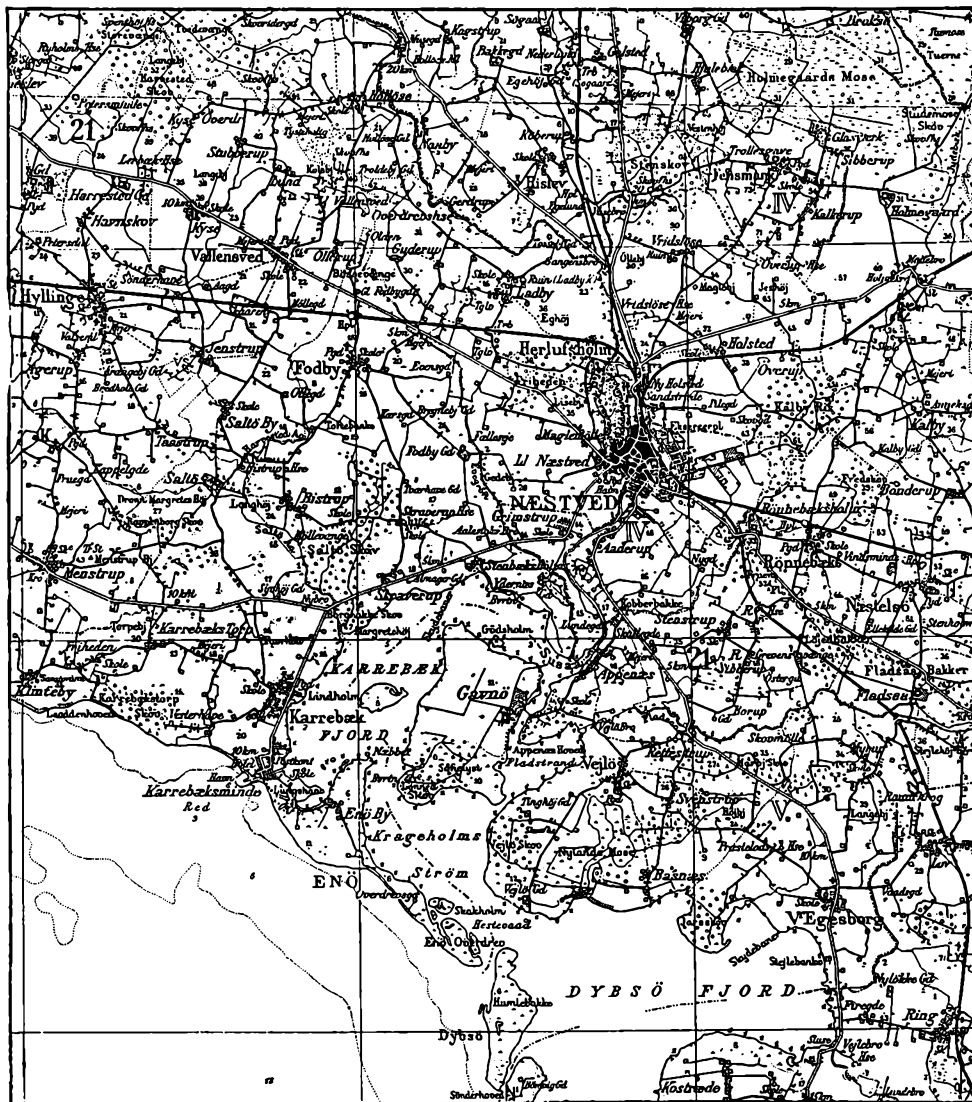
Et over store dele af landet udbredt sagn verserede også på dette sted, nemlig om den vilde jæger, som ved nattetid forfølger „Slattenpatten“ på sin hest, skyder hende og binder hende til hestens hals ved hendes lange bryster, hvorpå han atter forsvinder i mørket. Det er utvivlsomt en arv fra hedenskabets, Odin selv, som jager de onde magter, der vil gøre menneskene fortræd. Det lyder næsten ens overalt, hvor det forekommer. Her fortæller det om en karl, der om natten gik fra Vester Egesborg til sit hjem i Køng, og som på Vejløbroen mødte et sådant kvindeligt uhyre, som truede med at sluge ham, da i det samme et kobbelt sorte hunde med gloende tunger ud af halsen kom jagende på sporet af utysket, hvorpå hun flygtede. Lidt efter kom „kong Vollermand“ – Nordsjællands „kong Volmer“ – jagende på sin hest, standsede brat ud for karlen og spurgte ham om, hvad han havde set. Karlens fortalte det, og jægeren udbrød: „Det er den sidste af den slags her i Danmark.“ Hvorpå han fór efter hende. Straks efter hørte karlen tre gjaldende „hallo“ ude fra Kostræde Banker, efterfulgt af et drønende skud. Den nysgerrige karl ilede derud og fandt jægeren sammen med den dræbte Slattenpatte, og blev tvunget til at hjælpe Vollermand med at binde hende fast på hesten. Men siden havde karlen tolv mands styrke, fordi kongen for at øge hans kræfter havde givet ham en drik af sin flaske.

Hvad der her den dag i dag levendegør sagnet på mærkelig vis er en illustration til det, som findes i den kun en mil fra broen liggende *Vejlø Kirke*. Her findes selve Slattenpatten afbildet i udskåret træ, så hæslig og realistisk, som om dette fabelvæsen havde stået model for billedskæreren. Det er et fantastisk og uhyggeligt kvindeligt monstrum med lange, hængende bryster, horn på hovedet og en lang svans, der slynger sig omkring lårene. På maven bærer det med hænderne en roset, der tjener som figenblad. Hæsligt især er dets hoved med de lange ører og ansigtets djævleblændte smil. Det er „das ewig weibliche“ drevet helt ud i det sataniske. Og mærkeligt er det, at denne figur, som er sine halvanden meter høj, bærer selve prædikestolen, hvorfra kristendommen har været forkyndt gennem nogle hundrede år – hedenskabets onde ånd som fundament for Guds ord! Dens udtryk må have kunnet få de gamle bønder til at svede, når præsten tordnede om helvede oven over den.

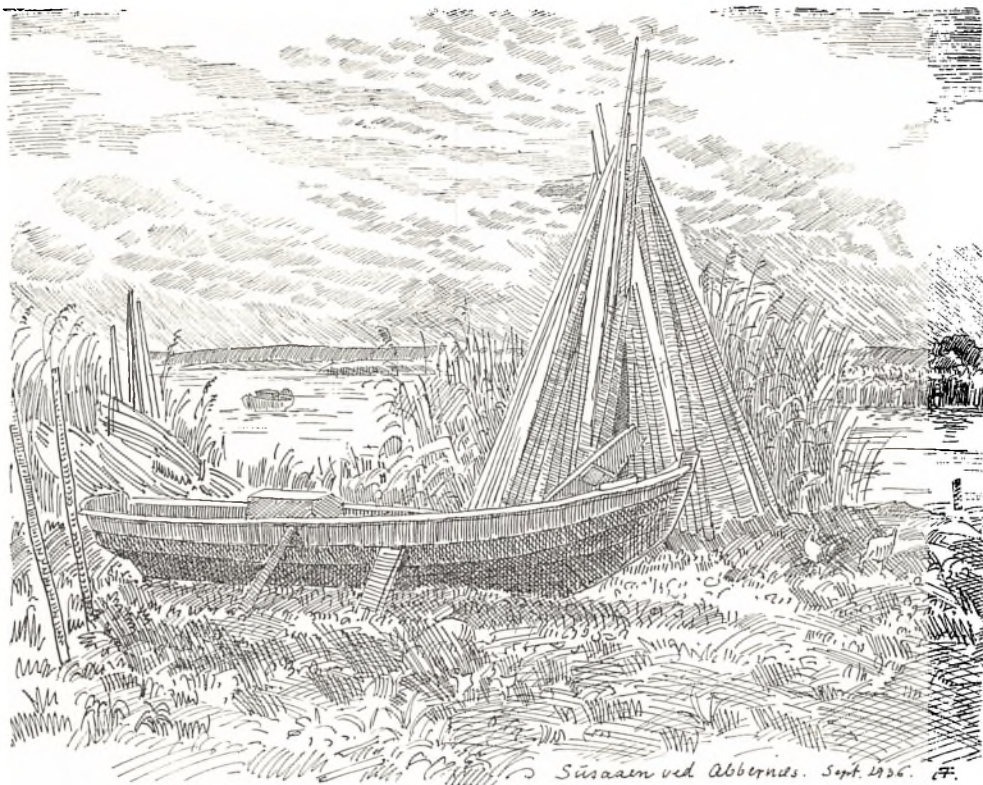
Det er et fremragende stykke billedskærerearbejde; utvivlsomt skriver det sig fra den berømte Abel Schrøder d. Yngres værksted i Næstved, da denne fra omkring år 1630 forsynede en mængde kirker med inventar, blandt disse foruden Holmens Kirke i København også Vejlø Kirke. Figuren er tilsyneladende af eg, men dækket med et lag gammel brun maling, som på kanterne bærer svage spor af forgyldning.⁵⁷

Det gør godt at komme fra den tunge atmosfære af hedendom og middelalder inde i kirken og ud i den venlige Vejlv by, hvor livet straks møder mig ved det hyggelige gadekær i skikkelse af en flok dejlige, lyshårede unger, som ligger og soler sig ved bredden. Næsten alle byens huse er med stråtage og har fjælegavle ned til tagskægget – en udpræget sydsjællandsk landsby-idyl med rige haver, et herligt, gammeldags billede.⁵⁸

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Landskabet heromkring når sin største skønhed, hvor *Susæns* vande ved den gamle fiskerby *Appenæs* mødes med Dybsøfjordens indre. Pragtfuld er denne å overalt, hvor jeg har mødt den, ikke mindst på dens sidste vandring ud mod havet. Oppe ved Herlufsholm rinder den mærkelig rolig og stille under

parkens store træer, som spejler deres grønne mørke i dens blanke vande. Det er, som om den allerede her ældes og er hensunken i gamlingens blide drømme, som langsomt skal svinde i døden.⁵⁸ Men *endnu* har den styrke i sig, og den får en magtfuld *indian summer*, når den har løbet sin spidsrod gennem Næstved. Den kommer helt vågen og fuld af styrke ud på den anden side og er atter den gamle majestæt, som hersker over alt landet, hvor den viser sig. Den dominerer og bruser under de store pile gennem engene neden for Åderup by og vandrer videre, syngende en dommedagsmarch, indtil den først helt herude ved Appenæs med et sidste suk falder i fjorden; bred og rolig og uden overgang bliver den selv til fjord og opluges umærkeligt af havet, som for den er det store intet. Til det sidste ligner den Stærkodder i sin færd.

Den gamle del af *Appenæs*, oprindelig et fiskerleje, hvis beboere nu delvis er gået på land og blevet bønder, er af stor skønhed. Kun i dens nordre del findes nye huse, i dens sydlige er der hundreder af „motiver“, selv om man blot færdes ad dens brede hovedvej.⁵⁷ Husene ligger tæt samlede langs vej-siderne, hvorfra man nu og da gennem de smalle gyder skimter Susåens blinkende vand mellem de store sivskove. – Byens navn kommer efter sigende af „Abbednæs“, og her skal efter samme tradition have ligget et munkekloster lige over for et nonnekloster på *Gavnøs* kyst. Et sagn siger, at da det var for

besværligt for munkene at komme over til nonneklostret ved at følge vejen, gravede de en gang under Susåen, ad hvilken de skaffede sig samkvem med nonnerne. Da en munk engang blev grebet på fersk gerning, indemurede man ham i en af Gavnø Slotskirkes murpiller, og fra dette sted hørtes siden om natten bestandig suk og jammer, lige indtil man for nogle år siden under en restaurering virkelig fandt et mandsskelet på stedet og fjernede det. Siden dette skete, har man aldrig hørt de uhyggelige lyde.

Dette må absolut beklages, da Gavnø ellers herigennem kunne have haft en attraktion, hvad både den kedelige herregårdsbygning og den landskabeligt uinteressante ø nu mangler. Kun den lille Lønned Skov på sydsiden er måske et besøg værd. Hele vejen herfra op til Næstved finder man den samme tomhed i landskabet, når som før sagt strækningen langs Susåens bred undtages.

Fra Næstved ad vejen mod vest til Menstrup kommer jeg derimod gennem et mærkeligt bevægeligt og levende landskab, stærkt bakket, med bugnende agre og smukke gårde. Næsten hele vejen har jeg udsigt over Karrebæk Fjord, over Gavnø med den lille græsklædte Lindholm og over Enø, der sammen med Skakholm ligger derude som en fin røgstribe lavt over vandfladen. Landet stiger og bølger kraftigere, jo længere jeg kommer mod vest, indtil jeg endelig når det 43 meter høje *Menstrup Bjerg*, hvor udsigterne kulminerer og bliver

aldeles pragtfulde, især ud over den store Karrebæksminde Bugt og helt ned til den omtrent 3 mil fjerne Knudshoved Odde, hvis takkede ryg går i mægtige bugtninger som kroppen af en svømmende slange, selve midgårdssormen, der synes at styre lige mod de vandrende søer med ærinde vesterud, rejsende sit skaldede hoved mod Smålandshavets fræsende bølger. Fjernt i sydøst skimter jeg endnu Karrebæk Fjord, hvis blå vande bølger ud og ind mellem grønne landtunger. Et mærkeligt, havskåret land – men blidt, ægte sjællandsk, og et eldorado for bønder. Sjældent har jeg set rigere jorder end her, grønne roefelter veksler med gule sædemarker, hvor høstmaskinerne kravler som store græshopper og guldsmede op over banker og ned i dale. Blændende masser af ukrudt bugner på diger og i grøfter langs alle veje. Ellers brydes agrenes stejle højder eller dybe fald overalt kun af negenes rækker, hver eneste trav med *sin* lille kølige skygge hen over stubbene.

Menstrup selv er kedelig, næsten alle dens bygninger er i den moderne stationsby-stil. Det samme gælder boligerne omkring den noget nordligere liggende *Marvede Kirke*, hvor selv den gamle præstegård for længst er forsvundet og ombygget med samt sine lader.

Jeg har tidligere i „De jydere Land“ berettet om et sagn og en opdagelse, som knyttede sig til dette, hvis skueplads var loen her i den gamle præstegård. Men det bør gentages her, da det er højst usædvanligt og mærkeligt. Det er blevet berettet for mig af min ven, arkitekt Helge Bojsen-Møller, hvis fader F. D. Møller, gift med Jutta Bojsen-Møller, var præst her i 1874–88. I en lo i præstegården stod en pæl nedrammet i gulvet og ragede ca. $\frac{1}{2}$ alen op over dette. Den var altid i vejen for færdslen og arbejdet herinde; men den havde stået her, så længe nogen kunne huske, og ingen havde nogen sinde rørt den eller villet flytte den, fordi et sagn knyttede sig til den. Dette lød sådan:

En præst på stedet i forrige dage havde den mærkelige vane hyppigt at gå op i kirken ved nattetid for at øve sorte kunster. Da han på disse udflugter altid benyttede den omtalte lo som genvej, aftalte præstekonen, som var misfornøjet med disse evindelige nattevandringer, med karlen på gården, at denne skulle stille sig på lur i loen og agere spøgelse for at skræmme manden. En nat, da præsten ville liste op i kirken, stod pludselig et langt, hvidt gespenst med oprakte arme foran ham på logulvet. Præsten standsede og råbte: „Er du en ånd eller af kød og blod? Svar for dig!“ Men karlen forholdt sig tavs i sin truende stilling. Og præsten, som troede det var et spøgelse, gav sig straks til at mane ham ned i jorden. Og i det stykke arbejde var pastoren meget forfaren; før karlen fik besindet sig, var han allerede sunket gennem logulvet til knæene. Og da det stadig skred den vej med ham, blev han til sidst så forfærdet, at han begyndte at råbe op og gå til bekendelse: „Åh, husbond, husbond! Det er jo bare mig!“ „Ja-ah,“ sagde præsten, „det kan jo være godt nok,

men nu er det for sent; jeg er nødt til at blive ved, som jeg er begyndt. Nu må du *helt* ned!“ Og han fór frem med sine kunster, til karlen forsvandt i jorden. Siden rammede præsten en pæl gennem hans krop, dér hvor han sad, for at han ikke skulle gå igen.

Så hændte det så sent som i 1880, da min hjemmelsmand var 5–6 år, at man blev nødt til at lægge gulvet om i den gamle ladebygning; herved blev grunden udgravet og pælen endelig rykket op; og her fandt man tæt under overfladen et krumbøjjet skelet af en mand i halvt siddende stilling. Pælen havde været rammet tværs gennem kroppen mellem den nederste del af brystkassen og bækkenet.

Præstens drenge kørte skelettet op på kirkegården i deres legetøjsvogn, og her blev det gravet ned.

Hvad skjuler sig bag dette sagn? Er det et ægteskabsdrama, der begynder med karlen som præstekonens galan og ender med et mord? Man kan kun have vage formodninger derom. Men hvad kan ellers grunden være til noget så usædvanligt, at et lig bliver gravet ned i selve præstegårdens lo og en pæl rammet igennem det? Præsten må have været vidende om det; og det må naturligvis være længe siden, at det hændte. Graven har været der i hundreder af år, loen er måske ombygget mange gange. Og imens har overtroen bestandig kredset om den mystiske pæl og skærmet denne og graven. Ganske på samme måde har overtroen til for et par menneskealdre siden værnet vore oldtidsminder mod ødelæggelse, mens de i en mere oplyst eftertid er blevet revet omkuld som pattehatte.

Lægger man sin rute fra Næstved mod sydøst ad *Næstved-åsen* og *Fladså Bakker*, kommer man hurtigt til steder, som landskabeligt kan måle sig med egnen om Menstrup Bjerg. Selve landevejens omgivelser rummer mange oplevelser, dejlige huse og gårde med deres haver ligger langs vejens sider i det bestandigt stigende terræn, som fra Rønnebæksholm til hen imod Mogenstrup løfter sig til højder på et halvt hundrede meter eller mere. Desværre er der næsten langs hele åsens sydside, hvorfra udsigten ville være smukkeste, plantet så mange graner i et milelangt, bredt bælte, at det sjældent er muligt at få nogen udsigt til denne side over det milevide land mod Karrebæk Fjord og Dybsø Fjord. Kun mod nord er synet frit ud over de stærkt kuperede strøg, hvor bakke hæver sig ved bakke i et pragtfuldt terræn.

Men det er dog først ved *Mogenstrup*, hvor beplantningen på sydsiden holder op, at dette landskabs skønhed når sit højeste og man får frit syn viden om over milebrede flader, brudt af småskove, af fjordens mange lysende vand-spejle og yderst af den store Karrebæksminde Bugt. Det er et aldeles herligt landskab, men desværre umuligt at afbilde. Disse vældige afstande, der ikke

alene virker ved deres linje, men endnu mere ved fjerntonernes fine farver, lader sig ikke gengive, heller ikke den helt forvirrende blanding af baggrundens halvøer, øer, fjorde og sunde og det næsten usynlige hav.

Fra nogle åbne banker ved Pederstrup får man et dejligt billede af landskabet mod nord, hvor den gamle Mogenstrup Mølle hæver sig som et tårn over de høstlige agre og mørke skovbryn ligesom en kæmpe på vagt, skønt den for længst er afmønstret og kun står her af gammel vane og for sin fornøjelse.⁵⁹

Nede i dette idylliske landskab finder jeg høsten i fuld gang. På de store jorder vandrer mejemaskinerne målbevidst og roligt deres gang, men på de små agre er lærne endnu i fuldt sving, og kornet segner sindigt, men sikkert for drøje hug af stærke arme.

Parcellist Anders Jensen har lagt våbenet til side og er i færd med sammen med hele sin husstand at sætte rugen i travet. Jeg ved ikke, om han hører lærken synge over sit hoved, eller om han har lagt mærke til, at regnsøverne er begyndt at trække. Men han er med i billedet, han hører hjemme her – og han og hans passer *deres*, ligesom hans slægt har gjort det før ham i tusinde år over det danske land.

Det er vanskeligt at få noget smukkere for øje end bonden, som høster frugten af sit arbejde.⁵⁹

Som jeg sidder her på min bakke og ser dette liv omkring mig, falder der mig et billede ind fra storbyen:

Det er en mørk og tung novembereftermiddag, hvor regnen pladrer ustandselig ned fra en håbløs grå himmel. I mit arbejdsværelse ud mod den brede gade hører jeg pludselig en sang, eller snarere nogle hæse råb, nede fra gården, og jeg går ind og åbner et vindue og kigger derned. Den store baggård er overalt grå ligesom luften, vandet siler ned ad murene, plasker på asfalten dernede og trommer på skarnkassernes zinklåg, omkring hvilke der færdes to-tre dyngvåde rotter. Alle vinduer er lukkede, og pigerne har trukket køkkengardinerne for og slået hånden af vejret.

Henne i det mørkeste hjørne af den store gård står en skikkelse, en lille bitte mand, grå som alt det andet, godt camoufleret mod mure og skarnkasser og rotter. Regnen driver ned ad hans tøj, slår gennem hans hatteskygge og ned i skægget og render videre helt ned i støvlerne. Af en eller anden grund har han hænderne begravet i lommerne, skønt der dér må være lige så klamt som udenfor. Råbet, jeg har hørt, kommer fra ham; det er én af baggårdens troubadourer, en kunstner og en profet, men som sådan en af de mest falske. Han er midt i „Hvor Nilen vander –“. Og pludselig gjalder råbet igen, refrænet slår mod murene:

„Jeg traar, der skø-høn-nest i Da-anmark!“

Ak ja! – hvilken kontrast til, hvad jeg her har for øje!

Et landskab, som på sin vis er lige så storslået, men en uhyre modsætning til dette, finder jeg oppe ved den store *Holmegårds Mose*, som med sine udløbere strækker sig i næsten to miles længde fra Gødstrup helt op til Herlufmagle og stedvis er ca. $\frac{1}{2}$ mil bred. Nær ved dens sydvestlige side ligger den gamle herregård *Holmegård*, en overordentlig malerisk bygning, endnu med sin voldgrav bevaret og i sin art en af de mærkeligste herregårdsbygninger i landet. Den store hovedbygning, som er opført 1635 af rigsadmiralen Claus Daa til Ravnstrup, består af tre hvidkalkede bindingsværkslænger, som rejser sig i to stokværk på en høj kampestensfod ude i gravens vand. Den er knægtbygget og har endnu på gavlene de gamle „hemmeligheder“, som strækker sig fra voldgraven helt op over tagskægget.⁶⁰

Fra Holmegård spærres udsigten over mosen af skoven, som gror på dens grænse. Et godt sted at se den fra er neden for glasværket, hvor en del af den endnu er nogenlunde åben. Næsten hele dens nordvestlige del herfra over mod Herlufmagle er tæt bevokset med krat af pil, el, birk, hassel og mange buskvækster, et mægtigt, sammenhængende tæppe, over hvilket der stedvis hæver sig noget virkelig skov. Kun enkelte steder er den brudt af små, åbne pletter med tørveskær. Den sydøstlige, mere åbne del, som er gennemskåret af den lange Torpe Kanal, er mosens kedeligste strøg. Senere skulle jeg fra Hjulebæk få et ypperligt overblik over dette vældige og besynderlige landskab.

Fensmark med sin kirke og præstegården, hvor Christian Winther fødtes, er nu en by med grimme nybygninger, men beliggende i et aldeles dejligt landskab med højtsvungne bakkeformer, der strækker sig langs mosens vestside helt op til Torpe landsby og breder sig vidt mod vest. Næsten overalt fra de åbne højder, som ved Fensmark når 73 meter, har man storslåede udsigter over dette land, som rummer hundreder af idyller. Overalt mindes man her den store sjællandske digter, i hvis værk dette landskab bestandig vil leve. Desværre er det nu om stunder blevet således, at „Fensmark hæver sit kirketelt“ så temmelig upåagtet i dette landskab, idet det kun er synligt, når man står ganske nær ved det, så tæt er det omgivet af kæmpemæssige træer, hvis kroner efterhånden har taget luven fra det. Naturligvis er meget forandret her siden digterens tid. I den gamle præstegård, hvor han levede sin barndom, er stuehuset nedrevet og ombygget. Men de dejlige yderlænger står endnu fuldstændig i deres gamle skikkelse, og de er aldeles fortrinlige i al deres beskedenhed, næsten fattige, omtrent som i en jævn, gammeldags bondegård. Særlig smuk er den vestre længe med indkørselsporten – det er virkelig en såre smuk illustration til „min faders ydmyge præstebo“, man her endnu har for øje.⁶⁰

I den skønne, store have findes stadig ved det nordlige dige de tre vældige lindetræer, om hvilke digteren selv beretter som en af sine tidligste erindringer,

at hertil bar hans moder ham ud gennem haven. Og her findes også endnu i det nære hjørne den forhøjning, hvor han fra moderens arm så ud over egnen. Det må være omtrent det samme syn nu som dengang, denne bedårende udsigt over de faldende agre med de rige kornmarker, fulde af neg i traver, over den store mose og milevidt til dens modsatte side, hvor landet atter løfter sig til høje banker med agre og skove, indtil blikket yderst ude standser ved „Gisselfeldt og Vester-Egede by“.⁶¹

Det er næsten halvandet hundrede år siden, Christian Winther fødtes her, i 1796. Kun 10 år gammel forlod han barndomshjemmet, som han på grund af faderens død aldrig mere genså. Hans samtidige, Steen Steensen Blicher, var ligesom han af præsteslægt, og hans digte blev ligesom Blichers noveller de første poetiske hjemstavnsbilleder i dansk litteratur. Det er sandsynligt, at Christian Winther aldrig nogen sinde glemte barndomsindtrykkene fra Fensmark og præstegården; selv om denne intetsteds findes som skueplads for hans digte uden i det smukke *Trofast*, er de ypperste af disse som *Henrik* og *Else* bestandig af udpræget sydsjællandsk kolorit. I *Hjortens Flugt* er det den nære Holmegård, feddene og Næstved-åsen, som danner den landskabelige baggrund sammen med indtryk fra Bramsnæsvig og fra Dyrehaven ved København. Ingen anden dansk digter har skildret *Sjælland* som han – ligesom ingen

anden har levendegjort Jylland og jyderne som Blicher. De to var de første, som virkelig var kommet i intim berøring med de lavere klasser, „i hvis liv der dog, når man kender det, rører sig en større mangfoldighed af poetiske elementer, end man nogen sinde aner i salonerne“ – således som Chr. Winther selv skrev til Molbech, der havde kaldt hans digte fra 1828 „nederlandske billeder“.

Han døde i Paris 80 år gammel og blev ført hjem og bisat i Holmens Kirke – ikke netop det sted, han havde ønsket at hvile. I sit digt om Sjælland begærer han at blive begravet under grønsværen på en eng, og i *Natteleje* tænker han sig sit gravsted under en bredkronet bøg, og at der over ham skal skæres

„med kniv i træets glatte bark:
Her hviler under grønne tilje
C. Winther meget mod sin vilje.“

Slet så landligt, som han havde ønsket i disse næsten Wesselske strofer, kom han altså ikke til at hvile. Til gengæld kom den mindsten, som rejstes for ham i Fensmark, til at stå på det sted, hvor i hans barndom præstegårdens mødding lå – her uden for de gamle længer, som synes helt uberørte af tiden, og hvor livet går sin gang som på hans tid. Her klukker endnu hønen stilfærdigt med sine kyllinger på det sprog, som også *han* forstod; her snadrer ænder og gæs. Og

Her går den lille ælling, så gul og rund og ren,
ret som en æggeblomme, der nylig har fået ben . . .

Den sankthansaften 1920, da mindesmærket ved præstegården var blevet afsløret, legede byens karle og piger til deres digters ære den gamle sommer-i-by leg, under hvilken de sang den tilhørende smukke vekselsang fra egnen. Når karlene kom ridende til stedet med „majgreven“ i spidsen og denne ved at kaste sin krans til en bestemt blandt pigernes flok kårede hende til „majinde“ – så lød pigernes sang:

Her kommer vi vakre piger små,
Maje, I ere velkomne!
Om vi den vise kvæde må;
glæde os Gud og så den søde sommer!

Og hertil svarede karlene:

Hvad ville I, vakre piger små,
Maje, I ere velkomne!
I kvæde den vise, I ei forstå;
glæde jer Gud og så den søde sommer!

Er disse gamle, landlige vers, som danner visens indledning, og især deres skønne omkvæd, ikke i så høj grad i slægt med digteren, at hans ånd i dem synes at blive lyslevende for os?

I det nuværende Fensmark er det ikke nemt at bevare denne stemning, majgreven og majbruden ville føle sig fremmede i disse omgivelser. For at få den rette ramme til dette og til Christian Winthers digtning må man uden for byen til de åbne banker, hvor al Sydsjællands herlighed endnu ligger udbredt for øjet.

Det var på vej herfra mod nord, at jeg ved Hjulebæk fandt den førnævnte udsigt over *Holmegårds Mose*, det sted, hvorfra dens storslåethed først åbenbarede sig for mig. Jeg behøvede kun at gå et halvt hundrede meter ind fra vejen over en kløverklædt bakke, da denne vældige slette lå udbredt for mig. Mosen er herfra som et ubrudt hav af buske; den virker næsten som lynghede, men farverne veksler i alle nuancer. Det er mest el, birk og hassel, isprængt gråpilens kølige lokaltoner; kun hist og her løfter sig en lille klat virkelig skov over den uendelige flade. Det er noget af det besynderligste, jeg har set. I det fjerne falder den fuldstændig sammen med den østligere Porsmose og går over i blånende toner, bag hvilke landet yderst ude hæver sig med gule

sædemarker, der begrænses af tætte skovbryn milevidt borte, som var det den fjerne kyst af en sø. Og netop dette var den for hundreder af år siden; da lå mosen som en virkelig sø mellem de høje åse, der endnu begrænser den.

Og herude, hvor den faste tørvegrund nu mellem krattene bærer den mærkelige højmoservegetation af soldug, rosmarinlyng, klokkelyng, kæruld, næbfrø, mosebølle og tranebær – her er en af Danmarks ældste bopladser fra fastlandstiden fundet, nemlig spor af et ganske lille menneskesamfund, som har boet på en ø ude i den lavvandede sø så langt tilbage i tiden som 5–4000 år før vor tidsregning, ganske som på holmene i Sværdborg Mose og Mullerup Mose og enkelte andre steder. Det er landets allerførste indvandrere, langt ældre end køkkenmøddingtidens folk.

Her har de levet fuldstændig afhængige af naturforholdene og også af de vilde dyr, som dengang var talrigere og til dels andre end i senere tider, da man endelig begyndte at gøre sig til herre over dem. Her på den forholdsvis utilgængelige boplads midt i den lavvandede sø har de levet og arbejdet, men under bestandig utryghed og agtpågivenhed – disse mennesker, som med hensyn til udvikling stod omtrent lige så langt tilbage for vore stenalderforfædre som disse for os. De tilhører den såkaldte „samlerperiode“, da mennesket hovedsagelig ernærede sig af, hvad der kunne findes af spiseligt lige for hånden: nødder, bær, rødder, urter, fugleæg, fisk og senere af de dyr, man var i stand til at fange og dræbe. Først endnu langt senere finder vi menneskene ved kysterne, hvor vi bl. a. har deres spor i form af køkkenmøddingerne.

Det var tørvegravning, som i 1922–23 førte til fundet af bopladsen, hvis udstrækning har haft en diameter på ca. 65 meter. En lignende boplads fra samme tid fandtes 2½ km øst for denne, men den var helt forstyrret.

På stedet fandtes spor af bål i form af trækul, desuden redskaber af sten og ben, hjortetak og træ og endelig mængder af skeletdele af sådanne dyr som gedde, sumpskildpadde, gråand, skeand, stor lappedykker, blishøne, trane, sort stork, skarv, havørn, pindsvin, bæver, vildkat, ræv, hund, skovmår, grævling, odder, rådyr, kronstyr, urokse, vildsvin og elsdyr.

De dyr, man var i stand til at fange og slå ihjel, var dog altså ikke så få eller ringe – det er 23 arter i alt – og med de bare hænder tager man ikke en urokse, et vildsvin eller en rasende vildkat. Man har kendt til fælder, og utvivlsomt har man også forstået at anvende visse former for våben, om end disse har været de mest primitive. Men en godt valgt sten, skarprandet og tung, er et slemt projektil, når det udslynges af en lang, senet arm. Det er det første våben, som falder det primitive menneske eller barnet i hænde, når de vil ramme en fjende eller et bytte på afstand.

I Mullerup Mose fandtes for øvrigt på en lignende boplads levninger af hele 32 dyrearter, hvoraf de 18 falder sammen med Holmegårdsfundets arter.

I øvrigt er egnen fattig på oldtidsminder fra senere perioder, rundhøje, stenaldermindesmærker og lignende, ganske som de fleste andre stærkt dyrkede strøg i landet. Det er i denne forbindelse værd at minde om, at Danmark for hundrede år siden endnu havde ca. 100.000 oldtidsminder, hvoraf nu kun omtrent halvdelen er tilbage, og at 6.537 af disse er fredet. Et gammelt ord siger: „Når alt andet tier, taler stenene.“ Deres ord vil sandsynligvis blive en anklage.

Men skulle det engang hænde, at de få rester af denne slagne hær her på egnen tager ordet, da måtte dette ikke ske på egnens mål, hvis de ville tages alt for højtideligt. Et mere lattervækkende sjællandsk tales næppe nogetsteds. Man gør bedst i ikke at forestille sig de ovenfor under Fensmark citerede vers af den smukke majvise på det sprog. En lille prøve på dette findes i denne mærkelige tidsbestemmelse:

Ded va ded oer, da uelen i Tyde Ue hade *kolêrasy'en*. På dansk: Det var det år, da ålen i Tude Å havde kolera – i øvrigt et tilfælde, der ikke forekommer sandsynligt. Kolera udtales på samme måde i betegnelsen *kolêra-flu'er*, dvs. nogle små, sorte fluer, der ved sommertid optræder i store masser. For frøer og tudser har man et grinagtigt ord i dette: Når eddertåserne kravler omkring, så får vi regnve'er.

Der snakkes meget, for det gælder om at få noget sagt, mens tid er. For – Holle kæft, ded ka man få lov til, når man æ død!

Andre udpræget sjællandske ordsprog er sådanne som:

- Tossier æ osse folk, skjønt di inte æ så klov' som ånder mensker.
- Man høster, hvor man mindst tror, såe faen, han gik til hellig forsamling.
- Ded vå strikkens skyld, såe kællingen, da manden havde hængt sig.

Det sidste er lidt i slægt med det udpræget jyske, hvor det økonomiske moment spiller en stærk rolle: „Så'en gør jen's strikker,“ sagde kællingen, da manden hang i tøjsnoren. (Sådan går éns strikker).

Dette stærkt udflydende mål er så vidt forskelligt fra det kraftige og rungende midtjyske hedebosprog som vel muligt, og det kan ofte falde svært for folk fra de to egne at forstå hinandens tale. Jeg mindes beretningen om jyden, som var kommet hertil på besøg i en bondegård. Han stod sammen med ejeren uden for denne og så på vejret, da han pludselig udbrød:

„A trowr, de blywwer tårren!“

„Hva sier du?“ sae sjællænderen.

„A trowwer, de blywwer tår-ren!“

„Je ka'e da itte forstue – hva' æ'ed dov du sier?“

„A sæjjer: A trowwer, de blywwer t å r - r - r - e n!“

„Nå-e! To'erdenve'er!“ sae sjællænderen. Han var endelig af ordets drøn og bulder blevet klar over, hvad det betød.

Man skal ikke dømme kystboerne i disse egne efter deres tale. De er vidt forskellige fra indlandsbønderne, venlige, imødekommende og fremfor alt levende. Jeg traf i en landsby syd for Næstved en yngre gårdmand, som kan regnes for en generalnævner for denne befolkning; han er en usædvanlig intelligent og meget belæst mand, stærkt interesseret i egnens historie. Af ydre er han en udpræget blandingstype; der findes næppe ét af de mange folkeslag, som fra arilds tid har gæstet Sjællands jord, der ikke er repræsenteret i dette ansigts træk. Man kunne for så vidt kalde ham den typiske danske øbo-bonde. Slægten har i mange led været hjemmehørende på egnen. Hans endnu levende 93 år gamle farbror, hvis far var med i Napoleonskrigene og førte en dagbog, som endnu er i familiens besiddelse, har været gårdmand i nabolaget i 73 år! Jeg traf denne storartede gamling, som er en prægtig fremtoning, men som det var umuligt at få noget billede af. Han var nemlig stokdøv, og det var ikke muligt at gøre ham begribeligt, hvad hensigten var; så familien var bange for, at han ville komme i et sådant sindsoprør, at han kunne få et chok, dersom jeg havde prøvet på at tegne ham, eller endnu værre: at stille et fotografiapparat op, som sigtede på ham.

Den unge gårdmand fortæller mig, at bønderne fra landsbyen i gamle dage drak og sloges til den store guldmedalje, når de festede. Hans fader betragtede f. eks. altid et marked som fuldstændig mislykket, hvis man ikke havde tærsket hinanden. Varede markedet i to dage og den første i så henseende ikke tilfredsstillede de krav, man stillede til den, mødte man op igen den næste for at tage revanche.

Det var vist det, man kalder de gode, gamle dage. De vil næppe vende tilbage. Fædrene *har* ædt druer; men deres efterkommere har forladt traditionen. Den moderne bonde har måske, ligesom mange andre godtfolk, lejlighedsvis lyst til at gi' naboen en dragt prygl; men tiderne har handlet så ilde med ham, at han ikke har råd til at feste sig den courage til, som er fornøden. Ligesom de fleste af os andre må han nøjes med at skule efter den forbudne frugt.

Fra Fakse-egnen til Stevns Klint

Straks på min vej vestfra mod Fakse overraskede egnen mig ved sin sarte, egenartede skønhed. Kraftigt bakkeland findes ganske vist hyppigt; men det er brudt af lune dale og blide, skovklædte strækninger, og overalt er idyllen fremherskende. Mærkeligt nok findes her kun forholdsvis få store bøndergårde i dette tilsyneladende så frodige landskab, hvor jorderne overalt er veldyrkede; de fleste boliger er små og ret sjældent velholdte. Her burde indskrives nogle fynboer til denne egn!

Det var med ikke ringe forventning, jeg begav mig ud til den 123 m høje *Kobanke*, Sjællands næsthøjeste punkt, som findes i Gave-Vænge ved Eskildstrup, og hvorfra jeg formodede at kunne få et prægtigt overblik over dette landskab; men jeg led en stor skuffelse, da jeg nåede bankens top. Ligesom Gyldenløveshøj er den helt skovbevokset og uden ringeste udsigt. Skønt man har ryddet selve toppen for træer i nogen omkreds, kan man ikke se det mindste af det omgivende land for det høje skovbryn, der rejser sig omkring stedet.

Men ganske nær, nordøst herfor, fandt jeg et meget smukt, åbent bakketerræn, et herligt landskab med stærkt svungne linjer, hvor baggrunden går så stejlt op mod Gavevænget, at den synes at stå på højkant; med sine mange-farvede agerfelter ligner den fuldstændig et broget tæppe, som i blide folder sænker sig fra skovbrynet ned mod dalen.

Mod nordvest herfra langs de store skovstrækninger ved Gisselfeld hæver landet sig stærkt og når ved Vester Egede 103 meters højde. Tæt vest for skovene er der ved den lille *Boserup*, som kun består af en mølle og tre-fire boliger, en storslået udsigt mod vest. Man ser her på ny ud over Holmegårds Mose i næsten hele dens udstrækning: dens grønne, østlige side som et milevidt tæppe foran den fjernere del, der virker næsten blåsort ved sin skovbevoksning – et besynderligt og henrivende syn. Vest for mosen skimter man Fensmark og Herlufmagle med dens mølle og hvide kirke – det omvendte af den udsigt, jeg har haft fra Fensmark mod Gisselfeld – man ser det Christian Wintherske billede i digtet om Trofast fra dets baggrund hen mod forgrunden og næsten lige så smukt på denne måde.

Gisselfeld, Peder Oxes gamle herresæde, kan man uden større tab gå forbi; derimod fandt jeg sydvest for gården en dejlig lille skovsø midt mellem skovklædte bakker og grønne enge. Den ligger så fuldstændig skjult for omverdenen af store træer, at det var et rent svinheld, som førte mig derind. Det eneste tegn på, at der stundom må komme mennesker på dette ensomme sted,

var, at en enlig ko stod tøjret her med sin kalv. De syntes begge forfærdede over min tilsynekomst.⁶⁵

Til det nære *Bregentved* når jeg gennem et landskab, som hvert øjeblik får mig til at standse og undres over dets skønhed. Det er her i disse egne, i modsætning til så mange steder i Sydvestsjælland, unødvendigt at ty ind i herregårdsparkerne for at styrke sig ved landskabelige skønhedsindtryk. Den berømte Bregentved Park forekommer mig tværtimod at være en kedsommelig, håndgjort ting i sammenligning med de eventyrlige, naturlige landskaber, man finder omkring den. Særlig dejligt finder jeg dette landskab ved en af de fire små søer, som ligger syd for gården, *Ejlemade Sø*, hvor land og vand ligger i broget forvirring, og hvor en pragtfuld, dels moseagtig, dels skovagtig bevoksning omgiver søens mange smalle arme og dens vidtstrakte sivskove.

Hvor som helst man vender sig i dette landskab, render man på en skov, stor eller lille. Det hele er én labyrint. Alene under Bregentved hører 6.000 tdr. land skov. De ligger spredt over et vældigt areal, der når næsten helt fra Bregentved til Fakse Ladeplads, dvs. en strækning på henimod 3 mil, og er næsten sammenhængende med det brede skovbælte, som går fra Gisselfeld helt til Præstø Fjord. Det er et led i de ældgamle sydsjællandske skovegne ligesom de uhyre strækninger, der ligger længere mod nordvest og når fra Gunders-

levholm forbi Tystrup-Bavelse Søerne helt til Slagelse og som skovegnene dér udgår fra Køge og strækker sig milevidt mod nordvest og vest til Særløse og Kirke Flinterup, hvor de står i forbindelse med Sorøegnens skove. Sydligst når de pletvis ned mellem Præstø Fjord og Avnø Fjord og ud forbi Vordingborg til Sjællands sydspids.

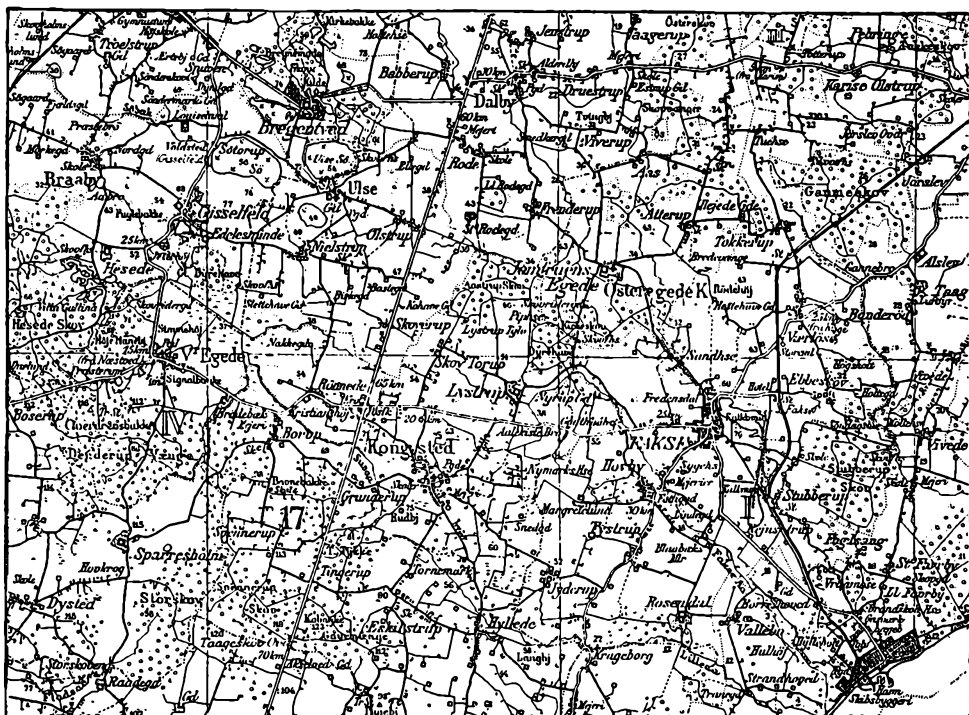
Det er uden for al tvivl, at dette mægtige skovlandskab som før omtalt fra gammel tid har indvirket på beboernes sind. Det mærkes næsten altid i en samtale med dem, når man berører dette emne. Vilkaerne har præget slægten fra de ældste tider. Her er man lige så led ved det åbne, skovløse landskab, som den jyske hedebonde er uhyggelig til mode ved at færdes ensom i en stor skov eller plantage.

Den gamle kusk Mowns, som endnu for ca. 25 år siden kørte dagvognen mellem Skive og Neder Feldborg, og hvis passager jeg ikke sjældent har været, lejede hver eneste vinter en mand, som om morgenen før daggry stillede ved indkørslen til Feldborg Plantage, hvor han mødte vognen, og hvis opgave det var at bestige kuskesædet og sidde her sammen med Mowns, til vognen velbeholden var sluppet ud på den anden side – på den åbne hede, hvor man kunne overskue terrænet, og hvor ingen fare lurede i form af afdøde plantører og andre spøgelse, som havde deres gang inde i hegnet!

Skoven er her på lag en naturlig ting; ingen finder på, at den skal rumme nogen uhygge eller fare, selv ved nattetid. I farens stund er man jo netop fra gammel tid vant til at søge tilflugt i den. Det var disse tætte skove, som i sin tid gjorde det muligt for Svend Poulsen, „Gøngenhøvdingen“, at fjæle sig for svenskerne og husere mellem disse, når det passede ham, for bagefter at forsvinde sporløst.

Her på lag er ingen fest vellykket uden en skovtur! Selv langt hen på efteråret søger man herud i flok og følge, ikke alene om søndagene, men hver friaften, når man kan komme af sted med det. Skoven er på enhver måde menneskets ven!

Naturligvis har en sådan egn haft sit „hellige træ“. Dets rester findes endnu i *Ganneskov* tæt nord for Fakse. Hultræet eller Kludetræet, som det også kaldes, findes omtalt i *Rasks Morskabslæsning* fra 1841, og her siges, at der i den kæmpemæssige eg findes et hul, $\frac{3}{4}$ alen fra jorden, så stort, at et voksent menneske kunne komme igennem det. Almuen rejste hertil langvejs fra for at søge helbredelse mod mange slags sygdomme ved at krybe derigennem, og her gives oplysning om, hvorledes dette rettelig måtte udføres. Stiltiende og afklædt til skindet skulle den syge ved solopgangstid bevæge sig gennem hullet ikke mindre end *ni* gange efter hinanden, bestandig imod solen. Hver gang måtte man skære en lille splint af veddet, og disse stykker opbevarede i et lille tørklæde, som den syge havde på sig i sengen den første nat. Siden blev spå-

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

nerne kastet på ilden; og hvis de dér gav et heftigt knald fra sig, var dette tegn på, at sygdommen skyldtes onde menneskers forgørelse. Det var desuden her som andre steder i landet, hvor sådanne undergørende træer fandtes, skik at efterlade et gammelt klædningsstykke på stedet – deraf navnet Kludetræet. En meddeler til Historisk Aarvog for Præstø Amt fortæller, at der så sent som i 1877 endnu hang en mængde beklædningsgenstande på træets nederste grene, tilsyneladende for ganske nylig anbragt dér. Men endnu langt senere har man benyttet sig af træets undergørende kraft. Evald Tang Kristensen, som omtaler det i 1886, siger, at nu kryber de syge kun *tre* gange gennem hullet. Det har altså endnu slet ikke mistet sin kraft efter dette at dømme, tværtimod! Og i 1889 forsikrer en meddeler til Nationaltidende, at egens folk over for ham har hævdet, at kuren endnu dengang var i brug.

Troen på sådanne hellige træers helbredende evne stammer utvivlsomt helt fra hedensk tid og har været udbredt over hele landet. Men dette er et af de få steder, hvor den har holdt sig så længe – ja forestillingen om dette træes hellighed er næppe helt forsvundet endnu, skønt den gamle trækæmpe segnede under julestormen i 1902. Selv under den store brændselsnød i krigsårene, da fattigfolk opsamlede hver eneste nedfalden gren i skoven, var der ingen, som forgreb sig på det faldne træs grene eller ved. Hultræet blev liggende fuldstændig urørt. Men hvordan kunne det være andet, når det lige efter sit fald

havde forstået at værges sig selv mod angreb? Dengang blev der givet en let-sindig ordre til at ophugge den gamle egekæmpe; men skovarbejdernes økser sprang i stykker mod dens hårde ved. Og da man senere på ny søgte træet med samme hensigt, blev det en så tæt tåge, at ingen kunne finde stedet. Så opgav man endelig at binde an med de mystiske magter. En mand fra egnen, som kort efter i hemmelighed trodsede disse og tog en gren fra træet med hjem, blev straks angrebet af sygdom og lod omgående grenen bringe tilbage.

Skovfoged Nielsen, som ledsagede mig ud til stedet, hvor det gamle, mørkede træ ligger, fortæller mærkelige ting om det. Et par måneder i forvejen havde han ladet sætte et ståltrådshegn op om stedet for at værne træets sidste rester mod turister, som tager souvenirs med hjem af dets ved. Mod egnens folk behøver han ikke at skærme det, hvad hans fortællinger tydeligt viser.

Endnu for et halvt hundrede år siden, siger han, søgtes træet i den grad, at der undertiden på vejen uden for det nære skovbryn kunne holde en lang række vogne med syge, som ventede på efter tur at komme gennem hullet i dets stamme. Og endnu lever i omegnen adskillige gamle folk, især koner, der har prøvet kuren som børn og naturligvis er kommet sig af den!

Liget af den gamle kæmpe betragtes stadig med stor ærbødighed af mange af egnens beboere. Skovfogeden nævner flere eksempler på, at træets rester anses for hellige og ukrænelige. For et par år siden havde en skovarbejder taget en gren fra det for at anvende den som staver ved en rummeter brænde inde i skoven; men den påfølgende nat var så uhyggelig for ham, at han allerede næste morgen bragte grenen tilbage. Senere har han fortalt, at netop samme dag, som han havde taget grenen, lavede hans søn „et nummer“, som bragte ham i arresten. Så *det* træ skulle manden ikke røre oftere.

En anden arbejder, som på trods af en kammerats advarsler havde voget at tage en stump af egen med hjem for at bruge den til brændsel, indfandt sig samme nat hos skovfoged Nielsen og bankede på døren. Da han blev lukket ind, fortalte han, at han ikke havde kunnet sove for angst og uro, men at han nu havde lagt stykket tilbage på dets oprindelige plads. Også dette er kun et par år siden.

En ældre skovarbejder, der som dreng havde haft en rygskaide, for hvilken kuren med hultræet havde helbredet ham, blev engang for ikke længe siden af skovfogeden, som for spøg ville „prøve hans tro“, anmodet om at skaffe hele dette gamle stads af vejen, da man netop var ved at rydde skovbunden på stedet. Den gamle arbejder, som ellers altid havde gjort, hvad man pålagde ham, nægtede hårdnakket at være med til noget sådant – aldrig skulle man få *ham* til at røre træet med en finger. Det var jo helligbrøde!

Omkring denne gamle frønnede stamme lever endnu rester af en hedensk tro, som måske vil vare, lige til træets sidste splint er smuldret bort.⁶¹

Landskabet i disse egne nord og vest for Fakse har næsten overalt det samme præg; bestandig finder man denne blide, smilende skønhed, der vist når sin kulmination i skovene nord for *Sparresholm*. Jeg er kommet derfra over Rønnede, over den dejlige gamle by Rode, gennem Frenderup og Jomfruens Egede, og overalt møder jeg det samme romantiske billede. Således fortsætter landet helt hen mod Karise, et landskab, som ikke kan beskrives i detaljer, fordi der er hundreder, ret ensartede, men alle sammen indtagende og smukke.

Egnen har ikke få udmærkede boliger, således *Rønnede Kro*, som med sin mægtige facade med en smuk frontispice ud mod landevejen er et eksempel på en fortrinlig bindingsværksbygning fra sin tid. Den er ca. 110 år gammel og står udvendig fuldstændig i sin gamle skikkelse. Over indgangsdøren står:

Hvil for hver Gæst ved Bord og Krus;
ergo bibamus.

Hvilket jo ikke rimer så godt, som poeten måske har ment.

I et stort rum derinde er væggene dekorerede med nogle dårlige billeder, forestillende de i Carit Etlars *Gøngehøvdingen* forekommende hovedpersoner, sammen med flere pretiosa, der hentyder til Svend Poulsens virksomhed ude ved Stevns-kanten. Det hele er et naivt og tarveligt turistarrangement.

I Ulse søgte jeg den gamle præstegård, der ofte findes omtalt for sin ælde og skønhed. Men de skribenter, som har nævnt den, giver den gal adresse: Ulse Kirke med dens præstegård ligger vest for Ulse, mens den gamle, berømte bygning findes i *Olstrup* østen for kirken. For resten er det ikke nemt at tage fejl af stedet, for på gårdens gavl mod vejen står der udtrykkeligt Den gamle Præstegård – hvilket den i øvrigt slet ikke er længere, idet præsten er flyttet herfra for 11–12 år siden og en bonde har købt gården og driver den.

Den er overordentlig smukt bevaret. Stuehuset er ganske vist noget restaureret og moderniseret; men både dette og den vestlige og sydlige yderlænge er ca. 200 år gamle. Den østlige længe skriver sig fra 1872, hvad dens vejrføj oplyser.⁶² Haven er fra en tæt tilgroet, næsten urskovsagtig præstegårdshave blevet forvandlet til en lille park med en mægtig græsplæne mellem yndige trægrupper. Det hele er fortrinlig lavet. Det må være en ret usædvanlig form for bønderfolk, som har kunnet frembringe noget så stilfuldt som denne have, og som påtager sig det vældige arbejde at passe den, hvad der næppe kræver ringe besvær og udgift.

I det nordligere beliggende *Pebringe* fandt jeg en endnu mærkeligere bygning, den diametrale modsætning til denne. Det er den henimod 200 år gamle bondegård, som med sine fire tæt sammenbyggede længer, hvor vinduer og døre vender ind mod gårdspladsen, er den typiske sjællandske gård, som synes indrettet på at lukke for al nysgerrighed fra omverdenen. Noget lignende i retning af en menneskebolig har jeg aldrig set; det er et monstrum, som ikke engang det vildeste Jylland kan opvise magen til. Er vi her virkelig på Sjælland i vor tid?

Tage og mure bølger, som om de har været udsat for et uhyggeligt jordskælv; vinduerne, der findes omtrent helt oppe under tagskægget, er vinde og skæve. Det ser ud, som om det hele kan styrte sammen, hvad øjeblik det skal være. Ufatteligt er det, at disse lader endnu kan anvendes til korn, stalene til ophold for kreaturer, og stuehuset til menneskebolig.⁶²

Men intet synes at kunne få bugt med dette gamle, seje egetømmer, og stene i de skæve mure holder bestandig sammen i godt og ondt. Hvor smukt og malerisk er det ikke alt sammen, de mosgroede tage og de gamle, hældende bindingsværkslænger! Hvis man af alt dette får det indtryk, at det er en „kalket grav“, er dette altså såre forkert; navnlig er den ikke nykalket.⁶³ Og mest overrasket ved at se dens indre blev jeg, da jeg kom ind i lejligheden og så, hvor velholdt og nydelig den er, et interiør, som ved sin renhed og hygge danner den stærkeste modsætning til gårdens forsømte ydre. Jeg blev først forundret. Men da jeg så og talte med den venlige og kønne kone derinde, forstod jeg, at under hendes hænder måtte hjemmet netop blive sådan.

Der gives visse kvindemennesker, som tilsyneladende kan lave mirakler med

de bare hænder. Mandfolkene forlanger som regel både redskaber og penge – og så bliver værket jo i mindre grad mirakuløst.

Når man har frydet sig over de mange *naturlige* idyller, som det ovenfor omtalte landskab rummer, da overraskes man ved at opdage, at landets skønhed i virkeligheden når sin kulmination på et sted, hvor man allermindst kunne vente det, nemlig på *Fakse Banke*. Dette er så meget besynderligere, som det er kalkbruddet, der frembringer dette skønhedsindtryk – dette grove og ubarmhjertige indgreb i naturen. Hvor sjældent er det ikke, at menneskenes anfald på denne gør den mere indtagende. Det kan her skyldes, at dette heller ikke har været hensigten!

Sammen med Stevns Klint og Møns Klint danner Fakse Banke de tre absolut berømteste navne i dansk geologi. Set ude fra havet rejser denne 76 meter høje banke sig roligt og jævnt over landet, omtrent formet som et vældigt skjold. I og for sig er den altså ikke usædvanlig af form; vi har hundreder af bakker, der ligner den. Det er *måden*, hvorpå den er blevet til, som gør den bemærkelsesværdig.

Danmarks undergrund består som bekendt af skrivekridt, et ganske fint, hvidt pulver, som er dannet af talløse mikroskopiske kalkskaller opstået på den dybe, rolige havbund for millioner af år siden ved at småvæsener, som har levet på eller over bunden, ved deres død har efterladt disse skaller, der ophobede sig lag på lag gennem uhyre tidsrum. Disse lag danner grundlaget for hele Danmark med undtagelse af Bornholm, og det træder efter landets hævnning frem i dagen sådanne steder som f. eks. ved Svinkløv, Mariager Fjord og i Møns Klint.

Fakse Banke er dannet under lignende forhold, men langt senere. Det er sket, efter at havbunden har hævet sig betydeligt, og det lave vand over den har betinget, at dyrelivet i vandet har udfoldet sig langt rigere end forhen. Nu kom mosdyr og især *koraldyr* til i så stor mængde, at de fik væsentlig betydning for dannelserne. Dette „nyere kridt“, som skylder disse dyreformer sin tilblivelse, er kun fundet to steder, nemlig i Fakse Banke og ved Annetorp nær Malmø, men det når ved Fakse Banke sin største udvikling. Banken har sin største længde fra sydøst til nordvest, en strækning på ca. 1000 meter, og dens tykkelse når ca. 50 meter. Utvivlsomt har den, før bræen skred hen over den, været betydeligt større. Hele denne banke, som nu rager højt op over det omgivende land, er dannet på havbunden oven på det gamle skrivekridt, og det er en veritabel koralklippe, en *korallø*, opstået på ganske samme måde som de varme havs korallrev, der dog oftest er mangfoldige gange større. Koralkalken er hyppigst porøs og skør med åbne mellemrum, som da koraldyrene levede. Men af og til er hullerne delvis udfyldt af hærdet kalkslam, og hvor de er

helt tilstoppede af dette, er der dannet en fuldstændig kompakt masse, det såkaldte „Fakse marmor“.

Overalt i disse dannelser finder man rester eller aftryk af andre dyreformer, således de smukke nautiler, forskellige krabber, snegle, muslinger, søpindsvin, havsvampe o. fl. Et rigt dyreliv har altså rørt sig nede omkring den gamle koralby, mens den endnu var begravet i havet, små bitte lavtstående væsner, som har kravlet på „øen“ eller fimret rundt i vandet omkring den. Og den voksede sig stærk og stor, mens årtusinderne skred. Efter sin opdukken af havet var den med til at danne det yngste Danmark; og fra hine tider, da landet lå hen som en tundra, har man gjort et mærkeligt fund på de gamle koralklipper, tæt under bankens overflade, nemlig en tand af en mammut. Fra verdens mindste dyreformer til den allerstørste! Hvor mange millioner år kunne denne banke berette om . . . ?

Nu rummer Fakse Banke Danmarks største kalkbrud, og dens anvendelse som sådan går århundreder tilbage i tiden. Oprindeligt foregik brydningen i små, adskilte gruber; men fra omkr. 1850 er den tiltaget meget hurtigt, og graven har nu en længde af 1000 meter og en dybde af indtil 35 meter. Som bygningssten har „Fakse marmoret“ været anvendt bl. a. til kirkebygninger i omegnen, og af og til er det også ført til København som bygningsmateriale.

Nu anvendes kalken mest kun til brænding, hvortil den på grund af sin renhed frembyder bedre betingelser end noget andet leje her i landet. Den årlige produktion er ikke mindre end godt 100.000 kubikmeter. Hvor meget af det kostbare stof der end er levnet, må man dog altså se hen til den stund, da den gamle koralø vil forsvinde helt og holdent for hakke og sprængstoffer.

Hvor vidunderlig smukt her er ved denne mægtige gryde, dette åbne sår, som menneskene har slået i den gamle jord! Fra bruddets højeste rand tværs over graven er den herligste udsigt, jeg endnu har set i hele Sydsjælland, mest på grund af bruddets farver, hvor den mærkelig varm-gullige masse stråler i solen som marmor op imod det fjerne lands kølige toner. Der skulle en van Gogh til at male dette! Mange mil ser man til alle sider, hvor den dybe grav danner skel mellem for- og baggrund. Over Fakse Bugt i sydvest til Møns Klint og Jungshoved i syd vandrer blikket uhindret over denne slugt, på hvis nærmeste rand ildgrønt græs og hundreder af blomster stråler – vidt ud mod de vældige skovstrækninger Vesterskoven og Strandskoven i øst og sydøst, den ene skov blånende bag den anden.⁶⁴

Bier og fluer summer omkring mig i den glødende augustdags vilde solskin, hvor græs og blomster og kalkens masser blænder øjet. Af og til lyder drøn af mægtige detonationer op fra den modsatte ende af den kilometerlange grav, efterfulgt af et rullende ekko, der blander sig med tipvognenes hvinen, og jeg står her på grubens rand, midt i sollyset en ganske lille homo sapiens, og tænker på hin tid, da mammutten flyttede sine tons på de svære søjleben op over den isskurede bankes sider, langsomt og besindigt; da den kom gående ensom her – som var det selve Babylons tårn, der var på vandring.

Man skal dog ikke føle sig alt for sikker på, at dette tableau har været opført her på stedet. Langt sandsynligere er det, at kæmpedyret er omkommet oppe på brænen, måske tusinder af mile herfra, muligvis ved at falde i en revne, og at dets rester er blevet transporteret bort og spredt af den langsomt, men bestandig vandrende is. Hvorfor har man ellers ikke fundet andre levninger af kolossen her på banken end denne ene tand?

Efter at have set de smukke egne nord og vest for Fakse er strækningen herfra gennem hele Stevns-halvøen til kysten øst for Store Heddinge overraskende ved sin ensartethed og mangel på særpræg. Stevns minder i så henseende om en anden af vore store halvøer, Djursland, hvis indre så godt som overalt er af ringe landskabelig interesse, mens den ved kysterne rummer nogle af landets smukkeste egne. Agre og skove her i dette flade landskab skifter næsten regelmæssigt med hinanden; man trættes af disse dyrkede sletter med skovpletter til alle sider, hvor det ene hundrede tønder land ligner det andet. Kun de 40 m høje Klippinge Bjerge nær landsbyen af samme navn rummer nogen skønhed på grund af den udsigt, man har fra deres top.

Det er halvøens kyst fra et lille stykke syd for Højerup og op til Køge Sø-nakke nord for Gjorslev, som gør *Stevns* til et af vore interessanteste landskaber, først og fremmest dens pragtfulde klint, Sydsjællands østligste fremspring ud i Østersøen.

Denne klint, som i årtusinder har været angrebet af bølgeslaget og står med næsten lodrette skrænter ud mod havstokken bag en ganske smal forstrand, er det sted i Danmark, hvor man får det tydeligste indblik i jordskorpens bygningsmåde, og intet andet sted har spillet så stor en rolle i den danske geologiske historie. I hele sin to miles længde viser klinten sig at være opbygget af forskellige stenarter, der ligger i omtrent vandrette lag over hinanden. Tydeligst ses dette under fyret, hvor klinten når sin største højde, 41 meter. Nederst består den af det ældste lag, skrivekridtet, der omtrent 10 m over vandfladen er dækket af et kun få centimeter tykt lag lysegråt ler, over hvilket der følger et lag blød, gullig kalksten, den såkaldte ceritkalk, på knap en meters tykkelse. Over dette igen kommer en fastere kalkstensmasse, limsten, som med sin ca. 21 meters tykkelse danner klintens hovedmasse og er gennemfuret af talrige flintlag. Øverst ligger endelig et tyndt dække af ler, iblandet større og mindre sten. Man iagttager således i klinten 5 forskellige lagdannelse over hinanden, og disse fortsættes ensformigt langt ind i landet. Endog så langt borte som i Thy genfinder man disse lag i væsentlig samme rækkefølge.

Undersøgelser af disse lag med deres forskelligartede forsteneringer fra svundne perioders dyreliv giver, foruden selve dannelsesmetoden, et billede af naturforhold, som er vidt forskellige fra nutidens, af naturomvæltninger, som langsomt har forvandlet dyb havbund til tørt land og skabt livsbetingelser for dyr og mennesker på steder, hvor forhen kun indlandsisen rådede.

Hovedmassen af Stevns Klint er, som før nævnt, limsten (bryozokalk). Som Faksekalken er dannet af koraldyr, er denne frembragt af mosdyr, en egen gruppe af lavtstående dyreformer, der ligesom koraldyrene optrådte i kolonier og satte sig spor i de kalkstokke, hvori hvert lille kammer har huset sit mosdyrindivid. Hvad der gør limstenens farve så påfaldende afvigende fra det

nedre lag af skrivekridt, selv på lang afstand, er ikke så meget selve massens beskaffenhed som limstenens mængder af flintlag, der ofte er metertykke. Disse lag bevirker for øvrigt sammen med limstenens egen seje beskaffenhed, at massen er så fast, at den ofte, selv hvor bølgeslaget har skyllet kridtet bort under den, kan hænge som vældige buge ud over havstokken, til den endelig en dag styrter ned som store klippeblokke. Men denne nedbrydning foregår uhyre besværligt, mangfoldige gange langsommere end f. eks. Vesterhavskystens ødelæggelser. Om den gamle Stevns- kirke, som i århundreder har ligget på randen af klinten, kunne derfor danne sig det bekendte sagn, at den hver julenat flyttede sig et hanefjed bort fra afgrunden og blot ved denne ringe bevægelse reddede sig fra nedstyrtning – lige til i vore dage, da dens øst- ende endelig rantes af ødelæggelsen, rimeligvis en følge af, at den letsindigt har standset sin vandring, hvad der ellers utvivlsomt ville have været tilstrækkeligt til at salvare den.

Limstenen i klinten finder udbredt anvendelse som bygningsmateriale, savet i regelmæssige stykker af form som store mursten. Også til kalkbrænding anvendes den, men er dog hertil mindre egnet end Fakse- og Saltholmskalken. En mængde større og mindre brud findes forskellige steder i klinten.

Jeg har set Stevns Klint i mange forskellige belysninger, men ingen af disse har fremhævet dens skønhed som det fine gråvejr, hvori jeg så den hin tidlige augustformiddag, da jeg sidst besøgte den. Men måske kommer dette blot af, at den synes skønnere, for hver gang man ser den. Et lille stykke sydvest for Højerup Kirke, hvor klinten når 40 meters højde, har man fra dens rand en vidunderlig udsigt langs den mod nordøst med alle dens mærkelige former, hvor sædemarkerne går lige ud til den bratte skrænt, der står næsten lodret ned i havet.⁶⁸

Også ved Højerup Kirke er klinten prægtig, især set mod nord fra et sted tæt syd for kirken, hvor endnu en del af de svære masser, som førte en del af kirken med sig, ligger i stranden og rager højt op ad klintens side. Der er pragtfulde former og farver i disse brud, og synet af klinten er aldeles stor- slået. Den stærke underbygning, som har været nødvendig for at bevare resten af kirken, gør ikke større skade på klintens udseende; den er ganske smukt lavet, og farven virker diskret.

Ingen anden kirke på Sjælland har så køn en beliggenhed. For øvrigt er bygningen på denne årstid næsten ganske skjult under løvet af de store træer på kirkegården. Indvendig rummer den foruden en del smukke kalkmalerier, til hvis rensning dens delvise ødelæggelse ved skreddet gav anledning, en meget smuk udskåret egetræsdør fra 1557. Her findes et forgyldt billede, en mand med et anker, hvortil der knytter sig det usandsynlige sagn, at det er en sømand, som i havsnød ud for klinten aflagde det løfte, at han her ville bygge

en kirke, dersom han blev frelst. Der må hermed utvivlsomt menes den gamle trækirke, der forhen lå på samme sted som den nuværende stenkirke. Dennes oprindelse skyldes i al fald ingen sømand; thi omkring århundredskiftet, mens kirken endnu var i brug, fandtes på nordvæggen i det nu nedstyrtede kor en trætavle med en latinsk inskription, hvis indhold var dette: „Da Valdemar IV (dvs. Valdemar Atterdag) regerede og med stor berømmelse på Fyen havde overvundet holstenernes stærke hær og fanget grev Nikolaus, blev denne kirke på den yderste pynt af Stevns Klint indviet af hr. Henrik Gertsen, biskop af Roskilde, til ære for Skt. Johannes Døberen og Skt. Clemens Martyr i det herrens år 1357, tirsdag efter Jomfru Marias fødselsdag“ (o: 12. september).

Her har vi en anden, naturligere forklaring på den forgyldte mand med ankeret: Skt. Clemens, som var søfolkenes skytshelgen og afbildedes med dette symbol. Krigsbegivenhederne på Fyn må være slaget ved Gamborg (Brobjerg) den 11. november 1357, da Valdemar slog de holstenske grever Claus og Henrik og deres jyske forbundsfæller. Bispnen over Roskilde Stift hed dengang ganske rigtigt Henrik Gertsen. Kirken opførtes af limsten fra klinten.

Den 16. marts 1928 tidligt om morgenen lå nogle fiskere fra Højerup ud for klinten og røgtede garn, da de pludselig så træerne derinde vakle og svaje som for en kraftig storm, skønt det var blikstille vejr. I næste øjeblik sank

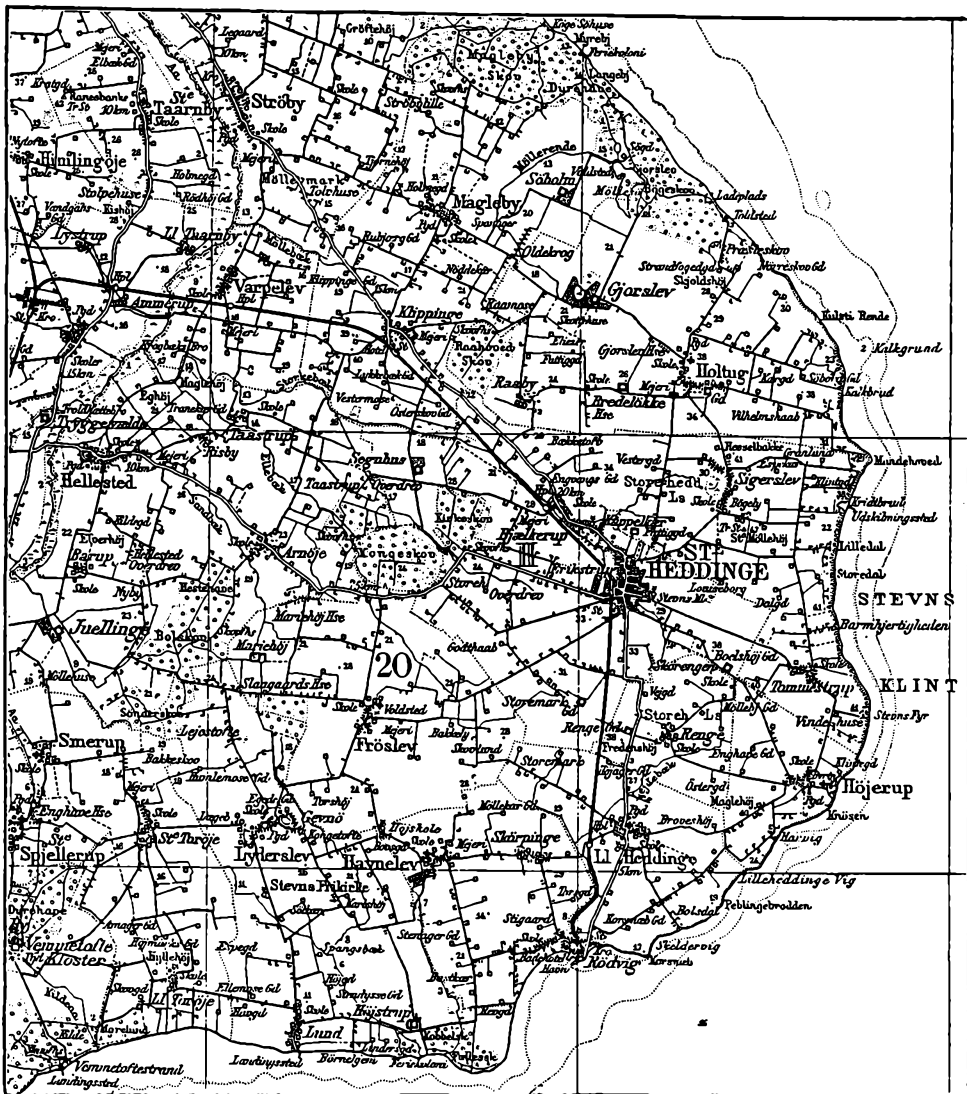
træerne, kirkegårdsmuren og koret i havet; og da den vældige støvsky, som havde rejst sig fra stranden, var borte, lå det hele som en hob brokker blandet med de nedstyrtede limstensblokke fra klinten. Siden blev kirken sikret mod yderligere skred ved jordmasser over kridtstenene foruden mængder af store havsten, ved jernbjælker, betonmasser og støttemure, og korbuen tilmuredes for at værne resten af kirken mod vejret.

Jo længere jeg kommer nordpå, jo smukkere bliver klinten. Ved et frem-springende hjørne sydøst for Tommestrup er den overordentlig uregelmæssig i formerne; men også her når kornmarkerne helt ud til dens skarpe rand, plovfurerne går kun 2–3 alen fra afgrunden. Klinten viser her næsten intet spor af gravninger således som sydligere, men er pragtfuldt bevokset på sin kant og et stykke ned ad siden med sådanne buskvækster som hyld, slåen, tjørn, ja endogså af sandtidsse. Mellem de høje, hvidgule græsser, som klæder bakkekammen, står nogle uhyre store, violette tidsler, regnfang, brandbæger, høstborst, vild kørvel og konvolvolus ludende ud over randen med vilde farver op mod det perlemorsglinsende, fuldstændig glatte hav, som inderst under klinten har en lysende, glasgrøn bræmme fra bundens udskyllede kridtmasser, og som i det fjerne uden grænse glider over i den fine gråvejrhimmel, hvorfra en næsten umærkelig regn falder.

Nord for fyret helt op til det store kridtbrud er klinten mere blottet for bevoksning. Ved selve bruddet, hvor der ved sydsiden fører en stejl trappe ned i dybet, er de kunstigt dannede, lodrette sider sammen med de nordligere, naturligt dannede volde af en fantastisk og imponerende virkning. Det er de mærkeligste former i hele klinten. Ved bruddet er væggene glatte og næsten lodrette ligesom uhyre mure, der er bygget af trolde og jætter, og bag disse længere mod nord er der de mest fantastiske, naturlige formationer, der ender med det mærkelige „mandehoved“, hvis grund er vasket væk af søen og som hænger med sine tusinder af tons og luder ud over havstokken.

Selv her ved dette kunstige brud gribes jeg af de skønne, blide farver, der er bragt til fine harmonier ved gråvejrets toner. Himmel, hav og klint står omtrent i samme svale lys, næsten lige mørke, kun brudt af den glasgrønne stribe langs stranden og yderst af den violette farve over havets dybder. Men op imod dette har jeg på selve de store affaldsdynger i bruddet en herlig forgrund. Her har to urter slået sig ned i uhyre mængder, merian og hjortetrøst, som med deres dybblåviolette og bleggrøde kroner står i vældige dynger op mod det glasgrønne vand. Det er de eneste stærke farver i landskabet, og de er helt rigtigt anbragt, for de har været ene om at bestemme stedet – affaldsbunkerne, som skulle skjules.

Også Stevns har som mange andre egne i landet sin „vilde jæger“. Herude

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

kaldes han *Klinterkongen*, og ved nattetid farer han ad „de gamle veje“ ude ved klinten, langs Strøby Jærne og ad bestemte stier langs Tryggvælde Å. At han også af og til benævnes Elverkongen må komme af, at han tænkes boende i den store *Elverhøj* i Hellested Sogn, som danner udgangspunktet for hans jagt. Han forsvarer Stevns mod fjendtlige indfald, og endnu så sent som i 1807 påstod man, at det var ham, som forhindrede englænderne i at rykke frem over Prambroen oppe nordpå, hvor de måtte vende om med deres rytteri! Når Heiberg gør ham til elverpigernes konge, er dette imod al tradition; han er tværtimod ligesom „Kong Vollermand“ deres værste fjende, jager og udrydder dem. På Stevns forekommer elverpigerne overhovedet forholdsvis sjældent, de hører hjemme i de skovrige egne mod syd og vest. Klinterkongen

er her højfolkenes eller *bjergfolkenes* hersker, og det er i spidsen for dem, han som god stevnsbo forsvarer sit land.

Da jeg kom igennem den nærliggende *Højerup*, fandt jeg en fortrinlig gammel vindebrønd nær ved et af byens gadekær. Brønden, som er meget skrøbelig, er sat under fredning, hvilket bekendtgøres ved et monstrøst, hvid-malet skilt, som er anbragt på et iøjnefaldende sted på selve brønden og i høj grad ødelægger synet af den. Skiltet indeholder en advarsel til „uvedkommende“ mod at røre brønden. To halvvoxne drenge fra byen kravlede rundt på brøndkarmen og legede – de må vel sagtens være „vedkommende“.⁶⁵

Landskabet bag kysten er som før nævnt lidt kedeligt og uden særpræg. Men kun en god halv mil nord for Store Heddinge bryder den fine gamle herregård *Gjorslev* med sin park dette landskab på fortrinlig vis. Bygningen, hvis ældste dele med deres to alen tykke mure er opført i begyndelsen af det 15. århundrede af bispemesteren Peder Jensen Lodehat, er bygget af kridtsten fra Stevns. Den har en enestående plan, idet den er anlagt i korsform, og hvor de fire fløje mødes, løfter sig i krydset et højt, firkantet tårn med teglhængt, pyramideformet tag. Det er utvivlsomt en af vort lands mærkeligste, smukkeste og mest monumentale herreborge. To senere opførte sidefløje indeslutter sammen med hovedbygningen den store, smukke gård, til hvilken indkørslen sker ad en vej, som indrammes af to umådelig lange rækker bindingsværkslænger, der stammer fra Frederik IV's tid og oprindeligt har været rytterskole, men nu anvendes til funktionærboliger. Disse vældige længer danner et herligt perspektiv, som afsluttes af den stolte hovedbygning. Det er en af de smukkeste indkørsler til en herregård, jeg har set.

Gjorslev er oprindeligt meget ældre end fra det 15. århundrede og skal efter Arild Huitfeldt have tilhørt den fra Erik Klippings historie kendte Rane Jonsen. Allerede 1370 nævnes den med halvdelen af den tilhørende landsbys jorder som hørende under Roskilde bispestol. Efter reformationen kom den på adelige hænder, og landsbyens boliger blev efterhånden sløjfet. Den har haft ejere lige fra dronning Charlotte Amalie og forskellige konger til hollandske handelsmænd og andre af borgerlig herkomst. I 1793 kom den i adelslægten Scavenius' besiddelse.

Ude fra den store park, hvor hovedbygningen ses i ensom majestæt over de store lysninger, er den enestående smuk.⁶⁶ Og selve parken er landskabeligt ganske fremragende. Blandt dens vældige træer, som bl. a. rummer en mængde overordentlig sjældne, fremmede arter, findes rene kæmper som f. eks. en 28 m høj sølvpoppe, hvis stammes omfang er omtrent 3 m, en 21 m høj *Robinia pseudoacacia* (uægte akacie) og en *Zelkova crenata*, hvis hjemland er Kaukasus og Persien, og som egentlig kun er en buskvækst, men hvis krone her har en omkreds på 42 m.

Herinde i denne kunstigt anlagte, pragtfulde park får man, ligesom så ofte før på lignende steder, en oprejsning for de trivialiteter, som det omgivende kedelige agrarlandskab byder på.

Dette kunne naturligvis ventes. Men at jeg ude ved stranden i *Gjorslev Bøgeskov* skulle møde et landskab, som betog mig endnu mere, og som modsætningsvis er ren natur – det kom unægtelig som en overraskelse for mig i disse egne. Overraskelsen bestod ikke mindst i den uhyre modsætning, som dette skovlandskab danner til den foran omtalte kyststrækning med Stevns Klint. Her fandt jeg intet, som vidner om landets kamp mod hav og storm eller om den barske, åbne klint – her var alt lutter blidhed, ynde og ro.

Det første indtryk af dette sted får man, når man kommer ad vejen fra Gjorslev og uden for skovens vestlige bryn møder en stille sø, begrænset af den store skov, af åbne enge og enligtstående trægrupper. Det er et sted, som er helt overvældende ved sin skønhed, sit milde, ødanske præg. Og dog stiger dette skønhedsindtryk, når man gennem skoven kommer ud til kysten, hvor et par store lysninger, omgivet af mægtige træer, hvoriblandt nogle prægtige ege, indrammer et lille fiskerleje, hvis hytter ligger spredt langs stranden eller under træerne og synes at være gemt mod alverdens ondskab. En skønnere, mere udpræget sjællandsk idyl findes ikke. Det synes at være et fuldkomment

Arkadien, et udpræget heroisk landskab, men beboet af jævne fiskere. Solen er kommet frem og brænder hedt efter formiddagens slørede vejr; og under de fem-seks største ege nær ved hytterne sidder et par fiskere i skyggen og reparerer nogle net, mens røgen fra deres piber stiger lodret til vejrs og gennem skiftende skygger og solstrejf svæver op mellem egenes kroner. Et par både er halet op i græsset, og mellem hytterne skimtes den nære strand. Hvilken fred på dette sted! ⁶⁷

Husene, som alle er af bindingsværk, er for fleres vedkommende nye, bygget op af godset, men alle holdt i den gamle stil. Et af dem, som er opført i fjor, ser ud akkurat som dem, der er over 50 år gamle, så fortrinligt er det gjort.

I dette hus bor en ca. halvtredsårig fisker med sin familie. Tilfældet ville, at jeg kom i berøring med disse folk og blev deres gæst en lille stund. Sjældent har jeg set mennesker, som passer bedre ind i de omgivelser, hvori de lever deres liv – den samme fred, ro og harmoni, som præger denne kyst, synes at beherske hele deres væsen og sind. Fiskeren selv er en bamse af et karlfolk, men så ulig en af havboerne ved Jyllands vestkyst, som hans skovklædte, lune strand er forskellig fra de ørkenagtige sandbjerger på Holmsland Klit. Både han og hans kone er dejlige mennesker, og med hensyn til gæstfrihed kan de hamle op med de mest ramsaltede jyder. Jeg befandt mig næsten som mellem gamle venner her hos disse jævne, men ugenerte og dannede folk.

Ganske uforglemmeligt blev mødet med fiskerens gamle mor, som er en af de mest henrivende kvinder, jeg har truffet. Med sin stille, blide stemme og det åbne blik, der aldrig veg fra mit ansigt, mens vi talte sammen, forekom hun mig at være et væsen, som ingen sinde havde huset en uskøn tanke. Hun smilede sjældent, og skete det, var smilet vemodigt og kortvarigt. Livet har ikke altid forkælet hende; også ind til denne lyse kyst er alvoren kommet og har ramt hende dybt. Hun fortæller mig, mens jeg sidder og tegner hende, at hun har haft flere børn, som ikke alle sammen lever. En dejlig dreng døde fra hende helt ovre i Sydamerika, da han var 24 år gammel. Dette er over tyve år siden; men jeg glemmer ikke det blik, hvormed hun så på hans portræt, da hun viste mig det. Hun sørger bestandig.

Også hendes mand er død, og også af ham ser jeg et fotografi, på hvilket han står lænet op ad en båd nede ved stranden. Det er en prægtig skikkelse med et kraftigt, smukt og skarptskåret nordisk hoved. Det er kun to år siden, hun mistede ham. Selv har hun ofte været syg; men hun er en heltinde, det fremgår af hele hendes væsens ro, af hendes gode og fine ansigt.

Mærkeligt nok har hun aldrig kunnet vænne sig til vejret her ved kysten, hvad man undres over, når man kun har set denne på en så yndig og smilende sommerdag. Ved vintertide, fortæller hun, kan vejret være forfærdelig hårdt herude, når østenstormen står lige ind mod kysten, hvor huset ligger næsten

A. Fr.
1935

INGER MARIE NIELSEN . GJORSLEV BØGESKOV

uden læ ud mod stranden. Så fryser den gamle kone og kan ikke rigtig trives her, skønt hun har levet sit liv på dette sted, lige siden hun blev gift.

Da jeg var færdig med at tegne hende, fandt jeg et stort bord dækket ude i skyggen under de mægtige ege bag ved huset. Og her blev jeg bænket sammen med hele familien og trakteret så storartet og gæstfrit som sjældent før hos så jævne folk. Alle mulige gode sager trængtes på den skinnende dug, fint brød og kager, kaffe og en udmærket likør. Det ser virkelig ud til, at fiskeriet går helt godt her!

Det var med en følelse af fuldkomment velbehag, jeg sad sammen med disse dejlige og naturlige mennesker på dette yndige sted. Det gjorde mig ondt, at jeg endelig måtte skilles fra dem – og med vemod tænkte jeg på, at vi sandsynligvis aldrig mere skulle ses.

På min vej herfra mod Tryggevælde kom jeg gennem *Varpelev*, som har en meget smuk kirke, hvis ældste dele, skib og kor, er opført af kridtsten fra Stevns i begyndelsen af det 13. århundrede ligesom det senere byggede tårn, mens tilbygninger fra endnu senere tid er af munkesten. Desværre er kridtstenen i nyere tid blevet gulkalket, hvad der helt ødelægger synet af dette smukke materiale, samtidig med at skibet på sydsiden er forsynet med nogle unødvendig hæslige vinduer, mens på nordsiden de gamle spidsbuede vinduesåbninger er bevarede. Kirken er meget smukt beliggende mellem dejlige gamle, stråttækte gårde og huse og danner sammen med disse et ypperligt gammelt landsbybillede.

Et lille stykke mod sydvest, og jeg passerer broen over den navnkundige *Tryggevælde Å*, som her er et beskedent kun 2–3 m bredt vandløb, men som længere mod nord hurtigt bliver til en anelig strøm, der falder ud i Køge Bugt. Åen danner under hele sit løb Stevns' gamle vestgrænse, som Klintekongen efter sagnet ikke tillod nogen anden konge at overskride. Samme Klintekonge eller „Ellekongen“ boede efter nogles påstand på selve klinten, mens andre hævdede, at han havde til huse i en „omgang“ inde i Store Heddinges kirke-mur. Det er Christian IV, som har æren af at være rejst til Stevns og have afsat ham, og siden den tid har her været frit slag for kongerne. Skammeligt er det, at Christian IV ikke havde samme held med sine nabomonarker, som han modsætningsvis altid tabte til! – Molbech skriver i sin rejseberetning herfra: „Om Bønderne siden fuldkommen have indsat Elverkongen igen, véd jeg ikke.“ Jeg ved det heller ikke. Mig voldte det intet besvær at passere broen; men jeg har den fordel ikke at være konge, og desuden var jeg ved den lejlighed ved at *forlade* Stevns, hvad der naturligvis kun kunne vække glæde.

Det eneste, som standsede min fart over broen og holdt mig fangen her en

stund, var stedets skønhed. En ældgammel pil gror lige ved broen og hælder med sine fine grene ud over det lille vandløb, som næsten uden spor af bevægelse rinder spejlblankt gennem de dejlige enge. Der er intet i vejen for, at man netop på dette sted kan forestille sig at være på tærsklen til et tryllerige, så dejligt er her.⁶⁶

Det var på en høj nær Tryggvælde, at man fandt den store runesten med tilhørende skibssætning, som allerede findes omtalt i det 16. århundrede og i 1550 flyttedes til Tryggvælde Slot. Den omtales på ny af Ole Worm i 1636 og senere i Monumenta Danica. Endnu senere flyttedes den til Vallø Slot, men kom endelig i 1810 til København, hvor den nu findes i Nationalmuseet. Dens smukke indskrift lyder sådan:

„Ragnhild, Ulvs søster, satte denne sten og gjorde denne høj efter – og denne skibssætning – sin mand Gunnulv, en glammende mand, søn af Nærve. – Få vorder nu fødte bedre end han. – Den skal visselig komme til at sone sin brøde (der står „blive til en ræde“, dvs. et udskud), som øver vold mod denne sten eller slæber den herfra.“

Jeg véd ikke, om denne velfortjente skæbne har ramt nogen af de mange, som har slæbt rundt med runestenen i de sidste 400 år.

Indskriftens påfaldende lighed i form og udførelse med den på Glavendrupstenen fra Fyn gør det troligt, at det er den samme Ragnhild, som nævnes på dem begge, og at Tryggevældestenen er rejst over hendes anden mand. Udtrykket „ræde“ (oldn. rætta) er ikke forsvundet af sproget endnu. En ræde, på jysk en ræmand, er det skræmsel, man rejser i sæden eller blandt frugttræer for at jage fuglene bort.

Over det smukke gadekær i *Hellested* skimter jeg tårnet af byens kirke, hvor Peder Syv var præst fra 1664 til sin død i 1702 – denne søn af en fæstebonde, som foruden at være præst og lærd blev det danske sprogs nyskaber, og som bl. a. i 1685 udgav *Den danske Sprogkunst eller Grammatica*, det første arbejde af den art på vort modersmål. Allerede i 1663 havde han udgivet *Betænkninger om det cimbriske Sprog*, den første bog om dansk sprog, skrevet på dansk – et sprog, der bogstaveligt næppe eksisterede for de dannede klasser i hin tid, hvor latin var disses skriftlige meddelelsesmiddel og fransk og tysk det mundtlige. Han siger: „Mig bør jo først at vide mit Fædreland og dets Sprog nogen Ære. Man vil være Mester i fremmede Sprog og haver endnu ikke lært sit eget; vi foragter os selv, og derfor foragtes vi.“ Denne den danske sprogforsknings fader søgte ned til sine gamle jævnlinge, til bønderne, så at sige det eneste sted, hvor sproget endnu taltes naturligt. Her samlede han sine 15.000 danske ordsprog, dog for en dels vedkommende bygget på Peder Laales tidligere samlinger. Blandt hans mange forskellige store arbejder er disse ordsprog sammen med hans samlinger af kæmpeviser nu måske de mest kendte og skattede. Det er drøj tale mangan gang i disse ordsprog, således som folkets røst kan være det den dag i dag. Men man fik sagt, hvad man ville, og der er ofte en enestående kraft i dette sprog. Et eneste lille eksempel kan vise dette: Det skikkelige mundheld, som nu til dags udtrykkes således: „Man skal ikke læsse mere på vognen, end man kan få ind gennem porten,“ klinger hos Laale og Peder Syv således: „Naar Mus vil som Hest fjærte, maa Røv revne.“ Det viser ligesom en mængde af de andre femten tusinde, at i al fald *bonden* endnu på den tid talte det danske sprog med fynd og klem.

Disse samlinger blev kilden til alle senere danske ordsprogssamlinger. For at nå ind til bondens inderste tankesæt har vi ingen sikrere vej at betræde end disse fyndord, ingen bedre føling med hans vid, hans fantasi og den uudtømmelige billedrigdom, han rådede over i sin tale.

Jeg har aldrig før set så frodige sædemarker som langs min vej herfra ud mod den vidtberømte *Elverhøj* syd for Hellested. Alt er korn over de vide flader helt ud til horisonten, hvor kun i det fjerne Kongeskoven, Kirkeskoven og den nærmere liggende Bolskov bryder ensformigheden. Det fortælles her, at nogle jyske bønder fra Holstebroegnen, som engang kom til dette sted,

udbrød i høje, rungende begejstringsbrøl over, at noget sådant overhovedet fandtes i landet!

Elverhøj eller „Ellehøj“, som er en anselig bronzealderhøj, ligger nær vejen syd for Hellested på et punkt, hvor terrænet hæver sig en smule over fladerne, og fra dens top får man en for disse egne usædvanlig vid udsigt. Den er meget smukt og tæt bevokset over det hele med prægtige tjørne, med hyld, slåen og roser. Som et mærkeligt stykke romantik fra gammel tid ligger den ensom midt i det fuldkommen uromantiske landskab.⁶⁷

Det er ikke underligt, at sagnene vrimler om denne sære, iøjnefaldende høj – sagn om bjergfolk og underjordiske og om dens bevoksning, som ingen kunne forgribe sig på, uden at han ramtes af allehånde ulykker. Ikke få gamle folk har set højen ved nattetide rejse sig på fire gloende pæle og elverfolket danse derinde.

Men det var ikke alene ved nattetid, at de underjordiske huserede her; ofte har elverpigerne midt i den klareste dag og langt fra højen øvet deres trolddomskunster mod menneskene og gjort ulykker på dem. Når man ved sommer- eller efterårstid på en stille, solvarm dag kunne se en lille sky rejse sig lavt over de tørre marker som en bitte søjle af strå og visne blade, en lille vandrede hvirvelvind, da var faren der! Da gjaldt det om at vare sig for den, som var nær. Thi blev man grebet og omarmet af denne hvirvel, sank man til jorden som ramt af lynet.

Det var det uhyggelige „elverskud“, elverpigens omfavnelser. Og den, som således blev „hentavven“, han hensank i en mystisk tilstand og forvandt aldrig følgerne. Når han vågnede af sin svime, var han øm i alle lemmer, hans muskler visnede siden langsomt hen, og han blev en stakkel i hele sin levetid.

Det eneste, som kunne forhindre de onde magters anslag, var, at man, så snart man kom denne hvirvelvind nær, spyttede hurtigt tre gange i træk – det forhindrede, at man blev „poppelsislavet“, og var for øvrigt næsten ufejlbarligt mod al slags trolddom.

Det var jo for resten et nemt og simpelt middel, som alle havde ved hånden. Men det var dengang! Over for elverpigernes indtagende efterkommere, der vandrer skinbarligen rundt iblandt os både ved nat og dag, har denne forholdsregel vist sig kraftesløs. Her hjælper intet mere, manges mand har taget skade og aldrig forvundet følgerne af at komme dem for nær. I den vind, de hvirvler op om sig, er der ofte et væld af skønne røde blomster i mange nuancer, de såkaldte burrer.

Det sydligste Sjælland

Vejen fra Store Heddinge mod Præstø er til at begynde med ikke opmuntrende. Gennem den sydlige del af Stevns-halvøen fører den over Frøslev, Lyderskov, Spjellerup, Vemmetofte og gennem Strandskoven til Fakse Ladeplads. Jeg tør roligt hævde, at et mere uudholdeligt, men samtidig mere frodigt landskab har jeg sjældent set. Det ser ud, som om det er kvalt i sin egen fedme. Her findes sædemarker på mange tønder land, der synes at være anlagt på forladte tennisbaner; og af sådanne lapper er landskabet sammensat vidt og bredt. Landsbyerne er lige så kedelige, for det meste består de af den grimme form for nybygninger. Strandskoven ved Fakse er mest forstrevet bøgeskov og nåleskov.

Men allerede på vejen mellem Fakse Ladeplads og Roholte begynder der at ske noget. Man får udsigt over fjorden til Jungshoved-halvøen og i det fjerne helt til Høje Møn, der løfter sig i sydøst mere end fem mil borte over havet som et lille bjerglandskab. Og så snart man når hovedvejen ved Vindbyholt og kører sydover langs Præstø Fjord, bliver landet mere og mere afvekslende og smukt, åbne banker skifter med skove, og næsten overalt har man den herlige udsigt over fjorden, mod Feddet og de små, skovklædte halvøer omkring Præstø. Et storslået og karakterfuldt landskab.

Det gælder overhovedet om hele den store trekant, som ligger mellem Næstved, Præstø og Vordingborg og de nærmeste egne uden for denne, det vil sige så godt som hele det allersydligste Sjælland, at den rummer nogle af vor største øs prægtigste landskaber, hvis karakter skifter fra det mest storslåede til det mest yndefulde og smilende. Ingen andre egne på Sjælland kan måle sig med disse bortset fra øens nordvestligste del, Odsherred og Horns herred. Og man undres over, at disse to hinanden i øvrigt stærkt modsatte egne, på enhver måde øens yderpunkter, bestandig må stå tilbage i berømmelse for det alt for opreklamerede Nordøstsjælland.

Egnens lille hovedstad, *Præstø*, som næsten helt består af små, morsomme enetages huse, ligger lunt ved fjordens sydligste arm. Jeg glemmer sent en vandring langs denne kyst en sildig augustaftenstund. Det rolige vand, som aldrig synes at kunne røres af nogen ublid vind, rummer den ene store sivholm bag den anden. En ensom andejægers skud langt ude fra de yderste holme var den eneste lyd, som brød aftenens umådelige stilhed.

På min vej mod nord fra byen besøgte jeg *Nysø*, i hvis prægtige park det lille beskedne atelier, hvor Thorvaldsen arbejdede under sine hyppige besøg

på stedet, ligger velbevaret og meget smukt under store træer nær ved hovedbygningen og tæt op ad den brede voldgrav. Parken er overordentlig smuk; stor og soigneret med klippede hække, med græsplæner og gange i sirlige mønstre og mængder af blomsterbede. En såre idyllisk plet, hvor for øvrigt mange andre berømt heder foruden vor store billedhugger har haft tilhold og kastet glans over stedet – Oehlenschläger, Grundtvig, H. C. Andersen, Ingemann, Hauch, Ørsted, Høyen, P. C. Skovgaard og flere. Men få har været knyttet hertil som Bertel Thorvaldsen, der, ganske vist med store afbrydelser, virkede her i sine sidste leveår fra 1839–44 og her bl. a. udførte den prægtige statue af sig selv, „Thorvaldsen støttende sig til Haabet“, skitsen til statuen af Christian IV og de fortrinlige relief „Juliglæde i Himlen“.

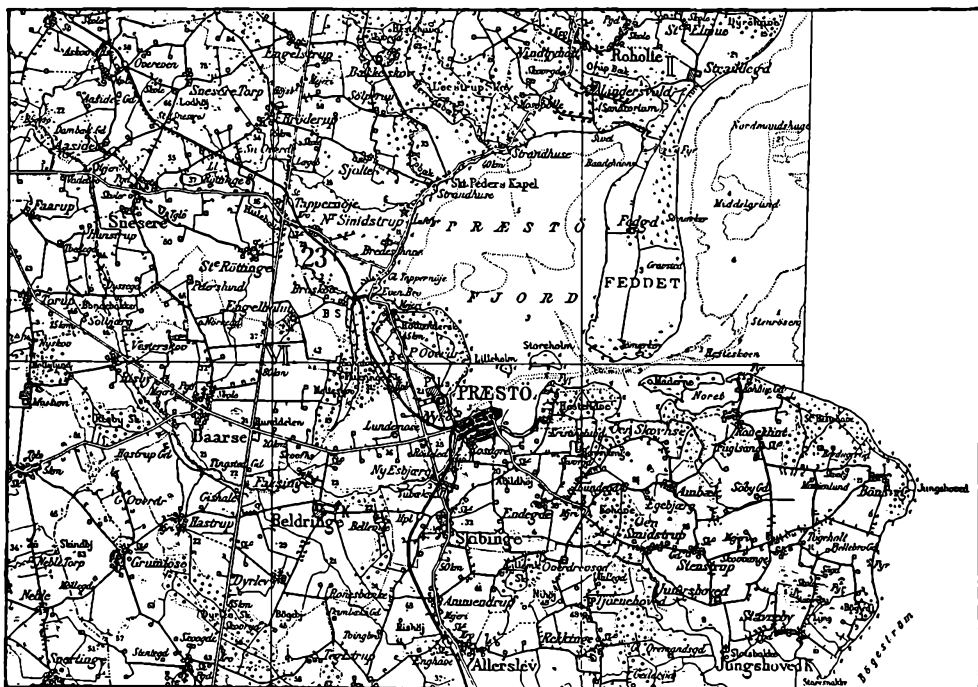
„Den gamle Baronesse“ Christine Stampe, kunstnerens nære veninde, døde først i 1868, og hendes mand overlevede hende til 1875. På dette tidspunkt stod endnu alt fuldstændig som under Thorvaldsens ophold her. Og endnu synes meget lidt forandret i parken siden hin tid, da den store kunstner, som sammen med H. C. Andersen har båret Danmarks navn videst ud i verden, levede nogle af sine lykkeligste stunder her i sit livs aften.

Der er højtid over dette sted, hvor så mange af fortidens store har færdedes. Man træder stille i gangene omkring det lille atelier, hvor Danmarks største kunstner har levet og arbejdet, og hvor hans ånd endnu, næsten hundrede år efter hans død, bestandig synes at være nær.⁷⁰

Det er om en helt anden skikkelse, en person af en ganske anden håndtering, man ustandseligt mindes, når man færdes ude på bondelandet i disse egne omkring Præstø Fjord. Navne som Tappernøje, Even, Snesere, Bækkeskov, Vindbyholt, Oremandsgård, Sjolte og hele Jungshoved-halvøen bærer den dag i dag minder om et navn, hvis klang af bedrifter og eventyr er uforglemmelig – den tapre vovehals Svend Poulsen, Gøngenhøvdingen, som under den store svenskekrig var fører for sine snaphaner i disse egne og huserede som selve fanden mellem de svenske bødler. Denne mand, som de fleste kun kender gennem Carit Etlars bog med dens opdagede historier, der ikke giver Ingemanns noget efter i upålidelighed, og hvori han fremtræder som en romanfigur og et litterært spøgelse, har gennem den nyere forskning fået kød og blod og er blevet et menneske af sin tid. Enhver, som vil vide noget pålideligt om denne gamle folkehelt, bør læse Severin Kjærs fortrinlige bog: Svend Poulsen og Snaphanerne (1892), som er bygget udelukkende på historiske kendsgerninger gennem arkivstudier af samtidige dokumenter.

Den kraftige rejsning blandt bondebefolkningen, som under den omtalte krig bredte sig over store dele af landet, var allerede begyndt under krigen 1643–45. De mest virksomme i guerillakrigen mod svenskerne var allerede

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

dengang „gøngerne“, dvs. beboerne af Göinge herred i Skåne. Det var de rigtige, mest berømte „snaphaner“, et ord som svenskerne havde hæftet på dem, og som oprindeligt betød en art bøsse, der fik navn af sin særlige lås og hanens hurtige bevægelse. Disse friskaremænd fra Göinge gjorde fjenden uhyre megen skade, og foruden at tilføje svenskerne store tab demoraliserede de fjenden, som aldrig kunne være tryk for dem. De blev da også af svenskerne ubarmhertigt og med udsøgt grusomhed pint til døde, når de faldt i deres hænder.

Gøngenhøvdingen, om hvis bedrifter der mellem befolkningen har dannet sig en mængde sagn, har fået en sikker plads i historien, blandt andet ved den mængde breve til og fra ham, som er bevarede. Om hans fødsels- og dødsår ved man mærkelig nok intet med sikkerhed. Men da han deltog i krigen 1643–45, hvor han førte et kompagni dragoner, må han have været en ung mand; thi i en skrivelse fra 1673, tredive år senere, kaldes han „en midaldrende person“, hvilket viser, at han under krigen 1657–60, da han udførte sine berømtmelige bedrifter på Sjælland, må have været en mand omtrent midt i trediverne. Et dokument om ham foreligger fra 1657, da han efter Axel Urups ordre hverver 100 dragoner i Halland, Skåne og Blekinge, hvad der har været så meget lettere for ham, som hans landsmænd i disse provinser nærede et uudslukkeligt had til svenskerne og en fanatisk troskab mod Danmark. Hallandsås var tilholdssted for mængder af friskaremænd fra disse danske pro-

vinser, hvorfra de bestandig gjorde indfald i Sverige og blokerede vejene i de smålandske skove til stor gene for den svenske hær.

Svend Poulsen havde standkvarter i Ängelholm og deltog med sine dragoner i flere regulære slag herovre. Efter freden i Roskilde blev han forflyttet til Sjælland i 1658 og „aftakket“ med hele sit kompagni; men de ventede ikke længe på at komme i funktion på ny. Da der efter fredsbruddet blev kaldt på dem, stillede de alle som én!

Hvad bønderne efter fjendernes overgang til Sjælland led under den lange indkvartering, er næsten ufatteligt. Drab og mishandlinger af enhver art hørte ligesom udplyndringer til dagens orden; der var armod og elendighed i alle hjem, hvor disse sværme nåede frem.

Svend Poulsen blev med alle sine dragoner kaldt til København for at deltage i byens forsvar. Men ganske kort tid efter fik han af kongen den ordre, hvis udførelse skabte hans ry, nemlig intet ringere end hemmeligt at begive sig ud på det af fjenden tæt besatte Sjælland og rejse bønderne til modstand mod svenskerne. Det opråb, som Svend Poulsen var forsynet med, indeholdt opfordring til alle og enhver om at gøre fjenden så meget „Afbrech og Schade“ som muligt og derfor yde kaptajnen al den hjælp, han behøvede. Det var et dristigt hverv at gå i gang med og farligt at blive taget af svenskerne med et sådant opråb i lommen! At det ansås for usandsynligt, at Svend Poulsen skulle slippe fra denne halsbrækkende færd med livet, vises bl. a. derved, at han af kongen fik brev på, at der skulle blive sørget for hans hustru og børn „i dieris Liifs Tiid“, hvis han blev dræbt.

Men det var netop et kald for Gøngehøvdingen! Sammen med et par andre af samme kaliber drog han ud på sin færd. Foruden skipperen Niels Berg var der en major Flatus, som fulgte ham, og sandsynligt er det, at der blandt de vovehalse, der sluttede sig til ham og dannede et lille korps, har været ikke få af hans gamle dragoner, som havde for megen eventyrlyst i blodet til at ligge stille bag Københavns volde.

Det var i det sydøstlige Sjælland, svenskerne huserede værst, og det var hertil, Gøngehøvdingen begav sig med sin flok. Virkningen af hans ankomst viste sig prompte. Fjenden foruroligedes tidligt og silde, uhyggelige historier om snaphanernes virksomhed tog fart og bredte sig, og snart klagedes der bestandig over, at svenske ikke kunne færdes gennem landet uden under stærk dækning. Det „pressede“ danske mandskab undveg i hundredvis fra de svenske lejre og sluttede sig til snaphanerne. Og når disse forvovne krabater under deres lynsnare overfald fra deres skjulesteder gjorde fanger mellem svenskerne, blev disse omgående „arkebuserede“, dvs. stillet op ad en mur og skudt ned.

Landet om Præstø Fjord var som skabt til at føre denne „lille krig“. Her

i de uvejsomme skove, som er gennemfurede af dybe kløfter, bevoksede med en underskov af hassel, tjørn, slåen og sammenfildrede slyngplanter, kunne man efter hver dåd hurtigt komme „i god Salve“. Alle disse folk vidste naturligvis, at blev *de* grebet af fjenden, gjaldt det også livet for dem, og at det ville blive berøvet dem under bestialske former. Muligvis har mange af disse snaphaner været folk, som ikke havde stort andet at tabe end livet. Og hævnlyst, desperation og lyst til eventyr har været stærkt medvirkende til, at de meldte sig hos Svend Poulsen. Men det er sandsynligt, at han, som var virkelig officer og uddannet i krigskunsten, har gjort et udvalg blandt dem, som var bedst inde i håndværket! Adskillige af disse folk er navngivne, således Anders Bødker, Anders Lavrsen med begge sine sønner, Rasmus Hugger, og blandt de bedste Laurids Hemmingsen fra Sjolte, en af de byer, som det var gået hårdest ud over.

Gøngenhøvdingens egne skriftlige udsagn om disse tildragelser kan man finde i „Sjællandske Indlæg, 1661, Nr. 126“. Men han gør ikke meget ud af bedrifterne. Mærkeligt nok findes af nøjere omtalte begivenheder, som er knyttet til disse kampe og er sikkert påviselige tilfælde, kun bevaret efterretning om ét eneste. Det var i *Snesere*, det skete. Svend Poulsen havde fået underretning om, at der til bestemte tider leveredes store forsyninger af slagtekvæg og alle slags fødemidler til de svenske kvartermestre, som lå i Snesere Præstegård. På en sådan leveringsdag stormede han pludselig ind i gården, hvor hans folk indvikledes i en rasende kamp med svenskerne, under hvilken begge kvartermestrene, Mogens Johansen af major Patriks kompagni og Svend Andersen af ritmester Horns kompagni, blev dræbt. Der nævnes ikke flere faldne, formodentlig fordi disse to var de fornemste; men der siges udtrykkeligt, at striden førtes både i og ved Snesere, så kampen må have strakt sig fra præstegården til uden for byen og været af ikke helt ringe omfang.

I egnene om *Jungshoved Slot* færdedes Svend Poulsen især meget med sit „parti“, som det kaldtes, overraskede og nedhuggede mindre troppeafdelinger og ryttere, der tjente som dækning for tilførselsvognene. Den svenske høvedsmand på slottet udlovede en pris på Svend Poulsens hoved, men fik aldrig brug for pengene – han forstod bestandig at dække sig og også at bjærge sine folk. Kun i et par tilfælde gik det galt. Præsten i Vordingborg indsender den 20. november 1660 et andragende til kongen om bevilling til at „undertage og begrave de tre Mand, som er stejlede af de Svenske ved Vordingborg, og som er uskyldige, dog som Snaphaner henrettede“. Hvilket han får lov til. Det er utvivlsomt Svend Poulsens folk. Når fjenderne fangede disse, blev de pint grundigt, halshuggede og lagt på stejle, kort sagt behandlede som forbrydere. Og således gik det også den førnævnte, brave Laurids Hemmingsen fra Sjolte, Gøngenhøvdingens højt betroede mand, som havde været med ved Snesere, og

som svenskerne fangede, mens Gøngehøvdingen var i København. Han blev forrådt bl. a. af den danske præst på stedet, som vidnede imod ham. Og han henrettedes, utvivlsomt under alle dertil hørende ceremonier, den 25. maj 1660. Der findes et rørende brev fra Svend Poulsen til kongen, hvori han anmoder om at få sin gamle fælles krop taget ned af stejlen, hvor den endnu fandtes i januar 1661. Der udgik kongelig befaling til lensmanden Jørgen Reedtz om at lade liget tage ned og begrave det i kristenjord – tre måneder senere!

Efter krigens slutning fik Svend Poulsen af kongen, som havde lovet „at komme ham i hu“, den tarvelige Lundbygård i Vordingborg Len, ikke beliggende på den nuværende herregårds plads, men i den nordlige udkant af landsbyen Lundby. Dens elendige jorder, berettes der i datiden, var blandet med grus og sten „og haver været Beboerne til Ruin“. Det var en kongelig tak for Svend Poulsons tjenester gennem to krige! Da han klager, får han yderligere Peder Hansens gård i Snese. Men bøndergårde på hin tid var efter svenskernes hærgninger ikke en sur sild værd; og da krigen på ny brød ud i 1675, forlod Svend Poulsen egnen og drog med hæren til Skåne for aldrig mere at vende tilbage. Fra nu af véd man intet andet med sikkerhed om ham, end at han som major var med i lejren ved Landskrona. Den sidste af hans mange skrivelser er herfra, en kvittering for 200 rdlr. til hvervningsspenge. Den er underskrevet Swend A. Paulszen over et segl med rødt lak, bærende bogstaverne S. P. S. og en hammer, omgivet af fire roser og to kugler.

Roser og kugler – hvilken mærkelig sammenstilling i et våben! Det er sandsynligt, at Gøngehøvdingen har kendt mindre til roser i sit liv end til kugler. Men hvem véd? Måske har han i de korte stunder mellem slagene ladet sig dåre af roserne. Mars og Venus!

Den 26. december 1676 blev Svend Poulsons løjtnant, Povl Smidt, taget til fange i en skærmydsel, og det er muligt, at Gøngehøvdingen ved den lejlig-hed mødte sin død. Thi i Landetatens Regnskaber B Nr. 44: „Danske Officerer fangne i Sverige“ hedder det, at der den 30. december samme år indkom blandt fangerne til Johan Røddeling i Malmø en person, som formodedes at være kaptajnløjtnant til hest, og som var så syg og udmattet af sine svære sår, at han ikke kunne mæle et ord og ikke give sit navn til kende. Han blev forbundet og plejet, men døde kort efter og blev „med Ære stedet til Jorden“ under militære æresbevisninger. Til stede var bl. a. fem navngivne svenske officerer.

Svend Poulsen var en god dansk mand. Vore gamle landsmænd derovre i Skåne burde enes med os om at rejse ham et minde på den højeste top af Hal-landsåsen, nær den ældgamle danske grænse, som deres forfædre forsvarede gennem tusinde år.

Næppe noget andet sted i landet oplevede man under krigen sådanne rædsler som her i Sydsjælland, og det varede årevis efter fjendens bortdragen, inden nogenlunde normale tilstande på ny indtrådte. Den udpinte og helt demoraliserede befolkning blev simpelt hen for manges vedkommende til tyve og mordere for at bjærge deres eget liv, og hidtil uberygtede bønder udviklede sig til rene stratenrøvere. Man forstår knap, *hvor* de røvede, når man fra tingprotokollerne ved, at alt af værdi var bortslæbt og hele landsbyer stod øde og forladte.

Adskillige navne er gennem tidens retsprotokoller bevarede på sådanne folk sammen med deres ugerninger. En af de værste var Peder Jyde i Udby, som red rundt på stjalne heste og afpressede beboerne deres sidste værdigenstande og kvæg, som han siden solgte rundt omkring. Han opererede sammen med en kammerat, der bar det prunkende navn Henrik Djævel. Peder Jyde endte i Bremerholm på livstid. Men han skal have været et rent barn mod en gårdmand, Lars Krog, der drev røverhåndværket i stor stil, allerede mens svenskerne var her og i forbund og følgeskab med dem. Som „kendt mand“ på egnen kunne han nemt lede dem på gode spor, og sammen med dem torturerede og udplyndrede han sine landsmænd og standsfæller og hærgede landet som et fuldkomment uhyre. Han blev fanget og dømt til at rettes således, at hans højre hånd først afhuggedes, siden hovedet, begge dele sattes på stage,

og kroppen lagdes på stejle. Straffen var for resten næsten altid den samme uden hensyn til forbrydelsens størrelse. Den elendige Mads Rasmussen, som ikke har gjort andet end at stjæle fem svin – ganske vist lidt rigeligt, selv om man er sulten – bliver dømt til at „miste sit Liv, klæde Galge og Gren, hans krop udi Høj og Hedenjord at jordes“.

En flok af de værste tyve og ransmænd, som gjorde alle veje usikre for rejsende, og som var „Løsgængere, Røvere, Mordere og andre udædiske Mennesker“, havde i lange tider tilhold i et hus nær *Even Bro* ved Præstø Fjord, hvor den berygtede Ole Hansen Piber holdt smugkro. Formanden for denne bande kaldtes Henrik Skovrider, Henrik Hestegilder, Henrik Skovløber eller Henrik Kjeltring – kært barn med mange navne! Han havde rødt hår og var en lang og stærk karl med ildrød vams og fjer i hatten. Ham fulgte sådanne kumpaner som Jep Madsen, Kristoffer Skytte, en, der hed „Flander-Øre“, Jens Kommiss, Jørgen Bonde, Anders Sappe, Søren Ræv og Anders Fønbo. Når man forfærdes over, at selv ordentlige mennesker kunne hengive sig til røverhåndteringen, må man huske på, at man samtidig får opgivet navne i snesevis på bønder, som ligger og dør på markerne af sult og sygdom.

Om sådanne tilstande bærer retsprotokollerne vidne lige til 1665, fem år efter krigens ophør!

Præsto-Køge Landevej ved „Ole Hansens Kro“ . 28. Aug. 50. F.

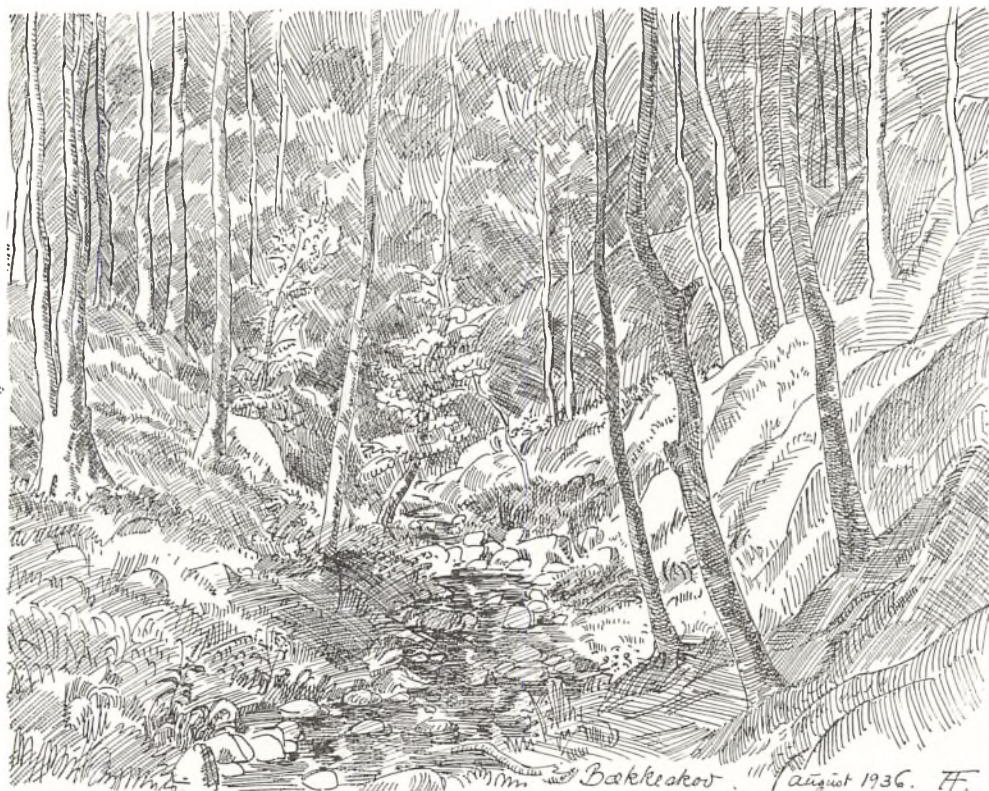
Den ovennævnte bande blev endelig sprængt. Men den var fortrinligt organiseret, blev advaret i tide og forsvandt sporløst med alle sine hælere. Kun Jens Kommiss blev nappet – men måtte slippes løs igen af mangel på beviser!

Ved landevejen nær det sted, hvor afløbet fra Even falder ud i Præstø Fjord, ligger *Ole Hansen Pibers Kro* endnu på samme sted som for over halvtredje hundrede år siden, da den ligesom Tappernøje Kro var samlingssted for røverne, der hærgede i fjendens spor. Kastanjetræer gror langs vejsiderne og piletræer inde bag markerne, som med deres rige travet falder blidt ned mod fjorden, over hvilken der er en dejlig udsigt til landet nord for denne med den store Leestrup Skov.

Ad en bivej fra Even Bro mod vest kommer jeg blot et par hundrede meter vestligere op på nogle bakker med en pragtfuld udsigt på langs ad den mærkelige *Even*, en ganske smal fjord på ca. 3 kilometers længde i et dalføre, som på begge sider er dækket af prægtige skove, et af de smukkeste steder i hele denne yndige egn. Fjorden er nu kun som et flodleje, der går gennem den smalle dal og snart blinker i sollyset, snart forsvinder bag odder og sivskove.

Overalt er her skønt. Ved vejen syd for Vindbyholt finder jeg en lille samling hytter, der kaldes *Mosebølle*, et bedårende sted, der godt kan have set akkurat sådan ud på Gøngehøvdingens tid, når lige undtages den makadamiserede landevej. Den lille Mosebølle Å lister sig lydløs og ydmyg forbi stedet og forsvinder ud i stranden.

Men nu kommer jeg, ved at følge biveje fra Sjolte til Stavnstrup og forbi Bækkeskov, gennem et landskab af en helt anden karakter, vildt og bakket, med enkelte store skove, et sted, der virker mærkeligt og fantastisk efter synet af de blide egne ved fjorden. Hvilket forbavsende terræn! Spidstoppede, nøgne bakker og dybe, skovklædte gryder veksler med hinanden i et mageløst virvar. Men hvor yndefuldt er det alligevel alt sammen! Sit mest storslåede præg når dette landskab ved den højtliggende *Stavnstrup Mølle*, fra hvilken jeg har den videste og mest instruktive udsigt over bakker og dale, sædemarker og småskove. Vidste jeg ikke bedre, ville jeg tro, det var et østjysk morænelandskab fra et af de vildeste strøg, men pillet for hver sten og dyrket som en have.⁶⁹ Jeg forstår, at netop i denne egn, som tidligere må have været langt mere skovdækket end nu, har snaphanerne kunnet være til bestandig plage for de svenske tropper, gøre lynsnare udfald og være væk i næste nu. Den store *Bækkeskov* mellem herregården af samme navn og Vindbyholt har kunnet yde dem fortrinligt skjul. Inde i denne skov finder jeg en af de besynderligste kløfter, jeg har set. Den er omtrent 20 meter dyb, men ganske smal og med bratte sider, og den strækker sig som hugget med en økse i et par hundrede meters længde, tæt bevokset med store træer helt ned til bunden, hvor en bæk

rinder trangt i sit stenede leje, og hvor sollyset næsten ikke kan trænge ned for træernes tætte løv. Sandelig et godt sted at lege „røvere og soldater“!

Herfra og helt hen mod *Snesere* bliver landet ved at bugte sig, som om dets bakker er stivnede i et krampeanfald, men så frugtbart og veldyrket, som man sjældent ser. Vejen til *Snesere* er pragtfuld med vidt syn over *Præstø Fjord* og dens omgivelser. Byen selv har mange gamle, dejlige gårde mellem moderne boliger af den sædvanlige grimhed. Dens kirke, som må være det eneste tiloversblevne vidne til *Svend Poulsens* før omtalte bedrift herinde, ligger højt og herligt på sin lille banke, omgivet af en stor, åben plads og nogle skønne trægrupper.

Også *Bårse* er overvejende gammeldags og meget smuk. Dens kirke rummer den mærkelige døbefont fra begyndelsen af det 13. århundrede med en latinsk inskription, som oversat lyder: „Bonde Friser gjorde mig. Esge Rød lod mig gøre.“ Under dette findes indhugget hele det gamle runealfabet i rækkefølge (fupark) med tilføjelse af et par enkelte tegn af senere oprindelse.

Landskabet heromkring falder mere til ro, og kun fra et enkelt sted, på landevejen mod *Præstø*, hvorfra man ser langs ad *Even-dalsænkningen* mod nord, finder jeg noget helt bemærkelsesværdigt efter de storartede oplevelser i den nordligere del af dette land.

Vil man se en mærkelig modsætning til disse egne, behøver man blot at tage ud på *Feddet*, den lange halvø, der som en bom er skudt ud mellem fjorden og Fakse Bugt og kun lader et ca. 200 m bredt løb åbent mod syd ind til fjorden. Dens udstrækning går mest i længden, idet den er ca. 4 km fra nord til syd, men kun godt 1 km i bredden, og med skam at sige er dens højeste punkt kun 3 meter! Stranden langs fjordens dybeste huk ved dens nordvestside er trods alt meget smuk; den er lav og sivgroet med smalle indskæringer som blå åløb og med laguners blanke vande. Også halvøens veststrand er ejendommeligt og smuk, især netop på denne årstid, hvor dens lyng står i fuld blomstring. Mellem lyngfelterne ligger mængder af flintknolde, samlede og sorteret til udskibning i regelmæssige bunker. De ligner store, pyramideformede hobe af snebolde, som med deres blændende, kridthvide farver står prægtigt til lyngens røde blomsterflor og dybgrønne blade og mod det azurblå fjordvand, hvor et par bredbugede kuf'er ligger og venter på dem, duvende op og ned med deres sorte skrog og schweinfurtergrønne styrehuse – alt i alt et vidunderligt farvemotiv. Flinten anvendes meget bl. a. ved porcelænsfabrikation og eksporteres i mængde til udlandet.

Dette er for øvrigt så godt som alt, hvad halvøen byder på af natur. Hele dens østside, som er gammel, herlig lynghede, er nu dækket af en halv mil lang granplantage, guderne må vide med hvilket formål!

Men jeg ser i disse dage, at selve Hedeselskabet netop nu har udsendt et opråb, hvis indhold indtrængende opfordrer til at frede vore heder, og at selskabets styrelse heri selv synes at nære den største henrykkelse over det skridt, den endelig har taget, idet den tilføjer, at det er i yderste øjeblik, der bliver skredet ind mod ødelæggelsen af de sidste sørgelige rester af ubeplantet hede.

Jaja – når fanden blir gammel, går han i kloster!

Hele Bårse herred er usædvanlig rigt på oldtidsminder, af hvilke ikke mindre end 760 er kortlagte, deriblandt 77 langdysser, hvoraf 55 er bevarede, 35 jættestuer med 31 bevarede, en halv snes dyssekamre og ca. 50 andre stengrave. Det berømteste af disse oldtidsminder findes nær Ammendrup, den store *Rishøj Jættestue*, fra hvis top der er en fortrinlig udsigt over det smukke, bakkede landskab. Højen er bevokset med dejlige ege, stærkt forvredne i formen, men usædvanlig smukke, og desuden med tjørn, hybenrose, hyld og enkelte skovfyrre på nordsiden. Den mørke, overskyggede indgang til jættestuen ligger åben indtil 2–3 meter fra gravkammeret, hvor man må kravle ned på hænder og knæ. Kammeret er 6 m langt, 1½ m højt og 1¾ m bredt, og dets sten er meget store, men af stærkt uregelmæssig form.⁶⁹

Fra Ammendrup tog jeg mod øst til Smidstrup og Stenstrup og videre ud over *Jungshoved-halvøen*. Fra Jungshoved Kirke gik jeg omtrent 100 meter

mod syd til det sted, hvor det gamle Jungshoved Slot har ligget på den mægtige *Jungshoved Slotsbanke*, åbenbart en tidligere ø, som endnu er omgivet af vandløb og lave moser og findes lige ved indløbet til den vig, som skiller Jungshoved og Allerslev Sogne. Utvivlsomt gemmer banken endnu i sin ujævne grund rester af den gamle borg, der nedreves år 1700, og som allerede – efter at have været i fjendernes vold under svenskekrigen – i 1661 erklæredes for at være så godt som ruin. Til borgens ældste historie kender man intet. Sagnet siger, at den er anlagt af en viking ved navn Jung og engang har været et herligt slot med volde og grave. Sådanne pragtbygninger kunne vikingetiden dog ikke opvise! I historien nævnes den første gang i Valdemar II's Jordebog under navnet „Junxhouæth“, den samme benævnelse som nu, blot med en anden stavemåde, og den er efter hin tid kommet i en mængde bekendte adelsmænds besiddelse. Blandt dens ejere nævnes således Jens Rud, Mogens Gøye og Ebbe Galt, efter reformationen Herluf Trolles broder Børge, Peder Oxø, Eiler Grubbe, Christoffer Valkendorf og rigsadmiral Ove Gjedde. Et sagn fortæller, at da den under svenskekrigen var i fjendens hænder, blev en sen aftenstund en svensk officer, som viste sig ved et af slottets vinduer, skudt ned dér af selve Gøngehøvdingen, som havde listet sig borgen nær, og som bagefter flygtede over vigen til Oremandsgårds Skov, hvor han forsvandt for forfølgerne.

fra Jungshoved Slotsbanke. 27 august 1936. F.F. 11 11

Senere ejedes godset af Christian V's broder, prins Jørgen, og mens det var i hans besiddelse, blev slottets sørgelige rester nedbrudt.

Slotsbanken har et kompliceret og mærkeligt anlæg, et næsten cirkelrundt voldsted på 50 meters diameter, omgivet af en nu helt sivgroet grav, som skilles fra vigen ved en rund vold, der mod landsiden er omgivet af endnu en grav. En lille tarm af en vig går forbi banken i en kraftig s-formet bugtning ind i landet i omtrent 2¹/₂ kilometers længde og fortsætter i en moseagtig lavning helt op vesten om Smidstrup.

Den gamle borgbanke er et af egnens skønneste steder. Nord for den ligger kirken næsten helt skjult bag store trægrupper, men til de andre sider er den mest henrivende udsigt, udpræget sydsjællandsk. Tværs over den smalle vig ser jeg de store skove syd for Tjørnehoved, mod nordvest på langs ad vigen med dens mærkelige krumninger helt til Jungshovedgård, mod syd over Fakse Bugt langs Sjællandskysten til skovene ved Viemose, over Nyord og Ulvshale helt til Møn. Denne blanding af landtunger, hav, øer og fjorde er noget af det eventyrligste, jeg har set.

Tjørn og roser, slåen og hyld og vilde urter gror over den højttoppede borgbanke, og uden om voldgravene er markerne tæt dækkede af gylden sæd helt ud til de fjerne skove. Det er det ideale ødanske landskab, som synes fuldkommen urørt i hundreder af år, den rene folkevises og middelalder. – Alt, hvad jeg ser herude af levende væsner, er småflokke af vildænder, som letter fra vigen og rappende trækker rundt over dens vande.

Den nærliggende lille landsby *Stavreby* er en ganske storartet plet, hvor der langs hovedvejen ligger smukke og velholdte gamle huse. Her som næsten alle steder i disse egne ser man i de små forhaver hyppigt tegn på beboernes glæde over væksterne derinde og deres omhu for dem. Overalt findes der en mangfoldighed af årstidens blomster, både i haverne og inden for de blankpudsede, bulede ruder. Gud véd, om der er noget andet folk så blomsterelskende som det danske! Hvordan får man tid til trods det daglige slid at holde denne vrimmel af velplejede urter omkring hver eneste bolig? I sådan en gammeldags landsby vandrer man gennem én eneste lang allé af alle mulige dejlige farver. Jeg synes, det er en smuk egenskab hos et folk.

Hele Jungshoved-halvøens indre afviger ikke stærkt fra landet vestligere og nordligere, i al fald kun i formatet, idet dets bakker og dale er af mere beskeden størrelse. Men endnu et sted ved kysten har det foruden Slotsbankens dejlige omgivelser helt for sig selv, det er *Egehoved-halvøen* ud mod Maderne tæt nord for Skovhuse. Stedet er godt kendt og er heldigvis blevet fredet.

Halvøen er på sin lille højderyg bevokset med enkelte høje ege og nogle mindre løvtræer, under hvilke der gror et krat, som er rigt på forskellige busk-

vækster, småkravl af tjørn, hyld og pil, helt indfiltrede i hinanden sammen med hyben og slåenbuske, som allerede har store bær. Mængder af kreaturer går løse og holder bunden ren for højt græs og urter herinde mellem buskene. De har omtrent samme mission her som hjortene på Eremitagesletten, med hvilken stedet har en ikke ringe lighed, naturligvis *en miniature*.

Men selve højderne er næppe det bedste ved stedet. De vide strandenge på halvøens nordside, der kun løfter sig nogle tommer over fjordens lave vand, de mange indviklede laguner med deres lave, sorte rande, der er som skåret ud med kniv, og først og fremmest udsigten herfra over vandet i nord mod Maderne, den 2 km lange græsholm, som østligst støder op mod Rone Klint, og bag disse flader og Feddet Sjællands fjerne højlande med deres prægtige skove – det er et henrivende og såre ejendommeligt syn.

Men bedst af alt herude er dog vistnok dalen med det lille åløb, som skiller halvøen fra landet i syd med det store skovbryn. Dette sted burde fredes sammen med det øvrige, hvis det ikke allerede er gjort.

Langsomt og yndefuldt snor åen sig gennem den lille lavning, spejlende de store træers alvorlige kroner og den blanke, høje himmel. Dette åløb med den gamle, primitive træbro, som fører over til Egehoved, er noget af det mest romantiske, man kan tænke sig, lige så yndigt som, men vidt forskelligt fra det mere storslåede landskab ved Jungshoved Slotsbanke.⁷⁰

Mens jeg fuld af andagt står og betragter dette landskab, opdager jeg pludselig, at jeg ikke er helt alene. En lille blåhals sidder ganske nær ved mig på den lave gren i en busk og betragter mig opmærksomt, først med det ene øje, så med det andet, men til sidst fuldkommen urørlig, som om jeg var en slange, der havde hensat den i en fortryllet tilstand.

Det er kun anden gang i mit liv, jeg ser denne sjældne fugl. Jeg går stille bort for ikke at forstyrre den – men baglæns og med kikkerten for øjet for at se den så længe som muligt.

Den var som selve krattets og bækkens lille ånd, der var sat til at vogte min færd på det stille sted.

På forhånd kendte jeg slet intet til det landskab, jeg begav mig ind i, da jeg rejste mod syd ad den milelange, snorlige vej mod Vordingborg. Jeg vidste

ikke, at dette er Sjællands smukkeste egne. Men således er det. Landet er langt voldsommere i sine former end de steder, jeg just kom fra, men bevarer trods dette en mærkelig ynde. Det var for mig, som om Sjælland her viste sit mest strålende smil, lige inden jeg forlod den store ø og rejste videre over sundene mod syd – et smil, som kun gjorde afskeden tungere.

Allerede ved *Udby*, Grundtvigs fødested, fik jeg det første betagende indtryk af dette landskab. Fra byens højtliggende kirkegård, som rummer en spidstoppet banke med det for stedet besynderlige navn Grinebakken, har man udsigt over et uendeligt panorama, over Smålandshavet til Falsters og Lollands kyster i sydvest, mod vest over det milelange Knudshoved, der overskues helt til dets fjerneste spids. I syd løfter Vordingborg Kirke og Gåsetårnet sig højt mod Storstrømmens vande med dens vrimmel af små og store øer. Og mod nord ligger lige under mig den gamle by med sine lave, mosgroede tage, hvor man bogstavelig talt kan kigge ned i skorstenene og lugte, hvad hver gård skal ha' til middag.⁷¹

I denne landsbys snørklede gade finder jeg kun lutter gamle, maleriske boliger, blandt hvilke præstegården indtager en fremragende plads og omtrent står i samme skikkelse som i Grundtvigs barndom. Det var i gårdens østlige længe, han fødtes; men denne er ikke mere stuehus, idet beboelsen er flyttet til den søndre, mens den førstnævnte nu er museum. Alt synes skrøbeligt og lige ved at skride sammen, til trods for at det er *fredet* – hvilket måske kan være komisk at tænke på undtagen lige netop for præsten, som bor her.⁷¹

En anden af de smukke gamle gårde ved bygaden er berømt for sit bislag, der udråbes som en sjældenhed, hvad det aldeles ikke er. Jeg har fundet mængder af sådanne udbygninger på Sjælland, både i nord og syd. Men gården er ypperlig, måske den mærkeligste i byen.

Det er utvivlsomt, at ligesom Christian Winther i sin digtning er påvirket af barndoms minderne fra de yndefulde, romantiske egne om Fensmark, således har dette voldsomt skiftende landskab nær Vordingborg med dets kraftige overgange fra alvor og patos til næsten sentimental blidhed præget Grundtvigs modtagelige sind. Her fortalte den gamle Malene Jensdatter ham de første sagn og historier fra egnen, og indtryk af landskabet sporer man tydeligt så sent som i hans storslåede digt *Sydsjælland*, som han først skrev i sit halvfjerdsindstyvende år, og hvortil han i en note har bemærket dette: „Udby paa Brinkerne med den smukke Skovbakke Ambjerg ved Siden og med Valdemars-taarnet ved Sundet lige for sig, er min Fødeby i Vordingborg-Egnen.“ Bemærkningen er jo overflødig; det er tydeligt, at netop denne egn blev en uudtømmelig kilde for hans digtning. Går man på den gamle bys veje, tænker man uvilkårligt på hans ord: „Kirkeklokke, ej til Hovedstæder skabtes Du . . .“

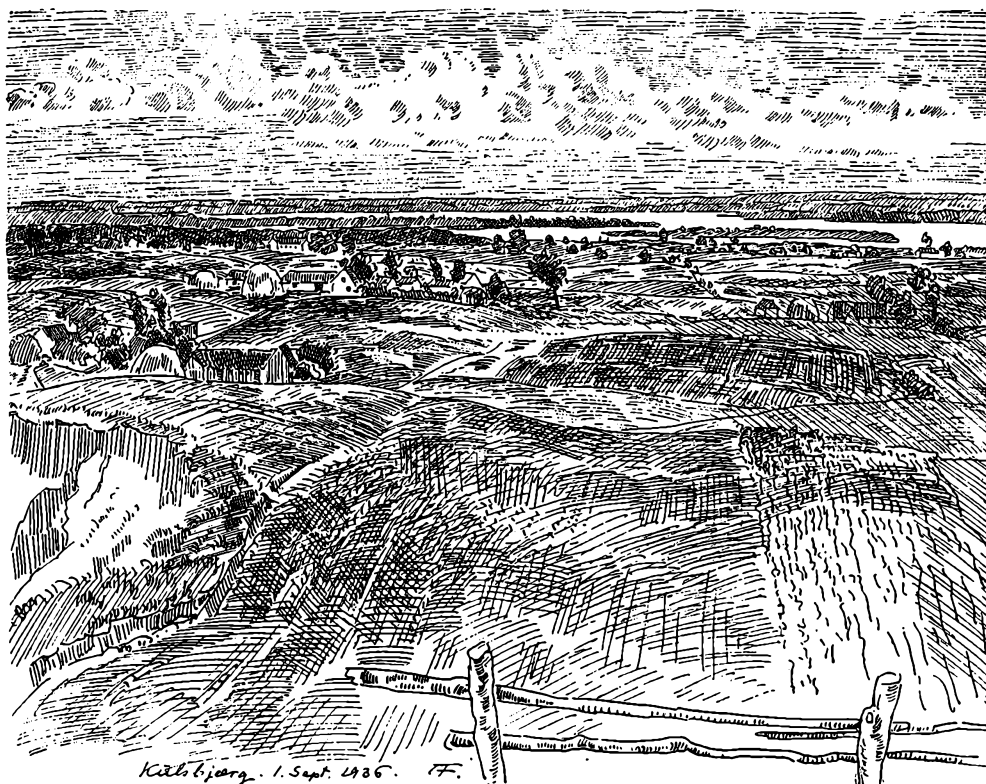
Digtet synes at være blevet til på dette sted, hvor de skønne boliger flokker

sig omkring den gamle kirke, som endnu bestandig ved aftenstide står og snakker med sin gammelmandsrøst ud over den vide, stille egn.

På vejen fra Udby videre mod syd synes skønhedsindtrykkene at stå i omvendt forhold til, at vejen bestandig daler. Fra vejknækket ved Skovvænge og fra Ornebjerg får man det sidste, pragtfulde billede af Vordingborg med det mægtige Gåsetårn som en silhouet op mod de blinkende sunde.

Man tror, at dette landskab med hensyn til skønhed og storslåethed nu har nået sin klimaks. Men man behøver blot at bevæge sig en lille mils vej fra Vordingborg mod øst for næsten at glemme, hvad man hidtil har set hernede. Herude løfter sig de vældige *Kulsbjerge*, en tvillingbanke, hvis sydligste del når 107 meter og er Sydsjællands betydeligste højde.

For at nå bakketoppen må man fra en bivej bevæge sig ad en smal sti, som løber oven på et mægtigt stendige, der har en vrimmel af vilde blomster langs sine sider. Regnfangen har nået sin største pragt netop nu og står næsten mandshøj mellem blåklokker og store, røde tidsler. Til højre står dybt under mig mængder af rønnetræer, som bærer myriader af knaldrøde bær. Efterhånden som jeg når op i større højder, aftager blomstermængden og viger for ganske lave, stride græsser, blandet med lav lyng. Endelig en sidste kraftanstren-

gelse ad den stejle sti, og jeg står på bankens top med generalstabsmærket på den øverste kam.

Dette er vistnok den skønneste udsigt på hele Sjælland! Jeg mindes Vejrhøj i Odsherred som noget mægtig betagende og storslået, et vildt landskab, åbent og havfriskt. Men det virkede *jysk*. Dette har mange af de samme egenskaber, men blandet med en uforlignelig, udpræget sjællandsk ynde. Et mægtigt stykke af Sydsjælland ligger udbredt for øjet fra vest over syd til øst; og fra denne anselige højde ser man bag alt dette de bestandig slyngede sunde, der blinker mellem landtunger og nære og fjerne øer. Marker og skove og spredte gårde ligger strøet mellem hinanden under mig i det bølgende land. Et skønnere skue over „salten Østerstrand“ findes ikke, ingen mere fredfyldt og bedårende egn. Selv de enkelte flade, dyrkede marker derude gør deres virkning ved modsætningen til de voldsomt svungne bakkedrag. Atter her må jeg tænke på Grundtvig; lige så omskiftelig i sin digtning er han som dette landskab i dets vekslende fra det mest ophøjede og sublime til det jævreste og fladeste.⁷²

Smuk er også vejen fra dette sted ned mod Kalvehave, hvor kysten dog forekommer fad og almindelig efter synet af disse vidder. Men vejen fra dette sted mod vest rummer atter herlige steder, særlig ved skovene omkring det smukke Petersværft, hvorfra man har udsigt mod Koster-halvøen og mod Bogøs skovklædte strande.

Da jeg længere mod vest når til Stensby, sortner himlen aldeles pludselig under en vældig tordenbyge, som uden noget forvarsel tårner sig op over skovens træer og haster nærmere under drøn og bulder. Bygen var så tæt, og skyen drejede rundt om sig selv på en så panikvækkende måde, at jeg sikkert anslog den til at rumme en skypumpe. To hårde knald som kanonskud faldt lige efter hinanden ganske tæt ved os fra hver sin side, og i næste øjeblik var styrtregnen der som en svøbe over landet, skjulte alt i lysegrå, strilende væde, som smældede mod træernes blade og piskede vejstøvet op, inden væden endelig bandt det. Det hele varede kun et øjeblik, så var kanonaden forbi og trak bort mod vest; solen skinnede igen fra en næsten skyløs himmel, der smilede uskyldigt og ansvarsløst ned til os.

Bygen havde virkelig rummet en skypumpe. Den havde raseret kornstakkene i en landsby lige ved os og spredt deres indhold vidt omkring.

Men vi kom i god forvaring forbi den smukke Hulemose Sø ved *Vintersbølle*, et dejligt sted med skarpe bakker og små trægrupper, der indrammede det blå, vindfurede vand og de grønne sivskove – atter noget helt for sig selv i dette bestandig vekslende landskab.

Mens egnen synes fattig på bronzealderhøje, findes her en del smukke stenaldermindesmærker, således den bekendte Milhøj Jættestue ved Stuby, som ligger i et kedeligt landskab, men fra hvis top der er en smuk udsigt over

Avnø Fjord til Knudshoved. På vej herfra mod nord fandt jeg på marken nær Remkolde Mejeri et dyssekammer, som kaldes Dyssehøj. Det må engang have været af usædvanlige dimensioner og er endnu ganske anseligt, til trods for at overliggeren er kløvet og halvdelen af den er borte. Lidt nordligere, vest for vejen, findes endnu et dyssekammer, men sammensunket og meget ødelagt.

Mit mål var den store *Øbjerggård* ved Køng, i hvis smukke park voldstedet findes af det Gurre Slot, Lille Gurre, hvor kong Valdemars Tove menes at have boet. Det er et henrivende sted, en lille bitte ø, som hæver sig ganske lidt over den runde voldgrav i yderkanten af parken. Øen, som næppe er mere end 25 m i diameter, bærer endnu fundamenter af tilhugne kampesten, som viser, at bygningen har været et cirkelrundt tårn, der må have dannet hele anlægget, og som indvendig kun er ca. 10 m i diameter, mens fundamentet, der som følge af forstyrrelser er ganske lavt og uregelmæssigt, har en bredde af 2–3 m. Her har været en del svære munkesten på stedet, men de er af en tidligere ejer af gården bragt bort og anvendt til byggemateriale i gårdens kældere.

Som omtalt udførligt under det nordsjællandske Gurre må det efter alt at dømme være dette lille slot, som har dannet rammen om kong Valdemars og Toves kærlighedshistorie. Byfogeden Knud Daliin i Vordingborg har i året

1743 optegnet sagnet her på egnen, og Peder Syv, som var rektor i Næstved 1660–64, kun et par mil fra Lille Gurre, har gengivet sagnet i sin folkeviser-udgave fra 1665. Mette Gjøe, hvis optegnelse af samme sagn er fra 1663, siger, at det er Vordingborg Slot, som var skueplads for begivenhederne – atter en *sydsjællandsk* tradition. Svend Grundtvig har med sikkerhed påvist, at Tove historisk er Valdemar Atterdag uvedkommende, og at det er Valdemar den Stores elskerinde, hun har været. Det er altså om denne konge og Tove, at viser og sagn oprindeligt har handlet.

Vi må anse det for sandsynligt, at Tove har boet på Lille Gurre, og at resterne af de lave grundsten på den lille ø i voldgraven er de eneste håndgribelige minder om det dramatiske sagn. Det ville jo for øvrigt have været fuldstændig urimeligt, om Valdemar den Store, der oftest opholdt sig på sit slot i Vordingborg, som han vistnok selv havde bygget, og som både under og efter ham var den sædvanlige kongebolig, skulle have anbragt Tove på det fjerne, nordsjællandske Gurre.

Her til dette sted var vejen fra Vordingborg bekvem og kort. Det er for resten ikke udelukket, at man endnu på den tid har kunnet *sejle* til stedet ad den lange Sværdborg Mose, som måske dengang kan have været en fjord, der stod i forbindelse med Avnøfjordens indre.

Den lille, skønt bevoksede ø ligger som en verden helt for sig, uforstyrret og stille. Den brede voldgrav omkring den er yderst omgivet af parkens store træer og af de frodige stauder i en dejlig blomsterhave. Vinden hvisker i de gamle træers kroner på øen og suser sagte i sivene langs gravens bredder. Fugle piper i løvet deroppe, der er så tæt, at solens stråler kun i fine strejf når græsset og de gamle sten i grunden. Voldgraven er som en stille skovsø, over hvilken denne torneroseø hæver sig som et vi, helligt og ukrænkeligt.

De nuværende ejere af Øbjerggård har bestandig næret den dybeste veneration for dette skønne sted, som i øvrigt nu er blevet fredet af Nationalmuseet.⁷⁹

Herfra tog jeg en tur rundt om hele den store Køng Mose eller *Sværdborg Mose*, som i ca. en mils længde strækker sig fra landsbyen Ring omtrent til Avnø Fjords østende. I modsætning til Holmegårds Mose er den fuldstændig uden træbevoksning undtagen hist og her nær dens rand. Omtrent hele tiden har man fra vejene omkring den udsigt over denne uhyre lavning, som næsten kun søger sin lige i den tønderske marsk. Seks-syv store vandhuller eller småsøer findes ude på denne flade, der ellers er som et hav af græs med noget mosevegetation omkring dammene.

Det var herude, at man på en tidligere halvø i den gamle fjord gjorde det mærkelige bopladsfund fra menneskets første indvandring i Danmark under fastlandsperioden, svarende til fundene i Mullerup og Holmegårds Moser, men af langt større omfang og stammende fra mennesker, som med hensyn til redskaber var rigere udstyret. Bopladsen var usædvanlig stor, 110 × 140 m, og på det forholdsvis lille areal, som hidtil er undersøgt, ca. 400 kvadratmeter, fandtes af affald fra flinttildannelser ca. 102.000 stykker, af dyreknoget ca. 15.000, især stammende fra store pattedyr som elsdyr, urokse, kronhjort og vildsvin. Desuden optoges 9.000 redskaber, tildannede genstande af flint, ben og hjortetak. Flintsagerne er af bedre kvalitet end dem fra Mullerup, og i ben-sagerne findes ofte en ret fin linjeornamentik. Fundet viser, at hunden endnu dengang har været det eneste husdyr.

Jeg var ude på stedet, hvor fundet efter gamle, stedkendte folks udsagn er gjort. Det ligger nær Mosevejen ved Sværdborg på gårdejerske fru Jensens grund, mosepart nr. 2. Fra stedet ser man i syd, vest og nord kun den vældige, jævne flade, i det fjerne begrænset af lave banker. Af levende væsner fandtes herude kun en hoppe med sit føl, der begge nysgerrigt kom hen og snakkede med mig. Langt borte skimtede jeg nogle græssende kreaturer i deres folde – det mindede atter om marsken.⁷²

Mosen har uden tvivl været et sund, som forbandt Dybsø Fjord med Avnø Fjord, således at det nuværende Svinøland har dannet en ø – hvad navnet også tyder på.

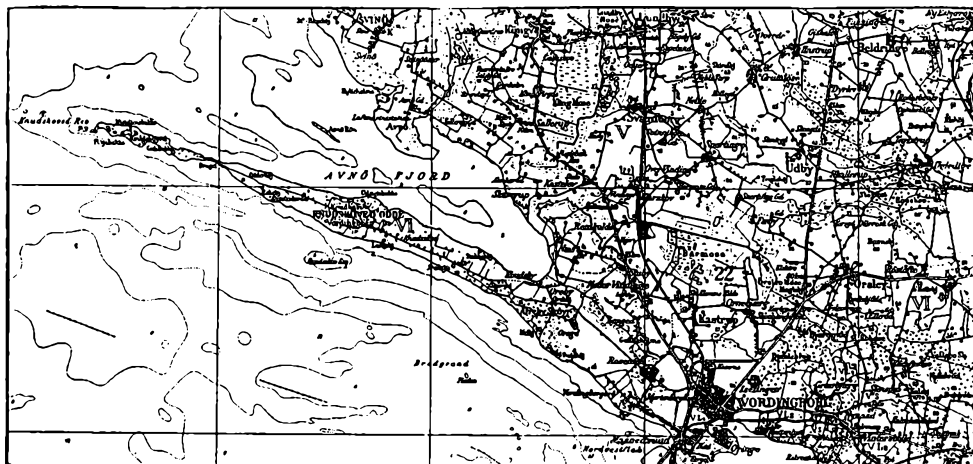
Hvad dette landskab spænder over af overraskende modsætninger, får man et begreb om, blot ved at sammenligne Kulsbjerges svimlende højder med denne dybe mosestrækning, hvor man fra de første ligesom ser alle verdens herligheder til den yderste grænse udbredt for sin fod og i den anden færdes på den gamle søbund, et evindeligt græshelvede, som kun ligger ganske lavt over fladen af det hav, der synes for ikke længe siden at have forladt stedet. Og havet selv, som jeg hidtil næsten ustandselig har skuet ud over i det fjerne, har jeg endda endnu slet ikke været nær!

Det er ikke svært at komme til kysten i disse egne, alle veje fører derud. Den bedste, man kan tage, er ud ad den milelange *Knudshoved Odde*, der på tværs af al fornuft løber nordvest på ud i havet her fra disse egne, hvor hele Sjælland ellers synes besluttet på at stræbe mod syd for endelig at holde op! Denne magre, sene arm, som rækker hele to mil ud mellem Avnø Fjord og Smålandshavet og kun når en bredde på højst en kilometer, er strakt lige mod det hårde vejr ud gennem bølger og brod og er endda på paradoksalt vis på størstedelen af sin overflade dækket af fine landsbyer, store gårde, smilende skove og fede kornmarker.

Oreby, som ligger på grænsen af odden lige ved inderbredden af Avnø Fjord, er en usædvanlig smuk gammel landsby med dejlige huse og gårde, hvor der foran næsten hver eneste bolig ud mod vejen findes en pyntelig lille blomsterhave. Da jeg kom norden om Oreby Skov, så jeg på markerne langs denne mængder af fasaner, der roligt spadserede enkeltvis eller i flok og ofte traskede tværs over vejen, så vi hele tiden måtte passe på ikke at køre over dem. De er tilsyneladende endnu dummere end bøndernes høns, som dog efterhånden har lært en lille smule færdselskultur. Også af harer så jeg mange på dette strøg – et udpræget herregårdsterræn.

Jeg gik op på den største af *Trehøje*, som kun er 13 m, men hvorfra jeg fik

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

herlig udsigt over vandet til begge sider. Dejlige så Lollands og Falsters kyster ud fra dette sted ligesom Smålandshavets mængder af øer. Så kommer jeg gennem *Knudsskov*, som med sine mange forskelligartede trævækster danner en endelig, men pragtfuld afslutning på de idyller, som denne mærkelige odde rummer. Jo længere jeg kommer vestpå, jo barskere og mere øde bliver landet. Ved Eskebjerg får jeg fra den 17 m høje bakke endnu en gang vid udsigt over de to have, hvor der kun er et par hundrede meter til stranden på begge sider.

Så snart man herfra når ud til det mærkelige Draget, som forbinder selve *Knudshoved* med odden, forandrer landskabsbilledet sig fuldstændigt. Det s-formede drag består udelukkende af kampesten, ral og grus og slynger sig i omtrent 200 meters længde og i en snes meters bredde ud mellem de to vide havarme. På dets sydside når kampestenene en mægtig størrelse og ligger stedvis så regelmæssigt, som om de var anbragt af menneskehænder. Jeg har intet tilsvarende set i hele landet bortset fra Drejet mellem Korshavn og Avernakø. Synet ud over denne stenede tange med dens ørkenagtige farver mod *Knudshoveds* tjørnebevoksede banker er pragtfuldt og besynderligt. Men det er med en følelse af lettelse, man når fra denne lave stenbro op på landet vest for den.

Trods Draget virker *Knudshoved* i sin helhed næsten som et fra odden fuld-

kommen adskilt stykke land, en ren Robinson Krusoes ø; ikke et levende væsen spores herude undtagen kreaturer, som de fleste steder helt har afgræsset de bølgende marker. Disse løfter sig både ved nord- og sydkysten til lave banker, som falder stejlt ned mod stranden. På sydsiden og midten findes spredte, lave tjørne foruden enkelte ege, som hæver deres kroner en smule over det øvrige. På nordsiden ud mod Avnø Fjord ligger en lille skov, som i sin art er en fuldkommen perle. Det er et rent urtidslandskab, hvor ingen menneskehånd nogen sinde synes at have forstyrret væksterne. Mellem forskellige løvtræer, hvoriblandt mange ege, skovabild og tjørne, findes en ganske urskovsagtig skovbund med buske af hybenrose, brombær og slåen foruden hærskarer af urter, især nogle kæmpemæssige nælder.

Jeg fandt her et af de besynderligste træer med hensyn til vækst, som jeg nogen sinde har set, en ældgammel skovabild, hvis rødder dannede et net, der løftede sig højt over jorden og omtrent så ud som en vældig, omvendt kurv, fra hvilken den forkrøblede stamme lå 6–7 alen hen ad jorden, tilsyneladende helt uden liv. Dens indhold syntes fuldstændig fortæret, og dens bark lignede et aflået krokodilleskind, som forvitret krummede sig hen ad skovbunden – et lig af et træ. Men ved den yderste ende af dette monstrum rejste stammen sig atter fra jorden, vindblæst og krøget, men frisk, og den delte sig i en

mængde svære grene, som alle bar det prægtigste, grønne løv og imellem dette tusindvis af gyldent lysende æbler, der sad så tæt, at man ikke kunne få en hånd ind imellem dem uden at røre dem! En uhyre, desperat frugtbarhed, som stadig fornyer sig gennem den tilsyneladende for længst styrtede og døde stamme. Aldrig før har jeg set et så udpræget urtidslandskab som på dette sted. Det er overalt fuldt af en mærkelig, dyb mystik, en rest af en dansk middelalderkyst, som har ligget sådan, siden vndernes skuder pløjede havet uden for den, ja utvivlsomt endnu længere.

At odden har været både befærdet og beboet lige siden oldtiden viser bl. a. det smukke stenalderminde Knudshøj Jættestue, som ligger tæt østen for skoven af samme navn.

Overalt hvor jeg færdes i denne troldekov, ser jeg fjordens vand glimte mellem de krumme stammer og hører småbølgenes klukkende lyd mellem de vældige sten i stranden – denne ældgamle, evige sang om Danmarks kyster.

Fra næsten ethvert nok så ringe højdedrag i øst, nord og vest har jeg i denne egn bestandig set *Gåsetårnet* hæve sine bastante mure højt over Vordingborgs tage. Ustandselig har dette sted draget mig; men jeg har gemt det til sidst, for oppe fra dets tinde vil jeg tage afsked med Sjælland. Og det viste sig, at bedre sted kunne jeg ikke have valgt.

Ad de stejle stentrapper når jeg op til tårnets høje platform, hvor jeg fra kobberspirets fod har udsigt over landet. Jeg ser alle farvande og sunde fra Letten, Grønsund og Sortsøgab til Storstrømmen og Smålandshavet. Over vandene ser jeg Møn, Bogø, Farø, Falsters nordspids ved Orenæs og Vålse og fjernt over havet til Femø. I forgrunden hæver Oringe-halvøen sig på baggrund af Storstrømmen, og fra sydenden af Masnedø ser jeg Storstrømsbroens piller tegne sig som fine arabesker gennem disen, pegende over mod Orehoved, hvor de taber sig helt i solflimmeret – en morsom og fantastisk pendant til Gåsetårnets middelalderlige arkitektur!

Dybt under mig mod øst ligger husene i den gamle bydel, furet af smågadernes krumme linjer. Vestfra stiger bruset fra den nyere bydel som fra en storstad op imod mig. Småhusene ligger alle synlige i dette vældige perspektiv med deres små røde tegltage mellem frugthaver og blomsterbede, og bag dem i øst hviler milevidt Sjællandskysten, et bølgende, herligt land med rige sædemarker, begrænset af svære banker og skove i horisonten. Et henrivende syn, som kun kan sammenlignes med udsigten fra Kulsbjerger; men her har man det friske hav skyllende næsten lige ind under tårnets fod. – Dette er „salten Østerstrand“ for ramme alvor, og et landskab med en historie som få andre steder i Danmark – Valdemarernes, Absalons, venderkrigenes og hansestædernes urolige tider havde deres brændpunkt her.

Det var krigene mod disse søfarende fjender i syd, som krævede dette uhyre fæstningsanlæg, hvor der på en borgbanke af 7 tdr. lands størrelse byggedes en ringmur af vældige dimensioner på to-tredjedel kilometers længde, bærende 12 halvtårne foruden porttårnet og hjørnetårnene, og som sammen med en mængde andre bygninger rummede selve borgen med det store Gåsetårn. Man undres over dette areals mægtige størrelse, ikke mindst når man ser det oppe fra dette stade.

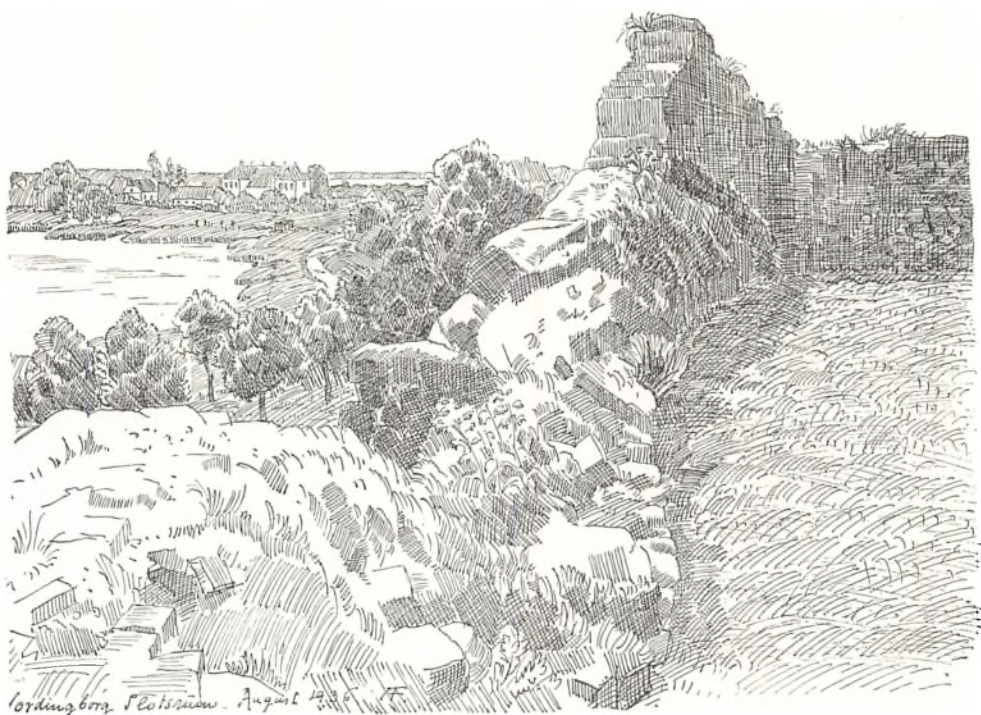
Mens så godt som alt det øvrige er ødelagt og sunket i grus med undtagelse af dele af ringmuren, af hvilken klippesvære ruinrester endnu rager op på sydsiden, står Gåsetårnet i sin fulde højde og er meget velbevaret, ca. 13 m i diameter og 35 m til spirets top. Det var borgens donjon eller barfred, hvortil forsvarerne under et angreb kunne trække sig tilbage, om det var nødvendigt. Hele anlægget har forbilleder i udlandet, således det berømte Carcassonne i Sydfrankrig.

Hvornår det er bygget, vides ikke med sikkerhed; sandsynligheden taler for, at det er påbegyndt under Valdemar den Store eller måske endnu tidligere, mens selve Gåsetårnet først er opført af Valdemar Atterdag.

Det kan synes mærkeligt, at overhovedet kun ganske få af de borge, som byggedes i Danmark i middelalderen, er bevarede, og det endda kun *delvis*.

Nogenlunde velbevarede rester findes foruden her kun ved Hammershus, hvor det bedste er Manteltårnet, som dog kun er at betragte som en ruin, samt den næsten helt sammenstyrtede og for materiale plyndrede Kalø Slotsruin. Dette er i stærkt modsætning til forholdene i udlandet, især Tyskland, hvor hundreder af middelalderborge er bevaret. Grunden hertil er dels den, at vort tæt bebyggede sletland savnede byggemateriale i form af brudsten, og at det var lettere at plyndre de forladte borge for sådanne og for munkesten end selv at fremstille nye. I udlandet har borgenes vanskeligt tilgængelige plads, ofte oppe på spidse klippetinder, gjort denne udvej besværlig eller helt umulig. I det 16. og 17. århundrede forsvandt en mængde af vore gamle borge, fordi materialet anvendtes til mere tidssvarende bygninger andre steder, ofte langt borte, således som da Kaløs mur- og tømmerværk førtes helt til København og brugtes ved opførelsen af Charlottenborg. Stormændene tog først, almuen kom bagefter og rev *sin* part til sig, og endelig har vind og vejr smuldreret de ubeskyttede rester.

Vordingborg Slot er anlagt på landets vigtigste strategiske punkt, ganske nær ved flådernes sædvanlige samlingssted under Masnedø. Her var både under vendertogene og krigene med hansestæderne udfaldsporten mod Østersøen, og borgen, som var flådernes basis, har haft en ejendommelig og velvalgt beliggenhed. Som udkigssted over de dengang stærkt befærdede farvande var

den uforlignelig, og at angribe den fra søen var så godt som umuligt. En fjendtlig flåde måtte trænge gennem Grønsund, Ulvsund eller Storstrømmen, hvor der overalt ved indsejlingerne lå mindre kasteller. Sejlløbet ind til selve Oringe Nor var mod sydøst spærret af et bredt bælte af nedrammede pæle, hvis rester endnu kan spores i stille vejr. I hine tider stod også en langt større del af det nærmeste land om borgen under vand, og anlægget og dets omgivelser var næsten en ø, som nemt kunne overskues og beherskes.

Men allerede inden middelalderens slutning havde borgen udspillet sin rolle som befæstning, og som kongebolig afløstes den af Københavns Slot. De strategiske tyngdepunkter forandrede plads, og anlægget blev forældet. I 1567 omtales slottet som gammelt og brøstfældigt, og det benyttedes nu kun i nogen tid lejlighedsvis som jagtslot for kongerne og som sæde for enkelte lensmænd. Efter svenskekrigens ødelæggelser på stedet i 1659–60 begyndte man at nedbryde det, og sten herfra førtes til København, hvor de anvendtes til bygning af det daværende kongelige bibliotek, det nuværende rigsarkiv. For Frederik III's søn prins Jørgen opførtes i 1671–73 et jagtslot på grundens sydlige del; men allerede 1750 blev dettes nedrivning påbegyndt, og det er for længst forsvundet. I nogen tid fra 1717 anvendtes stedet som rytterskole, og her opførtes en del barakker på grunden.

Siden kom resterne af det gamle anlæg på privatfolks hænder og nedbrødes mere og mere. Kun Gåsetårnet sparede og blev 1808 skænket til staten, som lod det istandsætte 1821. Men det var først i 1870, at interessen virkelig vakttes for det historiske sted. Året efter påsattes det nuværende spir, der blev opført efter nordtyske forbilleder i modsætning til det lave, teglhængte, ottekantede tag, som ses på tidligere afbildninger fra det 15–16. århundrede, men som heller ikke var det oprindelige. Den nuværende form er utvivlsomt dette nærmere, idet lignende spir ofte forekommer på gamle kalkmalerier i vore kirker og på købstadssegl fra tiden. Det må erindres, at den samtidige tyske bygningskunst meget ofte dannede forbilleder for den danske.

I 1898 foretog Nationalmuseet en gennemgribende reparation af tårnet. Men allerede i 1889 var museet begyndt på udgravningerne af det mægtige kompleks, og disse fortsættes endnu. I „Fra Nationalmusæets Arbejdsmark“, 1934 har arkitekt C. M. Smidt i en overordentlig instruktiv artikel redegjort bl. a. for denne borgs anlæg og historie og for udgravningernes foreløbige resultater.

Jeg ser op på den forgyldte gås, som blinker over mit hoved i solen mod den blå himmel, og jeg tænker på Valdemar Atterdag, om hvem sagnet fortæller, at da hanseforbundet i al dets væld gik imod ham og i 1367 mødte op med de 77 byers undsigelseskæder, skal han, som havde ry for at være en god digter og lutslager, have svaret dem kort og godt med følgende spottende vers:

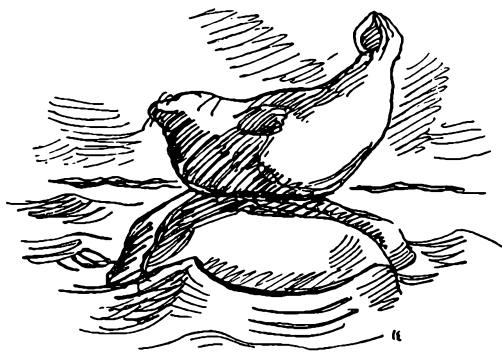
Seven und seventig Hensen
Hefft seven und seventig Gensen,
Wo nur de Gensen nichten biten
Nah den Hensen frage ick nich en schiten.

Og samtidig anbragte han, for at de ikke skulle glemme hans hilsen, guldgåsen på Vordingborg slotstårn. Efter freden i Stralsund blot to år senere har han nok ændret tone, og eftertiden bragte ikke flere vers fra hans hånd. Næsten hele det rige, han havde samlet, var adsplittet i den mellemliggende tid. Men da han fire år efter døde på Gurre i Nordsjælland, havde han ved sin mesterlige politik fået reddet næsten alt det land igen, som krigen havde berøvet ham.

Valdemars massive guldgås deroppe er for længst forsvundet og er blevet erstattet af en forgyldt kobbergås. Sådan går det: mangt og meget af det, som forhen var ægte, er blevet erstattet med ringere varer. Men hvor uhyre ofte har ikke også det omvendte været tilfældet.

Jeg ser ud over disse vide fjorde og sunde, som glimter derude nær og fjern, over de rige øer, som opfylder dem, og ind over Sjællands dejlige kyster. Jeg ser ned over den gamle bys lave røde tage mellem de små haver, og jeg hører det fjerne brus fra staden derude i vest – romantik og gammel historie blander sin stille hvirken med den voksende stemme fra det nye liv, som larmer dernede. Og jeg undres og glædes over, at alt dette endnu trods alle trængsler er vort, at disse mangfoldige store og små øer bestandig er samlede og kaldes Danmark.

Der er dog endnu ægte metal i det folk, som her har til huse og uden at miste sin værdighed ikke alene forstår at føre en klog og forsigtig politik – men også i glæde som i sorg endnu kan skrive vers.

Lolland

Lolland

Man får et ret pålideligt indtryk af det typiske lollandske landskab blot ved at befærde øen på langs fra overfartsstedet ved Nykøbing mod vest til Nakskov, hvad enten man vælger landevejen eller jernbanen. Fra vejen ser man bestandig i det højeste et hundrede meter ud over et landskab, hvis håbløse fladhed er mest generende ved sin fuldkomne mangel på afveksling. De evindelige sæde-, kartoffel- og især sukkerroemarker, som kun brydes af levende hegn, går i længden én på nerverne. Lidt bedre faren er man i jernbanetoget, hvor det par alen, man er højere til vejrs end på landevejen, dog hist og her giver en smule udsigt over hegnene til spredte skove. Ved Maribo ser man et glimt af søerne, ellers intet vand undtagen en gang imellem et mosehul. Dette kan være hårdt nok som introduktion, når man lige kommer fra Sydøstsjælland!

Øens fladhed er blevet til et ordsprog. På jysk lyder det sådan: „Det var fanden til bjerg,“ sa'e lolliken, han faldt over en kolort. Jeg ved ikke, om det er disse drastiske ord, som har bevirket, at H. V. Clausen i sin bog „Det danske Landskab“ har bedt sig fritaget for at beskæftige sig med Lolland. Stort set har denne udmærkede forfatter absolut ret.

Men selv lave egne kan dog have *deres* ejendommelige charme. Lolland har sine kyster, som næsten hele øen rundt er af stor, ofte egenartet skønhed. Den har sine mængder af herregårde med deres uforlignelige parklandskaber, den har de vældige strækninger nær digerne fra Rødby Fjord til Brunddrag, den har strandskovene, især smukke langs det yndige Guldborg Sund – og endelig har den et virkelig pragtfuldt bakkeland på sin nordvestside omkring Svinsbjerg og Ravensby, der kulminerer i Bavnehøj og den herlige Ravensborg Slotsbanke. Selv øens midte rummer omkring Maribosøerne små lune idyller, som kappes med de fineste midtsjællandske. Alt dette har Lolland – men det koster sved at finde det!

Øens byggeskik afviger ikke stærkt fra den sydsjællandske, det er bindingsværk her som der, næsten altid helt overkalket, og afvigelserne viser sig stærkest i tagenes og gavlenes form. Typiske boliger fandt jeg f. eks. i Brandstrup og i omegnen af Rudbjerggård, sådanne som går igen over hele øen, hvor det gamle ikke er afløst af moderne bygninger.⁷⁴ En mængde af de ældste er ofte højst uregelmæssigt byggede, og ofte ser man alle mulige gavlformer på samme gårds forskellige længer som f. eks. i en ældgammel gård i Svinsbjerg, hvor der i stuehuslængen endnu findes grisesti og stalde. De er ofte dårligt vedlige-

holdte, og man savner de smukke små forhaver og andre tegn på trang til hygge, blomster og pyntelighed, som man bestandig har for øje i det nære Sydsjælland.

En fordel ude i landskabet er det, at pilen her er langt hyppigere i de mange levende hegn end på Sjælland, hvor den kedelige poppel er dominerende.

Som den ærbart flade og i øvrigt velkonserverede dame, Lolland er, vil jeg i det følgende hovedsagelig opholde mig ved hendes indtagende egenskaber og blandt disse gøre et udvalg af dem, som jeg selv sætter højest – og som måske de færreste bortset fra øens egne beboere kender ret meget til.

Det er de gamle herregårdes overdådige parker, ofte med vide lysninger og brede sletter mellem pragtfulde trægrupper, som redder det lollandske, flade landskab fra fortabelse. En sådan er parken ved *Frederiksdal*, som ligger nær øens nordvestlige kyst, kun halvanden mil fra Nakskov. Med sin rigdom på træarter, hvoriblandt nogle dejlige ege, mægtige aske og skovfyrre, der samler sig i herlige grupper omkring den brede, søagtige voldgrav, med sine plæner, der grænser lige ud til store åbne markstrækninger med græssende kvæg, er denne park noget af det skønneste i sin art.⁷³ Store gedder springer med plask op over voldgravens vand, som er klart og dybt og indrammet af siv og rør. Det er et ægte gammelt, udpræget herresæde, hvor velstand og skønhed i forening har skabt et yndigt billede! Kun bygningen selv er ikke særlig morsom i modsætning til andre af øens herregårde.

Det var her, Carl Gustav gjorde landgang efter sin march med hele hæren over isen fra Spodsbjerg på Langeland den 6. februar 1658 – et togt så dumdrigt, at det vakte hele Europas undren. Opmarchen fandt sted på den lave sandstrand kun 1 km nordvest for herregården, som dengang hed Grimsted, og hvis ejer, Hans Steensen, nød den ære i nogen tid at herberge selve svenskekongen, til tak for hvilket herregården senere blev plyndret.

Ad veje, der i sommertørken støver, så der bestandig hænger en tyk, gul sky efter vognen, kører jeg til *Købelev Præstegård*, hvor Christian Winther i 1821–34 boede hos sin stedfader for under hans vejledning at studere til teologisk embedseksamen, og hvor han skrev sine første digte. Hvad omgivelserne angår, da har overgangen fra barndomsårene i Fensmark Præstegård til ungdomsårene i Købelev ikke været stor, det er idyllen fortsat. Stedet selv er så skønt, at man skulle synes, det alene kunne gøre netop ham til den digter, han blev. Her er det samme blidt-romantiske præg som over hans fødehjem, men parret med noget mere storslået. Digtene udkom først i 1828 sammen med de berømte „Træsnit“. Det er blevet hævdet, at de første har en udpræget lollandsk lokalfarve i modsætning til den sjællandske i Træsnittene. Jeg kan ikke

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

se dette. Et digt som „Henrik og Else“ kunne eksempelvis være skrevet på indtryk fra Købelev lige så vel som fra Fensmark.

En skønnere præstegård end denne har jeg aldrig set, heller ikke nogen dejligere præstegårdshave. Det er næsten utroligt, at noget sådant endnu findes i landet! I haven, som man roligt kan kalde en park, findes ikke mindre end tre damme, som ligger med deres rolige vandflader under prægtige elmes, kastanjer og askes skygger. Gårdens stuehus er en mægtig bygning af bindingsværk og et eventyr af skønhed – det er nok muligt, at denne bolig har imponeret den unge Christian Winther, da han kom hertil fra sin „faders ydmyge præstebo“ i Fensmark. Dens mure har tidligere været helt overkalkede; men den nuværende præst, som er en forstående mand og elsker stedet, har ladet alt træværket trække op med sort. Det ser prægtigt ud og fuldender hele det smukke billede. Men –

Nu er det under overvejelse at lægge en ny vej tværs gennem haven tæt

op ad huset for at forkorte et vejsving, som går uden om gården! Hverken sogneråd eller menighedsråd er efter præstens udsagn i fjerneste grad interesseret i at forhindre dette og søge opgaven løst på en anden måde. Men bliver denne vandalisme virkelig gennemført, da er stedet for alle tider fuldkommen ødelagt.⁷⁵

Kirken i Købelev er ikke nær så imponerende som præstegården; det er modsætningsvis en lille bitte, ganske bramfri bygning, men på sin vis lige så smuk og med en herlig beliggenhed bag byens gadekær; og den bliver helt anselig, når man ser den sammen med dens spejlbillede i dette.⁷⁵

Landskabet, der hidtil har været som en pandekage helt fra Guldborg Sund hertil, begynder at vise næsten foruroligende tegn på bevægelse, efterhånden som jeg herfra søger længere østpå. Jeg kommer af og til nogle meter op over fladen og kan virkelig se ud over landet! Det er, som om det begynder at rumle i maven på Lolland. Bevægelsen bliver stærkere og stærkere, og man sidder og fantaserer om et alvorligt anfald af tarmslyng i landskabet. Til sidst havner jeg i et veritabelt bakkeland, uregelmæssigt, med høje sving og dybe styrt. Man tror knap sine egne øjne: er dette virkelig Lolland? Og stedvis får jeg den længe ukendte fornemmelse i halehvirvlerne, når bilen pludselig fra en bakkekam synker ned i en lavning, hvorfra man et øjeblik senere atter løftes op som med en elevator.

Det er Lollands eneste bakkeland. Men det rummer inden for strækningen, som grænser ud mod Rågø Sund, et areal på ikke mindre end en god kvadratmils størrelse. Det 25 m høje *Svinsbjerg* og *Bavnehøj* ved Ravnsby, som er 30 m, er dets højeste punkter. Det er da ikke nogen helt ringe præstation af Lolland! Og helt imponerende forekommer dette, målt med de omgivende, evindelige flader.

Såvel Lolland som Falster, der hører til nogle af landets tidligst befolkede egne, har en usædvanlig mængde oldtidsminder, som dog her på grund af de lave flader sjældent kommer til at gøre sig bemærkede i landskabet. En undtagelse danner dog f. eks. nogle ret anselige rundhøje, som ligger her på dette strøg nær ved *Lindet* i ringe afstand fra hinanden, og som giver det urolige, bakkede land dets endelige præg af alvor. Af stenaldermindesmærker findes et par af de anseligste netop også her på øens nordvestlige del, mens oldtidsgravene ellers mest grupperer sig om Maribo og langs Guldborg Sund.

Nord for herregården *Pederstrup* findes på gården Sofienborgs mark Danmarks længste jættestue, Kong Svends Høj, hvis kammer er ca. 13 m langt. Med store forventninger kom jeg til dette sted, men led som så ofte før en skuffelse. De kolossale overliggere, som er angivet til 6 i tallet og har en længde på 3,6 m, er sunket sammen over gravkammeret, og en af dem er bort-

slæbt; på dens sted er et dybt hul, hvorfra man kan kigge et lille stykke ind i kammeret til begge sider, uden at det dog er muligt at komme derind for sammenstyrtede sten, jordmasser og snavs. Det fremragende oldtidsminde er en komplet ruin.

Heldigere var jeg ved *Ravnsby*, hvor jeg fandt en næsten fuldstændig intakt og overordentlig smuk jættestue, den bekendte Glentehøj. Kammerets længde er ca. 7 m, dets bredde omtrent 2 og dets højde 1½ m. Det er alle sammen dejlige sten, det mest udsøgte materiale, og kammeret er lavet med usædvanlig omhu. Stedet er alt for let tilgængeligt, thi dels er det uden låge for indgangen, dels er nogle mindre sten faldet ned fra loftet i den ene ende, så der er dannet et hul mellem overliggerne, gennem hvilket blæst, regn og sne kan trænge ind. Også solen kan skinne igennem det, hvad der for så vidt var et held for mig, som jeg derved blev i stand til at fotografere kammeret. Men bør ikke dette snarest muligt repareres og indgangen stænges, så ikke Gud og hvermand kan løbe herind og gøre, hvad de har lyst til, bogstavelig talt, hvad et par prøver på gulvet vidnede om? ⁷⁷

Fra Pedersborg ned mod Lindet og videre til Ravnsby er jeg bestandig kommet gennem et stærkt bølgende landskab med frugtbare jorder, hvor smålunde og skove ligesom overalt på øen, hvor de kan få lov til det, gror som

besatte. Først når man kommer op på den 30 m høje *Bavnehøj*, synes landskabet viden om at være jævnt; bakkelandet virker herfra næsten som en uhyre slette med skovklatter spredt rundt omkring. Over Smålandshavet i nord og øst ses vidt over mængden af øer helt til Sjællands fjerne banker.

Meget smukt er dette. Men skønnere end det meste, jeg har set inden for vort lands grænser, er det nære *Ravnsborg Voldsted* og udsigten fra dette. Som en klippeknode rejser denne bratte banke sig ud mod havet, der skummer for en sagte østenbrise mod dens fod.⁷⁶ Hvilket ideelt sted for et fæstningsanlæg her på denne mægtige knold ud i det strømskårne hav, hvilket rundskue! Ingen fjende og intet bytte har ubemærket kunnet nærme sig, hverken fra land- eller søsiden. Alle de omgivende farvande ligger udbredt for øjet, alle Smålandshavets øer, ja selv det fjerne Sjælland, hvor Kulsbjergene løfter deres toppe yderst ude bag Vordingborg. Og ind over landet i syd åbner sig en betagende udsigt over banker, flader, levende hegn og fjerne skove.

Oprindeligt har voldstedet været helt omflydt af havet, som endnu ved storm og højvande kan trænge ind og fylde de lave engdrag omkring det på de steder, hvor forhen borgens ringgrav og et stort bassin på sydsiden har skærmet stedet. Dette bassin skal efter traditionen oprindeligt have været borgens havn, og disse steder var endnu i 1770, da Resen skrev sit „Danske Atlas“, helt vandfyldte.

Ravnsborg er det anseligste voldsted på vore øer. Efter Arild Huitfeldt er borgen anlagt af den holstenske greve Johan den Milde i 1334, og alt, hvad der er fremkommet ved arkæologiske og topografiske undersøgelser såvel som historiske forhold, tyder på, at dette er rigtigt. Allerede i 1347 overdroges borgen til Valdemar Atterdag, og fra nu af kendes navne på en række kongelige lensmænd fra stedet. Under kong Hans blev borgen nedbrudt og erstattet af Engelborg på Slotø i Nakskov Fjord.

Ved voldstedets sydvestside findes endnu en mærkelig velbevaret, brolagt vej, som s-formet kommer nede fra lavningen og bevæger sig gennem en portåbning, der endnu tydeligt spores i resterne af ruinens ydermur.⁷⁶ Tjørne, pile og indfiltret småkrat af buske gror over voldstedets top omkring de spredte rester af de forhen vældige mure, som skinner hvidgrå mellem ukrudt og buske. Får græsser løse over banken i det lave, fattige græs – et henrivende billede. Udsigterne langs kysterne til begge sider er herlige fra dette høje stade. Hvilke linjer og farver i alt dette! Havet dybt ultramarinblåt lige ind under klintens fod og langs den skinnende hvide strand i øst og vest. Og op imod dette tjørnens dybe grønne og de vældige tidslers uldhvide toppe. Vinden følger fra kysten klintens stejle side, hvisker sagte i tjørnens kroner og svinger med tidslernes silkebløde faner. Jeg mindes flere voldsteder som Kalø, Hald, Vordingborg og andre – men ingen skønnere end dette.

Fra Ravnsborg Voldsted til *Albuen* – det er som at komme til et andet himmelstrøg, et helt fremmed land. Og dog er der kun få miles afstand mellem disse to steder fra kyst til kyst! En fisker fra Langø på Nakskovfjordens sydside sejlede mig ud til nordenden af denne 4 kilometer lange landstrimmel, som danner Søndernors vestlige skel mod Langelandsbæltet, og som er så lav, at den omtrent lige til vi betrådte den ude på Albueland ved *Lodshuse* blot virkede som en streg i horisonten, kun brudt af det knap 100 m brede Skæret nede ved dens sydlige del, hvor havet går igennem. Kun nær ved fyret på den bredere nordende findes nogle få boliger for lodserne og et par fiskerhytter, der set inde fra fjorden ligner nogle store kufferter, som flyder på vandet.

Mit første ærinde herude var at opsøge lods Krøyer, der tilhører en gammel lodsslægt, som i flere generationer har levet på stedet, og hvis hovedopgave har været at lodse skibe gennem det vanskelige farvand ind til Nakskov. Jeg traf ham desværre ikke hjemme, han var lige gået om bord i et barkskib for at lodse det ind til havnen. Det var en skuffelse for mig, at han var borte, for han er den sidste af denne indfødte race af lodser, som nu efterhånden er erstattet af folk andetsteds fra. Med ham vil denne sømandsslægt forsvinde – ligesom den gamle Albuehyrde, der hele sommeren igennem levede i sin usle tanghytte herude på tangens sydlige del uden andet selskab end kreaturerne, den „Gamle Jens“, som kun om vinteren ombyttede eremittilværelsen med sit hi i Kappel Fattighus, hvor han hvert år ved forårstid på ny snørede sin ransel og begav sig ud til sin hær af brølende høveder. Endog Jens' efterfølger er for 4–5 år siden død som en 70-årig gubbe, og nu er det lutter unge fyre, som passer kvæget herude.

Rundt om lodshusene, der ligger nær fyret på Albuelands nordspids, fandt jeg nogle småhaver, hvis trævækster er så lave, at de næsten kun halvvejs når op til tagenes mønstre. Bukketorn, syrener, sølvpil, en kastanje, ja endog et lille morbærtræ står her mellem andre små bitte frugtræer, der hytter sig for blæsten bag tagene ligesom alle de andre.

Da jeg træder ind i Krøyers hus, møder jeg en yngre mand og en smuk ung, lysblond kvinde, lodsens svigersøn og datter. Hun forbavser mig ved sit ydre; jeg havde ikke tænkt mig, at dette ensomme og barske sted kunne fostre en så blid og sart, helt forfinet skabning, ganske uden præg af de storme, som kan rase hen over den øde landtange fra alle verdenshjørner, eller af det ensomme liv, som folkene herude må føre. Og hun har dog levet her, til hun for kort tid siden giftede sig og flyttede til Nakskov. Parret tilbragte nu blot nogle feriedage herude.

Hendes mand følger mig et stykke ned over tangen syd for husene, hvor store og små laguner i mængde splitter de lave marker, overalt forbundne med de mest forvirret slyngede vandløb som smalle, skarpe årer, hvis lave rande står

A. Fr.

1935.

DEN UNGE KVINDE FRA ALBUELAND

kulsorte mod de metallisk lysende vandspejl. Det er det eneste, som bryder dette fattige land, der kun er dækket med ganske lave græsvækster. Blot ganske enkelte kreaturer ses her; de fleste er sydligere på tangen, som af en snes lodsejere blandt omegnens beboere anvendes til fællesgræsning.⁷⁷

Jeg bemærker en mængde besynderlige, klitagtige småforhøjninger, der mest ligger samlet langs østkysten mellem lagunerne og stranden, hvor terrænet er grønnest, og som flere steder danner ganske regelmæssigt formede, lave kegler, i hvis toppe der findes spor af fordybninger fra 5 til 8 meters diameter. De må utvivlsomt være dannet af menneskehænder, men åbenbart for meget længe siden. På en enkelt når hulningen i toppen omtrent halvanden meters dybde, og der findes i keglens vestlige side noget, som kunne ligne spor af en indgang. Min ledsager fortæller, at man herude sikkert anser dette for at være levn af oprindelige beboeres eller fremmede fiskeres primitive hytter, og man mener, at de har været dækket af tage, bestående af rafter og tang. Et lille stykke sydvest for stedet, der ligger omtrent 500 m syd for lodshusene, er der nogle gange fundet skeletdele af mennesker i jorden, og dette menes at have været en lille begravelsesplads.

Et mere trist landskab har jeg sjældent set. Ikke engang synet af havet opliver dette billede, idet yderkysterne hæver sig en smule over det lave indland. På den skaldede grund gror foruden det elendige græs kun en eneste blomst, lidt engelskgræs – af folkene herude kaldet „brødblomster“ – samt noget grågrønt lav og røde mosser. Sydligere, hvor tangen er ganske smal, ser man ind over Søndernor i øst, og over havet i vest øjner man Langelands banker tre mil borte. Her er det omtrent som at være i et skib på det åbne hav. Men oppe på nordenden er det hele som en ørken med sand, jord, laguner og himmel, mest det sidste. Aldrig har jeg set så meget himmel som her, ikke engang i marsken. Hvilket sted at leve om vinteren!

Foråret og sommeren med det rige fugleliv kan være herlige herude. Men allerede nu, da september nærmer sig og de fleste fugle er borte, da de få lave vækster på grund af den tørre sommer er visne og grå, græsset næsten borte, og engelskgræsset står med falmede, brune kroner, da er her fuldkommen trøstesløst og øde.

På vejen herud havde vi set en lille flok svartbager med deres unger stå på spidsen af den sandodde, som nordligst begrænser indsejlingen til lodshusene. Foran stævnen lettede inde i fjorden af og til en enlig skarv og fløj som en heks på et kosteskaft lavt hen over det grå vand. Fiskeren fortæller, at disse fugle om sommeren holder til i tusindvis på bundgarnspælene langs tangens veststrand. Han har mange gange set alle pælene inden for synsvidde med en skarv på hver eneste top – noget lignende som vi iagttog, da vi i 1922 med „Rylen“ sejlede langs Enehøjes vestkyst. De er nogle rene røvere mod fang-

sten i bundgarnene; men det er aldrig muligt at få ram på dem med bøssen fra bådene på grund af deres skyhed. Han fortæller, at en forsommertid, da han kom herud, fandt han ved nogle bundgarnspæle, som lå ved veststranden, ikke mindre end fire rugende skarver i mellemrummene mellem pælene og inde i læ under disse. Han nænnede ikke at gøre dem noget, da de lå og rugede. Men ungerne var lige ved at forlade æggene, og da han nogle dage efter kom igen, var både de gamle og ungerne væk. Han siger, at store mængder af forskellige måger holder til herude, ligesom mange andearter ses på vandet, masser af vadere færdes ved stranden og lagunerne, og at gravanden ikke sjældent findes ynglende herude.

På kortet ligner Albu en del af et kæmpemæssigt skelet, en hel arm, som kun ved Skæret nær tangens sydende er brudt over på et sted, hvor havet skylles igennem i en bredde af omtrent hundrede meter og en meters dybde. Ved højvande under vestenstorm kan der stå et brølende brod over stedet, og ikke sjældent er det i tidernes løb hændt, at folk er omkommet under forsøg på at gå over denne strækning. Så sent som for fire år siden skete der en sørgelig ulykke, da en ganske ung pige fra Albueland druknede her. Hun havde været på besøg inde på Lolland, og da hun sent om aftenen vendte hjem, søgte hun trods mørke og pålandsstorm at nå sit hjem over Skæret. Hun var en rask pige, kendt med stedet og en fortrinlig svømmer. Men hun stoledede for meget på sine kræfter, broddet tog hende, og hun er aldrig set siden. Jeg så et fotografi af hende, som var taget ikke så længe før hendes død. Hun var en søster til den unge, lyse kvinde, jeg tegnede, men af ydre en fuldkommen modsætning til hende – mørkhåret som en sydbo, ganske unordisk, med et fremmedartet, næsten vildt præg og usædvanlig smuk.

Jeg ser på billedet af dette unge, skønne ansigt med det strålende smil. Hvor blind og ubarmhjertig døden dog kan være . . .

For på ny at finde en fuldkommen modsætning til dette vindåbne, barske landskab behøver man blot at gå ud på odden i inderfjorden med den lille *Fredsholm Skov*, som i så høj grad svarer til sit hyggelige navn, og hvor

mængder af frodige trævækster trænges tæt mellem hinanden, el, birk, hassel, bøg, ask, lind, pil og mange prægtige ege. Her mellem de tætte stammer er der så verdensfjernt og stille som i tidernes morgen, og elementernes rasen synes aldrig at kunne nå ind på dette sted. Eller man kan blot et par mil østligere søge ind i den herlige *Kristianssæde Skov*, en mægtig skovstrækning, hvor især den store egebevoksning er overordentlig smuk og ofte indrammer store, åbne græssletter, som med deres græssende kvæg og heste danner et ægte gammelt dansk billede.

Har man sammenlignet Ravnsborgs storslåede, høje kystlandskab med Albuelds lave ørken og dette igen med Fredsholms og Kristianssædes lune, yndige skov, da vil man ikke længere være i tvivl om, at heller ikke denne vestlige del af Lolland danner et ensartet, kedeligt landskab, men stedvis rummer de kraftigste modsætninger og megen ejendommelig natur.

I egnene her vesterude findes nogle dejlige små, gamle landsbykirker, som beboerne desværre i tidens løb i deres vankundighed har faret slemt frem imod. Kirken i *Tillitse* er ligesom de fleste af øens kirkebygninger opført af munkesten. Dens runde kor har en meget smuk bufrise, og dens kullede skib nogle prægtige kamgavle. Men skibet er i den nyeste tid blevet forsynet med nogle store, spidsbuede vinduer, hvis ækle cementindramninger er kalket eddergule og i høj grad skæmmer den lille bygning. Lidt østligere ligger den lille bitte *Glosunde Kirke*, som endnu er sparet for større ødelæggelser. Den er kullet ligesom Tillitse Kirke og har en spånklædt klokkestabel, der har en henrivende beliggenhed nær byens store gadekær. Endnu østligere kommer jeg til *Landet Kirke*, opført af smukke granitkvadre. Et senere tilbygget tårn med spidst spir, som er helt ude af stilen, og de med gråt cementpuds dækkede gavle virker ganske forfærdende sammen med den gamle, alvorlige stenbygning.

Den nordligere liggende *Søllested Kirke* havde jeg glædet mig meget til at se efter alle beretninger om den. Men jeg tog mig forfærdet til hovedet, da jeg stod foran den. Dette prægtige lille bygningsværk af kampestenskvadre er fuldkommen vansiret ved overkalkning, der synes foretaget af en gal mand, som er sluppet løs på den med spand og kalkkost og, da han er blevet færdig med korets bufrise og tandsnit, er faret videre langs alle bygningens murkanter og har klasket dem over med hvidt. Kirken er kommet til at ligne en bolcheæske med påklitrede papirsstrimler langs dens rande. Hvem har mon ansvaret for sådan et barbari? Er der da slet ingen i dette land, som kan kontrollere disse tåbelige og alt for virksomme menigheds- eller andre råd'er med deres fantastiske påhit? ⁷⁸

Det er en husvælselse at komme herfra ud til den smukke, gamle herregård *Rudbjerggård*, som modsætningsvis – utvivlsomt takket være sine ejeres kulturelle stude – aldrig har været genstand for vandalisme. Dens store hoved-

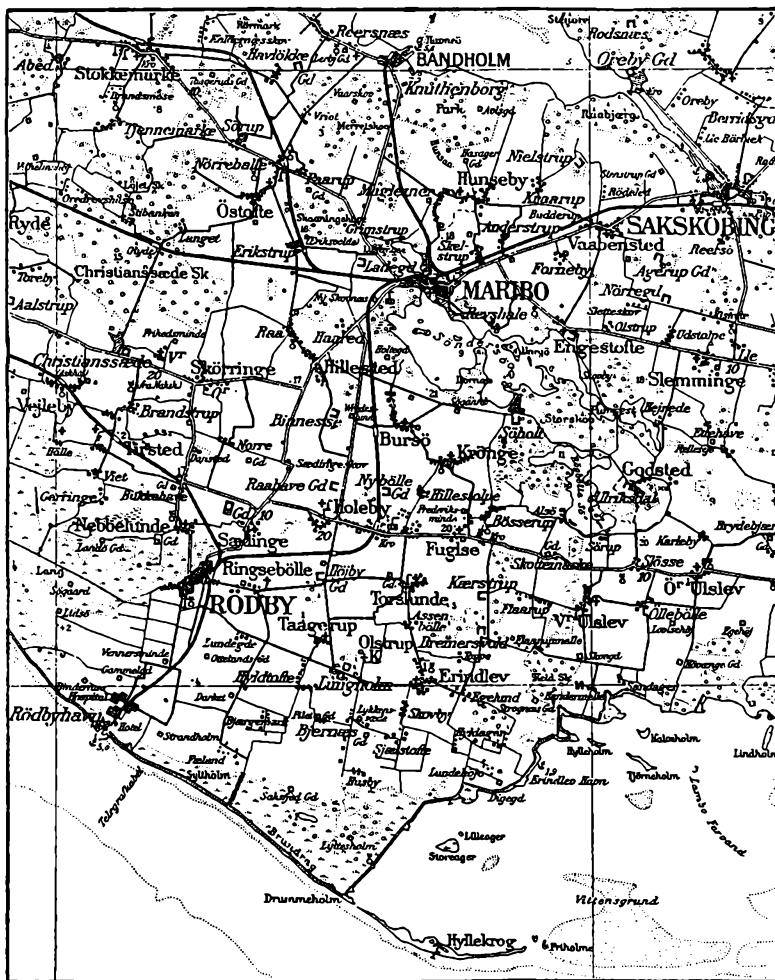
bygning er helt af bindingsværk, hvad der ikke var usædvanligt i renæssance-tidens herregårdsbygninger, men overordentlig sjældent findes bevaret. Den er stærkt udkraget mellem øverste og nederste stokværk, hvilket man skulle tro ville gøre den tung, men det har netop den helt modsatte virkning. Mod gårdspladsen, hvor den midt på facaden har et ottekantet tårn, er den mindre god end ud mod parken med den smukke voldgrav. Det er et pragtværk af en herremandsbolig fra sin tid, dens park er af stor landskabelig skønhed. Over alt, hvad man møder her, hviler der endnu et skær af hin svundne, fine tid, da dette blev til.⁷⁹

Jeg kører ned til øens sønderstrand ved Østerskov for at se det store havdige, som efter stormflodens ødelæggelser i 1872 er blevet opført af Det lollandske Digelav og strækker sig i ikke mindre end 9 miles længde fra Albuen i vest til stranden syd for Øster Ulslev ikke langt fra Nysted, over en tredjedel af hele Lollands kyst. Dette vældige værn mod havet virker her på stedet som en næsten udvisket, bred vold på vistnok 4 meters højde, uden for hvilken der er en vid sandstrand, så langt øjet rækker til begge sider. Inden for diget, hvor grunden er lige så lav og sandet som udenfor, er der strandskov af pil, poppel, tjørn og flere arter, et lavt, forblæst krat, inden for hvilket der er plantage af nåletræer. Mod vest er der udsigt over enorme, åbne flader med græs- og sædemarker. Diget er det eneste interessante på denne ellers yderst kedelige kyststrækning, hvor der er rejst en mængde sommer- og badehuse. Men blot den smule brise, som i dag står ind fra sydvest, får havet derude til at brumme mod stranden med en underlig truende røst, som viser, at „kedeligt“ har her i al fald ikke altid været. Det måtte beboerne sande både før og under den store stormflod, når bølgerne rejste sig i al deres vælde og faldt an mod det lave land. Senere skulle jeg ved Rødby Fjord og endnu østligere hen imod Hyllekrog få et langt mere storslået indtryk af øens mærkelige sydkyst.

Blandt vore sydlige øer, der så godt som alle lige fra det 5. århundrede til Valdemarernes tid var plaget af *venderne*, blev ingen så stærkt hjemsogte som Lolland og Falster. Både på disse to øer og på Langeland og Møn vidner stednavne endnu om vendisk bosættelse, utvivlsomt gennem længere tid, idet fjenderne fra det dengang helt vendiske Fehmern og Pommern søgte at udbrede deres landområde mod nord. Lolland var i en lang periode en skatskyldig provins af det vendiske område, og falstringerne blev efter Saxos påstand i den grad underkastet disse fjenders herredømme, at de endog var i ledtog med dem.

Blandt sådanne stednavne træffer vi på Lolland f. eks. *Kramnitze Gab* (eller *Kremnitze*), som dannede indløbet til den tidligere Rødby Fjord. Vi har et sidestykke til dette navn i *Gramnitze* på Rügen og i *Kremieniec* i Volhynien.

Betydningen er opstået af krem eller kremen, dvs. flintesten, og kremnice er på vendisk en flinthård, stenet vej eller grund. Det er netop en flintrig revle, som karakteriserer Kramnitse Gab, og ordet har et fuldstændigt sidestykke i det danske Flinterenden i Øresund. Også navnet på de tidligere øer *Billese Holme*, som nu er landfaste, er af vendisk oprindelse. Vi har endnu Billese

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

eller *Billitze* Pumpemølle på kysten nord for Hyllekrog. I Polen findes byen Bielice, i Mohilew i Rusland Bielitze. Ordet er dannet af roden bel eller bjel, som betyder hvid, og belitce eller bjelitze betyder hvid jord eller hvid grund, en benævnelse, som er fuldkommen betegnende for de af havsandet dannede øers forstrande langs det sydlige Lollands kyster. Inde på øen ligger *Binnitse* i Hillested sogn, og vest for denne nærmere havet *Tillitise*, begge ligeledes gamle vendiske stednavne. For det sidstes vedkommende kommer forstavelsen af tye eller tele, som betyder kalv, slutningsstavelsen af ize, iza eller iz, den

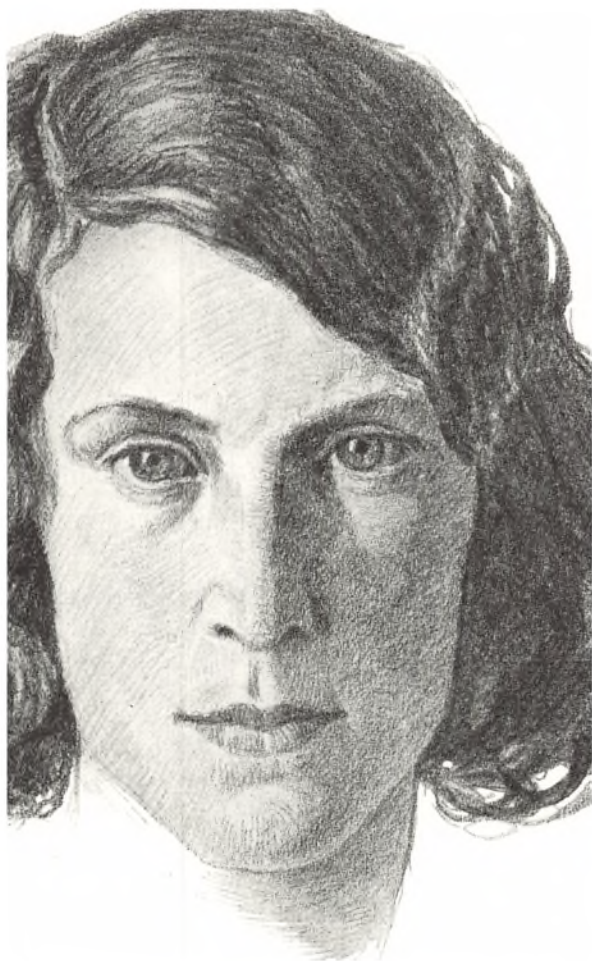
sædvanlige endelse, som her måske betyder by – altså „Kalveby“. Nær Tillitse har vi endvidere landsbyen *Kuditse*, og en tidligere herregård bærer navnet *Irlitsegård*.

På Falster har vi bl. a. herregården *Koselitse* i Sønder Alslev sogn, forvansket til Korselitse (hos Pontoppidan Korseløse!), svarende til Cöslitz i Pommern, Kosslitz i Sachsen, Corzelez i gouvernementet Czernigow i Rusland og til Korzlitz i Schlesien. Også på Møn har vi f. eks. i halvøen *Koster* et navn af vendisk oprindelse, svarende til benævnelsen på slottet Kost i Bøhmen og byen Kosten i Posen.

Der er ingen tvivl om, at venderne i disse sydlige øers befolkning race-mæssigt har sat spor, som endnu ikke er udslettede. Det må huskes, at egentlig vendisk eller slavisk „race“ lige så lidt findes som f. eks. germansk eller latinsk. Det er alle sammen sproggrupper eller politiske grupper. Venderne – Plinius' *Venedi*, Tacitus' *Veneti* og Ptolomæus' *Venedai*, der alle boede øst for Weichsel, er et slavisk folkeslag, som havde hjemme i Hviderusland, Lillerusland, Polen, Volhynien og Podolien og de vestligste dele af Hviderusland, hvorfra de bredte sig mod nord og vest og blandede sig med den indfødte befolkning. Lige så lidt som man nu til dags kan tale om slavisk kultur, findes der kilder til at påvise en slavisk eller vendisk folketype. Gravfund har vist dem som en langskallet, nordisk type; men man må erindre, at det for disse velbevarede graves vedkommende så godt som altid drejer sig om folk af høvdingeæt; man ved ikke, hvordan det store flertal af de folk så ud, som gravlagdes uden omhu og derfor er gået tabt for raceforskningen. De nuværende slaver er af højst uensartet ydre i de forskellige lande, hvor de for det meste er gået op i befolkningen.

Der skal jo imidlertid mere til at skabe et individ af nordisk race end et langskallet kranium. Iagttagelser fra vore sydligste øer viser, at her har været en kraftig indblanding af meget *mørke folk*, hvad der kun kan skrives sig fra den vendiske kolonisations tid. Allerede professor A. Hannover påviser i et biologisk værk fra 1860, at disse sydlige øer har langt flere mørke folketyper end de nordligere egne Sjælland, Fyn og Nordjylland, og han henviser som forklaring til den langvarige vendiske kolonisation.

Under min færd gennem Lolland og Falster havde jeg stadig min opmærksomhed rettet mod dette forhold, og jeg kom til det resultat, at langt den overvejende del af befolkningen ikke i ringeste grad afviger fra den sjællandske. Men jeg traf dog her langt flere folk af mørk type end andre steder i landet. Et ganske overraskende eksempel fandt jeg blandt andre i en ganske ung kvinde, en bondedatter af gammel indfødt slægt fra Vestenskov, en mærkelig sorthåret pige med et kranium, som øjeblikkelig fik mig til at tænke på dronning Berengarias pragtfulde hjerneskal i Ringsted Kirke – skønt jeg naturlig-

vis var klar over, at der selvfølgelig ikke kunne være tale om et racefællesskab med denne portugisiske kongedatter. Der var noget sky, næsten vildt over hendes væsen. Hun ville til at begynde med under ingen omstændigheder lade mig tegne hende – først efter lange overtalelser faldt hun til føje, men sad hele tiden som en lille spindende kat.

Hendes ovale, næsten overdrevent langagtige ansigt med de grønbrune, urolige øjne og det stærkt bølgende, sorte hår virkede næsten klassisk i sin regelmæssige skønhed. Hendes prægtige skikkelse var slank og spændstig som et fint rovdys. Jeg så mange andre mørke folk hernede, men ingen så fremmedartet som hende. Hvilken modsætning til den unge, lyse kvinde fra Albueland, som jeg tegnede!

Folkeviddet har delt vort lands indbyggere i „gode og onde, og så dem fra Lolland“. – Man har sandsynligvis ikke kendt stort til karakteren hos befolkningen på denne fjerne ø og derfor skilt sig fra beskrivelsen af den på denne bekvemme måde. Livsvilkårene har her i godt og ondt været nogenlunde som i det øvrige Danmark, tunge tider såvel som de milde har folkene delt med os andre. Men i én henseende er de forkælede: deres jorder er nogle af de fedeste i Danmark, og lollikens sind har utvivlsomt bestandigt været mere vendt mod hans gode muld end mod det himmelske. År efter år så han hveden bølge gylden over de flade agre, sukkerroernes toppe, så lysegrønne som håbet, strålede imod ham, og de røde kvier, som „står i græsset over knæ“, frydede hans sjæl. Men han er aldrig kommet sovende til markernes afgrøde, han har slidt sig til den i sit ansigts sved, og hans fine, radsåede agre er rensset for ukrudt som en blomsterhave.

Det hævdes af fremragende godtfolk herovre – som dog ikke selv er landmænd – at den lollandske bonde har fået sukkerroer på hjernen, og at de såkaldte åndelige bevægelser ikke trives godt sammen med dette fænomen. Der nævnes som eksempler, at en højskole nær Nakskov har måttet nedlægges af mangel på tilgang af elever, og at missionen aldrig rigtigt har kunnet få fat herovre. Nå, kundskabens træ kan klare sig, selv om det går galt med netop disse to skud på dets stamme! Det siges, at jyder trives omtrent lige så slet her som indre-missionærer, og det synes jeg er værre. Forklaringen ligger for resten i begge tilfælde ligefor. Det er de fede sukkerroer, som har skylden. Missionen hører hjemme på de magre jorder, hvor man er indstillet på at hente sin løn i det hinsidige, og jyderne kan ikke hamle op med disse øboer i deres specielle form for agerbrug. Jyden er først og fremmest kvægopdrætter og handelsmand, og han bliver almindeligvis hurtigt slået ud her, hvor næsten alt drejer sig om agerdyrkning. I købstæderne, hvor jyden kan handle, trives han langt bedre end på bondelandet; en by som Nakskov har endog haft en

jysk forening, som talte 450 medlemmer; jeg ved ikke, om den består endnu. Apropos Nakskov: et herværende turistorgan, som reklamerede for byen, meddelte engang, at man fra toppen af sukkerfabrikkens mægtige skorsten har en pragtfuld udsigt over landskabet. Mod forventning indfandt der sig ikke flere turister i byen af den grund, og skorstenen er stadig lige så ubesteget som Mount Everests top. Så vidt vides har slet ingen været deroppe, bortset fra de murere, som byggede den.

Omkring det forhen store Birgittinerkloster, som anlagdes under Erik af Pommern, og af hvilket der foruden nogle små ruinhobe endnu er den anselige og smukke stiftskirke tilbage, et af de lødigste eksempler på sengotikken i Danmark, voksede Maribo op ved nordenden af den række småsøer, der er som smørhuller midt i det bugnende lollandske sødgrødsfad. Søerne er omgivet af levende hegn, skove og roemarker i én uendelighed. Om man var et kreatur, ville man fuldt og helt kunne glæde sig over denne form for overdådighed, men nu bliver man for tidligt stopmæt af disse evindeligt gentagne, ensartede indtryk af frodighed. Søerne bringer naturligvis nogen afveksling, men de minder i ikke ringe grad om Sorøegnens søer, og man trættes hurtigt også af dem. Bedst er der ved østenden af den lange *Søndersø*, mellem denne og den lille *Hejrede Sø*, ligesom ved *Røgbølle Sø*. Man har kaldt denne „Lollands perle“; det er dog en perle med en vemodig glans, omtrent som en tåre, der minder om Heines „ungeweinte Thräne“, som bestandig vækker tungsind. Smukkest er den ved sin sydside, hvor man ser den gennem en tynd skovstrimmel, og ved nordsiden, hvor bevoksningen af store trægrupper langs dens bred er ganske nydelig og afvekslende.

Der er andre steder på Lolland, som i langt højere grad fortjener navn af perler, for eksempel havkysterne og herregårdsparkernes landskaber.

Når man færdes i disse midtlollandske flade egne, der bestandig hviler i deres egen stille ro, forstår man den lollandske befolknings tilfredse sindelag, dens lokalpatriotisme, og også dens almindelige ydre præg af sindighed og velvilje. Men når man ser dens tilsyneladende flegma, må man ikke glemme, hvordan denne befolkning optrådte under de fortvivlede forhold under svenskekrigen, da den kunne rejse sig og forsvare Nakskov med en ubændig

styrke og en sej udholdenhed, så dette blev et af de få lyspunkter i hele den lange tragedie, hvori størstedelen af Danmarks fredelige befolkning blev tvunget til at spille med og ellers hurtigt tabte over for fjendens krigsvante styrker.

Men af ydre ligner lolliken sit landskab, og det samme gør hans sprog, der ligesom det falsterske er det svageste og mest udviskede i landet. Her findes ligesom i Sydvestsjælland og på Fyn tre køn med bestemmelsesord og endelse i hankøn *i*, hunkøn *en* og intetkøn *ed* og *e*, der dog ikke således som de to andre nævnte steder altid falder sammen med det oldnordiske køn. Mærkelig er bøjningen af stedordene *min*, *din* og *sin*, der i hankøn har *mi*, *di*, *si*, i hunkøn *mæn*, *dæn*, *sæn* og i intetkøn *mid*, *did*, *sid*. – Knud Hjortø, som en tid var seminarieskolelærer, fortæller, at en lollik, som ikke var særlig skolet, ikke blev forstået af sine klassekammerater fra andre landsdele, når han læste dansk skriftsprog op for dem af en bog. Og hvordan så med hans tale! – At det bløde *d* er stumt, kan give anledning til mærkelige misforståelser, som f. eks. at en uddannet lærer bliver til „en u'dannet lærer“. En sydamerikaner benævnes „en sy'amerikaner“, og det er hændt, at en tilhører ved en bestemt lejlighed spurgte, hvad manden da egentlig fejlede.

Gloserne er ofte ikke alene så fordrejede og udflydende, at folk andetsteds fra ikke aner, hvad de betyder, men ikke sjældent er de helt afvigende fra rigs-

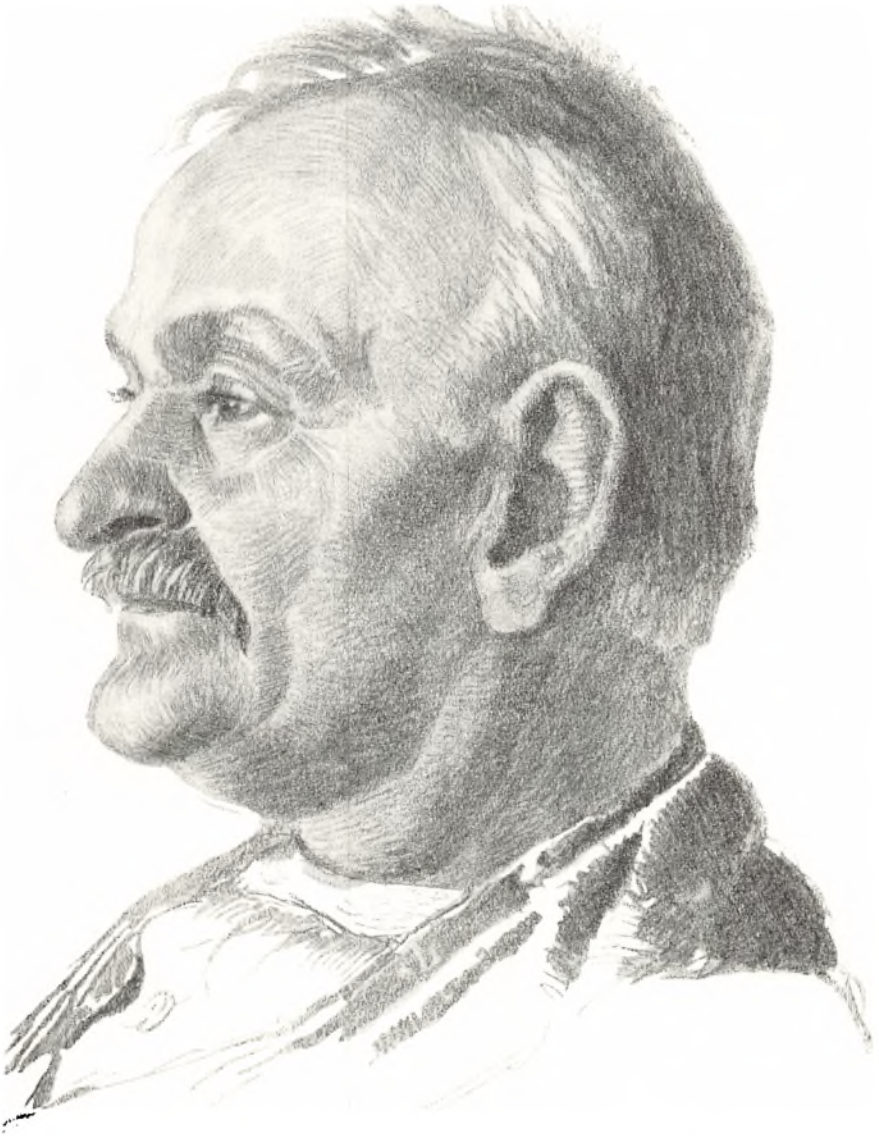
Røgbille Sø. 19. Oktbr 1935. F.

dansk. Det hedder f. eks. *tvingen* for tindingen, *pøllerne* for armene (mest børnesprog), *tykhør* for tunghør, *drukken i hovedet* for svimmel, *tulleker* for tulipaner, *piåner* for pæoner, *piloss* for lussing, *bysjoul* for gadekær, *paar* for støv eller røg, *kontant* for dygtig. Grøft kaldes *dige* (udt. die), mens dige hedder *dæmning*; *drai* for andrik, *drømmehul* for glamhul i kirketårn, *dusgemand* (måske af fransk *doucement*) for forknyt eller modfalden. *Dyder* betyder lyder, altså det omvendte af højdansk. „Ig-gè?“ er et spørgende forundringsudbrud. – *Æn tvu'n sa* betyder en tvungen sag, *ed tvu'ed f(e)rhw'l* et tvunget forhold.

Får man en hel sætning udleveret på én gang, kan det knibe slemt med forståelsen. „*Je kaa'nne ty aa sølle*“ betyder: Jeg kan ikke tåle at synke. „*Jæ blæjr drogen a aa daa'se æler kør i karsæjl*“ er: Jeg bliver svimmel af at danse eller køre i karrusel. „*Ha hænde sin fier hæeste aa si draj*“ = Han hentede sine fire heste og sin dreng. „*Ha va ty oer dæj aaden*“ = Han var (blev) tyve år den ottende. „*Forns goer de, som de goer*“ = Derfor går det, som det går; (fordi er gammelt dansk for derfor). „*Jæ haa ā kæjd te mā*“ = Jeg har aldrig kendt magen. „*Jæ saa: Ve do log mæ di myw; aa saa tid ha*“ = Jeg sagde: Vil du lukke din mund; og så tav han. – „*Dusgemand*“ forekommer f. eks. i denne forbindelse: „*Grisi døer visd snar, haj æ saa dusgemand*“ = Grisen dør vist snart, han er så dårlig (hænger med hovedet). *Dybsindig* betyder melankolsk: „*Hai va saa dybsindig, a hai gik hen aa hængde sej!*“

Der står ligefrem en glorie om lollikens hoved, når han taler dette blide og elskværdige sprog. Det er et mål, som synes at strømme over af imødekommenhed og slet ikke at egne sig til modsigelse. Og den lollandske almue er virkelig såre indtagende.

Blandt mange eksempler på dette var min vognmands gamle forældre, som jeg mødte. Manden er en 74-årig husmand, som bor ved Grimstrup Mose ikke langt fra det bekendte Lysemose Voldsted. Jeg fandt hos ham og hans næsten lige så gamle kone en gæstfrihed, som gjorde den berømte jyske til skamme. Mandens oldefar har ejet det samme hus, hvor slægten har boet lige siden 1770, i over halvandet hundrede år. Han er altså af ældgammel slægt fra øen, og efter alle mine erfaringer tager jeg ikke i betænkning at kalde ham den typiske lollik. Oldefaderen hed Petersen, men blev aldrig kaldt andet end Brandenburg, fordi han som dragon under Napoleonskrigen havde været nede i det brandenborgske. På væggen hænger et billede af den nuværende Niels Brandenburg som dragon til hest. En stoltere karl har jeg sjældent set, og en satan må han have været at møde på hesteryg med den svære klinge i hånden. Har oldefaderen været sådan en karl, da har han dannet en smuk pendant til Blichers Jens Jensen i „Fransmanden“. Morsomt er det, at den gamle rytters oldesøn også er havnet ved dragonerne – traditionen bevaret! Men nu er tip-oldesønnen altså blevet vognmand.

A. Fr.

5/9 1936.

**HUSMAND NIELS BRANDENBORG
FRA GRIMSTRUP**

Den gamle Niels var kun 10 år, da faderen døde, og moderen sad ganske ene og måtte bjærge føden til ham og en yngre broder. Han ser ud, som om han kun har haft glade dage, et elskeligere smil har jeg sjældent set – og hans gamle viv ligner ham i den henseende. Det er de sødeste mennesker, jeg har mødt. De har hele deres liv næret sig af den halve tønde land, som hører til huset, og som mest er bevokset med frugttræer. Hun må passe haven helt alene, efter at hans ben er lammede af gift; og han fletter kurve af pilene i havens store hegn. Jeg blev trakteret ved et overdådigt kaffebord, og jeg har sjældent tilbragt hyggeligere timer end hos disse gamle mennesker.

At gæstfriheden og elskværdigheden ikke indskrænker sig til husmandshjemmene, men også ytrer sig på adelsborgene, fik jeg bevis for under mit besøg på *Knuthenborg*, hvor jeg traf den unge greve Fr. M. Knuth, som tog imod mig med den største venlighed og gav mig en mængde oplysninger om gårdens pragtfulde park. Desværre havde jeg her på stedet så forrygende travlt, at jeg måtte nøjes med dette og ikke kunne benytte mig af gæstfriheden, hvad der fristede mig meget stærkt. Greven fortæller, at parken er 1.200 tdr. land og helt omgivet af en kampestensmur på omtrent en mils længde. Blandt dens mange seværdigheder nævner han f. eks. en mængde sjældne træsorter, således flere fremmede nåletræsarter, ligeledes de små ruiner, som er tilbage

af det ældste slot, og i hvilke der endnu i munkestensresterne er en døråbning foruden en rundbue, som synes at have hørt til en større port.

Fra slottets trappe er der en vidunderlig udsigt over det åbne parklandskab og Smålandshavet – et af de bedste steder ved øens kyster. Inde i parken nær ved Svanesøen står to vældige, gamle ege, kaldet Adam og Eva, på et sted, som er den fuldkomne idyl. To store flokke gråænder letter fra Svanesøens spejl, da jeg nærmer mig, og flygter skræppende over træernes kroner, fuldstændig vilde – et herligt syn, når man er vant til deres tamme fæller inde i Københavns parker.

Det er gråvejrs med ganske fint regndrys, og parken tager sig overalt herlig ud i denne stemning. Den lille Svanesø, hvis flade er dækket af åkander, rummer i sin bredeste del en ø, som er tæt bevokset med skov, og langs hvis bredder prægtige træer, især nogle dejlige pile, luder deres ædle grå kroner ud over det stille vand. Ældgamle birke med revnede stammer står i skoven nær søen, og en sti går rundt om denne gennem en fuldkommen urskov, hvor jeg et sted finder en gruppe kolossale ege, som helt op til deres top er tæt bevokset med vedbend. Tujaer på 5–6 meters højde vokser nær stedet, og da jeg træder ind imellem dem, vader jeg lige ind over en hare, som doven lunter bort fra stedet. Skovduer kurrer, og fasaner blæser truthorn inde i tykningerne.

Dejligt er der også ved åen, som rinder gennem parken forbi Svanesøen og slottet. Men pragtfuldest af alt herinde finder jeg de store, åbne sletter, omgivet af lunde og klædt med enligtstående grupper af mægtige træer, og hvor store mængder af græssende høveder og fåreflokke færdes. Sådanne steder er det, som stedvis sætter deres særegne præg på det lollandske landskab og gør det storslået og uforglemmeligt. Måtte vi altid få råd til at bevare dem trods tidernes omskiftelser!

På min vej herfra mod øens sydlige kyst kom jeg forbi den monumentale *Tirsted Kirke*, som skønt den er undergået en del forandringer, siden den opførtes i det 12. århundrede, er en af Lollands interessanteste landsbykirker. Ved en restaurering i nyeste tid, hvorved den blandt andet blev befriet for sin overkalkning og ført nærmere til sin oprindelige skikkelse, står den endnu som et fremragende minde om sin tids bygningskunst med det vældige tårn i samme bredde som skibet. Den store bygning ses vidt over det jævne landskab og er med sine farver i de gamle munkesten, som skifter fra rødt til grønskimlet, og med sine skønne buefriser og tandsnit, af overordentlig smuk og imponerende virkning.⁷⁸ I dens kirkegårdsmur fandtes i sin tid den berømte *Tirsted-runesten*, som allerede omtales af Ole Worm, og som senere er flyttet til Nationalmuseet, en meget anelig sten med en bemærkelsesværdig inskrip-

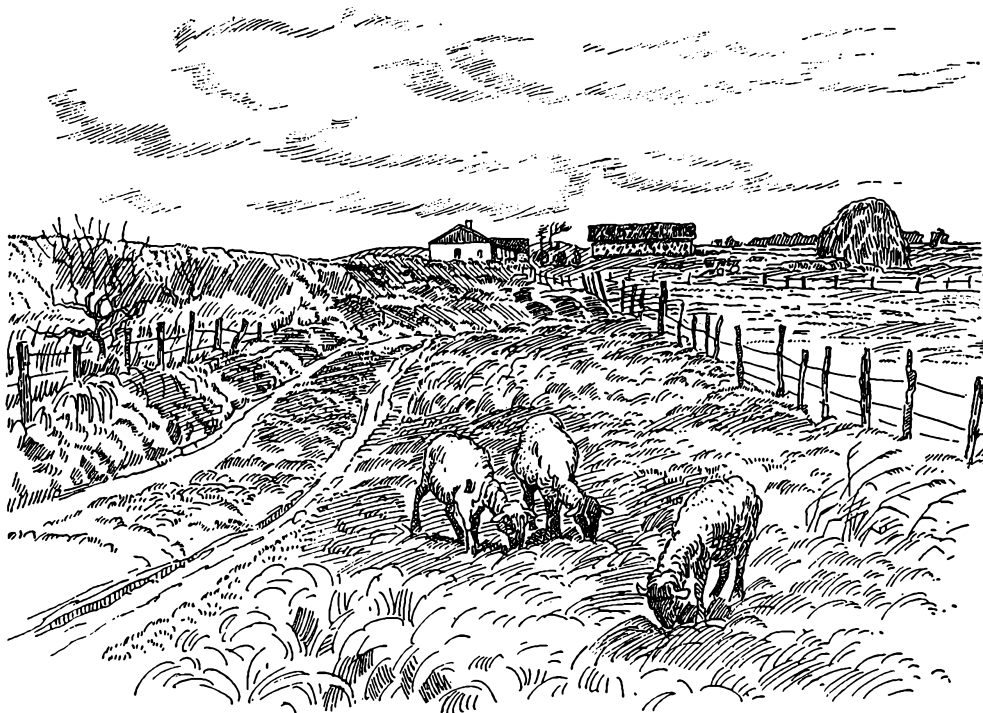
tion, som oversat lyder således: „Asraad og Hildulv rejste denne sten efter deres frænde Frode. Han var dengang mændenes fører; men han døde i Sverige i Fregers flok, da alle vikingerne omkom.“

Desværre findes der intet sikkert middel til at bestemme, hvad der menes med „dengang“. Men det anvendte runealfabet tyder på, at stenen er fra meget sen vikingetid, måske fra perioden lige ved dennes slutning.

Tirsted ligger nær nordgrænsen af Lollands mærkeligste landskab, de uhyre flader, som strækker sig i tre miles længde omtrent fra Gloslunde til Hyllekrog og stedvis når en bredde på henimod en mil. Det er den gamle, nu udtørrede *Rødby Fjord* med dens nærmeste omgivelser af lavt sletteland og tidligere halvøer og småholme. Stedet har en historie, som vidner stærkere om en bondebefolknings kamp med havet end nogen anden kyststrækning i Danmark, her hvor den ene vandflod efter den anden brød ind over de lave diger og overskyllede fjord og land. Værst gik det under den store stormflod den 13.–14. nov. 1872, da det brølende hav trængte ind med en vælde, så Nakskov Fjords og den daværende Rødby Fjords vande mødtes, da bølgerne skyllede helt op i Rødbys gader og rev gårde og huse bort i hundredvis på den lave flade, mens firsindstyve mennesker druknede og kvæget omkom i tusindvis. – Så satte beboerne endelig det store værn op mod deres århundredgamle fjende, det 63 kilometer lange, høje dige, som når fra Albuen helt til Sandager syd for Øster Ulslev. Og bag det ligger nu et land, som rummer engfladers græshav, frodige hvede-, roe- og lucernemarker, med vindmotorer og kanaler, et land som søger sin lige i den hollandske marsk, langt mere mærkeligt og imponerende end marskegnene ved Tønder. Det synes videre, næsten uendeligt, men stedvis også mere øde end disse; her findes ingen „koge“, hvis høje digevolde spærrer udsigten; fuldkommen frit er her til alle sider, når man er ude på denne umådelige flade, som på visse steder næsten virker stærkest ved sin uhygge.

Ved vejen fra Vejleby til Kramnitse står en mægtig sten, som i 1930 er rejst til minde om den store stormflod, og som foruden en smuk inskription har en linje, der viser den højeste vandstand under katastrofen. Den er vistnok henimod seks meter over den nuværende engflade.

På generalstabskortet fra 1916 vises endnu åbent vand i Rødby Fjord på en strækning af en mil fra Hobyskov til langt nordøst for herregården Lidsø og i en bredde af over en halv mil fra Kramnitse Gab til nordvest for Vejleby Kirke. År efter år er endelig det store udtørningsarbejde af fjorden tilendebragt. Når man går omkring herinde, hvor havet intetsteds ses for det store dige, finder man ofte spor af de gamle fjordbredder, således ved Hobyskov, der som en lille tæt lund rager op ved den gamle fjords vestside; og mange

Judenfor Diget Syd for Lidsø. 23. Okt. 64 1936. F.

andre steder møder man lunde eller haver, hvis høje alder viser, at de må have ligget på halvøer eller småholme i fjordens vand eller på den lave kyst omkring det, og som nu med deres trævækster danner små bakkeøer, der hæver sig ganske lidt over fladen.

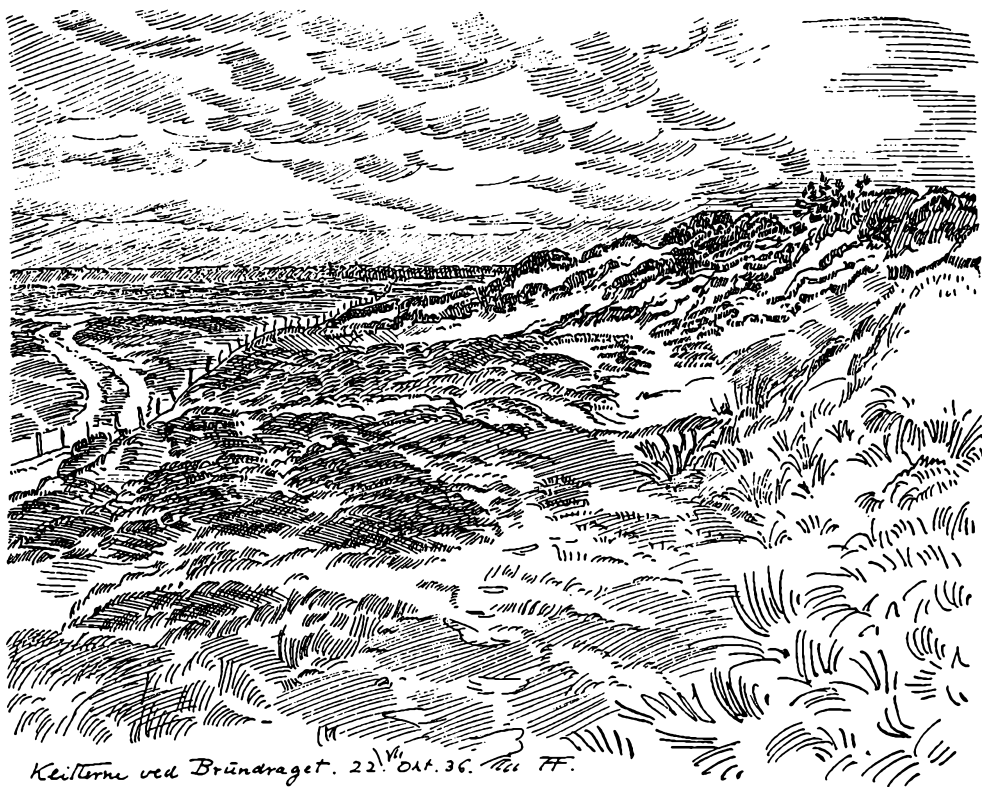
Man skal op på digerne for at få det fulde indtryk af disse fladers mægtighed. Et udmærket sted er diget ved *Kramnitse Gab*, hvorfra man har en fortrinlig og instruktiv udsigt over dette landskab, som næsten helt skylder menneskene sin tilblivelse. Det gamle gab er nu kun en kanal på måske 200 meters længde, der ender brat ved digets fod og nu anvendes som bådehavn. Fladerne i nord og havet i syd synes lige lave og lige uendelige her fra dette stade. Intet bevæger sig på dem nær eller fjern. Kun på lagunernes vand inden for diget færdes nogle blishøns og gråænder, og enkelte strandkader og måger ses over havet og den nære kyst. Den milevide slette derinde med dens gule toner virker besynderligt nok på sindet med en langt stærkere følelse af tung ensomhed end havet, hvis levende småbølger er i bestandig bevægelse og tindrer i solglansen. Det store vand ligger så kattelumsk derude og spinder i varmen, mens det strækker sine kløer i strandens sand; men en sagte knurren fra dets dybe strube når af og til mit øre.

Et endnu stærkere indtryk gør dette landskab inde syd for *Lidsø*. Det ligner

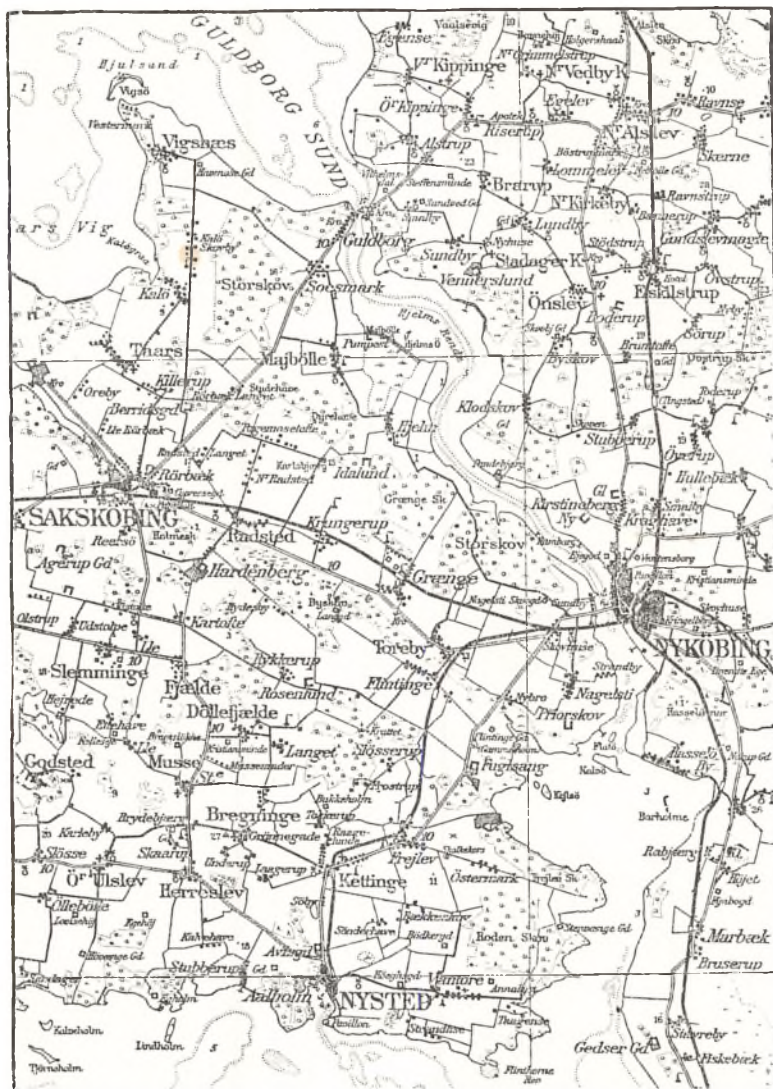
her med sin magre, ganske jævne og visne bund og med sine fåreflokke fuldkommen en ørkenflade. Man ville måske kalde det vestjysk, hvis det ikke helt manglede bevægelse i jordbunden – klitter og dale; som det nu er, er det aldeles enestående inden for landets grænser. Sortgrønne siv i små strittende duske er det eneste, som i enkelte pletter rager op over denne skindmagre bund. Intet vand er at se; i syd står som slettens grænse det store havdige, i nord og øst øjnes kun et par ensomme boliger i det fjerne. Men hvilke dejlige, fine farver, der hviler over dette ensomme land til alle sider, lyse som i et ædelt, bleget gobelin. Selv himlen synes blegere her end inde over de frodige egne, skønt den er fuldstændig klar. De eneste væsner, som jeg ser herude, er fårene, disse de danske ørkeners kameler, hvis lod det altid er at være, hvor andre dyr ikke kan bjærge livet. Hvor som helst man møder en plet med grøn farve, skal man derimod også nok finde en ko!

Pludselig ser jeg en ringdue trække lavt hen over mig, øjensynlig på vej fra én af de små, skovklædte bakkeøer til en anden. Det var den sidste fugl, jeg havde ventet at se på dette sted!

Det kan jo ikke hjælpe: jeg finder dette øde sted mere betagende end de fede græsgange med kanalerne og vindmøllerne, som disse flader også rummer. Det er godt, at de findes; men min hu har altid stået mere til ørkenen.⁸⁰

Keitorne ved Brünndraget. 22. Okt. 36. FF.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Højst ejendommelige er også *Store- og Lille Brunddrag*, som i sydvest danner slettens grænse mod havet på en strækning af flere kilometer. Ind mod fladerne lyser deres åbne, gule sandsider milevidt over landet, og især ser de prægtige ud over sletten mellem *Lyttesholm* og *Syltholm*. Men kommer man ud til dem, ærgrer man sig over den uskønne bjergfy- og granplantning, som dækker deres top og stedvis helt ødelægger dette ejendommelige stykke natur. Er det for at forhindre sandflugt, da kunne man her, hvad forsøg har vist på *Jyllands vestkyst* og mange andre steder, have opnået dette ved i stedet at plante marehalm og hjælme.

Den lange, skarpe klit er en naturlig fortsættelse af *Hyllekrog*, denne besynderlige, smalle halvø, der ligesom *Albuen* på øens nordvestside rager ud

i havet i omtrent en mils længde, en ganske lav sandbarriere, der lægger sig omkring den mængde småholme, som opfylder fjorden inden for den, som for at beskytte dem. Selv har den, da Rødby Fjord og dens omegn endnu var havdækket, ligget som en kæmpemæssig, isoleret sandvold, der skilte fjord fra hav.

Den smukkeste udsigt over disse gamle fjordegnes sydligste spids får jeg fra havdiget syd for *Tillitse Pumpemølle*. Den uhyre slette mod vest med sine laguner, begrænset af Brunddragenes takkede klitrække, fjorden mod sydøst med Hyllekrog yderst i horisonten som en fin, næsten usynlig linje, over hvis midte fyrets masser løfter sig som en vældig kirke, der synes at hvile på vandfladen, alle de små holme i fjorden: Storeager og Lilleager, Hylleholm, Tjørneholt, Kalveholm og Lindholm – alt dette er noget af det mærkværdigste, jeg har set, og tillige, skønt alt er næsten lige så lavt som havfladen, noget af det mest storlåede. Kun Danmark har en kyst, som kan betage sindet på denne vis!

Dette kan intet billede gengive. Motivet er til alle sider, det omslutter én som et panorama af den sælsomste virkning – det virkelige hav til den ene side og et hav af lav, fortørret græsmark til den anden. Lige neden for mig ligger de store laguner, hvoraf de fleste er fremkommet ved, at man har gravet jord til det store dige. Uden om disse dyblå damme står frodiggrønne sivskove, som når omtrent helt op til digets øverste kam. Og bag disse levende forgrundsfarver hviler den umådelige, gulgrå slette, der fortøner sig i slørede, tågede farver helt ud til Brunddragenes gyldent skinnende sandvolde i det yderste fjerne. Hav, slette, himmel, drivende skyer, intet andet.

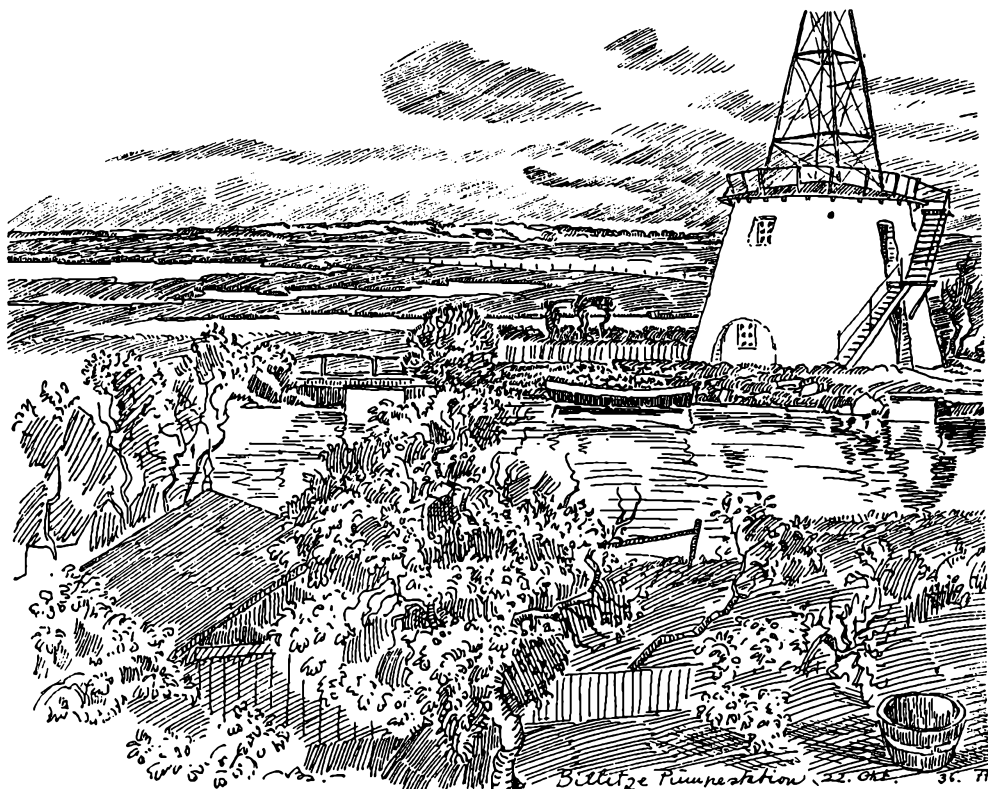
På alting mærker jeg allerede efteråret nærme sig. Luften er blevet sval og klar, blegblå over mit hoved. Småbygger begynder at opstå her og dér og vandre hen over landet, de sætter panik i viber og stære, som samler sig i store flokke og er beredt til at trække mod syd med kortest muligt varsel, stærene som tætte, sorte skyer med slagskygger over de gule marker. En flok gråænder kommer farende på tværs over diget med brus og rabalder og forsvinder over lagunerne vesterude. Store havmåger skriger langt borte ved stranden, det lyder som vanvittiges skrål og latter og giver hele billedet et præg af uhygge og død – druknendes råb, strandvaskere, som ruller i havstokken.

Og jeg må atter spørge mig selv som så ofte før hernede: er dette virkelig det ringeagtede, ensartede lollandske landskab?

Indtrykket af dette steds sære stemning står i et mærkeligt forhold til, hvad jeg møder et lille stykke østligere ved denne kyst omkring Ålholm, hvor jeg kommer ind i et landskab, som er dets diametrale modsætning. Overgangen til denne er ret langsom, og man får egentlig først øjnene op for den, når man

har passeret grænsen til Herritslev sogn og når omegnen af *Egholm*, der ligger i et yndefuldt landskab på en lille halvø i bæltet. Gården, som hører under *Ålholm*, er en af de anseelige, jeg har set herovre, og med sine dejlige stråttækte bindingsværkslænger, som er af stor ælde, men overordentlig velbevarede, og med den lindetræsbeplantede gårdsplads er den en af de allersmukkeste.⁸¹ – Ganske nær ved den ligger ved stranden den store langdysse *Kæmpegården*, som er 76 m lang og har 109 store randsten. Desværre er den næsten helt tilgroet af ukrudt, buske og krat og på sin østside af en halv snes store skovfyrre, så det prægtige oldtidsminde kunne næppe være i en værre tilstand af forsømmelse.

Landskabet omkring *Alholm* er i sin art fuldkomment ved sin blide skønhed og når sin klimaks i slottets store park. Det middelalderlige herresæde nævnes allerede 1329 og senere under *Valdemar Atterdag*, som med held forsvarede det mod hanseaternes angreb. I 1725 mageskiftedes det efter at have hørt under enkedronningens livgeding, og i 1734 oprettedes grevskabet *Kristiansholm*, hvori det blev hovedsædet. Desværre er det forhen stolte slot for størstedelen ændret i nyeste tid ved uheldig restaurering; men der er dog levnet ret anseelige rester af den middelalderlige bygning, således nordfløjens nordmur med det svære, firkantede tårn på nordvesthjørnet. Dette sammen med den korte

vestmur er borgens ældste bevarede del, sandsynligvis den oprindelige fra det 14. århundrede. Kun blev tårnet under Frederik II noget forhøjet. Oprindeligt er borgen anlagt på en holm, og endnu er den omflydt af vand på tre sider, mens den sydlige del af den brede grav er blevet opfyldt.

Den omtalte vestmur med hjørnetårnet, hvis munkesten er bevokset med vedbend helt op til tagskægget, og hvor to vældige lindetræer står ved tårnets side, danner et storslået billede set over den brede, søgtige voldgrav.⁷⁹ Ved nordsiden ud mod den vide park er der et herligt trappesystem, som led for led fører op til slottets andet stokværk, omgivet af pragtfulde smedejernsgittere, over hvilke overdådige roser slynger sig. Fra trappen er der en yndig udsigt over parken og landskabet bag denne, der synes at glide over i hinanden uden nogen overgang. Det, der især gør stedet så strålende friskt og skønt, er vigens og havets nærhed. Den første skærer sig ind mellem næsset og Nysted til parkens sydside, så man har det blinkende, salte hav lige op ad træer, blomsterbede og gange, hvorfra man får udsigt mod de skovklædte halvøer på begge sider af vigen og over denne helt til den åbne Østersø.

Også set tværs over vigen fra stranden ved Nysted, hvor der på den sandede tange syd for byen ligger en gammel skanse fra svenskekrigens dage, ser dette sted herligt ud. Her er friskere, mere åbent end ved Knuthenborg, hvis park mangler dette store, åbne hav som baggrund.

På vej fra Frejlev mod øst til kysten kom jeg forbi *Skalkekorsset*, som står ved vejsiden. „Skalkene“ var de Frejlev bønder, som dræbte den onde ridefoged fra Ålholm ved at radbrække ham på en sten ved stranden. Siden rejste de ham et minde på det sted, hvortil han efter sagnet slæbte sig hen og døde. „Korsset“ er højere end en telefonpæl og ligner næsten en sådan, kun har det højt oppe på stammen to små, vandrette fløje, og disse bærer inskriptionen Anno 1533, det år, begivenheden fandt sted, og øverst en forgyldt vindfløj. Til bod for ugeringen er korsset rejst, og det er stadig i århundredernes løb blevet fornyet af Frejlev Bylav, formodentlig sidste gang i 1862, thi vindfløjen bærer dette årstal. (Den er dog atter fornyet i 1953.)

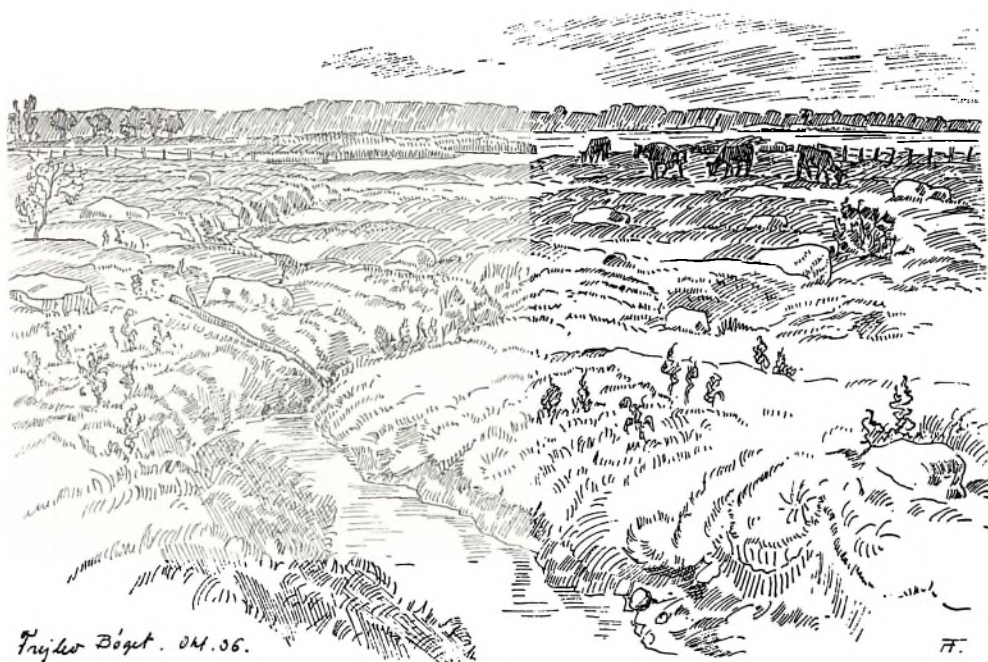
Den sten, hvorpå den frygtelige død fandt sted, skal findes ved stranden, omtrent 200 m fra denne yderst på det lave næs syd for Frejlev Skov. Jeg søgte forgæves at komme til fuld klarhed over, hvilken af den uhyre mængde sten, som ligger herude, der er den rigtige; men det må vel være den, der er gjort stads af ved opstilling af fire mindre sten omkring den, af hvilke den ene bærer bogstaverne F. M. ligesom de sædvanlige fredningsmærker. Også de andre tre bærer indskrifter, men ganske ulæselige undtagen på den ene, som har årstallet 1923 eller 1928. Stenen selv står rejst på enden aldeles som en bautasten.⁸⁰

Stedet kaldes Enghaven, en noget misvisende betegnelse i betragtning af, at denne udprægede moræneflade er dækket af myriader af kampesten – selv efter at stedet har leveret materiale til masser af stendiger, som er rejst vidt og bredt omkring det. Disse stenstrøninger fortsætter ind i skoven nord og nordvest for Enghaven, og skoven, som af befolkningen kaldes Frejlev Bøjet (Bøget), er fredet på grund af sine mærkelige trævækster og stenenes mængde.

Lolland er usædvanlig rigt på oldtidsminder, og det kan ikke undre, at antallet er særlig stort her på dette strøg, hvor sten findes i så uhyre mængder. I og ved Frejlev Skov findes to anselige langdysser, og ved det nordligere liggende *Flintinge* to lignende, af hvilke den ene er usædvanlig lang og med mange prægtige, velbevarede randsten, mens den anden er noget plyndret og forstyrret. Lige øst for byen ligger et af de vældigste dyssekamre i landet, næsten som en jættestue i størrelse. To-tre af de svære bæresten er forsvundet, men resten bærer to overliggere, som er intakte og af kolossale dimensioner. Men landskabet omkring kammeret er uhyre kedeligt, og pløjemarken går naturligvis lige ind til bærestenenes fod.

Nordvest for stedet ligger *Krenkerup*, det gamle anselige Hardenberg, hovedsæde i grevskabet Hardenberg-Reventlow, et overbevisende vidne om det forhen udbredte adelsvælde på øen. Man får af selve slotsbygningerne mere et indtryk af magt og rigdom end af nogen overvættes skønhed, de kan

i al fald ikke måle sig med f. eks. Knuthenborg eller Ålholm. To af slottets fire hjørnetårne er runde, de andre sekskantede, og de har alle kobbertage og spir. Disse tårne er det smukkeste ved bygningen, som i øvrigt er overkalket med en grim, gul farve. Parken derimod er uden lyde, stor og pragtfuld, og kan i skønhed stå mål med de to førstnævntes.⁸¹

Et af de smukkeste landskaber inde i landet på disse kanter er den umådelig store, nu næsten helt udtørrede mosestrækning øst for Krenkerup. Den rummer en prægtig naturlig bevoksning, hvor flokke af kvæg græsser over de lave flader, som endnu trods deres buskvækster og smukke trægrupper er fuldstændig moseagtige, indrammet på sydsiden af slottets store skov, hvis træer står som en mur ud mod lavningen.

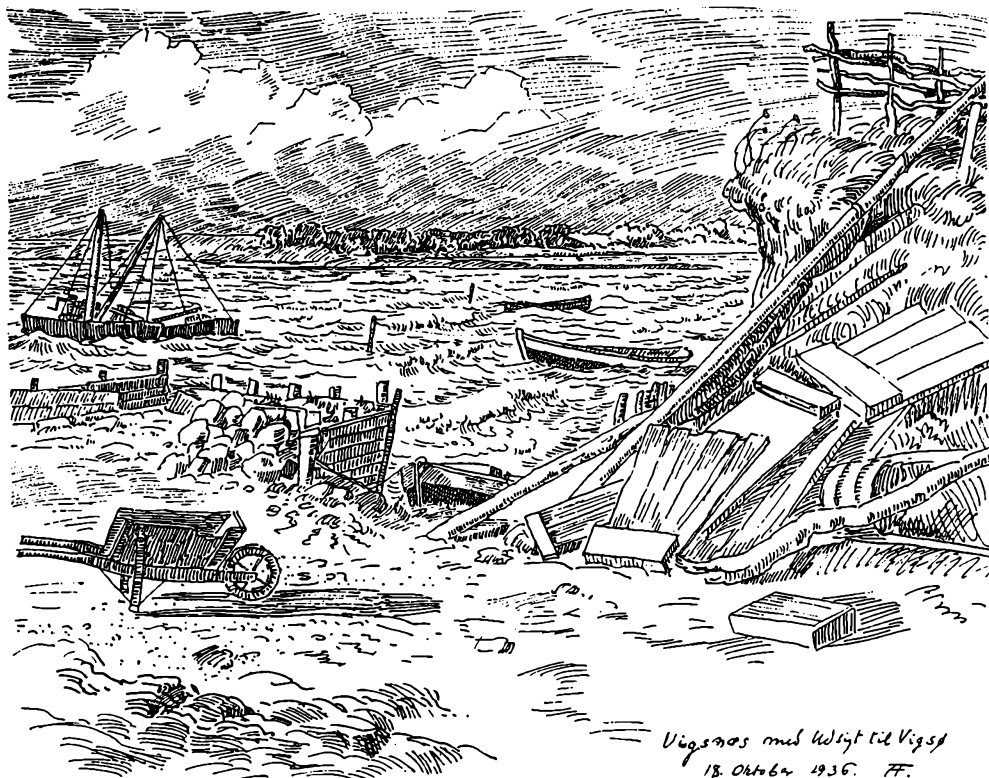
Den nærliggende *Radsted Kirke* har et overordentlig smukt, slankt spir, som i påfaldende grad minder om spirene på kirkerne både i Nysted og i Vester Kippinge på Falster. Sagnet siger, at de alle er opført af tre søstre, hvilket ved nærmere undersøgelse viser sig at være noget vrøvl. Kirkerne er oprindelig af højst forskellig alder, og det samme gælder om deres lange spir. På Radsted Kirke er dette bygget af Elisabeth Rosensparre til Hardenberg i 1621, mens Nysted-spiret er fra 1649–51, og Vester Kippinges skriver sig fra 1701–03. Utvivlsomt har Radsted-spiret været forbillede for de to andre.

Utrolige masser af skov findes her alle vegne i disse østlige egne; og hvor der ingen skov er, har man det oprindelige net af levende hegn, som spærrer udsigterne. Imellem hegnene findes regelmæssige som felterne i et skakbræt de grå stubmarker eller de grimme roemarken, som på denne årstid er i frø, og hvis lysegrønne, parasolformede toppe rager 1–2 alen i vejret og er usædvanlig hæslelige.

Frit og herligt er der sammenligningsvis langs hele Guldborg Sunds kyst uden for den store række strandskove, som danner en næsten sammenhængende bræmme fra Nysted omtrent til Vignæs. Forstbotanisk er de af stor interesse og rummer en mængde træarter, således mange elme og linde, blandt hvilke den sjældne storbladede lind, som ellers kun findes vildtvoksende her i landet på Æbelø og Thunø. Mens de malerisk set er af mindre værd i deres indre, gælder det modsatte ude langs kysten, hvor der er friskt og smukt, især i disse høstdage, da en kraftig blæst jager vandet i krappe søer ind mod den grønne strand ude bag skovens store stammer, hvor Guldborg Sund, denne smalle, dyblå strøm, er som en rivende flod, der skiller de to øer. Prægtigst er på sine steder denne kyst i *Storskoven* nær ved *Soesmarke*, det gamle færgested over til Guldborg på Falstersiden.

Så godt som alle vegne heroppe i dette nordøstligste hjørne af landet er de ældre bindingsværksgårdes mursten ukalkede og står med deres milde, røde farver mellem de sorte stolper. Dette bliver mere og mere almindeligt, jo længere jeg kommer ud på den yderste halvø, *Vignæs*. Samtidig stiger landets skønhed næsten for hver hundrede meter, jeg bevæger mig ud mod halvøens spids. Man gnider sig i hænderne ved synet af dette steds ufrugtbarhed, omtrent som når man er blevet fritaget for at fortsætte et alt for overdådigt måltid! Men solsikker stråler overalt i de fattige haver, og den visnende regnfangs rustrøde farver pranger i alle grøfter langs vejsiderne. Solen falder frit over åbne stubmarker, der virker svovlgule mod det blå sund. Enkelte sorte byger trækker for østenblæsten og lægger deres blågrå skygger over marker og hav, så alle iltre farver dåner under dem, men kun for et øjeblik senere at komme til live igen under blæstens ånde. Så snart jeg nærmer mig Vignæs by, som har ikke få bygninger af den førnævnte art, kommer havet til syne til begge sider af landet og højner billedets skønhed.

Og så når jeg da endelig den yderste spids af landet med det lille fiskerleje *Vestermark* på den nordligste odde i havet. Et mærkeligt sted, fjernt fra verden! De få mennesker, jeg ser herude, står stille og kigger efter vognen, som om de aldrig før i deres liv har set et sådant køretøj. Og det forekommer i al fald nok sjældent på disse afsides steder.

Vigsnæs med Vejt til Vigsø
18. Oktober 1936. FF.

Alle folk herude i Vestermark er fiskere; men de fleste har 2-3 tdr. land, som de dyrker, samtidig med at de bruger havet. Det barske, vindhærgede land har præget disse mennesker; det er, som om man her møder en helt anden race end inde i de fede bønderegne – stoute folk, magre, brune og hærdede. Jeg så en komme mod mig hen ad vejen med en fuldtlastet trillebør, en rigtig havkarl med sammenbidt mund og skarpe øjne. Som han kunne håndtere den tunge bør, hvori der lå et tårn af tjærede net! Det var som at møde Tor med sin kærre. Mange andre herude er af samme slags; man kunne møde sådanne folk på Jyllands vestkyst.

Småpramme ligger langs stranden, vipper i pålandsblæsten og rykker i deres fortøjninger, mens større både er halet op på kysten. Mellem de gamle bindingsværkshuse med stråtagene hænger ålegarn til tørring. Hist og her ser jeg under min vandring ad vejen en gammel morlil kigge ud ad en forstuedør eller forsvinde om et hjørne, når jeg pludselig vender mig. Man vil nødig overraskes i sine iagttagelser her.

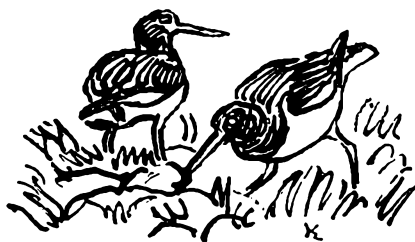
Landet er de fleste steder så lavt, at det synes at gå i ét med havets overflade. Men hvad man dog ser herfra, trods dette lave stade! Utrolige mængder af lande løfter sig til alle sider over det grå hav. Mod nordøst ser jeg Resle Skov ved Vålse på Falster, mod nord en anelse af højderne på Knudshoved

Odde på Sjælland. Og så på rad og række en mængde af Smålandshavets holme og øer: Suderø, Femø, Askø, Fejø, og inderst Lollands kyst med skovene ved Bandholm. Ganske nær uden for Vestermarks strand spænder Vigsø sin tjørneklædte kyst, smal som en bue, rundt om Vignæs' yderste pynt – den lille holm, hvor den eneste menneskebolig er en langdysse, rejst for en mand, som blev stille for et par årtusinder siden.

Blæsten står ind fra vest og får bølgerne til at brydes med susen mod den lave strandbred, rykker i ukrudtet på toppen af de lave klinter, hvisler gennem fiskenettene på deres stejler og kogler med sandet om mine fødder.

Et barskt folk og et barskt land herude.

Det er Lollands Skagen.

Falster

Falster

Den ligner på kortet i forbavsende grad en skinke, hvis skank vender mod syd. Da jeg nu, som ordsproget siger, er i den situation, at jeg „har ædt Lolland og skal i gang med Falster“, så vil jeg oven på dette første, overdådige frådseri i al fald begynde med Falsters magre ende for muligvis at stimulere appetitten. Fra Nykøbing styrer jeg på min første færd ned over skanken ad Gedser til.

I et stort værk om Danmark hævdes det, at „Falster er Danmarks mindst udprægede ø, karakteristisk for den er dens mangel på karakter“. Det er noget sludder; har forfatteren f. eks. aldrig set Amager? Jeg kan nævne tredive andre, der er endnu værre. Et andet sted i samme værk siges der da også: „Kysten mellem Grønsund og Korselitse hører til Danmarks skønneste egne“, et tredje læser man: „Sundene om Falster er rene idyller“, et fjerde: „Ved Pomlenakke kulminerer kystens skønhed, hvor vældige, bratte klitter konkurrerer med dem på Møn“ osv. Dette er følgen af at lade forskellige forfattere snakke i munden på hinanden i samme værk om et emne, som ingen af dem kender helt.

Falsters landskab er slet ikke til at kimse ad. Straks følte jeg det som noget af en befrielse at komme fra det som oftest stærkt indelukkede Lolland over til disse åbne marker, på hvis højder man kan ånde frit, og hvorfra man ofte ser viden om.

Men jeg havde ikke regnet meget fejl ved at anslå Sydfalster til landskabeligt set at være mager kost. Udsigten fra landevejen over Grønsund liver dog op i billedet, og især fra den gamle stubmølle på den 26 m høje Pregehøj ved Stovby får jeg en fin udsigt over sundet både mod nord og syd, i den sidste retning helt ned over Østersøen, som ligger hvidt skinnende i solen bag sundets mørkeblå strøm. Herfra falder landet langsomt sydover, de enkelte bakker bliver stadig mindre, og landskabet kedeligere.

Det er først ved synet af *Gedesby*, at jeg atter oplever noget nævneværdigt. Den er utvivlsomt en af disse øers smukkeste gamle landsbyer, især i den nordlige del, hvor den udelukkende består af dejlige bindingsværksboliger, hvidkalkede med sorte stolper og stråtage; og foran de maleriske huse findes næsten altid en herlig lille blomsterhave, hvor efterårets flora netop er begyndt at vise sig i al sin rige farvepragt.

Gedesby finder man i alle værker nævnt som Danmarks sydligste by; men det passer ikke længere. Efter at Gedser by er opstået med sine grimme huse

Gedesby. 14. Oktober 1936. FF.

og villaer og med en rædselsvækkende kirke, må Gedesby nøjes med at være nummer to.

Dens ry for at huse vendisk-prægede beboere viste sig at være ganske misvisende: så godt som alle dens indbyggere er af ydre gennemsnits-øboer, og blandt resten findes endda usædvanlig mange af udpræget nordisk race. En af de smukkeste repræsentanter for disse fandt jeg i den 72-årige tidligere arbejdsmand Rasmus Hansen Stoffer, en lang karl med en storartet rejsning og et prægtigt, næsten fuldkommen racerent hoved, hvor kun nakken og den lidt hængende næse måske kunne tyde på dinarisk indblanding.

Hans gamle morbror, den 90-årige gubbe Niels Rasmussen, også forhenværende arbejdsmand, men nu boende i alderdomshjemmet i byen, er også en fortrinlig nordisk type. Han ser ud, som om han kun er midt i tresserne, men desværre er han stokdøv („tykhør“, sagde Stoffer om ham), så det var umuligt at snakke med ham, hvad søstersønnen ivrigt havde pålagt mig, da den gamle oplevede den frygtelige stormflod her i byen den 13.–14. november 1872 og kan berette vidt og bredt om den.⁸³

Men det kunne Stoffer for øvrigt selv. Thi ganske vist var han knap en halv snes år gammel, da ulykken indtraf, men den har med mange enkeltheder brændt sig så dybt ind i hans drengesind, at han aldrig har glemt den. Han

husker, hvordan folk drev bort på husenes tage, og ikke mindre end 23 af Gedesbys indbyggere omkom, mænd, kvinder og børn mellem hinanden. En af de druknede blev aldrig fundet, og Stoffer siger, at kisten, som skulle have rummet liget, endnu henstår på kirkens loft! I en lille smedje boede to gamle ægtefolk med en voksen søn; da denne ville redde sig over til den nærliggende skolebygning, blev han undervejs gennem det frådende brod ramt af en løse-reven port, som sønen førte med sig, og dræbt for de gamles øjne. En anden familie kom sejlene på stråtaget af deres hus, da deres små børn pludselig blev skyllet væk og druknede, mens forældrene så til uden at kunne hjælpe dem. Hele den lavereliggende bydel forsvandt fuldstændigt, og kun få huse i den øvrige del undgik helt ødelæggelsen, blot ét enkelt blev fuldstændig uberørt af bølgerne.

Floden indtraf om morgenen den 13. ved femtiden, og det varede to døgn, inden vandet atter var helt forsvundet. Under stormen kom et skib drivende vesterfra, passerede ganske tæt forbi byens huse og gik tværs over hele landet, til det strandede på de lave højder ved Bøtøgård på østsiden, hvor det stod fast. Det var ladet med kalk, og det kom som en gave fra himlen – på den måde fik beboerne gratis kalk til byens genopførelse.

Jeg var inde i det føromtalte hus, som helt var blevet sparet af bølgerne, og som nu tilhører tækkemand Jens Jensen. Han og hans kone var så interesserede i stedets historie, at de pillede tapetet af en ydervæg i dagligstuen for at vise mig en tavle, som blev sat til minde om begivenheden. Den er af marmor og bærer følgende bibelsprog under et lille kors: „Om Herren vil lindre, da bi efter ham, thi han skal vistnok komme og ikke blive tilbage.“ Under disse fuldkommen ubegribelige ord står der følgende: „Vandet berørte ikke denne Grund den 13. November 1872. H. L. – M. M. – K. L.“

Vi blev enige om, at tavlen for fremtiden bør spares for tapetsering.

Den gamle Stoffer fortæller, mens jeg sidder og tegner ham, om en ny stormflod, som indtraf allerede 1874 (?); den var af ringere styrke, og ingen mennesker omkom. Men det var dog lige ved det! Han reddede et par børn ved en gård fra den visse død, og selv var han efter dette ved at blive dræbt af en „vandsnegl“, som havde revet sig løs og af bølgerne førtes lige imod ham op mod en mur. Kun ved at dykke under vandet slap han for at blive knust. Rundt om ham flød druknede får, køer og heste.

Den gamle beretter ikke gerne om alt dette, hans udtryk under fortællingen er bestandig alvorligt, næsten „*with a snarl upon his face*“ – et udtryk, som jeg har søgt at gengive på tegningen.

Jeg glemte at fortælle, at jeg under mine bestandige forgæves forsøg på at finde „vendiske“ typer hernede af indfødt, gammel slægt endelig mente at have nået et fint resultat, da jeg i det føromtalte hus med marmortavlen så

A. Fr.
1936

**RASMUS HANSEN STOFFER . 72 AR
GEDESBY**

tækkemandens kone. Hun var af et ganske overraskende fremmedartet ydre med et kraftigt, bredt ansigt, svær næse og brede, røde læber, sort hår, som var meget tykt og faldt glat som en indianers ned over ørerne. Øjnene, der var sorte som kul, sad en smule på skrå. Men min glæde blev kortvarig; jeg erfarede, at hun er en polakkvinde, der som ganske ung er indvandret hertil for over tyve år siden! Senere havde jeg et par lignende oplevelser på øen.

For øvrigt har Gedesbys indbyggere fra gammel tid gennem forskellige sagn ikke alene ry for deres tapre modstand mod venderne, men også for gennem deres senere blanding med dem at have arvet en del af deres mindre heldige egenskaber. Mændene drog i gamle dage på „strøf“, små sørøverfærder til Lolland og andre steder, hvor de stjal får og andet kræ, og de havde som regel dertil indrettede fartøjer liggende parat ved stranden til passende lejligheder. Konerne havde ord for at gå i flok ud på „Fanget“, den sydlige del af Bøtø, som anvendtes til fællesgræsning, og her malke de fremmede byfolks kreaturer. Der holdtes af den grund en ridende vogter derude, men han var gammel og ikke hurtig nok for de rapfodede Gedesbykoner, som altid bragte sig i salveten, inden han nåede dem. Desuden spredte de sig over terrænet, så når nogle flyede for ham ved den ene ende af Fanget, malkede resten ved den anden.

Men alt dette, som, hvis det er sandt, utvivlsomt har været en følge af stor fattigdom, er i al fald meget længe siden. Kom ikke ud og rend disse historier i næsen på de brave Gedesbyfolk.

Falsters og hele Danmarks allersydligste spids ud i Østersøen er ikke morsom. Den kan minde om folketingsmandens berømte sprogløst: „Den ærede modparts forslag er et dødfødt barn, der løber ud i sandet!“ Jeg skal afholde mig fra enhver beskrivelse af dette sted. Men jeg kan ikke lade være med at tænke på de gange, da jeg kom sydfra hertil fra udlændigheden og spejdede efter denne lave kyst for at fange det første glimt af Danmark, og på den følelse, da man fra færgens dæk satte foden på den hjemlige grund.

Østsiden af landskabet på den smalle del mellem Gedser og Væggerløse har i tidens løb gennemgået store forandringer. Det bestod forhen af en smal landstrimmel, *Bøtø*, som østligst skilte det over 2 mil lange Bøtø Nor fra havet, der dog stod i forbindelse med noret i syd og nord, således at Bøtø sammen med et par mindre, sammenhængende dele, Langø og Bøtø Fang, dannede en virkelig ø. Noret er ved gentagne arbejder gennem næsten hele det 19. århundrede langsomt blevet fuldstændig udtørret, og Bøtø er for længst blevet ét med det øvrige Falster. Også disse lave egne – norets overflade lå forhen ca. 2 m under havets – led meget under stormfloden i 1872, da 26 mennesker omkom og gårde og huse ødelagdes i mængde.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Bøtø lå hen som alminding, til den under Christian II blev befolket med indkaldte hollændere. Arild Huitfeldt beretter, at kongen i året 1515 efter forhandlinger med „Waterlandene udi Holland“ lod indkalde folk derfra, som han anbragte på Amager og Sprogø; men de sidste flyttedes snart til Bøtø, tretten i alt, der siden levede her som fæstebønder. I 1575 hører vi navnene på nogle af dem: Jacob Cornelissøn, Didrik Koel, Jep, Tønnes og Peter Reersøn, Niels og Hans Friis, Hermand Oldebrandsøn, Adrian og Tønnes Hansøn – navne, som har god hollandsk og frisisk klang. I 1610 omtales Didrik Mortensøn, Cornelius og Johan Lambertsen, Hans Adriansen, Cornelius Friis, Hubert Volgersen og Hubert Tønnesen. Dronning Sofie Amalie jog hollænderne væk herfra og satte i stedet to koforpagtere herover med 160 høveder. Efter hendes død indkaldtes de atter, men der meldte sig nu kun fem af dem: Peder og Thyge Hollænder, Jan Allertsen med sin søn, og Claus Adriansen. I 1686 findes her atter ti hollandske familier – de er seje! Men de klarer sig elendigt herude, og på øen, „hvis Herlighed bestaar alene udi Græsgang og Høbund“, hører man kun om idel jammer. Man sagde inde på Falster, at de fattige Bøtømænd gik til sengs med denne aftenbøn: „Vorherre, giv os godt vrag i nat!“ Meget rimeligt – hvem andre end himlen skulle en hollænder gå til her i landet, når slægten efter 300 års forløb ikke var kommet videre end til at tigge!

Efterhånden er denne kolonis beboere blevet mere og mere blandet med falstringerne og i modsætning til på Amager endelig udslettet. Vel næppe nok et navn er tilbage.

Ved sydenden af noret ligger helt ude ved det vældige havdige den gamle *Bøtøgård*, som tidligere hørte under Orupgård og er opført omkring midten af forrige århundrede af dennes daværende ejer, geheimekonferensråd Tesdorpf. Den ejes nu af ritmester, greve E. Ahlefeldt Laurvig, der hovedsagelig anvender den til sommerbolig. Greven boede her i øjeblikket sammen med en datter og nogle få tjenestefolk. Han viste mig rundt overalt i denne eventyrlige bygning, om hvilken jeg så godt som intet vidste forud. Den er kæmpe-mæssig, minder udvendig fuldkomment om de store frisergårde ved den tønderske marsk, og den har med hensyn til vejr og vind døjet omtrent de samme kår som disse. Bag det milelange, grønne havdige, mod hvilket den blå Østersø i dag går med blide, lange bølger, løfter den sine mægtige stråtage, i form og farve omtrent som klipper i en skærgård, der rejser deres ryg i trods mod elementerne. Disse uhyre tage, som når ned til kun 2 alen over jorden, indeslutter en gårdsplads, som er meget anselig, men som mellem dem dog kun synes lille og ringe. Facaden ud mod havet, hvor det store dige skærmer for en dejlig blomsterhave, har på taget en række svære kviste, og dette sted er måske det mest ejendommelige og maleriske ved hele den smukke bygning. Haven har

et lille indgærdet midterparti med murstensbrolægning, og mellem de nydelige blomsterbede ligger 75 gamle håndkværnsten, der snor sig i rækker ad gangene. Indgangen til haven har en pragtfuld smedejernsport, som grevinden har ført hjem fra Tyrol.

Det mest forbavsende ved dette sted, der er ensomt og stille som et torne-roseslot, er dog måske bygningens indre. Det er overraskende at se, hvilken plads disse brede længer rummer under og i de svære tage – atter ligesom i de gamle frisergårde. Og greven har gjort dette indre beboeligt ved at om-danne det og forøge værelsernes antal, men alt sammen så nænsomt, at ingen vil tro andet, end at alt herinde er lige så gammelt som det ydre, kun med undtagelse af enkelte mere moderne møbler og bekvemmeligheder. Det er et af de smukkeste hjem, jeg har set på mine rejser i landet.

Og nu, da jeg sidder og skriver om dette, som om det endnu fandtes, er det alt sammen forsvundet! Kort tid efter mit besøg brændte hele den prægtige gård ned til grunden, ilden hærgede den fra kvist til kælder. Der var dog altså ét element, som disse hærdede længer ikke kunne trodse. Det er et fuldkommen uopretteligt tab. Og et besynderligt uheld vil, at det ikke engang er mig muligt ved hjælp af billeder at give en forestilling om denne forsvundne gårds skønhed. Kun et eneste fotografi fik jeg, som viser lidt af gårdspladsen set gennem den brede indkørselsport. Et billede, som jeg tog af den smukke facade, mislykkedes. Og da Andreas Friis bag efter mig kom herved for at tegne, var ulykken hændt kort i forvejen.⁸⁴

Det var herligt at sidde herinde i de gamle stuer og se ud over det vældige, græsklædte dige og det blå, uendelige hav, hvis bølger skumklædte rullede for den milde østenbrise ind over strandens sand – denne dejlige lyd, som nåede helt herind gennem kvistens vinduer, der som køjer vendte ud mod havet. Et romantisk, yndigt sted, som nu er forsvundet for stedse. For mig blev dette besøg et uforglemmeligt minde.

Også stranden nord for Bøtøgård er vist desværre ved at rykke sin undergang nær, idet der omkring Bøtø by, som er blevet opdaget af badegæster, er opført i det mindste 300 sommerhuse på rad sammen med et badehotel i en rædselsfuld „stil“ – heldigvis ikke på selve diget, hvor det er forbudt at bygge, men inden for det, hvor husene ligger så tæt som fluer på et stykke sukker. Det ville være en opgave for naturfredningsforeningerne at værne den sidste rest af denne kyst.

Det brede Nordfalsters midte rummer i det mindste to seværdigheder, som jeg skal nævne. Den ene er *Horreby Lyng*, den meget betydelige højmosé, som nu for størstedelen er tilgroet med buske og træer, men som stedvis har præg af oprindelig, vild natur. Enkelte steder findes endnu mindre, vandfyldte

strækninger, således et meget smukt parti ved mosens sydvestlige side, hvor jeg måtte bevæge mig springende fra den ene gyngende tue til den anden for at nå bredden og tage et billede af stedet, og hvor jeg da også endte med at plumpe i hængesæk til op over maven. Det er et overordentlig malerisk sted, og dets omgivelser har en bevoksning af birke og mange pilearter. Det minder i høj grad om visse mosestrækninger fra midtjyske hededeagne. Men med hensyn til dets flora falder det mere sammen med Holmegårds Mose på Sjælland. Her findes almindelig lyng og rosmarinlyng, tormentil og bølget bunke foruden udprægede moseplanter, som ellers er sjældne på Lolland-Falster. Det er desuden det eneste sted på disse øer, når undtages en lille mose ved Vignæs på Lolland, hvor der forekommer tyttebær. Det ville være et fortrinligt terræn for urfugle at leve i, og det burde nok forsøges at sætte nogle par herud.⁸⁴

En seværdighed af helt anden art er den store folkevold kaldet *Vendervolden*, som strækker sig gennem *Hannenov Skov* mellem byerne Virket og Tåderup. Det er sandsynligt, at det var her, falstringerne tog mod det angreb af venderne i 1158, hvorom Saxo beretter. I hans latin mener man at genkende navnet på byen Virket; men det er ikke udelukket, at byen har fået navn efter forsvarsværket. En mindsten er for få år siden rejst mellem de to byer ved vejen gennem skoven, hvortil voldens vestlige ende menes at have nået. Stenen bærer foruden et primitivt, indhugget kort over volden følgende

indskrift: „Falsters Virke. 1158 udstod Falstringerne Vendernes Belejring bag Volde og Grave, der strakte sig til Banken ved Virket over dette Sted.“

Det var mig imidlertid ikke muligt med denne sten som udgangspunkt at finde mindste spor af volden. Først da jeg øst for skoven kom til en gård, som tilhører en mand ved navn Rasmus Madsen, fik jeg besked. Han fulgte mig ind i granholtet lige ved gården, hvor volden på en strækning af ca. 100 m endnu er ganske tydelig. Den kortskitse, som jeg løseligt tegnede, viser den sandsynlige plads for hele volden, som i en bue har gået gennem skoven og videre hen imod Virket. Et kors på kortet markerer det sted, hvor volden endnu bedst kan ses, og hvor Nationalmuseet for ikke længe siden har gravet et snit på tværs gennem den. Det viser sig, at den har bestået af tre diger bag hinanden, alle med grave uden for deres sydside. Digerne er hver for sig

ca. 6 m brede og 2 m høje og med omtrent lige så brede, 1 m dybe grave. Det hele er naturligvis i tidernes løb blevet stærkt udjævnet, og det må oprindeligt have været et anseligt forsvarsværk. Pletvis kan man også andre steder i skoven endnu finde utydelige spor, som viser anlæggets retning. Mærkeligt af alt er det at iagttage det sted, hvor volden har fortsat på den nu dyrkede, åbne mark øst for skoven, hvor der er pløjjord, og hvor relieffet af diger og grave efterhånden er fuldstændig udslettet. Men jeg fandt på marken, som nylig var harvet, en iøjnefaldende farveforskel i grunden, idet stedet, hvor volden har været, viser tre lysere, gullige striber, mens stedet for gravene ved siden af dem ligesom omgivelserne er mørkere og mere blågrå. Disse striber ender nøjagtigt ved skovbrynet, inden for hvilket anlægget fortsættes. Det er sporene af det opkastede grus og sand fra overfladen, som endnu, otte hundrede år efter at vænet er opkastet, viser dets plads, skønt plov og harve i mange menneskealdrer har gået deres gang hen over det!

Digevolden har efter alt at dømme haft en udstrækning på henimod et par kilometers længde, et vældigt anlæg, som endnu vidner om, at falstringerne ikke uden rasende modstand overgav sig til venderne!

Det er utvivlsomt, at navnet *Hannenov* ligesom det ved østkysten liggende *Korselitse* og *Pomlenakke* skylder vendisk sprog deres oprindelse.

Langt nærmere ved kysten ligger øst for Horbelev endnu et fortidsminde, resterne af den gamle hovedgård *Bønnet*, i tidernes løb forvansket til det meningsløse Bøndernes Slot. Det nævnes allerede 1364, og dets mest bekendte ejer var rigsråden Oluf Holgersen Ulfstand (d. 1529). Senere kom det i Gyldestjernes besiddelse og derfra til kongerne, der anvendte det som jagtslot, og endelig omdannedes det til et len. I 1700 nedbrændte gården, og kun enkelte ruinrester er tilbage på det store voldsted, som er ca. 250 m i omkreds og tidligere har været omgivet af en bred grav. Ruinen ligger i gårdejer Markus Stranges have i landsbyen *Bønnet*, nu indrammet af lave, flade enge. En mængde svære sten, som i tre rækker har omgivet voldstedets fod, er næsten alle bortført af ejeren, som fortæller, at han sælger for ca. halvtredje hundrede kroner af dem om året. Op ad ydermurens rester findes levninger af et stort, halv rundt kampestenstårn, ca. 2 m høje og indvendig omtrent 3 m i diameter. Oppe på voldstedet ses sparsomme rester af munkesten, og det hele er stærkt tilgroet med træer, krat og ukrudt. For en halv snes år siden besøgte stedet af nogle arkæologer, og senere har medlemmer af Historisk Samfund undersøgt ruinen. Men den henligger stadig ufredet, år for år forsvinder stenene, og træerne gror hen over den.⁸⁵

Stor glæde har man i disse egne ved synet af de mange smukke bønderboliger af bindingsværk; i det hele taget gælder det, at jeg få steder i landet har set så mange af disse som på Falster. Den ganske lille landsby *Meelse* er i den henseende et rent fund, og særlig én prægtig gård lagde jeg mærke til her, en af de allerbedste, jeg har set. Dens ejer hedder morsomt nok Ole Gaard!

Nordfalsters kyst fra *Korselitse* til Grønsunds snævreste sted er meget smuk, og den danner næsten overalt, bl. a. ved sine klinger og sit sammenhængende skovbælte, en mærkelig modsætning til sydøstkystens lave, digeklædte strækninger. I over to miles længde går det smalle skovbælte fra *Tromnæs* ved *Korselitse* til syd for *Næsgård*.

Som introduktion til denne natur er den berømte herregård *Korselitse* med sine mægtige alleer af linde og elme og med parkens store egegrupper, af hvilke enkelte er fredede på grund af deres alder og pragt, aldeles herlig, på højde med de smukkeste på Lolland. Gården, som første gang nævnes allerede i *Valdemar II's Jordebog*, tilhørte en *Laurids Falster* og dennes efterkommer lige fra 1421 til 1600. Siden skiftede den hyppigt ejere, indtil generalmajor *Classen* købte den i 1768, udvidede dens jordegods og opførte den ret lille, men ganske smukke hovedbygning, anlagde de store alleer og udsmykkede haven på forskellig vis. Han var berygtet som en plageånd for sine hov-

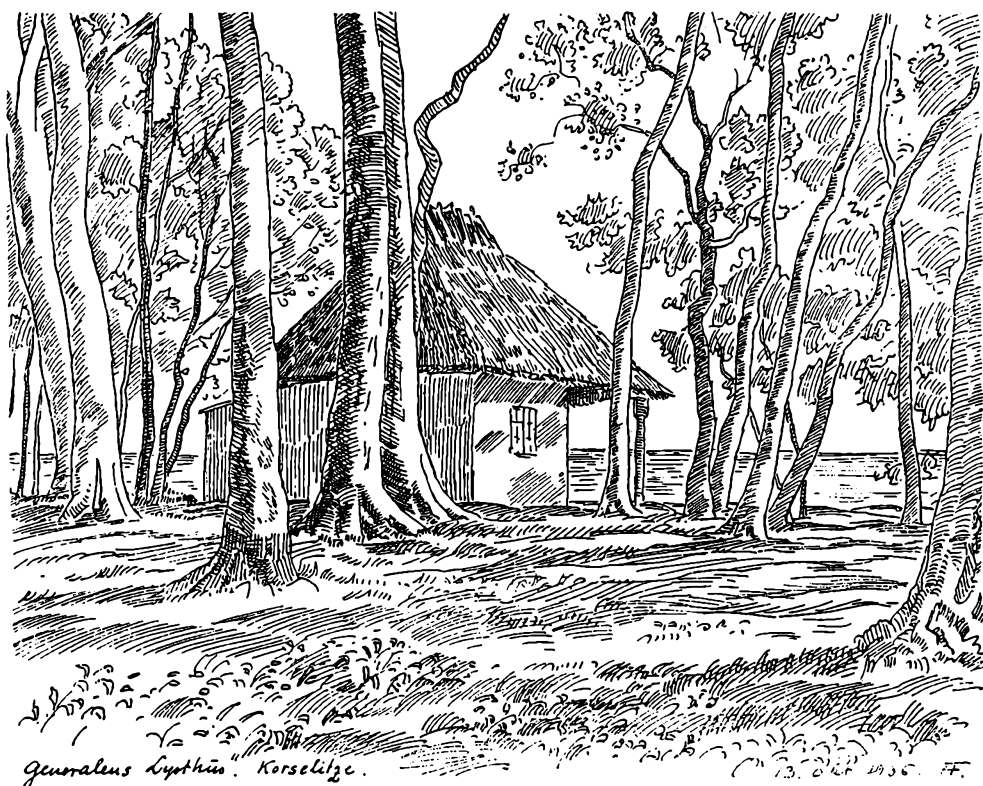
bønder, men betænkte dem på forskellig måde i sit testamente og oprettede det bekendte Classenske Fideikommiss og kunne således med rejst pande skride over tærskelen til det hinsidige. Som et minde om ham ligger endnu ude ved kysten i Tromnæs Skov „Generalens Lysthus“ for enden af den lange skovvej på et sted, som i ikke ringe grad minder om Marselisborgs kyst ved Århus. Det er nu indrettet til traktørsted, men på hverdage kan man endnu herude finde den ensomhed og stilhed, som den for længst afdøde generalmajor ofte søgte.

Disse østfalsterske skoves indre er for det meste ret ensformigt, for så vidt som de næsten udelukkende består af bøg og deres bund derfor er overordentlig fattig på vækster, hvorved de danner en modsætning til de mere artrige skove på øens nordvestside. Bedst er her helt ude ved kysten, hvor der fra Tromnæs gennem Mellemskoven til Østerskoven flere steder findes smukke lerkliner ud mod havstokken. Ved *Pomlenakke* og *Hestehoved* når disse kliner indtil 16 meters højde og virker nede fra stranden ret anselige. Men når en forfatter i Daniel Bruuns *Danmark* omtaler dem som konkurrenter til Møns Klint, som med sine strålende kridtformationer når indtil 143 meters højde, så er han enten let forvirret eller også falstring – lokalpatriotisme kan jo undertiden give sig de mærkeligste udslag. Lige så besynderligt virker det, når der hævdes, at stranden langs Østerskoven er den smukkeste i Danmark.

Ved selve Pomlenakke og et stykke nord for denne er de køneste strækninger, hvor der neden for klinterne i det hvide strandsand og i vandet findes store, nedrullede kampesten, og hvor skovens kroner hælder ud over klintens øverste kam. Men mærkeligst ved selve skoven er de mange kløfter, gamle smeltevandsrender, som skærer sig dybt ned i grunden og går vinkelret på kysten, endnu stedvis med små bæklejer på deres bund og bøgebevokset overalt på deres sider. Den smukkeste findes nær traktørstedet ved Pomlenakke. Også ved disse kløfter minder stedet i ikke ringe grad om Marselisborgskovene ved Århus.

Det lille fiskerleje *Hesnæs* har nogle sjove huse med halmfletninger uden på gavl og vægge helt fra tag til sokkel, sribede af vandrette, hvidmalede trærafter med ca. 75 centimeters mellemrum. Husene er smukke og velholdte, og det hele gør et overmåde hyggeligt indtryk – og usædvanlig ordentligt. Jeg ved ikke, om fiskere og kystboere i almindelighed virkelig har mere sans for orden og pyntelighed end indlandets bønder, men det ser i al fald næsten altid sådan ud.

På en stor åben plads nær ved lodshusene nord for Hestehoved pynt ligger et gammelt skanseanlæg, som kaldes Batterierne. Fra deres top ser man langs Grønsunds kyst, og tværs over vandet hele Møns sydside og de høje banker

Borreknold. Od 36. F.

inden for Møns Klint – en aldeles nydelig udsigt; det er langt den bedste langs hele kysten.

Mellem Næsgård og Østerskovens nordlige del kommer jeg ad en bivej gennem noget for disse egne så usædvanligt som et stærkt kuperet terræn. Det virker fuldstændig usandsynligt her – bakket og kløftet, med agre, enge med rødt kvæg, smålunde, høje trægrupper, og fra højderne udsigter over det smalle Grønsund til den smukke Fanefjord Kirke på Møn. Et idealt, dansk fjordlandskab med sine milde og fine farver.

Helt ude ved *Grønsunds* smalleste sted, på den nøgne kyst et lille stykke vest for det nuværende færgested, fandt jeg den plet, hvor det gamle overfartssted til Møn har været. Det er ved *Borreknold*, et øde voldsted, som i langagtig form strækker sig fra stranden ind i landet og kun alleryderst er bevokset med enkelte forblæste tjørne, der luder lidt ud over nogle gamle hjulspor, som fører forbi langs stranden. Her mellem volden og havstokken, påstår beboerne af de nære lodshuse, lå det gamle færgelhus – det sted, hvor Marie Grubbe levede sin sidste sørgelige tid som færgemandens kone, og hvor Ludvig Holberg mødte hende; herom fortæller han i sin 89. epistel.

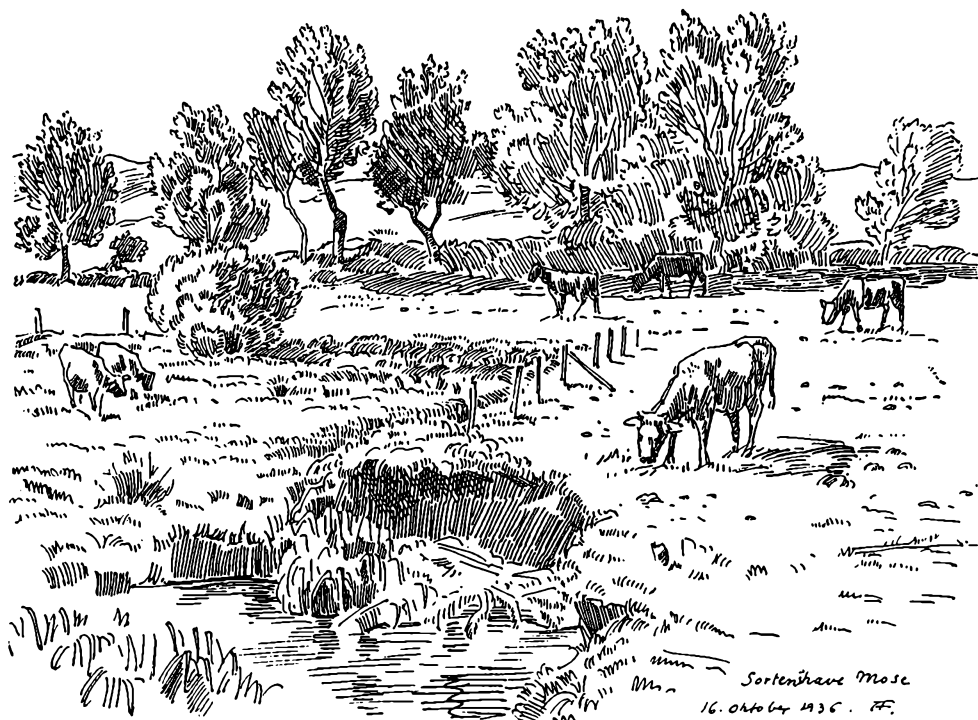
Hvor besynderligt at stå på dette sted! Når jeg mindes Blichers *En Landsbydegn*s Dagbog, der med sin sørgmodige menneskeskildring og sin helt ægte

tone fra tiden altid har forekommet mig at rage højt op over J. P. Jacobsens „Marie Grubbe“ med dens anstrengte, kunstlede stil, da synes dette sted at rumme et overmål af vemod. Den lave strand, de vindhærgede tjørne på det sammensunkne voldsted, den øde havarm ud mod Møns nøgne kyst – hvilket billede at have for øje dag ud og dag ind, når man som hun havde levet livet på dets tinder! Her i Borrehuset, som for længst er forsvundet, døde hun i året 1718, efter at hendes mand seks år i forvejen var blevet „slået i jern“ på Bremerholm for drab. Hans straffetid udløb 1715.

Holberg, som vidste, hvem hun var, og talte med hende her, forsikrede hun om sin tilfredshed med den skæbne, som havde ramt hende.

Det var her i de nære lodshuse, at jeg havde mit andet møde med „den vendiske type“ på Falster. Jeg var henne ved et af småhusene for at spørge om vej, da en ung, pragtfuld kvinde kom ud i gården. Hun var sorthåret og med øjne som kul, en gyldenbrun hud, regelmæssige ansigtstræk og en fuldendt skøn profil. Gennem hendes mand, en ung lods, blev det en let sag at få lov til at tegne hende, og jeg glædede mig til endelig at få et fremmedartet ansigt på en ægte falstring, hvilket jeg betroede dem.

„Falstring!“ råbte manden. „Hun er skam oppe fra Småland!“
Så gav jeg op. Og jeg mindedes polakkvinden i Gedesby.

Sortenhave Mose
16. Oktober 1936. F.

Eggen inden for denne kyststrækning har rummet et par berømte moser, *Sortenshave* og *Liselund Mose*, der nu ligesom mange andre er udtørrede og næsten helt tilgroede. Smukkeste er der ved Sortenshave, hvor der ved tørvegravning i krigsårene er opstået et nyt, stort mosevand. På den gamle moses grund vokser spredte træer og buske, og kvæg og får græsser nu på de steder, hvor forhen den vandfyldte mose bredte sig.

Hvor er her rigt og frodigt alle vegne! Hele dette nordfalsterske indland synes at være et Arkadien for bønder, stærkt kultiveret overalt, men trods det med en mængde idylliske steder, hvad der hjælper noget på mangelen af virkelig natur.

Apropos idyller: Jeg har sjældent set noget mere fuldkomment i sin art end den gamle *Torkilstrup Præstegård*, B. S. Ingemanns fødested. Hvorfra man end ser denne bygning, som helt er omgivet af en dejlig have med fiskedamme, er den lige pragtfuld.

I stuehusets nordside ud mod haven viser man det vindue, inden for hvilket digteren kom til verden, han, som Grundtvig kaldte det „kvindeligt supplement i den danske poesis verden“ – naturligvis uden fjerneste malice. Et kæmpemæssigt valnøddetræ står lige ved facaden og løfter sin krone højt over bygningens tag. Den store gård er opført 1763 efter en brand tre år før.⁸²

Det er mærkeligt at se, hvordan man i hine tider byggede for præster; men man har jo ikke kunnet forudse standens forfald, heller ikke hvordan den ville være stillet halvandet hundrede år senere. Når et par unge, energiske og dygtige præstefolk, således som tilfældet er her på stedet, nu til dags må rykke ind i et hjem, der med sin mængde af værelser så store som sale synes at være indrettet til en velhavende herremands bolig, så undres man over, at noget så storstilet kan holdes ved lige for den gage, som præster nu om stunder oppebærer. Og dog er det her gjort på den smukkeste måde, både ude og inde. Det må kræve ikke ringe ofre og være grundet på en usædvanlig forståelse af stedets skønhed.

I det nordvestfalsterske landskab fandt jeg mere storladenhed og afveksling end noget andet sted på øen. Takket være forfatterinden frøken Helene Strange, som er af gammel falstringslægt og bor i Nørre Alslev, nåede jeg hurtigt omkring til de bemærkelsesværdige steder i denne egn, og ved hendes hjælp lykkedes det også at finde et par udmærkede typer fra øen.

Nørre Alslev, vistnok Nordfalsters største landsby, har en smuk kirke fra det 13. århundrede, hvor man i alternichen fandt nogle usædvanlig interessante kalkmalerier, hvis datering (1300 el. 1301) viser, at de må stamme fra kirkens første tid og altså er de ældst daterede kalkmalerier i landet. Desværre er de af dem, som er gennemrestaurerede, behandlet på ganske

talentløs måde og mangler ethvert præg af den oprindelige friskhed. Heldigvis er en stor del blot rensket for kalklaget, som har dækket dem, og viser sig i deres oprindelige skikkelse med den friske penselføring. Et særlig mærkeligt motiv, som er morsomt behandlet, er det såkaldte „Døden fra Lübeck“, der utvivlsomt er lånt fra Mariakirken i Lübeck. Det viser døden, som slæber af sted med fire forskellige personer, en konge, en bisp, en borger og en sølle bonde, alle fremstillet med stor humor – dog især døden, som med groteske krumspring valser af sted med sine ofre. Trods motivet virker det hele ovenud komisk. Uhyggelig er kun den underlige sure, blåhvide farve på dødens krop i modsætning til de fire andre. Men det hele skal nok have gjort et rystende indtryk på middelalderens naive sjæle.

Kirkens gamle dør havde en sagnagtig berømmelse, idet der hos Thiele (1818–23) fortælles, at en jomfru fra Falster, som var blind og blev helbredt ved en hellig kilde på øen, til tak byggede kirken, men at pengene slap op, så der ikke blev nok til indgangsdøren. Da drev en dag en jernbeslået dør op på stranden. Den havde hørt til Noahs Ark og havde siden hine dage flydt omkring på havet! Og den passede så nøjagtigt i kirkemuren, som om den var bestilt hertil. „Og den ses endnu på stedet“, siger sagnet. Desværre er dette forkert, døren er to gange blevet fornyet siden Thieles dage, og Noahs kahytsdør er forsvundet. Jeg går ud fra, at det har været messedøren, da kameler og mammuter ikke har kunnet passere en døråbning, som *den* har passet til.

Frøken Strange har på sin væg et stort, gammelt fotografi, der forestiller hendes far og otte-ni andre gårdmænd fra byen, en prægtig samling af djærve folk, stoute og gode danske bønder af stærkt udpræget nordisk race – desværre alle sammen for længst døde. Men en pragtfuld type af omtrent samme art som disse traf jeg i den gamle bonde Rasmus Bruun, som frøken Strange førte mig hen til. Jeg har sjældent mødt en sådan værdighed, næsten af klerikalt præg, men blandet med et udtryk af så megen humor. Det permanente, godlidende smil på dette velnærede, joviale ansigt virkede som en inkarnation af hele det fede Falster. Den gamle har ejet en større gård, men lever nu ganske ensom i et nyt hus, han har bygget. Han er et af de mest tilfredse mennesker, jeg har mødt, tilfreds med verden og sig selv og alting. Naturligvis hører dette at gå i kirke hver søndag til hans yndlingsadsprelser. Men i øvrigt går han bestandigt på besøg i nabolaget hos sine mange venner, som han sætter liv i med sit strålende humør. Jeg spørger, om han ikke skal til Nykøbing til det store Oxfordmøde, som netop forberedes. Men han slår afværgende ud med hånden: „Jeg bryder mig ikke en døjt om disse nymodens ideer og opfindelser. Nu er det gået mig så storartet på den gammeldags manér i over halvfjerds år, og jeg bryder mig ikke om at skifte.“

Rasmus Bruun holder jeg af at mindes, ikke blot for hans egen muntre fremtonings skyld, men fordi han på mange måder forekommer mig at være en god type på den rolige, solide danske bonde, med den samme brede elskværdighed og den samme tryghed som findes hos det store flertal af denne befolkning, parret med en usædvanlig sikkerhed, der bunder i overbevisningen om, at „her er vi alle sammen lige gode“!

Det påstås, at Guldborg Sund er som et dybt svælg mellem falstringen og lolliken, og at det danner grænse mellem to helt forskellige folkekarakterer. Det er en fuldkommen urimelig påstand; selv om det er bekendt, at de to øers beboere undertiden ser lidt skævt til hinanden, kan de ikke rende fra broderskabet. Der er derimod en iøjnefaldende forskel på falstringen og sydsjællænderen, af hvilke den sidste sammenligningsvis er utilgængelig og træg. Prøv blot engang efter et langt ophold i Sydsjælland at komme til Falster! Såvel i racemæssig henseende som i karakter ligner Lolland-Falsters indbyggere hinanden. Der er efter min mening kun én forskel, til gengæld ret iøjnefaldende: falstringens *sprog* er om muligt værre end lollikens. Jeg havde hidtil troet, at det djurslandske mål fra min barndomsegn var landets værste bondedialekt; men hvor henrykt blev jeg ikke ved at konstatere, at den slet ikke kan hamle op med den falsterske! Dette sprog er endnu mere langtrukket og slæbende end det lollandske, konsonanterne hales ud til en usandsynlig længde og er overdrevent syngende. Og hermed kombineres foruden de almindelige diftonger undertiden på mærkelig vis nogle hårde konsonanter, især en lyd for *r*, der synes at blive til allerbagest i ganen og raller omtrent som i det værste norsk. Men trods alt dette er sproget mærkværdigt nok tydeligere og mere forståeligt end lollandsk – når man blot ikke støder på alt for mange af dets ejendommelige gloser.

En mængde af disse er så stærkt afvigende fra rigsdansk, at man ikke begriber, hvordan de kan være blevet til. Blandt mange hundrede eksempler, som findes nævnt i „Lolland-Falsters Historiske Samfunds Aarbog“, skal jeg blot fremdrage nogle ganske enkelte:

Ajahtl = ivrig i sin færd. *Fuss* = kort for hovedet. *Hingre* = indhente. *Elejn* = alligevel. *Dulhærget* = forstokket. *Skudsætte* = undvære. *Sik* = hund. *Usnødig* = ubeskedent, frådsende. *Ivikkesom* = alligevel. *Jeg er vov* = jeg er syg. *Vejret hofter* = regnen sagtner.

Blandt ord særlig i nordfalstersk dialekt kan nævnes:

Forla = arbejdstid. *Gaemarn* = gadekær. *Hivenklot* = rosegren (ikke særlig malende!). *Him se* = vente, opholde sig. *Behyt* = varetægt. *Binjsel* = forstoppelse. *Aanjsy* = gnaven. *Fælling* = brakmark. *Fesde aa* = gå stærkt. *Dobra* = godt (fra russisk). *Fanke* = et halvt stykke. *Fare ille* = abortere. *Gulbrøv* = lækat. *Glaame* = skule. *Gaalpinjen* = drøbelen. *Haesmagge*

A. T. V.
1936.

RASMUS BRUUN FRA NØRRE ALSLEV

= dobbelthage. *Hanjmelen*e = lille hørbundt. *Haanjhare* = hesterive. *Hvunj*
= hund osv.

Det østfalsterske er i udtalen gennemgående fjernere fra rigssproget end det vestfalsterske, f. eks.:

<i>Vestfalstersk:</i>	<i>Østfalstersk:</i>
Højt op i vejret	= Høht op i vehret.
Rejn (regn)	= rehn.
Øje	= øe.
Rejde (rigtig)	= rehde.
Korn	= kurn.
Orm	= urm.

Det er, som de sidste eksempler viser, hyppigst ved vokaler, som efterfølges af et j, at forskellen viser sig.

Ja – hvad siger ikke allerede Holberg: „Det mesopotamiske Sprog er et underligt Sprog!“

Landskabet omkring *Nørre Vedby* er utvivlsomt Falsters smukkeste på grund af sine store højder, hvorfra man flere steder har vide udsigter. Fra Kirkebakken ser man milelangt over de flade, åbne egne, som omgiver stedet,

Vedby Møllebanke. 17. Oktober 1936. FF.

især mod sydvest og nord. Endnu bedre er der på Nørre Vedbys Møllebanke, hvor der forhen stod en gammel stubmølle, og hvor frøken Strange har fået anlagt et friluftsteater med en lille højtliggende scene og pladser til mængder af tilskuere, hvor hun lader afholde foredrag, opføre folkedanse i gamle dragter og diletantkomedier. Stedet er ypperligt valgt, udsigten herfra er ganske dejlig over lande, vige, sunde, næs og over det friske hav. Smukt ser det lave land ud omkring Vester Kippinge, her hvor den gamle helligkilde fandtes, og hvor det skønne, slanke kirkespir ses fjernt over landet – et herligt panorama over næsten det halve Falster, frit overalt på grund af det forholdsvis skovløse terræn. Alle Smålandshavets fjerne øer synes at svæve i horisonten over den blanke havflade, der næsten går ud i ét med himlen. Jeg ser helt til Kulsbjergs tvedelte knude ved Vordingborg – fjerne riger og lande udbredt for min fod til alle sider i den dejlige, klare septemberdag.

Kirken i Nørre Vedby er meget smuk og usædvanlig stor. Den er af teglsten i gotisk stil, og der er næppe hundrede sådanne i hele landet. Desværre er den overkalket med denne grimme, rødlige farve, som man i Jylland kalder „ansigtsrødt“, en udbredt skik her på øen, hvad kirkerne angår. Det ser hæsligt ud og burde erstattes med almindelig hvid kalkning. Dens pragtfulde, anselige tegltag er i tidens løb blevet helt eddergrønt af et tyndt moslag, hvad der virker dejligt mod den klare, dyblå himmel.

Ikke langt herfra findes det berømte *Vedby Bjerg*, eller Bavneshøj, en mærkelig isoleret bakkeknude, der rejser sig brat over fladerne til en højde af 44 m og er Falsters højeste punkt.

Til denne eventyrlige knold knytter sig folketroen om Goen, den falsterske pendant til Fynshovedmanden, til Sjællands Kong Vollermand, den jyske Vojensjæger og mange andre – der alle nedstammer fra alfader Odin på sin Slejpnir. Goen bor i Vedby Bjerg og rider herfra hver julenat til Orehøj på Orehoved for at fri til en jomfru, men får bestandig afslag, akkurat som Fynshovedmanden. Og i det humør, han er i på hjemfærden, skal man altså nødigt møde ham. Men i øvrigt er han som sine lige i andre egne af landet menneskenes ven og deres værn mod onde magter. Til ham ofrede man det sidste neg på marken og havens sidste frugter. Han er en modsætning til den onde Horsjæger, et mystisk væsen, som ikke kendes uden for Falster, og som havde sin hule i skovene omkring Vålse, hvorfra han om natten jagede både dyr og mennesker, som han overrumplede under åben himmel; de flygtede for ham som en rædselslagen hjord, til de om morgenen, dødtrætte af det vilde løb, sank udmattede til jorden.

Megen overtro var knyttet til de masser af oldtidshøje, som Nordfalsters skove rummer, således i *Ovstrup Skov*, som er så tæt og uigennemtrængelig, at

dette måske har været medvirkende til at bevare højene i forbindelse med deres ry for at være befængt med farlige underjordiske. Også *Bruntofte Skov* husede mange højfolk, og i *Storskoven* i Ønslev sogn boede i den store Svenshøj en mængde troldfolk – alle sammen vætter, der var knyttet til høje i modsætning til ellefolkene, der hørte hjemme i moserne. Da Falster har ca. 900 oldtidsmindesmærker, hvoraf ca. 800 er bronzealderhøje, har der næppe hersket bolignød blandt højfolkene.

I mange beretninger siges der, at i Vålse sogn ligger to stenaldermindesmærker, en dysse og en jættestue, som tilsammen kaldes *Bondekirkerne*. Det passer ikke længere; jættestuen er næsten helt forsvundet, kun sammensunkne rester er tilbage. Men dyssekammeret, som jeg fandt dybt inde i *Vålse Vesterskov*, er et prægtigt oldtidsminde, endnu velbevaret, med en uhyre overligger, der hviler på mange forholdsvis små bæresten. Kammeret ligger på en stor, flad jordhøj, som har haft en runddysse omkring sin fod, hvilket gamle folk på egnen endnu mindes. Stedet er helt omgivet af skov, og et par gamle bøge gror så tæt op ad overliggeren, at de er presset helt flade mod dens sider. En mærkelig mystisk stemning råder endnu i denne sære, tætte skov omkring det store oldtidsminde, som sagdes at være Horsjægerens hovedtilholdssted, og som bønderne gennem hundreder af år har gruet for at komme nær. Det er for

så vidt beklageligt, at denne skræk ikke har holdt sig, så ville vi have haft begge Bondekirkerne i stedet for den ene.⁸²

I nærheden findes for øvrigt tre andre flade høje af stor udstrækning, der rimeligvis også i sin tid har dannet runddysser. Men der er nu ikke fjerneste spor af sten tilbage på eller omkring højene.

Fra de store højdedrag omkring Nørre Vedby falder landet temmelig brat ned mod de flade kyster, som er indskåret af store vige, adskilt af stærkt fremspringende, skovbevoksede næs, alle af stor skønhed, således *Orenæs*, der rager ud mod den lille herlige urtidssø Dyrefoden, *Vesterskov* nord for Vålse, og *Resle Skov*, der ligger på landets vestligste pynt i Guldborg Sund.

Nær Orehoved ligger det gamle *Gåbense Færgeleje*, det ældste overfartssted mellem Falster og Sjælland; færgegården er første gang omtalt i 1523, afbrændt under svenskekrigen, men senere genopført, sidste gang nybygget i 1840. Allerede på den tid begyndte man at tænke på at omlægge hele færgefarten over Storstrømmen fra Masnedsund til Orehoved; men det blev først iværksat, da Falsterbanen og Orehovedfærgebanelen anlagdes i 1872. Fra da af forsvandt hele det mærkelige, travle liv, der gennem århundreder havde rørt sig omkring den gamle Gåbense Færgegård med dens kro. Men hele stedets ydre har næppe gennemgået store forandringer, siden den gamle vært, Arnkiel, færdedes her og den „lille magre, men kære Madam Arnkiel tog mod de forkomne Rejsende og tøede dem op med varmt Øl med Tvebakker i“, således som skrevet står i Camillus Nyrops: „Fra Riserup Præstegaard.“ Christian Winther fortæller om sin glæde over at nå Gåbense på rejse hjem til Købelev Præstegård. I færgegårdens gæstebog har han yderligere givet vidnesbyrd om denne glæde. På bogens første side havde en håndværkssvend skrevet et vers, der begyndte sådan:

Der Wind ist gut, das Wetter schön – –

Og Christian Winther skrev længere henne:

Jeg er saa frisk, jeg er saa glad
som Svenden paa det første Blad.

Færgegårdens smukke bygninger er endnu bevarede. De består af to dele, den større gæstgivergård for de fornemme rejsende, hvor der også var posthus, og nærmere stranden krobygningen for det jævner publikum og stedets folk. Begge bygninger er meget smukke – man kunne åbenbart kun bygge kønt indtil midten af forrige århundrede! Alt er såre skønt på dette sted med de store, herlige træer foran den herskabelige gæstgivergård og med udsigten over det blå sund mod Sjællandskysten.

Men så godt som alle færgelejer i Danmark er jo smukke, man har næsten overalt alle de bestanddele, som skaber det typiske danske kystlandskab – disse smalle sunde med den modsatte kyst så fristende nær, hele Danmark samlet på en halv kvadratomil.

Nu går den store trafik et par kilometer længere mod nordvest ved Orehoved, alverden jager her forbi, og ingen tænker mere på det gamle færgeleje ved Gåbense, hvor så meget er hændt i forrige dage, og hvor vejen i hin tid gik ud mod den store verden . . .

Med færgelejet ved *Guldborg*, hvor forbindelsen med Lolland foregår, er det gået ganske omvendt, men landskabelig set er forandringen ikke blevet til det gode. For tre-fire år siden blev den store bro færdig, som med sine anmassende, høje buer fuldstændig dominerer det blide, stilfærdige landskab og helt ødelægger det. Også den gamle færgegård, som ligger her endnu, er blevet mishandlet ved påklistring af en grim, dominerende veranda. Men både falstringer og lolliker er stolte af den store bro, som forbinder de to forhenværende arvefjenders lande med hinanden, og trafikken over den vil sikkert blive den sidste efterkur, som læger alle gamle sår.

Man skal endnu trods alt passe på, at man ikke kommer til at kalde en lollik for falstring eller omvendt.

Jeg fandt på Vestfalster en ung pige af så fremragende skønhed, at jeg bad

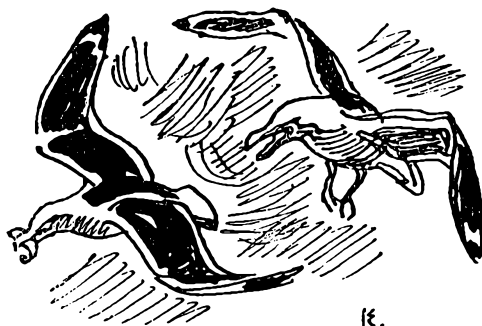

• Bjerget ved Nørre Vedby. 17. Oktober 1936. 7.

om lov til at tage et billede af hende. Og jeg fortalte hende, hvor glad jeg var over at finde en så nydelig repræsentant for Falster til mit værk. Hun vendte det hvide ud af øjnene, krummede fingrene og hvædede: „Jeg er da virkelig fra Lolland!“

Og jeg gjorde mange undskyldninger, fordi jeg havde været så tåbelig at kunne anse hende for at være falstring.⁸³

Men jeg ville gerne forsøge på at lave et kompromis, for begge øer fortjener at have fostret hende. Lad os sige, at hun er en indfødt fra Lolland-Falster. Og vi kan da betragte hende som bindestregen eller bindeleddet – et smukkere kan i al fald vanskeligt findes. På den måde forhindres måske en krig mellem de to øer, og at Nykøbing F. bliver et nyt Troja.

Møn

Møn

Mine første minder om Møn knytter sig til det skønne *Rødkilde*, hvortil jeg sammen med tre jævnaldrende bohemer var indbudt af den gamle høvding Frede Bojsen for at musicere for højskolens elever, og hvor vi førte et kortvarigt herreliv – uforglemmelige dage med udflugter over landet, med sejlture i farvandene omkring øen og med aftener i den herlige park. Dette er mere end tredive år siden; men jeg fandt nu ved gensynet omtrent alt i samme skikkelse som dengang – på Rødkilde den samme stemning og fine gæstfrihed, kun med et nyt slægtled vandret ind i det gamle hjem.

På min færd nu fra Falster over Grønsund med færgen mindedes jeg en lille historie fra hine dage. Frede Bojsen, der som bekendt begyndte sin løbane som historiker, og som bl. a. skrev flere udmærkede afhandlinger om Møns lokalhistorie, foreslog i sin tid, at en ny færge, som skulle sættes ind på ruten mellem Stege og Kalvehave, skulle bære øens ældst kendte navn „Movin“. Men den indfødte skipper satte sig kraftigt til modværge mod dette og argumenterede som så: „Neej, de goer da slet itte an. Vi ka da'tte sejle hele ti'en i mo'vind!“ Hvilket blandt andet viser, at de stumme d'er også kendetegner det mønske sprog og kan afstedkomme mærkelige misforståelser.

Hvad jeg under dette besøg i mine unge dage så af øen, har præget sig dybt i min erindring. Dens landskaber, som for omtrent tre fjerdedele vedkommende næsten helt er uden interesse, rummer på den sidste part til gengæld nogle af de skønneste egne i Danmark. Borren Banke på vestsiden, Ulfshalelandskabet på øens nordside og Høje Møn med klinterne på dens østside er hver på sin vis perler i dansk natur, klinten utvivlsomt den mærkeligste og smukkeste kyst, vort land ejer. Hertil kommer øens rigdom på pragtfulde oldtidsminder foruden et par usædvanlig interessante kirkebygninger. Med Stege som udgangspunkt berejste jeg hele øen på kryds og tværs, uden at mine indtryk fra for en menneskealder siden ændredes stærkt.

Gennem et småbakked landskab går min første færd fra Stege mod sydvest gennem et åbent land, heldigvis uden levende hegn, og fra småhøjderne har jeg bestandig frie, smukke udsigter, således især fra en 36 m høj banke vest for Rødkilde over noret, Stege og bugten. Overalt ser jeg mange oldtidsminder; ikke langt fra Stege ligger tre anselige jættestuer nær hinanden, men desværre så tilgroede med krat, at de næsten er skjult.

Ved Lerbæk begynder store skovstrækninger, som går fra Marienborg

Marienborg Park. Sept. 36.

Gods i et næsten sammenhængende, bredt bælte helt ned til sydkysten. *Marienborgs* hovedbygning, som er opført 1853–54, er et temmelig tarveligt bygningsværk af gule mursten, men dens park er til gengæld overordentlig smuk og rig på sjældne trævækster. Udmærket ser den ud fra indkørslen, hvor der går en dæmning over en voldgravlignende sækning, som på begge sider har maleriske trægrupper.

Mit første mål er *Præstebjerg*, som med sine 47 meter er Vestmøns højeste punkt, men hvor jeg led en stor skuffelse. Den dejlige banke står for fald; den er allerede for mere end halvdelen vedkommende forsvundet og forvandlet til grusgrav, en ødelæggelse, som allerede er begyndt i 1885 af den nuværende ejers far, og som fortsættes år efter år. Generalstaben, som anvender den til målinger, har to gange villet købe retten til at sikre mærkets plads på bankens top, men hverken den afdøde eller den nuværende ejer har villet indgå på nogen forpligtelse; banken er en alt for fin forretning som grusgrav. Det første generalstabsmærke er for længst ramlet ned sammen med bankens top, et nyt er blevet rejst – men der graves stadig på kraft.

Endnu ser man dog over store dele af Vestmøn fra bankens skarpe kam på grusgravens rand, der står som en havhærget klint ud mod fladerne. Endnu vandrer blikket vidt ud over Grønsund helt til Pomlenakke på Falster, til

Bogøs Østerskov, til Sjællandskysten helt fra Stensbys skove til Kalvehave, til de høje banker ved Vordingborg over bælder og sunde.

Men om nogle år vil dette udsigtspunkt være forsvundet, gravningen æder mere og mere bort af banken. Naturligvis – der bliver her som andre steder i landet en slags balance i tingene, når befolkningens levestandard bliver højere, samtidig med at landet bliver fladere. Der er slet ikke noget at gøre ved den ting. Ikke andet end at knytte hænderne i lommen og bande.

Et lille stykke sydvest for dette sted ligger den store, smukke *Fanefjord Kirke*, der sammen med kirkerne i Keldby og den mindre i Elmelunde med hensyn til deres kalkmalerier hører til landets bedste. Mens malerierne i Elmelunde er fremdraget og restaureret allerede i 1885–86 og de berømte billeder i Keldby Kirke er kommet for dagen og istandsatte i 1889–90, er de ypperlige dekorationer i Fanefjord Kirke først fremdraget i 1930, da de endnu var skjult af et tykt kalklag, og restaureret af E. Lind for Nationalmuseet i 1932–35. Kirken, hvis ældste dele stammer fra det 13. århundrede, og som alene på grund af sin størrelse – den er 38 m lang og 11 m bred – var en seværdighed, er blevet det yderligere efter denne restaurering, som er fortrinligt udført. Billederne stammer fra to forskellige perioder, idet triumfbuens udsmykning er fra ca. 1350, mens skibets er fra ca. 1500. De sidste er rimeligvis udført af samme mester som de næsten samtidige fra de to andre kirker, da de bærer næsten nøjagtigt ens bomærker. Billederne står så friske og skønne, som var det originalerne, man havde for sig; deres herlige jordfarver: dodenkop, okker, grønt, rød oxyd, gråt, sort og vistnok umbra og terra de siena, er af en fortrinlig harmonisk virkning. Emnerne er hentet fra både Det gamle og ny Testamente og helgenhistorien. Krydshvælvingerne er dekorerede overalt helt ned til søjlernes kapitæler, og selv søjlerne er bemalede omtrent ned til mandshøjde. Det hele virker både overdådigt og fornemt. Det er, som man befinder sig i det indre af et uhyre stort, pragtfuldt og strålende smykkeskrin. Med hensyn til farveskønhed forekommer disse kalkmalerier mig at overgå dem i den mere berømte Keldby Kirke, hvilket sandsynligvis skyldes, at restaureringen er langt bedre. Desværre er alt træværket herinde blevet bemalet med en simpel, kanongrå oliefarve, hvad der virker yderlig smagløst i disse omgivelser.

Fra Kirkebakken er der udsigt over Kirkenoret med dets utallige halvøer og næs af de mest forskelligartede former, og mod *Damme Mader*, hvor under svenskekrigen det blodige slag stod mellem 3000 svenske og 500 danske, hvilket naturligvis endte med danskernes nederlag over for de krigsvante fjendtlige tropper. Sagnet vil vide, at det var ved forræderi fra Bogøboernes side, at svenskerne fandt den vanskelige overgang over Letten, farvandet mellem Bogø og Møn, og faldt de uforberedte danskere i ryggen, hvorefter Møn blev udleveret til fjendens plyndringer, og at mønboerne siden nærrede et voldsomt had

til Bogøerne, som de længe ikke tålte inden for deres grænser. Såret er heldigvis siden blevet lægt; og godt er det, for den stedkendte mand, som førte svenskerne over vadestedet, og som bar det mistænkelige navn Sortalf, har ved nærmere undersøgelse vist sig at hedde Ole Sværke og være fra Stubbekøbing!

Vestmøn er den del af øen, som er rigest på stenaldermindesmærker, og herude langs kysten findes nogle af de smukkeste. Omtrent 300 m syd for Fane-fjord Kirke ligger den berømte *Grønjægers Høj*, en fremragende langdysse, ganske smal, men af mægtig længde og med 160 randsten, som særlig ved den østlige ende er af kolossal størrelse, enkelte af en højde på indtil 2 m. De tre endnu synlige gravkamre har mistet dækstenene og viser sig kun som rektangulære grave på omtrent 2 meters længde og 75 centimeters bredde og dybde. En vej og nogle roemarker begrænser højens fod sammen med en stor kalkbunke og et hønsehul! Fra stedet ser man temmelig vidt over det åbne, fjordskårne og ret barske landskab, et godt sceneri for sagnet om Grønjæger eller Grønjette, som hver nat kom jagende her til hest over Møns vestkyst med et stort kobbelt hunde efter sig, med spyd i hånd og med hovedet under armen. Henrik Fynbo så ham med egne øjne en nat oppe ved Borren Skov og måtte holde hans hunde, for hvilken tjeneste bonden senere ved jægerens kunster blev en velstående mand. Efter Grønjæger har Grønsund fået navn, siger sagnet, og Fane-fjord efter hans fæstemø, Fane.

Kun en halv mils vej nord for stedet nær Røddinge findes et af Danmarks mest imponerende oldtidsminder, *Klekkende Høj*, en dobbeltjættestue med to indgange, kamrene kun adskilt ved en væg. Ligesom flere af stenmindesmærkerne på øen er den desværre så bevokset med træer og buske, at den til trods for sin størrelse ikke gør fjerneste virkning i landskabet, selv på ringe afstand virker den kun som en lille lund. Ikke langt herfra ved Sprove findes en anden, meget smuk jættestue, *Kong Askers Høj*, og i dennes nærhed en prægtig og meget velbevaret runddysse, som ligger frit og virker herligt i landskabet med sine store randsten og sit monumentale gravkammer.⁸⁶

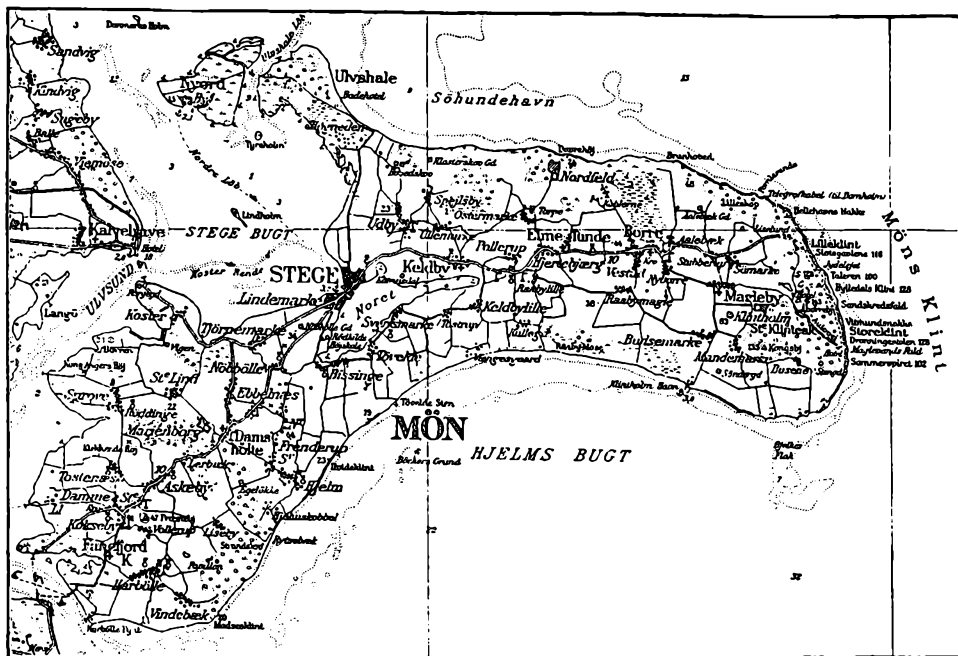
Smukkere og mere udpræget ødansk end noget andet landskab, jeg har set på disse sydlige øer, måske med undtagelse af Ravnsborg Voldsted på Lolland, er udsigten fra den nærliggende, mærkeligt isolerede banke *Borren* nær kysten ved Ulf-sund. Jeg havde ikke tænkt mig, at jeg på disse kanter af øen skulle opleve noget så helt enestående. Svimlende brat falder den 33 meter høje banke ned mod fladerne og kysten i vest. Smukke trægrupper klæder skrænten, som ender ved en bondegård så dybt nede, at man bogstaveligt kigger ned i dens skorstene. Og bag dette ser man over uendelige vidder af havarme, nære og fjerne øer og brede sunde. Blikket rækker helt til Tærø, Bogø og

Langø og mod nordøst over Koster-halvøen til Kalvehave, mod øst over Stege Bugt med noret og den lille købstad. Hele Smålandsfarvandets østlige del ligger blånende omkring de dejlige, grønne øer og foran fjerne, skovklædte kyster. Det brede, strømskårne vand dernede fortsætter ind i landet med lave moser og sumpe med rørskov, alt svimlende dybt nede, og øerne derude ligger så dybt under mig, at jeg tydeligt ser de skillende vanddrag imellem dem. Yderst ude svæver de som skønne fata morganaer over det bleggrå hav. Hvor friskt og herligt et sted, hvilke farver over landene og de mange løb og sunde, som fures af den friske septemberblæst!

Det er mærkeligt netop på dette yndige sted at mindes det frygtelig mørke sagn, som Thiele fortæller om denne vestmønske egn, og som i gru søger sin lige mellem danske sagn. Det berettes omtrent således: Hr. Truels med sin hustru Mettelil boede i Fanefjord sogn og havde seks børn. Men nogle røvere bortførte hans tre små sønner, så han kun havde tre døtre tilbage. En søndag mange år efter, da disse som voksne jomfruer ville gå til Horbelev Kirke på Falster – dengang var sundet ikke bredere, end at man kunne springe over det – mødte de tre røvere, som truede med at dræbe dem, hvis de ikke ville tage dem til ægte. Men de gav røverne til svar, at de hellere ville lide døden end friste denne skæbne.

Udsigt fra Bønnen mod Tårn. 30. Sept. 1836

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Da dræbte røverne dem; og de lagde de tre lig i sække og bredte pigernes klæder over dem. Silde om aftenen gik de ind i hr. Truels' gård og stillede sækkene i en krog. Siden sad de og drak med herremanden så drøjt og længe, at han måtte gå til sengs.

„Da begjerede de fru Mettelil, som blev alene tilbage; men hun vidste vel at redde sig.“ Hun forlangte nemlig at se, hvad der var i deres sække, som de havde stillet fra sig. Og da hun så og genkendte sine døtres klæder, gik hun ud og vækkede hemmeligt hr. Truels og alle hans mænd, og røverne blev fanget. Nu bekendte de, at de var af ædel herkomst, men at de engang som smådrengene var bortført af skovrøvere. Da genkendte hr. Truels i dem sine egne sønner; og han gav dem det råd, at de for deres synders skyld skulle rejse til Det hellige Land. Men de to ældste, som havde den største skyld og ikke havde lyttet til den yngste, der bad om skånsel for pigerne, ville have deres straf og lade liv for liv. Den yngste lød faderens råd; men de to ældste blev stejlede på den høj, som endnu vises øst for Horbelev Kirke. Den yngste kom efter mange års fravær tilbage fra sin færd og levede længe på egnen. Da han døde, begrov de ham på marken på det sted, hvor endnu Pilgrimstenen findes.

Ligger der nu en virkelig begivenhed til grund for dette grufulde sagn? Jeg tror ikke, man bør tvivle om, at det i hovedsagen kan være sandhed. Det er nedskrevet af den omhyggelige Thiele i begyndelsen af forrige århundrede, da slægt efter slægt endnu havde bevaret erindringen om begivenheder, som ofte gik helt tilbage til den mørkeste middelalder, og som ikke sjældent har

stået for en historisk prøve, når en sådan har været mulig. Og med hensyn til grusomheder, bortførelser og røverier stod middelalderen jo ikke tilbage for vor tid, selv om dimensionerne dengang var mindre!

Turen fra Stege langs bugtens østside er meget smuk. Den lave strand med de mange, fantastisk formede halvøer og rørholme op mod det dyblå, vindrørte vand er af stor farvepragt, især lige inden for Luddeholme, hvor man har udsigt over vandet til Nyords højland, til den lille Lindholm og Sjællands skove.

Længere mod nord kommer man efter at have passeret de aldeles flade strandenge ved Hegningen ud på selve *Ulfshale* med dens trods lavheden bestandigt vekslende landskab med skove, krat, lyngheder, laguner, sumpe og sivskove, et stykke natur, som knap har noget sidestykke. En umådelig rigdom på trævækster rummer denne sære naturskov, der synes at være lige så gammel som det land, der bærer den. Stedvis er det fuldkommen storskov for det meste ganske tæt og med vældige, ældgamle ege, med lind, navr, avnbøg, asp, birk, røn, tjørne og ener de sidste undertiden henimod 10 meter høje. Herinde træffer man den sjældne tarmvrid-røn, som ellers her i landet kun optræder i Basnæs Skov og på Bornholm.

Uden for skovens sydside er der vide lyngsletter, brudt af mosehuller og laguner og hist og her bevokset med enligtstående små skovfyrre og ener – et af de prægtigste landskaber, jeg har set uden for de jyske hedesletter.⁸⁵

Mærkeligst ved det hele er næsten selve bunden – materialet, hvoraf landet er dannet. Overalt, hvor jeg færdes, ser jeg rullesten i mængde; på vejene, langs stranden, i lyngheden og selv dybt inde i skoven finder man dem, på de åbne steder hyppigt som en fuldstændig jævn pikning af omtrent lige store sten, så overfladen ser ud, som om den er dækket af gåseæg. Hele den $\frac{1}{2}$ mil lange og $\frac{1}{4}$ mil brede halvø består af dette stenmateriale; det er slæbt ind i landet under istiden og siden af havstrømme ført til sin nuværende plads, hvor det har dannet strandvolde og revler, mens bølgerne i årtusinder bestandig har skyllet hen over det, tumlet med stenbrokkerne og rullet dem frem og tilbage, indtil de har fået alle kanter og fremspring slebet af og antaget den kuglerunde form. Siden har landet langsomt hævet sig, muld er kommet til, efter at fuglene og vinden har ført frø herover og havets slik har lagt sig over stenene. Og planterne har klædt den hårde grund – urskoven er opstået, hvis efterkommere den dag i dag gror på stedet, og af hvilke lyng, bævreasp, ener og fyr må være de ældste. Det er et lille stykke af vort lands udviklingshistorie, vi her stadig har for øje.

Smukkest herude er det åbne lynglandskab, især på skovens sydvestside. Lige da jeg stak hovedet uden for skovbrynet, lettede en enig krikand fra en lille lagune og baskede ind over hedens lyngtuer med solglans på vingerne.

Rundt om mig i skovbrynet er der en vrimmel af brombærbuske, som gror i læ af linde og elme og er fulde af modne, kulsorte bær. Solen bager herinde i læet, og man mærker intet til den stride vestenblæst, som går sin gang derude over heden. En mand i en blå bluse og med en stor kurv går og plukker brombær; han og krikanden er de eneste væsner, jeg ser herude.

At ligge ene i læ af en skov på en solklar septemberdag og proppe sig fuld af modne brombær, som man kan nå i buskene omkring sig, er en så udsøgt kulinarisk nydelse, at få andre kan komme på højde med den. Det er fin mad og ædel vin på én gang, og den påfølgende pipe tobak smager under sådanne forhold aldeles himmelsk.

Kun med hensyn til farver står dette sted tilbage for Ulfshales yderste spids. Herude er i den henseende alt i dag af blæsten pisket op til den højeste ydeevne. Knaldgult og grønt græs stråler mod det djævelsk blå vand, som stormen furer og striber. Nyords højland skinner bag den matte strøm som okker og rust i den vilde sol, og dens lave enge, der er ganske nær, ligger som en metalgul stribe, glimrende i farven som et gyldent sværd, der er lagt mellem klint og hav. Foran mig på den yderste strand, hvor lave, eddergrønne græspuder rører havstokken og slikkes af bølgerne, står rustrød regnfang, røllike og engelskgræs, som svinger fortvivlet i blæsten og rokker på roden.

Yderst mod vest, hvor odden som en lårknogle rager ud i vandet, er der en stor virksomhed i gang: Ulfshales Stenværk, som udnytter grundens ral over et stort areal. I første omgang er dette naturligvis ødelæggende for landskabet; men så snart ét sted er udnyttet og maskinerne er flyttet til et andet, er naturen straks parat til at reparere skaden. Den heler de slagne sår, de ved gravningen opståede laguner og smådamme klæder den med rør og siv, og buske og småtræer vandrer på ny ud over de hærgede steder.

Værre er det, at der langs skovvejen og andre steder er tegn på, at filistrene er over landet! Sommerhuse, endog i form af udrangerede sporvogne og omnibusser, viser hist og her, at fjendens fortrøpper er ved at rykke herind. Så meget mere må man glæde sig over, at Rødkilde er ejer af 300 tdr. land herude, som den skærmer, og som ikke vil blive rørt.

Et prægtigt sted finder jeg ved skovens østlige udkant i det åbne landskab, som danner kysten ved Søhundehavn, og hvor nogle fritstående store ege rager op over fladen, den ene helt udgået og hvid som en benrad. Også herude er der mængder af ener på strandene omkring den sandede, ralstrøede vej, hvis to dybe spor snor sig strandlangs mod sydøst. Havet går brusende og skummende med en bestandig kogende lyd ind over strandens sten for den stride blæst.

Stæreflokkene samler sig nu for alvor til trækket, viberne skråler hæst og er begyndt at snakke om det samme. Men hvilken solskinsdag! September er endnu i sit gode hjørne med flyvende sommer og morgendug over lyng og buske.

Landskabet omkring hovedvejen fra Stege mod øst er af ringe interesse, indtil man får Høje Møn i sigte. Det er kun kirkerne i Keldby og Elmelunde, især den første, som på grund af deres kalkmalerier er seværdigheder på denne strækning. Efter at den gamle, herlige Borre Præstegård, som var øens smukkeste, er blevet nedrevet, står kun præstegården i Hjertebjerg ved samme vej tilbage som den ypperste i sin art.

Forlader man hovedvejen og tager ad en bivej, som fører gennem landsbyen Sømarke, kommer man forbi et af øens smukkeste oldtidsminder, det vældige *Sømarke Dyssekammer*, der som en jættes borg rejser sine stenmasser over højen, hvorpå de hviler. Med hensyn til beliggenhed er det Møns mest fremragende stenkammer; især mod sydvest er udsigten herfra herlig over Magleby med dens kirke og helt til den saltindrende Østersø.

Allerede her er man ude på Høje Møns bjergland, hvor banker fra 50 til over 100 meters højde løfter sig rundt omkring. Men mit første besøg herude blev afbrudt af optrækkende regn og stærk tykning, og først et par dage senere lykkedes det mig at få et virkeligt indtryk af dette landskabs storhed.

Det var doktor Traberg i Damsholte, som elskværdigt stillede både sig selv

og sin vogn til min rådighed en dag, og som foreslog, at vejen denne gang skulle gå sønden om Stege Nor ud til højlandet. Det var blevet et pragtfuldt septembervejr, og køreturen omkring sydsiden af det lange, blå nor mellem de efterårsgule marker var vidunderlig smuk. Fra hovedvejen nord for noret tager dette sig derimod kedsommeligt ud. Dr. Traberg fortæller, at kridtet i jordbunden træder tydeligt frem i de en snes meter høje klinter nær Svensmarke på sydsiden, det eneste sted på øen, hvor dette forekommer uden for de store klinter på dens østkyst.

Vi ser mange smukke gamle bønderboliger på vor vej gennem de hyggelige små landsbyer, således i *Keldbylille*, hvor jeg ved byens gadekær finder et herligt lille hus, som med sin idylliske omgivelser er typisk for de mønske landsbyer.

Også denne del af øen er rig på oldtidsmindesmærker, om end ikke i så overvældende grad som vestsiden. Ved *Råbymagle* findes utvivlsomt ikke alene Møns, men et af hele landets smukkeste stenkamre, fuldstændig velbevaret og af en usædvanlig monumental form. Det ligger på en åben mark, hvor det virker overmåde smukt i landskabet. Selv om det ikke er så højtliggende og stedet ikke har så vide udsigter som Sømarke-dyssekammeret, er der dog også herfra et ypperligt skue ud over de smukke, faldende bakke­drag mod havet

i syd og mod øst til Klinteskoven med dens prægtige konturer. Især set vestfra er dette gravkammer vidunderlig skønt; den kolossale dæksten hviler på tre bæresten, som alle har en fuldstændig plan flade ind mod det rektangulære kammer, som er helt lukket på de tre sider, mens den fjerde mod vest er åben. Desværre skæmmer fredningsmærkets opstilling kammerets skønhed; det ville være fristende at foreslå det anbragt mere diskret, f. eks. tæt inden for indgangen, hvor det foruden at være mindre synligt måske kunne hindre bønderne i at bruge gravkammeret som opbevaringssted for plove og harver! Jeg måtte fjerne et par sådanne fra stedet, før jeg kunne fotografere.⁸⁰ Hvorfor skal disse fredningsmærker overhovedet være så store og iøjnefaldende, at de næsten altid virker forstyrrende? Ejeren af stedet véd jo altid, at de er der; og han er dog den eneste, som kan tænkes at volde fortræd, idet fremmede jo aldrig ville finde på at lave hærværk på hans mark.

Ved *Busemarke* opsøger jeg den berømte langdysse, som viser sig at stå tilbage for flere andre, jeg har set herovre, især med hensyn til landskabelige omgivelser. Den ligger i en lavning mellem kedelige roemarken og er alt for bevokset med buske. Den er ikke særlig lang, men har blandt sine mange velbevarede randstene enkelte meget svære, således tre usædvanlig store ved den sydvestlige ende. Den ene har nogle meget tydelige, skålformede fordybninger i et antal af omtrent 30 stykker.

Efterhånden som vi nærmer os Høje Møns bakkeland, begynder terrænet at bølge stærkere og stærkere, og undertiden kommer vi allerede her op i anselige højder, hvorfra man stedvis får udsigt over hele den østlige del af øen. Længst mod øst løfter Klinteskov sin blånende, bjergagtige silhouet mod den lysende, perlemorsfarvede himmel. Et vidunderligt panorama med fine, gyldne fjerntoner til alle sider under et næsten usynligt skyslør.

Jeg lægger mærke til et besynderligt fænomen: Over de østligste højder med deres skovklædte toppe ud mod havet har der bestandig ligget en ganske lav, men tæt, hvidlig tågebanke, hvis øverste rand er solbeskinnet og aldeles nøjagtigt følger skovens uregelmæssige konturer. Doktor Traberg siger, at denne tågebanke overordentlig hyppigt iagttages på dette sted herinde vestfra, og den formodes at skyldes gus fra havet, som danner sig på grænsen af dette sted og klinten, når havluften møder de vældige kridtmasser. Tågerne holdt sig ganske rigtigt over strækningen, hvor klinerne findes, og holdt brat op nord og syd for disse. De mindede mig fuldstændigt om det fænomen, man møder i arktiske egne og kalder „isblink“, og som skyldes ismassers refleks mod den relativt mørke himmel over åbent hav omkring dem.

Forbi den hyggelige gamle by Mandemarke kommer vi ad vejen gennem et bestandig stærkt kuperet terræn. Det er endnu kun udløbere af selve det store

højland, men allerede her er det et helt lille bjerglandskab med dejlige linjer, med banker og dybe fald kaotisk mellem hinanden, og med de mørke skove som østgrænse. Længere mod syd falder landet jævnt og roligt ned mod sønderstranden ved den smukke skov, som kaldes *Busenehave*, et af de bemærkelsesværdigste steder på øen. Det er yderst en udpræget strandskov, men med kæmpemæssige eksemplarer af eg og ask, lind, navr og avnbøg foruden en mængde andre træarter, der vokser helt ud til den sandede og stenede strand. *Inde* i denne urskov det grønlig mørke under de tætte kroner, som bæres af vældige, ofte vindkrøgede stammer med deres voldsomt formede grenenet – *uden for* skovbrynet det blændende lys over den åbne strand med de nedrullede, store kampestensblokke, skov og strand skilt fra hinanden ved et bælte af strålende urter i alle efterårets rige farver. Skoven danner vestligst et fuldkomment vildnis, lavt og vindhærget yderst mod stranden. Det er *øens anden* urskov, en mærkelig pendant her på sydøstkysten til Ulfshaleskoven på øens nordvestlige side.⁸⁹

Yderst mod øst, skilt fra hovedlandet ved den vældige lavning, som nordfra skærer sig helt ned til landsbyen Borre, løfter øen sig til det store bakkeland, der kaldes *Høje Møn*, og som ud mod havet rejser sig til en magtfuld gestus, den vældige *Møns Klint*, hvis banker kulminerer i det 143 m høje *Aborrebjerg* og er skovklædt på en strækning langs kysten af omtrent en mils længde, helt ud til, hvor kridtklinternes fald står svimlende brat ned mod havstokken.

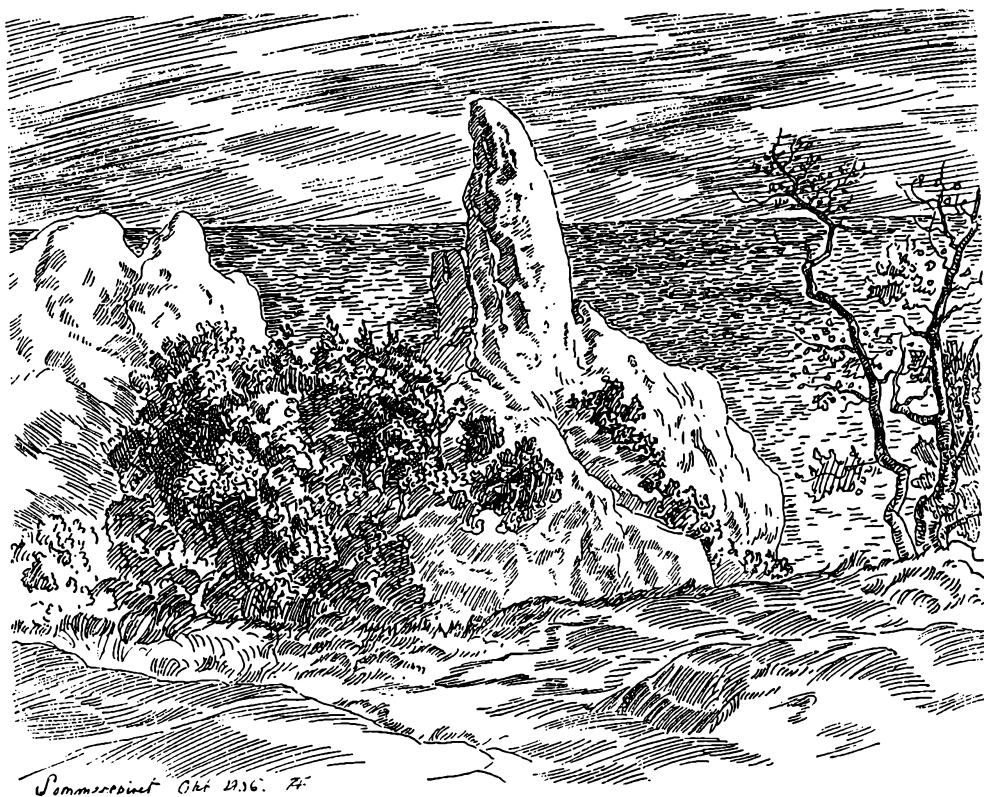
Klinten består fra fod til top af Danmarks ældste undergrund, skrivekridtet, der her i modsætning til ved Stevns og i andre lignende klinte i landet ikke ligger i forholdsvis regelmæssige, vandrette lag, men i stor udstrækning er blevet bøjet og skråtstillet og har talrige forskydninger og revner, som deler lagene sammenhæng. Her findes ingen ensformighed, de umådelige kridtmasser med deres stejle fremspring og dybt indskårne kløfter er den mest pragtfulde og afvekslende kyst i Danmark. Det tidsafsnit, da de store forskydninger i Møns Klint fandt sted, ligger imidlertid langt senere end kridtperioden; dette er vistnok sket, efter at landet i kvartærperioden har hævet sig, og det skyldes muligvis, foruden bevægelser i selve jordskorpen, det vældige tryk, som lagene har været udsat for af bræen under den store istid.

Møns Klints skønhed kan ikke beskrives, den kan ikke gengives på tegning eller i maleri. Denne kyst er lige så utilgængelig for en mand med palet i hånden, som selve poesens muse ville være for en fotograf. Hvorfor har jeg da overhovedet søgt at give et billede af dette sted? Kun for i al ydmyghed at prøve på at læsse den byrde af mig, som dets skønhed har lagt på mit sind. Og vistnok også for at lokke dem, som endnu ikke har set dets pragt, til at rette denne fejl.

Første gang, jeg var på dette sted, var ved forsommertid, da skoven om klintens tinder og i dens kløfter endnu var lys og grøn – det tidspunkt, som alle havde anbefalet mig som det bedste. Nu genså jeg det i septembers slutning, da træernes løv var begyndt at få alle efterårets toner. Og dette sidste var langt skønnere. Min vandring langs hele denne klintekam foregik i en bestandig farverus.

Schweiz' sneklædte alpetinder har jeg set over Rhônedalens blomstrende kirsebærtræer. Jeg har gået på den romerske kampagne og set Rocca di Papas blånende top over slettens gyldne tåger. Jeg kender Grønlands isfjelde med deres strålende farver, har set landets blånende kæmpebjerge løfte sig over efterårets rødmende havisflade. Men intet har grebet mig som synet af denne danske kyst på hin sene septemberdag.

Straks da jeg kommer ud af Store Klinteskov ved dennes sydende, ser jeg *Sommerspiret* rejse sin gyldenthvide, jomfrueligt rene kegle som en mægtig obelisk mod det blå hav bag en af de mest sønderrevne kløfter i klinten, alleryderst på et skarpt huk imod vandet. Skrænterne omkring det og kløften må være gamle, thi store dele af dem er klædt af skov, der i alle mulige farver som mos og lav kryber op ad de stejle sider. Ude i øst begynder lette havtåger at nærme sig landet, men endnu stråler sydsolen herinde i al sin glans, og de

Sommerspiret Okt 1856. 7.

fantastiske kridtmasser kaster dens lys tilbage med en styrke, så man næsten blændes efter lige at være trådt ud fra skovens tusmørke.

Endnu mere farveprægtigt er *Maglevandsfaldet*, set fra nord mod syd, hvor dets yderste, lodrette masser står som en mur mod det soltindrende hav bag en forgrund af træer, der klæder hele faldet, og som rummer alle toner fra smaragdgrønne og blålige skygger til trætoppenes gnistrende røde og okker-gule glories. Hvilke dimensioner denne kløft har! Jeg tænker sammenligningsvis på de miniatureagtige bornholmske klippeformationer langs denne øs kyster.

Men intet andet sted herude kan tåle sammenligning med *Dronningestolen* og faldene omkring denne. Set fra nord på denne tid af dagen, hvor solen står lige bag de næsten lodrette skrænter, som overalt ligger i skygge, er det det mest farveprægtige sted, jeg kender. En Turners palet er bleg og tung imod dette. Den svage dis fra havet er begyndt at lægge sig over kysten, og de vældige kridtmasser, som løfter sig til 100 meters højde over stranden, har fået skær af fine perlemorsfarver – de synes ikke mørkere i skyggen end deres solbelyste rande, blot mere douce i farven, ædlere. De *lyser* imod mig med alle regnbuens toner, et orgie af farver, en fanfare af lys, selv inde fra de dybeste kløfter. Over dem på klintekammen står træer af alle mulige arter i skovbrynet med et væld af stærke, dybe farveharmonier fra guld til rust og blod – alt med den fine, mildnende soldis over. Og under og bag alt dette ligger det bleggrå hav, hvis langsomme, sindige dønninger står i en skummende krans om klintens fod. Inderst er havet flaskegrønt over de udskyllede kridtmasser og går længere ude over i det blege blå. Men yderst, hvor horisonten skulle ses himmelhøjt oppe, glider luft og hav sammen i rosafarvet dis uden nogen overgang. Det hele er fuldkommen eventyrligt og samtidig vældigt som intet andet sted inden for vort lands grænser.⁸⁹

Jeg tilstår, at jeg mange steder i Danmark har set landskaber med videre udsigter, af en storslået stemning, som var mægtigt gribende – Holmsland Klit, steder på den jyske hede, Agri Bakker, Vejrhøj, og hvorfor ikke tage Himmelbjerget med? – og mange andre kunne nævnes – men aldrig noget sted, som havde skønnere linjer og en højere farvepragt. Hvilken baggrund for vandrefalken, som yngler her på disse eventyrlige klinte.

Fra *Hylledals Klint* ser jeg mod *Taleren* i nord, atter i fuldt sollys, efter at disen for en lille stund har trukket sig ud over havet. Ligesom Sommerspiret ligger kysten på ny blændende gulhvid med blåkolde skygger og okkervarme reflekser. Dog også her møder jeg en mængde farver; mens Talerens masser står blændende som ild mod havets kølige baggrund, er skovens kroner, der klæder klinten og på afstand fuldstændig minder om vældige mospuder, ganske douce i tonerne. Efterårets døende løv er som falmet i farven, når solen falder lige på det. Kun i den nærmeste forgrund, hvor nogle alpespidse små-

toppe dukker op mellem kronerne, står disse med voldsomme farver, en vanvittig symfoni på baggrund af klintens sider, der overalt er blødere og skønnere i farven end marmor. Til venstre har jeg et mægtigt, jævnt skrånende skred, som begynder helt heroppe ved klintekammen og strækker sig i et halvtreds meter bredt bælte ned i havstokken.⁸⁸

Et andet vidunderligt sted fandt jeg endelig ved *Vitmundsnakke*, hvor en forkrøblet bøg i forgrunden næsten har antaget form af en skovfyr, og sammen med de øvrige trævækster virker fuldstændig som et raffineret, japansk motiv på baggrund af den kolossale, lodrette kridtmur og det blege hav. Gennem disen skimter jeg dybt nede bundgarnspælene som lette tegninger, lavet med den fineste spids af en tuschpensel.⁸⁸ Visne blade daler fra træerne forbi mig ud over randen; jeg ser slet ikke, hvor de ender dér svimlende dybt nede – de glimter som kobber og ir i sollyset under deres ujævne dalen ned, ned . . .

Hvorfor fortsætte med at skrive om dette, når jeg dog på forhånd har erkendt min magtesløshed! Her mere end noget andet sted, jeg kender, gælder den gamle frase, der er brugt som redningsbælte i mangen fortvivlet situation: Sligt kan ikke beskrives, det skal ses!

Men den, som har troet, at impressionisterne mellem de store franske malere, de, som i deres kamp med farven er nået nærmere til sollyset under

Pl. 36. Maglevandofaldet. H.

deres forsøg på at komme virkeligheden nær, at *illudere*, at de skulle have overdrevet deres virkemidler – sådanne tåber kan gå til Møns Klint for at nå til omvendelse. Farver som disse findes *kun* i naturen; det er solens ægte børn, deres skønhed og glans nås aldrig på et lærred.

Måske ligger de rene farver derinde i tubernes mørke og drømmer om hver for sig og ganske ene at komme til at udrette det vidunderlige. Men de vågner til bitter erkendelse af virkeligheden allerede på den flade palet, hvor de tvinges af en hård skæbne til at blive led i et alt for blandet selskab og forsvinde i hoben; og mere og mere grå og triste bliver de, indtil de endelig når over på lærredet, hvor de oftest går døden i møde . . .

Det virker næsten husvalende på ny at komme herfra ind i *Klinteskovs* milde skygger. Landskabet herinde virker i øvrigt i sin helhed ret ensformigt, når undtages partierne omkring de to små søer *Aborresø* og *Geddesø*, af hvilke især den første i sine romantiske og idylliske omgivelser rummer megen skønhed. *Aborrebjerget*, Møns højeste punkt, kan man roligt undgå, stedet er helt skovklædt og uden nogen udsigt. Mange andre punkter inde i skoven når omtrent samme højde, således *Kongsbjerg*, *Risk* og *Rud*, men de er ligeledes alle bevoksede. I botanisk henseende er skoven derimod stedvis ret enestående. Ganske vist er både *Storeklint* og *Lilleklint* næsten udelukkende dækket af bøgeskov, men langs klinteranden ser man ofte stærkt forkrøblede træer, „vrang bøger“, som vejr og vind har hærget, og de to steder er på en strækning adskilt ved et næsten uigennemtrængeligt krat af prægtige tjørne. Og med terrænets mængder af højder og kløfter og den dermed stærkt skiftende beskaffenhed i jordbunden følger en rig afveksling af trævækster, buske og urter, der rummer sådanne arter som spids-løn, elm, abild og fuglekirsebær, navr, røn og sandtidse, fjeldribs og flere andre. Af urter er her en mængde, hvis forekomst for det meste er knyttet til den kalkrige bund, f. eks. rød-blomstret hullæbe, der ikke findes andre steder i Danmark, foruden fem forskellige gøgeurter.

Klinterens størrelse og pragt i forbindelse med dens modsætning, den dybe mystik i den forhen uvejsomme, mærkelige skov på dens top, har født de sære forestillinger om Klintekongen og de stærkt varierende sagn, som knytter sig til ham. Enkelte steder nævnes han som „Jætten fra Upsal“ – mærkeligt at tænke på, da Upsala med sit glimrende gudehov var hovedsædet for den gamle hedenske gudsdyrkelse i Norden. „Upsal“ menes dog ikke at betyde Upsala i Sverige, men en omskrivning af „Højsalen“ i Møns Klint. Andre sagn nævner ham slet og ret som Odin og fortæller, at da kristendommen sejrede i Norden, flygtede han til klinten, hvori han siden havde sin bopæl. Jætten fra Upsal bliver senere i folkesproget til „Jøjn Upsal“ – Jøjn måske en for-

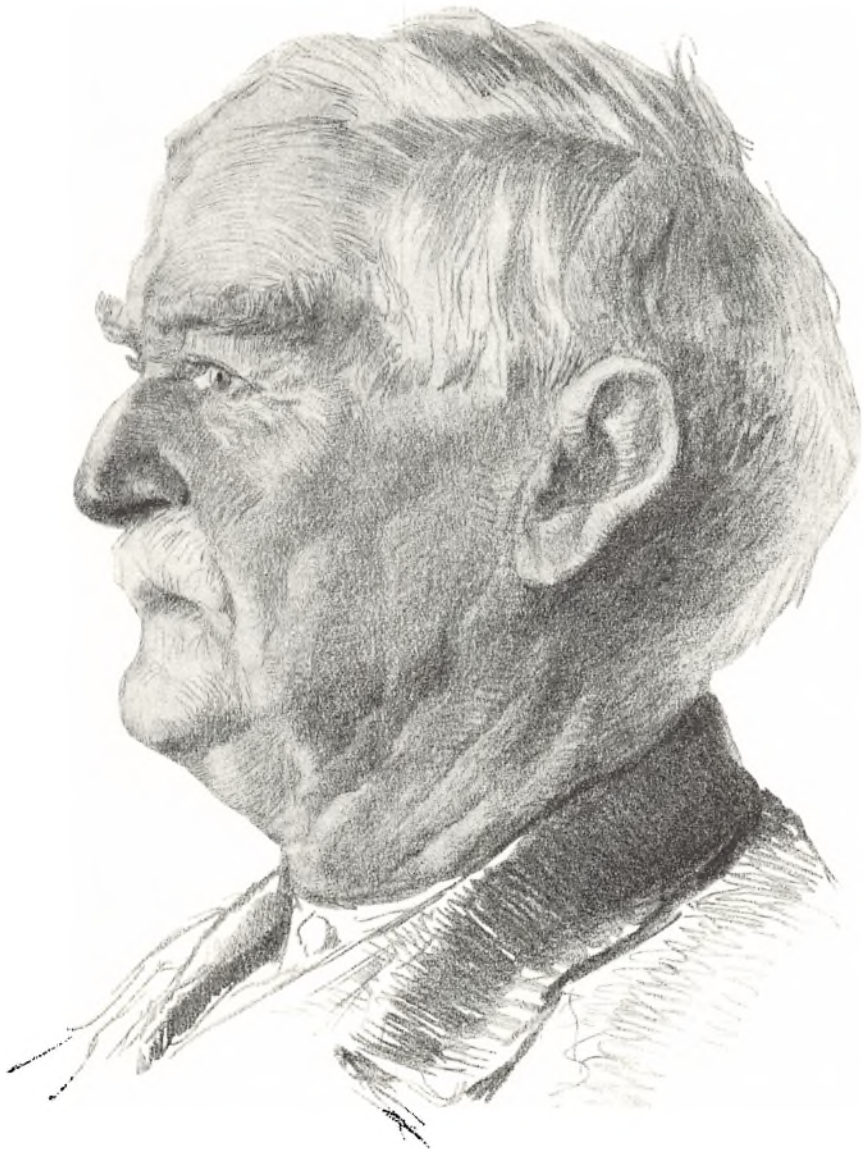

drejning af Goen på Lolland-Falster. Senere afløses han af en vis Huno, som blev en vældig sørøver, men også drev agerbrug og på alle måder blev en stor og navnkundig mand, efter hvem mange steder blev opkaldt: Hunehøj, Hunesø, Hunos Agre og Huno Herrens Agre. Men alle disse navne dækker utvivlsomt over den oprindelige skikkelse, Odin, Klintekongen, som er mønboens ven og med en hær vil være landets værn, hvis det kommer i nød – men som også værger sin egen, hellige jord på klintetoppen mod profane indgreb og kogler med folk, når de kommer hans enemærker for nær. Mange er de, som hændelsesvis er kommet til at stå over for „Jøjn Upsals Kilde“, og som altid forgæves prøvede at finde den igen med deres tørstende kreaturer. Ingen ørken har haft skammeligere gøglebilleder end Klinteskoven!

Er det ikke et soleklart bevis på dette steds ukrænkelighed, at *Liselund Slot* – i virkeligheden en beskeden villa, men ganske smuk – som kammerherre de la Calmette byggede i 1792 i skoven bag Lilleklint – at ikke engang *det* helt kunne gå ram forbi. Dette lille bygningsværk med sit anlæg à la Trianon, med sine pavilloner, uægte borgruiner, teaterbastioner og øvrige „hyrdestils“-efterligninger i tidens affekterede manér, fik langt om længe naturens hævn at føle. Af dens park med dens monumenter og attrapper skred en dag for en menneskealder siden ikke mindre end fire hektarer land på én gang ud i havet! Og endnu i 1920 gentoges katastrofen, da yderligere to hektarer forsvandt i bølgerne. – Klintekongen er ofte sen til at slå; men en dag rammer han, selv om det varer hundrede år.

Nu er kun selve det lille slot med en „schweizerhytte“, et „firegavlshus“ og et „norsk hus“ foruden et par andre snurrepiberier tilbage. Stedet synes forladt, og kun natlige spøgelser huserer i de stuer, hvor forhen Ludvig XVI's og Marie-Antoinettes beundrere færdedes, men som *Jourdan Coup-Têtes* faldøkse dog aldrig nåede. Skovens vilde vækster gror nu ind mellem parkens træer ved de store brud i klinten, hvor ingen grænse mere er synlig mellem haven og Klintekongens rige.

Nær den lille Aborresø findes lige ved Hunosøgårds restaurant et lille bygningsværk af en helt anden art, som stedets vætter ikke vil kunne finde fornærmeligt mod god tone på egnen, og som helt smelter sammen med de ældgamle bønderhuse og stedets vegetation næsten som en kæmpepaddehat, der er skudt op af jordsmonnet. Det er en smule vejrmølle, grå og gammel i sin halmklædning og med sin mærkelige hat, som ikke har været moderne i de sidste hundrede år. Op over dens top rager den besynderligste vindfløj, jeg i mine dage har set, og til hvilken åbenbart selve højsalig kong Frederik VII til hest har stået model. Møllen tilhører boelsmand Peter Vinge i det nærliggende hus; men den er for længst kommet på aftægt, den er afmønstret, dens vinger er borte, og den kan altså ikke engang tygge sit foder.⁸⁷

A. Fr.
1936.

BØDKER LARS PETER JENSEN . 74 ÅR
MAGLEBY

27• Danmarks store Øer II

Den jævne mønske befolkning er ikke stærkt særpræget, men kan, i al fald af ydre, minde om både dens falsterske og sjællandske naboer. Det er overordentlig indtagende folk, og hvor som helst jeg har mødt dem, har de vist sig i besiddelse af en usædvanlig følsomhed og finhed, som for øvrigt ikke sjældent præger deres ydre. Den gamle bødker Lars Peter Jensen fra Magleby er en god mønbotype. Han er 74 år, men en rigtig knag med et storartet humør og altid oplagt til en spøg. Det er svært at se på dette ansigt, at det tilhører en såkaldt almuesmand. For så vidt står han den sydsjællandske type fjernt. Det ædle og fine hoved, som er rent nordisk, er såre langt fra, hvad man i dårlig forstand ville kalde bondsk. Han kunne uden at vække opsigt ved sit ydre udmærket godt tage sæde i det engelske parlament – i al fald til det øjeblik kom, da det fordredes, at han skulle lægge benene op på bordet.

Den gamle kone fra samme by er for så vidt ikke helt i samme vægtklasse som han. Hun er enke efter en stenhugger og ser selv ud, som om hun er dannet af det materiale, hendes mand stred med. Hun er 73 år, det er 35 år siden, hun blev enke, men hun spiller af liv og lune, skønt hun ikke har danset på roser i sit liv og vistnok kender mere til skærver. Nu går hun rundt fra sted til sted og lever af at være „hjælp i huset“. Jeg traf hende på et fremmed sted, i en stor gård, og jeg ville gerne have tegnet hende. Men det ville vist have været første gang i sit liv, hun havde siddet stille i to timer, og desuden skulle hun ind og lave mad til folkene. Der var ikke tale om, at hun ville be' sig fri, jeg kunne lige så godt søge at lokke en præst fra altergangen. Jeg så på hendes gamle, senede hænder, på de svære håndled og på det stærke, rolige ansigt med det indadvendte blik. Ak, disse dejlige, elskelige gamle kvinder! Gud ved, hvor mange tusinde mellemgader hun har lagt sin sjæl i uden at have sat en krumme til af den! ⁸⁷

Langt den overvejende del af befolkningen er lys; de unge piger og karle, som jeg mødte i landsbyer, på marker og veje, synes at være af en sund og frisk, nordisk slægt.

De ligner deres ø og dens blødt klingende sprog.

Bornholm

Bornholm

Sådan hører vi første gang øen nævnt i en beretning, som Englands konge Alfred den Store nedskrev efter Wulfstan og Ottar, der på hans anmodning havde været på opdagelsestogt mellem Østersølandene i årene omkring 890 og fortalte ham om, hvad de havde set:

„Wevnadland him væs on Steorbord and on Bæabord him væs Langoland and Loland and Sconeg and thas land allhvrath to Danemearcan. And thonne *Burgendaland* væs us on Bæabord, and tha habbat him sylf Cyning.“

Søfarerne har altså gennemsejlet Østersøen fra vest mod øst, når de har haft alle de nævnte lande om bagbord; de nævner dem i den rigtige rækkefølge, sidst Bornholm, som de kalder Burgendaland – måske Burgundernes Land – senere forandret til Burghændeholm, i 1295 Burghundarholm. Endnu omtaler bornholmere deres hjemland som „Landet Bornholm“ – „Øen“ er i deres tale Christiansø derude i nordøst. Men i den angelsaksiske beskrivelse dukker øen første gang frem over kimningen for øjnene af de sejlene, der videbegærlige har spejdet mod dens kyster over skibets lønning, men forsigtigvis har holdt sig fjernt fra den i rum sø. For det er godt nok med betegnelsen „Cyning“; men det kan godt dække over en grim viking og sørøver, der ligesom røveren i Sejbæk og kromanden i Hagebro „levede af de vejfarende“.

Besejlingsforholdene til øen har som meget andet ændret sig betydeligt i de tusind år siden Wulfstans dage. At gå om bord i København kl. 11 om aftenen, smutte i køjen og sove, til damperen om morgenen glider ind i Rønnes havn, er ikke den sikreste måde, hvis man vil rekonstruere Wulfstans og Ottars oplevelser, da de anduede øen. Det gjorde jeg for resten heller ikke, jeg var i al fald oppe, før fanden og hovmesteren fik sko på, og kiggede forud efter land. Juninatten var lys og blikstille, den traditionelle stjerne spejlede sig i det olieglatte vand, og den eneste lyd, som hørtes, var maskinens rolige hjerteslag dybt nede fra skibets store krop. Men i øst lå en lille tågebanke, som langsomt blev tættere; og det var tykning, da vi gled ind i havnen, hvis bolværker og huse først blev synlige på 100 meters afstand. Således var min første landgang på Bornholm.

På et af byens hoteller mødtes jeg straks af en overstrømmende venlig portier, som, da han fik at vide, at jeg var kommet hertil for at arbejde og sove, fortalte, at der samme aften ville ankomme 150 gæster til hotellet, hvorfor han faderligt rådede mig til at tage videre til Åkirkeby og blive der i 3–4 dage, til uvejret var trukket over. Jeg lød hans råd for den første dels vedkommende, jeg tog til Åkirkeby; men jeg vendte ikke tilbage til Rønne.

Jeg har boet i næsten alle danske provinsbyer, og deres hoteller har i ferietiden oftest været som underafdelinger af Dantes helvede. Men i Åkirkeby levede jeg „wie Gott in Frankreich“. Jeg havde standkvarter her under hele mit ophold på øen, og herfra spandt jeg som en edderkop mit skrøbelige net over hele det intetanende land. Den af alle turister skyede lille hyggelige og stille by er et fuldkomment Eden. Jeg tror, jeg alene forøgede dens tilrejsendes antal med mindst 50 procent.

På de ca. hundrede sider, jeg har til min rådighed, vil det være fuldkommen umuligt at give en udtømmende skildring af denne vor mærkeligste ø. Alene en liste over den litteratur i form af bøger, som allerede findes om øen, danner et værk på halvfjerdsindstyve sider!* Jeg må indskrænke mig til at give nogle spredte indtryk af dens vidt forskellige landskaber, af mit møde med dens befolkning, oftest tilfældigt, af enkelte af dens pragtfulde oldtidsminder, visse mærkelige bygninger, nogle sagn og enkelte småtræk af dens udviklede historie. Bornholm må i endnu langt højere grad end andre af vore øer i min fremstilling nøjes med at blive en lille billedbog. Den fortjente at blive behandlet i et storværk for sig.

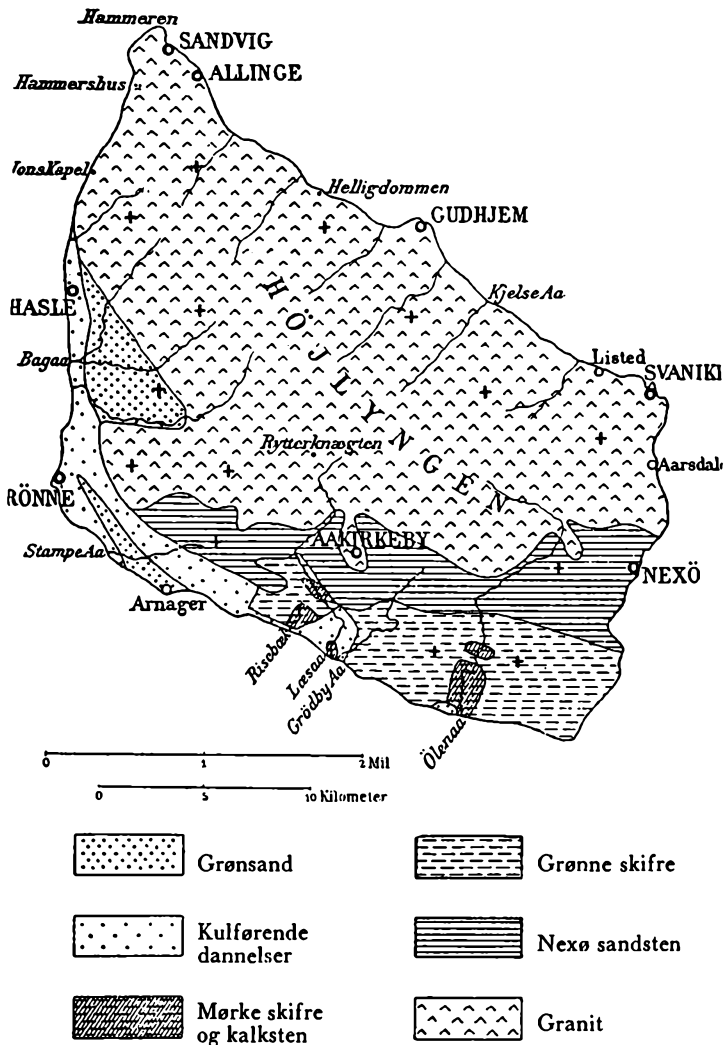
Landskabeligt falder øen på grund af de geologiske forhold i to ret skarpt adskilte dele, det gennemgående lave sydland, der begrænses af en linje, som går omtrent fra lidt nord for Neksø til Rønne, og nord for denne det tre gange så store land, hvor de gamle granitdannelser, som på sydlandet næsten overalt er skjult af yngre lag, for det meste når næsten helt op til overfladen og endda ofte på store strækninger rager frem i skarpe, mærkeligt formede småklipper, især langs kysterne, eller danner tunge, fast formede højder, som når deres kulmination i Almindingen og Paradisbakkerne og ved Hammeren på nordspidsen. Sydlandet, hvis øverste lag af ler og sand så godt som overalt skjuler grundfjeldet og de over dette dannede sandstenslag, skifre og kalksten, minder landskabeligt om former, som vi kender fra mange steder i det sydlige Danmark.

Men dette sydland, alt for lidt kendt, ja tilsyneladende skyet af de tusinder af rejsende, som årligt gæster øen, er af mange grunde overordentlig interessant og rummer foruden sin særlige landskabelige ynde flere andre værdier, som nordlandet kun ejer i ringere grad eller helt mangler.

Det var sikkert på trods af al tradition, at jeg begyndte min rejse henede.

Det er strålende solskin, en af de første dage af juni, da jeg forlader Rønne og tager vejen mod øst. Landskabet omkring mig virker straks fuldstændig østsjællandsk med frodige, veldyrkede agre, mængder af smålunde, enligt-

* E. Kofoed og E. Götzsche: Bidrag til Bornholms Bibliografi. 1928.

stående træer og fine haver ved gårdene. Fra landevejen slår jeg et lille slag mod nord til *Myreby*, hvor jeg standser og tager et overblik over landet fra den 88 meter høje bakke. Alt, hvad jeg ser, er frodigt, livligt og afvekslende, stadig Østsjælland. Men afvigelser begynder dog så småt at vise sig, enkelte levende hegn krydser hinanden mellem agrene, og især giver mængden af svære stendiger landskabet et fremmedartet præg. Og pludselig slår det ned i mig, at øjet ikke i hele det land, jeg overskuer, mødes af en eneste landsby!

Bornholm har overhovedet slet ingen sådanne. Dens over ni hundrede gårde ligger aldrig i samfund, men er nogenlunde jævnt fordelt over det hele, naturligvis efter jordens godhed. Heraf kommer det, at disse gårde næsten altid har gennavn.

Fra gammel tid har dette været skik på øen. Hvad der hist og her benævnes „gårdbyer“ er kun nogle tilfældigt nær hinanden liggende boliger. Enhver af disse, ofte meget store gårde, er et afsluttet hele, fra gamle dage indrettet med selvforsyning for øje. Man har åbenbart ikke følt større trang til naboskab eller sammenslutning.

En stor mængde af disse gårde her på sydlandet er meget smukke og anseelige bindingsværksbygninger, som ofte har rødkalkning mellem de sorttjærede stolper. Eksempelvis kan nævnes Sveder Kettinges Gård (benævnt efter en af øens lybske høvedsmænd), et fuldstændigt pragteksemplar, som er beliggende ved vejen fra Åkirkeby mod nord til Almindingen.

En anden forskelligartethed gør sig som førnævnt gældende i mængden af stendiger, som ofte når en anselig størrelse. Men synker man trods dette alligevel hen i rolige drømmerier om dansk ø-idyl, da hænder det, at man pludselig ruskes lysvågen ved, at dette smilende ansigt rynker besk på knurhårene og den rå klippe i et glimt viser landets sande karakter gennem den smilende ager! Det er dog her på sydlandet sjældent øens egen grund, urfjeldet, som rager op, men vandreblokke, slæbt hertil af bræen ligesom hjemme, blot flere og større.

Udsigten heroppe fra Myreby-højden er herlig, ikke blot mod syd over det mere hjemlige landskab, men også mod nord, hvor Almindingens bølgende, skovklædte bjergkæde hæver sig med sine støvgrå farver over de friskgrønne marker og forgrundens lave moser. Allerede her får man et indtryk af landets forskelligartethed.

Denne spådom om afveksling gør mig nysgerrig – jeg kan ikke styre mig, men må om end blot for et øjeblik nogle kilometer længere mod nord og overskride bjerglandets grænse for herfra at se ud over disse egne og møde modsætningen! Og jeg styrer min kås op mod *Bjergegårdsbakkerne* ved Vester Marie, en bakkeø af lutter klippesten, en ægte ætling af nordlandet, der ligger ensom her og hæver sig over landet omkring den.

Her er godt! En herlig udsigt får jeg fra denne øde knold med dens lyngmarker og flade, krybende enebuske. Allerede her begyndte et navn at melde sig, som senere så ofte kom igen under færdens gennem øens nordlige højland: Småland! Er Sjælland pløjet ud af Vänern, da er Bornholm skåret ud af moder Sveriges side et sted på grænsen af Småland og Skåne!

Min nysgerrighed gjaldt for øvrigt ikke alene landskabet på dette sted. Jeg fandt hurtigt på Store Bjergegårdsbakke noget andet, jeg var kommet for, de femten mægtige sten, rejst nær den store bondegård heroppe, uregelmæssigt fordelt over den magre lyngmark. Det er en forholdsvis lille gruppe blandt Bornholms berømte bautasten, af hvilke øen endnu har halvfjerde hundrede tilbage af de henimod tusinde, den engang har ejet. Tre af disse her på bakken

er af vældig størrelse, den største ca. 2¹/₂ m høj. Det er de første, jeg ser herovre, og det er med en mærkelig følelse af dyb ærbødighed, jeg står over for disse prægtige vidnesbyrd om de gamles færd på stedet i længst forsvundne dage. Hvem har sat dem her, og for hvem er de rejst? De er tavse, alle disse bautasten, i modsætning til runestenene, hvis indskrifter taler, om end ofte i gådefulde ord og om mænd, hvis færd er endt for tusind år siden.

Der er den herligste udsigt her fra banken ud over det dejlige land. Men endnu smukkere er der på det samme højdedrag på den nærliggende Lille Bjergegårdsbakke. Synet herfra over landet, især mod sydøst, er aldeles betagende. Her ser man på iøjnefaldende vis modsætningen mellem klippelandet og de lavere egne i syd. Hele banken, denne rå stenknude, er som selve landets benrad, der rager ud gennem hud og kød i et brutalt brud – herlig i farven op mod det lyng- og enebærklædte jordsmon og mod de fjerne vidder dernede, der ligger i gyldne og sølvklare toner bag den bleggrå og bronzebrune forgrund – to vidt forskellige verdener så tæt op ad hinanden.⁹⁰

Bynkefugle skælder og skvætter mod mig fra stenens top, og gulspurve flyver fulde af uro for deres yngel fra busk til busk som små flakkende ildsluer mod de grå klippesten. Dybt nede fra et kær, som er omgivet af en ring af høje, lyshårede piletræer, når frøernes kor mit øre som en eneste lang, skælvende tone.

Klang af jern mod sten, ubarmhjertig og hård og bestandig gentaget, leder min gang om på bakkens anden side, hvor jeg finder nogle arbejdere i færd med at bryde klippen og slå den til skærver.

„Hva!“ siger jeg til en af dem, som svinger en mægtig jernhammer, så stenen slår gnister, „er De ved at slå Bornholm i stykker?“

„Jæ-jæ!“

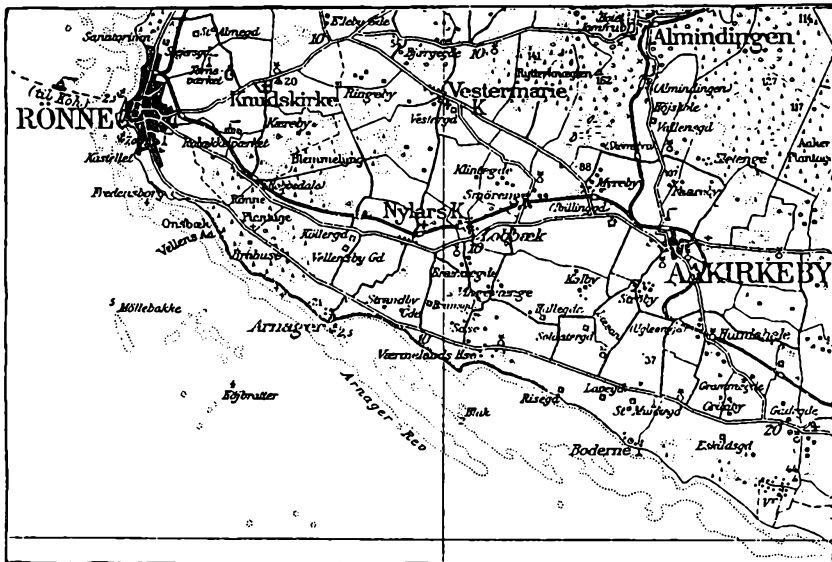
„Nå, ja – der bliver vel altid lidt tilbage til os andre et stykke tid endnu!“

„Jæ-æ!“ Det klang helt hjemligt københavnsk, denne første prøve, jeg fik på det bornholmske sprog. Og så drev han til med hammeren på en frisk. Her er en af dem, der snakker ej, men slår.

Skam få den, som tror, at bornholmeren kan have samme respekt for kampesten som vi andre; dens maleriske egenskaber rager ham lige så lidt som et stykke lynghede en plantør. Roser man et af de smukke stendiger herovre, ser han lige så uforstående ud som en fynsk bonde, når man udtrykker sin beundring for hans bindingsværkslænger.

I dette landskab, som herfra falder næsten jævnt ned mod sydkysten, finder jeg i *Nylarsker* for første gang en af de berømte bornholmske rundkirker. Øen har hele fire sådanne, nemlig foruden den nævnte Nyker, Olsker og Østerlarsker – altså over halvdelen af Danmarks kirkebygninger af denne art. Som bekendt er der rundkirker også i Thorsager i Jylland, i Horne på Fyn og i Bjernede på Sjælland, hvor der desuden forhen har været sådanne kirker i Selsø, Hørve og Himlingøje. De stammer alle fra den ældre middelalder, og det er fristende at lede deres oprindelse hen til den antikke bygningskunsts termer og mausoleer, idet de ligesom disse har et kreds rundt, tårnagtigt midterparti, til hvilket de øvrige, mindre dele i anlægget er knyttet. Der er dog næppe noget slægtskab mellem disse og hine. Rundkirkerne er udprægede befæstningsanlæg, ganske som de franske donjons, og er ligesom disse bygget som tilflugts- og forsvarstårne. De er utvivlsomt opført under indflydelse af normannisk bygningsstil, og de adskiller sig stærkt fra den sydfra kommende rundbygningstype, bl. a. ved den svære stenpille i rundhusets midte og de karakteristiske trappekonstruktioner inden i ydermurene. Det irske „Reginald’s Tower“ ved Waterford fra ca. år 1000, et af minderne om nordboernes befæstningskunst i England, har ikke ringe lighed med de bornholmske rundkirker og skiller sig i sin form skarpt ud fra den øvrige irske og den byzantinsk-romanske rundbygningstype.

Befæstede rundkirker findes intetsteds uden for Skandinavien eller de enemærker, som forhen var underkastet normannerne. Hugo Frölén siger i „Nordens befæstede rundkyrkor“ bl. a. følgende: „Vad den runda bornholmkyrkans hufvudformer angår, blir man snart varse, at hon fåt rätta sig efter de på ön

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

rådande byggprinciperna, sådana som dessa utvecklats på basis av irisk-normanniska inflytelser.“ Dr. Richard Haupt hävdar i sin bog om „Die Vizelins-Kirchen“*, at Bornholm er hjemstedet for den nordiske rundkirke. Man har lov til at være stolt af, at nordisk kultur har kunnet sætte sig så smuk en frugt som disse bygningsværker.

Nylars Kirke er ikke den smukkeste af disse bygninger på Bornholm, skønt den er den *bedst* byggede. Men den virker sammenlignet med de tre førnævnte på Sjælland, Fyn og i Jylland som noget langt mere oprindeligt, primitivt, langt mere fæstningsagtigt. Dens bombastiske tårne med små skydehuller i de metertykke mure skæmmes slemt af de senere lavt indsatte vinduer.

Kirken har set udefra ikke noget gæstfrit præg. Den er kold og truende, men skøn i sin mægtige utilnærmelighed som en kriger i rustning. Meget er den skadet i nyere tid ved tilbygning af det grimme våbenhus.⁹¹ Men det værste slag får man dog, når man træder ind i den og ser, hvilken form for inventar, stole og pulpitur dette skønne rum er udstyret med. Det er i enhver henseende så simpelt, at det virker skrækindjagende; og da det er så tæt sammenpakket og fylder størstedelen af rummet, er det af fuldkommen ødelæggende virkning. Når undtages figurfremstillingen på søjlens øverste del er resten af kalkdekorationerne, de lange bånd om buerne og under rundingen, desuden så slet restaurerede, at de synes at skyldes samme mester, som har frembragt de anmassende og helt latterlige nummertavler til salmerne.⁹¹

Man spørger uvilkårligt sig selv, om der virkelig intet er at stille op som

* Vizelin – apostelen, der omkring 1152 kristnede de vender, der boede i Wagrien – lod i Slesvig-Holsten bygge kirker, hvoraf nogle var rundkirker.

forholdsregel mod en sådan vandalisme, en form for tempelskænding, som mageligt står mål med de berygtede vekselereres, der måtte uddrives formedelst svøber. Den dag må dog vel komme, da man lader sådanne kulturværdier helt komme i statens eje og varetægt, da kirkerne bringes nær deres oprindelige skikkelse, bliver ryddet for skrammel og fredet.

I våbenhusets væg er indmuret to af Bornholms prægtige, berømte runesten – øen har i alt ca. 40 sådanne. Den ene af disse er rejst af Kaabe-Sven, som efter Wimmers formodning var søn af den berømte jomsviking Sigurd Kaabe, og den bærer denne indskrift: „Kaabe-Sven rejste denne Sten efter sin Søn Bose, den gæve Yngling, som blev dræbt i Søslandet ved Udlænge. Gud Herren og Sankt Mikael hjælpe hans Sjæl.“

Udlænge er en lille ø nær Blekinges kyst over for Bornholm.

Den anden sten bærer denne inskription: „Sasser lod Stenen rejse efter sin Fader Halvard. Han druknede ude paa Havet med hele sit Mandskab.* Den hellige Krist hjælpe hans Sjæl. Denne Sten skal staa efter.“ (til hans minde).

Begge stenene er efter deres indskrift fra kristen tid, ca. 1050–1100. Bemærkelsesværdigt er det, at de i modsætning til næsten alle andre runesten omtaler dødsårsagen.** Den førstnævnte har i Ole Worms tid stået uden for kirkens indgang, mens den anden allerede da var stillet ind i våbenhuset.

Kirken har dejlige omgivelser, især i den gamle præstegårdshave, hvor en række vældige aske står nær ud mod vejen, og i den forhenværende præstegård, nu forpagterbolig, en herlig gammel bindingsværksbygning. Mens jeg sidder og spiser frokost i skyggen under kirkegårdsmuren – koldt bord med lunkent øl – synger bogfinke og musvit som rundtossede oppe i askenes kroner.

Et mærkeligt forhold gør sig gældende på øen derved, at mens vikingetidens mindesmærker, runestenene og især bautastenene, forekommer i et usædvanligt stort antal, kendes minder fra stenalderen kun i ret ringe tal. Af runddysser forekommer kun en eneste, nemlig ved Arnager på sydkysten, af langdysser overhovedet ingen. Her findes enkelte jættestuer og hellekister, som næsten alle ligger i kystens nærhed. Af egentlige, tydelige oldtidsboplads er kun en, nemlig på Frænne Mark ved Svaneke.

Fra bronzealderen findes et overvældende antal minder i form af „røser“, henimod et par tusinde i alt, et udpræget fænomen for Bornholm. Disse stensamlinger, som er lidet iøjnefaldende i landskabet, dækker gravsteder med brændte ben, og de findes ofte i store grupper, undertiden på henimod 100 stykker, således ved Egeby i Åker sogn. De overgår dog i antal langt af jernalderens gravform „brandpletterne“, som findes på øen i titusindvis, under-

* Der står, „alla skipare“, hvilket *kan* betyde skipper Alle.

** Se bind I side 136–37.

tiden enkeltvis, oftest i grupper og ikke sjældent samlet i røsernes nærhed. Brandpletten er en typisk gravform for Bornholm og er kun uden for øen truffet nogle få steder i Vestdanmark. Det er begravelser på flad mark, hvori brændte ben af den døde er blandet med forkullede rester af gravgods, og de danner som regel pletter på $1/2$ – $2/3$ meters diameter og omtrent halvt så dybe – altså endnu mindre iøjnefaldende end røsen, som kan være 3–4 m eller mere i tværmål og danne en stenhob eller tue på $1/2$ meters højde, hvori de brændte ben ofte findes gemt i en lille stenkiste eller et lerkar. En samling brandpletter på ca. 1200 er fundet ved Kannikegård vest for Nekso.

Man må i denne forbindelse også nævne den mængde gravhøje, ofte med bautasten på deres top og enstensætning ved foden, som væsentlig stammer fra den ældre bronzealder og er påvist i et antal af henimod 700!

Bornholm kunne efter alt dette at dømme synes at være en eneste stor kirkegård. Var den det, da ville den i sin art være en af de mærkeligste og smukkeste i verden. Men her findes heldigvis også andet end fortidsminder. Den smilende bornholmer, der ser ud til at være Danmarks mest fornøjede og ligefremme øbo, binder sin hest „på fædres grave“ med jævnt humør og lader ploven vandre imellem dem. Han gør det i fuld fortrøstning til, at græsset gror udelukkende for hans og hans kreaturers skyld. „Eller jø'r det kandsje ikke? – Ja – ja, enj har ju lou å synes!“

Den smukkeste af øens jættestuer findes nær *Tornegård* syd for Nylars, en bondegård af imponerende størrelse, men kun med 60 tdr. land agerjord, et ikke usædvanligt tilfælde på øen, hvor der ofte synes at være et mærkeligt misforhold mellem gårdens størrelse og de tilhørende jorders.

Jættestuen ligger lige syd for gården på flad mark, og højen er fuldstændig træbevokset, så man ikke ser oldtidsmindet, før man står et par alen fra det inde i krattet. Skønt kammeret er en del forstyrret og sammensunken, er det på grund af sin størrelse imponerende med de fire svære overliggere, af hvilke den ene sikkert har en overflade på henimod fire kvadratmeter. Foran det åbne hul under denne, der ligner indgangen til selve underverdenen og rummer et kulsort mørke, summer i hundredvis af små bitte fluer, der lyser i solen som ild på den sorte baggrund. Den fine, næsten uhørlige tone, som udgår fra deres vinger, understreger stedets ensomhed og passer til den mærkelige stemning, som om den har lydt her ustandselig i tusinde år. Vild kørvel, forglemmigejer og ærenpris gror tæt og med ødsle farver mellem grønsværen omkring de grå stenmasser. Naturen selv lægger en krans af blomster på den gamle grav.⁹⁰

Jeg søgte *Blommelyng* og *Arnager Lyng* vest for dette sted nær kysten, men fandt kun sørgelige rester af disse gamle ørkener; de har i de senere år lidt meget både ved dyrkning og beplantning, og efterhånden vandrer træerne selv

1936.

DEN UNGE BORNHOLMER JOHANNES HANSEN
FRA AKIRKEBY

fra plantagerne ud over lyngen. Arnager fiskerleje ved Lyngens sydlige odde består nu mest af nye huse. Jeg så en mængde folk både i byen og ved havnen, næsten alle fiskere, og jeg begyndte så småt at danne mig et begreb om, hvordan den typiske bornholmer ser ud, et indtryk, som befæstedes mere og mere under mit ophold på øen. Jeg besøgte stedets sognerådsformand, en forhenværende fisker, i hans hus på brinken ud mod havnen. Han er en selvbevidst, stout mand med egne, bestemte meninger om alting, men venlig, smilende og imødekommende. Af udseende tør jeg påstå, at han ligner en mængde af sine landsmænd: blond med rundt ansigt, rund næse, runde kinder, rundt kranium. Også hans hustru, som var mørkere, havde noget af det samme, kun med skarpere, mere firkantet kæbeparti. Hun var overordentlig veltalende, bestandig smilende, meget intelligent og ligesom manden altid på højde med situationen under samtalen. De er verdensmænd, disse bornholmere, øen har ikke for intet været turistland i lange tider. Ved havnen og i byen fandt jeg flere steder den samme type.

Under hele mit lange ophold på øen så jeg blandt indbyggerne kun et meget ringe antal individer med udpræget nordiske, ovale ansigter. Skulle jeg redegøre for summen af mine iagttagelser og opstille den ideale, bornholmske type, da kommer jeg nærmest til denne ved at nævne maleren Michael Ancher, som var fra Rutsker på nordlandet. Dette faste, kortskaledede hoved med det firkantede ansigt, det skarpe blik og den lige mund – *squarefaced*, som englænderne siger – møder jeg atter og atter herovre. En anden bornholmer, maleren Kristian Zahrtmann, som var født i Rønne, havde omtrent samme hovedbygning, kun ikke nær så maskuline træk, mere afrundede og blide, næsten som på en kvinde. Men denne type findes ikke alene mellem de ældre folk, også hos ganske unge karle og piger finder man de samme træk. En ung mand fra Åkirkeby, som jeg tegnede, er i så henseende fuldkommen typisk. En god portion østbaltisk blod er blandet ind i denne øboslægt.

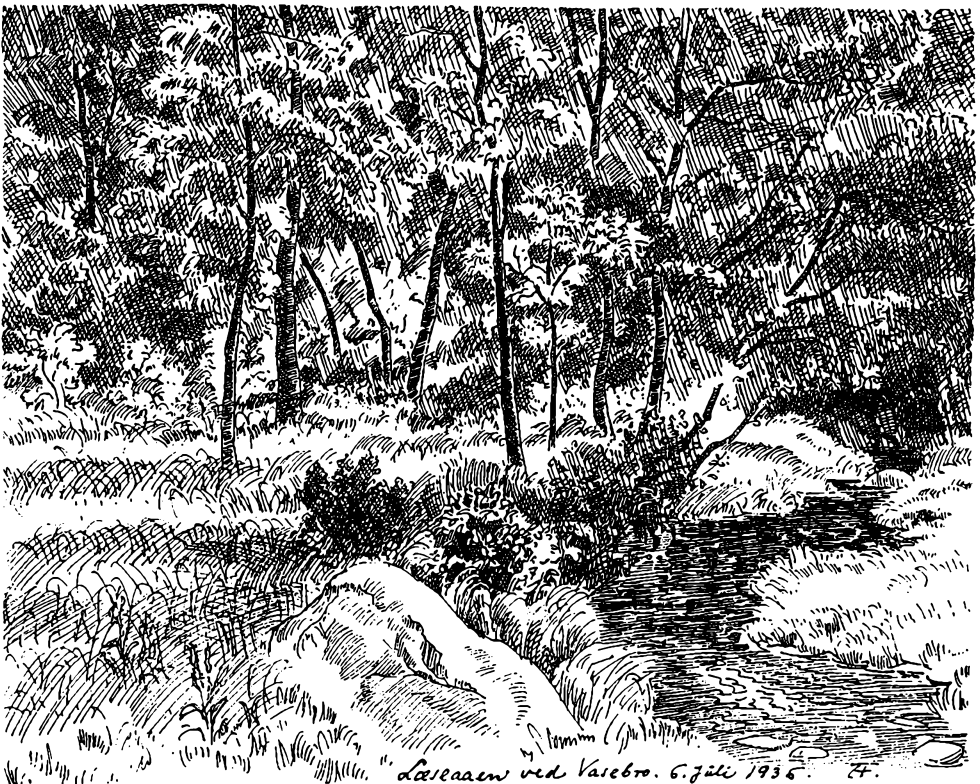
Her på *Arnager Lyng*, tæt op ad en hæslig granplantage nord for byen, finder jeg Bornholms eneste runddysse. Af dens små randsten er kun fire tilbage, kammeret er sammensunket og dækstenen ramlet ned i det. Det her ligger på en lille lyngklædt høj, og det viser sig at være fredet. Der burde blive råd til at lade denne dysse restaurere, så meget mere som den er et unikum på øen.

Stedet er i øvrigt kedsommeligt, sæde- og roemarker omgiver højen, og plantagen spærrer for udsigten. Det eneste smukke er den magre, sandede jordbund uden for roefelterne, hvor store mængder af irgrøn strandmalurt og den fine, kølliggule høgeurt, der klæder hinanden så smukt, er ene om at repræsentere den såkaldte natur på stedet.

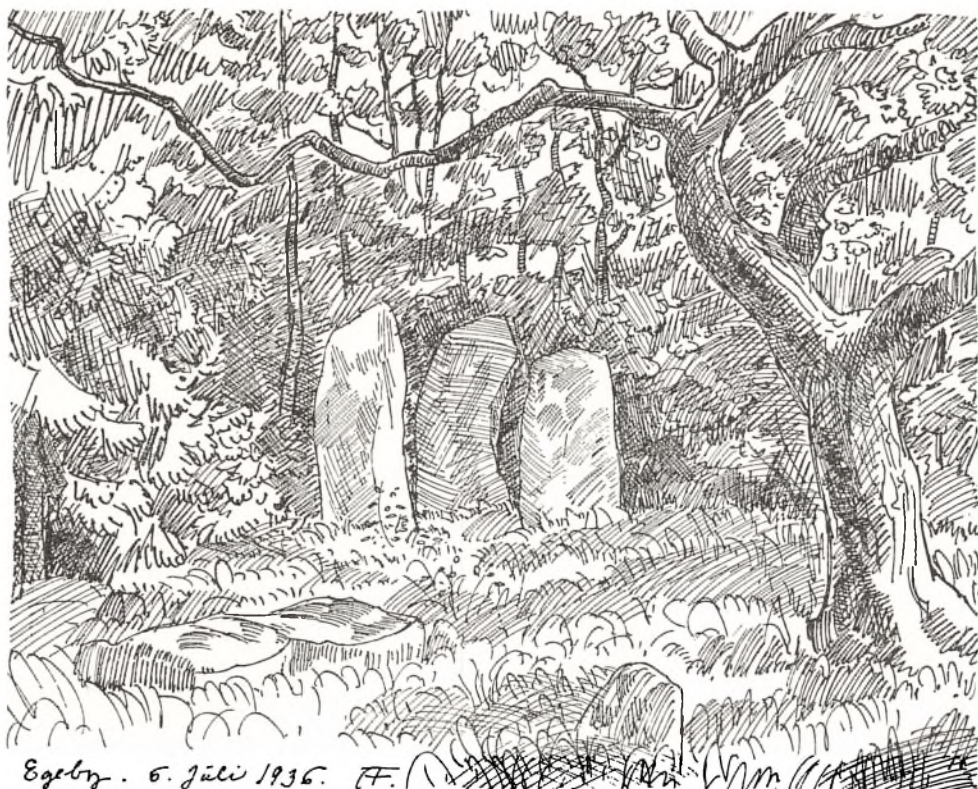
Størstedelen af strækningen syd for landevejen mellem Rønne og Åkirkeby er overhovedet uden større interesse landskabeligt set. Geologisk er den der-

imod stedvis en ren lækkerbisen, således langs *Læsåen*, hvor den morsomt nok samtidig rummer nogle af sine få smukke steder. Ved Vejrmøllegård finder man langs åbredden prøver på de ældste forsteninger på øen, nogle kræmmerhusformede små skaller med låg, som er levninger af et uddødt bløddyr, *Hyolithus*, der forekommer i de grønne skifre, som ligger oven på granitten og sandstenen og sammen med sort alunskifer, grå kalksten og andre dannelser kan iagttages under en vandring langs åen, hvor denne har skåret sit leje dybt ned igennem dem. Landskabeligt er denne å med sine omgivelser smukkest ved Limensgade-broen og især ved *Vasegård*, et sted, som med hensyn til romantik og idyllisk skønhed står på højde med de smukkeste ålandskaber på Sjælland og Fyn. Det lille slyngede vandløb gennem den frodige eng, hvor vandanemoner står i strålende klynger langs bredderne, de herlige trægrupper, som indrammer det hele, den overdådige fuglesang af drossel, solsort, bogfinke, bomlærke og gulspurv gør det sammen med stedets fuldkomne ensomhed til en såre henrivende plet.

At Bornholm er forbavsende rig på trævækster går allerede her på sydlandet mere og mere op for mig; selv på de fattigste jorder vrimler det med løvtræer af mange forskellige arter, hvad der medvirker til at gøre visse egne hernede så overordentlig indtagende.

Egeby . 6. juli 1936. F.F.

Da jeg begiver mig fra Åkirkeby mod øst for at nå til *Egeby* og se den berømte skibssætning ved Skovgård, kommer jeg gennem et landskab, som hele tiden overrasker mig ved sin blidhed og ynde. Fine bindingsværksgårde, oftest hvide med sorte stolper, men enkelte endnu efter gammel skik med rødkalkede murfelter, hvad der ser udmærket smukt ud, ligger spredt med omtrent lige store mellemrum i det frodiggrønne landskab. Sjældent har jeg set så mange vilde urter langs vejene som her, hist og her findes hele krat af blomstrende gyvelbuske, brudt af utrolige mængder af vild kørvel – et helt igennem bedårende landskab, hvis skønhed fremhæves ved de altid sirlige og velholdte boliger.

Et lille stykke syd for landevejen nær *Egeby* kommer jeg i lunden ved Skovløkke til den førnævnte skibssætning, som er helt omsluttet af træer og ligger i en så frodig skovbund, at store dele af den næsten er helt overgroet, især af storkonvaller og tætte, lave brombærranker. Skibssætningen består kun af ni ret uanselige sten; men stedet, hvor smukke ege og en mængde andre løvtræer gror, er usædvanlig dejligt og stemningsfuldt. De fleste af disse smukke steder hernede synes aldrig at søges af mennesker, selv nu i ferietiden, hvor øen er oversvømmet af rejsende. Her er bestandig ensomt, hvor man end

kommer. Også her holder kun fugle til; her er en ustandselig sang af drosler, som synes at være den almindeligste fugl i skovene hernede, ligesom rågen på markerne, brudt nu og da af en bogfinkes lystige tremolando, et fjernt krageskrål og en skovdues kurren, nogle galende alliker og lyden af en rågeflok, som trækker forbi lavt over trætoppene – ellers kun vindens lette susen i egenes løv.

Skibssætningen er ikke det eneste minde fra oldtiden på dette sted. Kun få alen fra den står fire mægtige bautasten, de tre lige op ad hinanden, den fjerde ensomt et lille stykke derfra. Det hele er fredet, og dette er i den grad så alvorligt ment, at der findes ikke mindre end fire fredningsmærker på stedet.⁹²

Tager man herfra mod øst og drejer af fra hovedvejen nær Bodilsker Skole, kommer man til *Gryet Kratskov*, et sted, der mindst er lige så smukt som Skovløkke og på grund af sin vældige bautastensgruppe på omtrent 60 stykker virker imponerende og overdådigt, ja helt usandsynligt. Enkelte sten begynder at vise sig straks i skovbrynet, og de fortsætter enkeltvis eller i smågrupper langs stien gennem hele skoven. Et par af de største når en højde på ca. to meter, og de er godt en halv meter brede. Flere af dem gør absolut indtryk af at være tildannede, så regelmæssig er deres form. Mange af dem er mindre end de førnævnte, men til gengæld tæller jeg fra et enkelt sted ikke mindre end toogtyve stykker rundt om i skovbunden!⁹³

Det ser fuldkommen fantastisk ud med denne mængde oldtidssten her under de herlige træer, gennem hvis kroner solstrålerne spiller over deres grå sider og den brogede skovbund. Et mere eventyrligt sted kender jeg ikke – dette minder i langt højere grad om et „heiliger Hain“ end Böcklins berømte billede. Benævnelsen Gryet Krat må ikke tages bogstaveligt, krattet er for længst blevet virkelig skov med anselige træer og en herlig underskov, og på stedet lyder som i alle skove hernede en bestandig fuglesang, hvori droslen som sædvanligt fører an, akkompagneret af en gøgs kukken.⁹²

Helt nede ved *Markeregård*, i Markeregårds Skovløkke øst for Povlsker, fandt jeg rester af en mægtig folkevold, et dige, hvoraf der her er levnet et stykke, som danner en vinkel på omtrent 75° , og hvis ene del fra øst til vest er ca. 150 m lang, mens den anden kun er henimod 50 m. Disse folkevolde, af hvilke der på øen har været et uhyre antal, omtrent 30 i alt, er forsvarsværker, mest fra de urolige tider i middelalderen; og større og mindre levninger af dem, som endnu ikke er nedpløjede, findes spredt over store strækninger.

Denne vold er ved sin fod ca. 8 m bred og står endnu i omtrent 2 meters højde, men den har utvivlsomt oprindelig være betydelig højere. Hele arealet, som vinklen indeslutter, er tæt skovbevokset, og mandshøjt ukrudt, især en fuldkommen urskov af vild kørvel, gror mellem træerne, hvilket hindrede mig i at få et sikkert indtryk af voldens form og størrelse. Men her kom Markeregårdens ejer mig til undsætning. Skønt han lå i sin sødste middagsøvn, sprang han op og var straks parat til at gå med; og bevæbnet med en høle fulgte han mig til stedet. Det viste sig at være selve sognerådsformanden, Hans Konrad Koefoed, en stor og svær mand og en bornholmertype af reneste vand. Han er ca. et halvt hundrede år, med skuldre og arme som en jætte, og han mejede den mandshøje kørvel ned med en kraft, så den segnede som kæmperne i Bråvallaslaget. Jeg var imponeret af denne skikkelse og dette ansigt med det hårde, åbne blik i de blågrå øjne og det selvtillidsfulde smil om munden, som røbede både djærvhed og beslutsomhed. Foruden at være sognerådsformand beklæder han en mængde andre betydningsfulde hverv og er vistnok en af sydlandets betydeligste landmænd.

„Det er strengt arbejde,“ udrød jeg, da jeg fulgte i hans spor, mens han huggede sig vej med leen gennem det høje ukrudt med de fingertykke stængler.

„Det er sgu meget strengere at være sognerådsformand!“ sagde han blot.

Da jeg priste den vilde kørvels skønhed, så han misfornøjet på mig. „Ja, her gi'r vi nu ikke meget for den. Det er noget ækelt skidt, sådan som det breder sig. Og vi kalder den da også her på Bornholm for „huinjetjejs“. Ordet lød i mine ører malabarisk og ganske uforståeligt. Men han forklarede det så godt som muligt for mig. „Huinje“ betyder hunde, og dets uforståelighed kom-

mer af de mærkelige triftonger, som sammen med diftonger er så almindelige i det bornholmske sprog. Hvad meningen med „tjejs“ er, anede han ikke, og det gør vistnok ingen, det er en forglemt glose; den er uden tvivl i denne forbindelse nedsættende. „Men,“ sagde han, „stavelsen udtales næsten, som om den begynder med det engelske ch i *church*.“ Som yngre har Kofoed været i England og senere i den Tønderske Marsk som landmand, og han fortæller pudsigt om sine iagttagelser af bønderne på de to steder, som han fandt mange lighedspunkter imellem, bl. a. at man på ingen af stederne vil kunne bevæge en mand til at nævne den pris, han har givet for et kreatur – noget, der i en bornholmers øjne forekommer ganske besynderligt og meningsløst.

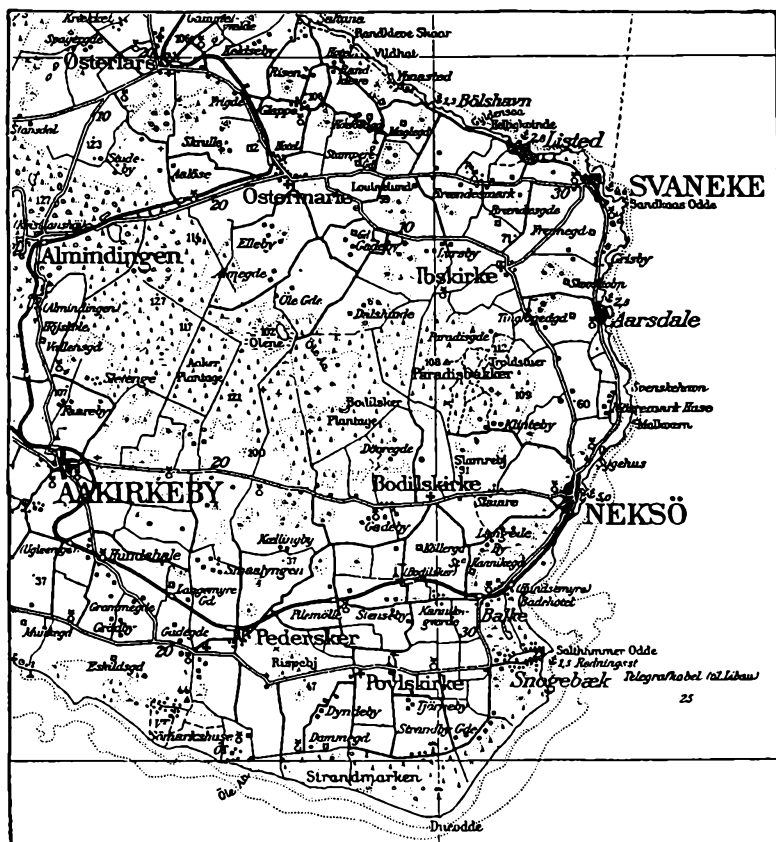
Det viste sig, at Kofoed og jeg havde en fælles bekendt i København, hvad der hurtigt bragte os på talefod. „Hils ham fra Hans Konrad,“ råbte han efter mig, da vi skiltes.

Synet af en skikkelse som denne bonde med hans selvtillid, djærvhed og kraft får mig til at tænke på, at det må have været folk af en sådan støbning, der stred mod lübeckernes hær på *Egla Enge* under Grevens Fejde 1535, gik ene mod fjendernes krigsvante rækker og kun tabte, fordi Christian III sveg dem og udeblev med den lovede hjælp – senere i Syvårskrigen 1563–70 med kraft tilbageslog svenskernes talrige angreb på deres ø og endelig, efter at denne ved Roskildefreden 1658 var blevet afstået til Sverige, på ny ganske ene rejste sig til væbnet modstand, dræbte den svenske høvedsmand Printzensköld på Rønne gade, indtog det af fjenden besatte Hammershus og den 29. december samme år ved sendemænd til København skænkede Frederik III det tabte land.

Det var på grund af disse fortjenester og denne troskab mod Danmark, at bornholmerne fik en mængde privilegier, som dog ofte ikke nåede længere end at komme på papiret eller forsvandt på det lange stræk undervejs til øen. Da dette lejlighedsvis fremkaldte harme og ligefrem oprør på øen, var regeringen engang lige ved at skride ind med væbnet magt, hvilket dog heldigvis blev afværget. Senere handlede samme regering ud fra den af Christian VI udtalte opfattelse, at „som nu Folket paa Bornholm er af en egen Genie, synes det ei tienligt at bruge for megen Rigueur sammesteds“.

Denne „genie“ finder man ofte endnu hos sognerådsformandens landsmænd.

Det var mærkeligt lige efter mødet med denne udprægede storbondetype at træffe den lille stilfærdige avlsbruger Peter Thorsen, som har til huse i Smålyngen i Pedersker sogn. Noget mere forskelligt end disse to mænd har jeg sjældent set. Thorsen virker, skønt han er af gammel bornholmsk landboslægt og en god bonde, fuldkommen som en stille lærd; af ydre er han fjernt fra at være en bornholmsk type; der er ikke spor af det sædvanlige østbaltiske præg over hans ansigt med de forfinede træk. Det er et udpræget nordisk hoved, der minder om folk med så karakteristiske raceansigter som Joakim og Niels

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Skovgaard. Han kunne være jyde fra de vestlige eller midterste hedeegne, og hans uovervindelige hang til at hengive sig til boglige sysler, der har gjort ham til en meget vidende mand på det arkæologiske og geologiske område, peger også hen på lignende tilbøjeligheder hos enkelte af hans standsfæller i disse jyske egne.

Peter Thorsen har haft en for en bonde usædvanlig skæbne. Hans fader, som var smed og husmand i Nylarsker, ejede kun et par køer og en lille smule jord, og i det fattige hjem fandtes af bøger kun en bibel og Finchs Almanak. Men allerede som femårig begyndte drengen at læse – og lige siden har han bogstavelig talt været forfalden til boglig lærdom. Først læste han naturligvis ganske kritikløst alt, hvad der faldt ham i hænde; men en dag ville tilfældet, at han fik fat i et par bøger, som blev skæbnesvangre for ham, den ene en martyrhistorie, den anden et værk om Roms kejsertid. Han var dengang endnu en purk, men bøgernes indhold vakte straks den stærke interesse for historie, som har holdt sig gennem hele hans liv. Det blev især kulturhistorien, som fængslede ham, bøger om forsvundne stæder som Ninive og Babylon, Ægyptens historie og værker om mindesmærkerne fra disse storhedstider.

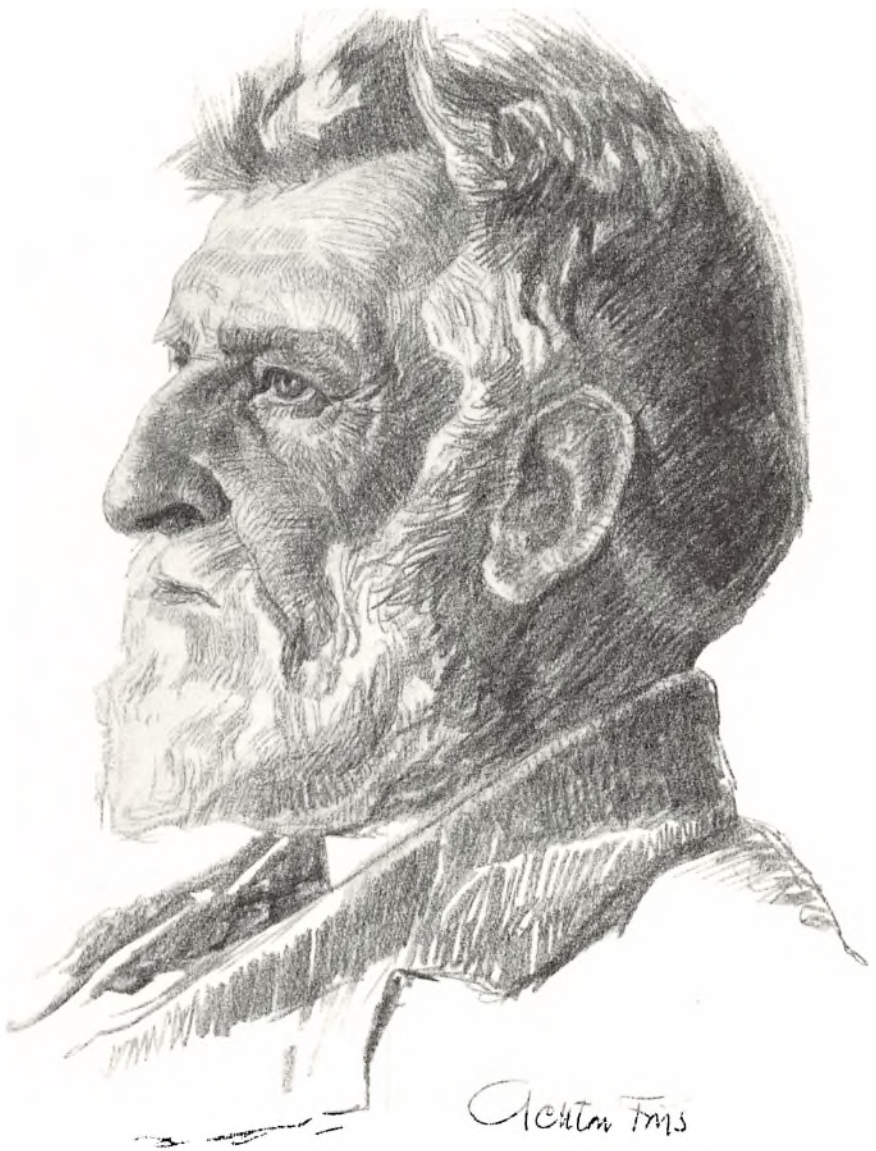
Men allerede i denne periode af sine drengeår mødte han en mand, som fik

afgørende indflydelse på ham og ledte hans interesse også i andre retninger. Det var en gamling, som hed Jens Hansen Kjøbæk og boede i hans forældres hus. Han var den første, som fortalte drengen om Bornholms historie, om dens sagn og eventyr; men desuden lærte han ham alt, hvad han selv vidste om geologi, arkæologi og folkløse fra øen. Jens Hansen havde selv ikke lært meget gennem bøger, men så meget mere ved at bruge øjne og ører ude i marken. Han havde assisteret nogle arkæologer, som undersøgte øens oldtidsminder, og han havde længe deltaget i arbejde ved stenbruddene på øen. Hans fortællinger om, hvad han havde tilegnet sig af viden, som han senere havde suppleret med læsning, vakte drengens interesse for arkæologi og geologi. Allerede fra sit ottende år begyndte han at ledsage studenter fra Greifswald og København, når de kom hertil for at samle mineraler og forsteninger, især i kalkbruddene ved Arnager, og dette gav anledning til, at han senere fik fat i forskellige naturhistoriske og andre lærebøger, som han gennempløjede. På denne vis kom han ganske langsomt ind på studier af arkæologisk og geologisk art og senere på studiet af folkeminder. Men han lærte sig selv alt, er på ethvert område autodidakt. Så sent som i 40-års alderen lærte han sig tysk for at kunne gøre studier på dette sprog. Nu ejer han et anseligt bibliotek, udelukkende af videnskabelige værker, bl. a. en stor kunsthistorie på tysk.

Først som voksen begyndte han selv at skrive, i begyndelsen kun i brevform til fagfolk, som ønskede oplysninger, og som var interesserede i hans forskelligartede viden. Men opmuntret af folkemindesamlere og andre skrev han senere flere artikler og afhandlinger, især om arkæologi, flere hjemstavns-skildringer, om sagn, men også om Bornholms geologi.

Men samtidig med dette passede han sin levevej. Som 19-årig overtog han en lille landejendom, faderen havde købt og selv forgæves søgt at drive. Han bragte den i vejret, så den til sidst voksede til 40 tdr. land; og den betalte sig så godt, at han nu som 65-årig har overladt den som et fint aktiv til sin godt tyveårige søn, mens han selv har bygget sig et lille hus i nabolaget, hvor han er flyttet ind med sin elskelige gamle kone og sine uundværlige bøger. Ikke få fagfolk inden for de forskellige felter, han dyrker, søger ham stadig og høster gavn af hans viden.

Jeg har ikke sjældent, især som førnævnt mellem jyder, truffet folk med samme ubændige trang til lærdom og læsning, og som har søgt på egen hånd at nå frem. Men de er næsten altid, når de ikke senere har opgivet det, endt som rene særlinge, begravet mellem en samling bøger af yderst broget indhold, og der var sjældent den ringeste plan at spore i deres bestræbelser. Det eneste påviselige resultat var oftest, at de blev slette landmænd. Han her er af en solidere støbning. Det er utvivlsomt den ejendommeligste og på sin vis mest begavede bonde, jeg nogen sinde har mødt.

Ole Anton Frim
1936.

AVLSBRUGER PETER THORSEN
PEDERSKER SOGN

Min færd sammen med Peter Thorsen over den sydøstlige del af Bornholm var en stor oplevelse. Det er umuligt at gå i detaljer med, hvad han viste mig, jeg kan blot nævne det vigtigste og i øvrigt henvise til hans afhandlinger, bl. a. „Vor Hjemstavn“, „Fra Sydbornholm“, og til hans beskrivelser af helleristninger og landvolde. Af de sidste viste han mig ude i marken bl. a. forskellige smukke levninger, der for det meste har stået i forbindelse med den førnævnte forsvarsvold ved Markeregård, således Bukkediget på Bukkegårdens mark i Povlsker sogn, et stykke vold på ca. 50 meters længde, næsten 3 m højt og 9 m bredt ved foden, som har dannet en del af det uhyre anlægs vestside.

Også *Ringborg-diget* besøgte vi på nordsiden af *Rispebjerg* mellem Pedersker og Povlsker, et lignende, men mindre anlæg, der ligger på en 22 m høj bank og omgiver en plads på ca. 80 m i længden og 50 m bred. Jordsmonnet inden for diget er næsten helt skovbevokset, mest af bøg, el og ask, og i den smukke skovbund fandt jeg et stort areal dækket af en lille, stærkt violblå blomst af stor skønhed. Det er den sjældne „lille bornholmsk skovstorkenæb“, som ikke findes noget sted i Danmark uden for øen.

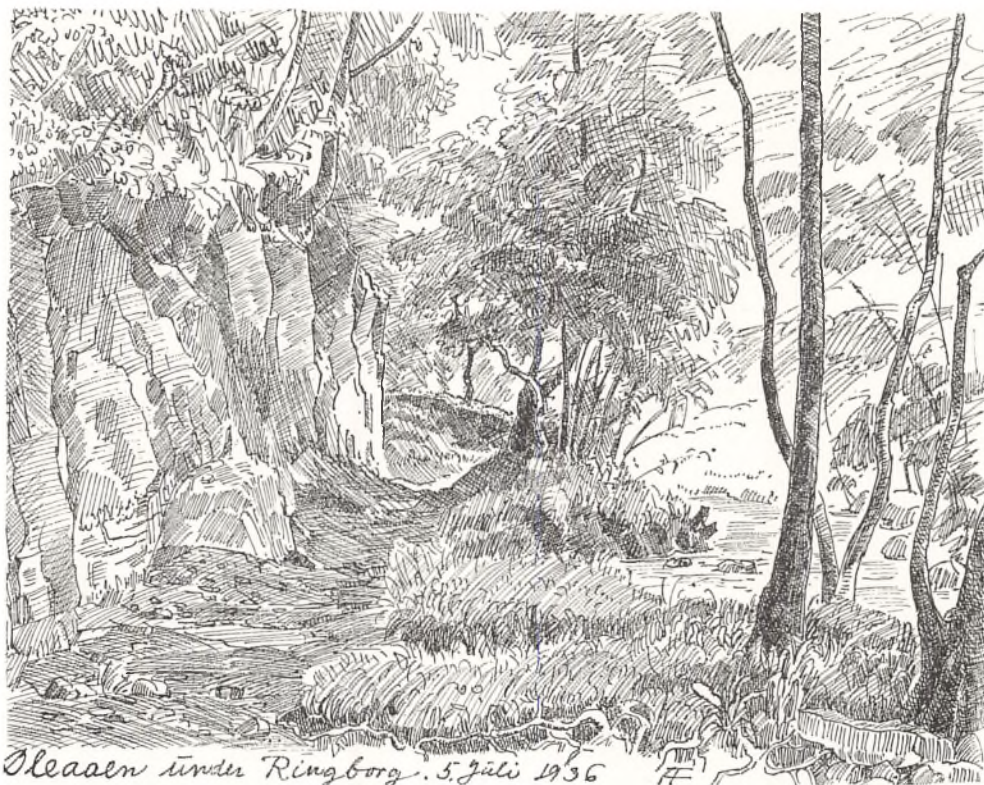
På nordsiden falder banken brat ned mod øens største vandløb, *Øleå*, som kommer fra vandskellet på Almindingen og løber i sydvestlig retning. Man må ikke overvurdere udtrykket „største vandløb“, thi selv den virker sammenlignet med de jævnt store sjællandske åer kun som en beskedne lille bæk. Men hvad den mangler i størrelse, har den i skønhed, især her på dette sted, hvor den har skåret sig dybt ind i brinkens side, som i tidens løb er blevet så stejlt, at den falder fuldstændig lodret ned mod ålejet.

Når man står på den smalle sti på dette yndige sted mellem åen og brinken, kan man få et lille indtryk af, hvad Bornholm er lavet af. Åen rinder dernede i sit leje hen over grundfjeldet, og i dens vande ses kun nogle dalerstore, flade stykker af sortgrå skifer. Men over den står brinken med sine vandrette striber som et vævet tæppe med stedse vekslende farver – lag af sort fosforitsandsten, gulgrå exulanskalk blandet med grønne glaukonitkorn og fosforitknolde, den stærkt kulholdige, næsten sorte nedre-alunskifer op ad stinkalken med dens forsteninger af trilobiter og brachiopoder, overrislet af jernholdigt vand, som har gjort laget okkergult og rustfarvet. Så følger alunskifer, dækket af et lag skiferkalk, dernæst et stærkt krystallinsk kalkbøllelag, og endelig øverst fine, musegrå lag af øvre-alunskifer.

Således læste Peter Thorsen om Bornholms tilblivelse for mig ud af selve naturens bog, mens hans finger fulgte linje efter linje i skræntens side.

Hvilket farvespil i denne klippeagtige mur og det kringlede åløb, over hvilket træernes stammer og kroner fanger lyset fra den strålende sol! Brinken glimrer som ædle stene inde i skyggen op mod den blåligkolde sti og åens strøm, som spejler træernes smaragdfarver og den metalblanke himmel.⁹³

Lidt syd for Ringborg-diget kommer vi op på *Rispebjerg*, Sydbornholms største bakkeland, der kulminerer i en banke på 47 meters højde. Det er af enorm udstrækning, et landskab for sig med pragtfulde udsigter over hele øens sydlige del, især fra den store bronzealderhøj Ringelhøj. I syd ses Bavnebakken, hvorfra i gammel tid bålene flammede, når folket kaldtes til våben. Mod sydøst ser man over det langsomt faldende land mod kysten med Dueoddes takkede sandbjerge.

På Rispebjerg var indtil 1645 hovedtilholdsstedet for Bornholms milit^s* – foruden for øens mængder af underjordiske, som ifølge folketroen har spillet lige så stor en rolle ved øens forsvar i ældre tid som borgervæbningen. En forfatter fra øen, Ph. R. Dam, fortæller, at han endnu i 1895 har truffet folk, som troede fuldt og fast på de underjordiskes tilstedeværelse. Blandt den store skare af forskelligartede mystiske væsner med sære navne: bakketrold, nisser, gengangere, havfruer, natravne, borresøhaner, forrævlere og smørharer, optrådte de rigtige underjordiske altid i farens stund som landets trofaste sønner, selv om de enkeltvis kunne være drilagtige nok over for godfolk og endogså stjæle børn. Var der krig og ufred, vrimlede de frem i store skarer fra Høj-

* Oprettet under Christian IV 1611.

lyngens og Rispebjergs højder, og når en fjende nærmede sig deres elskede ø, hørte man våbengny fra Rispebjergs banker, hvor de holdt eksercits, mens trommer og piber gjaldede. Kom det til kamp, stod der altid syv mand underjordiske bag hver bornholmer i forsvarernes rækker. Dette hændte i krigene mod svenskerne, og endda så sent som under englænderkrigen i 1807–14, da en engelsk flåde ud for Pedersker sogn om natten blev beskudt så heftigt af de underjordiskes skyts, at den måtte trække sig tilbage. Engang på samme tid så nogle officerer af militsen, som en aften var på hjemmarch, en hel eskadron beredne underjordiske trække lige forbi dem, blankpudsede i fuld uniform. Der var ikke andet at klage på hos dem, end at de red på trebenede heste.

Peter Thorsen fortæller, at manden på Aggehøjgården her i nærheden engang for en lille menneskealder siden gravede jord fra en af stedets oldtidshøje. Umiddelbart derefter blev hans datter syg af lammelse. En klog kone, som blev tilkaldt, forklarede, at manden måtte have skadet noget helligt og generet de underjordiske, og dette skulle uopholdelig rettes. Manden reparerede skaden på højen, hvorefter datteren kom sig så vidt, at hun slap med at blive lam på det ene ben.

For ikke længe siden hændte det endnu ofte, at folk gik vild heroppe om natten og tossede rundt lige til morgenen kom. Peter Thorsen har for resten selv en nat gået vild heroppe – uden at han derfor er kommet til at tro på bakkefolkenes eksistens.

Fra stedet ses to bronzealderhøje, en langt borte i syd, en anden ved Bakkegård lige i nærheden. Den tredje på stedet er den førnævnte Ringelhøj. Sydbornholm er i det hele ret rigt på sådanne høje, således findes i Pedersker sogn to meget smukke grupper. På Boesgårds mark i samme sogn ligger den for sine underjordiske forhen berygtede Falhøj, en usædvanlig stor og smuk høj fra bronzealderen med et vældigt egetræ på sin vestside og af prægtig virkning i landskabet. I en bondehave i Pedersker stationsby findes en meget anseelig skibssætning med 14 velbevarede, prægtige sten, af hvilke den ene har en mængde skålformede fordybninger. Sydøst for dette sted ligger ved Billegravgård en stor bronzealderhøj, og syd for denne endnu én ved navn Billeshøj.

Af de tidligere omtalte røser findes 5 på Peter Thorsens mark, liggende på et ujævnt, lynggroet terræn, hvor klippen når så tæt op til overfladen, at stedet ikke kan dyrkes. Den største af disse røser når et usædvanligt omfang, omtrent 20 m i diameter, svagt kuppelformet og som de andre tæt dækket af høj lyng. Det er dog sandsynligt, at denne størrelse beror på, at en mængde enkeltgrave er lagt ganske nær hinanden. Den mængde brandpletter, som dækker stedet tæt op ad røserne, får det hele til yderligere at smelte sammen.

Ikke langt herfra, i nærheden af Loftsgård- og Skyttegård-højgrupperne, findes en af øens ældste og mærkeligste gårde, i hvilken efter sigende Born-

holms sagnhelt, *Bonavedde*, er kommet til verden og levede sit liv. Ligesom andre af de ældst kendte, typiske gårde på øen er den firlænget og ikke helt sammenbygget, idet stuelængen ligger frit, så der er en smal slippe mellem denne og de tilstødende længers gavle. I øvrigt minder disse gårde meget om fynske og østjyske bindingsværksbygninger. Bonaveddegård stammer efter ejerens udsagn fra ca. 1650, men har utvivlsomt gennemgået både reparationer og enkelte forandringer i de forløbne næsten 300 år. På grund af sin ælde og uregelmæssighed virker den store gårdsplads med dens mærkelige hestegang ganske eventyrligt. Den 85-årige ejer solgte den for ganske nylig til sin husholderske, frøken Holm, en rask, yngre dame, som har overtaget hele styringen og i øjeblikket i egen person var ved at kalke længerne ud mod gårdspladsen. Hun var meget ked af, at hun ikke havde nået at få stolperne tjæret, inden jeg skulle fotografere, og jeg lovede hende at beklage dette dybt.⁹⁴

Det stærkt varierede sagn om den mærkelige skikkelse Bonavedde stammer fra det 17. århundrede og fortæller, at hans far engang, da han vandrede ene langs stranden, „så der en havfrue sidde, som han havde omgængelse med“. Da det var sket, sagde havfruen til ham: „Om et år skal du komme her igen, så vil du finde en søn, og han skal kunne fordrive bjergpuslinger og trolde.“ Og sådan skete det. Manden fandt et lille drengebarn liggende ved havstokken, tog ham med hjem, opfostrede ham og gav ham navnet Bonavedde. Han voksede op, blev stor og stærk og tillige synsk, så han klarede mangt et vanskeligt mellemværende mellem øboerne og de ofte pirrelige og drilagtige troldfolk.

Det var ikke alene bønderne, som i hine tider var overbevist om, at sligt virkelig kunne finde sted. Hør blot følgende angående den nævnte sag: „Der er i Pedersker Sogn en Gaard, kaldet Bondeveddegaard, der har Navn af en Bonde derpaa, som hedder Bondevedde, om hvilken Mand forskellige underlige Ting fortælles, hvoriblandt ogsaa, at han skinbarligen kan se Trolde og Aander, hvilket ikke er urimeligt, da man véd, at ogsaa anden Steds have været saadanne Folk. Ikke heller er det umuligt, at Aander kunne lade sig til Syne for Menneskeøjne osv.“ Dette findes i den høj lærde Peter Hansen Resens „Danske Atlas“ fra 1684!

Man kan for så vidt kalde Bonavedde for Bornholms nationalhelt, som han dannede et forsonende bindeled mellem øens to stormagter, bønderne og underjordsfolket; han helede forholdet imellem dem, skønt han bestandig var på menneskenes side, når der var gnidninger. Og det er muligt, at han var med til at vedligeholde forbundet imellem dem og således ofte bragte bornholmerne sejr over deres fjender, når højfolkene med deres fører, „ælstingen“, i spidsen kom i væbnede skarer ned fra Højlyngen under trommers og pibers lyd.

Det er naturligt, at foruden de underjordiske netop havfruerne spillede en betydelig rolle ved denne fjerne, ensomme øs kyster. De skildres altid som

skønne væsner, men kunne af og til ligesom de underjordiske være hævngerige og drilagtige. Gennem Bonavedde sker alliancen, fra nu af er man kommet i slægt med hinanden. Man kan stadig som i andre familier være lidt chikanøs ved visse lejligheder, men mod fremmede står man ubrydeligt sammen.

Fra Rispebjerg synker landet hurtigt mod syd og sydøst og bliver bestandig fattigere ud mod øens sydligste spids. Mange steder ses det bare sand mellem agrenes strå, men besynderligt er det at sammenligne de stadig frodige trævækster med den elendige sæd. Sjældent har jeg set noget landskab, hvor træerne spiller en så stor rolle som i det bornholmske, selv her i disse fattige egne. Mægtige alleer af skønne, slanke popler følger vejene, og overalt ses frodige krat og smålunde.

Men jo nærmere jeg kommer til *Dueodde*, jo mere dominerer nåletræerne, og til sidst bliver det ren granskov, kun hist og her med enkelte smukke skovfyrre imellem.

Det udprægede sandflugtsterræn strækker sig langt ind i landet, og inde i plantagen bølger vejen op og ned ad de gamle stivnede klitter som på en rutschebane. Så snart man når igennem plantningen, er man ved kysten ude i et vildt og fuldkommen øde klitlandskab med høje sandbjerge og dybe dal-

furer. Klitterne har de besynderligste former, snart som pukler på kameler og dromedarer, snart flade ovenpå som små taffelbjerge. Iøjnefaldende er det usædvanlig fintkornede sand, som jeg intetsteds har set magen til; efter blot et par minutters vandring i klitterne er støvlerne stopfulde af det; her hjælper ingen forholdsregler, man må slæbe rundt med et par pund på hvert ben under hele færd!

Den indtil 1700 meter brede klitstrækning, hvor de karakteristiske planter på bankerne er den almindelige hjælme og Østersø-hjælme, har i sine lavninger, der ligner fladbundede revner mellem sandbjergene, en kratvegetation af rød-el, birk, gråris, tagrør, star og tørvemos, de øjensynlig dækker gamle vandbassiner, som er gået under i kampen mod sandet. Inden for dette står plantagens yderste forposter af elendige nåletræer, kuede og krøgede af havgus og storme.

Klitterne når deres kulmination omkring fyret, men er selv her intetsteds så anselige som ved Jyllands vestkyst – dette milebrede sandbælte, som har en flade på ca. 10 kvadratmil og strækker sig med små afbrydelser fra Skagen til Blåvandshuk. Klitterne på Læsø og Anholt, ved Tisvilde og på Bornholms syd- og vestside er i udstrækning tilsammen kun en femtedel af dette areal, og de når det intetsteds i mægtighed. Men selv om Dueoddes landskab er en bagatel mod Holmsland Klit, klitterne ved Henne Strand eller den vældige ørken Råbjerg Mile, så er det ikke alene mærkeligt som modsætning til øens ejendommelige klippenatur, men i sin art også virkelig storslået og skønt, målt med den alen, som må anvendes næsten overalt på denne ø, hvor så meget er *en miniature*.

Sandet er ikke alene mærkeligt ved sine usædvanlig fine korn, men også ved sin ualmindelige hvidhed. Blændende næsten som nyfalden sne ligger det op imod det dybblå hav, der røres af en svag vestenblæst, som får sandskornene til at hvisle om mine fødder i et bestandigt glidende fog. De lange, flade kløfter skærer sig strandlangs gennem de fantastisk formede sandvolde, der skiller dem som skarpe dyrerygge, på hvis øverste kam hjælmen gror som hårduske, der svinger hid og did i vinden. Og derude fra syd kommer havets evige sang, bølgernes dumpe rullen ind over den brede, stenhårde arena – en sang om vendiske sørøvere, om Lübeckerflåder og alskens fjender, som så ofte forhen søgte denne kyst.

Solen blænder som på Grønlands indlandsis, og over det kridhvide sand og det mørkeblå hav står en af varme blyfarvet himmel, falmet af junisolen, der svinger sit hjul almægtigt og altbesejrende på sydhimlen. Men luften fra havet fører en svalhed med sig, som var det en af de tidlige forårsdage.

Jeg gemmer mig i en af disse gryder med udsigt kun til sand og hav; og jeg kunne tro, at jeg var ved verdens yderste grænse, hvor alt liv er hørt op.

Men nede ved stranden står to stormmåger på en sten i havstokken, hannen med flaksende vinger højt på hunnens ryg, og begge skrigende i den yderste ekstase med næbbene vendt tæt mod hinanden. Det er et symbol på skabelsen, på selve uendeligheden! Der er ingen grund til at tro, at livet ikke skulle vedblive at gå rundt, selv på denne ørkenstrand.

Det store bornholmske højland, øens rygrad, der strækker sig omtrent fra Neksø helt til Hammeren på nordspidsen, var i gammel tid uden for Almindingskoven et øde lyngland, *Højlyngen*, utvivlsomt i sin daværende skikkelse ligesom den gamle jyske hede et af de mest storslåede landskaber i Danmark. Ligesom de fleste andre steder på øen har Højlyngen for længst mistet sit oprindelige præg, kun smålapper er tilbage, som ikke er i stand til at vække forestillinger om dette landskabs vældige øde og dets skønhed. Allerede i de tidligste tider var dette højland imidlertid for en stor del dækket af *Almindingskoven*; men allerede ved år 1500 var denne udplyndret for trævækster, hvis ved årligt førtes i tusinder af læs til Hammershus som brændsel; flåden tog sine forsyninger af tømmer herfra til skibsbygning, og Gud og hvermand hjalp sig selv til, hvad de havde brug for heroppe. Ørkenen bredte sig, hvor før egen og andre løvtræer havde rådet. Ganske vist gjorde man endelig lidt for at frede om skoven, men det var mest af hensyn til dens rige bestand af hjorte, rådyr og vildsvin, som endnu vrimlede her på kongernes gamle vildtbane. Denne bestand var så rig, at der i 1630 alene af kronvildtet fældedes 200 stykker, hvilket ikke forhindrede, at dette vildt endnu langt senere kunne eksporteres i flokkevis til Jægersborg Dyrehave. Men i 1745 er der kun et hundrede stykker tilbage, og i 1785 faldt det sidste stykke kronvildt, efter at rådyrene og vildsvinene for længst var nedskudt. Samtidig var skoven mere og mere forfalden og til sidst næsten udryddet, og lyngen var så at sige enerådende, da

skovrider Hans Rømer i året 1800 faldt an på landskabet med sine grantræer. En dygtig skovmand, som har hjælpemidler nok i form af penge og granfrø, kan med nogen tålmodighed forvandle et hvilket som helst karakteristisk dansk landskab til en lurvet gengivelse af en Schwarzwalderskov. Rømer var ikke nogen almindelig oberførster, han kendte sin bestilling så godt, at han i løbet af omtrent 30 år anlagde den plantage, som efterhånden er kommet til at dække Højlyngen, der indtil hans tid lå åben for øjet i hele sin milelange udstrækning. Et bredt bælte af nåletræer dækker nu højlandet på øens midte. Hvor brokfuglen før fløjtede sin melankolske vise over den mørke lyng, hvor fåreflokke og ensomme „lyngrivere“ var de eneste væsner, som færdedes på de vældige banker med de milevide udsigter, her rejste sig nu en skov på flere tusind tønder land – blot som en begyndelse. Senere er den udvidet til at dække et bredere eller smallere bælte lige fra Neksø til op mod Hammershus. De lapper, som blev tilbage af den forhadte lyngørken, findes nu mest øst for Almindingen, smukkeste på de eventyrlige Paradisbakkers højder.

Det kan ikke nægtes, at også denne skov nu rummer stor og egenartet skønhed, hvor granerne i tidens løb er blevet erstattet af løvtræer, hvor dele af den ældgamle bevoksning er bevaret, eller hvor gamle mosedrag eller småsøer med deres særprægede vegetation bryder ensformigheden. Men det er kun en lille del af dette granøde, som rummer sådanne oaser. Til trods for det stærkt varierede terræn, hvor højder og dale hyppigt veksler, er den ene tønde land for det meste ganske som den anden – en ørken af omtrent samme udstrækning som den gamle lynghede, men trist og klam som døden og uden hedens milevide, åbne udsigter og dens høje, frie himmel.

Jeg lægger min vej til *Almindingen* over *Vester Marie*, dels for at begynde ordentligt fra en ende af, dels for at se de berømte seks runestene på kirkegården, hvor de er opstillede. Af dem alle er den såkaldte „Asvalde-sten“ med den mærkelige indskrift den bemærkelsesværdigste. Runerne siger, at „Asvalde rejste denne sten efter sin broder Alver, en gæv ung mand, skændigt dræbt. Træben-sønnerne og Skogi sveg den sagesløse“. Hvilket drama der ligger til grund for dette, kan ingen vide. Men benævnelsen „Træbene-sønnerne“ kan måske forklares; det første led deri er et stednavn, thi endnu ligger der i Paradisbakkernes nordlige udkant en gård ved navn Træbene-gården, et navn, der udmærket godt kan være lige så gammelt som stenen. Det er muligt, at de skælmer, som sveg Alver og voldte hans død, har været fra denne gård.

Jeg begav mig gennem Vester Marie Plantage ind i Almindingen og satte mig *Rytterknægten* som det første mål. Den bugtede vej, jeg vælger dertil, fører undertiden gennem ganske smukke partier af løvskov, og terrænet er bakket og afvekslende. Men jo nærmere jeg kommer mit mål, jo mere domi-

nerer granerne, og da jeg endelig når det og ser over landet oppe fra det høje tårn, finder jeg mig på alle sider omgivet af et fuldkomment granhelvede.

Rytterknægten er med sine 162 m øens højeste punkt, og man kunne med rette vente at få noget at se herfra. Her blev, for at man kunne få udsigt over grantoppene, i 1851 rejst det berømte, firkantede granittårn Kongemindet til minde om Frederik VII's og grevinde Danners besøg på øen, og monstrumet blev senere øget i højden med et stort jernstillads – men alt sammen til ringe nytte, granerne fulgte med. Man kan nu lige akkurat skimte en smal, fjern stribe af øen rundt til alle sider bag de sortgrønne toppe, bedst mod syd, hvor landet ligger som en jævn, blånende slette bag granernes savtakkede bælte.

Kongemindet danner ikke alene Bornholms, men hele Danmarks højeste udsigtspunkt; men hvorfor kravle derop? For mig blev dette besøg i øvrigt ikke nogen større skuffelse, jeg var forberedt på det værste. Men jeg kan ikke lade være at tænke på, hvordan her har været, før plantagen ødelagde stedet!

Næsten nøjagtigt en kilometer NNØ for Rytterknægten kommer jeg til et af øens interessanteste steder, ruinen af den middelalderlige *Lilleborg*. Skoven bliver her mere blid, løvtræer ofte af den yndigste virkning dominerer over granerne i dette herlige, urolige terræn med dets bakker, kløfter, moseagtige vandhuller og små bitte søer.

Til Lilleborg knytter sig, efter sådanne sagaskikkelser som Vesets og Blod-Egils dage, nogle af de første historiske beretninger, vi har fra Bornholm. De er fra hin urolige tid, da kongerne og ærkebisperne af Lund stredes om herredømmet over øen, som allerede i Harald Blaatands tid var blevet indlemmet i riget og styredes af jarler, blandt hvilke de to førnævnte har været de navnkundigste. Lilleborg, som utvivlsomt er opført i begyndelsen af det 12. århundrede, har været sæde for disse jarler, der herfra styrede hele øen for kongen. Men allerede i 1149 kom ærkebispesædet i besiddelse af tre af øens fire herreder, hvorefter borgen kun rådede over Vester herred. Således må tilstandene have været, indtil Christoffer I umiddelbart før år 1259 tilbagetog de tre herreder fra bispesædet og det kom til den blodige kamp mellem kronen og kirken om den faste borg. Kronens fjender, hvoriblandt foruden ærkebisp Jacob Erlandsen fandtes fyrst Jaromar af Rügen, der havde sluttet sig til ærkebispens broder Anders Erlandsen efter sit krigstogt til Sjælland og angrebet på København samme år, fik overtaget. To hundrede af kongens mænd faldt under stormen på Lilleborg, og beretningen siger, at resten af besætningen efter dette blodbad blev nedhugget. Anlægget ødelagdes; efter sporene at dømme blev det afbrændt, hvorefter fjenderne sløjfede borgen næsten til grunden, efter at blider og brandpile havde udført *deres* værk. Et sted i borggården er der ved udgravninger fundet et stort antal pilespidser, et tegn på, at bueskytter har spillet en stor rolle under kampen.

Omtrent samtidig med denne sejr for ærkebispens er rimeligvis fulgt en fuldstændig erobring af hele øen, og utvivlsomt var det for at befæste bispestolens herredømme, at Hammershus opførtes i årene umiddelbart forud for denne begivenhed, hvorefter de senere tiders kampe om øen fik deres brændpunkt på dette sted.

Ruinen af Lilleborg er et af de mest stemningsfulde og mærkelige steder på øen, til trods for at den i nyere tid har været genstand for uforstandig behandling, således af skovrider Hans Rømer, som sænkede vandstanden i søen omkring den ved at lave et kunstigt afløb, bortførte 2–3000 læs sten fra ruinen og på to steder opfyldte den tørlagte dalbund, hvad der nu giver et ganske forkert billede af, hvordan de gamle stedlige forhold har været.

Men endnu rejser den maleriske ruin sig på sin klippeblok op fra dalens mørke dyb, hvor resterne af Borresø findes, omringet af det vældige, tætte skovbryn som en skærmende mur, der spejler sig dybt i søens vande – en „Toteninsel“, over hvis furede granitmure i den ødelagte borg tjørne, roser, slåen og brombær gror, og i hvis revner og sprækker skarntyde, vild kørvel, smørblomster og bellis vokser sammen med stride lyngbuske. Hele den gamle ø er på sine stejle, forvitrede sider, der på enkelte steder falder næsten lodret ned mod søen og dalen, aldeles tæt dækket af et næsten uigennemtrængeligt krat af hassel og eg. Den lille mørke sø dernede er ligesom brolagt med små åkandblade, der lyser i solen som ældgamle, irrede og forvitrede kobberskil-

Lilleborgs Ruiner. 24. Juli 1936. H.

linger, der leder tanken hen på de mønter, som er fundet her på stedet fra Knud V's tid – de ældste danske mønter, som kendes.

En vældig fisk trækker med sin rygfinne en lysende stribe over det mørke vandspejl. Bogfinker synger ustandseligt omkring mig, den eneste lyd jeg hører. En dyb, uendelig fred og stilhed. Hvad er der ikke hændt her, hvilken modsætning til dette ensomme steds tavse ro, når man tænker på, hvad stenene kunne røbe om kampbulderet, blodbadet, branden . . .

Men stilheden er så dyb, at den synes at have hersket ubrudt gennem de syv hundrede år, der er rundet, siden borgen lagdes øde. Kun bogfinkerne derovre i træernes kroner synger bestandig deres vise, og fisken dernede tegner med sin rygfinne runer, som ikke kan tydes, i den rolige vandflade.⁹⁴

Et lille stykke herfra gennem skoven mod sydøst kommer jeg til endnu et fæstningsanlæg, men af en helt anden art og langt ældre. Det er den såkaldte *Gamleborg*, en mægtig ringvold af sten og jord, som spænder over en oval på ca. 275 meters længde og 100 meters bredde. Nogen virkelig borg har her aldrig været, det er en folkevold eller „bondeborg“, som har tjent til værn for befolkningen under indfald af fjender, et sted, hvor man kunne anbringe kvinder, børn, kvæg og ejendele, som her kunne forsvares af forholdsvis få krigere, mens hovedhæren gik til slag i åben mark og eventuelt kunne tage den endelige kamp bag voldene. Anlægget har utvivlsomt lignende tyske forsvarsværker fra det 5.–6. århundrede som forbillede og er af samme art som det førnævnte Ringborg Voldsted ved Pedersker, som Storeborg nær Helligdommen på østsiden af øen, Borrehoved i Rø Plantage og endnu en Gamleborg i Almindings østlige del. Der er ikke på nogen af disse steder fundet spor af beboelse, endnu mindre af virkelige borge. Men i senere tid, da Gamleborg-anlægget ikke var tilstrækkelig modstandsdygtigt, er der langs vestsiden, hvor volden lettest kunne angribes, opført en 6 m høj granitmur på omtrent 275 meters længde.

Gamleborg er anlagt på en 20 m høj klippeknode, og da jeg kommer hertil nordfra gennem den smukke skov, ser jeg pludselig i syd den vældige vold, som på denne side er sine 5 m høj og 13–14 m bred ved foden, hæve sig som en imponerende, sort mur op imod solen. Kommet op bag volden finder jeg det indre helt dækket af ung bøgeskov. Små vandløb risler her og dér, og i en dejlig bæk, der slynger sig gennem skovbunden, springer småørreder med plask og spjæt i den klare strøm.

Også her på dette sted har naturen med blid hånd strøget hen over menneskeværket – træer, græs og blomster gror over det gamle fæstningsanlæg og har udslettet dets hårde træk.⁹⁵

Den ældste del af Almindingen er på et areal af 1.800 tdr. land af skovrider Rømer blevet omgivet af et mægtigt stendige, som står lodret udefter, men på

indersiden danner en skrånende jordvold – et vældigt arbejde af stor skønhed. Af de senere anlagte dele er også den østlige, „Indlægget“, blevet inddiget på samme måde.

Gennem et smukt, stadig meget bølget terræn kommer jeg til *Jomfrubjerget*, en højde, som overalt er dækket af prægtig løvskov, og fra hvis top der er en skøn udsigt over dalen med den lille Åremyre Sø. Den usædvanlig grimme restaurant, som er bygget heroppe, er meget søgt som forlystelsessted, og på enkelte festdage kan her samles op mod 15.000 mennesker. I dag var her heldigvis kun to, min vognmand og mig selv. Den førstnævnte er min vært fra Åkirkeby, hr. Dam, som er fører og chauffør for mig og min bestandige ledsager på alle mine ture over øen, stedkendt som få andre herovre lige til de fjerneste kroge.

Da det i dag trækker op til frokost, foreslår han at fly fra det sted, vi er kommet til, og bevæge os et par hundrede meter nordpå til *Koldekilde*, hvad jeg straks går ind på, da kilden er et af de steder på øen, som jeg alligevel absolut må se.

Den gamle helligkilde findes tæt vest for Hareløkke Skov, hvor vejen fra Åkirkeby støder til vejen mod Øster Marie. Vi går omtrent 100 meter ad en lille skovvej ned mod en lysning, hvor vi finder stedet.

Kilden har utvivlsomt været dyrket som en helligdom lige fra de hedenske tider, og efter kristendommens indførelse delte den skæbne med så mange andre lignende, hvor syge og krøblinge søgte helbredelse. Efterhånden blev den hovedstedet for øens sankthansaftensfester og fik samme betydning for bornholmerne som Skt. Helene Kilde for sjællænderne. Før festen byggedes en løvhytte over kilden, og folk strømmede hertil i store skarer fra hele øen. Men festlighederne udartede efterhånden, spillemænd kom til, og dans og sjov af enhver art tog overhånd. Alle slags folk mødte op, ansete familier såvel som tiggere og rene gavtyve, og stedet blev endelig samlingsplads for øens slagsbrødre, som benyttede den festlige sammenkomst til at udjævne gamle mellemværender ved hjælp af hasselkæppe eller de bare næver, og det var en æres-sag for sognene at kunne sejre i striden. Endnu ved århundredskiftet levede der folk, som kunne mindes dette, og som måske selv havde været deltagere. Men også dette leben fik en ende; skuepladsen for de pæne skovgilder, som nu holdes på øen, er forlagt til andre steder, og den gamle kilde synes at have fået fred.⁹⁵

Dens væld, som er kommet nede fra jordens dybder i over tusinde år, er blevet skærmet af et cementstøbt dække med et cirkelformet hul, og rent og klart og koldt som is rinder vandet stadig gavmildt ud derfra og falder i et lille naturligt bækken, hvorfra det løber i en smal stribe over vejens stenhårde grund og forsvinder i skovbunden i det nære, lave krat. Kilden sukker og

klukker og putrer, snakker stille med sig selv om sine minder, lige fra første gang et dyr listede nær og dyppede sin snude i dens svale væld, fra stenaldermanden kom med kølle i hånd og vagtsomme øjne ud fra skovbrynet og hældede sig over den for at slukke sin tørst – fra dengang der ofredes i hedenske tider, til det, der skete i kristne helgeners navn. Det må håbes, at kilden har det som visse meget gamle folk, der tydeligt erindrer deres barndom og ungdom, men har glemt alt fra dagen i går!

Der er såre smukt på det gamle, hellige sted. Vi spiste mange gange vort medbragte smørrebrød på græsbanken ved vejsiden bag Koldekilde; og hver gang sænkede vi først vore lunkne pilsnere i det lille bækken ved dens side, hvorfra vi ti minutter senere kunne hale dem op så flintrende kolde, at de duggede, som om de havde ligget på is. Kilden bærer sit navn med rette, og den har godt af at gøre lidt gavn. Og nogen risiko løb vi jo ikke ved dette, således som de gjorde, der i gammel tid krænkede disse helligdomme ved at vande deres kreaturer ved dem – vi var yderst forsigtige og drak aldrig af kildens vand, men nøjedes med øllet!

Fra Koldekilde krydsede jeg Almindingen i hele dens bredde ned til *Ekko-dalens* nordøstlige ende og spadserede på langs ad denne. Det er et sted af en fuldkommen fortryllende skønhed – og aldeles mennesketomt i dag, til trods for at det er en højhellig søndag.

Dalen er et højst besynderligt geologisk fænomen, næsten som en umådelig revne, der strækker sig fra nordøst til sydvest i en god kilometers længde og i en bredde af kun ca. 100 meter. På sydøstsiden dannes dens grænse af for det meste lave banker, som kun ved den nordøstlige ende når en større højde i Rævekule Bakke, medens den aldeles flade, grønne og frodige eng, som danner dens smalle bund, på hele nordvestsiden begrænses skarpt af en brat, til tider næsten lodret klippevæg af indtil 30 meters højde – randen af det høje klippeland omkring Rytterknægten. Denne væg er på sine steder lige så jævn og stejl som en gammel fæstningsmur, men dog for det meste så frostsprængt og forvitret, at store og små blokke er styrtet ned fra den og ligger i et kaos ved dens fod. Set over den lave engflade på dalens modsatte side danner denne klippe et aldeles fantastisk skue. Den minder i hele sin bygning ikke lidt om indlandsisens rand ud mod en grønlandsk fjord.⁹⁶

En bæk slynger sig gennem den frodige dalbund, snart på den ene, snart på den anden side af denne. Det er *Læsåen*, som her endnu er i barnealderen, og som kommer oppe fra vandskellet på den nære højderyg i Almindingen. En pragtfuld bevoksning af alle mulige løvtræer strækker sig langs dalens sydøstside, og også på den modsatte side kryber trævækster stedvis op ad klipperne, hvor birke og ege bider sig fast i revner og huller, men hvor dog stenen som oftest står bar og blank ud mod engen.

Jeg overskrider bækken og dalbunden og klatrer op ad den stejle sti på klippesiden; men stadig hører jeg dernede fra dalen bækkens lyd mod lejets sten; det er som ringen af småklokker, blandet med vindens hvisken i træernes løv og den frydelige fuglesang af bogfinke og musvit og skovduers kurren. Utrolige mængder af alliker, som har til huse i revnerne, farer rasende ud og laver en frygtelig ståhej, da jeg kommer højere op ad den snævre sti.

Egenes løv er endnu aldeles lyst og stråler mod den dybblå luft, bøge i mængde med forkrøblede stammer vokser mellem klippeblokkene, og selv fra de smalleste spalter løfter birke deres kroner som guld mod klippevæggens sølvglinsende flader og facetter. Skyggen i revnerne har farver så sorte som kul; men ude hvor solen rammer stenen, stråler denne i hvidt, gult og blåt med brunrøde og jernagtige toner. Det hele ser ud som en fæstningsmur, rejst af giganter og klædt med fliser af persisk majolika.

Høje aske gror på grænsen af eng og klippe og rager med deres kroner op til stien, hvor jeg går. Et sted dernede ses en flok græssende røde køer lige under klippevæggen, hvor nogle gamle ege gror og indrammer det dejlige billede. Frodigt – utrolig frodigt er det hele lige ind under klippens hårde mur. Hvilke modsætninger her mødes! Engen dernede funkler af bellis og smørblomster, mælkebøtter i frø og den hvide saxifraga, skinnende hvide og guldgule felter på den grønne bund.

Det eneste sørgelige, jeg møder på dette yndige sted, er, da jeg efter nedstigningen pludselig ser en flok sortklædte mennesker, der står tæt sammen som ved en begravelse med dystre og bekymrede miner. Værre end synet af dem er dog sangen, de stiller op – falsk og så uhyggelig, som om den indledede en henrettelse eller menneskeofring. Det er såmænd et missionsmøde!

Her står disse ulykkelige med al deres jammer midt i det gladeste solskin under den blå himmel og de grønne træer og synger så sort, så sort, at alt liv omkring dem synes at falme, og man venter, at bogfinken skal falde død ned fra sin gren og bækken standse sit løb. Hvorfor dog så tragisk? Er det for „Hans Herlighed at prise“ – eller hvad?

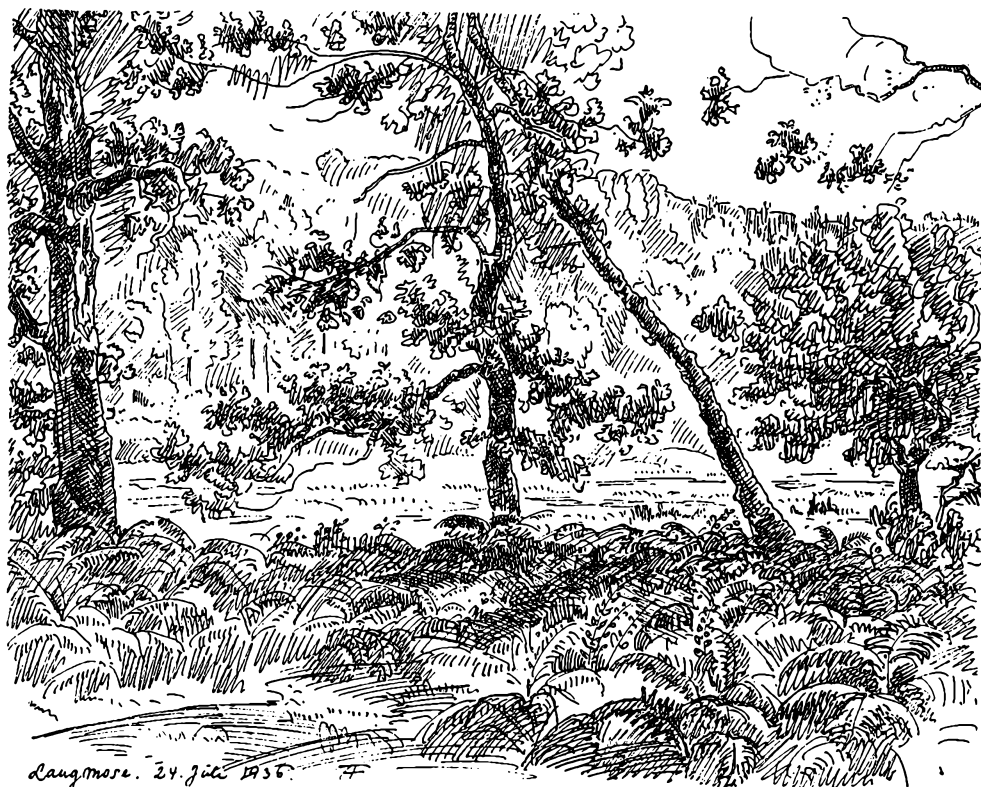
Nå, så var der altså alligevel mennesker på stedet. Og helligdagsstemning.

Hidtil havde jeg kun været på Almindingsens mest kendte steder; at trænge uden for alfarvej og finde ind til skovens mysterier forudså jeg ville være umuligt på egen hånd. Jeg valgte da en udvej, som jeg ofte havde prøvet, at finde en „kendt mand“ på stedet. Og jeg henvendte mig til den bedst mulige, statsskovrider Nielsen på *Rømersdal*, som tilbød personlig at være min ledsager gennem skoven og opsøge de steder, som han fandt smukkeste. Jeg vidste, at jeg ikke behøvede at nære ængstelse for, at han skulle føre mig ind i grantrykningerne. Jeg har lagt mærke til, at naturkendere med finere smag end vore skovridere findes ikke nemt i landet. Granernes røgt er deres daglige dont, sliddet, som ikke må forsømmes. Men deres stimulans hertil henter de helt andre steder.

Jeg behøvede derfor ikke at informere skovrideren om, hvad det var, jeg søgte i Almindingen; jeg gav mig roligt i hans hånd, da vi sammen i bil og til fods gennemstrefede skoven.

Min ledsager førte mig ind i Almindingsens nordlige del, som rummer en stor mængde løvskov, af hvilken enkelte partier består af den ældste bevoksning, som var sparet og endnu fandtes, før Rømer i 1800 begyndte at anlægge sin plantage – altså små dele af Bornholms gamle urskov. Det er især eg og avnbøg, og det er sandsynligt, at disse rester af den gamle skov, som før lå åben for vejr og vind, først har nået deres nuværende højde og frodighed, efter at nåletræerne har ydet dem læ. Her findes aldeles pragtfulde steder af den art, ofte nær den mængde mosehuller og småsøer, som stedet rummer.

Vi kom først til *Langemose* tæt norden for landevejen fra Rønne til Jomfrubjerget, en prægtig løvskov, mest bestående af de to førnævnte arter. Mosen, som er dækket af mængder af åkandeblade, er et fuldkommen idyllisk sted, hvor skoven synes aldrig at have været rørt af menneskehånd – hvilket man nu ikke skal være alt for sikker på, da også løvskovene herinde bestandig er under forstvnets nænsomme hænder røgt.

Endnu langt mærkeligere er dog skoven omkring *Kohullet*, som ligger lidt vest for dette sted. Et skovinteriør af større skønhed end dette har jeg aldrig set; det er, som om Pan selv havde opslået sin bolig her, en sådan uberørthed, ensomhed og mystik hersker der ved det lille afgrundsdybe vand, hvormed ege, birke og gamle skovfyrre står så tæt, at man først får øje på det, når man er ganske nær. Jeg havde ikke troet det muligt, at noget sådant kunne findes i en statsplantage! Det er et fuldkommen eventyrligt sted, der hviler en fortryl- lelse over det, som gør det uforglemmeligt. Gud ved, om der nogen sinde kommer mennesker til bredden af denne lille sø. Det er i så fald næppe dens be- skedne navn, som har lokket dem.⁹⁶

Herfra førte skovrideren mig til *Hammershøj*, en ældgammel egeskov, lige- som de førnævnte fra før beplantningens tid, hist og her med store klipper ragende op mellem træerne. Det er et overordentlig uroligt, bakket og knudret terræn med bølger og dale og stenknuder. Der er kun en fejl ved det: man har udsigt til restaurationsbygningen på Jomfrubjerget, der herfra kommer til sin ret i al sin grimhed.

Ikke langt fra dette sted står den besynderlige klippe, *Munken*, der rejser sig mellem træerne og på afstand har ikke ringe lighed med en kæmpemæssig mand i en grå kutte. Nær ved denne findes en af øens mærkelige rokkestene,

en stor vandreblok, som imidlertid er blevet så gammel, at den ikke engang kan rokke. Så går vor vej til *Pykkekullekær*, en skovsø af mere almindelig art end de to foregående, men berømt for sine krebs; det er for almindelige ører mærkeligt lydende navn kommer af det bornholmske pykke eller pukke, som betyder frø, en benævnelse, som er rammende, at dømme efter den vrimmel af haletudser, som fyldte vandet langs bredderne. Heller ikke *Vættemose*, som var vort næste mål, kan i skønhed komme op på siden af de to førstnævnte steder, synes jeg; men det er formodentlig, fordi jeg allerede er blevet blasert. Herfra tog vi over Koldekilde, hvor vi indtog den obligatoriske frokost, hele 4 km mod øst til den store *Bastemose*. Ved skovløberhuset Bastemosehus kom vi forbi en samling vældige ædelgraner, som stammer helt fra Rømers første tid og utvivlsomt kunne være blevet endnu aneligere, hvis man i tide havde forstået at tynde dem ud. En enkelt, som vinden fældede for nogen tid siden, viste en højde på 42 meter. Det er nogle af de vældigste træer af den art i landet. Deres svære tykkelse når omtrent en snes meter op fra grunden og aftager siden kun ganske langsomt opefter.

Bastemose er en udpræget kærmosse, som omkring den ringe sump, der er tilbage af dens vand, består af et stort og aldeles jævnt, græsgroet terræn, dækket af et dejligt blomsterflor, og hvorigennem en yndig bæk slynger sig – så fuld af haletudser, at jeg må tænke på Pykkekullekær og beklage, at storken overhovedet ikke yngler på Bornholm, hvor det ellers ville være nemt for den at ernære en familie fra et sådant spisebord, som disse mange moser byder på. Mærkeligt nok er det, at hejren derimod så hyppigt gæster øen, skønt heller ikke den ruger her. Hvor kommer den fra? Sverige og Sjælland synes lidt for langt borte til, at den skulle forlade ynglepladserne dér for blot at fouragere her på øen. Endogså traner er enkelte gange set herovre, men naturligvis heller ikke ynglende.

Af fugle, som yngler i skoven, nævner skovrideren dompappen, og i Ekko-dalen vandrefalken, som ellers yderst sjældent viser sig her i landet uden for træktiden. Nattergalen – på bornholmsk „fjeldstauan“ – optræder i mængde og fylder ved forårs- og forsommertid skovene med sin sang. Man forsøgte for flere år siden at sætte tjuren ud her både i Almindingen, i Pedersker- og Povlsker Plantager, og antallet var hurtigt i rivende vækst; men så blev man letsindig og beskød dem for stærkt, og snart var de skudt helt væk. Der blev senere sat flere ud, men de ses nu kun yderst sjældent hist og her. – Rådyr er indført hertil og trives fortrinligt. Der var ganske vist forbud mod indførslen; men en forstmand herovre „tabte“ engang to fra sin vogn, helt tilfældigt en buk og en rå! Og det viste sig at være tilstrækkeligt, fra dem stammer hele den ikke ringe bestand, som nu findes her. Vi så i dag to bukke og en rå, der hver for sig iagttog os inde fra tykningen. Også egeret er blevet indført, og *det*

viste sig at gå alt for godt. For tre-fire år siden, da det gik op for folk, at de var ved at udrydde sangfuglene, besluttede man at beskyde dem, og der nedlagdes på et enkelt år 2.700! Det hjalp en lille stund, men nu er det galt igen, de er på ny i alt for stærk tiltagende og må atter forfølges, for at fuglene kan reddes. Her findes hverken grævling eller ræv, og i øvrigt heller ingen af de små rovdyr, som er egernets fjende. Det skal i denne forbindelse nævnes, at muldvarpen ikke findes på øen – og *den* bliver næppe indført!

Disse skove og moser rummer stedvis mærkelige planter, af hvilke enkelte her i landet kun findes på Bornholm. I Bastemose findes således liden åkande (*Nupha pumilium*), som også kendes fra Rø Plantage, men ellers i Danmark kun er fundet et eneste sted i Jylland. Her er desuden den sjældne melet koderiver (*Primula farinosa*) og smalbladet klokke (*Campanula persicifolia*), som ikke er nogen egentlig moseplante, men træffes nær dens bredder, og endelig pilebladet alant (*Inula salicina*).

Andre steder i Almindingen er fundet sumpviol (*Viola uliginosa*), som har sit eneste voksested i Danmark i Vallensgård Mose ved Ekkodalen, og den ret sjældne skinnende storkenæb (*Geranium lucidum*), en lille blomst med en højst ejendommelig rød farve, der ligger mellem teglsten og blod; den er fundet på Gamleborg, som er dens klassiske voksested.

Det vrimler med småmoser i det nærmeste nabolag nord for Bastemose. Ad Flæskedalsstien gik vi til *Barremose*, *Rundemose* og *Rappekær Mose*, i hvis nærhed to andre findes ved navn *Kattemyr* og *Langmyr*. Rappekær er et overordentlig smukt sted, hvor mængder af bukkeblad gror langs bredden og berberisbuske i øjeblikket pranger med deres små gule, næsten kugleformede blomster – denne farlige plante, som ikke må dyrkes i haver og overhovedet ikke må findes i nærheden af sædemarker på grund af den rust, som den udbreder. I engbunden om mosen, hvor enebærbuske gror spredt sammen med selvsåede småbirke og skovfyrre, fandt vi i det brogede tæppe af smørblomster, gøgeurter og høje engtidsler, padderokker og kæruld et nylig forladt leje efter en rå med sit lam – to fordybninger i den bløde grønsvær midt ude på engen.

Det er ikke muligt blot at nævne alt, hvad vi så denne dag. Og det var dog kun på en brøkdæl af det vældige areal, som statsskovrider Nielsen har at våge over, og som han kender til bunds. Alle de bornholmske statsskove, som er hans domæne, danner tilsammen et areal på ca. 6.000 tdr. land. De består foruden Almindingen af Blykobbe Plantage ved Rønne, Rø Plantage og Hammershus Slotslyng. Skovene på Paradisbakkerne er ikke statsplantage, men anlagt af bønderne, som fik terrænet overladt mod at beplante det. Det samme gælder plantagen ved Dueodde.

På hjemvejen fortalte skovrideren, at han i sin tid lod dæmme op for den kanal, som Rømer havde ladet grave til afvanding af søen, der omgav *Lilleborg*, og at han derved fik dens vandstand til at stige mere end halvanden meter, hvorved bunden, som flere steder var synlig, atter blev skjult. Da han var kommet så vidt, lagde vejvæsnet sig imellem, fordi en tilstødende vejstrækning var ved at blive oversvømmet. Men søens smukke rest på ruinens sydside blev reddet.

Jeg var overvældet af skønhedsindtryk fra disse gamle partier af skoven, da vi efter denne færd vendte tilbage til *Rømersdal*, den store skovridergård, som er opført af Rømer i 1810 og næsten ikke er forandret siden, når undtages, at den har fået tegtag i stedet for strå. Med sit fine bindingsværk er den en af de smukkeste og anseeligste bygninger på øen. I det yndige hjem afsluttede vi en dag, som for mig blev en af de mindeværdigste fra mit ophold herovre.

Hele det vide terræn, som adskiller den ovenfor omtalte del af Almindingen fra de østligere liggende Paradisbakker, er sammenlignet med disse to steder af ringere landskabelig interesse. Mærkeligst er *Ølene Sø* med de omgivende store flader, hvorfra *Øleåen* kommer. Den åbne, aldeles jævne eng om søen med dens selvsåede buske af bjergfyr og små skovfyr er både mærkelig og smuk, og søen er interessant ved sin rigdom på vadere og svømmefugle, af hvilke mange findes ynglende langs dens bredder. Et par steder fandt jeg

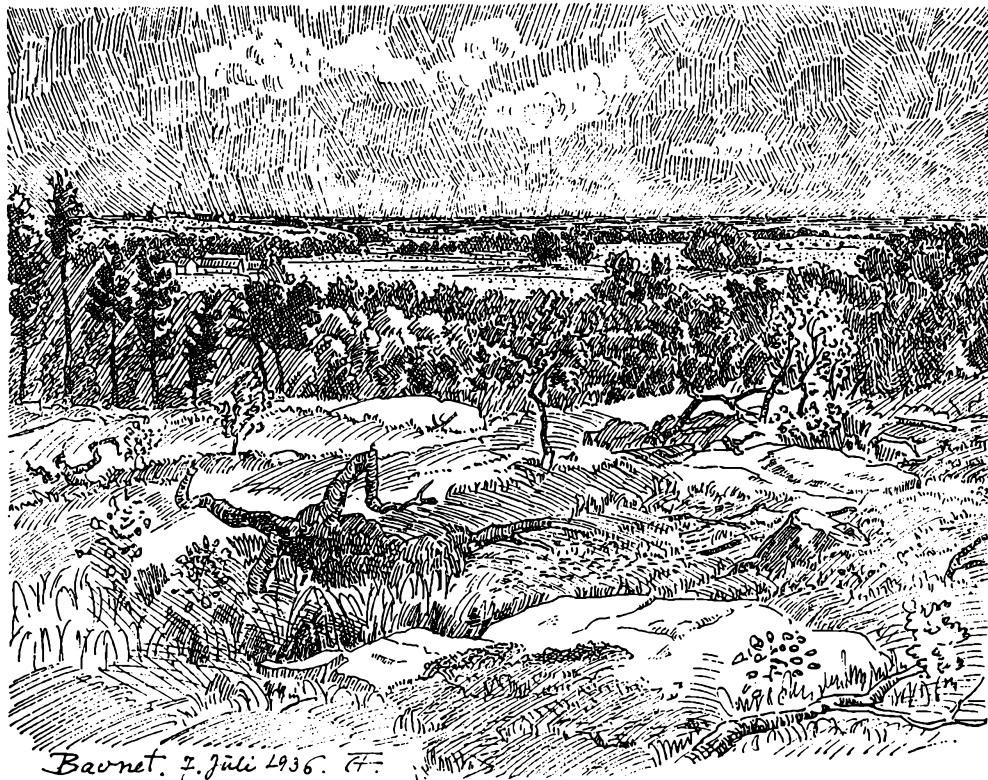
mindre kolonier af stormmåger, som rugede i græsset nær vandet, hvor den smukke violette gøgeurt og den lille skinnende gule tormentil gror i mængde om deres reder.

Ved vejen, som kommer sydfra gennem plantagen og går forbi søens østside, findes i skovens sydlige del de berømte *varper*, tre stenvarder, hvis oprindelse man ikke kender, men om hvilke sagnet siger, at de er rejst over et par unge folk, som elskede hinanden og på trods af forældrenes vilje flygtede sammen for at blive viet i Øster Marie Kirke. De blev indhentet og dræbt sammen med deres kusk på det sted, hvor varderne nu findes. Der hersker den dag i dag den smukke skik, at enhver, som kommer forbi stedet, lægger en blomst eller en lille grøn gren på de tre stenhobe. Jeg fandt dem dækket både med visne og helt friske blomster, småkviste med forsommerens grønne løv, ja endogså med små lyse skud fra granernes grene.

De er omgivet af en lille lysning, der ligesom de gamle vejspor, som fører lige forbi stedet, er dækket med frodige lyngtuer, rester af den gamle hede, som har rådet ene på stedet, før plantagen anlagdes.

Som et rygskjold af en uhyre skildpadde løfter *Paradisbakkerne* sig på højderyggens østlige del i Ibsker Højlyng nær kysten mellem Neksø og Svaneker. Det er et strengt isoleret klippeparti, skarpt afgrænset af de omgivende frodige marker og fra nord til syd gennemfuret af trange dale med navne som Dynnedal, Majdal, Underjordsdal, Dybedal, Ravnedal, Tamperdal, Stendal, Kodald og flere andre, der alle næsten kun er som skarpe revner i klippen, hist og her forbundne ved lige så trange tværdale. Det er det prægtigste terræn på Bornholm og det ejendommeligste i hele Danmark, i slægt med det smålandske landskab, som det langt fra når i udstrækning, men overgår i skønhed.

Også ind i dette kaotiske landskab, der er som en fuldkommen labyrint, fandt jeg den bedst mulige fører i Paradisgårdens ejer, Andreas Ibsen, som gennemtrawlede bakker og dale med mig på kryds og tværs. Den mere end halvtredsårige mand var i anledning af min ankomst stået op kl. 4 om morgenen og havde arbejdet med radrenseren i roerne for at kunne være klar til at tage med mig, når jeg kom kl. 9. Og frisk og bestandig oplagt travede han i spidsen lige til kl. 6. Han er en natur-entusiast, som jeg sjældent har truffet magen til, og da han foruden at være landmand og restauratør på Paradisgården i årevis har været en slags fremmedfører i bakkerne, er han vant til at snakke med folk og efterhånden forbavsende godt skåret for tungebåndet. Det var en fornøjelse at følges med ham i dette mærkelige landskab, som ligger lige uden for hans dør, som han er født og opvokset i, og hvis skønhed han *alligevel*, i modsætning til bonden i almindelighed, forstår at vurdere. Han er ikke som Peter Thorsen en gransker, som henter sine glæder op fra jordens dybder eller

mellem oldtidsgrave. Han beskæftiger sig med *overfladen* og med dagen i dag – hans syn på naturen er udpræget artistisk. Da han efter dagens færd indbød os til at være hans gæster i Paradisgårdens restaurationshave og præsiderede for bordenden under de grønne træer, da lignede han både på grund af ydre og veltalenhed ejeren af selve „Himmerigs Kro“, således som Drachmann har besunget den.

Op og ned ad flade, isskurede klipper eller trange stier vandrer vi dagen lang gennem dette besynderlige terræn, hvis slugter er som hugget ind i plateauet med en økse. De må være dannet af istidens afløb, i mindre målestok men på samme måde som Nordamerikas cañons. Der er endnu næsten i dem alle bække eller småsøer på bunden, selv i de alleryngste revner og sprækker heroppe kan man høre den sagte puslen af en lille bæk, der gør sit langsomme og sikre arbejde og viser, hvordan dalenes dannelse er begyndt. Besynderligt er det, at det overalt her ligesom i Ekkodalen er disse kløfters vestsider, der er den stejleste. Brat som en forvitret mur står den lige ned mod den jævne, oftest ganske smalle bund, mens østsiden i reglen er mere sammenstyrtet og udvisket og samtidig bevokset, i modsætning til vestsidens ofte helt nøgne fjeldmur.

Ganske nær ved Paradisgården når vi op ad den stejle vej til *Bavnehøj*, simpelt hen kaldet *Bavnen*, på bornholmsk „Bågend“, et af Højlyngens få åbne

steder og med sine 113 m dens højeste punkt. Her er rejst en lille sten, om hvilken der i forrige dage samledes lyng og ved til bavnerne, når det var ufredstider. To andre bavnehøje ses fra dette sted, milevidt borte, men de rager ganske tydeligt op over de andre højder. Bavnerne anvendtes lige til 1868, da militsen, som havde eksisteret siden 1611, blev afløst af den nyere væbning, hvis mandskab uddannedes på Sjælland.

Rundt om på højden gror lyng mellem væltede og forvitrede stammer af segnede skovfyrre, der vrider sig på grunden som kroppe af hedengangne krokodiller. Hist og her står ener, småbirke og blomstrende gyvelbuske, som har slået rod i de jordfyldte revner. Enkelte fritliggende stenblokke er spredt over klippefladen, som heroppe består af blåflammet granit, en stenart der kun findes i Paradisbakkerne, og som sol og vind har bleget på overfladen, så den ofte ligger med lavaagtig hvidhed og glans mellem lyngens brune buske. Hele denne jævne top er afladet og skuret af isen, åben og med pragtfulde udsigter over forgrundens skove, de fjerne landstrækninger bag disse og over havet i øst, hvor vi i det klare vejr tydeligt skimter de små Ertholme, der ligger som et lille Sankt Helena i horisonten.

Hvilket lys heroppe, hvilken farve på himlen over disse ørkentoner! Hvor herligt, frit og skønt! Gøgen kukker og drosler synger – det er mere end Paradisbakkernes højeste punkt, det er skinbarligen den syvende himmel.

Fra dette sted synker vi lige ned i dets modsætning, det mørke hul med *Troldestuerne*, hvis ene side er en lodret, stærkt forvitret klippevæg, randen af et plateau, som forløber fra nord mod syd og sydøst og er omgivet af en tæt bevoksning af graner og birke. I den uregelmæssige væg, som på et sted i sin form fuldkommen ligner det ydre af et kæmpemæssigt cirkustelt, findes en mærkelig, ganske fin spalte, på sine steder kun godt 10 cm bred, men så lige, at man fra neden kan se mange meter igennem den og ud på den anden side. Sagnet siger, at ræven undertiden lader sig lokke ind i denne revne, fordi han tror, at han kan gå tværs igennem den. Men pludselig bliver revnen for snæver – og nu kan han heller ikke vende. Dér sidder han så og dør. „Trolden har fanget ham i sin fælde,“ siger folk, som finder ham!⁹⁷

Ikke langt herfra ligger *Ravnedalen* med den mærkelige Ravnemyr, begrænset mod vest af Ravnefjeldet, en næsten lodret klippe, der virker grå som bly i solen bag myrens eddergrønne græs og siv og blændende hvide kæruldstotter. Myren er nu helt tilgroet med græs og urter, og rundt om den mellem træerne vokser mængder af enebærbuske. Væltede træstammer læner sig som dødsramte kæmper op mod klippevæggen, på hvis grå flader der gror store puder af grønne og gule mosser og klumper af rødt lav. Dalen skærer sig næsten helt tværs gennem Højlyngen fra nord til syd i en bredde af højst 30 meter, et udpræget gammelt elvleje.

Syd for Ravnedalen løfter den åbne Højlyng sig atter med helt nøgne knuder ragende gennem lyngdækket. Sammen med strækningen om Bavnehøj er dette sted det eneste, som er levnet af den gamle Højlyng i dens oprindelige skikkelse, hele resten er beplantet. Heldigvis er i de senere år 200 tdr. land af denne gamle lyngørken blevet fredet, så man fremtidig vil kunne få en svag forestilling om, hvordan dette sted har taget sig ud for et århundrede siden. Men ingen vil nogen sinde kunne få det fulde indtryk af den storslåethed, som oprindelig herskede på disse vældige vidder, og som må have været af overvældende virkning på sindet. Mængder af lysegrønne småbuske, på bornholmsk „lyngasp“, en variation af den almindelige lille bævreasp, sætter sine fine farver på landskabet og glimter som små, lysende bål over den mørke lyng.

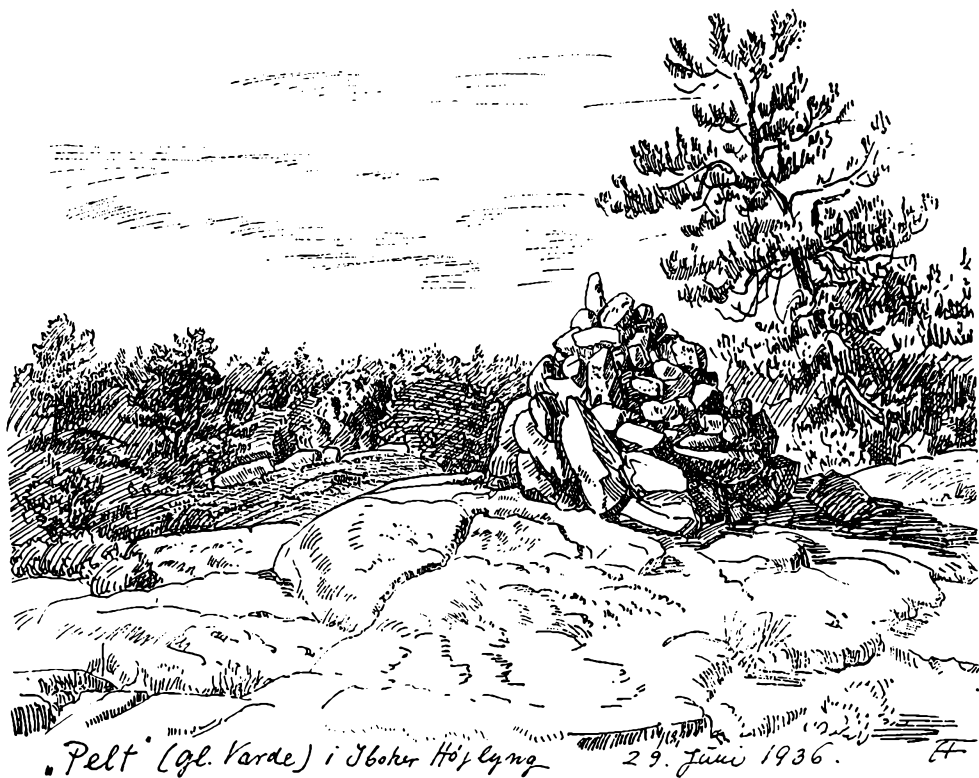
Herfra nåede vi til *Majdalen*, som i malerisk henseende utvivlsomt er Paradisbakkernes smukkeste kløft. En pragtfuld udsigt har man på langs ad den mod syd fra dens østside, hvor to små vandhuller, „Brillerne“, ligger lige under én i forgrunden, mens Paradissøen ses bagest under en af de smukkeste klipper, som hele dette terræn ejer. Her kulminerer det skønne sammenspil mellem de nøgne klippesider på dalens grænse, den friskgrønne bund under deres lodrette sider og den mængde forskellige arter af løvtræer, hvis stammer rækker op helt nede fra dalbunden eller med rødderne har bidt sig fast i stene-

nes revner og med deres kroner når over klippernes rand. Hertil kommer de herlige små søer, der ligger på række som brudstykker af en fortidselv, og hvis rolige vande spejler klippen og rører dens fod. Enebær, lyng og skovfyr klæder dalens østside, og tre enlige bævreaspe, så store som mægtige skovtræer, står på randen af faldet, så nær dette, at den sagte vind fra dalen når deres kroner, hvis løv bestandig hvisker om *Judas* og endnu skælver ved tanken om forræderen; thi det var i et sådant træs grene, han hængte sig efter sin nedrige handling, siger det gamle sagn.⁹⁷

Ikke langt herfra står det store „majtræ“, hvorfra man ved majfesterne hjembragte små grene, som man satte i vand og tog varsel af – når de holdt sig længe, betød det lykke for den, som havde brudt dem af. Disse majfester holdtes altid ved Paradisgården, som har været i Andreas Ibsens slægts eje lige siden midten af det 17. århundrede.

Over *Tamperdalen*, som efterhånden er blevet alt for bevokset af birk, fyr og gran, men på hvis bund enerne trives sammen med en ren urskov af bregner, og ad den lille bitte, ganske snævre *Underjordsdal* når vi atter op på højderne, hvor vi kommer til en stor varde, en såkaldt „pilt“, som i gammel tid er rejst som vejmærke i denne udørk, hvor ellers kun kreaturerne færdedes, når de var sluppet „våreløst“ (uden vogtere) ud på Højlyngen. Det var ikke nemt for den

„Pelt“ (gl. Varde) i Iboket Højlyng

29. Juni 1936.

ensomme vandrer at finde vej på den vildsomme Højlyng i snevejr eller tykning, og der har i nærheden af denne varde været rejst tre andre, for at man kunne tage bestik efter dem ligesom efter en slags ledefyr. Er det ikke sandsynligt, at de før omtalte „varper“ i Pedersker sogn skylder et lignende praktisk formål deres oprindelse?

Videre går vi mod øst forbi den lille lyng- og grangroede *Stendal* og når endelig den besynderlige *Dybedal*, hvis bredde kun er ca. 4 meter, men som er mindst 10 meter dyb – skummel og uhyggelig som en nedgang til underverdenen. Kun løvet fra nogle småbirke, som har bidt sig fast på dens sider, når nedfra op over dens rand og fanger solens lys, ellers ligger den som et sort hul, et bundløst mørke. Der går det sagn, at der ved et sted som kaldes Hestespringet, hvor plateauet østfra sænker sig ned mod kløftens sorte rand, engang er kommet et par løbske heste styrtende i vildt løb lige imod den – og i et vældigt spring satte over den og reddede livet.

Også denne kløft er trods sin lidenhed et af de skønneste steder i dette sære landskab, et utrolig vildt og besynderligt sted og af en usædvanlig farvepragt. Afstanden fra de mørkeste, fløjlsorte toner i revnens dybder til det vilde lys over dens rand med birkenes strålende blade er som fra orgelets dybeste basser til diskantens højeste fløjtelyd.⁹⁸

Mellem denne og en øst for den løbende kløft, kaldet *Gåserenden*, går en knivskarp ryg af fjeldet med bratte fald til begge sider, et af de særeste steder heroppe i de bestandigt vekslende bakker og slugter. Ikke langt herfra kommer vi til et lyngklædt terræn, som er mærkelig fuldt af uhygge, til trods for at det er ret åbent. Det kaldes *Rakkaredalen*, og her levede for 60–70 år siden sognets sidste rakker, der dræbte og flåede gamle og syge krikker, som man trak op til ham nede fra gårdene. På den øverste, vestlige kam i læet af en klippe vises stedet, hvor han havde sin hytte, der halvt gik ind i bakkesiden og var tækket med grene og lyngris. Til et ganske lille, af kløfter skarpt afgrænset plateau førte han hestene op og rendte sin kniv i bringen på dem, hvorefter han lod dem styrte rundt på stedet og løbe blodet af sig. Siden flåede han kadaverne, tog af kødet, hvad han ville æde, og væltede derefter skrotterne ned ad østskrænten i et hul, hvor der gror nogle store birke, hvis frodighed skal skyldes alt det rådne kød, som har gødet dem. Det siges, at det var let selv for ganske fremmede folk at finde frem til Rakkaredalen på grund af stanken. For øvrigt er stedet lige i nærheden af nogle kæmpemæssige stenblokke, Trommarestenene, som ses langt bort og nu kan være vejvisere, efter at lugten er forsvundet. Rakkeren havde en medhjælperse, som boede lige på den anden side af kløften, og som bar øgenavnet „Kalle-Elna“, fordi hun efter sigende fik børn lige så hurtigt efter hinanden, som en ko kan kælte.

Andreas Ibsens far, som er 89 år, har kendt begge rakkerne. Højlyngen her var endnu i hans barndom helt åbent land, og et sted hvor mennesker kun yderst sjældent kom. Nu nærmer skoven sig, sår sig selv og breder sig mere og mere, truer lyngen fra alle sider; men endnu er de eneste fremtrædende vækster her på rakkerens gamle domæne lyng og blåbærris, på bornholmsk „byl-lenbær“, de sidste dækker i uhyre mængder grunden både på lysningen og langt ind i den nære skov mellem birke og spredte graner.

Sønden for dette sted passerer vi *Gamledams Dal*, der ligesom de fleste andre dale har vand på sin bund og uden om dette er dækket med lyng, blåbær, birke og fyrre. Her synes ligesom alle andre steder i bakkerne mærkelig fattigt på fugle; kun skrål af fasaner høres hyppigt – ikke engang de på øen så almindelige råger ses heroppe, de holder til nede ved sædemarkerne.

Videre mod syd kommer vi til *Kodalen*, som adskiller Paradisbakkerne fra Helvedesbakkerne, der sammenlignet med de førstnævnte er af ringe landskabelig interesse. Kodalen er i sin sydlige del meget smuk, men adskiller sig i øvrigt ikke stærkt fra de førnævnte. Sit navn har den af, at kvæget i ældre tid blev samlet her, før man drev det op og lod det gå løs på Højlyngen; her samledes det atter ved efterårstid, når man med besvær havde fået det ned fra bakkerne. Over *Tværdalen* – på generalstabskortet kaldet Grydedalen – som

har retning fra vest til øst og rummer huller med navne som Den sorte Gryde, Potten, Halvpotten og Pæglen, når vi i retning af Skomagerdammen til en af øens store rokkestenene, en kæmpemæssig vandreblok, som ligger i en lille lysning, hvor græsset er så nedtrådt, at man ser, hvilken turistattraktion dette kuriosum er i modsætning til de mange pragtfulde steder, vi kommer fra. Andreas Ibsen glemmer ikke sin metier som fremmedfører, men lægger af gammel vane sin brede ryg til stenen; den vrider sig lidt ved det, inden den bekvemmer sig til at røre ordentlig på sig, men endelig kommer den i gang med sine 30 tons. Det så fantastisk ud. Det var, som havde han fået et hus til at vakle.

Ganske nær herved findes Store Grydesø, ved hvis vestende Vorherre har anbragt en let tilgængelig, høj klippeknode, for at menneskene nemt kan komme til at nyde det prægtige billede af den lille sø, der tindrer som et mørkt øje under skovens høje, lyse bryn. Et såre romantisk sted, men måske et lidt for lækkert motiv for en teatermaler – i modsætning til, hvad vi har mødt deroppe i de strenge bakker.

Ja, alt dette er jo blot en smule af, hvad Paradisbakkerne rummer. Men hvordan overkomme det hele, især med så grundig en fører!

Andreas Ibsen taler med stærkt udpræget bornholmsk accent og med anvendelse af mange af sprogets ejendommelige gloser. Jeg forstod dog så godt som alt, hvad han sagde til mig; men når han talte sit modersmål med Dam, der som sædvanlig var min ledsager, gik mere end det halve fuldstændig tabt for mig. Og ikke et hak begreb jeg, når han talte det rigtig gamle bornholmske sprog. Han gav mig et par prøver på folkerim og -remser, som i uanstændighed langt overgår de værste tilsvarende i jysk og fynsk mundart, og det skal der noget til. De vandt ikke ved oversættelsen til rigssproget.

Jeg forstår svensk lige så godt som dansk, og det skånske landsmål volder mig ingen vanskeligheder. Den smule „forsvenskning“, der findes i bornholmsk, må skyldes, at øen i så lang tid hørte under det lundske ærkebispesæde, og den ytrer sig langt mere i tonefald end i ordforråd. Den, som vil påstå, at bornholmsk som *sprog* er i slægt med det skånske, han skal – om han kender det sidstnævnte som bondemål – sammenligne det med nedenstående prøver på det første. Det er nogle få ordsprog og småskrøner fra øen, et ganske lille udvalg af flere hundrede, som findes i „Bornholmske Samlinger“, og de rummer en så udpræget sans for humor, at man sjældent finder magen hos almuen andre steder i landet.*

Ju mera ejn strø·jer ijn kat på rygjin, dæs håjere sætter ha·jn råmpan.
(Halen).

* En prik (·) efter en vokal viser, at denne har stødtone.

„Ja! Balra nu din sa·tan!“ sa· Ne·ls Rabæk, hajn haðe rajt (nået) sajrsgå·rspor·tijn, då hajn løv får to·rden.

„De·ð e et vi·st ord, a lanet e sto·rt,“ sa· Mi·kjel Må·nsen frå ø·n (Christiansø); „mæn så sto·rt sãm ha·veð, naj de·ð e·ð fa·nijn dævle maj ikje!“

Pe·lsu·rt å pæjngsu·rt å sjit·å·lo·rt å lausu·rt, deð e ajlva·rden runt. (lausu·rt = gul okseøje).

„Naj, nu e ja kjiv å·ð,“ sa· lyjnggårsfattin, han sað i brøjn i van te halsijn.

Præ·stijn præ·kar så la·nt sãm frå helveðe te hemeræje. Kjæ·lingjapra·t går frå hemeræje te hælveðe.

Hajn går i husabesøj lisom præ·stens o·rna (orne). (Om en rendemaske).

Jens bødkaara kãm te Kjøvenhaun, å då vele hajn ijn å se en åpera på den Kångelia Kåmeðjan. Hajn kjænde ikje, va deð va, mæn ijn ska præva alt å vælla deð bæsta. Då hajn gjek derfrå ijen, sa·e hajn: „E deð åpera, så sji·ðer ja· på åpera!“

Når kångijn kom, då· skujlje dær sji·des, å låjtnantijn haðe sajt dom te å sji·ða, nå·r hajn kãmmede·rde: „Nu!“ Men hajn hakkaða i'ed, å så bleð te, a hajn sa: „N·n·n·n·n·n·nu e·eð får se·nt, majna!“

„Ijn præst kajn vi nok få; hadde vi båra ijn voutehorra!“ (Vogterdreng).

„Ijn ajn får alri sådded å hvilad,“ så horrijn, „om dâijnn ska ijn gå, å om natten ska ijn liggja!“

„Ja tæjnte·ð nok, a Kjestna va dø, får hon gavade.“

Det sprog er naturligvis svært at forstå, især når man slet ikke er vant til at høre det og det tales hurtigt. Men det er, f. eks. sammenlignet med det udflydende lollandske, falsterske og mønske, et karakterfuldt sprog; trods dets mange medlyde er det med sine skarpe r'er både fast og hårdt, dets syngen er ingen mjaven, således som i skånsk. Vi københavnere behøver for resten ikke at rejse bort for at høre et mål, som er mindst lige så uforståeligt for uindviede som det bornholmske. Jeg kom i København op på en sporvogn sammen med to unge fyre på 16–17 år. Den ene stod og fløjtede ustandseligt, hvad der til sidst fik kammeraten til at fremkomme med dette spørgsmål:

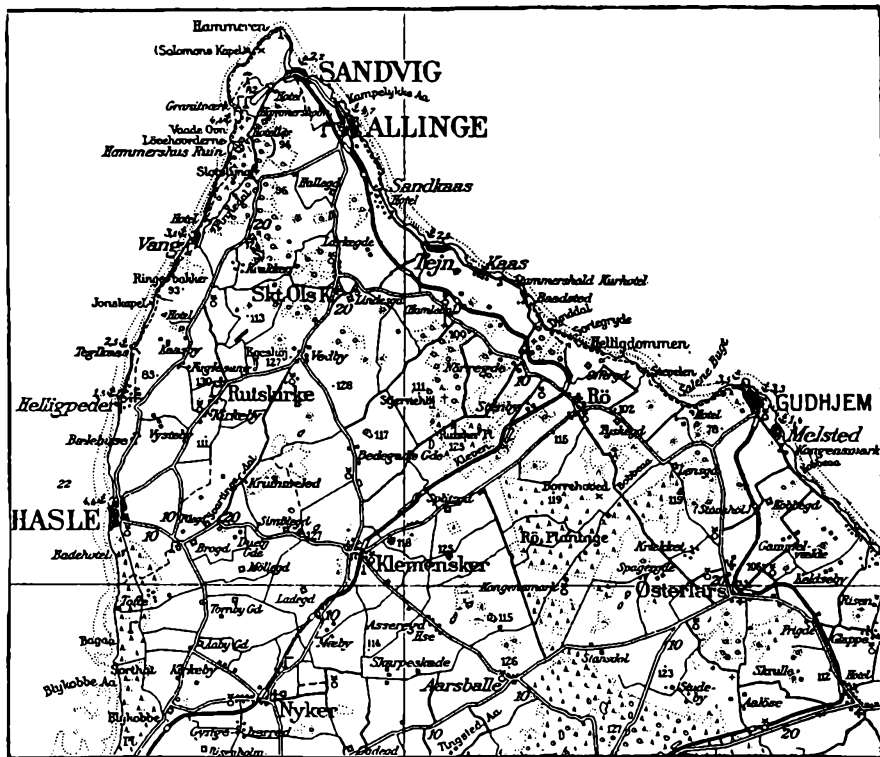
„Vår harru køft dæn flåjde hænnæ?“

Hvilket gav anledning til et replikskifte på samme mål. Her var virkelig to, som beherskede det københavnske sprog til fuldkommenhed, således som mere end halvdelen af byens indbyggere stræber efter at tale det. At dette sprog sammenlignet med bornholmsk er hæsligt – og tillige på grund af sit tonefald langt nærmere skånsk – kan der ikke herske tvivl om.

Det nordlige Bornholm oven for en linje omtrent mellem Svaneke og Rønne har, når kysterne og de allernærmeste egne inden for disse undtages, land-

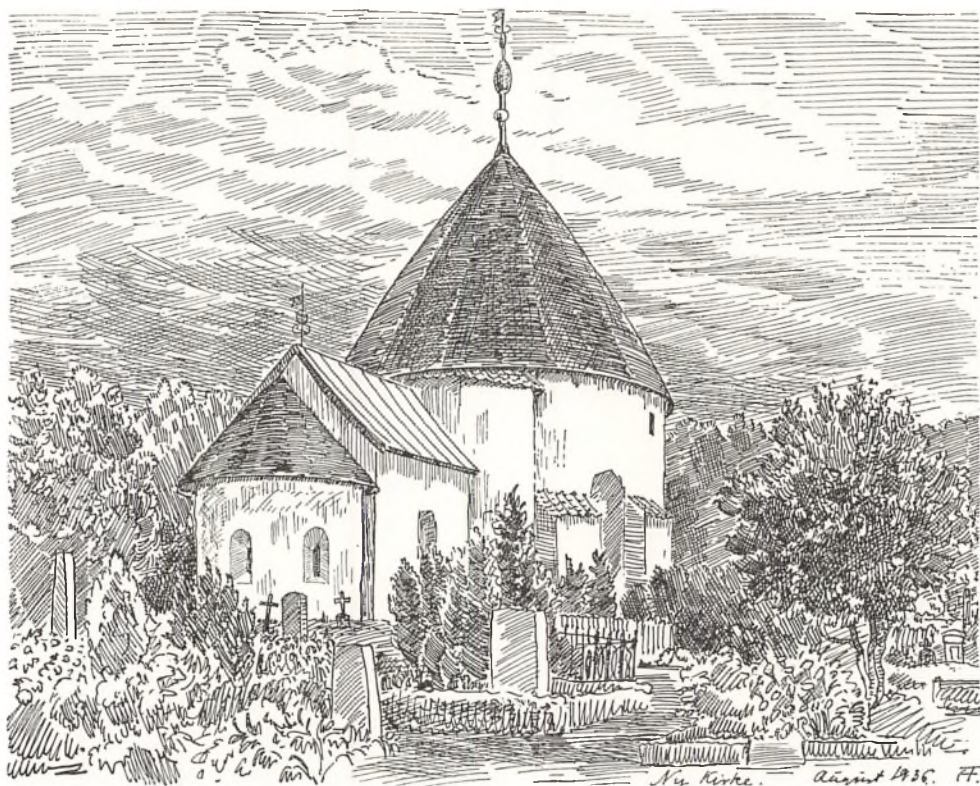
skabeligt ringe interesse. Det mærkeligste af dette indland er Kleven, dalen mellem Klemensker og Rø; men da denne daglig befærdes af rejsende med jernbanen, som går igennem den, er det vel overflødigt at opholde sig ved en beskrivelse af den. Modsætningsvis hører yderkysterne til nogle af de mest særprægede landskaber på øen, og dette gælder så godt som hele vejen på den omtrent 50 kilometer lange strækning, som indrammer hele den store, nordlige trekant, hvis yderste spids er Hammeren. Men der er andre ting end landskabet, som er interessantere i dette indland.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Tæt nordøst for Rønne ligger Nyker med den smukke rundkirke, der desværre ligesom Nylars Kirke indvendig vansires af et hæsligt inventar. Kirkens tag er af spån, uregelmæssigt og ganske musegråt af ælde, men storartet smukt. Selv vindfløjens stang, som med sit komiske, tykke midterparti ligner en vældig ten, er spåntækt ligesom det øvrige. Kun koret er tækket med bly.

Midtersøjlen i kirkerummet er ikke mindre end 3 meter tyk og ganske pragtfuld. Den er ikke som søjlen i Nylars Kirke kalket ned til gulvet, men har forneden nogle svære, nøgne kvadersten, som når op til kapitælet, der er klædt med kalkmalerier i fine, afblegede farver, hist og her med større eller mindre helt udslettede partier. Også på rundgangens hvælving findes levninger af de gamle kalkdekorationer.

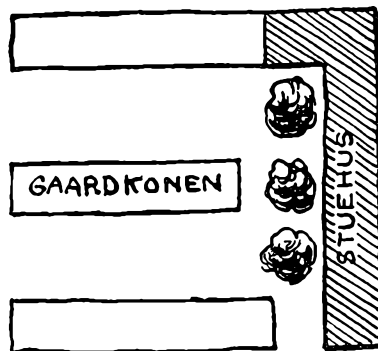

Tårnet gør indtryk af, at rundkirken er et af de første forsøg på øen med denne bygningsform. Dens største højde under hvælvingen er knap 5 m, rundgangen er kun 4 m bred, og tårnet, som tilsyneladende oprindeligt er tænkt at skulle være på 3 stokværk, har kun fået 2 – det tredje er aldrig fuldført. Op ad en snæver stentrappe inde i muren når man oven på hvælvingen til denne tredje afsats, som nu blot danner loftet, men hvorigennem søjlen fra kirkerummet fortsætter op til taget og bærer det kæmpemæssige bjælkeværk, en indviklet tømmerkonstruktion, sværere end støttebjælkerne i stævnen på de største ishavsfarere. Det er en fuldstændig fæstningsagtig bygning, og fra loftet har man en pragtfuld vid og orienterende udsigt over landet. I våbenhuset findes sammen med et par senere ligsten opstillet to ret små, flade runesten, af hvilke den ene er sat over en ung bornholmer og bærer denne indskrift: „Glom lod denne sten rejse efter sin søn Sven – den unge helt vandt fuldgod nåde – og efter hans broder. Den hellige Krist hjælpe begge de to brødres sjæl.“

Wimmer mener, at udtrykket „vandt fulgdod nåde“ betyder, at Sven må være faldet i et korstog, muligvis togtet mod venderne i 1147.

Straks nord og nordøst for Nyker er landskabet ret smukt, skiftende med åse og dale, hvilket varer ved til hen imod Klemensker. Klemensker sogn rum-

mer en af de morsomste, mærkeligste og mest typiske gårde på øen, *Marevadgård*, som helt igennem er overordentlig velbevaret, når undtages, at stråtaget af hensyn til brandfare er erstattet med tagpap. Her findes inde på den firkantede gårdsplads en såkaldt gårdlænge eller „gårdkone“, en fritliggende længe, som oprindeligt har været bestemt til at rumme huggehus, rullestue, „drængehus“ (karlekammer) og lignende. I det vældige stuehus findes

et utal af værelser og kamre med benævnelser, som man slet ikke kender andre steder i landet. Den elskværdige ejerinde viste mig rundt i stuerne med de store bjælker under lofterne – et fuldkomment storbondehjem, alene ved den mængde plads, det rummer. Ved siden af bryggerset findes endnu den umådelige bageovn, som i forrige dage kunne have plads til 32 lispundsbrød på én gang! Lispundsbrødene står med hensyn til dimensioner i forhold til alt andet i dette hjem. Over indfyringsstedet ved ovnen nær den mægtige bryggerkedel findes endnu den åbne skorsten, som netop i dag er i brug i anledning af storvask. Røgen fra bålet og damp fra kedelen fylder hele rummet og trækker i tykke skyer op gennem skorstenen. Det virker fuldkommen middelalderligt, dette interiør – det voldsomt ophedede, røgfylde rum med de travle koner, der som hekseskikkelser farer hid og did.

På den store gårdsplads, som er indrammet af prægtige bindingsværkslænger, hvor felterne mellem de sorte stolper er rødkalkede forneden og hvide foroven, og hvor der foran stuehusets facade står et valnøddetræ, en kastanje og en lind på række, er brolægningen højst ejendommelig. Den er anlagt i kvadrater med sider på ca. 2 m af mindre, utilhuggede sten, indrammet af linjer af større, flade sten, som rager et lille stykke op over karreerne. Det ser herligt ud, men er naturligvis på grund af sin ujævnhed meget upraktisk. Ejeren har da også villet lægge en ny stenbro, men Nationalmuseet har indtrængende opfordret ham til at spare den gamle, hvad han forstående er gået ind på.⁹⁸

En halv mils vej herfra mod vest skifter landskabet fuldstændig karakter og går over i øens næststørste, gamle sandflugtsstrækning mellem Rønne og Hasle, der før har strakt sig langt ind i landet, men allerede for over hundrede år siden i et bælte på over en mils længde og en kvart mils bredde er beplantet og nu mange steder danner en mærkelig skov af løvtræer og skovfyr. Især er denne strækning smuk, hvor *Blykobbe Å* gennemstrømmer den på sin vej mod den nære strand og herinde løber i en dyb og bred kløft, hvis sider bærer en mængde løvtræer, og hvis leje stedvis er opfyldt af store og små stenblokke.

Nærmere ved stranden breder dalen sig mere, og åen bliver en bred og rolig strøm med grønne, sivklædte bredder, en ø-idyl, som søger sin lige, men som pludselig nærmest stranden går over i sin stærkeste modsætning, hvor store klitter hæver sig og er klædt med krybende og vantrevne træer omtrent som i Troldeeskoven i Tisvilde Hegn. Mellem fyrrene her findes ældgamle birke med svære stammer, hvis bark er furet og rynket som skindet på en rinoceros og sværtet som af røg fra en skovbrand. Ganske herligt er der i klitterne yderst ved stranden, hvor kun ganske lave fyrre kravler mellem marehalm og hjælme, og hvor man til begge sider ser milevidt langs den skinnende, brede sandstrand og over det blændende, uendelige hav. Mellem alt dette bugter sig det blå åløb med dybgrønne skygger fra skovens træer, til det ude i det bare, solbagte sand danner en lagune inden for havstokken. Især farvemæssigt er dette sted pragtfuldt; det har Jyllands vestkysts strenge ansigtstræk, men med et lille smil af øernes blide stemning.

Sydøst for dette sted, nær østen for Rønne, findes Bornholms store kaolinlejer, som opdagedes i 1775 og i omtrent hundrede år leverede råstof til fremstilling af porcelæn i de københavnske fabrikker og senere i stor udstrækning anvendtes ved tilvirkning af papir og ildfaste lervarer; omkring 1900 produceredes her kaolin for omtrent $\frac{1}{4}$ million kroner. Kaolinen er her dannet ved nedsivning af vandmasser, en proces, som må have krævet et uhyre tidsrum, da det er selve den hårde klippe, som på denne måde er forvandlet til feldspatkorn, glimmer, hornblænde og endelig til det fine kaolinpulver – en omdannelse, som må være foregået allerede i Jordens oldtid. Kaolinlejet ved Rønne er kun en lille rest af datidens forvittringsmasser, som har undgået senere bortskylning og er et minde om tildragelser i Jordens tilblivelseshistorie, der er millioner af år gamle.

Når man i tankerne har været så langt tilbage i tiden, forekommer den berømte runesten ved det nære *Brogård* at være et rent barn. Men dette menneskeværk, som står ved et lille åløb øst for Hasle, hvor tre-fire veje støder sammen, har dog henimod sine tusinde år på bagen. Den vældige runesten, Bornholms største, er næsten 3 meter høj og af stor skønhed. Den fandtes i begyndelsen af det 19. århundrede i en bro på landevejen ved Hasle, hvortil den efter sigende var bragt hen fra en nærliggende høj. Senere forsvandt den på ny, men fandtes atter i 1868 i samme bro! Indskriften, som vendte opad, var heldigvis bevaret af et tykt gruslag. Nu blev den endelig reddet og anbragt på sin nuværende plads. Indskriften, som trods alle trængsler står usædvanlig tydelig i det smukt slyngede bånd, lyder således: „Svenning lod rejse denne sten efter sin fader Toste og efter sin broder Alvlak og efter sin moder og efter sin søster.“ – Når man retter et par stavfejl på stenen, som skyldes runemesteren, kommer denne indskrift i olddansk sprogform til at lyde således:

„Sweningr lét ræisa stæin þenna æftir Tósta faður sinn áuk æftir Alflak bróður sinn áuk æftir moður sina áuk æftir systur sina.“ Så nu kan enhver da se, at vort modersmål, som taltes og skreves således over hele Norden omkring 1040–50, ikke har forandret sig så forfærdelig meget i de 900 år, der er svundet siden dengang. Det må nu indrømmes, at det er en læseprøve for begyndere, der her er fremdraget. Og at ikke alle og enhver kan gå hen og tyde indskriften på en hvilken som helst runesten, selv om han kender de forskellige perioders alfabeter, er en helt anden sag. Forsøg i Nationalmuseet!

Et lille stykke nordligere ligger *Rutskirke*, også kaldet Mikkels Kirke efter Skt. Michael. Den har et prægtigt romansk kor, men tårn og skib er slemt mishandlede ved en ombygning i 1887. Det bemærkelsesværdigste ved den er det gamle klokketårn, forneden af hvidkalkede kampesten og øverst af rødt og sort bindingsværk. Tårnet er på mærkelig vis indbygget i en jordvold af uhyre dimensioner, som det helt gennemskærer på tværs, og som er omgivet af en mængde ligsten, der hviler på jordvoldens skrå sider. Tårnet er erhvervet af Nationalmuseet og fredet.

Fra kirken, som ligger på et højedrag 130 m over havet, har man en af de smukkeste og videste udsigter på øen. Mundheldet siger, at „præsten i Rutsker er den, der taler højest på Bornholm“.

Landskabet med de ofte anselige højder, hvorfra man har en forfriskende udsigt over det endeløse hav i vest, synes med sine pyntelige huse og gårde at røbe, at dets beboere er en skipperslægt, som er gået på land og har ført traditionen fra søen med sig. En utrolig mængde hvidkalkede vejrmøller svinger deres vinger fjernt og nær på landets banker.

Hvad der præger det bornholmske landskab stærkt er rågerne, som jeg næppe noget andet sted i landet har truffet i så overvældende mængde som her. I gamle dage var rågen regnet for Bornholms nationale fugl; den 25. februar kaldtes „Råge-massa-da“, fordi fuglene på denne tid kunne ventes tilbage fra deres trækrejse. De var trods alt ikke yndede på grund af deres anfald på korn- og kartoffelmarkerne, og det var endogså i længere tid påbudt, at bønderne årligt skulle aflevere en bestemt mængde rågehoveder på amtsstuen. Men denne foranstaltning er for længst trådt ud af kraft; man er formodentlig kommet til den erkendelse, at rågernes gavnlige egenskaber er mere fremtrædende end de skadelige.

Hvad der er stærkt iøjnefaldende her er træernes mængde langs veje og ved gårde, ja næsten ved hvert eneste hus. De har en usædvanlig monumentalitet, især de prægtige popler, som herovre aldrig standses i væsten af den forkastelige styning. Ofte ser man en halv sens vældige popler på rad langs en lille sidevej ind til en gård; sammen med de anselige bygninger, som er almindelige på øen, virker det overordentlig fornemt og smukt.

Skt. Olskirke, som ligger kun en mil syd for Hammerens yderste spids på en klippehøjde 112 m over havet, en af øens fire rundkirker, er mærkelig slank sammenlignet med de andre. Tårnets murhøjde er hele 13 m, hvælvingshøjden omkring den kun 2 m brede midterpille er 5 m. Indgangen til trappen og tårnets mellemste stokværk findes i koret mere end 2 m over dettes gulv. Dette mellemste rum når den anselige højde af 4 m og viser ni store, nu til-murede åbninger, hvis formål har været at tjene til kirkens forsvar. Ved kirkegårdsdiget findes et sværtbygget klokketårn, der synes at have dannet et led i det ydre forsvarsdige.

Det smukke kirkerum, hvis gamle dekorationer for øvrigt alle er overkalkede, er aldeles overfyldt af et skrækkeligt inventar; pulpituret når et par steder fra ydervæggene helt ind til søjlen og fylder sammen med det øvrige skrammel to tredjedele af rummet. Nationalmuseet, som for nylig har restaureret kirkens ydermure og sat nyt tag på af egespån, har netop nu taget under overvejelse også at befri kirkens indre for pulpituret og søge at føre rummet tilbage til dets oprindelige skikkelse, hvilket åbenbart vil volde vanskeligheder, da siddepladsernes antal – på pulpituret er der ca. 100 – ikke må formindskes.

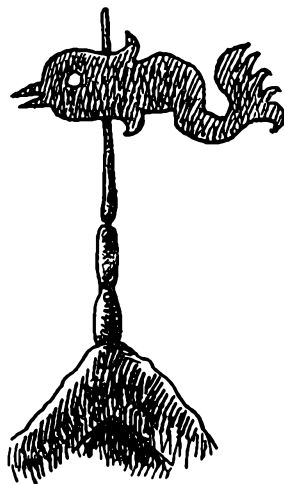
I det mindste burde dog ét enkelt af disse mærkelige bygningsværker reddes fra ødelæggelse, og det må håbes, at museet vil få held i sine bestræbelser, og at staten vil bekoste dette arbejde.

I Meteorologisk Instituts meldinger om vejrudsigterne hører man dagligt den mærkelige vending „Øerne og Bornholm“. Man kunne efter dette tro, at Bornholm ikke var nogen ø, eller at den ikke hørte til Danmark!

Når man kommer østen for *Rø Plantage* og nærmer sig kysten, mindes man dette udtryk, fordi det her virkelig ser ud til, at man er kommet til et fremmed land. I plantagens nordside nær „Borgvolden“ findes en lang og vid dalsænkning, som er ganske jævn på bunden og omgivet af smukke klippevægge. Omkring dalen er terrænet voldsomt bevæget og ganske vildsomt at færdes i. Kommer man endnu mere østpå, finder man udstrakte sædemarker, aldeles fulde af kornblomster og valmuer – efterhånden også et usædvanligt syn „hjemme i Danmark“. Det lyner vidt og bredt af blå og røde farver, hvorimellem klinten også hist og her blander sine dejlige, violette toner. Man tænker uvilkårligt på den farverigdom, man møder i Alpernes højmarker ved forårs- og forsommertid, og føler sig virkelig for så vidt på fremmed grund.

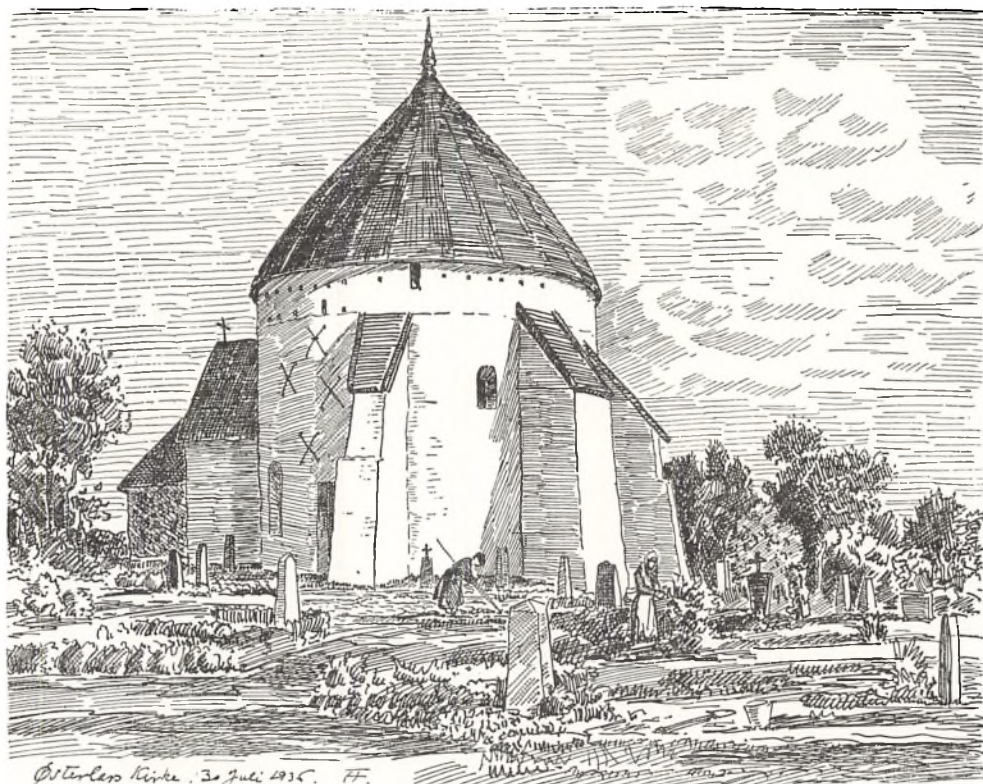
Selv noget så usædvanligt som at møllevingerne, når de er i ro, danner et lodret stående kors, er et uhjemligt fænomen. Det siges dog, at overtroen i den henseende endnu ikke er helt udryddet på øen; thi når et tordenvejr nærmer sig, skal man nok sørge for at stille vingerne som Andreaskorset for ikke at risikere det værste!

I Øster Larsker sogn findes et par af øens smukkeste gårde, af hvilke den mærkeligste og vistnok ældste er *Dam-Askegården* tæt syd for Gudhjem, hvis stuehus har 14 fag ud mod den store gårdsplads. Gården er helt sammenbygget undtagen mellem stuehuset og yderlængerne, hvor indkørslen findes ved østgavlen. Nogen „gårdkone“ som i Marevadgård findes her ikke, men derimod det lige så sjældne „tværbygge“, en længe, som støder vinkelret til midten af den sydlige længes yderside og anvendes til kostald. Ligesom de fleste gamle gårde herovre havde denne sit „gårdtræ“ på gårdspladsen. Dette kunne være en lind, en kastanje, et valnøddetræ, eller som her det sjældne morbærtræ. Dette er desværre nu forsvundet; men den gamle vippebrønd findes her endnu på gårdspladsen.⁹⁹ Dens brøndstøtte, hvor kontravægten på vippen er en gammel håndkværnsten, var til for få år siden behængt med hestesko, hvis opgave det oprindeligt havde været at hindre troldtøj i at fordærve vandet og derigennem kvæg og mennesker. – På „tværbygget“s gavl, som rager højt op over den tilstødende længe, findes en usædvanlig smuk vindfløj, der forestiller et delfinlignende havdyr – et meget sjældent motiv at træffe i bøndergårdes udsmykning, utvivlsomt her med tilknytning til det nære hav.

Mærkelige er også de fire *Gamlevældegårde* i samme sogn tæt nordøst for kirken. Ved et par af dem har det skrånende terræn, hvorpå de er anlagt, og som sandsynligvis er valgt med vilje af hensyn til regnvandets afløb fra grunden, nødvendiggjort en såkaldt „fodmur“ af kampesten, som tjener til udligning af grunden, og som bevirker, at stuehusets ene gavl ligger højt hævet over det skrånende terræn, hvorved der bliver plads til en fortrinlig kælder under bygningen. Alle fire gårde er af den ægte gamle bornholmske type. Smukkest er vistnok den østligste, uden for hvis stuehus, som er usædvanlig herskabeligt og har 16 fag, på den prægtige gårdsplads vokser fire mægtige træer på række, to elme (bornholmsk alme), et valnøddetræ og et gråpæretre; gården bærer på bjælken over hovedindgangsdøren årstallet 1791; men det er sandsynligt, at den er ældre, og at den blot er restaureret dette år.

Man bør i reglen nøjes med at se disse gamle gårde udvendig, hvis man vil bevare indtrykket af et herskabeligt præg. Thi deres moderne udstyr af møbler, husgeråd, tapeter, billeder og nips rummer ofte ubehagelige overraskelser i form af rædselsvækkende fabriksvarer, der harmonerer dårligt både med de gamle stuer og med den værdighed, som beboerne bærer til skue – noget, som er karakteristisk for den bornholmske bonde sammen med hans medfødte elskværdighed.

Øster Lars Kirke er Bornholms største rundkirke. Udvendig virker den imponerende ved sit mægtige tårn med de senere opførte støttepiller. Kirkerummets kolossale midterpille måler i tværsnit hele 6 m, og i modsætning til pillerne i øens andre rundkirker er den gennembrudt af seks rundbuede åbninger, som fører ind til dens hule midtparti, kaldet „Oven“, hvor efter sigende menighedens mere verdsligsindede får i den tvungne kirkegangstid under Christian VI tyede ind og i det skjulte fik sig et slag firkortmis. I ydermuren fører en trappe op til andet stokværk, gennem hvilket midterpillen er fortsat, men hvor den kun har to åbninger ind til sin hule midte, og videre til tredje stokværk, hvor midtpillen kun har én åbning. I den svære, dobbelte ydermur, som har en højde af 13 m, mens tårnet er 17 m bredt – et mærkeligt misforhold – findes en ca. $1\frac{1}{3}$ m bred vægtergang med otte lysåbninger ind til det indre rum og med spor af skydeskår i ydervæggen.

Midterpillen er i nederste stokværk dekoreret med kalkmalerier i et bredt bælte over buerne og forestiller scener af Jesu historie, malt med skønne og blide farver. Selvfølgelig rummer også denne smukke kirke et slemt inventar, som er „egetræsådet“, foruden en rædsom altertavle, hvorimod prædikestolen fra 1595 er et fortrinligt billedskærerarbejde.⁹⁹

Ligesom mange andre af øens kirker har den navn efter sin værnehelgen,

som var Skt. Laurentius. Helgennavnene Skt. Knud, Skt. Peder og Skt. Paulus vil spores i navnene Knudsker (Knuds Kirke), Pedersker (Peders Kirke) og Povlsker (Paulus' Kirke). En del navne er forandrede efter reformationen, da de katolske helgener kom på den sorte tavle.

En lille mil sydøst for dette sted findes resterne af den gamle *Øster Marie Kirke*, en langkirke, som blev halvt nedbrudt i 1885–90, da en ny kampestenskirke opførtes i næsten fornærmelig nærhed af denne prægtige gamle bygning, af hvilken nu kun den nederste del af tårnet, skibets sydmur og koret med korrundingen står tilbage som ruiner.

Det er et ganske eventyrligt sted, især er ruinen indvendig overordentlig malerisk og skøn, med en mærkelig mystik i halvmørket bag de smuldrende mure. I den bedst bevarede del, koret, står endnu fire runesten og flere gravsten opstillede langs væggene. Her findes ligeledes endnu svage spor af kalkmalerier på hvælvingerne. Den sydlige indgangsportal er helt velbevaret og overordentlig smuk, ligesom koret med pragtfulde linjer og forhold. Det er besynderligt, at man ikke har forsøgt at restaurere og bevare denne bygning; dette ville dog næppe have været mere bekosteligt end at bygge en helt ny – og resultatet var utvivlsomt blevet smukkere.

Et par minder fra denne kirkes indre findes i den nye, nemlig foruden den fortrinlige prædikestol en tavle med maleri af den fra opstanden i 1658 bekendte kaptajn Jens Pedersen Kofoed til Maglegård med sine to hustruer og fireogtyve børn på rad, tolv sønner og tolv døtre! Var alle Kofoed'er på øen blot halvt så frugtbare, kan det ikke undre, at navnet er så udbredt herovre!

Jeg tror ikke, der med hensyn til frugtbarhed findes mange konkurrenter til denne gamle kaptajn, knap nok det pragtfulde husdyr, som jeg mødte på marken nær ved Gamlevældegårde, og som en stærk karl kun kunne dirigere ved hjælp af en ring i bæstets næse. På billedet af denne minotauros må man ikke glemme at lægge mærke til svenden, som holder den; han er en udpræget fin bornholmertype, minder i høj grad om den omtrent jævnaldrende landsmand af ham, jeg tegnede i Åkirkeby.¹⁰⁰

Den tæt SV for Svaneke liggende *Ibskirke* har et pragtfuldt firkantet tårn af vældige dimensioner, der ser ud, som om det er fuldstændig urørt siden opførelsen, når undtages de store nyere vinduer fornedden. Som ved rundkirkerne er det i høj grad iøjnefaldende, at denne er bygget med forsvar for øje.

Mens jeg taler om øens kirker, vil jeg ikke undlade at nævne den, som efter min mening er den allerbedste, det er den store *Åkirke*, eller Skt. Hans Kirke, som jeg hver dag havde for øje i mit standkvarter, Åkirkeby. Hvorfor jeg nævner den sidst, ved jeg ikke; men det er vel af samme uforklarlige årsag, som bevirker, at man altid venter med at beskæftige sig med noget, der ligger lige uden for døren. Det er ikke alene øens smukkeste kirke, men det er over-

hovedet trods mange genvordigheder i nyere tid den smukkeste bygning på Bornholm. Dens mægtige tårn, hvis øverste fjerde stokværk oprindeligt har haft tinder og skydeskår, syner milevidt over øens flade sydland med sit tvillingtag med de fire skønne kamgavle, to vendt mod nord og to mod syd. Mærkeligt, at øens mest beskedne købstad har dens anseligste bygningsværk.¹⁰¹

Indvendig rummer kirken foruden en fortrinlig ligsten over den lybske høvedsmand Sveder Kettings to hustruer, døde i 1568 og 1572, blandt andet Bornholms rigest udsmykkede runeminde, den gullandske mester Sighrafs sandstens-døbefont fra omkring år 1180, hvis elleve relieffer, som er illustrationer til Kristi levned, er omgivet af en oplysende inskription med 431 runetegn – en af de pragtfuldste middelalderlige døbefonter i landet.¹⁰¹ Kirken har lidt betydeligt under de store ændringer, den gennemgik under ombygningen i 1874, især indvendig, hvor den blev totalt forandret fra sin oprindelige stil og blandt andet fik et slemt pulpitur i den vestlige ende. Også udvendig spores hist og her forandringerne fra denne periode, som var den uforstandigste og ubarmhertigste i vor arkitekters historie.

Jeg mangler at berette om min færd langs øens nordligste klippekyster; jeg har gemt dette til sidst i bevidstheden om, at selv den hårdeste skal undertiden

kan berede i alt fald *øjet* større glæde end den lifligste kerne, og at menneskenes børn ofte, når al anden herlighed er blevet dem beskåret, kan gå og sukke efter stene.

Allerede strækningen mod nord fra Neksø til Svaneke er forskellig fra, hvad jeg hidtil har set; den særlige bornholmske kystnatur begynder allerede her glimtvis at komme frem. Klippefuldt terræn veksler med frodige agre, falder langsomt ned mod stranden og ender i små bitte skærgårde og stenede odder. Overgangen foregår ofte på et uhyre smalt bælte. Man kan stå mellem løvrige træer, hvor lyng og gyvel skyder sig ind mellem grønne græsletter, og se kysten blot et hagskud borte gå over i aldeles skaldede klippesten, som røde, gule, grå og rustfarvede løber ud i det azurblå hav, der er mere strålende end Middelhavet og yderst svinder i julidagens varmedis, gennem hvilken man som en uvirkelig ting aner den lille Christiansø ude i horisonten i nordøst. Nordligere, hvor overgangen fra mark til klippe ofte er fuldstændig brat og kysten er højere, kan man intetanende komme ad en vej ud mod stranden og se den grønne mark løfte sig skarpt og højt med græssets farver lige op mod havets vældige flade, kun med to-tre røde køer ragende op over denne skillelinje mellem grønt og blå – og så pludselig nå denne grænse og her finde den nøgne klippe stå i et brat fald fra græsmarken næsten lodret ned mod havstokken. Intet land kan berede én mærkeligere overraskelser eller vise større modsætninger end den bornholmske nordkyst, denne miniatureudgave af et klippeland, hvis grænser mod havet kun rent undtagelsesvis når en højde på over 20–30 m, og som er i den grad sønderrevet af havet, at den bogstaveligt ligger i ruiner.

Mellem disse sten- og grushobe ligger østkystens idylliske småsteder og fiskerlejer med deres hyggelige haver, hvor klipperne undertiden rager op mellem huse og træer, og med små skærgårdshavne, ofte som ved Allinge sprængt ind i fjeldet, og under vinterstormene fra nordøst med broddet rasende ind over kysterne – disse byer, der huser sømandsslægter, hvis oprindelse er lige så gammel som øens historie.

Når man har passeret strækningen fra Neksø til Svaneke, kommer man nord for Svaneke til to mindesmærker, som står ved indgangen til denne klippnatur. Det ene er den 300-årige stubmølle ved Svaneke, der er så grå i farven som en gammel mus, men hvis umalede, ældgamle træklædning skinner som silke i solen oven over den vældige kampestenssætning, der danner fundament for bjælkerne i dens solide stub. Der har forhen været ca. 40 stubmøller på øen, nu findes sådanne kun her, ved Povlsker, Tejn og Egeby. – Det andet mindesmærke fra fortiden er betydeligt ældre; det er den mærkelige bautasten *Hellig Kvinde* ved landevejen nord for Listed. Sit navn har den utvivlsomt fået på grund af sin form, set fra vejen i syd kan den virkelig have nogen lighed med en tilhyllet kvindeskikkelse. Den står på et aldeles herligt sted

Louisenlund 27 juli 1936. FF.

ved kysten, hvor store og små klippeblokke, stærkt forvitrede, falder ned mod stranden og danner en labyrint af små bitte skærgårde, over hvilke der er en herlig udsigt mod havet og mod nord langs den skønne kyst.¹⁰² Klipperne neden for stedet er spaltet lodret og ligger væltet til siden som rækker af kæmpe-mæssige bibler, og imellem dem på en fin græsbund blomstrer tjørne, slåen og roser og vældige mængder af vilde urter. Yderst er klipperne aldeles skaldede eller kun klædt med grønne og røde lavarter; de stråler mod det dyblå hav, som uden grænse går over i varmedisen, til hvor Ertholmene svømmer som et fata morgana, gult og blått skinnende i horisonten. Italien har ikke herligere og renere farver end denne kyst, som herhjemme i skønhed kun står tilbage for Møns Klint.

Nogle få hundrede meter nordligere løber den lille *Gyldenså* ud i stranden. Den er kun for en lille bæk at regne, men dejligere sted kan næppe tænkes. En yndig sti følger dens løb ind i landet, hvor den risler og mumler, gemt i sit stenede leje, overskygget af vældige træer og med store stenblokke nedvæltede fra skrænterne. I græsset langs stien stråler smørblomster, kællingetand og mælkebøtter i frø som gudesmykker op imod klippernes grå sider og det dybe mørke under træerne. En overvældende fuglesang følger mig hele tiden – pludselig forstummer dette kor, og to nattegale synger duetter sammen fra

hver sin side af stien. Jeg går her ganske ensom og fortryllet ligesom svenden i folkevisen og lytter til „den frydelige fuglesang“.¹⁰²

Jeg gik imod bækkens løb ind i landet og kom til *Louisenlund* med den prægtige samling bautasten på godt 50 stykker, nogle mægtige sten på indtil 2½ meters højde. Desværre er skoven, som omgiver dem, blevet omdannet til et anlæg med brede, gruslagte gange, det hele friseret og unaturligt, uden harmoni med den smukke gruppe, som burde have ligget i den vilde skov, blot med den nærmeste kratbevoksning udtyndet, så stenene frit kunne ses mellem de store stammer. Et par andre, noget mindre bautastensgrupper findes nær Gyldensåens løb.

Da jeg vender tilbage og atter når kysten, overrasker jeg mellem stenene i stranden en hel edderfuglefamilie, som bliver synlig oprevet over min tilsynkomst. Moderen tager det endda nogenlunde roligt, men ungerne farer af sted til alle sider hen over vandfladen med et frådende kølvand efter sig som en torpedobådsflotille under et flyverangreb og forsvinder på nogle få sekunder mellem skærene.

Jeg følger kysten til fiskerlejet *Bølshavn*, hvor jeg efter aftale skulle tegne fisker Christian Holm, og hvor jeg mødte på klokkeslæt. *Han* var der også, men skælmen vred og vendte sig ved at holde aftalen, han smiskede og bad og var lige ved at græde for at få lov til at slippe. Den stakkels mand sagde, at han havde så hundetravlt med at gøre sine flyndergarn i stand. Og så slap han – skønt jeg er ganske overbevist om, at det var for ikke at blive til grin for de kvindelige medlemmer af familien, som var posteret bag døre og vinduer og højt fnisende iagttag, hvorledes forhandlingerne spændte af. Det endte med, at jeg fotograferede ham – under halvkvalte latterhyl fra kulisserne. Da jeg var færdig med at tage billedet, styrtede han sig atter som en rasende over sine træbakker, på hvilke han „stenede“ garnene, en storartet gennemført komedie. Imedens fik han atter sit naturlige væsen, og den indtagende tyksak fortalte vidt og bredt om alt mellem himmel og jord. Han er rund som en kugle helt igennem, og runde er alle detaljer. En meget god bornholmertype, men ikke nogen typisk *fisker* fra øen. Han kunne grine fra det ene øre til det andet og give et latterbrøl fra sig, så gråspurvvene flygtede til alle sider. En sådan latter har jeg kun hørt på Bornholm, her er den ligefrem udbredt. „Skarp-hedin med den tavse latter“ har ikke været bornholmer! En forfatter, som har været på øen og skrevet om dens befolkning, påstår, at bornholmerne ikke er til at slå et smil af. Han må have været usædvanlig uheldig. Der findes næppe noget mere lattermildt folk i landet. Man skal bare tie stille og lade dem selv snakke, så kommer det!¹⁰⁰

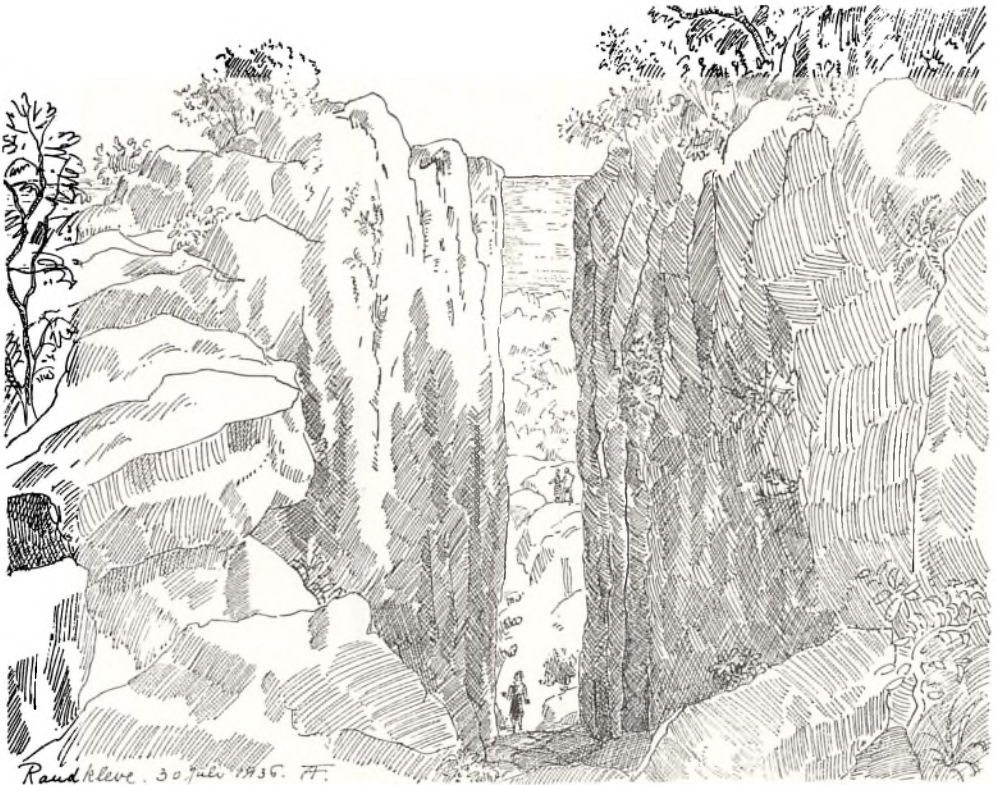
Bølshavn er såre beskeden som fiskerleje, der findes kun tre fiskerfamilier, og dens lillepuhavn er næppe større end et velvokset dansegulv.

Fra en næsten 30 m høj, kratbevokset klippekam med nedstyrtede, kaotisk liggende blokke ser jeg gennem en sort, kun meterbred revne på 10 meters dybde, som et lodret hug af en jættes økse. Rundt om mit høje stade er alle revner og huller begroet med hyld, små bitte aske, bregner, vild kørvel, blomstrende tjørne og små rønnebær. Gennem det sorte hug ser jeg dybt nede den solbelyste, lave strand, skinnende som en lavamark mod det blå hav, splintrede klippemasser fra øverst til nederst i et blændende farveorgie, og yderst stenene som rust og okker mod det dybe blå og grønne. Men bestandig vender blikket tilbage til den sorte, uhyggelige revne, der deler fjeldet, som om et lyn havde ramt og kløvet det. Det er *Randkløveskåret*, og stedet er det vildeste og mest forrevne klippeparti på hele Bornholms kyst.¹⁰⁸

Sagnet siger, at en mand her fra egnen dræbte sin hustru ved at lokke hende til at kigge ned i skåret fra dets rand, og da hun svimlede, skubbede han hende derned, så hun dræbtes på dets bund. Siden slæbte han liget med sig og styrtede det ned i det hul, som endnu kaldes Karens Hul, og hvor ingen mennesker nogen sinde kommer ned. Men bagefter så nogle søfolk, at der brændte lys over stedet, og mordet blev opdaget. Jeg tænker på dette, da jeg i dag ser nogle unge mennesker springe over skåret fra rand til rand, en farlig leg.

Står man nede ved foden af klippen, hvor skåret ender, ligner det den sorte

indgangsport til selve Jotunheimen. Buske og træer med fine, slanke stammer kommer overalt ud af klippens yderste sider, vandret først, men siden retter de sig og følger med stammerne de lodrette klippevægge – birke på 5–6 meters højde, hvis kroner står i et fantastisk lys tæt op mod granittens øde farver.

Skårets bund er jævn og nem at passere både op og ned. Men det vil ikke være rådeligt for alt for mavesvære personer at forsøge det – det kunne gå dem som ræven i Troldestuerne i Paradisbakkerne.

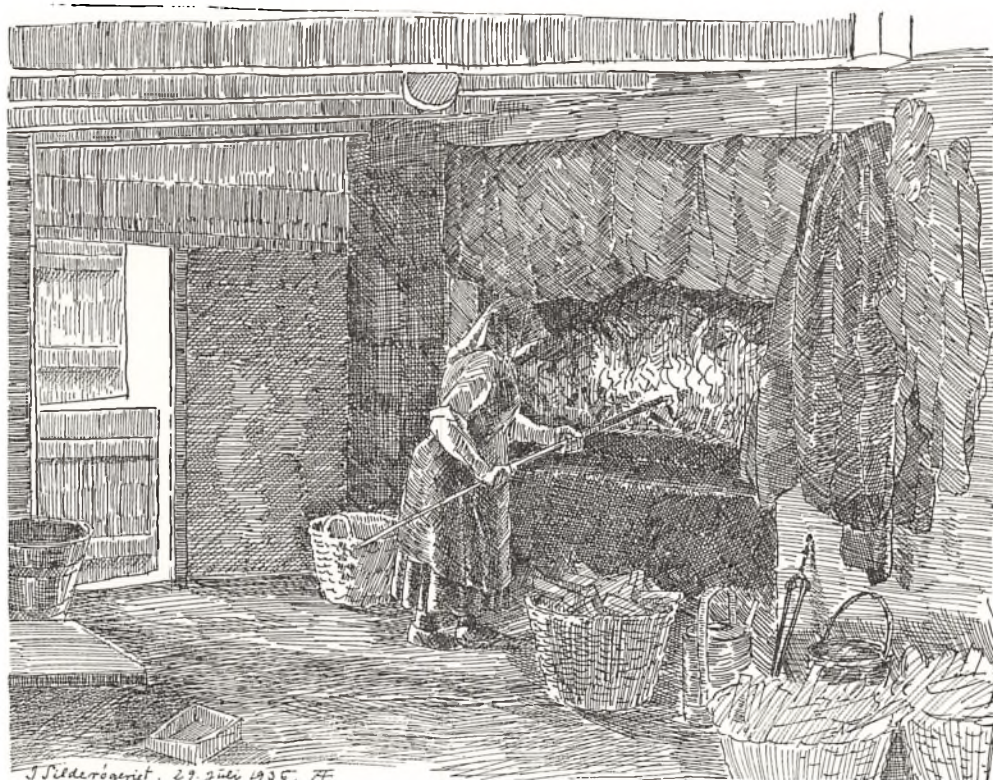
Neden for klippevæggen ligger i dybe fald mod stranden stenblokke så store som kolonihavehuse, men meget kønnere, undertiden stablet op på hinanden til 7–8 meters højde. Det er svært og ikke ufarligt at springe fra den ene blok til den anden – men spændende! I en smal vig ligger en edderfugl fredeligt med seks unger og duver op og ned i dønningen mellem klippestykker, som lav og mos har dækket med røde og irgrønne farver; ud imod havet står blokkene med toner som jern og mønje, omgivet af en hvid frådekrans af det langsomme bølgeslag, som gurgler ind og ud mellem stenene.

Nysgerrigheden efter at se *Stavehølfaldet*, et lille vandfald, som dannes af Kobbeå, lokker mig atter en smule bort fra min vej langs kysten. Mellem vekslende marker og lunde i et stærkt bakket terræn kommer jeg mod nordvest til

nogle aldeles jævne sædemarker, indtil jeg endelig ganske uforberedt havner ved et skovbryn, bag hvilket jeg hører faldet bruse. Her finder jeg en lodret revne i klippen, på begge sider omgivet af en yndig lund med alle mulige løvtræer – en ganske eventyrlig plet. Tonerne fra faldet kommer fra en spalte i en mørk, våd klippevæg med ganske bratte mure, helt tilvokset med grønne planter, gennem hvilke man kun hist og her nærmest faldet ser den nøgne klippe rage frem i dagen. Vandfaldet er beskedent, sikkert et af de mindste i verden, som har ret til at bære dette navn – svarende til alt andet i dette lilleputland. Men hvad skal man med alt det store, når man kan tage fantasien til hjælp og ikke er nordmand? Vandstrålen, som klinger derinde fra mørket, er højst 5 m, kløften, som rummer den, kun et par meter vid. Jeg har set større vandmasser vælte ned over større klipper, som ikke tilnærmelsesvis kunne måle sig med dette sted i skønhed. Det er, som om alt har forenet sig om at gøre denne plet så yndig som muligt; lette aske hælder deres stammer over faldets fine sølvstribe, deres gyldne kroner læner sig tæt sammen over mørket i det lille elvleje mellem de brogede klippesten. Fugle blander fra træernes kroner deres røster med vandets evige rislen, der er som tonedryp fra selve nøkkens harpe – en tusindårig melodi, som har klinget på dette sted gennem alle tider. Når man sidder her ensom og lytter til den, synes man at høre en lille højsang om verdens skabelse, da vandene og jorden skiltes.

En utrolig frodig vegetation er der om alle disse små vandløb på øen. Hvad er det for en tåbelig historie om frøet, der falder på klippegrund? Det har været et dumt frø! Her synes alle kim at have fundet en lille revne i klippen og udnyttet den klogt og forstandigt lige til det yderste. Langs hele det smalle bækleje herfra og ned til stranden er en vidunderlig vandring; mellem et kaos af små og store nedrullede sten er et væld af planter og en næsten eksotisk frodighed, selv over det gule og grå sand, som synes at være den eneste afveksling fra stenene i denne bund.

Blandt alle Bornholms byer synes jeg Gudhjem er den hyggeligste – og mest bornholmske. Dens hovedgade, der følgende kysten, går på langs igennem den, farer op og ned ad bakke som i et lille bjerglandskab, og klipper og træer skiftes hist og her til træde i stedet for husene langs dens sider. Et-steds i byen så jeg en stenblok større end et jævnt stort hus rage op inde i en have lige ved husets gavl – hvad der var klippe, og hvad der var hus, gik først op for mig ved nærmere undersøgelse; lige grå og vejrbitte var de begge, men klippeblokken havde altså ingen vinduer. Også den mængde silderøgerier, som findes her, giver byen et mærkeligt og malerisk præg. Udvendig synes de kun at være pyramideformede ovne, der ender i en skorsten, som er stærkt røgsværtet foroven. De ligner lige så mange offersteder for Molok.

J. Silderøgning. 29. juli 1935. FF.

Jeg var inde i et af disse rum, hvor en mand og tre kvinder var i færd med at tage de færdigrøgede sild af stængerne og lægge dem i kasser. Man kan næppe tænke sig noget mere farveskønt end et sådant interiør – de af røgen farvede vægge, der skinner som sort tjære, og op mod disse de tætte rader af sild i tusindvis hængt op ved gællerne to og to, strålende inde fra mørket op mod de sorte vægge som gammelt guld i farven. Og så det mystiske lys gennem de små vinduer i dette sære rum.

Silderøgning er en indviklet proces, som kræver godt håndelag. Fisken skal 4–5 gange gennem hænderne, før den er færdig til at hænges op over bålet. Brændet må i det par timer, røgningen varer, stadig holdes tilpas fugtigt for at give godt med røg, og det stænkes derfor med vand. Efter røgningen bliver sildene straks pakket i kasser mellem „pergamentpapir“ og er så færdige til afsending.

Manden herinde fortæller, at fiskerne på denne årstid går ud på fangst klokken fem om eftermiddagen og vender hjem ved 8-tiden om morgenen, idet de nu kun fisker i det nærmeste farvand ud for østkysten. Men på andre årstider må de ofte meget længere bort for at finde sildene, et par mil ud for vestkysten eller lige så langt østen om Christiansø, ja undertiden helt op under Sverigeskysten. Fisketiden strækker sig helt fra tidligt forår til ind i oktober,

men er bedst fra juni til august, og et enkelt røgeri (der findes alene her i byen over et dusin) kan på denne årstid daglig præstere 30 kasser røgede sild med 400 stykker i hver, altså 12.000 stykker. De sendes straks til København, hvor man kan få dem på morgenbordet 24 timer efter, at de er halet op af havet.

Sammen med „bornholmeren“, det gamle sejerværk, som i vore bedsteforældres tid ikke måtte savnes i noget velordnet hjem, er silden den udførselsvare, som har bragt øens navn videst på tale. Ingen af disse produkter minder i fjerneste grad om folkene på øen. Den temperamentsfulde, altid levende bornholmer, kvinde som mand, har intet tilfælles med hverken den heden-gangne røgede sild eller det apatiske gamle klokkeværk, der upåvirkeligt står år ud og år ind i sin krog og passer *sit*, måler tiden ud, mumlende om evigheden som forestår, mens den hver halve time harker og brummer, før den „falder i slaw“.

Kysten langs byen er overordentlig klippefuld; gule, grønne, røde og blå blokke ligger spredt mellem hinanden i de brydende bølger lige neden for røgerierne og de små teglhængte huse, der ser så maleriske ud fra det 48 m høje *Bokul* bag byen. På de yderste skær sidder stormmåger, store havmåger og svartbager – dejlige hvide og sorte farver mod vandet, som er flaskegrønt inde omkring de yderste klipper. Fuglene har alle det ubekymrede udtryk, som følger med det fuldkomne ukendskab til næringsсорger – de er stopmætte af sild fra fiskerbådernes overflod.

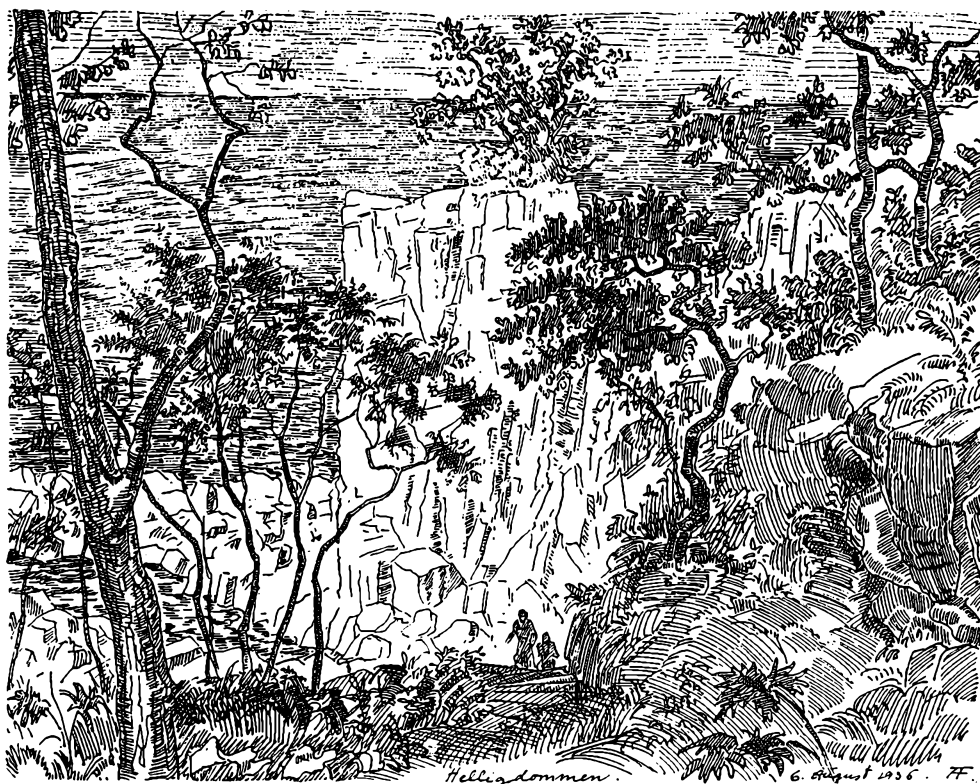
Det er med *Helligdomsklipperne* som med Randkløven, man aner intet om dette stenrige, denne voldsomt og brutalt formede kyst, før man står lige på dens rand. Nærmer man sig inde fra landet, som er højt hævet over havfladen, færdes man mellem marker med duftende høstakke i tusindvis, træer og små-lunde, bøndergårde med hvid-sortte tavl og hist og her en eng med et mosehul – det sidste er i øvrigt ligesom søer et særsyn uden for Almindingen. En mark hæver sig yderst med gulrøde høstakke skarpt mod havets blå tæppe, der næsten synes at hænge lodret ned, set fra denne højde; man aner, der er et dybt fald etsteds på grænsen af disse farver, men ser det ikke. Så når man endelig randen og finder en brat slynget skovvej, som bevæger sig nedad – og pludselig står man ved en svimlende sti, som bugter sig dybt ned mellem lodrette klippesider og nedrullede blokke og ender ved kysten i et uvejsomt mylder af store og små klippestumper, hvor man må springe fra afsats til afsats for at komme frem, og hvor bølgeslaget vasker og bruser dybt under ens fødder.

Det stolteste syn, jeg endnu har mødt herovre, er fra nedstigningen til denne strand, hvor en lodret klippe løfter sig på stiens sydside. Fuldstændig som ruinen af en tysk ridderborg står den der med sine forvitrede rester som muret op af vældige kvaderstensblokke, så regelmæssig, som var den rejst af menne-

skehænder. Buske og småtræer bider sig fast i dens revner, allerøverst en lille eg, der knejser ene og stolt mod luften som en vagt ved kysten.¹⁰⁴ Under og omkring klippen vrimler grunden med aske, linde, pile, popler, elme og ege, og under dem et væld af bregner fra hver eneste spalte i den hårde grund. Smaragdgrønt står havet inderst mod de forvitrede klippemure, sender sine bølger i en brusende brænding, selv for den blideste østenvind, ind i skærgården ved deres fod og trækker slangeagtige skumstriber efter sig. Klippernes farver er som den ædleste, ældgamle keramik op mod havets blågrønne masser, et blændende syn. Og øverst på klippernes kam står den grønne skovbræmme som øens bryn ud mod havet.

Lige midt på en af de dejligste, ganske nøgne klippevægge, hvor intet menneskeligt væsen kan færdes og næppe nogen fugl lande, ser jeg en ganske ensom plante, der kommer ud fra en næsten usynlig revne; det er en hybenbusk, som bærer én eneste hektisk rød rose!

En mærkelig smal og uhyggelig kløft, som et skår med en kniv, forbinder dette sted med kysten lidt nordligere, hvor *Sorte Gryde* findes. „Gryden“ er en 7–8 m høj spalte i klippemasserne, vinkelret på stranden og kun $\frac{1}{2}$ –1 m bred. Den er skummel og iskold som et underjordisk fængsel, vandet driver ned ad væggene og drypper fra loftet, og ånden står én som damp ud af halsen.

Jeg kanter mig ind igennem den, til jeg endelig står i kulravende mørke og knap nok sporer den svage lysning, hvor indgangen findes. Endnu lidt længere ind – og mit øje rammes af et mat lys ligesom gennem en rude, 7–8 meter over mit hoved – to kvadrater af en farve som grønne kirkeruder. Det er solen, som gennem birkenes lyse løv skinner ned gennem to smalle huller i klippens loft. Og pludselig klinger en gjaldende fuglerøst fra oven ned gennem denne lyd-tragt som en stemme fra livet derude gennem et fængselsvindue. Det er en munk, der sidder i birken. Det klinger som et eventyr, som en folkevis – om svenden, som er faret vild og ledes tilbage til livet af den syngende fugl.

Den underlige sprække skal være 60–70 m dyb; men da den efterhånden snævrede sig sammen til kun en meters bredde, standsede jeg i det bælgravende mørke. Den ujævne bund er opfyldt af små og store sten og enkelte stykker drivtømmer, som søen ved højvande har skyllet herind, og som er slibrige og bestandig får en til at snuble. Bølgeslagets rallen lyder forstærket i denne tragt, et akkompagnement til havets evige *danse macabre* mod den farlige kyst.

Det følte helt rart igen at komme ud i lyset og varmen efter denne vandring; det var som fra indgangen til Hel på ny at vende tilbage til livet, da jeg atter så askene og birkene, som stod derude og fangede solen i deres fine løv, og atter mødte havets levende farver, de svævende måger og edderfuglenes sejlads i den brydende dønning.

Så beskeden i sine dimensioner denne kyst end er, er den af en betagende og bestandig vekslende skønhed.¹⁰³ Den ene lille bugt med *sin* lille private skærgård afløser den anden, altid overraskende i sine former. Et af de smukkeste steder er dér, hvor den såkaldte „Capriklippe“ (jeg hader disse fremmede navne anvendt på vor egen natur) går som et brat huk ud mod havet, og fra hvis yderste, smalle kam man har et dejligt syn kystlangs mod nord helt til højderne bag Allinge og Sandvig.¹⁰⁵ – Over alle kløfter og skår løfter skoven

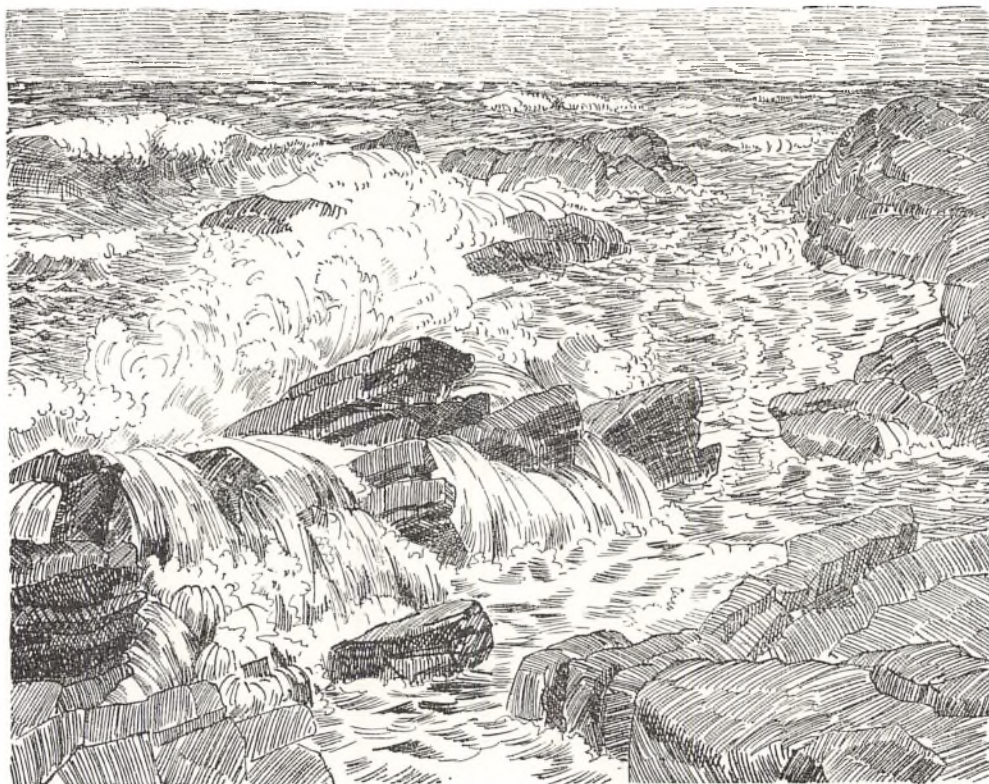
sine kroner i et bælte langs hele kysten, og nær ved denne følger mellem træer og klipper de „redningsstier“, som fra ældgammel tid har forbundet de små fiskerlejer med hinanden – nu i almindelighed ganske magelige stier, som enhver fodgænger kan benytte.

Ad en sådan går jeg nordvest på til *Døndal*, en bred, jævn kløft med en lille bæk på bunden, helt skovklædt og ganske smuk, men i øvrigt ikke med noget særpræg. Yderst er den ved at blive totalt ødelagt af et moderne vejanlæg, som går tværs over den, og til hvis dæmning der allerede er kørt 60.000 læs grus; en arbejder fortæller mig, at der endnu skal 120.000 læs til – det vil jo nok give Døndalen dens rest! En flok bosser stod og arbejdede på et tipvogns-spor, og jeg vekslede nogle ord med dem. Det er mærkeligt, men selv disse jævne folk afkræfter ikke den almindelige regel, at bornholmerne er usædvanlig taktfulde folk – ingen nysgerrig måben, ingen spørgen ud, ingen indblanding af dem, man ikke har henvendt sig til. Altid velovervejede og klare svar – og ingen kryben for den fremmede „turist“. Bornholmerne står ikke med hatten i hånden for *ham!* Det er en takt, som findes hos alle klasser på øen. Apropos klasser: hvor mange er der egentlig her? Herremænd findes der ingen af, af embedsmænd findes ikke flere end højst nødvendigt. Beboernes overvældende flertal er bønder, naturligvis foruden fiskerne ved kysten. Her synes at herske total mangel på „overordnede“. Jeg mindes Rollos vikinger, der ved landgangen i Normandiet blev spurgt om, hvor deres høvding var, og som svarede: „Høvding? – Vi har ingen, vi er alle lige!“

I det lille fiskerleje *Tejn*, som vi nåede ad vejen langs kysten, traf jeg ved havnen et rigtigt karlfolk, den gamle fisker Janus Falk. Han er en lang, slank og mager mand, en diametral modsætning til den runde gubbe Christian Holm i Bølvhavn og langt fra at være nogen egentlig typisk bornholmer – men en fremragende havkarl. Han er 68 år, men rank og hård som en egestamme. Et skarpt ansigt, men med milde øjne og et lunt smil spillende om den bevægelige mund – og meget tilbøjelig til latter ligesom de fleste af hans landsmænd. Han er ugift, men har en 75-årig husholderske, som har været hos ham i 32 år, siden hans mor døde. Også hun er et livstykke, en af de typiske, overstadige bornholmere, som kun behøver den fineste antydning af en start for at bryde ud i en latter, der lyder som et hanegal. Hun er lille bitte, kun halvt så stor som sin husbond, men hun kan grine med seks hestes kraft, går bestandig rundt med et ansigt, som om hun er ved at sprække af latter, og ligner en glad høne. Trods det $\frac{3}{4}$ århundrede, hun har på bagen, kan man endnu se, at hun har været smuk.

Janus har taget manganen hård tørn på søen – dette er ikke som at fiske i fynske og sjællandske farvande! Landingen går ikke altid så glat; man skal helst ramme godt, når man søger de snævre indløb til havnene på denne klippe-

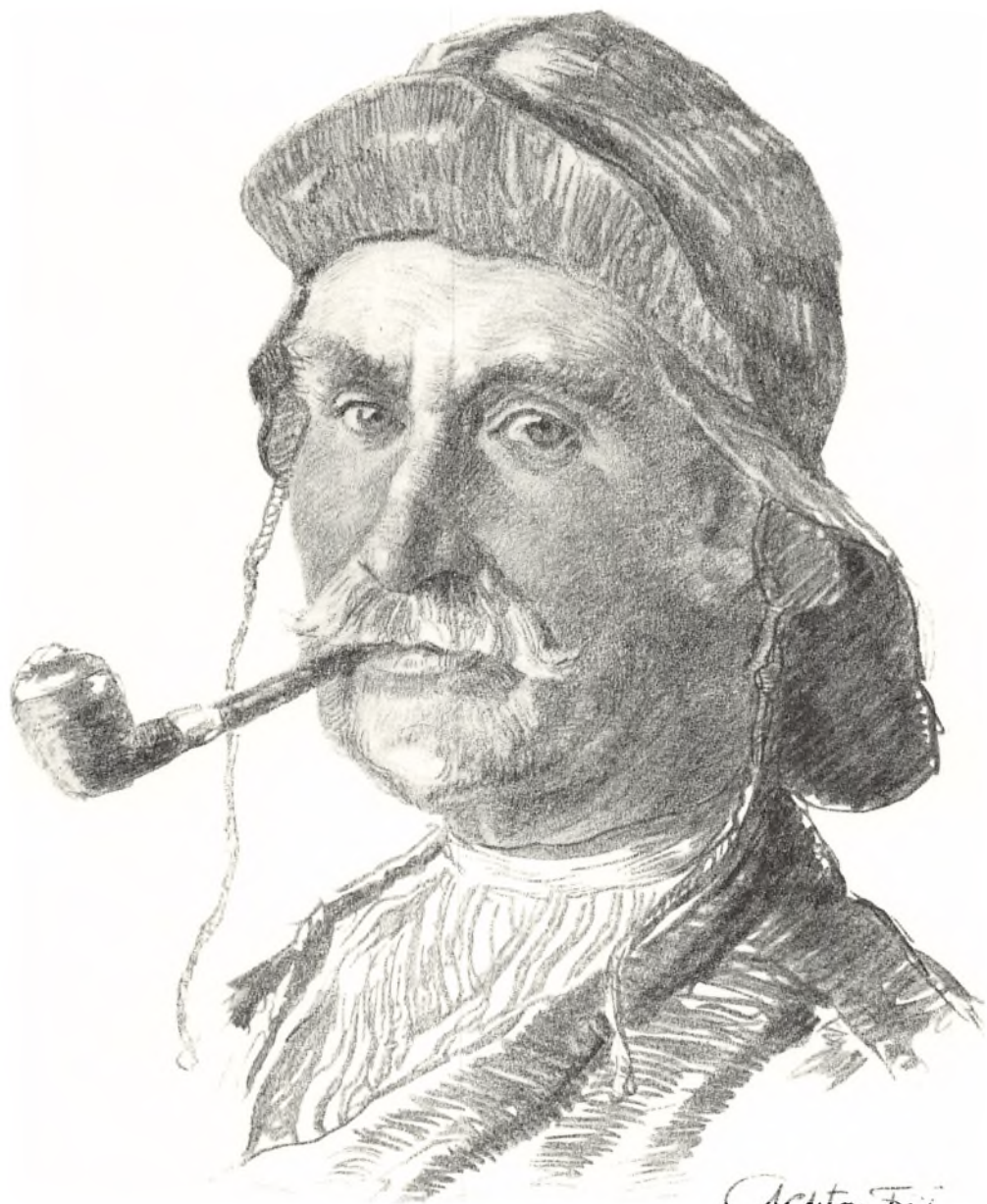

kyst, det gør ondt at skyde forbi! Østersøen er et vældigt hav for en lille fiskerbåd, nordøststormen kan være hård her.

Han taler om laksefangsten på havet med Christiansø som udgangspunkt. Det begyndte med, at nogle bornholmerfiskere for kun godt en snes år siden udvandrede til „Øen“ om efteråret, hvor de havde station helt til foråret, boede der vinteren igennem, så længe fiskeriet varede. Det kulminerede et år med, at tyve bornholmere en vinter flyttede dertil og havde deres fartøjer med på 8–15 tons, altid sejlbåde uden motor. Fiskeriet foregik næsten bestandig øst og nord for øen, hvor laksene stimedede sammen. I dette dybe farvand kan den mindste smule luft sætte en voldsom sø, og det var på mange måder en overordentlig besværlig virksomhed; hjemturen fra fiskepladsen til havnen kunne vare mange timer, når vinden var kontrær. Desuden var der jo kedeligt. Konerne sad herhjemme, man var lutter mandfolk hele vinteren igennem. Og nogen kro fandtes der ikke. Men naturligvis, brændevin kunne jo fås; og en gang imellem sluttede man sig sammen og vendte rødderne i vejret på byens huse, når vejret var beskidt og ingen kunne tage sig andet for.

Men hele dette mærkelige liv, der nok skal have sat sit præg på den stille Christiansø, er allerede efter kun 20 års forløb hørt helt op igen. Laksenes antal er aftaget så betydeligt, at dette fiskeri ikke kan betale sig længere.

FISKER JANUS FALK. 68 ÅR
FRA TEJN

Janus Falk beretter om strandinger og ulykker langs den farlige nordøstkyst, hvor vinterstormene kan rejse et himmelhav mod skærene. Blandt mange andre nævner han en stranding i 1912, da en stor damper gik ind på klipperne lige ved Tejns havn og sad og red med stævnen på et skær. Dette hændte i fuldstændig blikstille med smult vand; det var brandtåge, som var skyld i strandingen, der fandt sted mellem klokken ti og elleve om aftenen. Men ved totiden, medens damperen endnu sad fast, rejste der sig ganske brat en storm af nordøst, som i løbet af kort tid gik over til orkan. Folkene derude blev alle reddet i stolen; men damperen arbejdede sig i den voldsomme brænding højere og højere op på skæret, og da midten af kølen nåede op på dette, knækkede skibet ganske pludseligt midt over. Og i samme øjeblik begyndte lasten at komme i land. Dækslasten af brædder gik lige ind mellem skærene og op på stranden, ikke en pind gik tabt. I øvrigt bestod lasten af vareballer med højst forskelligt indhold, blandt andet uld. De blev sendt, som var det ikke andet end skumflager, lige tværs over den store mole ind i havnen. Dér lå det hele.

Søen var steget til en størrelse, som Janus aldrig før eller senere har set magen til, og synet af de mægtige vareballer, der som med et spark kastedes op over molens sten og langt ind i havnen, glemmer han aldrig. Klokken otte næste morgen var det hele forbi, lasten havde søen „bjærget“, men ethvert spor af skibet var væk.

Der er hav i Janus Falks øjne, når han taler om det liv, han har ført på søen. Om farer nævner han intet. Det hele var jo så dagligdags. Man værnede sig imod dem, så vidt gørligt – så var *den* ikke længere. Alliance med højere magter synes de fiskere, jeg har truffet, ikke at være slet så tilbøjelige til at indgå som indlandsbønderne, der bekender sig til fire-fem forskellige retninger, af hvilke formodentlig kun den ene har virkelige chancer i det hinsidige. Men de overtrumfer i denne sommertid dagligt hinanden i salmesang og bønne-møder. Enkelte af købstæderne herovre har tre til fire bønnehuse for folk med lige så mange divergerende anskuelser – naturligvis foruden statskirken.

Der er dog vistnok *alligevel* en klasseforskel herovre, i alt fald på landet, for så vidt som der er et skarpt skel mellem storbønder og småkårsfolk. Blandt de første har jeg aldrig mødt folk, som var missionske, forsamlingerne i bønnehusene var udpræget underklasse. Det er altså dog ikke helt så ideelt som hos Rollos vikinger.

Nær mit hotel i Åkirkeby ligger et missionshus, hvor der omtrent hveranden dag var møde. Deltagerne gik under basuners lyd skiftevis til bønne-møde i huset og til kaffebønner i hotellet, og ingen af stederne lagde de fingrene imellem. Jeg mindes en mandag, da man, til trods for at man ikke havde ligget på den lade side om søndagen, nu hang i hele eftermiddagen skiftevis det ene og det andet sted. Jeg var spændt på at se, hvilket der ville sejre. Efterhånden som

tiden skred, blev tempoet sat op, og stemningen i kaffesalen blev gladere, medens truthornene blev falskere og mere nedslagne. Ved sekstiden om eftermiddagen havde kaffebønnerne sejret over hele linjen, og musikanterne lagde deres horn i støvet.

Noget lignende har jeg aldrig mødt uden for Bornholm. Og så taler man stadig om frøet, der ikke spirer på klippegrund!

Oppe fra klipperne ved den 250 år gamle stubmølle ved Tejn har man en herlig udsigt over byen med dens træer, dens lave røde tegltage, dens silde-røgerier og vidt ud over havet. Sammen med købstæderne Gudhjem og Svaneke er dette lille fiskerleje med til at hævde nordøstkystens byer som de hyggeligste på øen. Dens hovedgade med træernes mængde og de gamle bindingsværkshuse er den rene idyl.¹⁰⁵

Sandvig og Allinge, der næsten er én sammenhængende by på henimod en halv mils længde, rummer endnu smukke enkeltheder, men er efterhånden, især på denne årstid, blevet for mondæne og konkurrerer med Hornbæk og andre badesteder ved deres leben af turister og badegæster.

Den, som tror, at øens nordvestkyst skulle være barskere end nordøstkysten, således som tilfældet ellers er så godt som overalt på de danske øer, bliver overrasket ved at komme hertil. Her som dér er det bestandig idyllen, der er rådende, når undtages den alleryderste bræmme mod havet. Inden for denne veksler skove og marker som ellers i indlandet; og hvor naturen ikke selv har bragt dette forhold til veje, har menneskene ordnet det således som ved den store plantage, der strækker sig i et uregelmæssigt bælte fra Olsker over Finnendalen og Slotslyngen omtrent helt til Hammersøen i næsten halvanden mils længde og rører kysten på en strækning af $\frac{3}{4}$ mil fra Vang fiskerleje til Hammershus.

Det er som overalt et miniaturelandskab. Først når man sydfra kommer op til klipperne ved *Jons Kapel*, bliver det på sin vis storslået både i sin opbygning og sin stemning. Det er på ny den ægte bornholmske klippenatur med bestandig skiftende former herude på det mærkelige af havet nedbrudte sted. Et storslået syn møder øjet ved nedgangen til Jons Kapel, hvor man fra klippens kam ser ned i denne dybe, snævre slugt med dens stejle styrt på begge sider og med havet, som dybt nede brydes med drøn mod den hårde kyst. Går man videre og når op på kløftens nordre side, ser man over blokke og rovs gennem en stor spalte den pragtfulde, aldeles lodrette klippe *Hvidkleven*, der står med sin svimlende høje flade som en skyskrabers facade ud i havet.

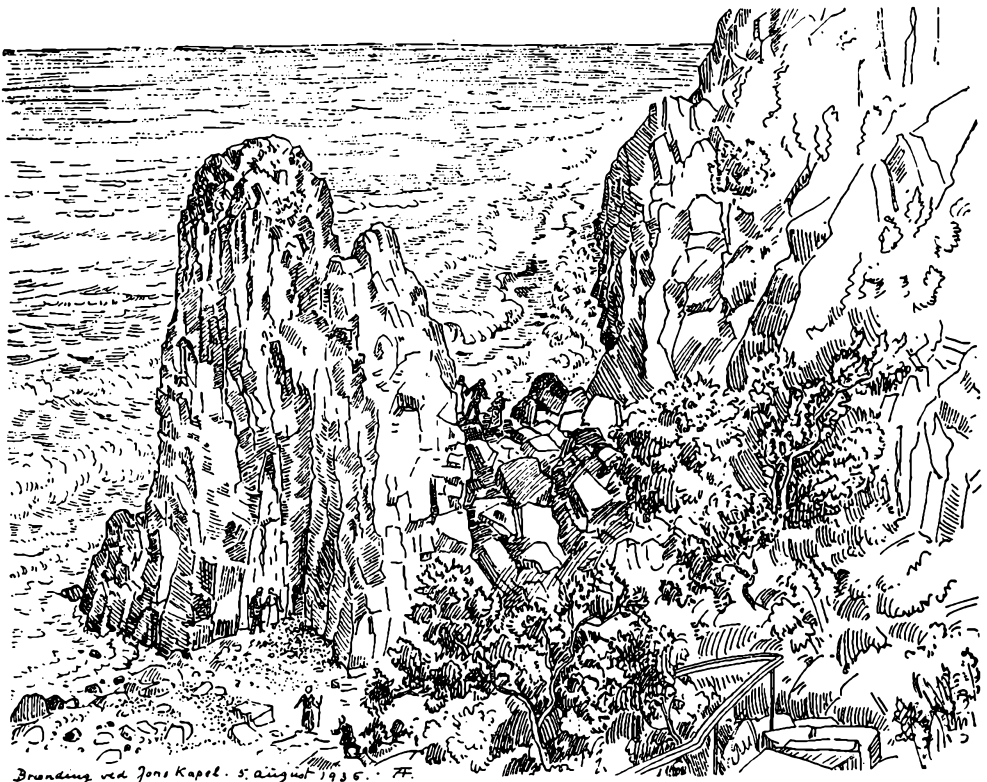
På denne lodrette fjeldside, som vender lige mod vestenstormen, og som man skulle tro var fuldstændig gold, ser jeg lange, lige rækker af hvide blom-

ster, den ene over den anden i regelmæssige linjer. Det er margeritter, som har bidt sig fast i de næsten usynlige, vandrette sprækker, der med omtrent lige store mellemrum furer den blanke, pimpstenshvide klippeflade – et henrivende syn, et yndefuldt påfund af naturen.

Det var ind imod Hvidkleven, at en damper for nogle år siden i tyk tåge og pålandsvind rendte sin stævn og blev siddende på stedet uden at kunne komme frem eller tilbage, medens søen brød over den og hvert øjeblik kunne ventes at ville slå den i stumper. Mens alle andre om bord stod hjælpeløse, lykkedes det en matros at springe fra stævnen over på klippen, at entre op ad denne og hente hjælp, så alle folkene blev bjærget op på kysten. Denne mand må have haft en flues egenskaber for at kunne udføre en sådan bedrift.

Stedet er en af de mest storslåede detaljer på denne mærkelige, bestandig foranderlige klippekyst.

Fra *Vang*, der fra et lille fiskerleje er ved at avancere til et udskibningssted med en ret stor havn, gik jeg mod syd langs kysten omtrent 100 m til et sted, hvor byens gamle vandmølle ligger omgivet af aske, linde og tjørne og en dejlig underskov. Den gamle mølle er for længst gået i stå, og alt i den er gråt

Brænding ved Jons Kapel. 5. august 1935. F.

af ælde; ganske tavs har den ligget længe – thi bækkens leje er helt tørt, aldrig mere vil vandet mumle omkring det snurrende hjul, alt er stille. Kun fugle synger i træernes grene, den eneste lyd på dette nu helt ensomme sted.

En sti fører forbi op i højderne, slynger sig over klippeblokke og grønsvær, bestandig i skov, bestandig opad, gennem ukrudt og mellem brombærranker så tætte, at man næppe kan slide sig igennem dem. Kaprifolier hænger i tætte klynger fra stammerne langs stiens sider og udsender en bedøvende duft efter en nylig overstået lille regnbyge. Ustandselig opad går det, klipperne bliver stejlere, stedet vildere, stien snævrere. Men en bitte barbenet bornholmerdreng nede fra „lejet“ hopper foran mig og viser vej; han færdes her som en lille bjergged og hænger fast, hvor en anden ville glide og snuble. Han springer over klippeblokke og bryder gennem det tætteste krat som en snog – hvert øjeblik synes han at kunne forvandle sig til en faun og give sig til at vifte med ørerne og bræge ad mig. Blåmunke, storke­næb, smørblomster og bellis, stor­konvaller og bregner, alt nejer sig under hans fod, der er så hurtig og let, at de straks rejser sig igen og ikke ved, hvad der er hændt dem.

Og så står jeg pludselig ved målet. Til højre åbenbarer sig en dyb slugt, som vi længe må have fulgt uden at kunne se den for det tætte løvværk – svimlende dyb og lodret i sit fald er den. Nogle store, runde stenblokke ligger yderst på styrtingens knivskarpe rand, og næsten lodret under dem ser man ned i det grønne dyb, som er dalens fjerne bund dernede.

Drengen hopper ud over randen og kravler adræt en 5–6 alen ned. „Her er Hollet!“ råber han. Men jeg bryder mig ikke om at følge ham; jeg tror ham så godt på hans ord.

Det er det berygtede *Kaija Monsas Holl*, tilholdssted for den frygtede røver, Kaija-Mons – „Allike-Mons“ – så kaldet, fordi han ligervis som en allike havde til huse i denne klipperevne, hvor han i virkeligheden levede forholdsvis hæderligt af at stjæle fra gårdene, en virksomhed, som omegnens beboere dog ikke i det lange løb kunne bifalde. De gik derfor en vinterdag ud på spor­ne efter ham fra „Hullegård“, som han havde gæstet på professionen, og tog ham i sædet. Og han endte i et hul, som var mindre malerisk end dette. „Wer einsam ist, der hat es gut“ – men det skal helst være frivillig ensomhed.

Den lille hule er inden for sin snævre indgang knap 1½ m høj og 3 m dyb, og det har såmænd været en beskeden tilværelse, Kaija-Mons her har ført – og ret uegennyttig, for så vidt som samfundet vistnok har kunnet holde ham billigere her end i kachotten eller på fattiggården. Skade, at hans livsførelse i det lange løb ikke blev påskønnet.

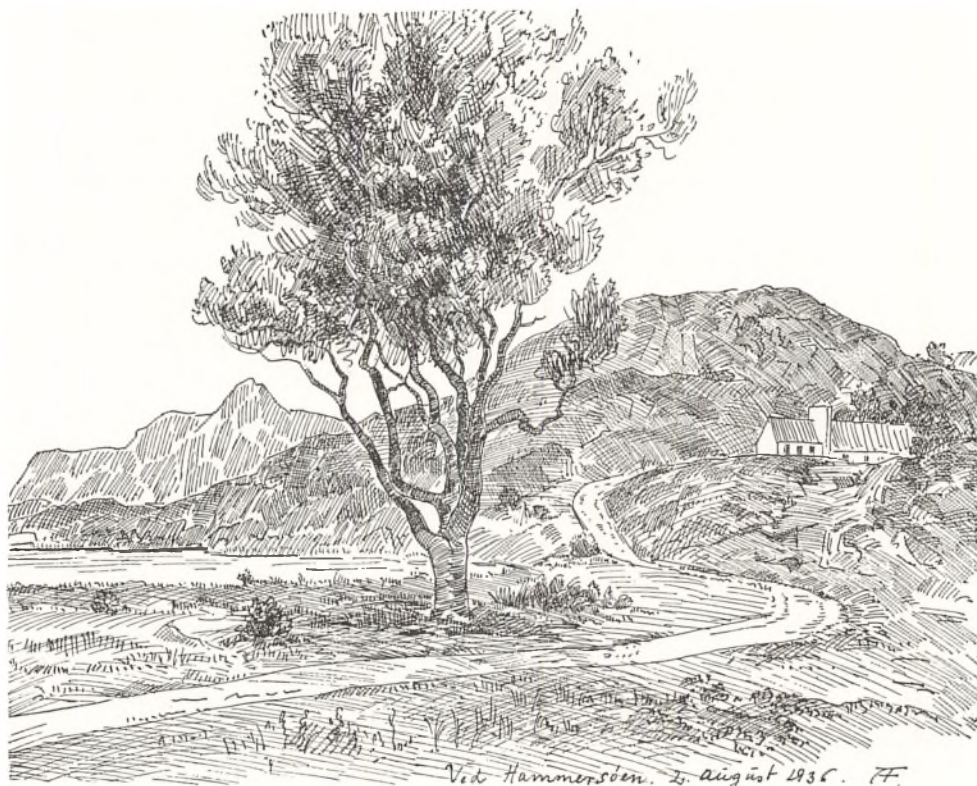
Skønt er her som få steder inde på øen, den rene røverromantik hersker om denne klippehule på randen af den stejle, skovklædte afgrund ved den nære kyst.

Den vidtberømte *Finnedal* kan ikke hamle op med dette sted i skønhed; tæt skovbevokset, ensformig og indelukket er den i mine øjne som landskab betragtet ikke stort bevent. Jeg søger videre nordpå for at finde nye steder langs yderkysten og går uden om Hammershus i en stor bue. For jeg vil gemme dette øens berømte sted til sidst.

I den lille havn, som ligger et stykke sønden for Hammerens granitværk, lejede jeg en motorbåd med en mand i og tøffede ned langs kysten. Et sted, hvor alle turister kommer, må man jo ikke forsømme at bese. Jeg fortrød det slet ikke. Kuriøs er denne kyst i al fald, men i skønhed når den ikke stranden ved Jons Kapel og langt fra nordøstkystens berømte steder. Jeg passerede Våde Ovn, Tørre Ovn, Flinterenden, Tyverenden og Sparebøssen, de tre sidste som skarpe hug ind i klipperne, og endelig Gåsereden, en smal, rundagtig kløft, på bunden opfyldt af kuglerunde, hvide rullesten, som har givet den navn og virkelig er ganske skuffende i form og farve. Måske skulle den af hensyn til lokaliteten hellere være kaldt Mågereden, da en gås dog næppe ville finde på at rugge et sådant sted, men stenenes farve taler unægtelig til fordel for den antagne benævnelse.

Det er den mest splintrede og forvitrede del af vestkysten, som her brydes med bølgerne under vestenstormene, et fuldkomment kaos af former, malet til

skærver af søen, udhulet til mærkelige „ovne“, vasket til sære kløfter og revner ind i den hårde skal.

Jeg søgte at tage billeder af kysten derude fra, men dønningen satte den lille båd i så stærk bevægelse, at det næsten alt sammen mislykkedes. Kun ud for Våde Ovn havde jeg lidt held med mig. Vi sejlede så langt ind i denne, som båden kunne gå, vel henimod 30 m, men fandt ikke noget særlig mærkeligt herinde, i al fald ikke sammenlignet med de store spalter ved Helligdommen og Randkløven.¹⁰⁸ Ude fra havet ser Tørre Ovn ganske besynderlig ud, et mærkeligt, sort hul, der kunne være nedgangen til selve helvede. Så regelmæssig rund er dets åbning, at den synes at være dannet på kunstig vis med et kæmpebor.

Oven over alle disse huller og kløfter, øverst oppe på den farvestrålende klippe, som skifter fra terra de siena til grønt, fra begfarvet og blygråt til bronze og ir, hæver sig det fine skovbryn – det er, som om skoven med for-kærlighed følger disse kyster, klæder de nøgne klipper og lægger en krans af grønt om øens barske pande.

Inde bag kysten løfter sig *Slotslyngen*, som nu efterhånden svarer dårligt til sit navn, for så vidt som den næsten i sin helhed er dækket af beplantning.

Kun på nordenden har den åbne marker, som på denne årstid er klædt af høstakke i hundredvis, men hvorfra man endnu har en storslået udsigt over den dybe, lyngklædte kløft, som adskiller den fra de højder, hvor *Hammershus* ligger – hævende sine stolte masser på den vældige banke, næsten som en fortsættelse af klipperne, der bærer dem. Ruinen danner et storslået skue fra dette sted, den ligner resterne af en befæstet stad med tårne og tinder. Bag de mørkebrune mure og de lyngklædte, bratte kuller under dem ligger det bleggrå hav, set over forgrundens lysende grønne trætoppe og de guldsinnende høstakke, som er omgivet af lysglorier af formiddagens sol. Ikke fra noget andet sted tager den mægtige ruin sig så herligt ud som her. Gøgen kukker i skoven, hvis stammer giver dens røst en næsten overnaturlig klangfylde, og gulspurve synger fra buskenes toppe.

Kommer man ad vejen fra Sandvig og ser *Hammerknudens* store, grå bjergryg hæve sig over den lave forgrund, virker synet af den, som om man er blevet flyttet til et andet land. Denne knude med dens kraftige former og dens mærkelige kølige, ørkenagtige farver er noget helt for sig selv. Vejen op ad den forbi *Hammersøen* til fyret er prægtig, landskabet omkring den både i farver og linjer noget af det herligste på øen – og tillige mest fremmedartede i vort land. Sådant mindes jeg de støvede, grå farver i de lave klippelandskaber omkring Roms Kampagne, ved Tivoli, Subiaco og Frascati. En stor pil i forgrunden har netop oliventræernes svale, grågrønne toner. Vejen slynger sig som et næsten sølvhvidt bånd op ad bjergsiden mellem lyng og vilde blomster. Et tæt slør af støv fra granitværket i klipperne nær kysten kommer drivende for vestenvinden, lægger sig over det hele som en gullig brandrøg og medvirker til at gøre billedet endnu mere malerisk og mærkeligt i sin skønhed. Øverst løfter sig under hele opstigningen baggrundens skinnende klippeflader i skarpe brud, med lyngmarker og grønne småbuske omkring den hvide vej.

Hammerknudens top med det 84 m høje Stejlebjerget og det 76 m høje Ørnebjerg – fra hvis toppe stejler og ørne for længst er forsvundne – virker fuldstændig som et højfjeldslandskab, dækket af lyng og buske mellem store, åbne flader af den grå klippe. Ener, bævreaspe, småege og små bitte skovfyrre gror i klippens revner og på lyngfelterne, hvor engelsød lyser som små, grønne flammesværd mellem blåmunke, engelskræs og vild timian. Fra knudens bratte kam er der en pragtfuld og højst ejendommelig udsigt mod nord langs kysten over en lavagrå, dybtliggende slette, der som en ørkenflade strækker sig med tunger og skær ud i det umådelige hav, der fortaber sig i tåger og dis. Det er, som står man ved verdens ende, det yderste Thule.¹⁰⁶

Dernede ved stranden skimtes en mærkelig grå masse, en lysende gavl med et par sorte huller i. Det er ruinen af *Salomons Kapel*, et af de mange små gudshuse, som øen i middelalderen rummede langs sin kyst foruden de virke-

lige kirker. Her fandtes ikke mindre end syv sådanne kapeller, som var knyttede til forskellige sider af folkelivet. Et par af kapellerne tjente som hospitaler for spedalske og andre syge, og nogle var anlagt ved helligkilder. Fire af dem lå langs øens nordkyst fra Frenne ved Svaneke til Hammeren, bygget i det 14. århundrede for hanseatiske købmænd og fiskere, som i tusindvis gæstede kysterne her under efterårets store fiskemarkeder og holdt messe på disse steder. Efter reformationen blev næsten alle disse katolske kapeller ødelagt og nedbrudt, men hist og her ser man endnu fredlyste ruiner af dem. En af disse bygninger var Skt. Annas Kapel ved Gudhjem, der først nedbrødes i 1896 efter lige til da at have tjent som fiskerbyens kirke.

Salomons Kapel, som nævnes allerede 1379, ligger på det mest mennesketomme og øde sted langs hele Bornholms kyst. Foruden gavlen med dens spidsbuede døråbning og et glughul over denne står endnu enkelte andre rester af de svære kampestenmure, som omgiver det 12 m lange og $5\frac{1}{2}$ m brede kirkerum, en af de aneligste af disse mærkelige levninger fra en mærkelig tid.

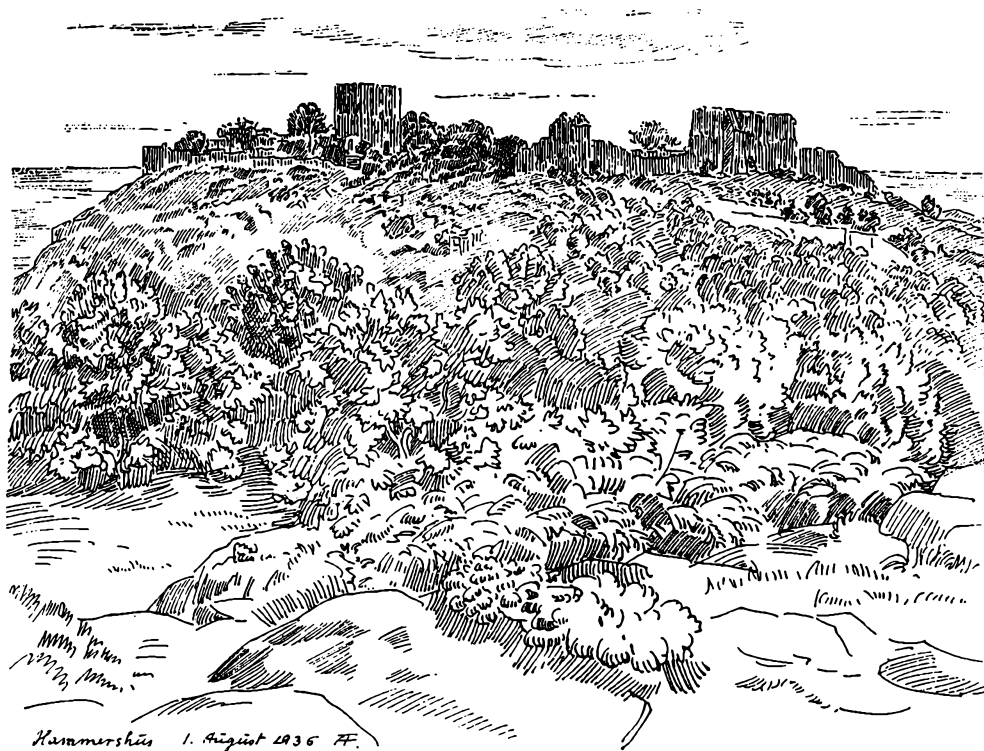
Når man står heroppe på Hammerknuden og ser over denne kyst, hvor det gamle kapels rester hæver sig over lyng og sten på den øde strand, så ved man, at således har her set ud også på hin tid, da dette underlige liv rørte sig her – *netop sådan har her været i hundreder af år*. Den lyngklædte klippe, den øde slette, det uendelige hav, det ensomme kapel dernede af de grå kampesten.

Men de folk, som søgte dette sted, er borte for længst, ingen ved noget om en eneste af dem. Det tomme glughul i gavlen giver ingen oplysninger om de ansigter, som med hvasse øjne har stirret ud over landet. Lyngen suser sagte i blæsten, og dønningen nynner mod strandens stenblokke; men ingen tyder deres tale om svundne tider.

Hammershus, forhen hele Nordens stærkeste fæstning og nu dens interessanteste ruin, er anlagt på den 74 m høje klippeknode, som af dybe kløfter er skilt fra det omgivende terræn, i syd fra Slotslyngen, i nord begrænset af den tidligere vandfyldte lavning Paddesænke, mens den på de andre sider har stejle, utilgængelige klippeskrænter – et ideelt sted for anlægget af en middelalderborg. Med sine udstrakte fæstningsværker, sine mange bygninger og tårne, hvor forsvarshensynet overalt har spillet hovedrollen, er ruinen i krigsvidenskabelig henseende af største betydning. Som egentlig arkitektur har den ringere interesse, og nogen skønhedsåbenbaring har den efter rekonstruktionerne at dømme ingenlunde været i sin glansperiode. Det er *en fæstning*, ikke anlagt for at tjene som dekoration på klippetoppen, og den er udvidet og ombygget utallige gange for at styrke den, hvad der ikke har tjent til dens forskønnelse. Men selv det tarveligste menneskeværk kan blive skønt, når det forfalder og synker i ruiner, og når naturen får tid til at sysle med det, således som her.

Det mest forbavsende ved den som bygningsværk er dens dimensioner. Er den gamle rede imponerende på afstand, som når man ser den ovre fra Slotslyngen, så bliver den af næsten lammende virkning, når man kommer den nær og færdes inden for dens vældige mure. Det er den eneste borgruin i Norden, som tåler sammenligning med de stærke tyske klippeborge fra middelalderen. Vor egen adel var jo sammenlignet med den tyske bestandig en forarmet klasse. Anderledes stod det til med gejstligheden, som, skønt dens rige ikke er af denne verden, har set sig i stand til at yde en god skærv til dette bygnings-

værk. Men de svære mure synes virkelig også at være bygget for evigheden! Dette fæstningsværk, som skulle synes uindtageligt og var en bestandig anledning til strid mellem kongemagtens indehavere og de mindst lige så grådige bisper, er i virkeligheden blevet erobret og generobret gang på gang gennem hundreder af år. Og nu er det meste sunket i grus; hvad der burde have været skærmet af dets storslåede rester er tværtimod blevet plyndret lige ind til de bare knogler, de gode sten er slæbt bort i hundredvis af læs, og skamskændet blev den gamle ruin omtrent lige op til vore dage.

Ingen middelalderlige optegnelser nævner med sikkerhed, hvornår borgen er opført. Men ærkebispens Jacob Erlandsen overdrog i 1255 sin broder Anders egnen inden for Bornholms nordspids til frit riddergods, og her har han bygget den borg, som oprindeligt hed *Castrum Boreholm* og utvivlsomt stod forsvarsdygtig senest i 1259, samme år som han i forening med fyrst Jaromar havde ødelagt Lilleborg i kampen mod Christoffer I.

Hammershus' omskiftelige skæbne kan ikke her skildres indgående, men et kort overblik over dens krigsmæssige historie vil give et lille indtryk af, hvad der er sket på dette sted fra borgens første anlæg til dens nedlæggelse.

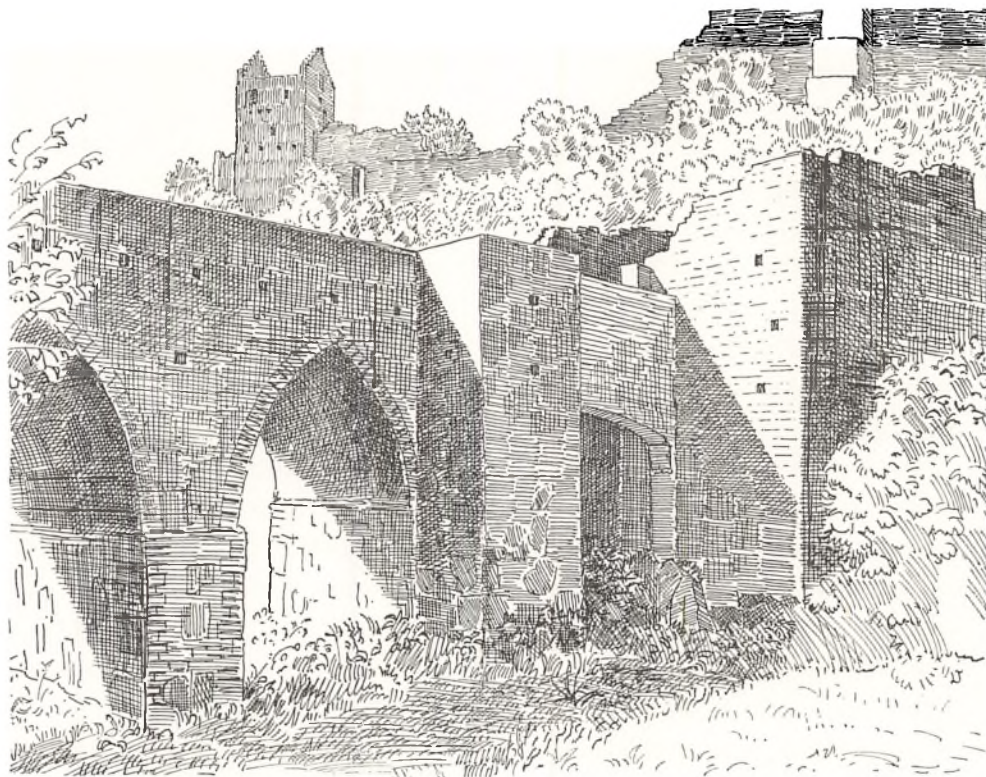
I 1265, seks år efter dens opførelse, erobrede Erik Klipping borgen fra ærkebispens, men måtte give den tilbage igen allerede 1276. Stridighederne fortsattes

under Erik Menved mellem denne konge og Jens Grand, og i denne periode var Hammershus utvivlsomt tilholdssted for de fredløse kongemordere. Jens Grand selv søgte tilflugt her, da han senere undslap fra sit fængsel på Søborg i 1295. – 1319 indtog Erik Menved borgen, men to år senere måtte Christoffer II give den tilbage til Esger Juel. 1325 erobrede den af marsken Peder Vendelbo, efter at Ludvig Albertsen havde forsvaret den i 16 måneder! Men det følgende år tager Esger Juel den tilbage, og den bliver nu i ærkebispens besiddelse i hele to hundrede år.

Først i 1522 inddrog Christian II Hammershus og hele Bornholm under kronen, og fra nu af var denne fede besiddelse for bestandig tabt for Lunds ærkebispesæde. Men heller ikke kongerne sad trygt på Hammershus, thi allerede samme år indtog lübeckerne slottet og nedhuggede dets besætning, hvorved den gamle ærkeskælm Odensebispens Jens Andersen Beldenak slap ud af sit fangenskab her; hans befriere ødelagde borgens bygninger og fæstningsværker, så godt de formåede. Efter en rædselsperiode for hele øen på 50 år, da Frederik I fra 1525 overlod den som len til lübeckerne for ydet hjælp under hans kamp for at komme på tronen og befolkningen kom under de fremmede fogeders grusomme regimente, hører vi først noget egentlig nyt om Hammershus i 1645, da en svensk krigsflåde under Wrangel kom til øen, udplyndrede Nexø og indtog borgen. Da øen et par måneder senere ved freden i Brømsebro kom tilbage til Danmark, ødelagde svenskerne alt, hvad de kunne, på Hammershus, inden de trak sig tilbage herfra, og slæbte alt, hvad de orkede, med sig af dets indbo og kostbarheder.

Danmark afstod Bornholm til Sverige i 1658, og den svenske oberst Printzensköld fik befaling over slottet og øen. Men da en ny rædselsperiode nu oprandt for øens befolkning, rejste den sig ligesom forhen under lübeckernes regimente til rasende modstand, og efter at Printzensköld var blevet skudt på gaden i Rønne i december 1658, blev hele øen hurtig rensat for svenske soldater. Hammershus' svenske besætning overgav sig uden modstand, og bornholmerne skænkede deres ø til kronen. Det er sidste gang, borgen spiller nogen rolle som fæstning. Krudtets opfindelse havde for længst svækket dens betydning, og den var nu i enhver henseende forældet som anlæg. I 1684 bygges de stærkere fæstningsværker på Christiansø, og Hammershus' besætning, en beskedent styrke på 60 mand i alt, overflyttes til det nye sted. Fra nu af benyttes slottet nærmest kun som statsfængsel.

Allerede i 1660–61 sad Korfitz Ulfeldt og Eleonora Christine som fanger bag Manteltårnets solide mure, hvorfra de gjorde deres eventyrlige, men forgæves flugtforsøg en martsnat 1661. Deres bevogter, den ubarmhertige major Fuchs, blev senere dræbt i Brügge af ægteparrets søn Christian Ulfeldt som hævn for den unødige strengthed, han havde vist forældrene.

I begyndelsen af det 18. århundrede er borgen ganske forfalden og for størstedelens vedkommende allerede i ruiner. 1743 bestemmer regeringen, at den skal nedbrydes, og denne bærer således hovedskylden for borgens endelige ødelæggelse. Tømmer og murværk bortførtes som bygningsmaterialer til andre steder, og siden har befolkningen selv gjort resten. Dette varede til 1822, da ruinen fredlystes. Nu er den endelig kommet i Nationalmuseets varetægt.

Ad broen, som fra nord fører over kløften til borgbanken og er rekonstrueret og genopbygget i 1897–99, hvad der næppe har gjort den kønnere, kommer man ad den slyngede vej ruinen nær og forbavses straks over dens store skønhed. Over en lille dam, som spejler nogle af Hovedvagtens vældige murrester, får man det første indtryk af stedets mægtighed. Det er, som om selve klippen fortsætter op i disse vældige murmasser.¹⁰⁷ De forskellige tidsaldres bygge-måde har i stil og materialer sat deres præg overalt på ruinen. Hovedvagtens og batteriet „Katten“s mure er således for størstedelen af munkesten med kampestens-stræbepiller. Det mægtige Manteltårns ældste del er forneden af kamp, mens det foroven er af munkesten. Af dette svære, firkantede tårn står endnu fem stokværk, og på dets østside kan man mellem de store, gabende vinduesåbninger pege på den, hvorigennem Korfitz Ulfeldt og Eleonora Christine forsøgte deres ulykkelige flugt hin martsnat, da de blev grebet, just som

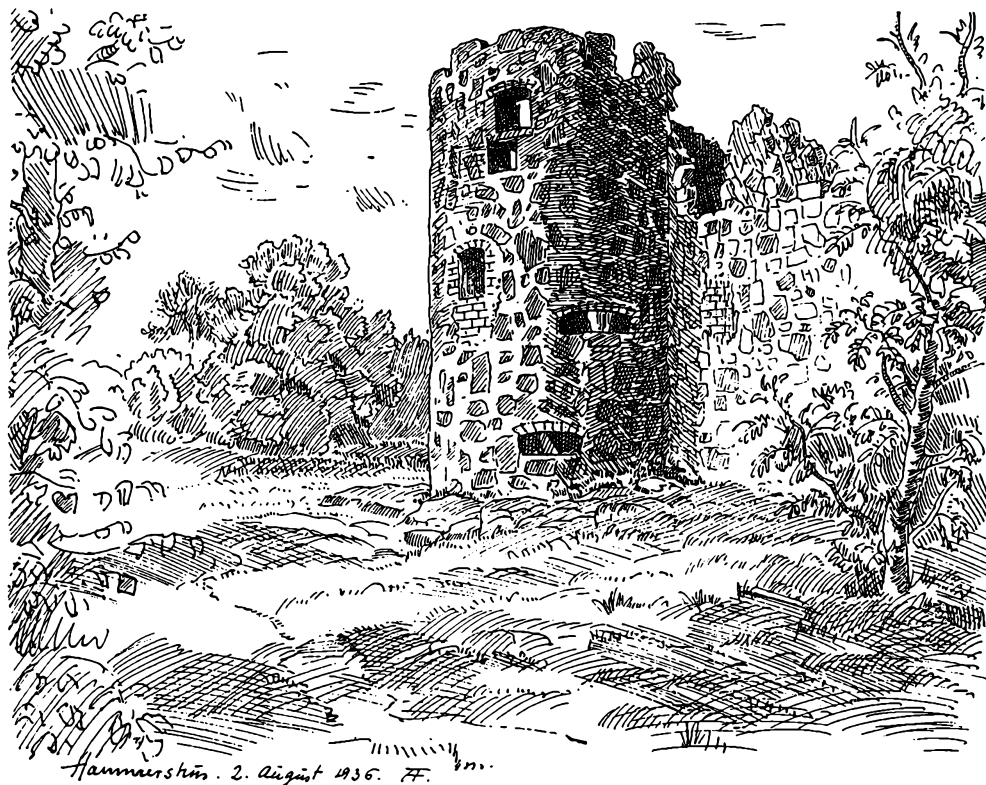
deres foretagende syntes at skulle lykkes. Vinduet, hvorfra de lod sig fire ned, sidder i 4. stokværk, 13 m over jorden!

Manteltårnet var borgens hovedværn, formodentlig dens barfred eller donjon, ligesom Gåsetårnet i Vordingborg Slot, hvortil forsvarerne endeligt kunne trække sig tilbage under en storm af fjenden. Det var borgens centrale hovedparti – nu er det kun bolig for skrålende alliker, som flyver ud og ind ad de tomme vindueshuller.¹⁰⁷

Noget af det smukkeste og mest maleriske på dette sted er „Blommen“, tårnet med de skønne kamgavle i fæstningens sydøstlige hjørne, der tilhører borgens oprindelige anlæg i modsætning til Hundetårnet, der er senere tilbygget. Bag blomstrende hyld og frodige tjørne ligger det fredeligt udseende, kirkeagtige tårn med sine svære kampesten og med munkestenshjørner; ligesom Manteltårnet nu kun sæde for skrigende råger og alliker – men utvivlsomt skønnere i sin nuværende skikkelse, end det nogen sinde før har været.

Over slotsgårdens ujævne klippegrund, en naturlig „brolægning“ – som er betydelig ældre end det øvrige fæstningsværks mange dele – breder sig frodige småblomster i græsset, gul stenbræk, hvidkløver, røllike og engelskræs, som brogede tæpper, der er slængt hen over den grå, nøgne bund.

Underligst af alt heroppe er måske i sin faldefærdighed det halvrunde tårn

på sydøstsiden af kasernerne nær Manteltårnet. Skønt det er langt senere end det oprindelige fæstningsanlæg og sandsynligvis først opført af lübeckerne ligesom fire andre tilsvarende mindre tårne, er det en fuldkommen perle; med sine omgivelser af fine trægrupper nær den yderste fæstningsmur, hvorfra man har et milevidt udsyn over Østersøen, er hele stedet ganske eventyrligt i sin skønhed og sin mærkelige stemning.

Øverst på tårnets forvitrede murrand blomstrer tre oksetunger; de ligner fjerbusken på en gammel hjelm.

Den samme stemning og samme storslåede udsigt møder én, når man ser ud fra den vældige, yderste fæstningsmur på vestsiden, som endnu står i en højde af hele 10 m. Denne jættemur over den svimlende slugt, højderne bag denne og kysten langs Slotslyngen ned mod Jons Kapel danner vistnok den mærkeligste udsigt og er i sin art det mærkeligste sted i hele Danmark. Den forvitrede murmasse med dens utallige blomster, rødknæ, oksetunge, mælkebøtter og mange andre, løfter sig yderst i det nordvestlige hjørne som en kæmpebastion mod himlen, og bag denne svinder kysterne i tåge milevidt ude i det fjerne, hvor land, hav og himmel smelter sammen.¹⁰⁶

Overalt blomstrer hylden mellem de døde mure. Her dufter af sommer og frodighed, et evigt liv synes at spire på den døde kyst. Humlebier og spyfluer surrer edderspændte forbi mit øre – med hede, farlige lyde som armbrøstboltene, der engang fór ud fra de sorte skydeskår.

Denne mærkelige blanding af død og forgængelighed – og så det skønne liv, der bestandig går sin gang! Alting forgår, men græsset og blomsterne gror derover og smiler ad tilintetgørelsen.

Det er Bornholms stolteste sted, denne hårde knude med den gamle fæstning. Den er øens vartegn, et symbol på dens befolkning – den, som gennem alle trængsler, og til trods for at den i onde dage bestandig har måttet stå alene, altid har vist et trofast sind mod Danmark, og gennem al modgang har bevaret sit lyse smil på det barske ansigt.

Ertholmene

Så er jeg da igen på havet.

Ligesom jeg for over seksten år siden sejlede ud på min første færd for at begynde denne lange rejse og stævnedes mod den første af Danmarks øer, således er det nu atter søen, som danner vejen til den sidste.

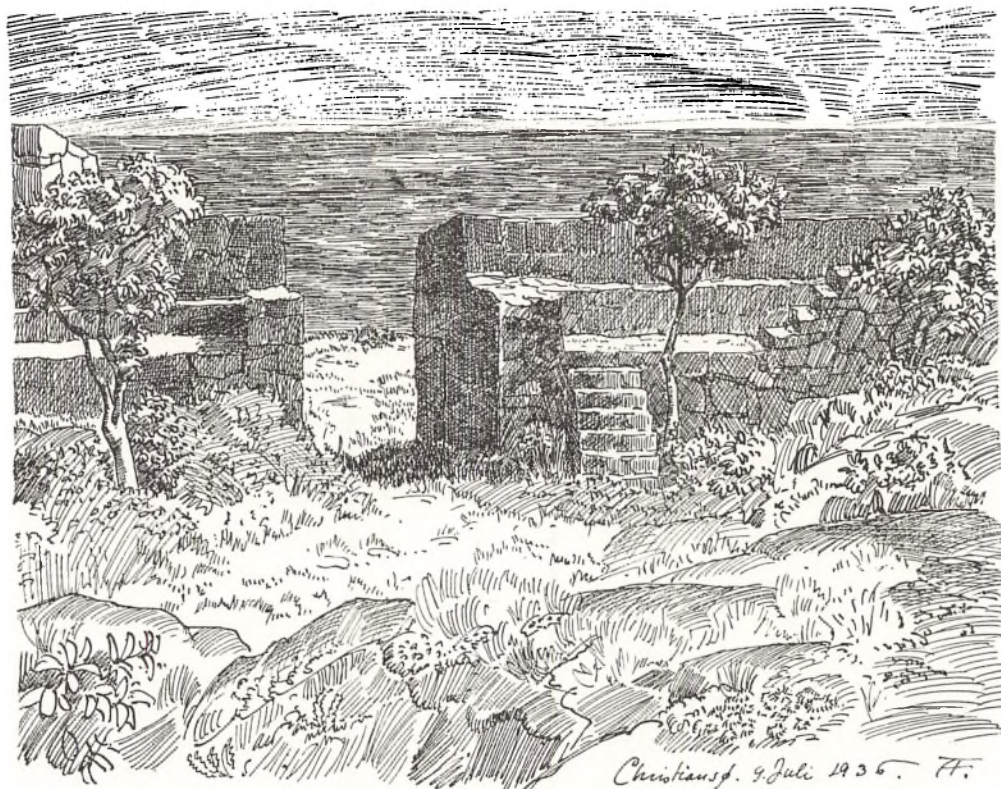
Hvad ligger der ikke af oplevelser imellem hin forårsdag, da „Rylen“ første gang gled ud fra Kerteminde og havnede mellem de grønne fynske græsholme, og denne dag, da stævnen af den lille damper fra Gudhjem peger ud mod Danmarks østligste øer, de små klippeskær, der ligger knap synlige derude i kimmingen! Det er med en følelse af vemod, jeg tænker på, at ringen nu er sluttet.

Såre ubetydelig og kort er disse vore østligste små øers historie. Mens de geologisk ligesom Bornholm hører til det allerældste Danmark, den gamle jordskorpe, som for millioner af år siden størknede, krympede sig og svaledes med brag og bulder under dampe fra tidernes morgen, så er de først dukket op i historien for godt og vel et par hundrede år siden. De ensomme, gølge skær husede før den tid ingen beboere; kun søfugle slog sig ned på deres barske kyst, og to gange om året drog det store fugletræk tusende hen over dem. Ellers skyedes de af alle levende væsener. Fundet af en lille guldring og et hoved af en stenøkse herude vidner ikke sikkert om nogen bebyggelse, men kun om, at enlige fartøjer kan have strejft det ugæstmilde sted, måske modvilligt, højst sandsynligt forslået hertil af storm og strøm – eller de søfarende har i tågen forvildet sig til dette verdensfjerne sted, dette sten-Atlantis uden beboere, uden historie og uden sagn.

Men allerede for længst havde man *set* dem, og deres navn er gammelt – man måtte dog i al fald have et signalement på dem for at kunne advare hinanden imod at komme dem for nær. *Arða* hed de på oldnordisk; det betyder knold, knort, ujævnhed. Og det er betegnende. De var ikke rare at møde helt uforberedt, for de slog igen, hvis man skubbede til dem med en skibsstævn. Og måske kunne de også godt fortælle et og andet om en uforsigtig Sindbad, som i sin udhulede egestamme eller sin vikingeskude har ramt dem uden lige-frem at ville det, og som ikke *selv* er kommet derfra og har kunnet berette om det! Man skulle åbenbart være flyvende for med tryghed at kunne lande på disse kyster. Og søfuglene har benyttet sig af deres fordel som landnamsmænd på dette sted; i tusinder og atter tusinder var de fra de allerførste tider enerådende på stranden, hvor ellers kun en vædeglinsende sæl snøftende dukkede op i havstokken og med lufferne skubbede sig op på en af de flade sten ved stranden for at ræbe og fordøje.

Et par stenhumpler, som Vorherre tabte af sin hånd, da han lavede landene, og som han siden havde glemt, det er det hele. Og sådan kunne de have ligget den dag i dag, hvis ikke fiskerne havde opdaget den fortrinlige naturlige nødhavn, de danner.

Det blev fiskerne, som først befolkede dem for en kort tid af året under deres farter på havet omkring dem, især folkene fra Gudhjem, der om sommeren med deres både og grejer holdt til her, hvor de var bekvemt nær ved de rige fiskepladser. Først senere var det de højere magter, reverenter talt militærmagterne, som fik øje på dem og lavede om på idyllen. Det var under den svenske krig, at Christian V fandt det ønskeligt, at der ved Bornholm indrettedes en havn for orlogsskibe, som skulle have til opgave at genere Sveriges forbindelse med dets tyske provinser og tillige tjene som tilflugts- og reparationshavn for en større eskadre. Et forsøg, man gjorde ved Arnager på Bornholmskysten, forløb temmelig uheldigt, idet den første fregat, man stationerede her på prøve i vinteren 1683–84, omgående forliste. Og derefter vendtes blikket mod Ertholmene. En kommission sendtes herover i 1684, og arbejdet med at omdanne øerne til en fæstning påbegyndtes samme år under ledelse af oberst Anthon Coucheron. Det gik ikke af uden en anselig gestus. Under stor højtidelighed lagdes grunden til fæstningens Store Tårn, og den medalje, som blev

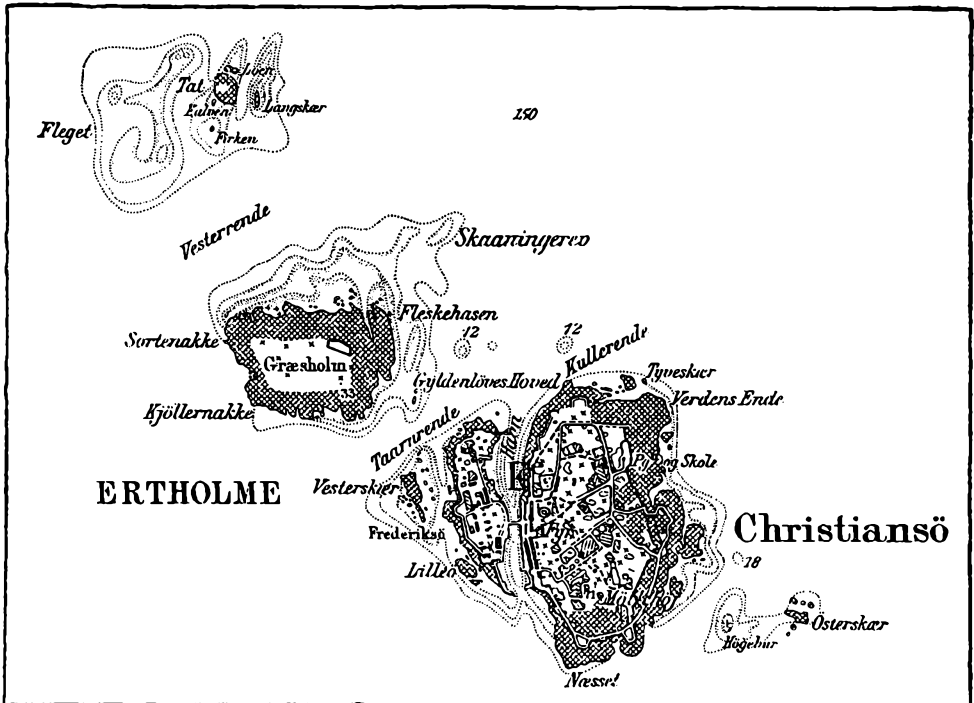

slået i denne anledning, bar følgende inskription: „Ertholmene, hidtil fiskernes tjenerinde, nu Østersøens beherskerinde, hidtil ugæstmild ved sine klipper, utilgængelig ved sine skær, nu – 1684 ved Christian V's mere end herkuliske bedrift – Østersøens beskytterinde, de søfarendes tilflugt, rigernes pryde; fra sin klippeborg aver den fjendtligheder, venner modtager den mildt – kaldes herefter Christiansø!“ – Inskriptionen blev forfattet på latin, for at det ikke skulle være løgn. Men alligevel, det var vel ikke netop for *gæstfrihedens* skyld, man traf disse forholdsregler! Det ser i al fald ikke sådan ud, når man undersøger dem nærmere. Men på den måde fik øerne endelig en nationalitet; de var ikke længere allemandseje.

Fæstningen bestod på Christiansø af det førnævnte Store Tårn, en af kampesten opført, ringformet bygning, 20 m i udvendigt mål og i to stokværk, hvoraf det nederste var tøjhus, magasin og ammunitionsrum, mens det øverste dannede et med 16 skydeskår forsynet lukket batteri, hvor kanoner stod monterede som på et skibsdæk. Et lignende anlæg, Lille Tårn, anlagdes på Frederikso, og for øvrigt blev øerne i tidens løb spækket med fæstningsværker uden om disse, således på Christiansø Coucherons Batteri og flere andre, hvor landgang af fjender kunne befrygtes, foruden det nævnte Kongens og Dronningens Batteri, Hertugindeens Batteri m. fl. På Frederikso Spans Batteri, Sehesteds- og Tordenskjolds Batteri, hvilke anlæg senere forenedes med mure, der tjente som dækning for infanteriet. Begge øer var i virkeligheden til sidst omgivet med ringmure af store kampesten bestykket med svære kanoner i et antal af henimod hundrede.

Kampestenblokkene tog sig imponerende ud, men de var desværre ikke forbundne med kalk. De ved havneindløbene anlagte dæmninger og brohoveder var for svagt konstruerede, og vandet inden for dem for smalt til krigshavn. I løbet af det 18. århundrede var anlægget bestandig genstand for forsøgsvisse forbedringer; den ene kommission afløste den anden, nye bekostninger anvendtes, uden at det hjalp det fjerneste. Endogså den lille Græsholm blev inddraget i anlægget, men den dér anlagte Stjerneskanse blev snart igen sløjftet. Foruden selve fæstningsværkerne rummede anlæggene kaserne, bolig for kommandanten, et vældigt pakhus og en mængde andre bygninger og desuden en mølle på øens højeste punkt, 22 m over havet.

Den eneste alvorlige prøve, fæstningen blev udsat for, var under „Englænderkrigen“ 1807–14, da en fjendtlig eskadre på to linjeskibe og seks mindre fartøjer i 1808 angreb den og kastede 300 bomber ind over den. Skaden stod ikke i noget som helst forhold til anstrengelserne; det vides, at „en bygning ved havnen blev ramt“, og de eneste ofre skal have været seks svenske krigsfanger, som sad og spillede kort og blev i den grad pulveriserede, at man kunne nøjes med to kister at begrave dem i. I øvrigt var der kun en halv snes sårede.

EFTER GEODÆTISK INSTITUTS KORT

Det fortælles ganske vist, at en kone på Frederiksø ved samme lejlighed fik hovedet skudt væk af en kanonkugle, og at en efterkommer af hende endnu gemmer denne til minde om oldemoderen! Kommandanten, kaptajn Kohl, forsvarede for øvrigt fæstningen så flinkt, at englænderne efter et par timers forløb trak sig tilbage. Ellers findes fæstningens navn kun optegnet i historien, når den har modtaget besøg af venligtsindede fyrstelige personer, f. eks. Peter den Store og Frederik VII – fra den ene yderlighed til den anden.

Siden 1814 har fæstningen haft ro og fred, og den blev fra nu af kun anvendt som opholdssted for statsfanger. I 1855 blev den nedlagt som ubrugelig; men havnen vedligeholdes af staten som nødhavn, ligesom fyrvæsenet, hvis tårn er bygget over resterne af Store Tårn, og lodsvæsenet stadig opretholdes.

I 1863 inddroges den tilbageværende militære besætning helt. Jeg vil ikke tro, den har sørget over dette. Bortset fra de to timers bombardement, som øerne var udsat for under Englænderkrigen, havde den i de omtrent 200 år, besætningen lå her, ikke været forvænt med adspredelser. Og selv om det ikke var de samme folk, der var indespærret på denne djævleø i 200 år, må tiden have faldet dem nederdrægtig lang! Dette fremgår blandt andet af, at 200 marinere, som havde station her, i 1809 ligefrem gjorde oprør og sejlede bort fra øen over til Sverige, hvor de lod sig indrullere i Dronningens Regiment i Stockholm. Herfra deserterede de dog senere *en masse* til Örebro, hvor de røvede og plyndrede. Men her blev de adsplittede og mange af dem skudt ved

krigsrettsdom. Syv af dem blev senere fanget i København, hvor de blev hængt. Som statsfængsel havde Frederiksø i øvrigt været benyttet, længe før garnisonen blev trukket bort. Blandt de prominente folk, som sad her, kan nævnes præsten Peter Chr. Piper, der for „uchristelige Gjærninger“ blev fradømt sit embede. Han førtes hertil i 1731 og sad her til sin død 1749. En anden præst, C. F. Gerlach i Rye, transporteredes hertil i 1747; en advokat Schade fra Altona delte skæbne med disse, ligesom den sindssyge dr. med. P. Fabricius, som sad her fra 1775–79. Mest bekendt af dem alle blev dr. J. J. Dampe, som sad i statsfængslet her fra 1826–41, efter først at have tilbragt fem år i Kastellet, fængslet for højforræderi og først dømt til døden, men senere „benådet“ med livsvarigt fængsel. Som præst i København havde han taget del i „en politisk sammensværgelse mod kongemagten“, som det hed – en handling, hvis omfang og betydning i virkeligheden var så ringe, at han nu til dags havde klaret det med en pengebøde. Frederik VII benådede ham helt ved sin tronbestigelse og gav ham yderligere en lille statspension til 1857, da han døde i København 67 år gammel. På Ertholmene var han afholdt for sit venlige væsen, og hans popularitet øgedes blandt andet ved, at han til kommandantens frues fødselsdag forfattede lovsange, der blev sunget af øens småpiger. Stakkels gamle ørn, som tæmmedes i buret!

Skal jeg opgive disse skærs størrelse, vil jeg ikke gøre det i tønder land eller hektarer, det ville klinge for pauvert. Bedre er det at sige, at Christiansø er 710 m lang og 430 m bred, Frederiksø 440 m lang og 160 m bred, og at den ubeboede Græsholm omtrent har en mellemstørrelse. Foruden disse findes en del små skær, af hvilke de største er Tat, Vesterskær og Østerskær, foruden en mængde større og mindre stenbrokker, der rager op over vandet. Tat har for resten opnået historisk berømmelse derved, at prins Frederik Carl Christian i året 1833 sammen med sit følge spiste sin medbragte frokost her.

Mens båden stiltfærdigt vugger nærmere mod øerne, vil jeg referere det sidste af, hvad jeg ved om dem, inden jeg betræder dem. De sorterer under

Marineministeriet, og der findes en forvalter, som varetager toldforretningerne, en præst, som også er skolelærer for de 12–14 børn, øerne kan opvise, en læge, en kirkesanger, som desuden er gymnastiklærer, samt fyrpersonale og lodser. De faste beboere er fiskere, og deres antal varierer ret hyppigt, men er i almindelighed omkring et hundrede, fordelt på begge de større øer.

Af den mængde bygninger, som delvis var knyttet til fæstningsanlægget, findes endnu på Christiansø det nederste stokværk af Store Tårn, der er fundament for øens fyr, og som indtil 1821 tjente som kirke, da det afløstes af den nuværende, der oprindeligt var bygget som smedje, men blev omdannet i det nævnte år og endelig ombygget i 1852, da dens anvendelse ændredes under højtidelig indvielse af selve biskop Mynster. Desuden er der den tidligere kommandantbolig, magasin, kasernebygning, forvalterbolig osv. – det smukke Lille Tårn og det hæslige tidligere statsfængsel på Frederiksø ikke at forglemme. Endelig har de to øer jo hver sin „gade“ med rigtige menneskeboliger, som for øvrigt også findes spredt enkeltvis uden for gaderne; men det kan jo ikke være noget overvældende antal boliger til de godt og vel 100 mennesker, som har til huse herovre. Øerne har naturligvis kirkegårde, hver sin endda; der har endogså tidligere været en på Græsholm, men den er nu uden tilgang af nye indvånere.

Havnen dannes af den naturlige revne, der skiller de to klippeøer fra hinanden i retning nord-syd, endnu en fortrinlig nødhavn, hvis sydlige del er 14 fod dyb, og som kan benyttes under alle vejrforhold. Tværs over den er øerne forbundet ved en 30 m lang jernhængebro, som i 1912 afløste den gamle flydebro af træ.

Ja – det var så omtrent alt, hvad jeg på forhånd vidste om Ertholmene, før jeg så dem. Og det var jo ikke netop dette, som fristede mig til at tage derover. For hvad kunne der vel være tilbage af landskab efter denne behandling gennem to århundreder?

Allerede længe før båden nåede ind, opdagede jeg, at hvad der ovre fra Bornholm ved solnedgangstide havde lignet en lang, gult lysende klint var det mægtige pakhus lige ved havnen. En medrejsende bemærkede, at det ikke var så underligt, at det skinnede så langt væk, da det jo stammede fra øens glansperiode. Jeg smed ham ikke over bord; og jeg beretter kun dette for at vise, hvad folk kan komme til at sige, når de er bange for at blive søsyge.

Så gled vi ind i havnen og fortøjede ved kajen.

Overraskelsen over synet af dette sted ramte mig øjeblikkelig. Blot på et par hundrede meters afstand virker øerne endnu som de yderste forposter i en svensk skærgård – de samme gulgrå, matte farver, blandet med sorte, røde og grønne toner, hvor søen har nået at vaske stenene. Men når man kommer dem helt nær, hører denne lighed op. Den ensartede, døde tone opløser

sig i hundreder af spillende farver. Blomster, urter og buske klæder den hårde klippe i en overvældende vrimmel, pragtfuldere, fordi den rå baggrund overalt skinner igennem.

Tæt ved nordenden af det gamle fæstningspakhuis, der som en Noahs ark ligger strandet på kysten, går en sti op mellem klipper og lave fiskerhytter – ikke altid nemme at skelne fra hinanden, da deres farver omtrent er de samme bag det tætte løvværk, som omgiver dem. Denne sti har jeg aldrig før eller siden set magen til. Her bliver sammenligningen med andre skærgårde helt meningsløs – for dette er jo *syden*.

Men denne blomsterrigdom i haver og på veje, denne frodige bevoksning, der klæder og hænger ud over alle mure, denne *farvepragt* – den er alligevel anderledes end sydens, thi den er både stærkere og dristigere. Dette friske, strålende *grønne* i græs og buske, denne dybblå himmel og havets skummende brænding – det er nordens farver! Blomsternes mængde blander sig deri og giver det hele en dyb og fin harmoni, et præg af Middelhavskyst. Det er syden og Arktis, som mødes på dette sted!

Vi var tavse af lykke, vi, som for første gang betrådte denne kyst og ved hinandens side skred op ad den lille klippesti, som er omgivet af ældgamle haver, og på hvis grænse under de blomstrende vilde roser og hyld frodige blegviolette baldrian, strålende gule stenbræk og alle mulige andre vilde urter klæder den hårde grund.

Efterhånden som vi kommer op på øens lave højder, aftager frodigheden sammen med menneskeboligernes antal, men uden at dette formindsker stedets skønhed. Det er heroppe ikke alene den vidunderlige udsigt over havet, som fanger øjet, men – hvad man mindst af alt skulle have troet – de gamle, forfaldne fæstningsværker, som på henrivende vis smykker selve landet. Overalt på den hårde klippegrund finder vi små ferskvandsdamme – guderne har ikke helt glemt dette sted, men endogså skabt betingelser for, at de vilde fugle og selv mennesker kunne slå sig ned her, selv om de sidste har været sendrægtige til det. Ikke mindre end 22 smådamme findes her i klipperne, deraf de 20 på Christiansø; den lille Frederiksø har måttet nøjes med to. Naturligvis hænder det om sommeren, at mange af disse damme udtørres, ja undertiden dem alle på én eneste nær. Denne, som man bestandig med held kan ty til, har de tro skyldige beboere givet navnet „Guds Forsyn“! Selv i de hedeste somre tømmes den aldrig.

Denne lille sorte sø, der ligner en bundløs brønd, er henrivende smuk, indrammet af stejle klipperande. Den findes lige i nærheden af Couchérons Batteri, og dens overflades udstrækning er ikke mere end 10×20 meter.

Overalt heroppe, selv på de barskeste, mest isskurede klipper, følger småblomster os, hvor vi går, engelskgræs og margeritter pipper ud fra hver en

revne. Muld findes i virkeligheden overalt, hvor klippen åbner den mindste mulighed for dens tilstedeværelse, græs bider sig fast alle vegne, ja selv på de store flader over klippebunden findes hist og her helt frodigt grønsvær. Det er på tide at få aflivet den gamle skrøne, at *al* den muld, som findes på disse øer, er ført hertil ovre fra Bornholm – det ville simpelt hen være umuligt at gøre dette. Det er sandsynligt, at der i sin tid er ført nogle skibslaster jord herover for at pynte på embedsmændenes haver, og at det har givet anledning til denne overdrivelse. Selvfølgelig har øerne ligesom alle andre lignende skær selv dannet sig muld lidt efter lidt; de har jo haft tid nok til det, siden istiden trak sin hætte bort fra dem. Tænk blot på Græsholm i denne forbindelse: Hvem har ført muld til den? Og dog vrimler den af græsser og vilde urter overalt, ja endog buskvækster findes her. Apropos Græsholm, så mindes jeg en historie om, at præsten på Frederik sø engang holdt en ko på græs derovre; det kloge dyr svømmede hjem tværs over Tårnrenden til Frederik sø, hver gang det trængte til at malkes, og vendte tilbage til sin græsgang, når dets yver havde fyldt spanden!

Koen er blevet historisk, fordi den, når sælhundene undtages – og måske en enkelt almindelig hund eller kat – er det eneste pattedyr, som har haft tilhold på øerne. Der går rigtignok frasagn om, at en fritte (et lille rovdyr i

slægt med ilderer) engang er spadseret over isen hertil fra Sverige, og at det ravgale dyr efter denne lange vandring var så træt og forkommet, at det blev skudt i et hønsehus straks efter ankomsten. Det eneste, det fik ud af det, var at blive udstoppet, og det nåede således aldrig at danne skole og finde efterfølgere. Efter sigende findes der børn på øerne, som aldrig har set en hest.

På øens østside, det allerøstligste Danmark, ligger det af vældige kampestensmure indesluttede Bjelkes Batteri. Ydermurene går i øvrigt hele øen rundt et lille stykke inden for kysten. Det kolossale fæstningsanlæg må have kostet uhyre både af arbejde og penge – som man nu bagefter ved til ingen verdens nytte. Men for så vidt er det godt, at det er blevet gjort, som det fremhæver øens skønhed. Disse umådelige kampestensmure, hvis vandrette linjer bestandig skærer klippernes ofte lodrette flader og fald, er af en ejendommelig og pragtfuld virkning. Jeg har ingen sinde før set menneskeværk falde så fuldkommen harmonisk sammen med den rene natur. Heroppe på Bjelkes Batteri, hvorfra man kan overse en mængde af disse svære forskansninger, der højt eller lavt, men bestandig horisontalt går på tværs af klippernes lunefulde hævnings og fald, her har man samme følelse af fuldkommen harmoni som nede mellem de små bitte huse og store kaserner, hvor naturen overalt har smøget sig ind over menneskeværket og klæder det.

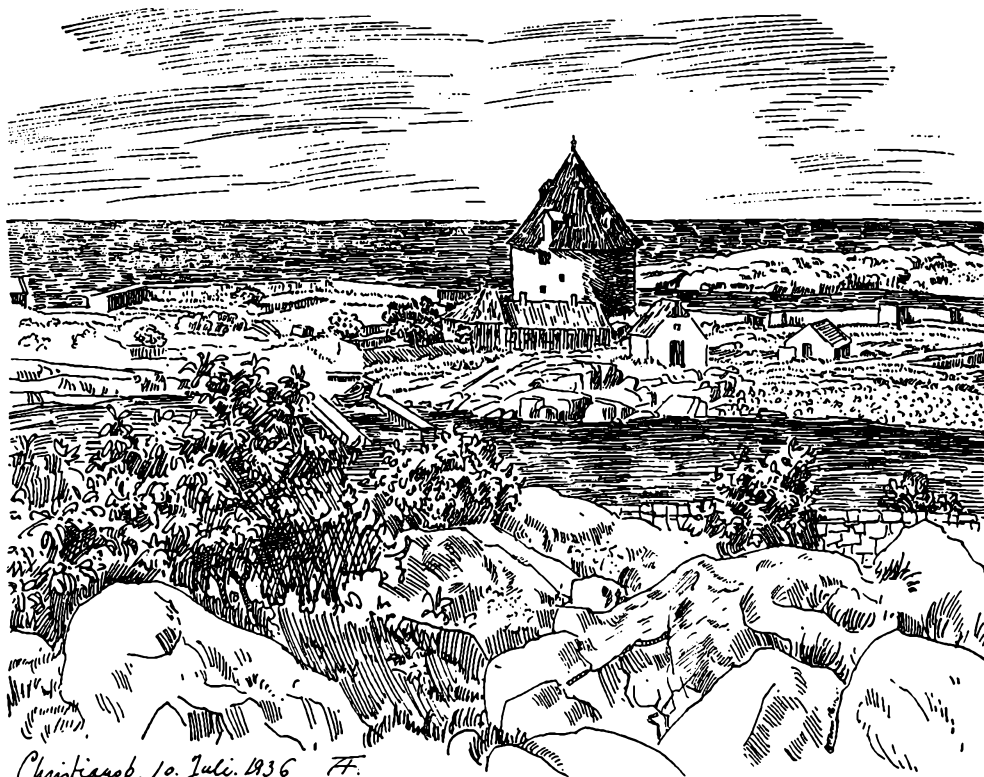
Få ting har jeg set i mit liv, der hører sammen som klippen og disse gamle fæstningsmure.

Små og store krudtmagasiner fra befæstningens tid ses endnu overalt. I Bjelkes Batteri er et sådant anvendt til beboelse – det er det østligst liggende hus i landet. Den enlige frue, som bebor det, kaldes af befolkningen herovre „Danmarks østligste dame“. Betegnelsen følger hende, selv når hun bevæger sig bort fra stedet og ikke svarer til pladsbestemmelsen.

Smukt er her overalt. Fra Hertugindens Batteri har man et herligt syn over den yndige dam, som kaldes Salomons Brønd, og mod den prægtige gamle præstegård, der spejler sig dybt i dammens vand mellem et væv af vandranunkler. Præsten har ikke mindre end tre haver at promenerer i, når han laver sine prædikener – foruden hele øen!

Øens smukkeste sted er måske lige nord for dens kirke, hvor man i forgrunden ser de uregelmæssige klippeblokke med buske og vilde urter, derefter den svære fæstningsmur med dens hårde, lige linjer og bag denne vandet, som skiller stedet fra Frederiksborg, hvis Lille Tårn med dets spidse hat lige netop når op over horisonten. Bag dette igen Græsholm, hvorfra der lyder et bestandigt, tusindstemmig skrig af de ynglende måger, der i uhyre sværme svæver over den stenede og græsgrøede holm. Og allerbagest det vide hav med Bornholms kyst blånende i kimningen – det eneste land, man kan øjne.

Jeg har aldrig hørt et sådant leben fra nogen fugleholm i landet som fra

Christiansb. 10. Juli. 1936. F.

Græsholm. Hele luften vibrerer og skælver af mågernes skrål, ustandseligt. Det er et fuldkomment fuglehelvede, i al fald for andre end mågerne, som holder alle mindre arter borte ved simpelt hen at æde deres æg og unger. Kun edderfuglen kan klare sig her foruden enkelte alke, tejster og lomvier, som også ruger herovre ligesom den sjældne sildemåge. De stiltfærdige edderfugle, som ses alle vegne langs skærenes kyster og ror i hele kolonier inde i havnen, er blevet en turistattraktion, som hører med til billedet af dette sted. De er naturligvis fredede, og beboerne har en lille biindtægt ved at plukke dem for dun, to gange i rugetiden, og én efter at ungerne har forladt reden. Skønt trækfugle er de blevet en slags husdyr herovre. Mågerne har det for øvrigt ikke altid selv for godt, idet deres uhyre antal skaber hungersnød i kolonien på Græsholm i dårlige sildeår og masser af unger dør ynkeligt af sult. Foruden de nævnte fugle søger mange forskellige slags ænder holmene, og så godt som alle nordiske fuglearter passerer stedet under det store træk. To gange om året – når turisterne lader holmene i fred og de få beboere trisser rundt i stilheden, da svinger dette tidens store pendul hen over de ensomme øer, og hver art hilser med *sin* røst kravlet dernede på stenskærene. Forbi – forbi!

På Græsholm findes der som nævnt rester af en lille kirkegård, hvis sidst tilflyttede beboer er en kommandants hustru, som begravedes her i 1812.

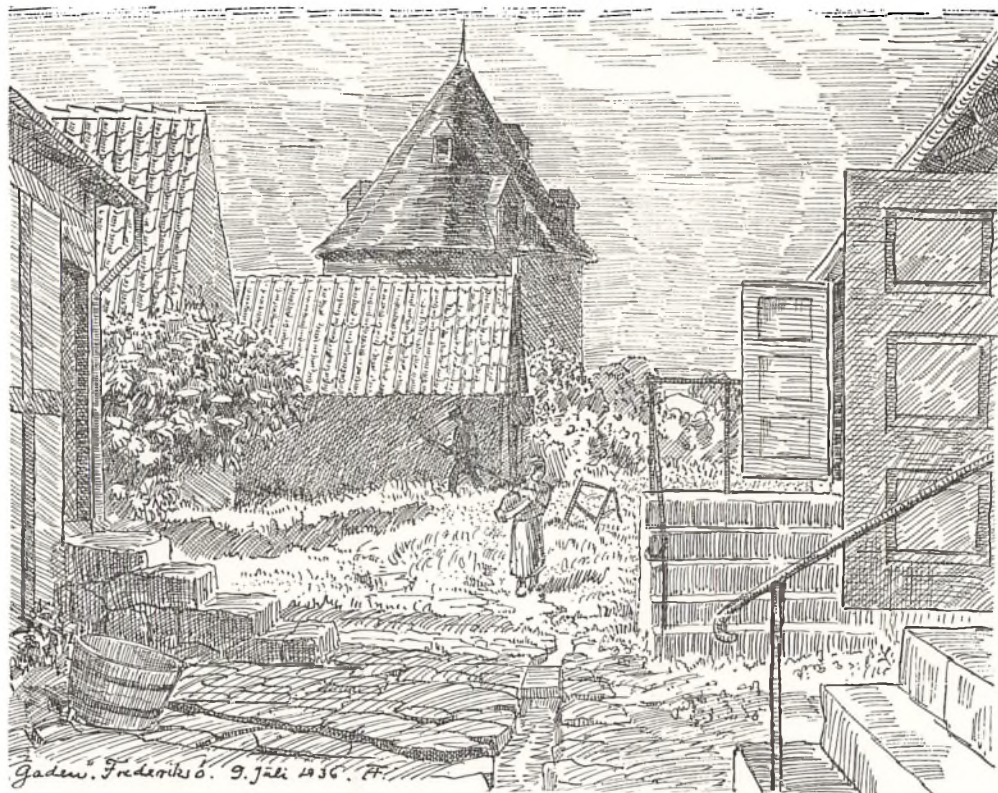
Ad broen mellem Søndre- og Nordre Havn går man over til Frederikse med det prægtige Lille Tårn, der i modsætning til Store Tårn på Christiansø endnu står i sin oprindelige skikkelse og er et morsomt lille undersætsigt bygningsværk, der synes at have haft de bornholmske rundkirker som forbillede. Det er noget rent pølsesnak, hvad enkelte værker påstår, at tårnet er af sten helt op til dets øverste spids. Det kegleformede spir er og har altid været af solidt bjælkeværk, som er spåntækt helt op til vindfløjen.¹⁰⁸

Når man kommer til tårnet sydfra ad den lille holms mærkelige, maleriske gade med den mægtige, dybe rendesten i midten, med de toppede brosten og gamle, rustne skibsankre ragende op af grunden, og det ses indrammet af de lave, uregelmæssige husrækker med fremspringende trapper, virker det fuldkommen middelalderligt.

Øen, som forhen kaldtes Boeholm eller Bukholm, men nu af de indfødte mest benævnes Lilleøen, har af andre bygninger foruden fyret statsfængslet, bl. a. bekendt for at have huset den førnævnte dr. Dampe, som sad her i 15 år, og i hvis celle, som er fredet og forevises for besøgende, der hænger et billede af denne stakkels fange. De øvrige celler anvendes som oplagssted for fiskereds-kaber. Fængslet er en skummel, firkantet bygning med svære mure og tegtag, næsten kubisk virkende i sine forhold og overordentlig uhyggelig og afskrækkende, ikke mindst i de snævre, mørke rum, som har været de ulykkelige fangers opholdssted. Af andre virkelige seværdigheder har øen langs vestkysten en kolossal stenvmur med enkelte batterier, rester af den gamle befæstning. Bag nogle forfaldne hytter findes en kirkegård fra koleratiden, hvor alenhøje brændenælder, skarntyder og andet ukrudt gror stolteligt hen over de gamle grave og næsten helt har udslettet ethvert spor af dem. Bag Sehesteds Bastion ses endnu rester af haven, som hørte til den ældste præstegård på stedet, der senere blev brugt til fattighus og endelig er nedrevet. Kirkegården har minder fælles med Lille Tårn, idet de kadavere, som blev begravet her under epidemien, kom fra tårnet, der i denne periode anvendtes som lazaret.

Død og forgængelighed overalt, hvor man vender sig herovre!

Men prøv bare på at tale til en af de indfødte, som færdes i de gamle gader eller ved havnen, så vil du møde samme storslåede smil, som du genkender fra de rigtige bornholmere ovre på moderøen, hans replik vil have samme frejdighed og bunde i det samme humør. Fiskerne her synes at være af samme solide støbning som fællerne histovre, måske lidt „tungere i slawet“, med endnu mere drøn i deres færd. Stærke, oftest skægløse ansigter med storslåede træk, og nogle hænder, i hvilke en almindelig rospind må syne som en tandstikker. Man kunne misunde de embedsmænd og det par kunstnere og forfattere, som har slået sig ned her og levet mellem disse folk i årevis. Hvor måtte især en vinter på dette sted være mærkelig og herlig!

Efter vandringen på Frederiksø er det trods alt en lettelse at vende tilbage til den større, landskabeligt langt mere afvekslende og i enhver henseende interessantere Christiansø, hvor naturen er så broget, at man ikke skulle tro det muligt på så forholdsvis lille en plet. Hundreder af forskelligartede skønhedsindtryk skifter med hinanden på denne lille stenhårde ø, hvor natur og menneskeværk har indgået så skøn en forbindelse. Hvor findes der vel inden for eller uden for vore grænser noget lignende? Smådalenes og de små bitte søers lune idyller er den yndigste modsætning til de barske, øverste klippeflader, der er slebet af gletscheren, skurede og glattede, med revne ved revne og med græs og vilde blomster i tusindvis, og gå så ned og se de frodige figentræer, som står i række nær ved Bella Vista, og hvis frugter modnes i varme somre, der her kan være fuldkommen tropiske – fordi klipperne indsuger solvarmen og bevarer den natten igennem.

Naturligvis kan en regnfattig sommer til tider blive skæbnesvanger for alle vækster her på denne hårde grund. Beständig omskiftelser, ingen tryghed – men er det ikke godt?

Jeg er gået op på de øverste højder for at sige øen et sidste farvel. Rundt om mig ligger de gamle fæstningsvolde i den sene eftermiddagssol, bag dem

skærene og yderst det opalfarvede hav milevidt til alle sider, uden grænse. Kun i vest anes Bornholms kyst som en mørk linje og vidner om, at „Øen“ herude ikke er det eneste land på en død klode.

Hvor besynderligt her er! Jeg må mindes Grønlandskysten – det eneste, som kan sammenlignes med dette. Vist så – den var langt mere storslået, vældigere, mere øde, dens dyreverden mærkelig og skøn; alting deroppe vil bestandig være uforglemmeligt for mig. Men dette sted har én ting forud for denne fjerne kyst, hvor jeg levede mere end to år af min ungdom – det er dens uendelige *charme*. Den er uforlignelig.

Og ligesom Grønland er dette *dansk land!* Hvor er vi rige!

Solen daler langsomt, og skyggerne bliver lange. En af de gamle, vældige kanoner lægger en slagskygge hen over sten, græs og blomster, peger mere og mere mod øst. Dens brune jernside er endnu lun at føle på, hvor solens lave stråler rammer den. Jeg læner mig op ad den hårde krop, skubber mig godt til rette og har det rart. Sådant en fredelig gammel kanon – kan man hvile sig på noget bedre? Den har for længe siden talt ud; det er mere end hundrede år siden, den sagde sit sidste spydige ord. Nu fører den ikke engang løs tale mere, den er blevet helt stille, er så at sige blevet kneblet. For ud af dens mund, der før spyede ild mod engelskmanden og jog ham væk fra kysten, gror nu et væld af vilde blomster, en broget urtekost med rod i den jord, som vinden har ført ind i det mørke svælg.

Blomster i kanonens munding! Er det ikke dansk – et symbol på vort lille bitte, elskelige land, så fredeligt midt i en tid af rædsel og blod, i en verden, hvor andre folkeslag ligger på spring for at ødelægge hinanden. – Vi bliver os selv lig, trods, eller måske på grund af, alle genvordigheder og farer.

I en af de dejlige københavnske parker står en bronzestatue af Pallas Athene, som holder sin hjelm i hånden. I hjelmen har en gråspurvefamilie bygget rede, den befinder sig som hjemme dér, hygger sig på det bedste. Dens medlemmer gasser sig og tænker ikke på Pallas' farlige ugler.

Men hvad gør det egentlig, at vi finder gråspurve i Pallas Athenes hjelm, når ugerne dog også trives her, og når vi har hjemme i et land, hvor der gror blomster i kanonernes munding?

Achton Friis

Fotografier
til
Sjælland, Lolland, Falster
Møn, Bornholm

**Et brøktal i bogens tekst – f. eks. 7 – betyder,
at et tilhørende fotografi findes på tavle 7. Endvidere er der
sidehenvisning ved hvert fotografi.**

Fra Lejre Vigs gamle fortsættelse mod syd. (24)

Fra Røverskoven i Borrevejle Skov. Til venstre den gamle hulvej,
til højre Thyres Hul. (26)

TAVLE 2

Hellestenen, det fredede dyssekammer på Stendyssegårds mark. (32)

Danmarks ældste kongegrav, den ødelagte Skt. Olufs Høj nær Ledreborg. (27)

Vej gennem landsbyen Herslev. (31)

Kongsgården i Lejre. Facaden mod haven. (29)

TAVLE 4

Kysten ved Smørvig på Bognæs. (30)

Udsigt over søen i Herthadalen ved Ledreborg. (33)

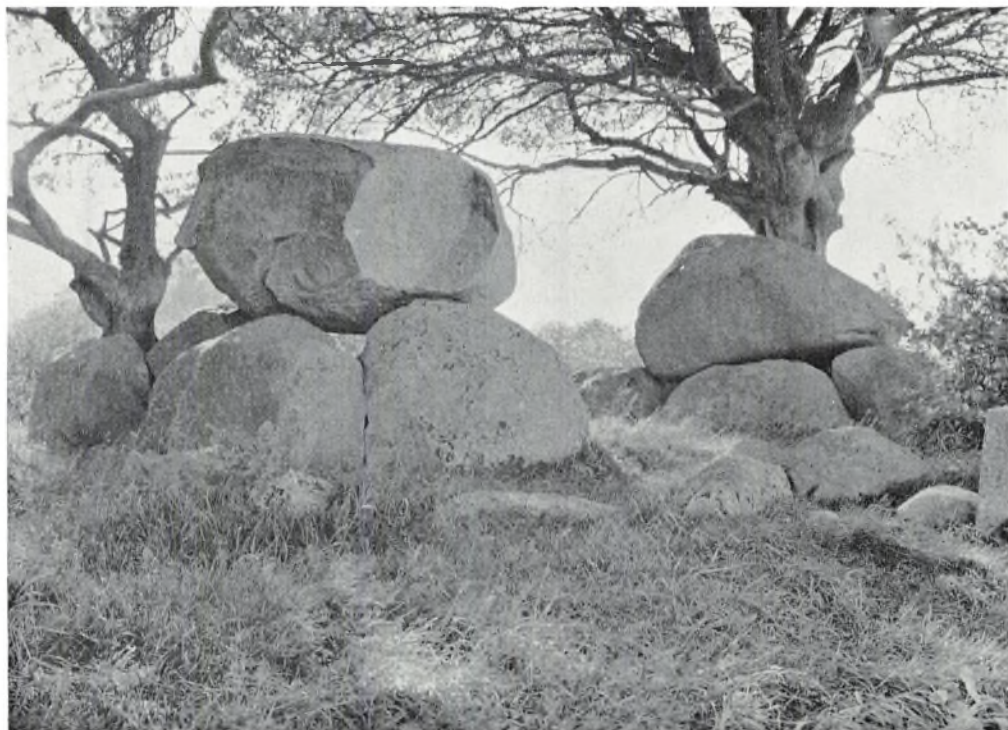

Valdemarsvejen mellem Kongedamshuset og Pølsehuset. Til venstre Mortenstrup Sø. (36)

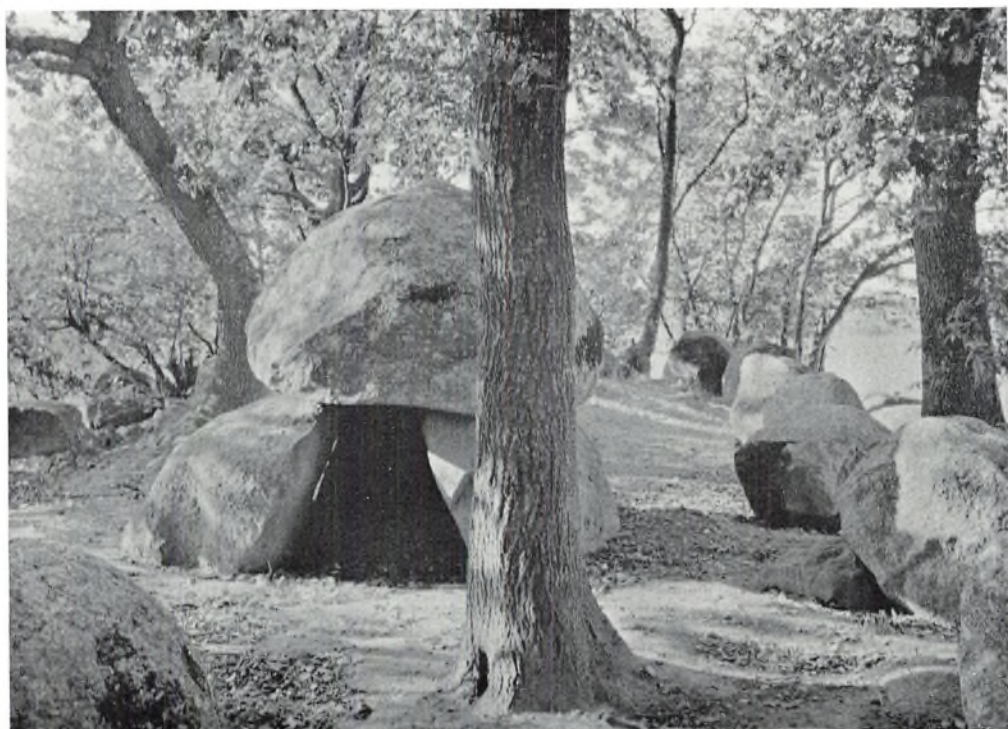

Særløse Kirke på sin bakke bag de gamle huse. (34)

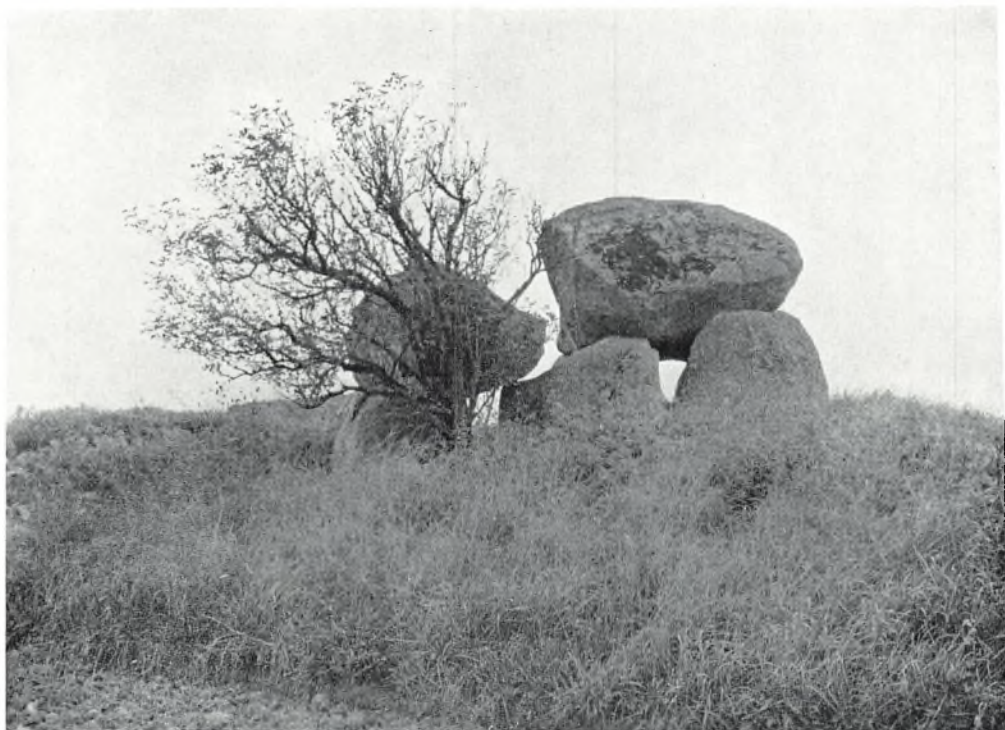
TAVLE 6

De to dyssekamre på Båldhavegårds mark ved Søster Svenstrup. (38)

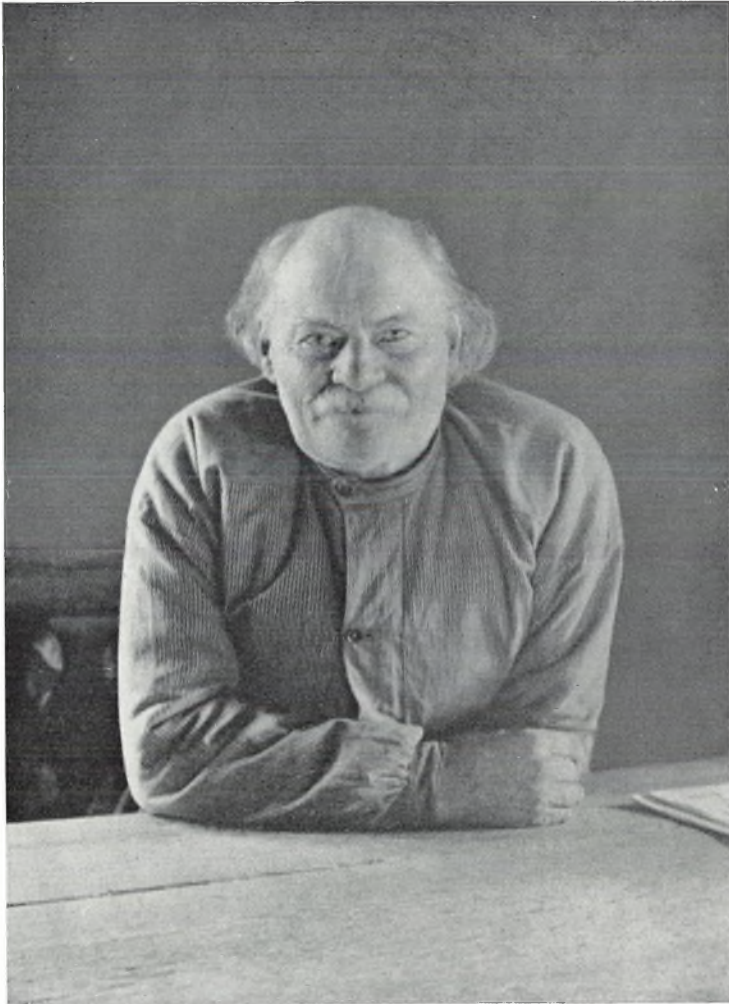
Langdyssen ved Birkede. (39)

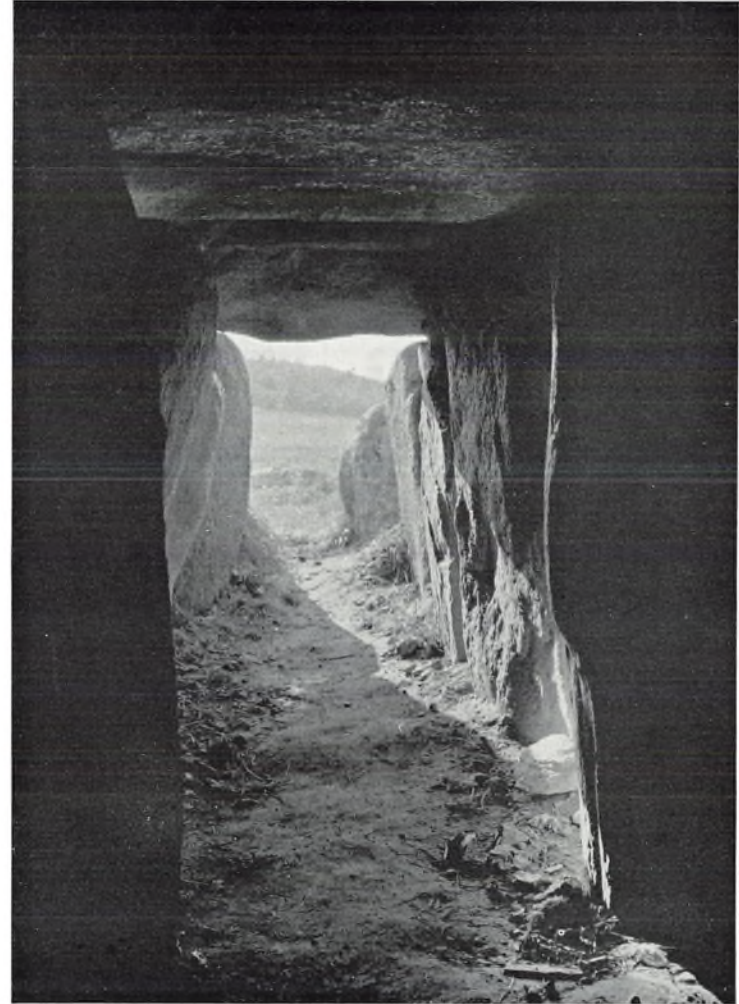
Dyssekammer ved vejen nordøst for Selsø. (49)

Det største af de tre dyssekammer på Troldegårdes marker ved Seksgårde. (55)

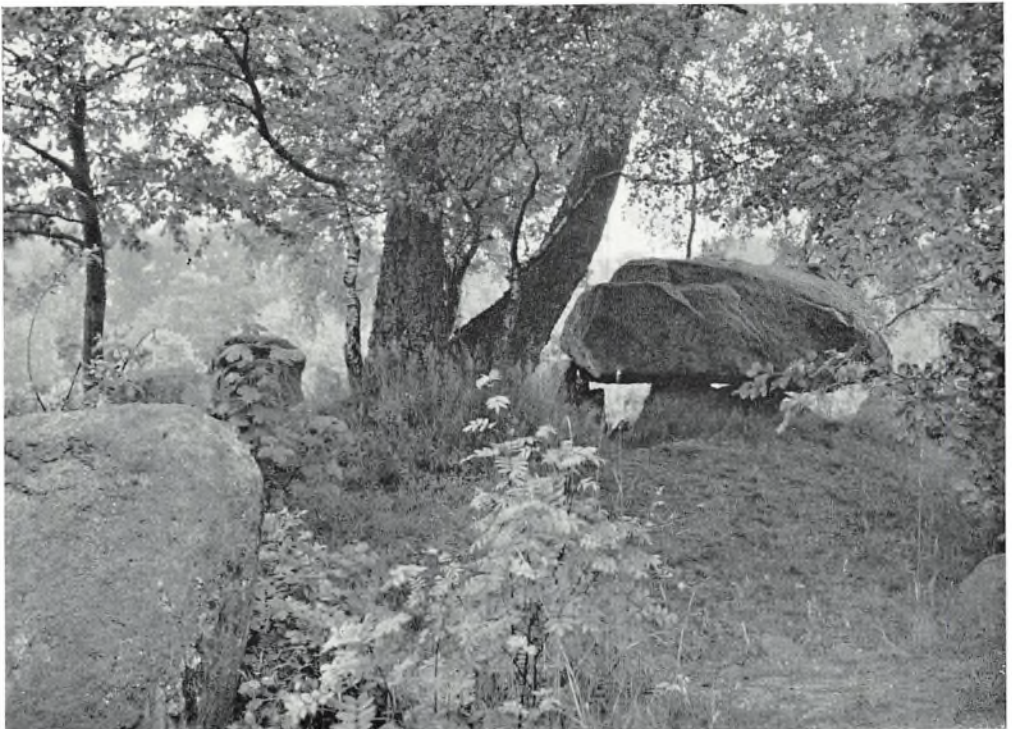
Billedskærer Lars Nielsen, Kulhus. (59)

Jættestuen ved Jomsborg. Udsigt gennem gangen. (56)

Søen i Nordskovens østlige del. I forgrunden birke og en lille røn samt en skovløber. (74)

Dæmpegård-langdyssen, set mod det østlige, store gravkammer. Til venstre nogle af randstenene. (97)

TAVLE I O

Storkeegen i Nordskoven ved Jægerspris. (74)

Kongeegen i Nordskoven. Til venstre ses krykker under en gren. (75)

Svenskegraven ved Smørumnedre. (83)

Udsigt fra Bastrup Stenhus' top mod Bastrup Sø. (84)

TAVLE I 2

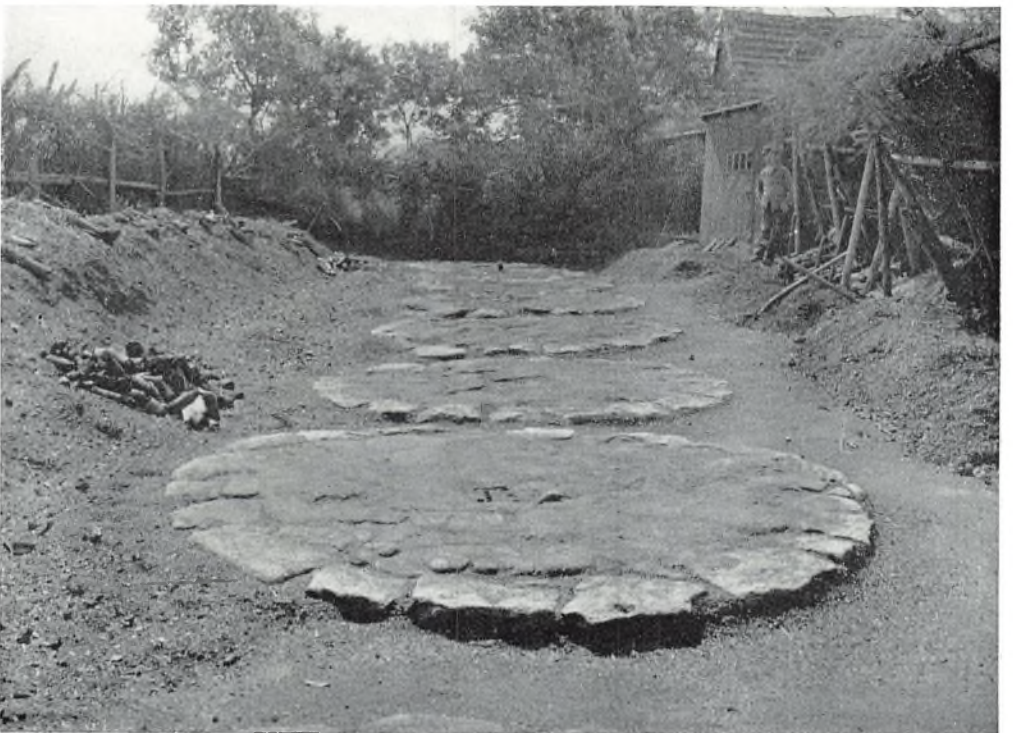
Gammelt hus nær Skoven i Horns herred. Husløg på taget over kvisten. (57)

Stavnsholt Bystævne med dets majtræ, en mægtig lind. (95)

Husmand Vehrs fra Sandbjerg. (100)

Birthe Henriksens kulmiler i Karlebo Overdrev. I den forreste ses tydeligt „hjertet“
i midten. (119)

TAVLE I 4

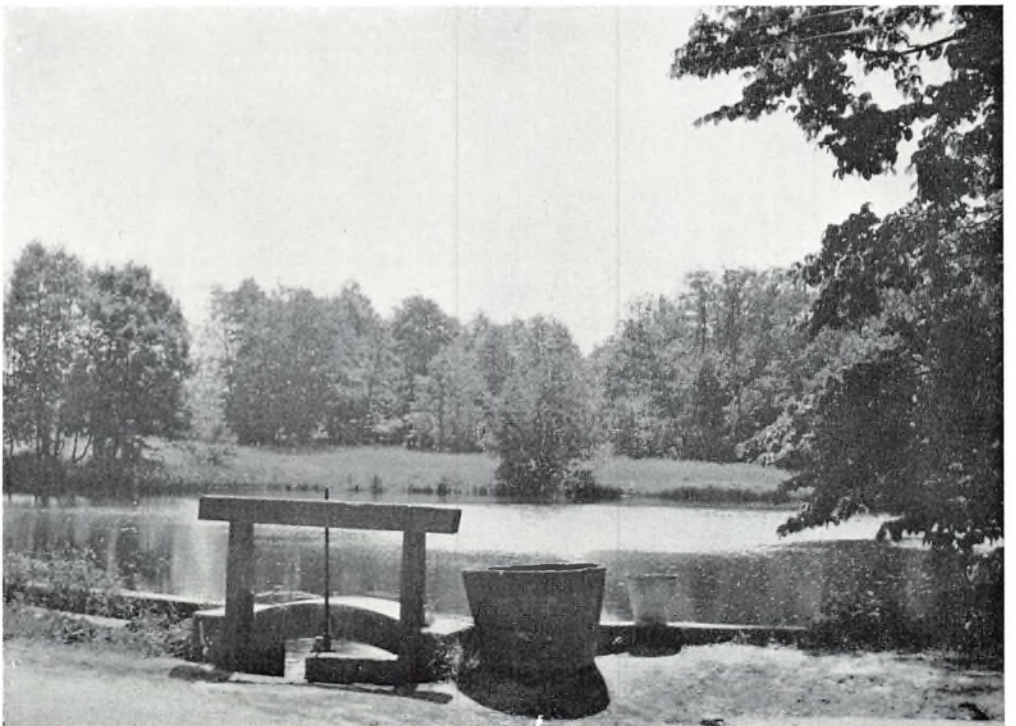
Ved den dejlige Vestre Fruemose i Gribskov. (107)

Ved „Den døde Vig“ i Gribskov. I baggrunden Esrom Sø. (114)

Ved Lille Grib sø i Gribskovs midte. (109)

Møledammen ved Stenholt Vandmølle syd for Nødebo. (115)

TAVLE I 6

Udsigt fra Harridshøj mod Esrom Sø. (132)

Løvsalsvejen i Teglstrup Hegn. (127)

På Gurre Slotsruin. Søndre befæstningsmur, set fra tårnets sydside. I baggrunden en stor ask. (129)

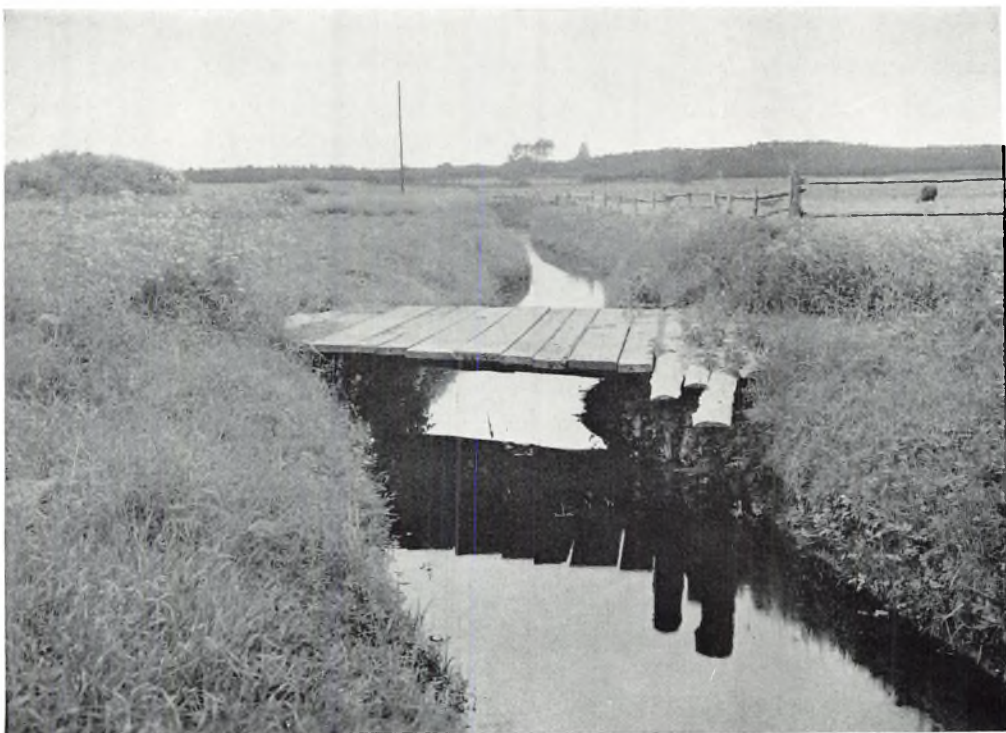

Gurre Slotsruin. Midtertårnets østside, set mod syd. Samme ask i baggrunden. (129)

TAVLE I 8

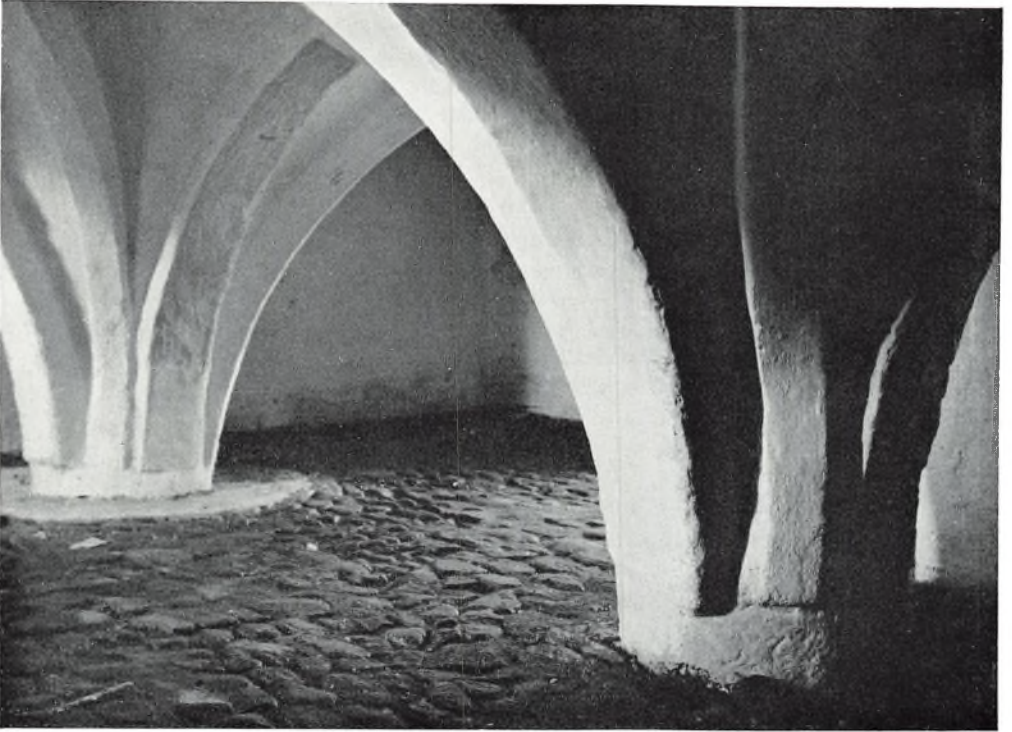

Hyld ved gården Bregnehøj på Helsingørs Overdev. (125)

Broen over Pandehave Å mellem Villingerøds og Hornebys jorder. (136)

„Broder Rus' kælder“ i Esrom Kloster. (134)

Døbefonten i Lille Lyngby Kirke. (160)

TAVLE 20

På skanserne ved Hundested. (162)

Gammel gård i Skævinge. Stor pil ved gården. Hyld i forgrunden. (161)

Høslæt ved Torplille på Halsnæs. (163)

Asserbo Ruin. Til venstre dele af ruinen, til højre den stenpikkede gårdsplads.
I forgrunden en gammel birk. (164)

TAVLE 22

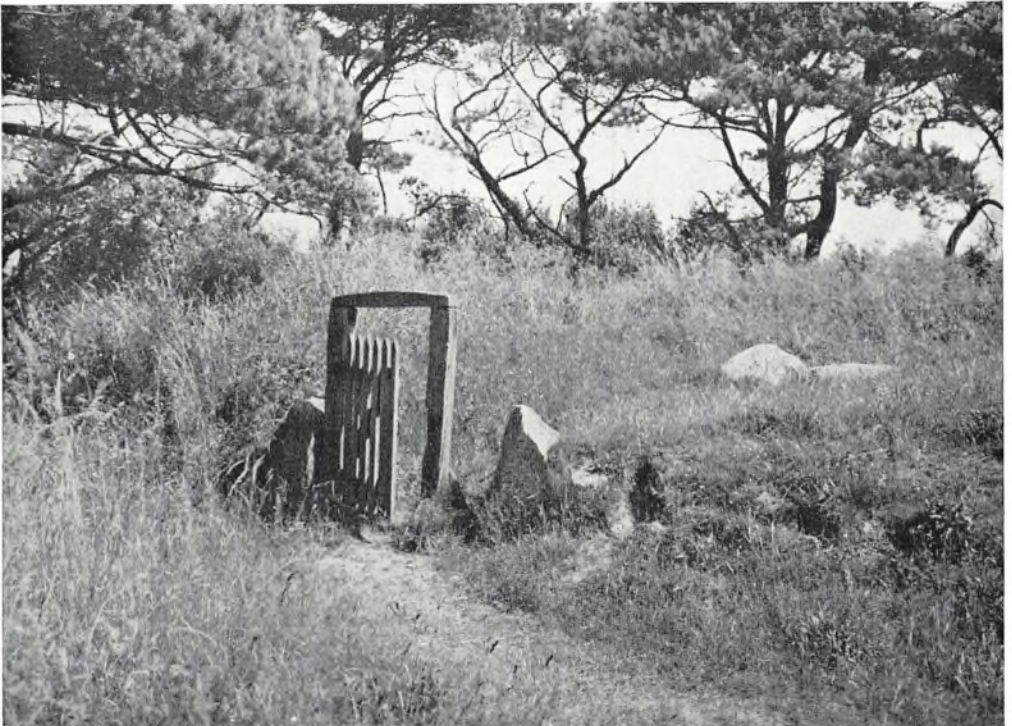
Udsigt fra Tibirke Bakker mod Arresø. Ellemosen er delvis skjult af bakken i baggrunden. (166)

Udsigt fra ovennævnte bakke i baggrunden over Ellemosen mod Arresø. (166)

Fra gårdspladsen i Fogedgården i Tisvilde. (168)

Skt. Helenes Grav ved Tisvildeleje. (171)

TAVLE 24

Fra Troldskoven i Tisvilde Hegn. (172)

Forvitrede skovfyrre i Tisvilde Hegns Troldskov. (172)

I klitterne uden for Troldeskoven. Udsigt mod vest. (176)

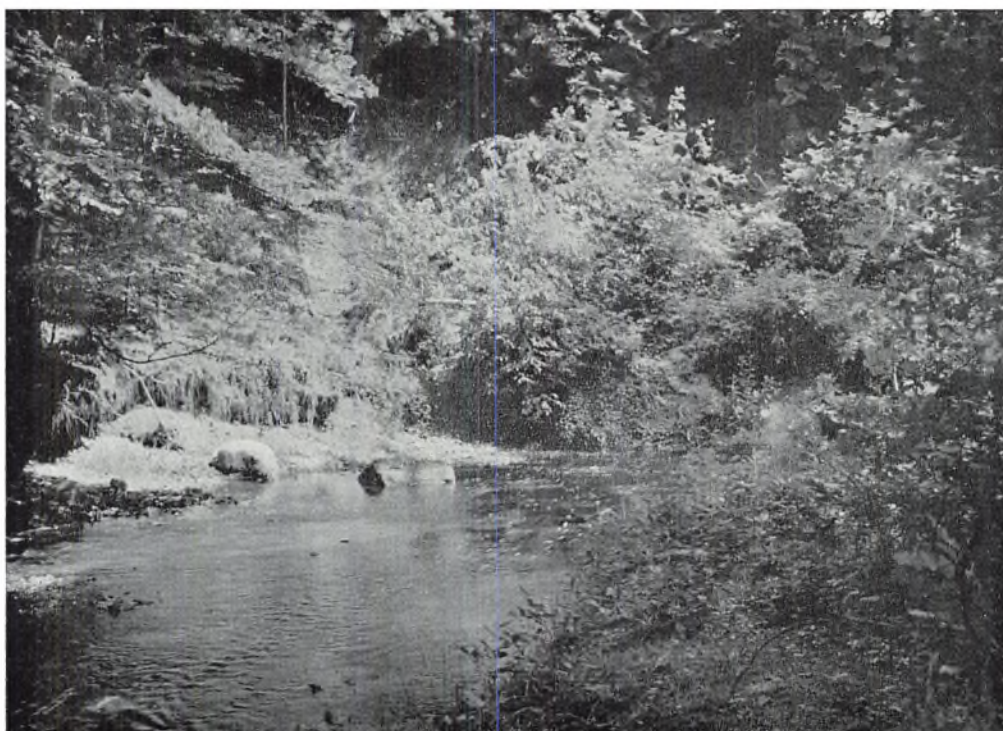

Gamle ege i Køge Strandskov. (181)

TAVLE 26

Lellinge Å ved Limgraven i Skovvænget. (183)

Lellinge Å vest for Limgraven, set mod dens høje nordbred. (183)

Lellinge Å nær festpladsen i skoven. I den høje sydbrink ses lyse striber af grønsandskalk. (184)

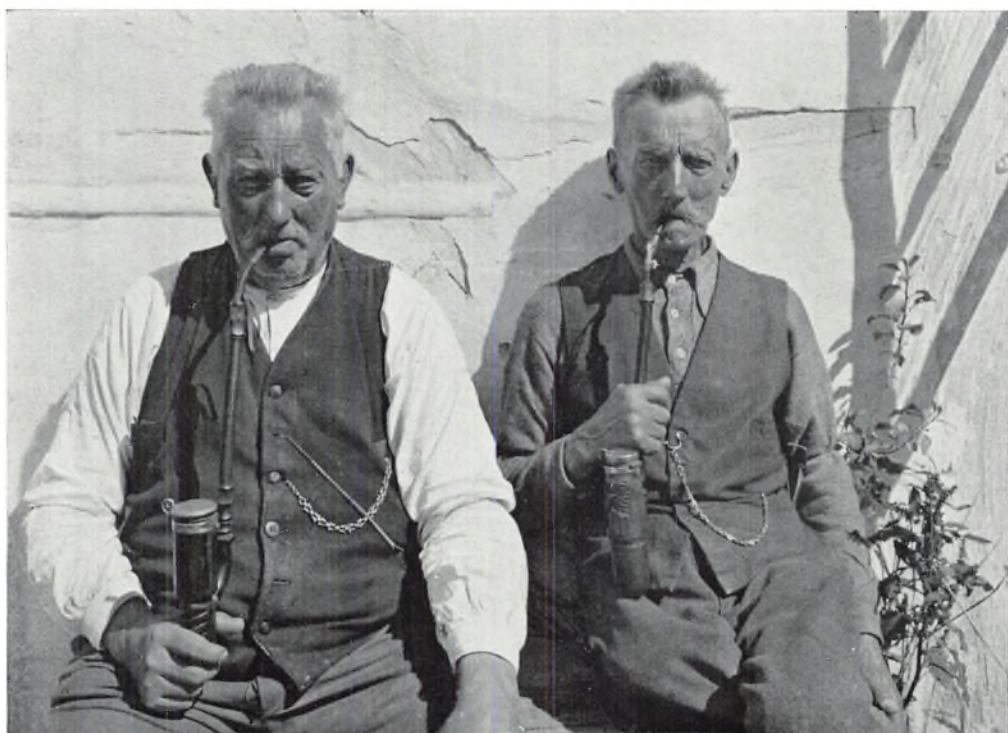

Indkørslen til den gamle sognefogedgård i Lellinge. (186)

TAVLE 28

Lauritz Jansens og Herman Rasmussens hus i Bjæverskov. (186)

Jansen og Rasmussen uden for deres hus. Rasmussens pibe synes ikke at trække. (186)

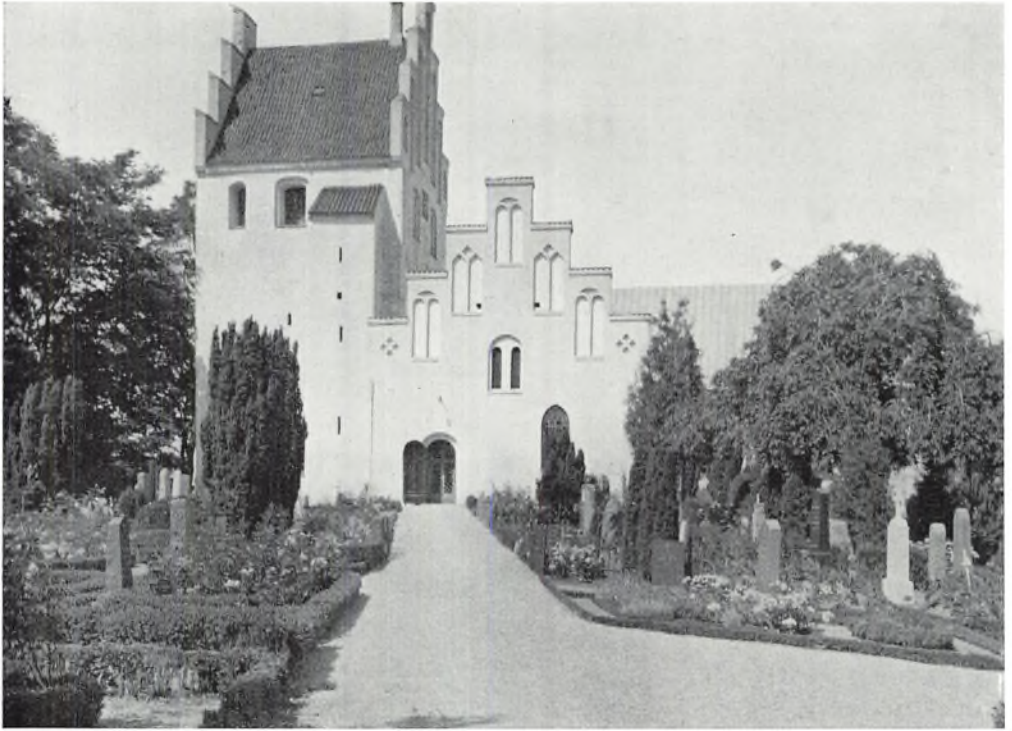

Gammelt hus med fjælegavl i Åshøje. (187)

Ved Sidsel Marie Kristoffersens gård i Højelse. (189)

TAVLE 30

Højelse Kirke, set fra indgangen til kirkegården. (189)

Fra gårdspladsen i den gamle gård i Hjelmsømagle. (194)

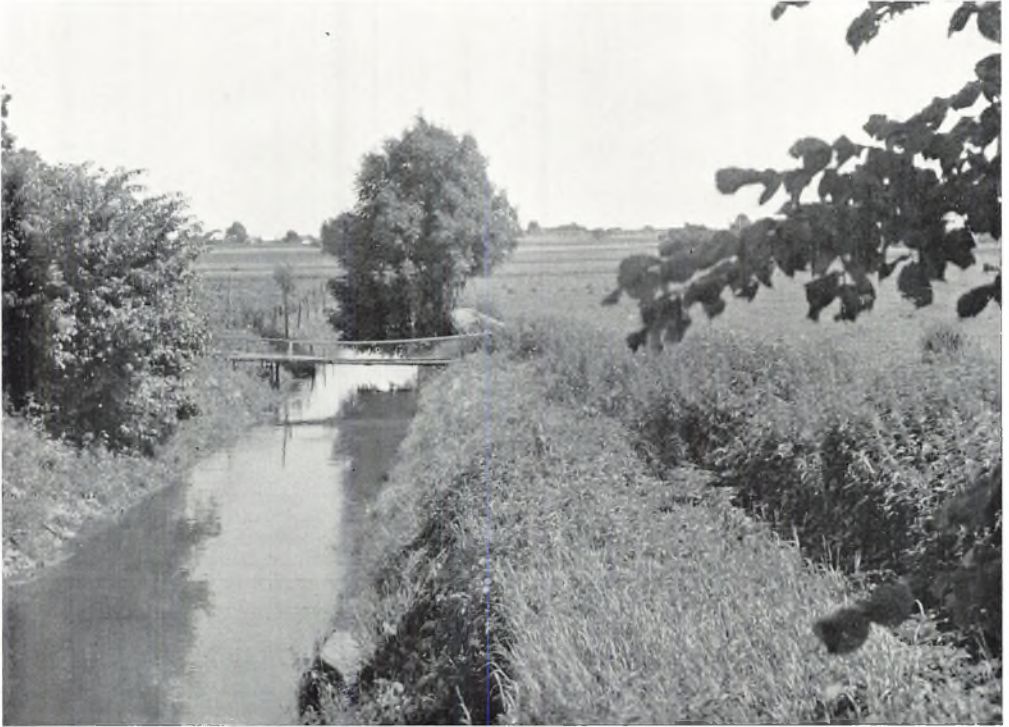

Indkørslen til den gamle gård i Hjelmsømagle. (194)

Ydervæg af sydlige længe af den gamle gård i Hjelmsømagle. (194)

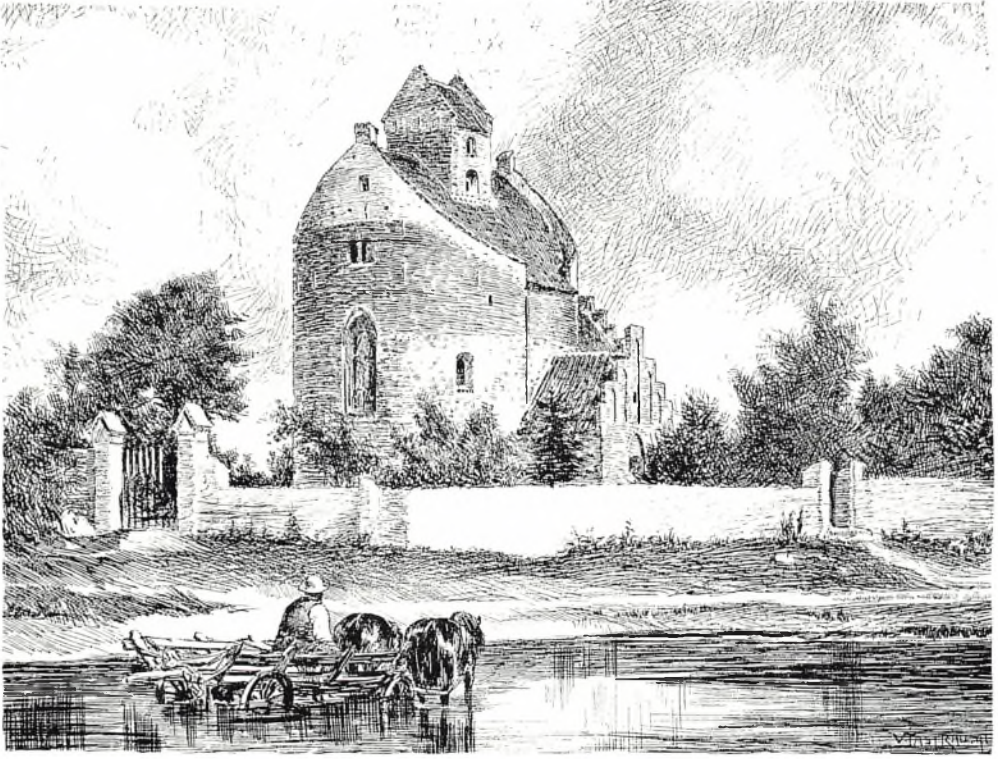
TAVLE 32

Udsigt fra Sase Bro over Tuel Å. (198)

Stedet, hvor Signelils bur skal have ligget. (197)

Bjernede Kirke før restaureringen. Efter tegning af V. Jastrau i Galschiøts: Danmark. (198)

Bjernede Kirke efter restaureringen. Det grimme spir er ikke kommet med.
Sammenlign ovenstående billede. (198)

TAVLE 34

Susåen ved Havemøllevej nær Ringsteds sydlige udkant. (194)

Ved Kildens omgivelser i Store Bøgeskov. (200)

Langdyssen i Store Bøgeskov, set fra midten mod øst. (200)

Randsten ved sydvestenden af dyssen i Store Bøgeskov. (200)

TAVLE 36

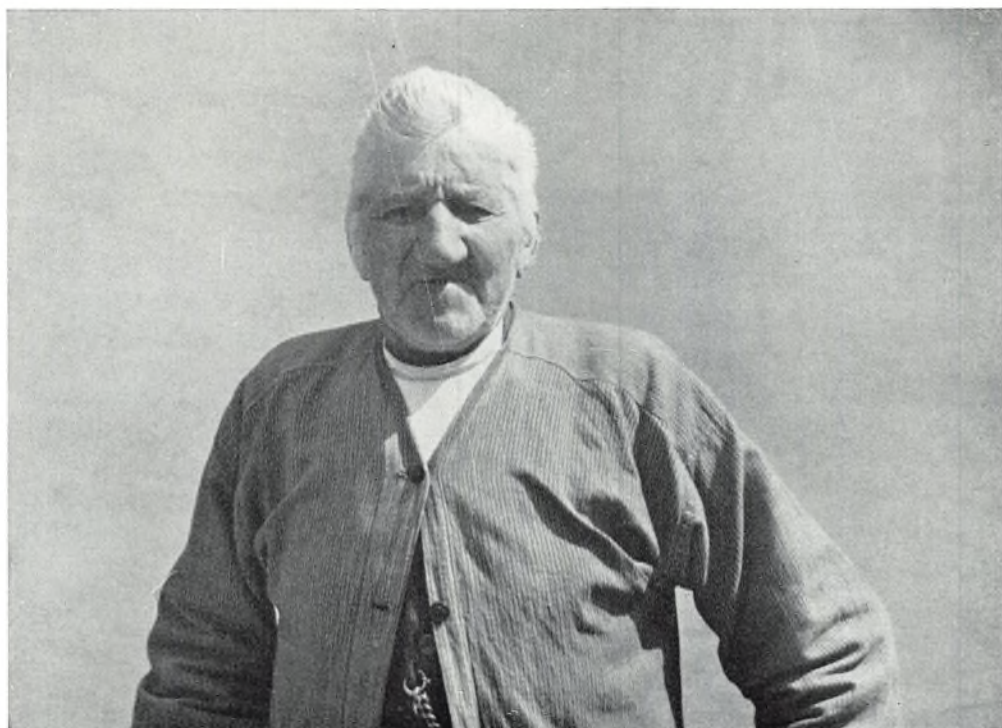
Forvitrede egekæmper på øen i Valsøllille Sø. I forgrunden mandshøje nælder. (204)

Fra øen i Valsøllille Sø. En kæmpebøg har fældet en af sine arme. (204)

Vielsted-runddyssen, set fra øst. (201)

Den 84-årige Frederik Jakobsen fra Haraldsted. (206)

TAVLE 38

Knud Lavards Kilde på Nykildegårds mark ved Haraldsted. (209)

Ved ruinen af Knud Lavards Kapel på Eskemosegårds mark. (206)

Udsigt fra Kongebroen over Sorø Sø. (212)

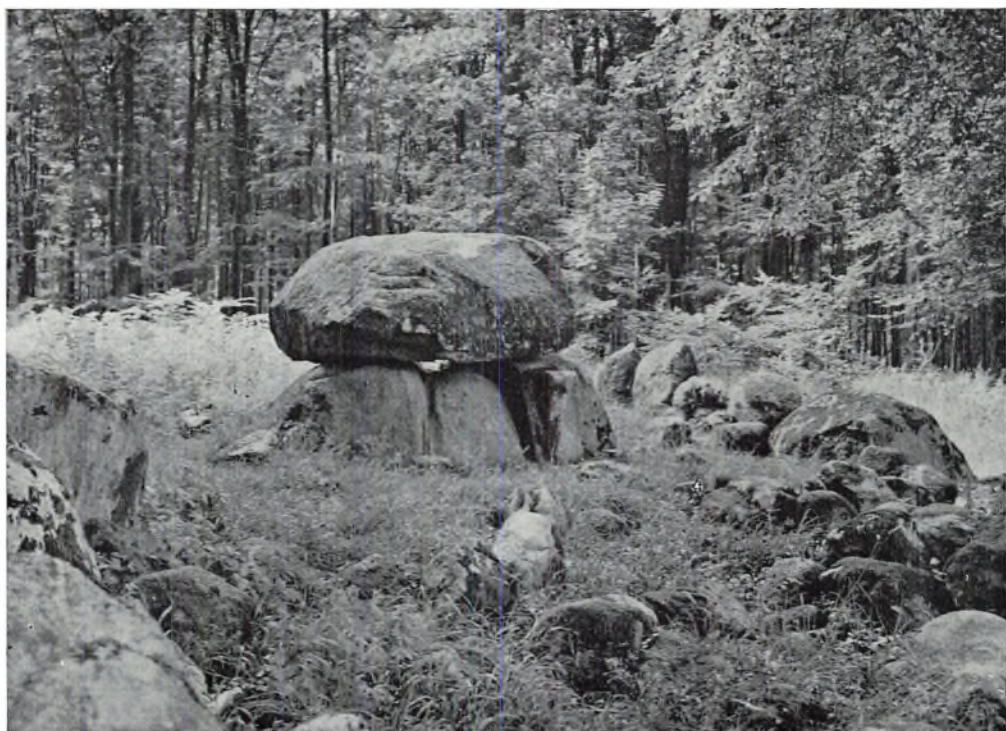

Gadekæret i Alsted. Andemad på vandet, som er omgivet af piletræer. (213)

TAVLE 40

Gunderslevholm-langdyssens østlige del, set mod gravkammeret. (218)

Gravkammeret i Gunderslevholm-langdyssen. (218)

Susåen fra broen ved Gunderslevholm. På vandet nogle blishøns. (216)

Antvorskov Klosters ruiner. De ældste dele, set fra sydvestsiden. (224)

TAVLE 42

Hashøj, set mod syd fra Galgebakke. (225)

Korset over den ene af de dræbte munke, nær Skt. Brixii Kilde. (225)

Udsigt fra Bolborgbro mod Tuel Sø. (212)

Udsigt fra Pedersborg Kirkegård over Tuel Sø. (211)

TAVLE 44

Susåens udløb i Tystrup Sø ved Næsbyholm. Set fra Fiskerhuset. (215)

Susåens udløb i Tystrup Sø ved Næsbyholm. Udsigt mod syd. (215)

Ved præstegården i Slots Bjergby. (227)

Indkørslen til præstegården i Slots Bjergby. (227)

TAVLE 46

Vårby Å, set mod syd fra Vårby Bro. (231)

Udsigt fra Rævehøjs gravkammer gennem dets indgang. (228)

På volden om Trelleborg. Udsigt over dalen med Vårby Å. Til højre skimtes en del af den cirkelrunde plads. (232)

Tude Ås udløb gennem Næsby Fed. Høns ved bredden. (237)

TAVLE 48

Ved en gammel gård i Kirke Helsinge. (242)

Mellem Reersøs gamle gårde. (246)

Fra gårdspladsen i Hans Pedersens gård i Reersø. (246)

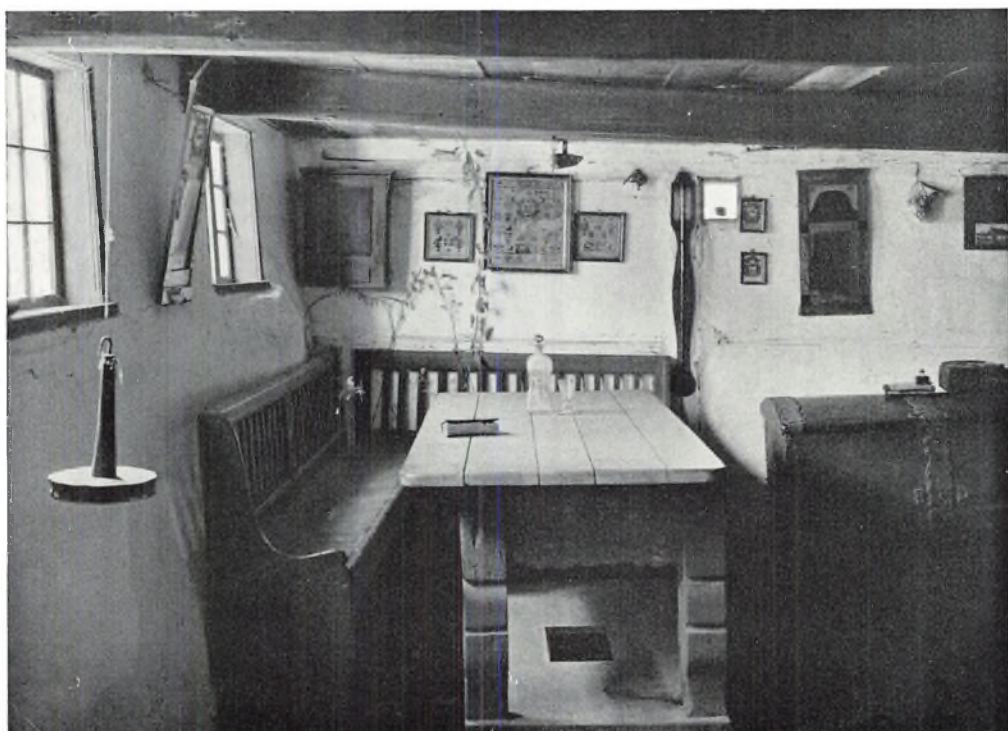

Fra gårdspladsen i Hans Pedersens gård i Reersø. (246)

TAVLE 50

Fra en sidevej til hovedgaden gennem Reersø. (247)

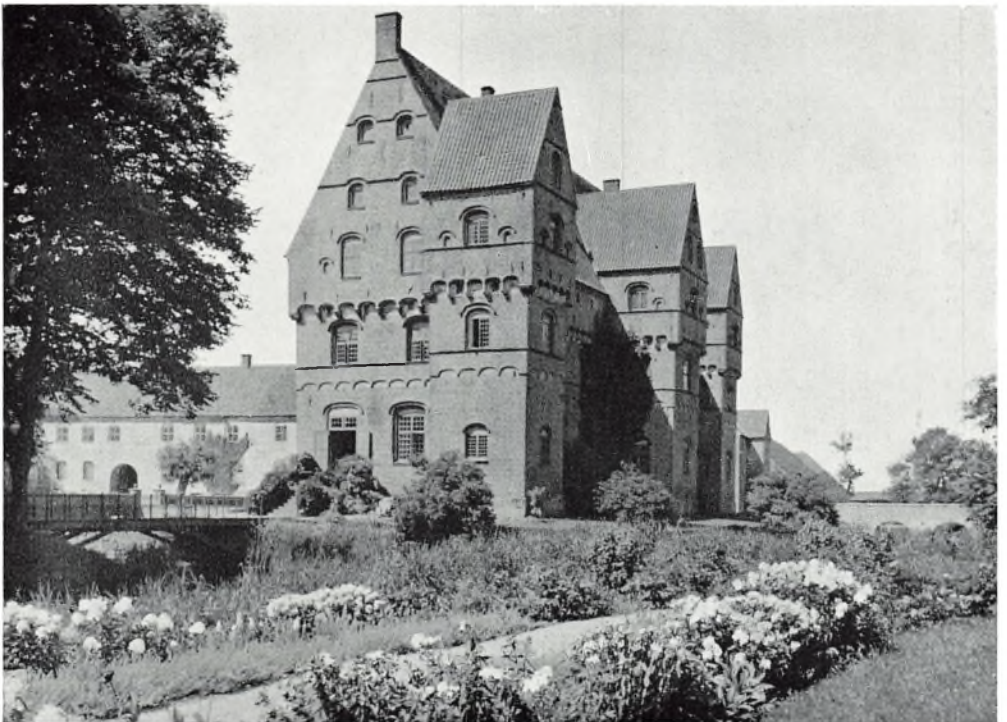

Reersøstuen i byens museum. (247)

Udsigt mod øst fra Borgbjerg ved Boeslunde. (252)

Borreby, set mod sydvest fra parken. (256)

TAVLE 52

Kanchøj, set fra nordøst. (255)

Bjerge Å, set fra broen mod sydøst. (254)

Borrebys park, set fra slottet over voldgraven og den tilgroede eng. (257)

Gamle bøge og ege i Stignæs Strandskov. (258)

TAVLE 54

Ved Porrehuset nær øststranden i Basnæs Skov. (260)

En tarmvridrøn ved øststranden i Basnæs Skov. (260)

„Den tobenede eg“ i Basnæs Skov. Den sammenvoksede stamme er skjult af det tætte løv. (261)

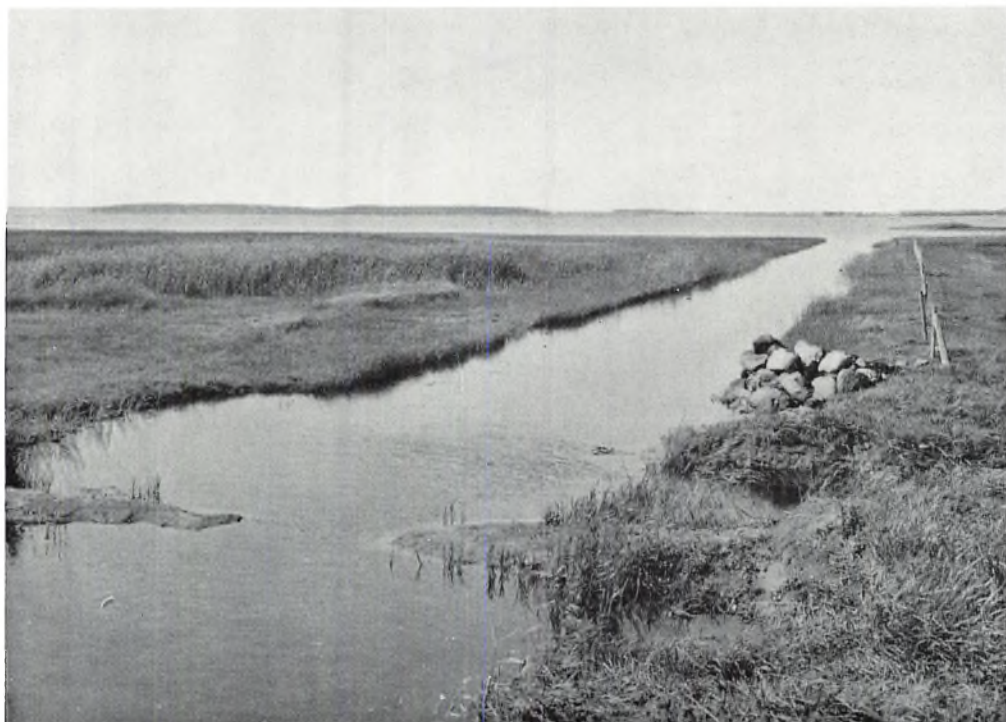

Store ege i Hestehaven i Basnæs Skov. (261)

TAVLE 56

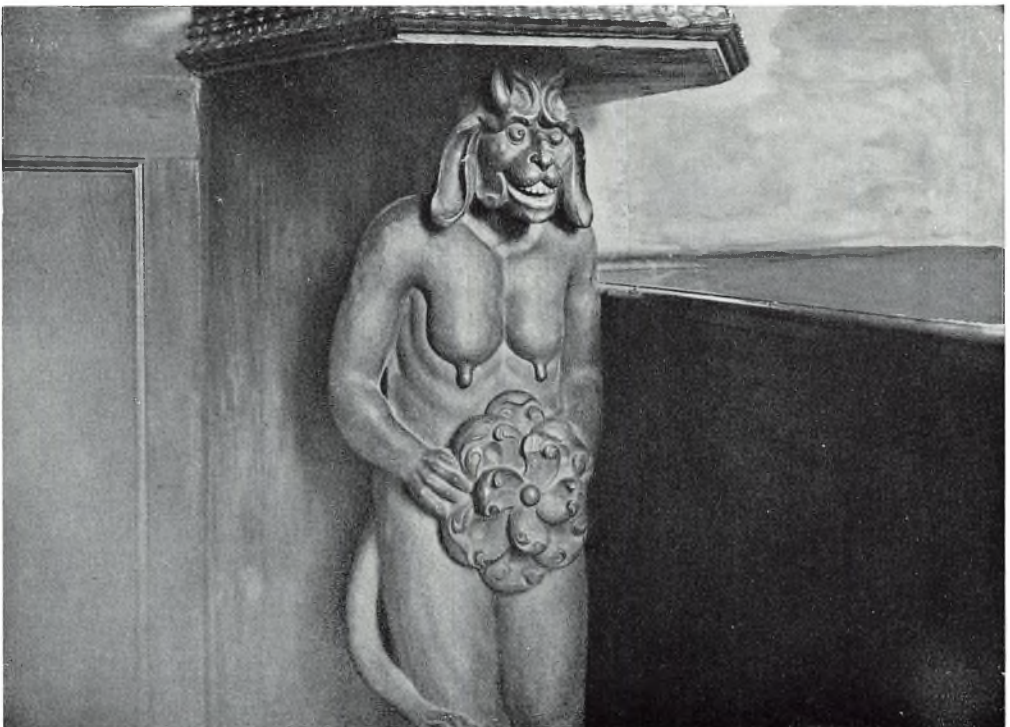
Ved Glænø Skovs nordlige bryn. Midt i baggrunden ses Ormø. (264)

Udsigt fra Vejlø Bro mod Dybsø Fjord. (271)

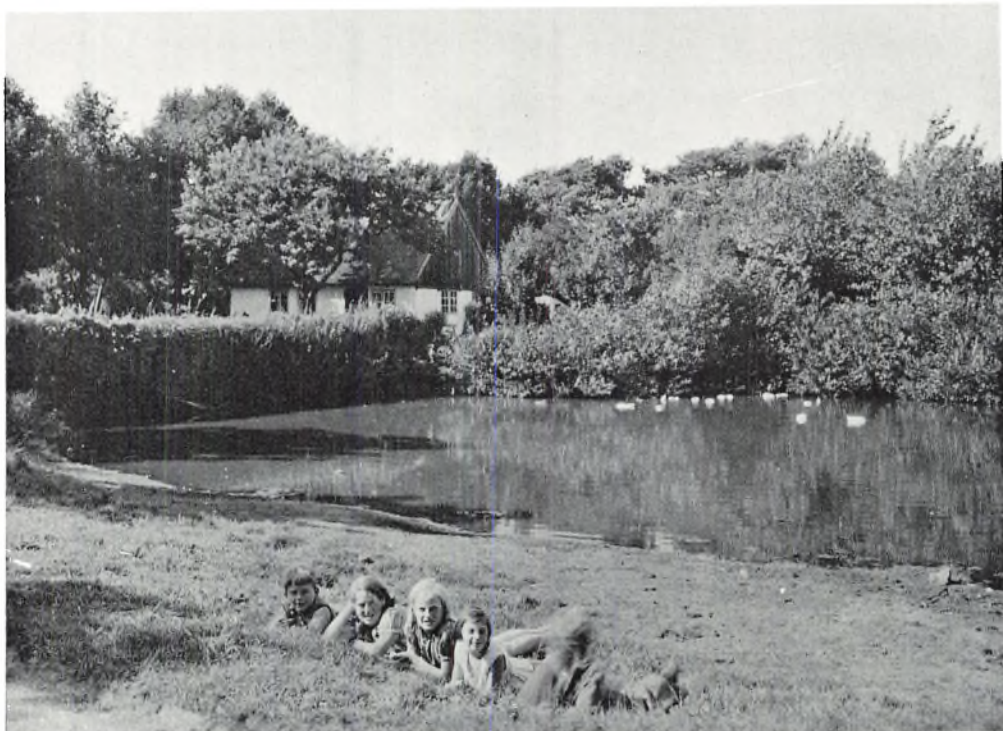

Gamle huse ved vejen gennem Appenæs. (273)

Slattenpatten, som bærer prædikestolen i Vejlø Kirke. (271)

TAVLE 58

Ved gadekæret i Vejle by. (272)

Susåen ved Herlufsholm. (273)

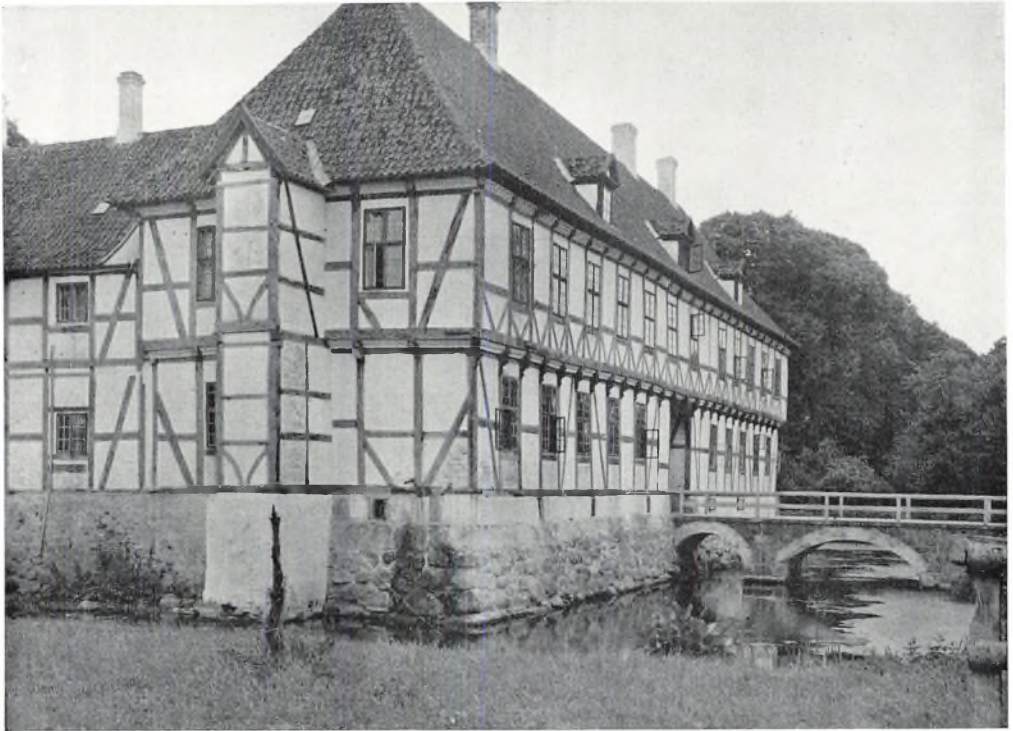

Udsigt mod nord fra Næstved-åsen mod Mogenstrup Mølle og Stenskoen. (277)

Parcellist Anders Jensen og hans husstand på høstarbejde.
I baggrunden Mogenstrup Mølle. (277)

TAVLE 60

Holmegård set fra vest. På gavlen en af de gamle „hemmeligheder“. (278)

Fra det indre af præstegården i Fensmark, hvor Christian Winther fødtes.
Vestre længe med indkørslen. (278)

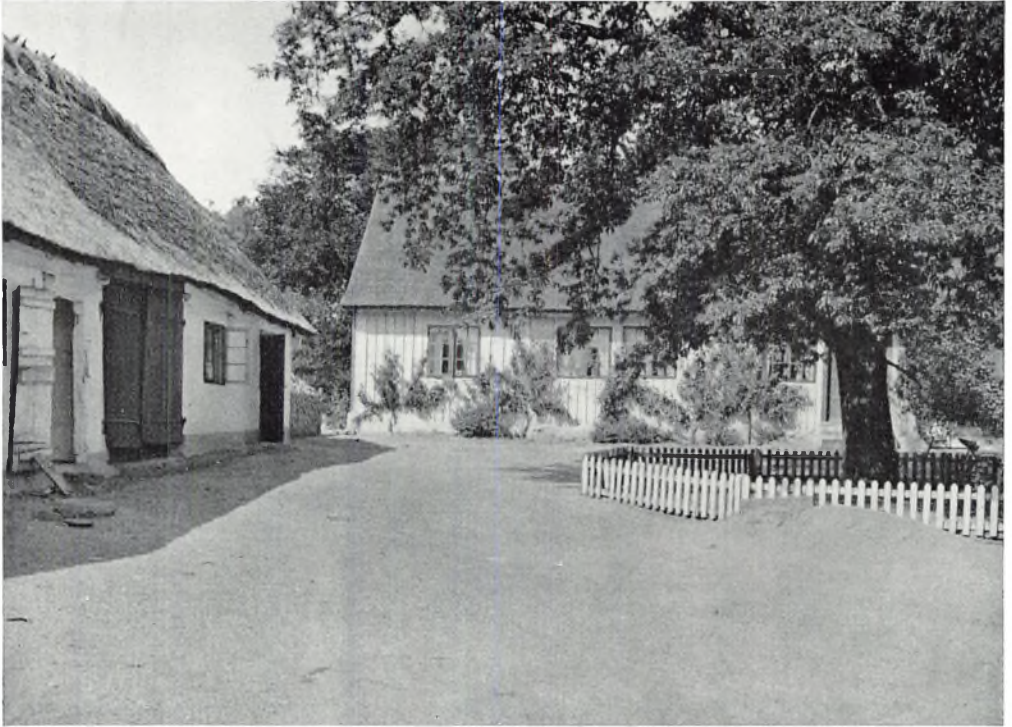

Hjørnet med forhøjningen i præstegårdshaven i Fensmark. (279)

Resterne af det faldne hultræ i Ganneskov. (289)

TAVLE 62

Gårdspladsen i den gamle præstegård i Olstrup, set mod stuehuset. (291)

Hans Jensens gård i Pebringe. Stuehuset med dets bislag og østre længe. (291)

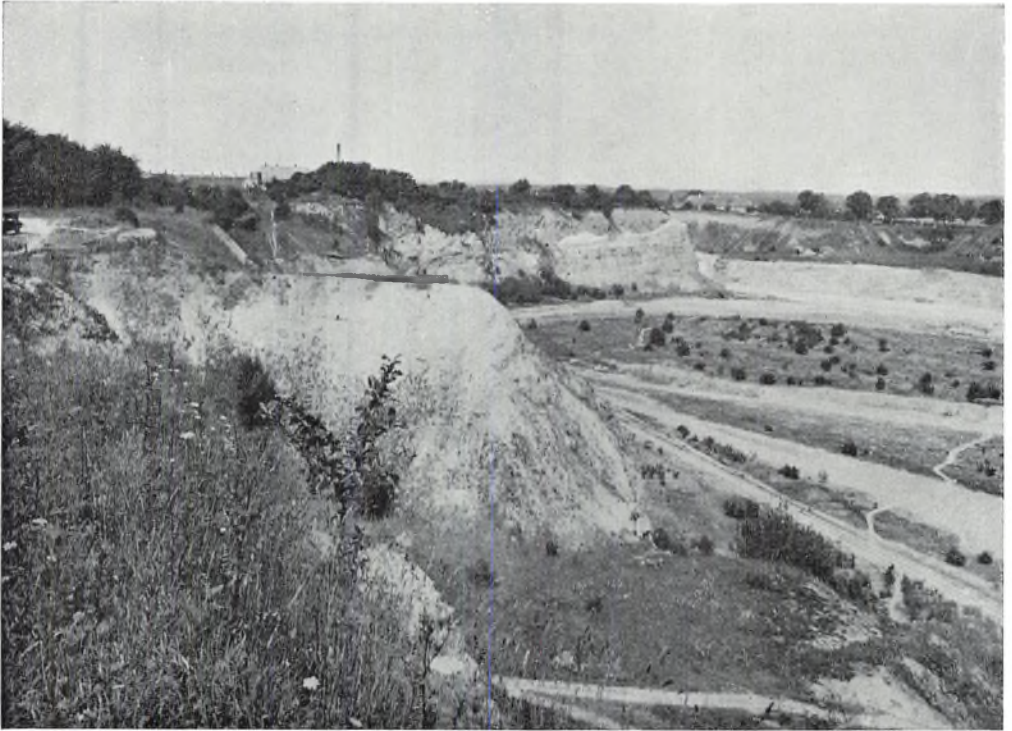

Hans Jensens gård i Pebringe. Set fra stuehuset mod indkørslen. I forgrunden en hestegang. (291)

Hans Jensens gård i Pebringe. Sydvestre længe med møddingen. (291)

TAVLE 64

Fakse Banke med den nordlige del af kalkbruddet. (294)

Udsigt over kalkbruddet i Fakse Banke mod skovene ved Gisselfeld. (294)

Den lille sø ved Gisselfeld. (286)

Gammel vindebrønd ved gadekæret i Højerup. (300)

TAVLE 66

Tryggevælde Å, set under en gammel pil ved broen nær Hellested. (306)

Tryggevælde Å ved broen nær Hellested. (306)

De store ege bag Christian Nielsens hus i Gjorslev Bøgeskov. (302)

Elverhøj, set fra vejen nær Hellested. (308)

TAVLE 68

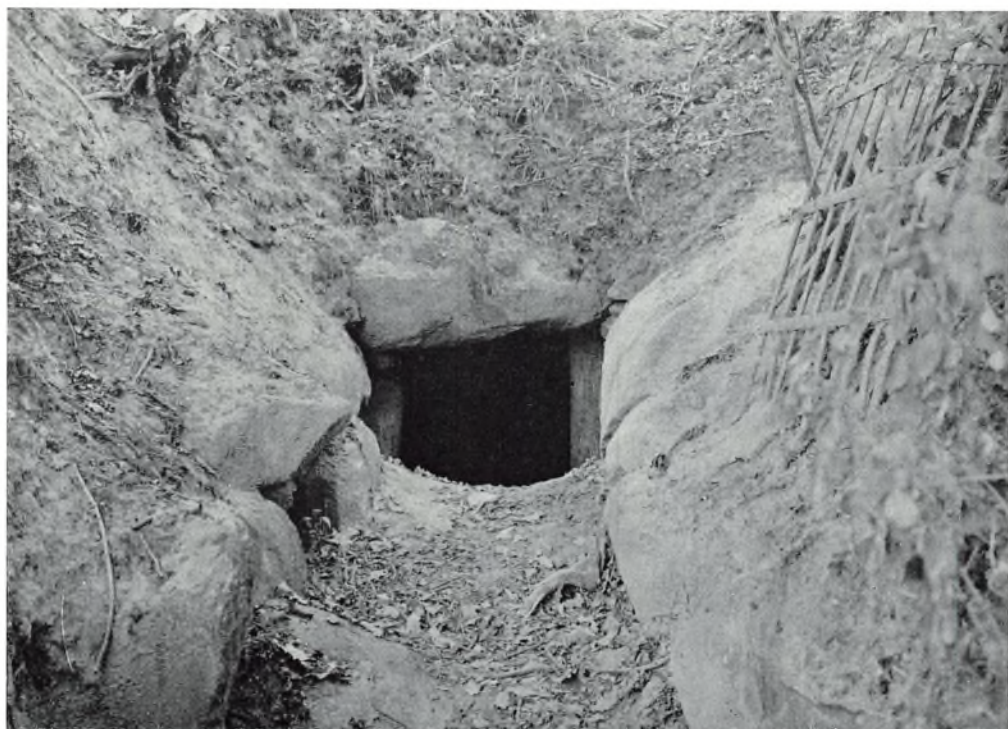
Gjorslevs hovedbygning set fra parken. (300)

Stevns Klint sydvest for Højerup Kirke. (296)

Udsigt mod sydvest fra Stavnstrup Møllebakke. (317)

Indgangen til gravkammeret i Rishøj Jættestue. (319)

TAVLE 70

Åen syd for Egehoved. (322)

Thorvaldsens atelier i Nysø Park. (310)

Udsigt mod vest fra Grinebakken ved Udby Kirke. (323)

Fra præstegården i Udby. Til venstre den østre længe, hvori Grundtvig fødtes. (323)

TAVLE 72

Udsigt fra Kulsbjerg mod syd. (325)

Køng Mose nær det sted, hvor det store oldtidsfund blev gjort. (328)

På øen med voldstedet af Lille Gurre. (328)

Fra parken ved Frederiksdal. I baggrunden skimtes hovedbygningen. (339)

Bondegård i Brandstrup med forskellige gavlformer. (338)

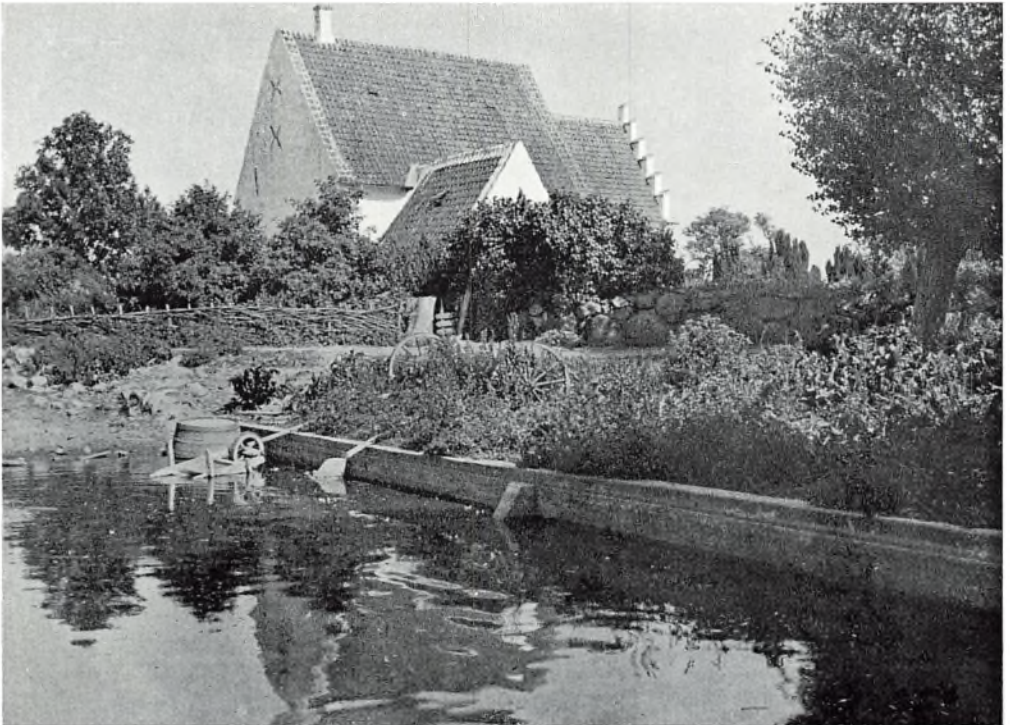

Gammel lollandsk bondegård nær Rudbjerggård. Stuehuset yderst til højre går vinkelret gennem den anden længe og ender til venstre i billedet med stalde. (338)

Købelev Præstegårds stuehus, set fra haven. (341)

Købelev Kirke, set over gadekæret. (341)

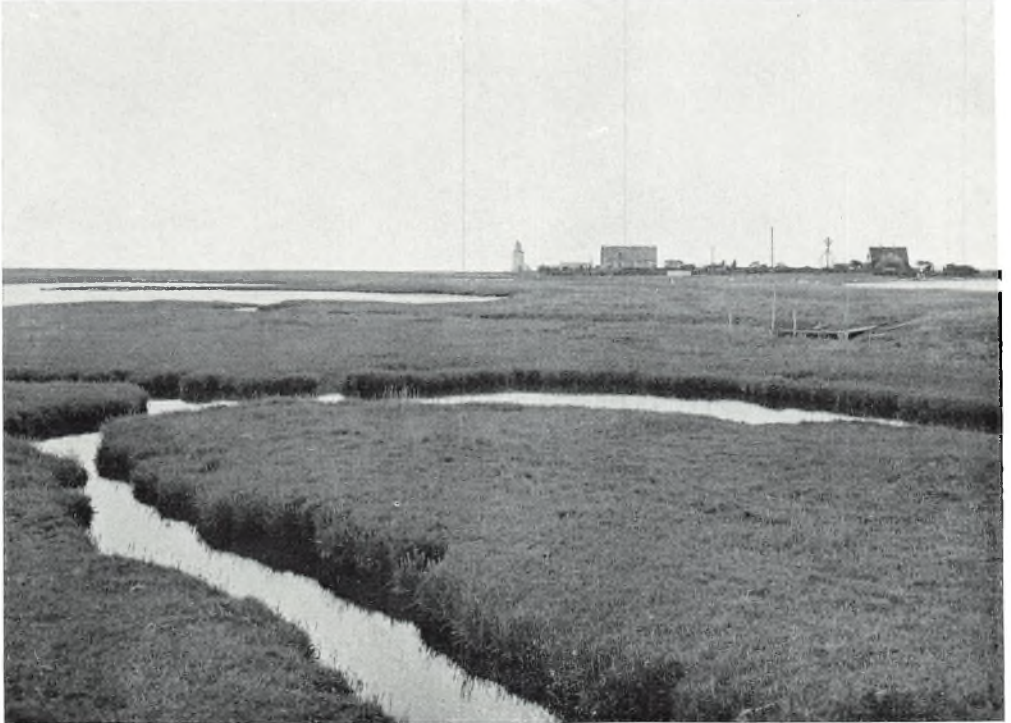
TAVLE 76

Udsigt fra Ravensborg Voldsted med den stenpikkede vej over landet i sydvest. (343)

Udsigt fra toppen af Ravensborg Voldsted langs kysten mod øst. (343)

På Albueland's nordlige del med fyret og husene i baggrunden. (347)

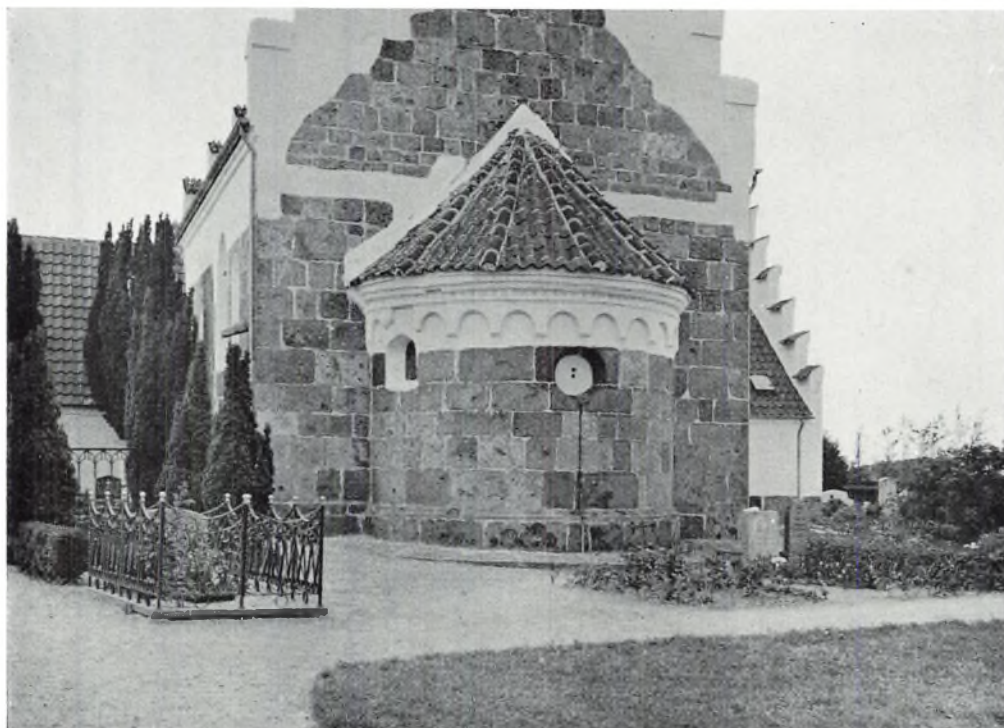

Ravnsby Jættestues indre, set fra øst mod vest. Sollys gennem et hul i loftet. (349)

TAVLE 78

Tirsted Kirke. (362)

Den med kalkning „forsirede“ kirke i Søllested. (349)

Rudbjerggårds hovedbygning og slotsgraven, set fra parken. (350)

Ålholm Slot: Vestfløjen med nordvesttårnet, set over voldgraven. (369)

TAVLE 80

Landskabet mellem Lidsø og havdiget, som skimtes i baggrunden. (365)

Knækkerygstenen på Enghaven syd for Frejlev Skov. (369)

Stuehuset i Egholm. (368)

Krenkerup Slotspark. En mægtig ask i forgrunden. (371)

TAVLE 82

Den sidste af Bondekirkerne i Vålse Vesterskov. (400)

Torkildstrup Præstegårds facade mod haven. I forgrunden det store Valnøddetræ. (392)

Den halvfemsårige forhenværende arbejdsmand Niels Rasmussen i Gedesby Alderdomshjem. (377)

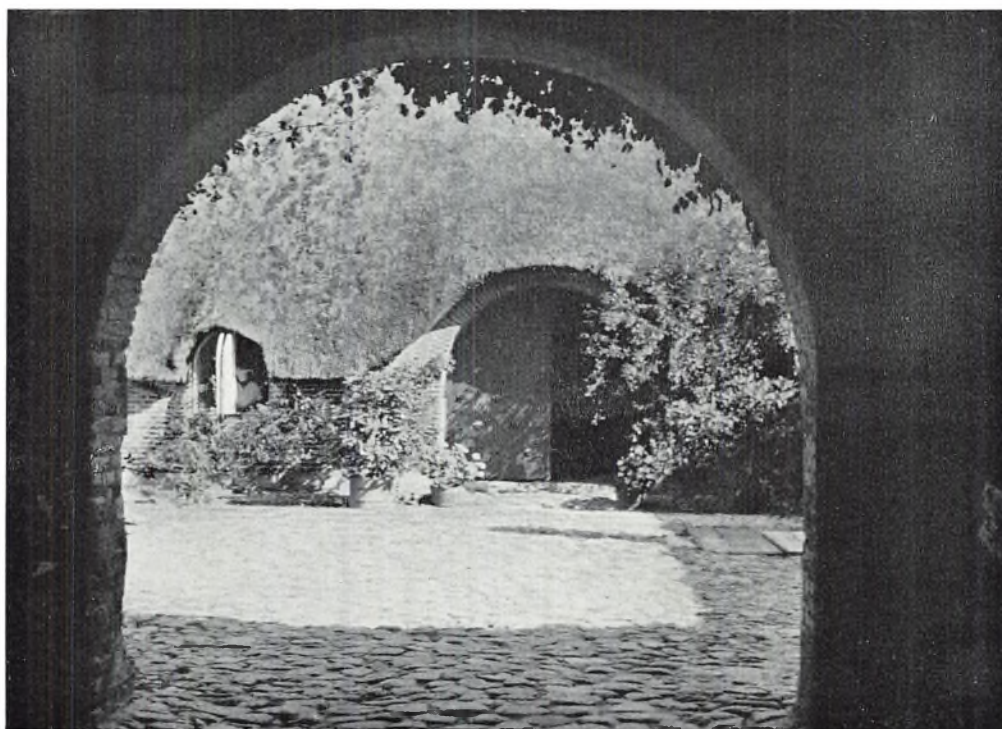

Den unge pige fra Lolland. (402)

TAVLE 84

Åben mose i vestsiden af Horreby Lyng. (385)

Gårdspladsen i Bøtøgård, set gennem indkørselsporten. Gården er nu nedbrændt. (384)

Sydvestsiden af hovedgården Bønnet. Uden for hovedmuren ses rester af et halvrundt tårn. (387)

Uden for skovbrynet på sydvestsiden af Ulfshalehalvøen. (410)

Runddysse i nærheden af Sprove. (407)

Dyssekammeret ved Råbymagle, set fra vest. (414)

Boelsmand Peter Vinges vejrmølle og hus. (420)

Den gamle kone fra Magleby. (423)

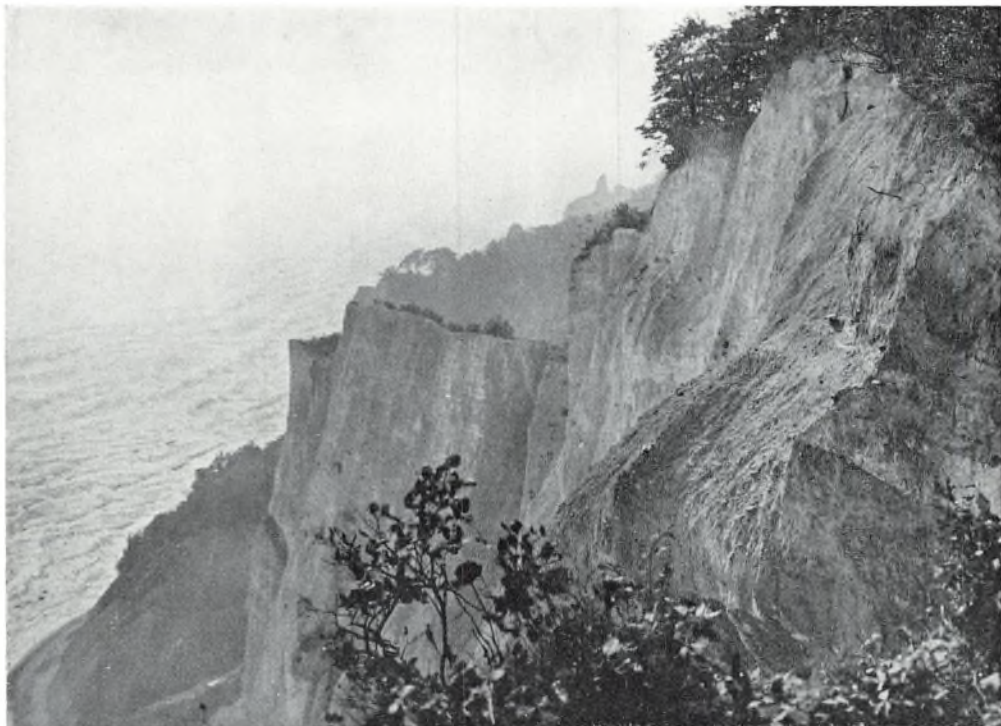
TAVLE 88

Møns Klint: Faldene nær Taleren. Til venstre et stort skred. (418)

Møns Klint: Vitmundsnakke. I forgrunden en af de „vrangt bøge“. (418)

Møns Klint: Faldene omkring Dronningestolen. I baggrunden skimtes Sommerspiret. (417)

Stranden ved Busenchave. (415)

TAVLE 90

Udsigt fra Lille Bjerpegårdsbakke mod syd. (430)

Tornegårds jættestue, Lundestenen, fra vestsydvest. (434)

Nylars Kirke fra sydøst: Til venstre det nye våbenhus. (432)

Det indre af Nylars Kirke. (432)

Dele af skibssætningen ved Skovlykke nær Egeby. I baggrunden tre af bautastenen. (440)

Fra bautastensgruppen i Gryet Kratskov. Her findes ca. 60 sten i alt. (441)

Et par af de største bautasten i Gryet Kratskov. (440)

Øleåens løb nedenfor Ringborg-diget. Til venstre den lagdelte brink. (447)

TAVLE 94

Bonavegdegård i Pedersker sogn. (450)

Udsigt fra Lilleborg gennem en portåbning i muren over søen og skoven om denne. (457)

Indkørsel gennem Gamleborg-volden. (457)

I skoven ved Koldekilde. (458)

TAVLE 96

Ekkodalens klipper på nordvestsiden, set tværs over engen. (459)

Kohullet i Almindingen. Bag søen birke og ege, i forgrunden en stor skovfyr. (462)

Troldestuerne i Paradisbakkerne. (468)

Majdalen med udsigt over en af „brillerne“ i forgrunden til Paradissøen i baggrunden. (470)

TAVLE 98

Dybedal i Paradisbakkerne. (471)

Fra Marevadgård. Til venstre gavlen af „gårdkonen“, til højre skimtes stuehuset bag træerne. (477)

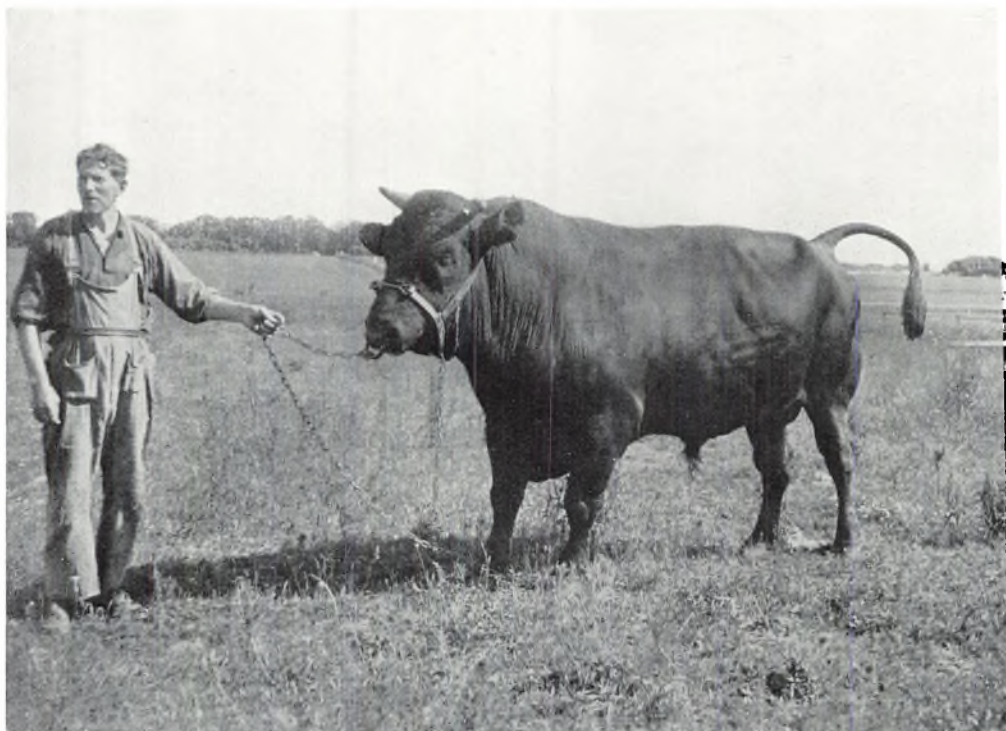

Fra Dam-Askegården: Gårdspladsens nordvestre hjørne med den gamle vippebrønd og lidt af stuehuset til højre. (481)

Det indre af Øster Lars Kirke. (482)

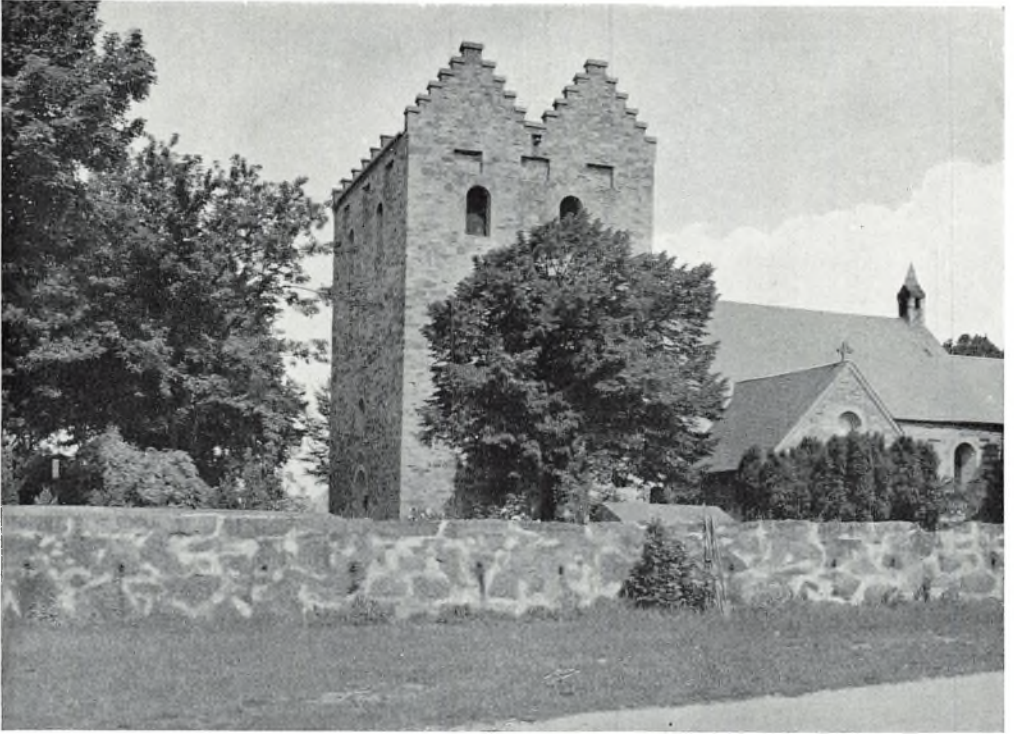
TAVLE 100

Fra marken ved Gamlevældegårdene. Karlen er en typisk ung bornholmer. (483)

Fisker Christian Holm i Bølshavn. (487)

Åkirke fra sydvest. (484)

Mester Sighrafs døbefont i Åkirke. (484)

Bautastenen Hellig Kvinde ved kysten nord for Listed. (486)

Stien langs Gyldenså. (487)

Randkløveskåret, set oppe fra klipperne ned mod stranden. (488)

Klippekyst nær ved Helligdommen. (494)

Parti af Helligdomsklipperne, set fra nedgangstien. (493)

Klippekyst ved Helligdommen. Til venstre Capriklippen. (494)

Vej gennem fiskerlejet Tejn. (500)

TAVLE 106

Udsigt fra Hammerknudens top mod nord langs kysten. (505)

Fra Hammershus' yderste fæstningsmur mod sydvest. (512)

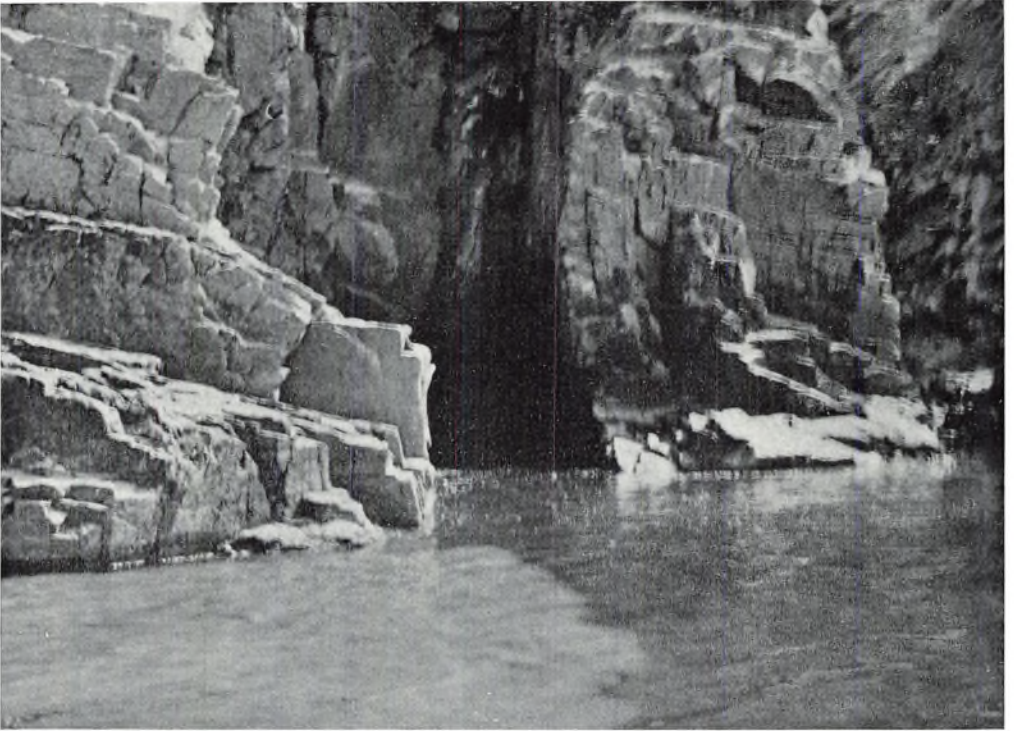

Hammershus' nordøstlige del, Hovedvagten, set over en lille dam. (510)

Manteltårnet fra sydøst. Ud fra det næstøverste vindue til venstre flygtede Korfitz Ulfeldt og Eleonora Christine. (511)

Våde Ovn, set fra søen. (504)

Lille Tårn på Frederiksø. (523)

Stednavne- og Personregistre

Litteraturliste

TIL DANMARKS STORE ØER I-II

Registre

Stednavne

- Åkirke (Skt. Hans Kirke)
II 483
Åkirkeby II 426
Åmosen I 331, 334, 340
Åremyre Sø II 458
Årup I 88
Åshøje II 187
Åstedet I 89
Åsum I 101
Åsum Bro I 99, 100
Åsumgård I 101, 102
Abkeldsgård I 138
Aborrebjerg II 415, 419
Aborresø II 419
Abrahamstrup II 45
Agernæs Fællid I 44
Agersø Sund II 258
Aggehøjgård II 449
Albueland II 344
Albuen II 344
Allested Præstegård I 147
Allesø I 105
Allindemagle II 201
Almindingen II 453, 457, 461
Alsted II 213
Alsted Kirke II 213
Andemose Knøs I 208, 213
Antvorskov Kloster II 224
Appenæs II 272, 273
Arnager Lyng II 434, 437
Arnakkegård I 296, 303
Arresø II 164
Asnæs I 313
Asnæs Forskov I 314
Asperup I 63, 66
Assens I 119
Asserbo II 155
Asserbo Plantage II 164
Asserbo Slot II 164
Asvalde-sten II 454
Båring I 66
Båring Banke I 66
Bårse II 318
Bagenkop I 250
Barakkerne II 58, 60
Barløse I 91
Basnæs II 259
Bastemose II 463
Bastemoschus II 463
Bastrup Stenhus II 83
Batterierne II 389
Bavelse Sø II 215
Bavnebakke II 261
Bavnehøj, Lolland II 341, 343
Bavnehøj, Bornholm II 467
Bellinge I 109
Bellinge Kirkegård I 109
Birkede II 38
Birkende I 27
Biskorup I 99
Bjelkes Batteri II 521
Bjerge Å II 254
Bjergene I 263, 267
Bjerggårdsbakkerne II 428
Bjergsted Bakker I 327
Bjerke Mose I 186
Bjernede Kirke II 198
Bjæverskov II 186
Blemmelyng II 434
Bliden Sø I 336
Blodager I 215
„Blommen“ II 511
Blykobbø Å II 477
Boeslunde Borgbanke II 253
Bognæs-halvøen II 29
Bokul II 492
Bolborgbro II 212
Bonaveddegård II 450
Bondekirkerne II 399
Borgbjerg II 252
Borgvolden II 480
Borreknold II 390
Borrebakken (Storeborg)
I 284
Borreby II 256
Borren II 407
Borre Præstegård II 412
Borresø II 456
Borrevangs Hestehave I 285
Borrevejle Skov II 25
Borup Ris, skov II 216
Boserup II 285
Brahetrolleborg I 153
Brakhøj II 256
Bramstrup, herregård, I 110
Bredevig II 48
Bregentved II 286
Bregninge I 326
Brenderup ved Bogense I 55
Brenderup ved Svendborg
I 171
Brenderup Kirke I 55
„Brillerne“ II 469
Bringstrup II 196
Brobyværk Vandmølle I 145
Brockdorff, herregård, I 20
Broholm I 176
Bro Mølle I 329
Bromølle Krohave I 332
Brordrup II 39
Bruntofte Skov II 399
Brænde Å I 88
Brændehøj I 56
Bure Slot („Borre“) II 84
Buresø II 84
Busemarke II 414
Busenehave II 415
Bækkeskov II 317
Bøgebjerg I 338
Bøgeskov, Store, II 199

- Bølshavn II 487
 Bønnet (Bøndernes Slot) II 387
 Bøtø II 381, 383
 Bøtø Fang II 381
 Bøtøgård II 383
 Bøtø Nor II 381
- Capriklippe II 494
 Charlottenlund I 213
 Christiansminde II 68
 Christiansø II 515, 517,
 518, 524
- Dalby, Sjælland I 18
 Dalby, Fyn II 243
 Dallund Slot I 42
 Dam-Askegården II 481
 Damme Mader II 406
 Davinde Bybæk I 115
 Davinde bystævne I 114
 Davinde Vandmølle I 116
 Davrup Skov I 326
 De fynske Alper I 153
 Den døde Vig II 114
 De svenske Grave II 82
 Diernæs I 153
 Dimesodde I 250
 Dovnsklint I 248
 Dragebjerg II 158
 Drage (Knudshoved) II 330
 Dragsholm Slot I 267, 271, 295
 „Dravet“ (Reersø) II 251
 Drejet (Enebærodde) I 47
 Dreslette Kirke I 127
 Drigstrup I 27
 Dronningestolen II 417
 Dueodde II 451
 Dybedal II 471
 Dybesø I 279
 Dyb-renden II 53
 Dyrehaven, (Asnæs) I 315
 Dyrehaven II 92
 Dyrhøj I 66
 Dyssehøj II 326
 Dæmpegård-langdyssen II 97
 Døndal II 495
- Egebjerggård I 45
 Egebjerggård Storskov I 44
 Egeby II 439
 Egehoved-halvøen II 321
 Egeløkke I 217, 222
 Egense Dyb I 46
 Egeskov I 168
- Ejlemade Sø II 286
 Ekkodal II 459
 Ellebæksgård I 135
 Ellegård I 76
 Ellekilde II 127
 Ellemose II 166
 Ellemosegård I 297
 Ellinge Kirke I 186
 Elmelunde Kirke II 406, 412
 Elverdams Å I 360
 Elverdamsdalen I 360
 Elverdams Vandmølle I 360
 Elverhøj II 307
 Enebærodde I 46
 Ernebjerg, Store (Dyre-
 banken) I 84
 Eskebjerg II 330
 Eskemosegård II 206
 Eskildstrup II 219
 Eskilsø II 92
 Eskilsø Kloster II 92
 Esrom Kloster II 132
 Esrom Sø II 114
 Esterhøj I 281
 Even II 317
- Fårevejle I 232, 235
 Fårevejle Kirke I 269, 271
 Fakkebjerg I 246
 Fakkebjerg Fyr I 246
 Falhøj II 449
 Falsled I 140
 Fakse Banke II 292
 Fanefjord Kirke II 406
 Farum Sø II 80
 Feddet II 319
 Fensmark II 278
 Fensmark Præstegård II 278
 Filipsgyden I 166
 Finnedal II 503
 Fiskerhuset II 215
 Fjenneslev Kirke II 197
 Fjordmarken I 46
 Fladså Bakker II 276
 Flemløse I 126
 Flemløsestenen II 47
 Flyndersø I 279
 „Flægen“ I 77
 Frankeklint I 205
 Frankerup I 322
 Fraugdegård I 112
 Frederiksdal (Sjælland) II 80
 Frederiksdal (Lolland) II 339
 Frederikso II 515, 517
 Fredsholm Skov II 348
- Frellesvig I 227
 Frenderup-dyssen I 275
 Frodebjerg, II 90, 91
 Fruebjergsøerne II 106
 Frøbjerg Bavnehøj I 85
 Furesø II 79
 Fyns Hoved I 14
 Føllenslev Kirke I 298
 Fønsskovhalvøen I 68, 75
- Gåbense Færgeleje II 400
 Gåbense Færgekro II 400
 Gåsereden II 503
 Gåserenden II 472
 Gåsetårnet II 332
 Galgebakke (Helnæs) I 134
 Galgebakke (Slots Bjergby)
 II 225
 Gamborg Fjord I 68
 Gamleborg II 457
 Gamledams Dal II 472
 Gamlevældegårde II 481
 Gammel Lindholm, voldsted
 II 27
 Gamtofte I 120
 Ganneskov II 287
 Geddesø II 419
 Gedesby II 376
 „Generalens Lysthus“ II 388
 Gilleleje II 141, 145
 Gisselfeld II 285
 Gjaldebrede I 156
 Gjorslev II 300
 Gjorslev Bøgeskov II 301
 Gjorslev Park II 300
 Glavendrupstenen I 37
 Glentehøj II 342
 Glorup I 173
 Glænø II 260, 261
 Glænø Skov II 264
 Gniben I 288, 290
 Godbjergshælde I 333
 Gribskov II 102
 Gribsvad I 88
 Gribsø, Lille II 109
 Gribsø, Store II 109
 Grundtvigs Sten I 222
 Gryde Mølle I 329
 Grydesø, Store II 473
 Gryet Kratskov II 440
 Grøsholm II 515, 517, 520, 521
 Grønjægers Høj II 407
 Grønsund II 390
 Gudhjem II 490
 „Guds Forsyn“ II 519

- Guldbjerghøjlandet I 50
 Guldborg II 401
 Guldborg Banke I 244
 Gummerup I 120, 122
 Gunderslevholm-langdyssen
 II 216, 218
 Gurre II 128
 Gurre Slot (Lille Gurre),
 II 326
 Gyldenløveshøj II 34
 Gyldenså II 486
 Gyldensten, herregård I 52
 Gyrstinge-langdyssen II 200
 Gyrstinge Sø II 200
- Hårby Å I 126
 Håstrup I 140
 Hagehøj (Hagbards Høj)
 II 196
 Hagenskovstenen II 47
 Halleby Å I 329, 340
 Halvkredsvolden II 211
 Hammerknuden II 505
 Hammershus II 505, 507
 Hammershøj II 462
 Hammersøen II 505
 Hancklint II 236
 Hannerov II 387
 Haraldsted Skov II 205
 Hareskoven II 79
 Harndrup Kirke I 56
 Harridshøjgård II 132
 Harridslevgård I 50
 Hashøj II 225
 Have Vandmølle II 194
 Helenes Kilde II 168, 169
 Hellested II 307
 Hellestenen II 32
 Hellelø II 50
 Helligdomsklipperne II 492
 Hellig Kors Kilde I 342
 Hellig Kvinde II 485
 Helnæs I 130
 Helnæs by I 134
 Helnæssten I 136
 Helnæsbugten I 138
 Helsing Kirkegård II 243
 Herrestrup-dyssekammer I 274
 Herthadalen II 33
 Hertuginde's Batteri II 521
 Hesnæs II 389
 Hesselagergård I 173
 Hesselagerstenen (Dammestenen) I 175
 Hesselbjerg II 177
- Hessum I 46
 Hestehaven II 261
 Hestehoved II 388
 Hindevad I 88
 Hindsgavl I 66
 Hindsholm I 13 23
 Hjlemsmagle II 194
 Hjortebjerg Præstegård II 412
 Hjort, kongesæde, II 11, 20
 Hjortebjerg I 50
 Hjortegårde II 57
 Hjulby Sø I 186
 Hofmangave I 45
 Holckenhavn I 196
 Holløse Bro II 216
 Holmegård II 278
 Holmegårds Mose II 278, 281
 Holmstrup I 345
 Holstenshus I 153
 Hornbæk Plantage II 139
 Horne Kirke I 158
 Horne Land I 157
 Hornet II 53
 Horreby Lyng II 384
 Hovedvagten II 510
 Hulegen I 326
 Hulemose Sø II 325
 Hulken II 230
 Hultræet (Kludetræet) II 287
 Humble Kirke I 240
 Hundetårnet II 511
 Hvidkleven II 500
 Hvilehøj II 228
 Hylledals Klint II 417
 Højby I 111
 Højby Kirke I 283
 Højelse II 189
 Høje Møn II 412, 415
 Højerup II 300
 Højerup Kirke II 296
 Høje Sandbjerg II 101
 Højlyngen II 453, 469
 „Højsalen“ II 419
 Høve Strand I 281
- Ibskirke II 483
 Igelsø I 355
 Illingebjerg I 284
 „Indlægget“ II 458
 Ingslev I 66
- Jarlebjerg I 88
 Jershave Voldsted I 31
 Jomfrubjerg II 458
- Jomfruborg I 284, 285
 Jomfruhugget I 144
 Jomsborg II 56
 Jons Kapel II 500
 Jordhøj II 86
 Jordløse I 140
 Julianehøj II 47
 Jungshoved-halvøen II 319
 Jungshoved Slot II 320
 Jungshoved Slotsbanke II 320
 Jægerspris Slot II 45
 Jættestuen II 46
 Jættettinget II 36
 Jørlunde Kirke II 88
- Kaija Monsas Holl II 502
 Kaldred Hede I 300
 Kaleko I 153
 Kallekræet I 363
 Kallerup Mark II 36
 Kallerup-runesten II 36
 Kalvehave II 325
 Kanehøj II 254
 Karens Hul II 488
 Karhøj, oldtidsgrav I 41
 Kastrup Oredrev II 220
 Kastrup Storskov II 220
 Katrinebjerg Bakke I 65
 Kattbjerg I 50
 „Katten“, batteri II 510
 Katterød I 156
 Kattinge Sø II 29
 Kattinge Vig II 29
 Keldby Kirke II 406, 412
 Keldbylille II 413
 Keldsnor Fyr I 247
 Kertinge Fjord I 27
 Kertinge Nor I 26
 Kilden II 200
 Kirkeås I 284, 285
 Kirkebakken ved Nørre
 Vedby II 397
 Kirkebakken ved Stege II 406
 Kirke Helsing II 241, 242
 Kirkelte Hegn II 99
 Kirkenoret II 406
 Kirkerup, helligkilde II 220
 „Kirkerup Hospital“ II 220
 Kirke Syv II 39
 Kisserup II 34
 Klekkende Høj II 407
 Klemensker sogn II 476
 Kleven II 475
 Klinteskov II 419
 Klintesø I 292

- Klippinge Bjerger II 295
 Klokkekilden I 114
 Kløveshøj I 337
 Knolden I 160
 Knud Lavards Kilde II 209
 Knudshoved II 330
 Knudshoved Odde II 329
 Knudsskov II 330
 Knøsen I 341, 342
 Kobanke II 285
 Kodalen II 472
 Kohullet II 462
 Kokkehøj I 99, 100
 Koldekilde II 458
 Kongedamshuset II 35
 Kongeegen II 74
 Kongehøjen I 153
 Kongemindet II 455
 Kongens Gyde I 166
 Kongens Have I 166
 Kongens Møller I 329
 Kongestolen II 21
 Kong Humbles Grav I 240
 Kongsdal Skov I 344
 Kongsgård II 21, 28
 Kongskilde Vandmøller
     II 219, 220
 Kong Svends Høj II 341
 Kong Valdemars Vej II 35
 Konradineslyst I 337
 Kornerup Å II 24
 Korselitse, herregård, II 387
 Korsøre I 14
 Korsør Nor II 236
 Kragehul Mose I 125
 Kristianssæde Skov II 349
 Kræmmerkrog I 50
 Kulbjerg (Børnehøj) I 350
 Kulhus II 58, 59
 Kulhuset II 53
 Kulhusrenden II 53, 58
 Kulsbjerger II 324, 329
 Kundby Kirke I 298
 Kværndrup I 164
 Kværndrup Kirke I 164
 Købelev Kirke II 341
 Købelev Præstegård II 339
 Køge-ås II 188
 Køge Landevej II 181
 Køge Strandskov II 181
 Kølstrup I 27
 Køng I 120

 Lakkendrup I 167
 Landmålergård I 120

 Landsgrav II 228, 231
 Langelinje II 260
 Langemose II 461
 Langdyssegård I 339
 Langholm Skov I 110
 Langø II 381
 Langøre I 130
 Lavindsgårds Mose I 113
 Lejre II 28
 Lejre Å II 24
 Lejreegen II 9
 „Lejrestolen“ II 20
 Lejrevig II 12
 Lellinge Å (Køge Å)
     II 181, 182
 Lellinge sognefogedgård
     II 185
 Lerbjerg I 142
 Lerchenborg I 314
 Lille Bjerregårdsbakke II 430
 Lilleborg II 455, 465
 Lilleklint II 420
 Lille Mølle I 187
 Lille Tårn II 515, 518, 523
 Lille Vejle II 237
 Lilleø I 43
 Limesgade-bro II 438
 Limgraven II 183
 Lindelse Kirke I 237
 Lindelse Nor I 236
 Lindenberg Kro II 24
 Lindskov-dysse I 191
 Lindet II 341
 Lindved I 111
 Liselund Mose II 392
 Liselund Slot II 420
 Listrup Bakke I 316
 Lodshuse II 344
 Louisenlund II 487
 Lumsås Bakker I 287
 Lundager I 119
 Lundbygård II 314
 Lundsgård Klint I 32
 Lyngby Kirke, Lille, II 159
 Lysemose I 28
 Læså II 438, 459
 Lønned Skov II 274
 Løvsalsbommen II 128
 Løvsalsvejen II 127

 Mårhøj Jættestue I 23
 Maglemose II 105
 Maglesø I 355
 Maglevandsfaldet II 417
 Majdalen II 469

 Manteltårn II 510
 Marevadgård II 477
 Marienborg II 405
 Markeregård II 441
 Martofte I 17
 Marvede Kirke II 275
 Mellemø I 43
 Menstrup II 275
 Menstrup Bjerg II 274
 Midskov I 23
 Milhøj Jættestue II 325
 Morgenstrup II 276
 Mosebølle II 317
 Mullerup Mose II 241, 282
 Munkebo Bakke I 25
 Munken II 462
 Munkholm I 357
 „Myrdehuset“ I 42
 Myreby II 428
 Møllehøj Jættestue II 88
 Møns Klint II 415
 Mørkemosebjerg I 355

 Nålehøj II 196
 Neble Gravkammer II 254
 Nordenhuse I 27
 Nordskov II 71
 Nyker Kirke II 475
 Nylars Kirke II 432
 Nylarsker II 431
 Nysø II 309
 Næsby Å II 214
 Næsby Bro II 214
 Næsby Fed II 237
 Næsgård II 390
 Næstved-åsen II 276
 Nørre Åby I 66
 Nørre Alslev II 392
 Nørre Alslev Kirke II 392
 Nørre Broby I 146
 Nørre Jernløse Kirke I 353
 Nørrelykkehus I 56
 Nørre Nærå Strand I 43
 Nørreskoven II 79
 Nørre Vedby II 397
 Nørre Vedby Kirke II 398
 Nørre Vedby Møllebanke
     II 398

 Odden Kirke I 288
 Odense Å I 98, 146
 Ole Hansen Pibers Kro II 317
 Ollerup Provstegård I 162
 Ordrup I 360

- Ore I 56
 Oreby II 329
 Otterup I 83
 Oustrup Skov II 398
 Overby Lyng I 290
 „Ovnen“ II 482
- Paddesænke II 507
 Padde Sø I 86
 Pandehave Å II 135
 Paradisbakkerne II 466
 Paradisgården II 466
 Parnas II 213
 Pebringe II 291
 Pedersborg II 211
 Pedersborg Kirke II 211
 Pedersborg Sø II 211
 Petersværft II 325
 Pine Mølle II 232
 Pjentedam I 101
 Pomlenakke II 388, 389
 Porrehuset II 260
 Pregehøj II 376
 Præstebjerg II 405
 Præsteskoven I 83
 Præstø II 309
 Pykkekullekær II 463
 Pythusene I 56
 Pæregård (Pirregård) I 209
 Pølsehuset II 35
- Råbymagle II 413
 Rågelund I 102
 Rabølgård I 119
 Rakkaredalen II 472
 Randkløveskåret II 488
 Rangle Mølle I 329, 331
 Rappekær Mose II 465
 Ravnedalen II 468
 Ravnefjeldet II 468
 Ravnemyr II 468
 Ravnholt I 188
 RavnsborgVoldsted II 343
 Reerslev I 339
 Reersø II 242
 Reersø by II 245
 Reersø Museum II 246
 Refs Vindinge I 187
 Regissegård (Røde Mølle)
 I 193
 Regisse Kilde (Frørup
 Helligkilde) I 193
 Ringborg-diget II 447
 Ringelhøj II 449
- Rishøj Jættestue II 319
 Risinge I 32
 Rispebjerg II 448
 Ristinge halvø I 238
 Ristinge Klint I 237
 Rostmosegård I 361
 „Rusland“ II 135
 Rutskirke (Mikkels Kirke)
 II 479
 Rye I 361
 Rygård I 171
 Rytterknægten II 454
 Rævehøj II 227, 228
 Rævekule Bakke II 459
 Rødehus (el. Thehuset) II 220
 Rødkilde II 404
 Røjle Klint I 64
 Røjle Skov I 64
 Rømersdal II 465
 Rønnede Kro II 290
 Rø Plantage II 480
 Rørdam I 77
 Rørvig I 279
 Rørvig Kirke I 279
 Røsnæs I 315
 Røverskov ved Vissenbjerg
 I 79
 Røverskov ved Borrevejle
 II 25
- Salomons Brønd II 521
 Salomons Kapel II 505, 506
 Sanddopperne I 262
 Sanderup I 109
 Sandholt I 143
 Sankt Helenes Kilde I 84
 Sankt Jørgens Kloster I 101
 Sankt Knuds Sten I 79
 Sankt Olufs Helligkilde II 48
 Sase Bro II 198
 Sasser Runesten II 198
 Seksgårde II 68
 Selsø II 50
 Sigersted II 195
 Sigersted Kirkebakke II 195
 Simmerbølle I 227
 Sjællands Odde I 287
 Skårup I 180
 Skåstrup I 54
 Skalkenbjerg I 27
 Skamby Kirkegård I 41
 Skamby Mark I 41
 Skansebakken II 124
 Skanshage I 277
 Skerninggård I 182
- Skiften II 245
 Skippinge I 296
 Skippinge Mark I 296
 Skomagerdammen II 473
 Skomagerkro I 82
 Skoven, halvø, I 20
 Skoven, landsby II 53, 57
 Skovfryd II 114
 Skovlebjerg I 245
 Skovløkke II 439
 Skovsbjerg I 124
 Skovsbo I 27
 Skovsgård I 244
 „Skrædderens falske Vidner“
 I 338
 Skrøbelev Hede I 231
 Skrøbelev Kirke I 230
 Skt. Annas Kapel II 506
 Skt. Brixii Kilde II 225
 Skt. Helenes Grav I 171
 Skt. Olskirke II 480
 Skt. Olufs Høj II 26
 Skuldelev Kro II 48
 Skælskør II 265
 Skælskør Havn II 265
 Skæret II 348
 Skævinge II 160
 Skævinge Kirke II 160
 Skørpinge Mark II 225
 Slangerup Kirke II 85
 Sletten I 35, 50
 Slotsbanken I 112
 Slots Bjergby II 225, 227
 Slots Bjergbyhøjene II 227
 Slots Bjergby Præstegård
 II 227
 Slotslyngen II 504
 Smidstrup I 52
 Smørumnedre II 81
 Smørumovre II 81
 Snesere II 318
 Snoegen II 74
 „Snogpølen“ II 245
 Snøde I 216
 Snøde Kirke I 216
 Sonnerup Kirke I 361
 Sommerspiret II 416
 Sorte Gryde II 493
 Sortenshave II 392
 Sorø Akademi II 213
 Sorø Sø II 212
 Sorø Sønderkov II 213
 Sparresholm II 290
 Sparretoorns Enghave I 76
 Sparretomsgården I 76
 Sparretoorn Skov I 76

Spegerborg II 265
 Spodsbjerg ved Skrøbelev
   I 232
 Spodsbjerg ved Hundested
   II 161, 162
 Springet I 167
 Stanghøj II 196
 Stavehølfaldet II 489
 Stavnsholt II 93
 Stavstrup Mølle II 317
 Stavreby II 321
 Steensgård I 205, 206
 Stege Nor II 413
 Stejlebakken II 25
 Stejlebjerg II 505
 Stendysserne II 55, 68
 Stengade Sø I 227
 Stenholt Vandmølle II 115
 Stenstadstenen II 47
 Stenstrup Folkemuseum I 285
 Stenstrup Troldestuer I 286
 Stevns II 295
 Stevns Klint II 295
 Stige I 104
 Stignæs II 258
 Stjerneskanse II 515
 Storådalene I 55
 Store Bjerggårdsbakke II 429
 Store Tårn II 514, 518
 Store Vejle II 237
 Storeø I 43
 Storkeegen II 74
 Storskoven II 399
 Strandskoven I 262
 Strids Mølle I 329, 330
 Stubberup Kirke I 19
 Stærgård II 76
 Suså II 194, 214, 215, 270, 272
 Suserup Skov II 215
 Svanninge Bakker I 141
 Sveder Kettings Gård II 429
 Svinsbjerg II 341
 Svinø I 75
 Svinøland II 328
 Sværdborg Mose (Køng Mose),
   II 327, 328
 Sæby Præstegård I 335
 Særløse II 34
 Søborg Kirke II 138
 Søborg Slot II 137
 Søborg Sø II 137
 Sømarke Dyssekammer II 412
 Sønderby Klint I 130
 Sønderhjørnegård I 159
 Søndernor II 344
 Søndersø I 43

Søndersø Skov I 42
 Sønderup II 254
 Søstrup Kirkebakke I 353

Tårup I 18, 23
 Taleren II 417
 Tamperdalen II 470
 Tanderup Høje I 349
 Tangmosen I 292
 Tase Møller II 220
 Teglhøj II 28
 Teglstrop Hegn II 127
 Teglværksgården I 304
 Tejn II 495
 „Ternens Hul“ I 42
 Thyres Hul II 25, 26
 Tibirke II 167
 Tibirke Bakker II 165
 Tibirke Kirke II 167
 Tillitse Kirke II 349
 Tirsvæld II 167, 169
 Tissø I 336, 337
 Tisvilde II 168
 Tisvilde fogedgård II 168
 Tisvilde Hegn II 172
 Tisvildeleje II 168
 Tjenergård I 121
 Toftegårdskilde II 167
 Torkilstrup Præstegård II 392
 Tornegård, jættestue II 434
 Tornved Bakker I 342
 Torplille II 163
 Torshøj, oldtidsgrav I 41
 Torskebjerg I 90
 Tostebjerg I 158
 Tranekær I 224
 Tranekær Slot I 225
 Tranevejle I 304
 Trebjerg I 140
 Trehøje II 329
 Trelleborg Voldsted II 233
 Troldegårdene II 64
 Troldeskoven II 172
 Troldestuerne II 468
 Tromskirke I 167
 Trustrup II 111, 114
 Trundholm Mose I 282
 Trundkær Bakke I 135
 Tryggevælde Å II 305
 Tryggevældestenen II 306
 Træbene-gården II 454
 Tude Å II 231, 237
 Tudebjerg I 296
 Tuel Å II 198
 Tuel Sø II 212

Tullebølle I 227
 Turup I 120
 Turup Vandmølle I 120
 Tuse Næs I 347
 Tveje Merløse Kirke I 356
 Tyske Mølle I 329, 330
 Tystrup Sø II 215, 220
 Tørre Ovn II 504

Ubberup I 319
 Ubbjættestue I 323
 Udbjerg II 158
 Udby II 323
 Udby Præstegård II 323
 Uglstrup II 9
 Ulfshale II 410
 Ulfshale Stenværk II 412
 Ullershøj II 88
 Ulse Præstegård II 291
 Ulriksholm I 27
 Ulvebæk I 333
 Ulvig I 333, 344
 Ulvigsgård I 344
 Underjordsdal II 470

Våde Ovn II 504
 Vålse Vesterled II 399
 Vårby Å II 231
 Vårby Bro II 227, 230, 231
 Valbygårds Mark II 241
 Vallebjerg I 296
 Vallekilde Bakker I 296
 Valsølligård II 201
 Valsølle Sø II 202
 Vandmosehus I 166
 Vang II 501
 Vantinge Kirke I 153
 Varpelev Kirke II 305
 Vasegård I 438
 Vedby Bjerg (Bavnehøj)
   II 398
 Wedellsborg I 77
 Vejby Kirke II 176
 Vejleby I 297
 Vejlø II 272
 Vejlø Å II 270
 Vejlø Bro II 270
 Vejlø Kirke II 271
 Vejrhøj I 264
 Vejrmøllegård II 438
 Vendervolden II 385
 Vesterferd II 262
 Vester Marie II 454
 Vester Skerninge I 181

Vesterskov I 314
Vesteræble Skov I 191
Vestre Frucmose II 106
Viby I 23
Vielsted-runddyssen II 201
Vigersdalsbakken II 205
Vimose I 106
Vindekilde I 263
Vinskoven I 341
Vintersbølle II 325
Vitmundsnakke II 418
Vittenbjerg II 187
Voldsgård Voldsted I 31
Voldtoftestenen II 47
Volstrup I 167

Vordingborg Slot II 334
Vænø II 260
Værebros II 89
Vættesmose II 463
Vøjstrup I 146

Æbelholt Kloster II 111
Æbelholtvang II 111

Øbjerggård II 326
Øksnebjerg I 124
Øleå II 447

Ølene Sø II 465
Øm Jættestue II 37
Øresø Mølle I 329, 331
Ørnebjerg II 505
Ørsbjerg Mark I 90
Ørslev Bjerg I 77
Ørsted Kirke I 91
Østby II 49
Øster Bøgebjerg II 254
Østerfed II 262
Øster Larsker sogn II 481
Øster Lars Kirke II 482
Øster Marie Kirke II 483
Østerskov II 388, 390
Øverste Byhøj I 188, 196

Personnavne

- Beowulf, sagahelt, II 11
Bjarke, sagahelt, II 16
Blåtand, Harald, I 163
Bojsen, Frede, II 404
Bonavedde, II 450
Bothwell, jarl, (James Hepburn), I 267
Brockenhuus, Laurids, I 168
- Coucheron, Anthon, II 514
- Dreyer, Dankvart, I 91
- Grubbe, Marie, II 390
Grundtvig, N. F. S., II 217, 323
Gøngehøvdingen, Svend Poulsen, II 310
- Hellig Anders II 229
Hugleik, kong, II 14
- Kingo, Thomas, II 85
Knud Lavard, II 205
- Madsen, Hans, præst, I 143
Marsk Stig, I 19
- Njord, gud, I 44
- Oehlenschläger, Adam, I 232
Olrik, Axel, II 14
- Roar, kong, II 11, 13
Rolf Krake, II 10
- Sehested, N. F. B. kammerherre, I 176
Sigar, kong, II 195
Skjold, kong II 15
Steensen, Vincents, I 206
Stub, Ambrosius, I 122
- Tove, II 130, 326
- Ulfeldt, Eleonora Christine, II 509, 510
Ulfeldt, Korfitz, II 509, 510
- Valdemar Atterdag, II 129, 130, 335
Valdemar den Store, II 326
Winther, Chr., II 278, 279, 339, 400

Litteraturliste

- Saxo Grammaticus: Danmarks Krønike ved A. S. Vedel. 1575.
- Huitfeldt, Arild: Danmarks Krønike.
- Berntsen, Arennt: Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed.
- Valdemar II's Jordebog.
- Resen, Peder: Danske Atlas.
- Wedel, L. M.: Indenlandske Rejse.
- Arndt Dyssel, Johan: Forsøg til en Indenlands Rejse.
- Lund, Troels: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede.
- Historisk Tidsskrift.
- Aarbøger for Nord. Oldkyndighed.
- Fabricius, A.: Danmarks Historie.
- Müller, Sophus: Vor Oldtid.
- Wimmer, L. A.: De danske Runemindesmærker.
- Kjær, Hans: Vor Oldtids Mindesmærker.
- Galschiøt: Danmark.
- Bruun, Daniel: Danmark; Land og Folk.
- Trap, J. P.: Kongeriget Danmark
- Clausen, H. V. Det danske Landskab.
- Rhode, P.: Saml. til Lollands og Falsters Hist.
- Schiern, F.: Om den slaviske Oprindelse til nogle Stednavne paa danske Smaaøer. I „Hist. Studier“. 1857.
- Rockstroh, C. K.: Sydsjælland under Svenskekrigen 1657–60. I „Aarb. for Hist. Samf. f. Præstø Amt“.
- Kjær, Severin: Gøngenhøvdingen Svend Poulsen og Snaphanerne.
- Petersen, N. M.: De Danskes Tog til Venden.
- Thiele, J. M.: Danmarks Folkesagn.
- Grundtvig, Svend: Danske Sagn.
- Grundtvig, Svend: Gamle danske Minder i Folkemunde.
- Kristensen, Evald Tang: Danske Sagn.
- Evald Tang Kristensens Æresbog.
- Olrik, Axel: Danmarks Heltedigtning.
- Uhrskov, Anders: Sjællandske Sagn.
- Uhrskov, Anders: Kulsvierbogen.
- Graves, Caroline: Fra Halleby Aa.
- Reimer, Christine: Nordfyensk Bondeliv.
- Pedersen, Niels: Kirken i Tibirke.
- Kjersgaard, G. M.: Det lollandske Digelag 1873–1903 og Stormfloden 1872.
- Molbech, Chr.: Ungdomsvandring i mit Fødeland.
- Dansk Naturfredningsforenings Aarsskrift.
- Fra Nationalmuseets Arbejdsmark.
- Zangenberg, H.: Danske Bøndergaarde. I „Danske Folkeminder“. 1926–27.
- Mejborg: Danske Bøndergaarde.
- Ussing, H.: Danmarks Geologi.
- Rostrup: Den danske Floaa.
- Kjærbølling: Skandnaviens Fugle.
- Hauch, L. A.: Danmarks Trævækst.
- Dam, Th. R.: Folkeliv og Indstiftelser paa Bornholm.
- Kofoed, Amtmand Ove: Om Bornholm. I „Turistforeningens Aarboeg“. 1926.
- Bang, Sophus: Forskellige Piæcer om Bornholm.
- Günther, Hans F. K.: Rassenkunde Europas. 1926.
- Nordenstreng, Rolf: Europas Människoracer och Folkeslag.
- En Række Afhandlinger og Artikler i forskellige Tidsskrifter, Uge- og Dagblade.